

Τιμοθέου Χαλκιά
αρχιμανδρίτου

Εκκλησία και κοινωνία στη Βέροια

Από την απελευθέρωση μέχρι την μετεμφυλιακή εποχή (1912-1958)

Μεταπτυχιακή εργασία στο τμήμα θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ,
τομέας ιστορίας, ειδίκευση ιστορίας

Σύμβουλος καθηγητής: Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου
και Βιάννου κ. Ανδρέας Νανάκης

Θεσσαλονίκη, 2011
Πρόλογος

Η Βέροια, πρωτεύουσα του νομού Ημαθίας, είναι μία από τις πιο γνωστές μακεδονικές πόλεις με αδιάκοπη παρουσία από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Από τα χρόνια του μακεδονικού βασιλείου, των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, του Βυζαντίου, της οθωμανικής περιόδου, μέχρι και τα νεότερων χρόνια, η πόλη διαδραματίζει ένα ρόλο δυναμικό. Η τοπική εκκλησία της Βέροιας ονομάζεται επισήμως “αποστολική” ως ιδρυμένη από τον Απόστολο των Εθνών Παύλο, κατά την επίσκεψη του περί το 51 μ.Χ. Η Βέροια μάλιστα είναι η μοναδική πόλη που ονομάζεται επίσης “Βυζαντινή”, εξαιτίας του πλήθους των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών της, και του πλούτου των κειμηλίων της. Αυτά φανερώουν μία πλούσια εκκλησιαστική ζωή στο διάβα των αιώνων, η οποία έγινε όντως αντικείμενο έρευνας και μελέτης από πολλούς.

Είναι όμως αλήθεια ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ερευνητών ασχολήθηκε με τα τεκταινόμενα μέχρι το 1912, σταθμό στη νεότερη ιστορία της Ελλάδος και της Μακεδονίας αφού μετά από περίπου μισή χιλιετία οθωμανοκρατίας, η Βέροια ξεκινά μια καινούρια πορεία μαζί με το ελληνικό κράτος. Και αν κάποιοι λίγοι ασχολήθηκαν με το γενικό πολιτικό και ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο μετά το 1912, ελάχιστοι ερεύνησαν τα της εκκλησιαστικής ζωής. Για παράδειγμα, είναι χαρακτηριστική η ύπαρξη μόνο μίας μονογραφίας που να αναφέρεται σε μητροπολίτη Βεροίας μετά την απελευθέρωση. Αλλά και τα άρθρα και οι ανακοινώσεις είναι ελάχιστα σε σύγκριση με αυτά που ασχολούνται με την προ του 1912 περίοδο. Κατά τη γνώμη μου αυτό οφείλεται στο επιστημονικό ενδιαφέρον των ιστορικών για το απώτερο παρελθόν και στην ξεχωριστή σημασία που έχει για τη νεότερη Ελλάδα η περίοδος της αφυπνίσεως και του Μακεδονικού Αγώνα κατά τον 19ο και αρχές του 20ού αιώνα, που θα έχει ως συνέπεια την ιστορικότερη ίσως στιγμή για την Μακεδονία μετά τα 500 περίπου χρόνια οθωμανοκρατίας. Υπάρχει όμως και ένας ακόμη λόγος που αποθάρρυνε τους ερευνητές στη μελέτη της περιόδου μετά την απελευθέρωση και συγκεκριμένα της εκκλησιαστικής ζωής. Η απουσία των κωδίκων και γενικότερα εκκλησιαστικού αρχείου. Οι περιζήτητοι σε όλους τους ιστορικούς και συγκεκριμένα οι περίφημοι κώδικες της τοπικής εκκλησίας της Βέροιας αναφέρονται κυρίως στην όντως ενδιαφέρουσα περίοδο 1749-1924. Το μεγαλύτερο αρχείο της υπό έρευνα περιόδου μας, καταστράφηκε.

Εντούτοις, η μεταλλαγή των κοινοτήτων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, και εν προκειμένω της ελληνικής χριστιανικής κοινότητας Βεροίας σε κανονικό τμήμα του εθνικού κράτους της Ελλάδας μέσα στο πλαίσιο της εθνικής ιδεολογίας (η οποία ξεκίνησε ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες της Οθωμανοκρατίας) που παραμένει ζωντανή μέσα στα τραγικά γεγονότα διχασμών και πολέμων, αποτελεί ενδιαφέρον γεγονός για τον σχηματισμό της σύγχρονης εικόνας της σχέσεως κοινωνίας και εκκλησίας στη Βέροια και ευρύτερα.

Παρά ταύτα, το παρόν πόνημα δεν διεκδικεί πρωτοτυπία, αποτελεί απλώς μία σύνθεση των γνωστών και παραδεδομένων στοιχείων, μία συνθετική εργασία των όσων καταγράφηκαν τα περασμένα χρόνια σε μονογραφίες και διάφορα άλλα βιβλία και περιοδικά, σε αρχεία και στον τοπικό Τύπο. Είναι μία συγκεντρωτική μελέτη των όσων στοιχείων υπήρχαν διάσπαρτα. Ωστόσο, η έρευνα στα γνωστά και παραδεδομένα, άνοιξε διάπλατα την είσοδο στη μελέτη αρχείων που ήταν ανεξερεύνητα και αδημοσίευστα.

Οφείλω να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου, Σεβασμιωτάτο Μητροπολίτη Αρκαλοχωρίου κ. Ανδρέα, με τη βοήθεια του οποίου κάνω τα πρώτα μου βήματα στην έρευνα.

Εισαγωγή.....	4
Κεφάλαιο Α΄ Οι μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης μετά την απελευθέρωση	
1. Ο μητροπολίτης Καλλίνικος Δελιγκάνης -ή Δελλικάνης-(25 Ιουνίου 1911-13 Οκτωβρίου 1922).....	6
2. Ο μητροπολίτης Κωνστάντιος Β΄ Ρούσης-Καπιτζόγλου (13 Οκτωβρίου 1922-5 Φεβρουαρίου 1924).....	7
3. Ο μητροπολίτης Απόστολος Τρύφωνος- Χατζηαποστόλου (Φεβρουάριος 1924).....	9
4. Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος Χατζησταύρου (Απρίλιος 1924- 7 Οκτωβρίου 1924).....	10
5. Ο μητροπολίτης Σωφρόνιος Β΄ Σταμούλης (7 Οκτωβρίου 1924- 19 Νοεμβρίου 1927).....	12
5.1 Η έκδοση και η κυκλοφορία του τοπικού Τύπου και οι πληροφορίες για τον Σωφρόνιο.....	15
5.2 Η συγγραφική δραστηριότητα και το ιστορικό και πολύτιμο αρχείο του Σωφρονίου.....	16
6. Ο μητροπολίτης Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος (Νοέμβριος 1943-Φεβρουάριος 1943).....	19
6.1 Η εκλογή του μητροπολίτη Πολυκάρπου.....	22
6.2 Η μοναδική σωζόμενη εγκύκλιος, το ζήτημα των κεριών, η κατηγορία για σιμωνία και άλλες γνωστές ενέργειες.....	24
7. Ο μητροπολίτης Αλέξανδρος Δηλανάς (Φεβρουάριος 1943- 5 Ιανουαρίου 1958).....	25
7.1 Ο μητροπολίτης Αλέξανδρος Δηλανάς μέσα από τη μονογραφία του Νικία Θεοφίλου.....	27
7.2 Μία άγνωστη πτυχή του μητροπολίτη Αλεξάνδρου.....	28
7.3 Το αίτημα των οργανώσεων της Σάμου για τον επαναπατρισμό του Αλεξάνδρου.....	29
7.4 Η συνοδική παρουσία του μητροπολίτη Αλεξάνδρου.....	30
Κεφάλαιο Β΄ Απελευθέρωση και ενσωμάτωση στο ελληνικό Κράτος, ευρύτερο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο	
1. Οι αλλαγές στη διοίκηση.....	31
2. Η πολιτιστική κίνηση λίγο πριν και μετά το 1912 στην Ημαθία.....	35
3. Η κατάσταση της παιδείας στην Ελλάδα και ο νέος ρόλος των επισκόπων των Νέων Χωρών στην εκπαίδευση μετά το 1912.....	37
3.1. Η συμβολή της μητροπόλεως Βεροίας στην παιδεία και τα γράμματα.....	39
3.2. Η Ιερατική εν Βεροία σχολή του αγίου Αντωνίου.....	41
3.3. Η έκδοση της ακολουθίας και ο εορτασμός της αγίας Ιερουσαλήμ, πρώτης πολιούχου Βεροίας	42
4. Η Ημαθία κατά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο και τον εθνικό διχασμό.....	43
5. Η φυσιογνωμία της Βέροιας και της τοπικής εκκλησίας μέχρι την Κατοχή.....	44
Κεφάλαιο Γ΄ Κοινωνική σύνθεση	
1. Η μουσουλμανική κοινότητα.....	46
2. Πρόσφυγες.....	52
2.1. Η αντιπροσφυγική στάση του μητροπολίτη Σωφρονίου και η μετάθεση του μέσα από τα απομνημονεύματα του βουλευτή Ημαθίας Ιωάννη Παπαδάκη και τον Τύπο...56	
2.2. Τα βακούφικα.....	60
3. Βλάχοι και ρουμανίζοντες.....	61

3.1. Ρουμανίζοντες από τον Μεσοπόλεμο ως τον Εμφύλιο.....	69
4. Σλαβόφωνοι.....	75

Κεφάλαιο Δ΄ Η εβραϊκή κοινότητα Βεροίας

1. Η εβραϊκή κοινότητα της Βεροίας και το γενικότερο κλίμα έναντι του εβραϊσμού μετά την απελευθέρωση του 1912.....	80
2. Εβραίοι, κομμουνιστές, εκκλησία στη Βεροία του Μεσοπολέμου.....	81
3. Η ιστορική επίσκεψη στη συναγωγή και η στάση του μητροπολίτη Πολύκαρπου Σακελαρόπουλου.....	89
4. Η περίπτωση του χωριού Συκιάς-Μελίκης και η εσφαλμένη άποψη περί της διαφύλαξης των κειμηλίων της συναγωγής από τον μητροπολίτη Πολύκαρπο μετά τον διωγμό των Εβραίων.....	90
5. Η επιστροφή των Εβραίων.....	92

Κεφάλαιο Ε΄ Η εκκλησιαστική κατάσταση στην Ελλάδα και στη Βεροία

1. Η εκκλησιαστική κατάσταση στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση του 1912.....	93
2. Η ενσωμάτωση των Νέων Χωρών στην Εκκλησία της Ελλάδος με την Πατριαρχική και Συνοδική πράξη του 1928 και η διεύρυνση της μητροπόλεως Βεροίας.....	98
3. Η προσάρτηση της μονής αγίου Αθανασίου Σφηνίτσης.....	103
4. Το ημερολογιακό ζήτημα.....	105
5. Η παρουσία άλλων δογμάτων και αιρέσεων.....	113

Κεφάλαιο ΣΤ΄ Κατοχή και Αντίσταση

1. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος.....	115
2. Η δράση του μητροπολίτη Πολυκάρπου στην Κατοχή και ο θάνατός του.....	118
3. Η Αντίσταση, ο ρόλος του κλήρου, η απελευθέρωση	120
4. Η Έκθεση του μητροπολίτη Αλεξάνδρου για την περίοδο του πολέμου.....	128
5. Η μαρτυρία του ιερέα του ΕΛΑΣ αρχιμανδρίτη Γερμανού Κ. Δημάκου.....	131

Κεφάλαιο Ζ΄ Ο Εμφύλιος

1. Οι απαρχές του Εμφυλίου μέσα από την Έκθεση του μητροπολίτη Αλεξάνδρου.....	133
2. Η περίοδος του Εμφυλίου στη Βεροία.....	135
3. Το υπόμνημα προς τον μητροπολίτη Αλέξανδρο.....	137
4. Ο Εμφύλιος στη Νάουσα.....	138
5. Οι κληρικοί-θύματα Κατοχής και Εμφυλίου.....	139
6. Τα συλλαλητήρια στη Βεροία.....	141
7. Η προσφορά του μητροπολίτη Αλεξάνδρου στις υποδομές και στα κοινά της Βεροίας κατά την περίοδο του Εμφυλίου.....	144

Κεφάλαιο Η΄ Η τοπική εκκλησία στην Βεροία μετά τον Εμφύλιο

1. Τα μεγάλα γεγονότα της αρχιερατείας του Αλεξάνδρου.....	145
2. Η τοπική εκκλησία κατά τα τελευταία έτη της ποιμαντορίας και την κοίμηση του μητροπολίτη Αλεξάνδρου	146
3. Επιστολές του Αλεξάνδρου από το Βιβλίο Αλληλογραφίας.....	148

Επίλογος.....	150
----------------------	------------

Φωτογραφίες.....	151
-------------------------	------------

Βιβλιογραφία.....	179
--------------------------	------------

Εισαγωγή

Το 1912, με την ιστορική απελευθέρωση της Βέροιας μετά από μισή χιλιετία Οθωμανοκρατίας, ξεκινά μία νέα πορεία για την τοπική κοινωνία και εκκλησία. Καθοριστικοί παράγοντες υπό το πρίσμα των οποίων θα εξεταστεί αυτή η πορεία στο διάβα των χρόνων, μετά την απελευθέρωση, και συνάμα σταθμοί στην ιστορία του 20ού αιώνα, γεγονότα πολιτικά -με την ευρεία έννοια- και εκκλησιαστικά, είναι η σταδιακή ενσωμάτωση στο ελληνικό Κράτος, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Μικρασιατική Καταστροφή με τον ερχομό των προσφύγων, η συνθήκη της Λωζάνης και η ανταλλαγή των πληθυσμών, ο καταστατικός χάρτης της εκκλησίας της Ελλάδος και η ευρύτερη σχέση της με την πολιτεία (και μάλιστα την πολιτική εξουσία), η διόρθωση του ημερολογίου, η ενσωμάτωση των μητροπόλεων των Νέων Χωρών στην Εκκλησία της Ελλάδος, η δράση της ρουμανικής προπαγάνδας, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Κατοχή και ο διωγμός των Εβραίων, η Αντίσταση και η απελευθέρωση, ο τραγικός Εμφύλιος.

Σημαντική πηγή πληροφοριών για τη μελέτη της σχέσεως εκκλησίας-κοινωνίας κατά τον 20ό αιώνα είναι η τοπική ιστοριογραφία (αν και τα στοιχεία παρέχονται ακροθιγώς) που ασχολήθηκε ιδιαιτέρως με τα εξής θέματα: Τα σχολεία και η παιδεία (μέχρι το 1922 περίπου), οι πρόσφυγες, οι Βλάχοι και η ρουμανική προπαγάνδα, η Εβραϊκή κοινότητα και ο διωγμός των Εβραίων, η Εθνική Αντίσταση, ο Εμφύλιος. Επιπρόσθετα, στοιχεία για την Βέροια παρέχονται και στις επαρκείς μελέτες για τη σύνολη Μακεδονία της εποχής εκείνης.

Εφόσον η καταστροφή του αρχείου της μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης¹ δημιουργεί ουσιώδες κενό και βασική έλλειψη για την μελέτη ενός τέτοιου θέματος, κρίνεται αναγκαία η καταφυγή στο αρχείο της Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (μετά το 1928, την έκδοση δηλαδή του Πατριαρχικού Τόμου περί επιτροπικής διοικήσεως των μητροπόλεων των Νέων Χωρών από την Εκκλησία της Ελλάδος) και στον τοπικό (και όχι μόνο) Τύπο, ο οποίος κάνει την εμφάνισή του από το 1924 με σημαντικές όμως διακοπές λόγω πολεμικών συνθηκών. Μέσα από τις εφημερίδες αντλούμε στοιχεία, όπως υπομνήματα προς τον επίσκοπο, τα οποία αν και θεωρούνται αδιαμφισβήτητης ιστορικής αξίας, απουσιάζουν από το αρχείο της μητροπόλεως. Ένα μέρος της σημαντικότερης επιστολογραφίας του μητροπολίτη Αλεξάνδρου σώζεται μέσα στο βιβλίο του Νικίου Θεοφίλου που αποτελεί την μοναδική μονογραφία (και πολύτιμη συγχρόνως πηγή) για μητροπολίτη Βεροίας μετά το 1912². Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, φυλάσσονται οι αυθεντικές "προκηρύξεις" των μητροπολιτών κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο και άλλα στοιχεία³.

Ιδιαίτερο βάρος αποδίδουμε στη μελέτη της προσωπικότητας και της δράσης των μητροπολιτών. Ο επίσκοπος μιας τοπικής εκκλησίας, αναμφίβολα αποτέλεσε και αποτελεί αντικείμενο ιστορικής έρευνας, εφόσον δίνει το στίγμα του κατά την πορεία της αρχιερατείας του, που πολλές φορές μπορεί να είναι μακροχρόνια. Αυτό συμβαίνει ακόμα περισσότερο όταν ο επίσκοπος είναι προικισμένος με ιδιαίτερα ηγετικά χαρίσματα. Στην παρούσα μελέτη δύο μητροπολίτες ευρίσκονται στο θρόνο της μητροπόλεως Βεροίας συνολικά για ένα διάστημα 31 ετών. Επιπρόσθετα, σε διάστημα 46 ετών (1912-1958) -που αποτελεί και το βασικό χρονολογικό πλαίσιο της παρούσης μελέτης καθότι είναι τα χρόνια δράσης των 6 μελετούμενων αρχιερέων στη

1 Το αρχείο φέρεται να καταστράφηκε από πυρκαγιά περί το 1968. Οι Κώδικες που σώζονται, αναμφισβήτητα δεν μπορούν να καλύψουν το κενό της απουσίας επιστολών και άλλων εγγράφων από το αρχείο της μητροπόλεως Βεροίας. Προσωπική μου άποψη, μέσα από την τριβή και διεξοδική ενασχόλησή μου με το σχετικό αρχείο και τη βιβλιογραφία, εκτιμώ ότι σώζονται αρχεία (επιστολές, έγγραφα, αλληλογραφία), αφού εντόπισα πρόσβαση σε αυτά από παλαιότερους ερευνητές.

2 Πιθανότατα αποτελεί αυτοβιογραφία κατόπιν παραγγελίας.

3 Πολύτιμο βοήθημα υπήρξε και το έργο του καθηγητού Γεωργίου Στογιόγλου, ο οποίος το 1999, αξιοποιώντας αρχειακό και επιγραφικό υλικό, παρουσίασε επισκοπικό κατάλογο της μητροπόλεως Βεροίας των ετών 1799-1994, στον τόμο "Νάουσα 19ος- 20ός αιώνας" που εκδόθηκε από την Πολιτιστική Εταιρία Νάουσας "Αναστάσιος Μιχαήλ ο λόγιος", Νάουσα 1999.

Βέροια- στη συντριπτική πλειοψηφία των επισκόπων Βεροίας μπορεί να αποδοθεί ευχερέστατα ο χαρακτηρισμός της ηγετικής προσωπικότητας. Όλοι ήταν ιεράρχες της εθναρχούσας εκκλησίας, παράλληλα δε, διακρίνονται για την εθνική δράση τους, 5 εξ αυτών συμμετείχαν στην δραστηριότητα του Μακεδονικού Αγώνα, ένας ήταν από τον κύκλο που προήλθε από τον περίφημο πατριάρχη Ιωακείμ τον Γ', δύο συνδέονταν στενά με τον εθνομάρτυρα μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο Καλαφάτη, τρεις έζησαν και έδρασαν κατά την μικρασιατική τραγωδία, ένας χρημάτισε αρχιεπίσκοπος Αθηνών και άλλος υπήρξε λογιότατος με πλούσια συγγραφική παραγωγή.

Ωστόσο, είναι αλήθεια ότι η Βέροια δεν ευτύχησε να έχει ποιμενάρχες πολλούς από αυτούς για αρκετό καιρό, αφού μετατέθηκαν σε άλλες μητροπόλεις όπου διέπρεψαν. Αναπόφευκτα, εφόσον το θέμα της παρούσης εργασίας περιορίζεται -για ευνόητους λόγους καθότι είναι απλά μία μεταπτυχιακή μελέτη- στη δράση των μητροπολιτών στη Βέροια, το βάρος της μελέτης πέφτει στους δύο εκείνους που αρχιεράτευσαν και μακροημέρευσαν στην μητρόπολη Βεροίας επί συνολικά 31 χρόνια, και μάλιστα τα πλέον ενδιαφέροντα στην πορεία του 20ού αιώνα, δηλαδή κατά τον Β' Παγκόσμιο μέχρι και τον Εμφύλιο. Η σημαντική διάρκεια της αρχιερατείας τους στην τοπική εκκλησία ήταν αναμενόμενο να αφήσει στοιχεία προς μελέτη, ενώ συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο για τους υπόλοιπους τέσσερις, που διαδέχονται ο ένας τον άλλο μέσα σε μόλις 4 χρόνια, οι δύο μάλιστα εξ αυτών δεν πρόλαβαν σχεδόν ούτε να εγκατασταθούν στην πόλη.

Πάντως, ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα στοιχεία που στρέφει την έρευνα στους μητροπολίτες είναι η διαμόρφωση της νέας κατάστασης και σταδιακής αλλαγής σε όλους τους τομείς που επήλθε με την απελευθέρωση του 1912 και την μεταλλαγή του χριστιανικού "μιλλέτ" σε νεοελληνικό έθνος. Όλοι οι μητροπολίτες Βεροίας, ιεράρχες της εθναρχούσας εκκλησίας, καλούνται πλέον να προσαρμοστούν αρχικά στο κράτος και έπειτα στην ελλαδική εκκλησία που παραμένει δέσμια του κράτους, το οποίο και πιστά υπηρετεί. Παράγοντες που διαμορφώνουν το ρόλο του ανώτερου κλήρου ως ιδιαίτερης ηγετικής ομάδας, καθώς και τη στάση και δράση στη νεοελληνική κοινωνία θεωρήθηκαν: α) Η αγαμία, β) Η αποκλειστικότητα άσκησης διοικητικής εξουσίας στο χώρο της εκκλησίας, γ) Η πανεπιστημιακή μόρφωση που διέθετε και έτσι η δυνατότητά του για τον προσδιορισμό του επίσημου εκκλησιαστικού λόγου, δ) Η μισθοδοσία του από το Γ.Ε.Τ. και έπειτα από το Τ.Α.Κ.Ε. και ε) Η αναπαραγωγή της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας, στην τάξη της οποίας ανήκαν⁴.

Παρά την σημαντική χρονική παρουσία δύο μητροπολιτών στη Βέροια, και μολονότι όλοι τους αποτέλεσαν ξεχωριστές μορφές της Εκκλησίας, η έρευνα δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα, αλλά ελάχιστα σε σύγκριση με τους επισκόπους προ της απελευθερώσεως. Πολλοί μάλιστα επισκοπικοί κατάλογοι που συντάχθηκαν κατά καιρούς, σταματούν στον 18ο αιώνα ή στον μητροπολίτη της απελευθερώσεως Καλλίνικο Δελικάνη (1911-1922)⁵, γεγονός που αντικατοπτρίζει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των τοπικών μάλιστα ιστορικών για τη συγκεκριμένη περίοδο.

4 Π. Καραμούζη, *Κράτος, εκκλησία και εθνική ιδεολογία στη νεώτερη Ελλάδα: κλήρος, θεολόγοι και θρησκευτικές οργανώσεις στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 2004 (διδασκαρική διατριβή στο τμ. Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών), 191.

5 Ο Γεώργιος Χιονίδης στο *Ιστορία της Βέροιας*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1970, 162-168, σταματάει στις αρχές του 15ου αιώνα, πριν την κατάληψη από τους Τούρκους, ο αείμνηστος Θανάσης Παπαζώτος στη διδακτορική διατριβή του *Η Βέροια και οι Ναοί της (11ος-18ος αι.)*, Αθήνα 1994, 66, διαλαμβάνει τα έως του 18ου αι., ο Αθανάσιος Βουδούρης στο *Επισκοπική Προσωπογραφία της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1430-1912)*, Θεσσαλονίκη 2008, 57-58, στο συγκριτικό επισκοπικό κατάλογο κλείνει με τον μητροπολίτη Καλλίνικο Δελικάνη (1911-1922).

Κεφάλαιο Α΄ Οι μητροπολίτες Βεροίας μετά την απελευθέρωση του 1912

1. Ο μητροπολίτης Καλλίνικος Δελικάνης -ή Δελικάνης- (1911-1922)⁶

Ο Καλλίνικος Δελικάνης γεννήθηκε στη Μυτιλήνη το 1855. Ο πατέρας του ήταν ιερέας του μητροπολιτικού ναού αγ. Αθανασίου Μυτιλήνης, ονομαζόταν Μιχαήλ, και η μητέρα του Μαρία. Είχε δύο αδελφές με τις οποίες έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Αποφοίτησε από το σχολείο της πατρίδος του το οποίο ίδρυσε ο μητροπολίτης Μελέτιος, και συνέχισε τις σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη (όπου υπήρχε έντονη δράση της ουνίας) εγγραφόμενος το 1877 στη Στρατιωτική Ιατρική Σχολή. Λίγους μήνες αργότερα, σε ηλικία 16 ετών με την επιρροή της ουνικής προπαγάνδας, γράφτηκε στο Ελληνικό Κολλέγιο του αγ. Αθανασίου Ρώμης, όπου σπούδασε για 7 χρόνια ρητορική, θεολογία, φιλοσοφία.. Αφού χειροτονήθηκε διάκονος και πρεσβύτερος της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας, από κάποιον ουνίτη τιτουλάριο επίσκοπο Φιλίππων και Δράμας, υπηρέτησε ως εφημέριος για τρία χρόνια στο ναό του αγίου Ιωάννη Λατερανού. Το 1884 ή 1885 επέστρεψε στην πατρίδα του και έπειτα πήγε στην Κωνσταντινούπολη όπου επεστρεψε στους κόλπους της ορθόδοξης εκκλησίας (1885). Υπογράφοντας σχετικό λίβελλο έγινε δεκτός με το βαθμό της ιεροσύνης που κατείχε. Έπειτα αποσύρθηκε στο Άγιο Όρος όπου παρέμεινε περισσότερο από ένα χρόνο, προκειμένου να αφοσιωθεί στη μελέτη και περισυλλογή.

Αν και ο ίδιος στη μετέπειτα πορεία του προσπάθησε με διάφορα δημοσιεύματα να καταδείξει την δολιότητα της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας και τις προσηλυτιστικές παγίδες της, έμεινε στιγματισμένος από την εκεί θητεία του, γεγονός που έγινε αιτία πολλές φορές να κατηγορηθεί.

Κατόπιν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου υπηρέτησε ως καθηγητής της Πατριαρχικής Ιερατικής Σχολής, των εκπαιδευτηρίων του Πέραν, προϊστάμενος του ναού αγ. Νικολάου Γαλατά, μόνιμος ιεροκήρυκας στους ναούς της κοινότητας Σταυροδρομίου (1892), διορίστηκε επόπτης των σχολών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και κατόπιν αρχιερατοφύλακας του Πατριαρχείου (1901) και αρχισυντάκτης του περιοδικού “Εκκλησιαστική Αλήθεια”. Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του στην Κωνσταντινούπολη, κατηγορήθηκε για ανάρμοστη συμπεριφορά στο παρθεναγωγείο του αγ. Κωνσταντίνου και απομακρύνθηκε οριστικά από τα εκπαιδευτικά πράγματα (10 Νοεμβρίου 1900). Από τη θέση του αρχιερατοφύλακα συνέγραψε το σπουδαίο έργο “Η πρώτη εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδος”⁷ και το τρίτομο μνημειώδες έργο “Τα εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιερατοφύλακειου σωζόμενα επίσημα έγγραφα” (1905). Επίσης δημοσίευσε πλήθος άρθρων και μελετών, κυρίως στην “Εκκλησιαστική Αλήθεια”. Για το μεγάλο έργο του, του απενεμήθη ο τίτλος του “αξιωματικού της δημοσίας εκπαιδεύσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας” (Αύγουστος 1904). Επίσης διετέλεσε μέλος διαφόρων επιτροπών, όπως της επιτροπής σύνταξης επισήμου υπομνήματος για τα εκκλησιαστικά προνόμια, και γραμματέας επιτροπής που μελετούσε τις σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου με το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων.

Το 1909 εξελέγη μητροπολίτης Βελεγράδων (11 Σεπτεμβρίου), εκεί ενδιαφέρθηκε για την ανέγερση ναών και σχολών. Κλονίστηκε όμως η υγεία του και μετέβη στην Κωνσταντινούπολη. Στις 25 Ιουνίου 1911 μετετέθη στη μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης, όπου έφτασε στα τέλη του Αυγούστου. Ενδιαφέρθηκε να τακτοποιήσει τα κοινοτικά και εκπαιδευτικά θέματα και κατόρθωσε

6 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία και τα Σχολεία στη Νάουσα”, *Νάουσα 19ος-20ος αιώνας*, Νάουσα 1999, 61, Σ. Αφεντούλη, *Καλλίνικος Δελικάνης, βιογραφία-εργογραφία*, Θεσσαλονίκη 1998 (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ).

7 Καλλινίκου Δελικάνη, *Η πρώτη εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδος*, επανέκδοση με επιμέλεια του Γ. Στογιόγλου, Θεσσαλονίκη 1997.

να εκδώσει τον τρίτο κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Βεροίας (12 Φεβρουαρίου 1912). Στις 16 Οκτωβρίου του ίδιου έτους υποδέχτηκε τον ελληνικό απελευθερωτικό στρατό και το διάδοχο Κωνσταντίνο. Ο Καλλίνικος ήταν ο πρώτος που τέλεσε λειτουργία στον ιστορικό παλαιό μητροπολιτικό ναό αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Βεροίας (Παλαιά Μητρόπολις, μνημείο του 10ου αι.) μετά την απελευθέρωση της πόλης, σύμφωνα με άρθρο του λόγιου ιερομόναχου Ιωαννίκιου Μηλιόπουλου που δημοσίευσε η τοπική εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας*: "...μετά πάροδον πεντακοσίων εἴκοσι ἐτῶν, καὶ τοῦτο, διὰ τῆς ἁμαρτίας τῶν πατέρων καὶ προγόνων ἡμῶν, πάλιν Καλλίνικος ἀρχιερεὺς Δελικάνης ἤθελε πρῶτος ἐπιτελέσει ὡς ἐπιτέλεσε τὴν ἀναίμακτον καὶ ἱεράν λειτουργίαν, αὐτὸς πρῶτος δεηθεὶς τῷ ὑψίστῳ ὑπὲρ ἀναπαύσεως καὶ αἰωνίας μνήμης πάντων τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ἀγῶνι ἀγωνισθέντων καὶ πεσόντων, εὐλόγησας ἅμα καὶ τὸν ἀείμνηστον Βασιλέα ἡμῶν Κωνσταντῖνον τὸν IB, εὐχηθεὶς καὶ τὴν εἰς Βασιλεύουσαν νικηφόρον εἴσοδον καὶ ἐνθρόνισίν του..."⁸. Το 1920 με τη νίκη των Λαϊκών στις εκλογές, αναγκάζεται ο βενιζελικός Καλλίνικος να φύγει από τη Βέροια. Δεν περιελάβαμε στην εργασία μας την αρχιερατεία του Καλλινίκου, μολονότι παρουσιάζει τεράστιο ενδιαφέρον, εφόσον βρίσκεται στο μεταίχμιο Οθωμανοκρατίας-ενσωμάτωσης με το ελληνικό Κράτος, επιπροσθέτως υπήρξε λογιότατος, δυναμικός, πολυτάλαντος, ηγετική μορφή του πατριαρχικού κλίματος, και με σημαντικότετη προσφορά τόσο στο Πατριαρχείο, όσο και στη μητρόπολη Βεροίας. Η αιτία είναι ότι ερευνήθηκε αρκετά από τη συνάδελφο Σοφία Αφεντούλη, στη μεταπτυχιακή έρευνά της στη Θεολογική Σχολή ΑΠΘ, *Καλλίνικος Δελικάνης, Βιογραφία-Εργογραφία*, Θεσσαλονίκη 1998. Επίσης, η προσφορά του έχει μελετηθεί και από τους τοπικούς ιστοριογράφους. Βέβαια, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε σημαντικούς σταθμούς στο έργο του στη Βέροια.

Μητροπολίτης Βεροίας τυπικά παρέμεινε μέχρι το 1922, εξελέγη μητροπολίτης Κυζίκου μεν το 1921 (25 Νοεμβρίου), όμως μετετέθη εκεί στις 10 Φεβρουαρίου 1922. Το 1932 μετετέθη στην πρωτόθρονη γεροντική μητρόπολη Καισαρείας, δύο χρόνια μετά απεβίωσε (11-1-34), ετάφη στην μονή Ζωοδόχου Πηγής Μπαλουκλί.

2. Ο μητροπολίτης Κωνσταντῖος Β΄ Ρούσης- Καπιτζόγλου⁹ (13 Οκτωβρίου 1922- 5 Φεβρουαρίου 1924)

Ο μητροπολίτης Κωνσταντῖος γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1873¹⁰, όπου διδάχθηκε τα εγκύκλια γράμματα. Με τη συμπέραση του μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Κωνσταντίνου Ματουλόπουλου (1889-1892 και 1894-1910) εισήχθη και σπούδασε στη θεολογική σχολή της Χάλκης, από την οποία αποφοίτησε το 1898¹¹. Επί έξι χρόνια παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη εργαζόμενος ως διευθυντής στην Αστική Σχολή Μπουγιούκ-Ντερέ (Βαθυρυάκι). Ακολούθως εργάστηκε πλησίον του μητροπολίτη Δέρκων Καλλινίκου Φωτιάδη (1884-1924) ως πρωτοσύγκελλός του. Με εισήγηση του Δέρκων αποστέλλεται στην Ανατολική Μακεδονία ως πατριαρχικός αρχιερατικός επίτροπος, όπου επέδειξε ζήλο και δραστηριότητα φέροντας σε πέρας επιτυχώς το έργο που του ανατέθηκε σε περιοχή αναταραχών και εθνικών ανακατατάξεων. Η μακεδονική του καταγωγή και η γνώση των συνθηκών που επικρατούσαν στην ευαίσθητη περιοχή της Μακεδονίας, λίγο πριν την έναρξη των βαλκανικών πολέμων, ήταν ο λόγος για τον οποίο το

⁸ Αρ. φ. 408 (4-3-1937), 1.

⁹ Γ. Σπιογιόγλου, "Η Εκκλησία", ό.π., 64. Βιογραφικό του στο Π.Ν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924, 356. Ο Λιούφης, ό.π., 356, γράφει για αυτόν: "Τυχάνει δ' ἀνὴρ δαμιλοῦς κοινωνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς μορφώσεως".

¹⁰ Ο Γεώργιος Τουσίμης στο "Επισκοπικός κατάλογος Μητροπόλεως Εδέσσης", *Εδεσσαϊκά Χρονικά*, τχ. Μαΐου-Αυγούστου 1972, 14, φωτογραφίζοντας την επιγραφή της ταφόπετρας του ιεράρχη, τον φέρει να γεννήθηκε το 1874, ενώ φαίνεται να αγνοεί τον Λιούφη.

¹¹ Στους οκτώ αποφοιτήσαντας της Θεολογικής σχολής Χάλκης του 1898 στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως* ΙΗ' (1898) 241, δεν συγκαταλέγεται ο Κωνσταντῖος Ρούσης όπως αναφέρει ο Λιούφης, ό.π.

Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, (μετά την προαγωγή του μητροπολίτη Μογλενών και Μολεσσού Σμαράγδου στη μητρόπολη Φιλιππουπόλεως) του ανέθεσε τη διαποίμανση αρχικά της μητροπόλεως Μογλενών (Φλωρίνης) το 1910 (5 Αυγούστου), αμείβοντας την αξιέπαινο δυναμικότητα και αφοσίωση του στην Εκκλησία¹². Μετά από διετή εθνοπρεπή δράση και θεοφιλή αρχιερατεία στην ακριτική αυτή επαρχία, το 1912 (26 Φεβρουαρίου) εξελέγη μητροπολίτης Βοδενών (Εδέσσης)¹³. Στην επαρχία αυτή η αρχιερατεία του ήταν γεμάτη συγκινήσεις, διότι μετά από μερικούς μήνες υποδέχτηκε τον ελληνικό στρατό, στις 18 Οκτωβρίου 1912. Μάλιστα, επικεφαλής όλων των τέκνων του παρέδωσε την πόλη μαζί με όλους τους μουσουλμάνους συμπολίτες του, τους οποίους με διμερή συμφωνία είχε αναλάβει να τους παραδώσει αναιμάκτως στα ελληνικά απελευθερωτικά στρατεύματα. Τις περιπέτειες και τις εμπειρίες του από το ιστορικό παρελθόν της επαρχίας του κατέγραψε και δημοσίευσε στον τοπικό Τύπο.

Δέκα χρόνια αργότερα, το 1922, κλήθηκε να ποιμάνει τη μητρόπολη Βεροίας. Ήδη δύο χρόνια ο θρόνος παρέμενε κενός λόγος του εθνικού διχασμού. Νέες συγκινήσεις του επιφύλαξε ο λαός της επαρχίας αυτής, μετά την εθνική συμφορά και την εγκατάσταση των προσφύγων σε αυτή, με τις κοινωνικές ανακατατάξεις και τη δημιουργία νέων ευκαιριών για αναγέννηση και ανακαίνιση του Έθνους. Το έργο του στην Βέροια δεν έχει μελετηθεί. Από τα πρακτικά της Δημογεροντίας φαίνεται ότι μερίμνησε για την μισθοδοσία του κλήρου¹⁴, για τα σχολεία, για τους πρόσφυγες.

Στις 5 Φεβρουαρίου 1924, με απόφαση της Ι. Συνόδου επανήλθε στη μητρόπολη Εδέσσης, και στη συνεδρία της 8ης Φεβρουαρίου 1924 ο μητροπολίτης Κωνστάντιος ανακοίνωσε στη Δημογεροντία Βεροίας το τηλεγράφημα του πατριάρχη Γρηγορίου *περι τῆς ἀποκαταστάσεως του εἰς τὴν προτέραν Μητρόπολιν του Ἑδεσσαν*. Όταν το Φεβρουάριο του 1924 οι δημογέροντες πληροφορήθηκαν τη μετάθεση του ποιμενάρχη και τον διορισμό του νέου ιεράρχη πρώην Ρόδου Αποστόλου, διαμαρτυρήθηκαν προς το Πατριαρχείο. Στη συνεδρία της 5-3-1924, υπό την προεδρία του αρχιερατικού επιτρόπου πρωτόπαπα Θεόφιλου, ανακοινωθείσης της επιστολής του νεοδιορισθέντος μητροπολίτη, αποφάσισαν να αποστείλουν στο Πατριαρχείο το ακόλουθο τηλεγράφημα: *Κοινοτικὰ Σωματεῖα Βερροίας, ἐκφράζοντα λύπην μεταθέσεως Μητροπολίτου ἡμῶν Κωνσταντίου, παρακαλοῦσιν Ἐκκλησίαν ἀνακαλέσῃ μετάθεσιν αὐτοῦ, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὁποῖου Βέρροια εὔρε πρότυπον πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ ἐργαζομένου πρὸς προαγωγὴν Κοινότητος καὶ ἀπάσης ἐπαρχίας*¹⁵. Απεβίωσε, μετά από τριάντα και πλέον έτη αρχιερατείας στη Μακεδονία, σε ηλικία 68 ετών, στις 5 Ιουνίου 1941, και ετάφη στο προαύλιο του μητροπολιτικού ναού Εδέσσης, όπου και

12 Για την προαγωγή και εκλογή του σε μητροπολίτη Μογλενών και Μολεσσού, βλ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως* Λ'- ΛΑ' (1910) 247 και 292. Επίσης, αρχείο μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης, *Κώδικα Πρακτικῶν Δημογεροντίας* (1911-1936), 164.

13 Για τη δραστηριότητα του μητροπολίτη στην Έδεσσα, βλ. Κωνσταντίνου Γ. Σταλίδη, *Η Έδεσσα στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, τ. Α', Έδεσσα 1988, 225 κ.ε.

14 Χαρακτηριστική η χρονολογία αφού η απαλλοτρίωση της μοναστηριακής περιουσίας και η αδιαφορία που έδειχνε η πολιτεία να βοηθήσει το πρόβλημα επιβίωσης του κλήρου, έχει ως αποτέλεσμα η ιεραρχία να πάρει ριζοσπαστικές για τον κλήρο αποφάσεις, κατ'ουσία τον καλεί δια του Ιερού Συνδέσμου να λάβει σημαντικές πρωτοβουλίες. Τον ίδιο χρόνο αναθεωρείται το καταστατικό του Ιερού Συνδέσμου με αποτέλεσμα τη συγκρότηση της Παγκληρικής, βλ. Ανδρέου Νανάκη, *Εκκλησία Εθνάρχουσα και Εθνική*, Θεσσαλονίκη 2002, 189. Τον επόμενο χρόνο ιδρύεται και στη Βέροια ο Ιερατικός Σύνδεσμος Ιερέων Επαρχίας Βεροίας-Ναούσης με σκοπό *“Ενίσχυσις και προαγωγή των μελών αυτού, ενίσχυσις της αρχής της οικογενείας μετά της θρησκείας και βελτίωσις της οικονομικής θέσεως του κλήρου”*, βλ. Αν. Περισοράτη *“Τα σωματεία της Νάουσας από το 1914 μέχρι το 1939”*, Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας *“Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος”* (επιμ.), *Νάουσα*, ό.π., 252 κ.ε. Ανήκει μήπως ο Κωνστάντιος στους πολλούς πλέον εκείνους αρχιερείς (και μάλιστα στην Εκκλησία της Ελλάδος) που κατανοούν ότι η βοήθεια για τη διέξοδο από τα προβλήματα της εκκλησίας και του κλήρου δεν εξαρτάται από το εθνικό κράτος με το υπάρχον καθεστώς της πολιτεοκρατίας και αποδέχονται τους συνδέσμους συμφωνώντας στη δημιουργία της Παγκληρικής; Βλ. Ανδρέα Νανάκη, *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 191.

15 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Βιβλίον Αλληλογραφίας Μητροπολιτών και Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1898-1924*, 401.

σώζεται ο τάφος του.

3. Ο μητροπολίτης Απόστολος Τρύφωνος- Χατζηαποστόλου (Φεβρουάριος 1924)¹⁶

Γεννήθηκε στην Κριθιά της Θράκης, νοτίως της Μαδύτου (26-11-1878)¹⁷. Έλαβε την εγκύκλιο παιδεία στη γενέτειρά του, κατόπιν στο σχολαρχείο Δαρδανελλίων και συνέχισε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Φοίτησε στη Θεολογική σχολή της Χάλκης και αποφοίτησε το 1901 με άριστα. Κατόπιν προτροπής του πατριάρχου Ιωακείμ του Γ΄ χειροτονήθηκε κληρικός της πατριαρχικής Αυλής, διάκονος του πατριαρχικού ναού (1901), τριτεύων (1904), υπογραμματέας της Ιεράς Συνόδου (1906), αρχιγραμματέας (25-1-1909). Τον Ιούνιο του 1913 ψηφίσθηκε μητροπολίτης Ρόδου, αλλά οι Ιταλοί επί δεκάμηνο εμπόδισαν την κάθοδο του, μέχρι τον Μάρτιο του 1914. Για την εθνική του δραστηριότητα οι Ιταλοί τον εξόρισαν το φθινόπωρο του 1921 στην Πάτμο και από εκεί μετέβη στην Κωνσταντινούπολη. Τον Οκτώβριο του 1923, επειδή δεν κατείχε έδρα στην Τουρκία, οι Τούρκοι τον έδιωξαν. Μη γενόμενος δεκτός από τους Ιταλούς στην Ρόδο, το Πατριαρχείο τον μετέθεσε στη μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης (Φεβρουάριος 1924)¹⁸ και εξέλεξε

16 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 65, *Ορθοδοξία* 34 (1959), 30, *Θ.Η.Ε.*, τ.2, 1191, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* ΚΑ΄ (1901), 279, Ευγενίου Κωσταρίδου, αρχιμ. *Η σύγχρονος ελληνική Εκκλησία*, Αθήνα 1921, 451-452, όπου και φωτογραφία του, Ανδρέα Μαυρίδη, *Η Ρόδος από την Οθωμανική αυτοκρατορία μέχρι την εθνική ολοκλήρωση (1912-1947)*, *Ο μητροπολίτης Ρόδου Απόστολος (1913-1946)*, εκκλησία και εκπαίδευση, Θεσσαλονίκη 2009 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ).

17 Είναι χαρακτηριστικό ότι τρεις μητροπολίτες Βεροίας κατά την περίοδο που μελετάμε, και μάλιστα από το 1924 έως το 1958, δηλαδή κατά την περίοδο 34 ετών, είναι γεννημένοι το 1878. Πρόκειται για τον Απόστολο, τον Πολύκαρπο και τον Αλέξανδρο. Επίσης, ένα άλλο στοιχείο χαρακτηριστικό, είναι ότι όλοι οι υπό εξέταση αρχιερείς, μέχρι και τον Αλέξανδρο (1943-1958), αλλά και ο διάδοχός του Καλλίνικος Β΄ Χαραλαμπίδης, κατάγονται και δρουν σε περιοχές του κλίματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Ανατολικά Θράκη, Μ. Ασία, Μακεδονία).

18 Μετά τη μετάθεση του Βεροίας Κωνσταντίου και την εκλογή του Αποστόλου, οι μισοί δημογέροντες απέστειλαν συγχαρητήριο τηλεγράφημα προς τον Απόστολο, ο οποίος απήντησε ευχαριστώντας. Όταν αναγνώσθηκε αυτό το ευχαριστήριο σε απαρτία της Δημογεροντίας (5-3-1924), οι άλλοι μισοί δημογέροντες εξέφρασαν την έκπληξη και δυσανεξία τους για το πρώτο συγχαρητήριο και “...μετά πολλής συζητήσεως και λογομαχίας ή πλειοψηφία αποφασίζει όπως σταλεί τῷ Παν. Οίκ. Πατριάρχῃ ἀντίγραφον τοῦ προσταλέντος κατόπιν συνεδριάσεως τηλ/φήματος...”, όπου εκφραζόταν η δυσανεξία για τη μετάθεση του Κωνσταντίου. Επιπρόσθετα αποφασίστηκε να σταλεί και ιδιαίτερη επιστολή προς τον Πατριάρχη με εξήγηση της υποθέσεως, όπου “...ἐμφαίνεται ὁ πόθος ὅλης τῆς Κοινότητος ἵνα ἀνακληθῇ ἡ μετάθεσις τοῦ μόνου ἀγαπηθέντος Μητροπολίτου Κωνσταντίου. Οὗτος μὲν ὑπῆκων τῇ ἐντολῇ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀνεχώρησεν εἰς τὴν νέαν τοῦ ἐπαρχίαν. Ἀλλ’ ἡμεῖς διαμαρτυρώμεθα καὶ πάλιν διὰ τὴν μετάθεσιν αὐτοῦ καὶ ἐκφράζωμεν τὴν λύπην διότι δὲν ἤξιόθημεν οὔτε κὰν ἀπαντήσεως. Τὴν μετάθεσιν τοῦ προσφιλοῦς ἡμῶν Μητροπολίτου τὴν ἀποδίδωμεν εἰς ἐνεργείας ἴσως πολιτῶν τινῶν οἱ ὅποιοι δὲν διέκειντο συμπαθῶς δι’ ἰδίους λόγους πρὸς τὸν Μητροπολίτην ἡμῶν. Ὅθεν παρακαλοῦμεν τὴν Ὑμ. Παναγιώτητα ἵνα ἀναθεωρήσῃ μετὰ τὴν ἀρνήσιν τοῦ Μητροπολίτου Αποστόλου ἢ δυνατόν Ὑμετέραν ἀπόφασιν καὶ ἐπαναφέρει παρ’ ἡμῖν τὸν ρέκτην συνετὸν καὶ συντελεστήν πάσης προόδου Μητροπολίτην ἡμῶν Κωνσταντίον”. Επειδή όμως συνεχίστηκε η διχογνωμία ως προς το έγκυρο της συνεδριάσεως της Δημογεροντίας (δηλ. της πλειοψηφίας της) όπου απεστάλη συγχαρητήριο τηλεγράφημα στον Απόστολο, αποφασίστηκε να συνταχθεί επιστολή προς αυτόν με την οποία ζητούνταν αντίγραφο του τηλεγραφήματος: “Ἡ Δημογεροντία τῆς πόλεως Βερροίας αἰσθάνεται βαθεῖαν λύπην διότι διατελοῦσα ἐν ἀναμονῇ ἀπαντήσεως ἐκ μέρους τῆς Μητροπόλεως ἡμῶν Ἐκκλησίας εἰς τὸ ἡμέτερον τηλεγράφημα δι’ οὗ παρακαλοῦμεν Αὐτὴν ὅπως ματαιώσῃ τὴν μετάθεσιν τοῦ φιλοπροόδου ἡμῶν ποιμενάρχου Κωνσταντίου δὲν εἶχεν ἀποστείλει ὑμῖν μέχρι σήμερον συγχαρητήριον τηλ/φῆμα ἐπὶ διορισμῷ ὑμῶν εἰς τὸν ἐκκλ/κὸν Θρόνον τῆς πόλεως Βερροίας. Μετ’ ἐκπλήξεως ὅθεν ἴδωμεν ἐν τῷ ὑμετέρῳ γράμματι διευθυνομένῳ διὰ πρὸς τὴν καθ’ ἡμᾶς Δημογεροντίαν ὡς εὐχαριστοῦντι αὐτὴν ἐπὶ τῷ συγχαρητηρίῳ τηλ/φῆματι ὅπερ ἄνευ ἀποφάσεως τῆς ὁλομελείας αὐτῆς ἐν τῇ Ἱ. Μητροπόλει φαίνεται θὰ ἀπεστάλῃ ὑμῖν μονομερῶς [καὶ ἐν παρασυρναγωγῇ καὶ ἄνευ συνεδριάσεως], ἐφ’ ὃ παρακαλοῦμεν ὅπως εὐαρεστούμενοι ἀποστείλῃται ἡμῖν ἀντίγραφον τοῦ σχετικοῦ τηλ/φῆματος ἵνα διευκρινισθῇ ἡ σκανδαλώδης αὕτη ὑπόθεσις. Ἦδη ὅμως μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ τέως μητροπολίτου...λαμβάνομεν τὴν τιμὴν ἀφοῦ συγχαρῶμεν ὑμᾶς θερμῶς νὰ Σᾶς παρακαλέσωμεν ὅπως ἀναθεωροῦντες τὴν ἀρνητικὴν ὑμῶν ἀπόφασιν εὐαρεστούμενος θελήσῃται νὰ δεχθῇτε ταύτην ἢ ἐν περιπτώσει μόνον ἀνενδότου ἀποφάσεως Σᾶς φροντήσητε περὶ τοῦ νέου ἡμῶν Μητροπολίτου ὅπως οὗτος εὐρεθῇ ἀντάξις

Ρόδου τον Εφέσου Χρυσόστομο Χατζησταύρου, τον οποίο οι Ιταλοί δεν επέτρεψαν να καταλάβει τον θρόνο του. Τότε το Πατριαρχείο αναγκάστηκε να επαναφέρει τον Απόστολο στη μητρόπολη Ρόδου και τον Χρυσόστομο στη Βέροια. Τελικώς επιτράπη στον Απόστολο να μεταβεί στην έδρα του. Τον Ιούνιο του 1946 αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Το Πατριαρχείο του απένειμε τον τίτλο του μητροπολίτη Αμασειάς, τον οποίο διατήρησε μέχρι το θάνατο του (29 Νοεμβρίου 1957).

4. Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος Χατζησταύρου (Απρίλιος 1924- 7 Οκτωβρίου 1924)¹⁹

Γεννημένος στο Αϊδίني της Μ.Ασίας το 1880, κατά κόσμον Θεμιστοκλής Σταύρου Χατζησταύρου, σπούδασε στη σχολή Αρώνη Σμύρνης και στην Πυθαγόρεια Σάμου, στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης από την οποία αποφοίτησε τον Ιούλιο του 1902 αριστούχος²⁰. Ο μητροπολίτης Δράμας Χρυσόστομος Καλαφάτης, ο μετέπειτα εθνομάρτυς, γνώρισε τον αριστούχο απόφοιτο κατά τις ημέρες εκείνες, ερχόμενος κατόπιν αδείας από την ιδιαίτερη πατρίδα του, και τον προσκάλεσε στη Δράμα όπου τον χειροτόνησε αρχιδιάκονο του. Συνέβαλε αποφασιστικά στον ξεσηκωμό της Ανατολικής Μακεδονίας και μετά το θάνατο του Παύλου Μελά ανέλαβε μυστικές επαφές με την Αθήνα για τη δημιουργία της τοπικής επιτροπής Αμύνης και την οργάνωση ένοπλης δράσης. Η έντονη εθνική του δράση και η συνεργασία με τα ανταρτικά ελληνικά σώματα της Μακεδονίας έγινε αντιληπτή από τις αρχές και καταδικάστηκε ερήμην σε φυλάκιση 4 ετών από το τουρκικό στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, με αποτέλεσμα να καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη και έπειτα στη Λωζάννη της Ελβετίας²¹ όπου συμπλήρωσε τις σπουδές του. Στη συνέχεια επανήλθε μετά την γενική αμνηστεία μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων και ακολούθησε τον Χρυσόστομο Καλαφάτη στη Σμύρνη όπου υπηρέτησε ως πρωτοσύγκελλος και βοηθός επίσκοπος με τον τίτλο Τράλλεων (27.12.1910). Διετέλεσε μέλος της συντακτικής επιτροπής του εβδομαδιαίου περιοδικού *Ιερός Πολύκαρπος* που ιδρύθηκε το 1911 από τον μητροπολίτη Σμύρνης²² και εξεφώνησε τον επιμνημόσυνο λόγο στο επιβλητικό μνημόσυνο του δολοφονηθέντος από όργανα του τουρκικού κοιμητώματος, μητροπολίτη Γρεβενών Αιμιλιανού Λαζαρίδη (+15 Οκτωβρίου 1911)²³. Το 1913 εξελέγη μητροπολίτης Φιλαδελφείας (16 Μαρτίου)²⁴, περιοχής όπου κυριαρχούσε ο τουρκικός εθνικισμός και όπου οι Έλληνες μιλούσαν τουρκικά, στη θέση του διατελέσαντα και στη μητρόπολη Βεροίας κοιμηθέντος μητροπολίτη Λουκά Πετρίδη²⁵.

Με στόχο τη διατήρηση της ελληνικότητας των κατοίκων ίδρυσε, υπό συνθήκες διωγμών,

της ικανότητος τοῦ προκατόχου καὶ θέλομεν ὡς εὐγνωμονεῖ”, βλ. Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικά Δημογεροντίας 1911-1936*, 164-6. Επίσης, απεστάλη και νέα επιστολή προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη (συνεδρία 9-3-1924) με την οποία ζητούνταν να πείσει τον Απόστολο να δεχθεί την εκλογή του, βλ. Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Βιβλίον Αλληλογραφίας Μητροπολιτών και Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1898-1924*, 402. Να σημειωθεί ότι κατά την ίδια χρονική περίοδο, οι συνεδριάσεις της Δημογεροντίας καταγράφονται σε δύο διαφορετικά βιβλία χωρίς χρονική αλληλουχία, στα *Πρακτικά Δημογεροντίας 1911-1936* και *Βιβλίο Αλληλογραφίας Μητροπολιτών και Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1898-1924*, γεγονός που καθιστά την έρευνα προσεκτική για την παράλληλη και ταυτόχρονη συνεξέτασή τους. Να σημειωθεί ότι ο Αρχιμ. Θεόκλητος Φιλίππαιος στο “Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως Επισκοπαί και Επίσκοποι (1833-1960)”, *Θεολογία* ΛΑ’ (1960), 529, αναφέρει τον Απόστολο ως από Ρόδου, μητροπολίτη Βεροίας από τον Φεβρουάριο ως τον Απρίλιο 1924.

19 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 66, *Ορθοδοξία* 34 (1959), 34, βλ. και *Τιμητικός Τόμος επί τῷ Ιωβηλαίῳ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Φιλίππων-Νεαπόλεως -Θάσου Χρυσσοστόμου*, Καβάλα 1960, Ευγενίου Κωσταρίδου αρχιμ., *Η σύγχρονος*, ό.π., 253, Δημοσθένης Κουκούνα, *Η Εκκλησία της Ελλάδος από τον Δαμασκηνό στον Χριστόδουλο*, Αθήνα 2007, *Θ.Η.Ε.*, τ.12, 420-422, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

20 *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, ΚΒ’ (1902), 295. Από τους επτά αποφοίτους έλαβαν άριστα δύο: Ο Μάρκος Δασκαλάκης, Κρητικός στην καταγωγή και ο Θεμιστοκλής Χατζησταύρου, Ηλιοπολίτης.

21 Βλ. Χρυσσοστόμου Καλαφάτη, *Εκθέσεις περί του Μακεδονικού αγώνος 1903-07*, Θεσσαλονίκη 1960, Α’ και Β’ επιστολές.

22 Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη, *Ο Σμύρνης Χρυσόστομος*, 1992, 89

23 ό.π., 122.

24 *Εκκλησιαστική Αλήθεια* ΛΓ’ (1913) 8.

25 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 58.

οικοτροφεία για Έλληνες μαθητές όλων των βαθμίδων για το οποίο κατάρτισε αναλυτικά προγράμματα²⁶. Εξέδωσε το περιοδικό *Ο Άγγελος της Φιλαδελφείας*, για την πατριωτική του δράση καταδικάστηκε από τους Τούρκους σε θάνατο, του δόθηκε όμως χάρη, ενώ το 1919 προήχθη σε μητροπολίτη Εφέσου. Το 1922 σώθηκε από βέβαιο θάνατο, χάρη στην έγκαιρη επέμβαση του αγγλου ναυάρχου. Είχε συλληφθεί στη Σμύρνη, αλλά δραπέτευσε με τη βοήθεια του, μαζί με 1.700 ομοεθνείς. Μετά την μικρασιατική καταστροφή, με το αγγλικό πλοίο έφτασε στην Αθήνα όπου τοποθετήθηκε ως αποκρισάριος του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1922). Εξελέγη μητροπολίτης Ρόδου, αλλά οι ιταλικές αρχές δεν του επέτρεψαν να μεταβή εκεί.

Το 1924 εξελέγη μητροπολίτης Βεροίας, “...ἄτε δὴ πρὸς διαποίμανσιν αὐτῆς προκριθέντος κ. Ἀποστόλου (Τρύφωνος πρώην Ρόδου) μὴ ἀποδεξαμένου τὴν ἐκλογὴν”²⁷. Ο Χρυσόστομος, σύμφωνα με τον *Κώδικα Πρακτικῶν τῆς Δημογεροντίας Βεροίας*, παρέστη σε μία και μοναδική συνεδρία της Δημογεροντίας Βεροίας, την 5η Αυγούστου 1924, που αφορούσε γενική συνέλευση του ιερού κλήρου Βεροίας²⁸. Εξελέγη επίτιμος πρόεδρος της Φιλοπτώχου Αδελφότητος Κυριῶν Βεροίας²⁹, τακτοποίησε τα οικονομικά της μητροπόλεως, διέσωσε τα κειμήλια και τα αρχεία της πόλεως και της επαρχίας, αναστήλωσε και ξαναλειτούργησε τις μονές Τιμίου Προδρόμου (Σκήτης Βεροίας) και αγίου Αθανασίου (Σφηνίτσης)³⁰, οργάνωσε το κατηχητικό και προνοιακό έργο της μητροπόλεως, δημιούργησε τα πρώτα συσσίτια για απόρους μαθητές και έβαλε τις βάσεις για τα οικοτροφεία της μητροπόλεως³¹.

Έξι μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, λόγω της δυναμικής και πολυτάλαντης

26 Ο Χρυσόστομος, όπως και ο Αννέων Αλέξανδρος, μετέπειτα Βεροίας, συμμετείχε στην “Ευσέβεια”, βλ. εφ. *Εμπρός* (22-4-1949), 3, “...ἓνα θρησκευτικὸν σωματεῖον, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ μεγαλοπνύου ἀρχιερέως μας Χρυσοστόμου (Σμύρνης), σκοπὸν καὶ ἀποστολὴν εἶχε νὰ καλλιερῇ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ προστατεύῃ αὐτὸ ἀπὸ τὰς διαφόρους αντιορθοδόξους προπαγάνδας...”.

27 *Ορθοδοξία*, ὁ.π., 34. Σύμφωνα με το Αρχεῖο της Μητροπόλεως Βεροίας, *Βιβλίον Ἀλληλογραφίας Μητροπολιτῶν καὶ Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1898-1924*, σε συνεδρίαση της Δημογεροντίας την 6η-4-1924, 404, λόγω “...ἀργοπορίας τῆς ἐλεύσεως τοῦ νέου Μητροπολίτου, καὶ ἀπορίας διὰ τοῦ μὴ ἀπαντήσαντος τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου εἰς τὰς σταλείσας ἐπὶ τοῦτο ἰδιαιτέρας ἐπιστολάς καὶ ἐπειδὴ τυγχάνει ἀπόλυτος ἀνάγκη ἵνα συμπληρωθῇ ὁ θρόνος Βερροίας ὅσον τὸ δυνατόν τάχιστα διὰ τὰς ἐπείγουσας Κοινοτικὰς ἀνάγκας τῆς ἐπαρχίας...”, αποφασίστηκε “...ἵνα σταλεῖ καὶ πάλιν ἐτέρα τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Α.Θ.Π. τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ Ἱ. Σύνοδον ὅπως ἐπισπευσθῇ τάχιστα ἡ συμπλήρωσις τοῦ θρόνου...”, βλ. Αρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, *Βιβλίον Ἀλληλογραφίας Μητροπολιτῶν καὶ Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1898-1924*, 406 κ.ε.

28 Πληροφορία του καθηγητοῦ κ. Στογιόγλου στο “Ἡ Ἐκκλησία”, ὁ.π. Ωστόσο σύμφωνα με το Αρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικά Δημογεροντίας 1911-1936*, 168 κ.ε., εκτός ἀπὸ τὴ συνεδρία της 5ης Αυγούστου, ὑπὸ τὴν προεδρεία τοῦ Χρυσοστόμου (καὶ με υπογραφή του στα πρακτικά) ὑπάρχει καὶ συνεδρίαση της 6ης Αυγούστου καὶ συνεδρία ἐπιτροπῆς Νεκροταφείου της 3ης Σεπτεμβρίου, ἐνὸς στον *Κώδικα Βιβλίον Ἀλληλογραφίας Μητροπολιτῶν καὶ Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1898-1924*, 409, φέρεται νὰ προεδρεύει συνεδρίας (14 Σεπτεμβρίου 1924, ἡ τελευταία τοῦ Κώδικα), ἀν καὶ λείπουν οἱ υπογραφές. Ο Στογιόγλου μάλιστα λέει ὅτι στὴν ἐπόμενη (3-9-1924) προήδρευσε ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος αἰδεσιμώτατος παπα- Θεόφιλος, ὡστόσο ἡ ἐπόμενη συνεδρίαση πού ὄντως προήδρευσε ὁ παπα-Θεόφιλος ἦταν τὴν 23η-10-1924, ἡ ὁποία συνεδρίαση ἦταν καὶ ἡ πρώτη τοῦ νέου πλέον σώματος, τῆς Ἀνωτέρας Κοινοτικῆς (sic) Ἀντιπροσωπείας (Ἀνωτέρας Ἐνοριακῆς Ἀντιπροσωπείας, ΑΕΑ), βλ. Αρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, *Κώδικας Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1911-1936*, 172.

29 Παύλου Πυρινού, *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριῶν Βεροίας, Ἐκατὸ χρόνια προσφοράς 1905-2005*, Βέροια 2006, 32-33.

30 Γ. Πρίντζιπα, *Χρυσόστομος Β΄ ὁ Χατζήσταυρος ὁ ἀπὸ Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν*, Καβάλα 1982, 46. Προφανῶς ὁ Γ. Πρίντζιπας ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ πρακτικά Δημογεροντίας (συνεδρίαση 6ης Αυγούστου).

31 Ηλία Π. Ζιάγκου, *Χρυσόστομος Β΄ (ὁ Χατζήσταυρος) Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος (1880-1968)*, Θεσσαλονίκη 2008 (διδακτορικὴ διατριβή), 31. Τὸν ἴδιο καιρὸ ὁρίσθηκε ἑξάρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν Ἀμερική, γιὰ τὴν ἐπιτόπια μελέτη τῆς ἐκεῖ ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως καὶ τὴν εἰρήνευση τῆς Ορθόδοξης Ἐκκλησίας (βλ. *Ἐκκλησία* 16 (1924), 127), ἀποστολὴ πού δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ, λόγω τῆς ἐκλογῆς του, στὴ νεοσύστατη μητρόπολη Καβάλας καὶ Νέστου.

προσωπικότητάς του, καλείται στο έργο της συγκρότησης και δημιουργίας μιας νέας εκκλησιαστικής επαρχίας³², μετατέθηκε στη νεοσύστατη μητρόπολη Φιλίππων και Νεαπόλεως με έδρα την Καβάλα³³, την οποία εποίμανε μέχρι την εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο Αθηνών (14 Φεβρουαρίου 1962). Ως μητροπολίτης Φιλίππων, την 30ή Αυγούστου 1959 έκανε τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντος του Χρυσόστομου Καλαφάτη στη Δράμα. Ήδη από το 1924 όταν πρωτοπήγε στην Καβάλα, είχε συστήσει επιτροπή εράνων με σκοπό την ανέγερση μνημείου του. Το ίδιο γεγονός συνέβη και στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1961³⁴. Χάρη στη μεγάλη του μόρφωση και πείρα, εκπροσώπησε την Εκκλησία με επιτυχία σε πολλές αποστολές. Το 1967 μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου, εκδιώχθηκε και εξαναγκάστηκε να παραμείνει στο νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού για ένα μήνα χωρίς να είναι άρρωστος. Στο διάστημα αυτό νομοθετήθηκε όριο ηλικίας και κηρύχθηκε, ζώντας του αρχιεπισκόπου, ο θρόνος εν χηρεία. Έκτοτε χωρίς να παραιτηθεί ιδιώτευσε μέχρι το θάνατό του την 9η Ιουνίου 1968, Κυριακή της Πεντηκοστής³⁵.

5. Ο μητροπολίτης Σωφρόνιος Β΄ Σταμούλης (7 Οκτωβρίου 1924- 19 Νοεμβρίου 1927)³⁶

Μετά τη σύντομη παρέλευση τριών μητροπολιτών μέσα σε δύο χρόνια (!), η ενθρόνιση και η έναρξη της ποιμαντορίας του Σωφρονίου Β΄ Σταμούλη στο θρόνο της Βεροίας προμηνύει σταθερότητα και διάρκεια. Ο Σωφρόνιος, όπως φαίνεται μέσα από τον τοπικό τύπο της εποχής, πρέπει να συνδέθηκε και να αγάπησε την μητρόπολη Βεροίας. Είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα εκείνων των ημερών: *“ΤΟΝ ΑΦΙΧΘΕΝΤΑ Μητροπολίτην μᾶς κ.κ. Σωφρόνιον ὁ λαὸς τῆς Βερροίας ὑπεδέχθη ἐνθουσιωδῶς, ἔχων πλήρη τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἀνατεílουν αἱ καλαὶ ἐκεῖναι ἡμέραι τῆς ἀρχιερωσύνης τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου μᾶς Ἀποστόλου...”*³⁷.

Γεννήθηκε στη Σηλύβρια της Θράκης την 21η Ιανουαρίου 1875, κατήγετο από πλούσια και αρχοντική οικογένεια³⁸, ο παππούς του καταγόταν από τη Βέροια, γιος του ιερέα Κωνσταντίνου Δημητρίου Σταμούλη. Ο Σωφρόνιος, κατά κόσμον Σωτήριος, το 1889, μαθήτης της Αστικής Σχολής της Σηλυβρίας, έλαβε μέρος στον Ζωγράφειο λαογραφικό διαγωνισμό και βραβεύτηκε³⁹. Μετά την αποφοίτηση του από την Μεγάλη του Γένους Σχολή (1893) παρακολούθησε μαθήματα νομικής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κατά την έκρηξη του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, δονούμενος υπό εθνικού παλμού διέκοψε τις σπουδές του και κατετάγη εθελοντής του ελληνικού στρατού μετέχοντας στις επιχειρήσεις⁴⁰. Μετά την απόλυση του από το στρατό, συνέχισε τις

32 Ηλία Π. Ζιάγκου, *Χρυσόστομος*, ό.π., 32.

33 Βλ. και Αν. Νανάκη, μητρ., *Οικουμενικού Πατριαρχείου Νεώτερα Ιστορικά Α΄*, Θεσσαλονίκη 2000, 225 κ.ε.

34 Χρ. Σολομωνίδη, *Ο Σμύρνης*, ό.π., 479-480

35 Βιογραφικά του βλ. *Αναμνηστικόν Προσφυγικόν Ημερολόγιον* (1925), 109, Γ. Πρίντζιπα, *Χρυσόστομος Β΄ ο Χατζησταύρος*, ό.π., Βλασίου Φειδά, “Χρυσόστομος Β΄”, *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. Β΄, 480.

36 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 67, *Ορθοδοξία* 34 (1959), 169, Κωνσταντινίδη Ι. Χ., “Σωφρόνιος ο Σταμούλης”, *Θ.Η.Ε.*, τ.11, 652-653, Εταιρία Θρακικών Μελετών, *Σωφρόνιος Σταμούλης, Σύντομη Βιογραφία του παραγνωρισθέντος Ιεράρχου και Μητροπολίτου Ελευθερουπόλεως (1875-1960)*, Αθήνα 1965, Αιμίλιου Δημ. Μαυρουδῆ, *Η Ιστορία της Μητροπόλεως Ελευθερουπόλεως* (Διδακτορική διατριβή), 2006, 222-224.

37 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 4 (Ιανουάριος 1925).

38 Βλ. εφ. *Μακεδονία* (3-7-1974), 2, όπου και σε αντίθεση με την καταγωγή του, παρουσιάζεται να διήγε “...βίον φτωχικόν και λιτοδίαιτον και ως ιερωμένος ήταν σωστός καλόγηρος των προ των χριστιανικών χρόνων...”. Το ίδιο μαρτυρεί και ο Στέλιος Μαρασλής σε επιστολή του στην εφ. *Μακεδονία* (18-11-1970), 2, όπου αναγνωρίζεται ως ευρυμαθής και ότι “...Διεκρίνεται διά τόν λιτόν καί άσκητικόν του βίον...”. Σημαντικότερες πληροφορίες βρίσκουμε σε δημοσίευμα της εφ. *Μακεδονίας* (20-6-1974), 2, όπου αναφέρεται (σε αντίθεση με τη γνωστή καταγωγή του παππού του από τη Βέροια) ότι η καταγωγή της οικογένειας των Σταμούληδων “...ήταν από τη Σύρο γι’ αυτό και είχαν ελληνική υπηκοότητα. Ο γερό-Αναστάσιος Σταμούλης πατέρας του μητροπολίτου Σωφρονίου και του εν συνεχεία γεροσιαστού Μιλτιάδου Σταμούλη εφημίζετο στην Θράκη δια τον πλούτον του και τας επιχειρήσεις τους, ήταν δε ο πρώτος που έφερε στις αρχές του αιώνα μας τους μηχανικούς αλευρομύλους, περιφήμους για την εποχή τους που άλεθαν σε τεράστιες ποσότητες τα σιτηρά της Θράκης...”.

39 Εταιρία Θρακικών Μελετών, *Σωφρόνιος Σταμούλης*, ό.π., 6.

40 Πληροφορία άπαξ διασωθείσα στο Εταιρία Θρακικών Μελετών, *Σωφρόνιος Σταμούλης*, ό.π., 6. Επίσης βλ.

σπουδές του και το 1898 κατέστη διδάκτωρ Νομικής. Έπειτα παρηκολούθησε μαθήματα θεολογίας και παιδαγωγικής σε πανεπιστήμια της Γοτίγγης, Βερολίνου και Ιένης στη Γερμανία. Το 1904 ανακηρύσσεται διδάκτωρ Φιλοσοφίας του πανεπιστημίου της Ιένης⁴¹. Στην Ιένη δίδασκε ο ονομαστός Γουλιέλμος Ράϊν φιλοσοφία και παιδαγωγικά, με τον οποίο συνδέθηκε με φιλία, έγινε συνεργάτης στην εγκυκλοπαίδεια και το περιοδικό (Περιοδικό της Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής) που εξέδιδε. Επίσης ήταν συνεργάτης στα ευρωπαϊκά περιοδικά “Μινέρβα” της Οστάνδης και “Βυζαντινά Χρονικά”⁴².

Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, χειροτονήθηκε διάκονος το 1906 (12 Αυγούστου) από τον μητροπολίτη Βεροίας Απόστολο Χριστοδούλου⁴³ και διορίστηκε αρχικά στο μητροπολιτικό ναό Βεροίας και έπειτα στη Νάουσα ως ιεροκήρυκας και καθηγητής θρησκευτικών στις ανώτερες τάξεις του Γυμνασίου. Τον Μάρτιο του 1907 τον χειροτόνησε πρεσβύτερο στον μητροπολιτικό ναό του Σωτήρος Ναούσης, όπου ως αρχιμανδρίτης διορίστηκε αρχιερατικός επίτροπος Ναούσης. Κατά τον λόγο του Ναουσαίου Σταύρου Χώνου (1858-1949), επρόκειτο για “*ἄνδρα τὰ μάλα μορφωμένον καὶ δραστήριον, πολυμαθέστατον καὶ χρηστότατον καὶ χρημάτων κράτιστον*”⁴⁴. Με τα πύρινα κηρύγματά του, έσπειρε τον σπόρο της αφύπνισης του λαού και ανάδειξε αξίους διαδόχους του, τους Χατζηκωνσταντίνο Μαλούση, Θεοδόσιο Χατζηδημητρίου και Σταύρο Χώνο. Ο τελευταίος με τη δημοσιογραφία του προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες στη Νάουσα. Τον Δεκέμβριο του 1907 έκανε ερώτηση προς τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης “*περί τῶν διατυπώσεων, αἵτινες ἐγίνοντο ἀπέναντι τῆς ὀθωμανικῆς ἀρχῆς διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Νυκτερινῆς σχολῆς*”⁴⁵, με σκοπό να ενεργήσει και αυτός καταλλήλως για την ίδρυση παρόμοιας στη Νάουσα. Με την ιδιότητά του αυτή είχε εμπλακεί στις μεταξύ των αντιμαχόμενων μερίδων των κοινοτικών οργάνων αρμοδιότητες και έγινε ανεπιθύμητος από πολλούς Ναουσαίους με αποτέλεσμα να αναγκαστεί σε παραίτηση. Αυτοί από την αρχή απαίτησαν από τον μητροπολίτη να καθορίσει γραπτώς “*τά δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἐν Ναούσῃ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου Αρχιμ. Σωφρονίου, ἵνα μὴ ἐπέλθῃ σύγχυσις ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ τοῖς λογαριασμοῖς*”⁴⁶. Οι φίλα διακείμενοι προς τον Σωφρόνιο, με αίτηση προς τον μητροπολίτη Απόστολο, απαίτησαν την ανάκληση της παραίτησής του, συγκεντρώσαντες εκατοντάδες υπογραφές υπέρ της παραμονής του στη Νάουσα. Ο μητροπολίτης αν και είχε κάνει αποδεκτή την παραίτησή του, ενέδωσε στον επαναδιορισμό του⁴⁷, αλλά ο ίδιος έδωσε τέλος σε αυτή την περιπέτεια αποχαιρετώντας τους Ναουσαίους τον Ιανουάριο του 1908.

Ο μητροπολίτης Δράμας Χρυσόστομος Καλαφάτης, ο μετέπειτα εθνομάρτυς,

και Αποστόλου Ευθυμιάδου, *Η Θράκη και ο Έβρος πρωτοπόροι εις τους αγώνες της φυλής μας (1361-1920)*, Αλεξανδρούπολη 1971, β' έκδ, διαθέσιμο στο worldwide web, <http://alex.eled.duth.gr/evros1/euthim1/text/938.htm>, ο οποίος όμως προφανώς αντλεί από το δημοσίευμα της Εταιρίας Θρακικών Μελετών.

41 Ο Σωφρόνιος εξεπόννησε στο Πανεπιστήμιο της Ιένης διδακτορική διατριβή με τίτλο *Gibt es ein Naturrecht, Versuch einer Kritik der herrschenden Theorien über das Naturrecht* (μεταφρ. *Υπάρχει φυσικό δίκαιο; Προσπάθεια μιας κριτικής των επικρατουσών θεωριών για το φυσικό δίκαιο*), τυπώθηκε μέρος μόνο του κειμένου, βλ. Ι. Κωνσταντινίδου, *ΘΗΕ*, ό.π. Επίσης, Εταιρία Θρακικών Μελετών, *Σωφρόνιος Σταμούλης*, ό.π., 6, όπου παρατίθεται ο τίτλος της ως “*Δέν υπάρχει φυσικόν δίκαιον*”.

42 Εταιρία Θρακικών Μελετών, *Σωφρόνιος Σταμούλης*, ό.π., 6.

43 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 56, Αθ. Βουδούρη, *Επισκοπική προσωπογραφία*, ό.π., 107. Για τον βίο και το έργο του Αποστόλου Χριστοδούλου περισσότερα βλ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Απόστολος Χριστοδούλου ο Ίμβριος, Καθηγητής και Σχολάρχης της Ι. Θεολογικής Σχολής της Χάλκης – Αποθανών Μητροπολίτης Σερρών (1855 – 1917) – Βίος και έργα του (1886 – 1906)*, Θεσσαλονίκη 2006.

44 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 85.

45 Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έγγραφα 636/17.12.1907 και 638/7.1.1908. Επίσης έστειλε στη Θεσσαλονίκη τον δάσκαλο της τουρκικής γλώσσας Σ. Αγγελίδη, για να ζητήσει από τις τουρκικές αρχές την ανανέωση του επιδόματος των 150 γρ. κατά μήνα (έγγρ. 637/22.12.1907). Για τις Νυκτερινές Σχολές στη Μακεδονία βλ. Κ. Μπονίδη, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί*, ό.π., 167 κ.ε.

46 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρωτόκολλον (1892-1911) της Μητροπόλεως Βεροίας*, 44 (20 Ιανουαρίου 1907).

47 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρωτόκολλον*, ό.π., 44-59.

πληροφορηθείς τα προσόντα του αρχιμανδρίτη Σωφρονίου τον εκάλεσε κοντά του και τον τοποθέτησε αρχιερατικό επίτροπο στην Καβάλα⁴⁸ (1908-1909), όπου εργάστηκε με ζήλο και βοήθησε τον Δράμας κατά την εκδίωξη του από τις τουρκικές αρχές. Ως γνωστό, ο μητροπολίτης Δράμας και μετέπειτα Σμύρνης Χρυσόστομος Καλαφάτης, το 1909 στη Δράμα βλέποντας την εναντίον του εχθρότητα των Τούρκων και Βουλγάρων και προβλέποντας νέα εξορία, έκρινε σκόπιμο να απομακρυνθεί προσωρινά και να πάει στη Καβάλα (εκεί τον βοήθησε ο Σωφρόνιος;), από όπου τον διέταξαν να πάει στην Κωνσταντινούπολη⁴⁹. Τότε οι Τούρκοι απαίτησαν από το Πατριαρχείο και την απομάκρυνση του αρχιμανδρίτη Σωφρονίου από την Καβάλα, οπότε ανακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη⁵⁰.

Ο Σωφρόνιος στην Κωνσταντινούπολη εργάστηκε ως πατριαρχικός επόπτης των σχολείων των ορθοδόξων από 16 Οκτωβρίου 1909 μέχρι 27 Φεβρουαρίου του 1917⁵¹, οπότε και εξελέγη μητροπολίτης Μυριοφύτου και Περιστάσεως (28 Φεβρουαρίου 1917). Αναμένοντας την έκδοση του σχετικού διατάγματος, το οποίο τελικώς εκδόθηκε στις 5 Ιανουαρίου του 1918 και κοινοποιήθηκε στον ενδιαφερόμενο στις 10 του ιδίου μηνός, μόλις στις 17/30 Ιανουαρίου του επόμενου χρόνου κατόρθωσε να μεταβεί στην επαρχία του. Παρέμεινε στη μητρόπολη μέχρι την εκ νέου υποδούλωσή της στους Τούρκους τον Νοέμβριο του 1922 (...φυγόντων δὲ τότε ὄλων τῶν κατοίκων καὶ μετὰ τοῦτο παραλαβόντων τῶν Ἀγγλῶν ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν τὴν προσωρινὴν διοίκησιν...⁵²) οπότε κατευθύνθηκε μέσω Αλεξανδρουπόλεως και Καβάλας στο Άγιο Όρος. Τελικώς κατέληξε στην Κηφισιά και την Αθήνα.

Το 1924 μετετέθη στη μητρόπολη Βεροίας⁵³, διαδεχθείς τον Χρυσόστομο, τον χρηματίσαντα "...βοηθὸ τοῦ ἀειμνήστου μαρτυρικοῦ Μητρ. Σμύρνης..."⁵⁴, γεγονός το οποίο δέχθηκε με πολλή συγκίνηση, αφού προήλθε από επαρχία "...μεθ' ἧς διήλθον ἡμέρας μεγίστης ταπεινώσεως ἐν ἀρχῇ, ὑψίστης χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως κατόπιν -εἶχον τὴν τιμὴν ἐγὼ αὐτὸς νὰ ὑψώσω τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ ὄντι Περιστάσεως καὶ ἐν Μυριοφύτῳ νὰ ἀναλάβω τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν διοίκησιν τῆς ἀπελευθερωθείσης ἐπαρχίας μου- καὶ ἐθνικῆς καταισχύνης αὐτῆς..."⁵⁵. Στον Κώδικα Πρακτικῶν Δημογεροντίας Βεροίας 1911-1936 βρίσκουμε το ιδιόχειρο σημείωμα του⁵⁶. Επίσης, συνεχίζοντας την παράδοση των προκατόχων του, βρίσκουμε αυτόγραφο σημείωσή του στα κενά παράφυλλα του αντιτύπου της πρώτης εκδόσεως του 1746 της ακολουθίας του Αγίου Αντωνίου που υπήρχε στο ναό του και σήμερα φυλάσσεται στο αρχείο της μητροπόλεως Βεροίας. Όπως προκύπτει από τα σημειώματα τα οποία χρονολογούνται από το 1802 ως το 1929 οι μητροπολίτες Βεροίας συνήθιζαν κατά διαστήματα να ανοίγουν τα λείψανα του Αγίου και να τα θέτουν σε προσκύνηση. Αρκετοί από αυτούς συνήθιζαν να σημειώνουν το γεγονός. Στο σημείωμα αυτό ο

48 Η Καβάλα ανήκε στην πραγματικότητα στην μητρόπολη Ξάνθης, βλ. την στήλη "Κοινωνικά" της εφημερίδας *Φάρος* (24-6-1908): "Τὴν προχθὲς Κυριακὴν ἀνεχώρησε σιδηροδρομικῶς μέσον Δράμας εἰς Καβάλλαν ὁ νέος αὐτόθι Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Ξάνθης ἀρχιμ. κ. Σωφρόνιος Σταμούλης".

49 Χρ. Σολομωνίδης, *Ο Σμύρνης*, ὁ.π., 61

50 Στο Εταιρία Θρακικῶν Μελετῶν, *Σωφρόνιος Σταμούλης*, ὁ.π., 6, αναφέρει ὅτι ἀνεκλήθη διότι ἔλαβε μέρος στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα.

51 Η μελέτη του για τα ελληνικά σχολεία μεταφράστηκε στα Γερμανικά και Τουρκικά, επίσης ἔγραψε στὴν *Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* τοῦ Πατριαρχείου, στὸν *Εὐαγγελισμό* τοῦ Θρακικοῦ Συλλόγου, στὴν *Θρακικὴ Επετηρίδα* καὶ αλλοῦ, βλ. Εταιρία Θρακικῶν Μελετῶν, *Σωφρόνιος Σταμούλης*, ὁ.π., 6.

52 Αρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικὰ Δημογεροντίας 1911-1936*, 176.

53 Ο ιστορικὸς τῆς Βέροιας Γεώργιος Χιονίδης γράφει γιὰ τὸν Σωφρόνιο ὅτι "ἦταν ἐξαιρετικὰ μορφωμένος καὶ ἀκέραιος χαρακτήρας, ἀλλὰ ἀκαμπτος καὶ δὲν εἶχε τὴν ικανότητα προσαρμογῆς στὴ νέα κατάσταση καὶ στὸ τρόπο ζωῆς. Μετατέθηκε καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἦταν ὁποσδήποτε λάθος. Ἡ πόλη μας τὸν δυσaráστησε καὶ ἔχασε τὴν πολὺτιμη βιβλιοθήκη του, ποὺ κάηκε στὴν Ἐλευθερούπολη ἀπὸ τοὺς Βούλγαρους". Επίσης, γιὰ τὸν Πολύκαρπο γράφει ὅτι "διακρίθηκε γιὰ τὴν ἐξυπνάδα του καὶ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο ὅτι τὸν χαρακτήριζε τὸ θάρρος τῆς γνώμης καὶ τῶν ενεργειῶν του", βλ. *Σύντομη ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν περιοχή τῆς Βέροιας*, Βέροια 1961, 31.

54 Αρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικὰ Δημογεροντίας 1911-1936*, 176.

55 ὁ.π.

56 ὁ.π.

Σωφρόνιος διασώζει την περιγραφή των κιβωτίων που φυλασσόταν τα λείψανα του Αγίου Αντωνίου⁵⁷. Το 1927 μετετέθη στη μητρόπολη Ελευθερουπόλεως, την οποία διαποίμανε μέχρι την παραίτηση του το 1958⁵⁸. Βεβαίως, πρέπει να διευκρινήσουμε ότι σε όλη τη βιβλιογραφία έχει περάσει η λήξη της αρχιερατείας του Σωφρονίου στη μητρόπολη Ελευθερουπόλεως ως παραίτηση⁵⁹. Ωστόσο όπως συνάγεται από τον Τύπο, πρόκειται για έκπτωση που του επεβλήθη από το Συνοδικό δικαστήριο⁶⁰. Έπειτα εφησυχάσας εκοιμήθη τον Αύγουστο του 1960 και ετάφη στον περίβολο του ναού του αγίου Ελευθερίου Ελευθερουπόλεως. Ο Σωφρόνιος διακρίθηκε για την αφοσίωση του στην Εκκλησία και τη δράση του αλλά και για τη συγγραφή επιστημονικών και θρησκευτικών μελετών, τις οποίες δημοσίευσε σε τοπικά και διεθνή περιοδικά.

5.1. Η έκδοση και η κυκλοφορία του τοπικού Τύπου στη Βέροια και οι πληροφορίες για τον Σωφρόνιο

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του Σωφρονίου στη Βέροια, το έτος 1924 έχουμε την πρώτη έκδοση τοπικής εφημερίδας. Έτσι αποκτούμε μία σημαντική πηγή για την ιστορία της περιόδου που εξετάζουμε, με δεδομένη την καταστροφή σημαντικού μέρους του αρχείου της μητροπόλεως Βεροίας. Η εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* ήταν η πρώτη που κυκλοφόρησε το 1924. Για

57 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Κώδικας ανοίγματος της λάρνακας των λειψάνων του Αγίου Αντωνίου του Νέου του Βεροιάως*, 1802-1929 (ενσωματωμένος σε αντίτυπο της δεύτερης έκδοσης της ακολουθίας του). Βλ. Επίσης, Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ., *Ιστορία και προσφορά του ιερού ναού Αγίου Αντωνίου πολιούχου Βεροίας*, Βέροια 2004, 57,64. Από το σημείωμα αυτό πληροφορούμαστε την ακριβή ημερομηνία ανάδειξης του Σωφρονίου στο θρόνο της Βέροιας. Γράφει χαρακτηριστικά ο ίδιος: “Από της 24 Σεπτεμβρίου/ 7 Οκτωβρίου παρελθόντος έτους θείω / ελέη ποιμενάρχης Βεροίας και Ναούσης υπάρχων...”. Παρόμοιο σημείωμα, το τελευταίο μάλιστα, άφησε ο μητροπολίτης Πολύκαρπος. Βλ. ό.π., 65.

58 Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η πληροφορία από το δημοσίευμα της εφ. *Μακεδονίας* (3-7-1974), 2, όπου ο αρθρογράφος αναφέρει ότι ο Σωφρόνιος “...μετά την χειροτονίαν του και στο διάστημα της εικοσαετούς θητείας του ως μητροπολίτου (σσ.: Η θητεία του είναι τριακονταετής 1927-1958) δεν ηξιώθη να χειροτονήση ο ίδιος έναν ιερέα, ως μου έλεγε κατά τας επαφάς μας, επειδή δεν έκρινε κανένα κατάλληλον και άξιον γι’ αυτήν την θέσι. Ίσως διότι τον ήθελε τον παπά πολύ μορφωμένον πράγμα αδύνατον δια τα χωριά του Παγγαίου...”.

59 Βλ. ενδεικτικά Βασιλείου Ατέση, μητρ., *Επισκοπικοί*, ό.π., 62.

60 Η εφ. της Θεσσαλονίκης *Μακεδονία* μας παρέχει τα παρακάτω στοιχεία: Στο φύλλο της 10ης Μαρτίου 1957, 4, αναφέρει ότι “...ο μητροπολίτης Έλευθερουπόλεως κ. Σωφρόνιος, υπέβαλεν εις την ιερὰν σύνοδον άνακοπήν της έκδοθείσης έναντίον του άποφάσεως του πρωτοβαθμίου συνοδικού δικαστηρίου περι έκπτώσεως έκ του βαθμού του”. Στο φύλλο της 7ης Ιουλίου 1957, 5, αναφέρει ότι “...σχετικώς με την ύπόθεσιν του κηρυχθέντος έκπτώτου από της έπαρχίας αυτού μητροπολίτου Έλευθερουπόλεως Σωφρονίου, έγνώσθη ότι ή κρίσης της ύποβληθείσης παρ’ αυτού άνακοπής θα γίνη υπό του πρωτοβαθμίου συνοδικού δικαστηρίου μετά την επανάληψιν των έργασιών της ιερᾶς συνόδου. Ήδη παραμένει ως και πρότερον έν τη έπαρχία αυτού ως μητροπολίτης. Άλλά και αν καταδικασθῇ όταν μετά τόν προσεχῆ Οκτώβριον επαναλειτουργήσῃ τὸ συνοδικόν δικαστήριον θα έχη τὸ δικαίωμα νά υποβάλει ένστασιν εις τὸ δευτεροβάθμιον συνοδικόν δικαστήριον...”. Στο φύλλο της 14 Σεπτεμβρίου 1957, 4, αναφέρεται ότι “...Τὸ ύπουργεῖον παιδείας, δι’ έγγραφου του πρὸς την ιερὰν σύνοδον, συνιστᾷ ὅπως επανεξετασθῇ τὸ θέμα της έκπτώσεως του μητροπολίτου Έλευθερουπόλεως κ. Σωφρονίου. Οὗτος εἶχεν υποβάλλει αίτησιν άνακοπής έναντίον της άποφάσεως του επισκοπικοῦ δικαστηρίου περι έκπτώσεώς του, ή δέ ιερὰ σύνοδος άπέρριψεν αὐτήν ως έκπρόθεσμον”. Στο φύλλο της 7ης Μαΐου 1958, 3, αναφέρεται ότι “Τὸ δευτεροβάθμιον συνοδικόν δικαστήριον, επελήφθη της ύποθέσεως του μητροπολίτου Έλευθερουπόλεως Σωφρονίου, ὁ ὁποῖος εἶχε καταδικασθῇ υπό του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου και επεκύρωσε την άπόφασιν εκείνου περι έκπτώσεως του...Σημειωτέον, ὅτι ὁ καταδικασθεὶς δέν εἶχε προσέλθει κατά την διεξαχθεῖσαν δίκην...”.

Σαρκαστικό δημοσίευμα αναφέρει ότι ο Σωφρόνιος “Κακῶς έκηρύχθη έκπτωτος υπό του Συνοδικοῦ Δικαστηρίου...διότι ήρνήθη νά διανείμῃ εις τοὺς άπόρους τὸν άποσταλέντα διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἱματισμὸν. Εἰς μίαν Έλευθερούπολιν έπίστευσεν ὁ άνθρωπος ὅτι ήτο έλεύθερος νά κάμῃ ὅ,τι έκρινεν ως ὀρθόν. Τὸ δὲ έκκλησιαστικόν του ὄνομα τοῦ επέβαλλε νά τηρήσῃ πρακτικῶς σῶφρονα στάσιν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι κατά την άπολογία του θα ύπεστήριζεν ὅτι ναί μὲν ὁ Κύριος ἐζητεῖ από τοὺς πιστοὺς νά δίδουν τὸν ένα χιτῶνα εις τοὺς πτωχοὺς ἐφ’ ὅσον υπάρχουν δύο. Δέν διηυκρίνισεν ὁμως την περίπτωση τῶν πολλῶν άμερικανικῶν χιτωνίων...”, βλ. εφ. *Ελευθερία* (1-2-1957), 2.

την περίοδο αυτή μπορούμε να πούμε ότι η βασική διαίρεση μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών φανερώνεται στις τοπικές πολιτικές διαμάχες. Ο *Αστήρ* εκφράζει τους Φιλελεύθερους ενώ η *Βέρροια* τάσσεται στο πλευρό των Λαϊκών.

Το πρώτο φύλλο της δεύτερης τοπικής εφημερίδας της Βέροιας *Κρόταλος Βερροίας* μάλλον εξεδόθη το Φεβρουάριο ή Μάρτιο του 1925. Στο κύριο άρθρο του φύλλου 17 (12 Ιουλίου 1925), το οποίο υπογράφει ο Λυκίσκος, και με έντονα μεγάλα γράμματα, αναφέρει ο τίτλος: “ΕΥΤΥΧΗΣ ΒΕΡΡΟΙΑ! ΦΡΟΥΠΕΙ ΤΟΝ ΘΗΣΑΥΡΟΝ ΣΟΥ”. Το άρθρο αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον καθώς αναφέρεται στην εορτή του Αποστόλου Παύλου και στη λειτουργία (ορθότερα λιτανεία ή εσπερινός⁶¹) που ετέλεσε ο μητροπολίτης Σωφρόνιος Σταμούλης στο Βήμα του Αποστόλου Παύλου, τον Ιούνιο του 1925. Από τις γραπτές μαρτυρίες, πιθανόν να πρόκειται για την πρώτη λειτουργία στο χώρο του Βήματος⁶². Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Λυκίσκος: “Πρώτος αὐτός μετά παρέλασιν τόσων Μητροπολιτῶν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως, Μακεδῶν καὶ ἐκ προγόνων Βερροιεύς, ἡγήθη λαϊκοῦ ἐκκλησιάσματος εἰς τὸν περίβλεπτον χώρον”. Στο άρθρο λοιπόν αυτό, ο Σωφρόνιος, παρότι γεννήθηκε στη Σηλύβρια της Θράκης, ονομάζεται Μακεδὼν και Βεροιεὺς ἀπὸ προγόνους του, αφού ο παππὺς του καταγόταν ἀπὸ τὴ Βέρροια. Στη συνέχεια ο αρθρογράφος παραδίδει πολύτιμες πληροφορίες-παραδόσεις σχετικά με το Βήμα.

Η εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* δημοσιεύει το ακόλουθο ενδιαφέρον άρθρο κατὰ τὴν ενθρόνισή του στη Βέρροια: “ΤΟΝ ΑΦΙΧΘΕΝΤΑ Μητροπολίτην μας κ.κ. Σωφρόνιον ὁ λαὸς τῆς Βερροίας ὑπέδεχεν ἐνθουσιωδῶς, ἔχων πλήρη τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἀνατείλουν αἱ καλαὶ ἐκεῖναι ἡμέραι τῆς ἀρχιερωσύνης τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου μας Ἀποστόλου. Ὁ Ἀστήρ Βερροίας διερμηνεύς αὐτοῦ γενόμενος ὑποβάλλει εὐλαβῶς τῇ Α.Σ. τὸ ὡς εὐ Παρέστη.”⁶³.

Ένα ἄλλο ασυνήθιστο περιστατικό περιγράφει ἡ εφημερίδα *Αστήρ*. Σε γενική συνέλευση τοῦ συλλόγου “Μεγάλου Ἀλεξάνδρου”, κάποια μέλη ἀκούσαν με ἐκπληξη τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Σωφρονίου ὡς ἐπιτίμου προέδρου τοῦ συλλόγου. “...Μολονότι δὲ ὅλοι διεδήλωσαν τὸν πρὸς ἅγιον Βεροίας σεβασμὸν τῶν, ἐν τούτοις ἡρνήθησαν νὰ δεχθοῦν τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Δ. Σ. ὡς τετελεσμένον γεγονός. Καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου...ἐπρότεινε μόνος τοῦ ὅπως σταλῇ νεώτερον ἔγγραφον πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον...”⁶⁴.

5.2. Η συγγραφική δραστηριότητα και το ιστορικό και πολύτιμο αρχεῖο τοῦ Σωφρονίου⁶⁵

Ο Σωφρόνιος υπήρξε λόγιος ἄνδρας και συγγραφέας πλείστων συγγραμμάτων. Διάφορες πληροφορίες και φήμες ἤθελαν τὸν Σωφρόνιο Σταμούλη, νὰ κατεῖχε σπάνιες συλλογές χειρογράφων ἢ και ἀρχαίων ἀντικειμένων. Στη μητρόπολη Ἐλευθερουπόλεως μέχρι τὸ 1987, δυστυχῶς δὲν υπήρχε τίποτε που νὰ ἀνῆκε ἢ που θα θύμιζε ἔστω τὸν Σωφρόνιο. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς ὅτι τὸ ἀρχεῖο τοῦ γραφείου τῆς παραπάνω μητρόπολης ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀνοδο στο μητροπολιτικό θρόνο τοῦ Ἀμβροσίου (1958).

Αρχικῆς υποψίης οδηγούσαν στὴν εὐλογία ὑπόθεση ὅτι ὁ Σωφρόνιος ἦταν κάτοχος τουλάχιστον κάποιας συλλογῆς χειρογράφων. Ὁ ἴδιος, ὅπως εἶναι γνωστό, διετέλεσε ἀπὸ τὸ 1917 ὡς τὴ Μικρασιατική Καταστροφή (τυπικά ὡς τὸ 1924) μητροπολίτης Μυριοφύτου και

61 Βλ. εφ. *Αστήρ Βερροίας* 11 (5-7-1925), 2.

62 Βλ. και εφ. *Αστήρ Βερροίας* 149)36 (22-7-1931), 2, ὅπου ἀναφέρεται ἡ θέσπιση τοῦ εσπερινοῦ στο Βήμα ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Σωφρόνιο τὸ 1925.

63 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 4 (Ἰανουάριος 1925), 2. Στο ἴδιο φύλλο μαθαίνουμε και γιὰ ἓνα ογκώδες συλλαλητήριο που ἐγίνε στη Βέρροια ὅπου ἐκδηλώθηκε ἡ ἀγανάκτηση τοῦ λαοῦ τῆς γιὰ τὴν ἀπέλαση τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριάρχῃ Κωνσταντίνου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ εφημερίδα μάλιστα, “...διερμηνεύς τῆς ἀγανακτήσεως...διαμαρτύρεται ἐντόνως εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον διὰ τὸ κατὰ τοῦ ἐθνάρχου μας πρᾶξικόπημα τῶν τούρκων, καὶ ζητεῖ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς Ἐθνικῆς φιλοτιμίας...”.

64 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 50 (10-4-1927), 1.

65 Πληροφορίες γιὰ τὸ πολύτιμο ἀρχεῖο τοῦ Σωφρονίου ἀντλούμε ἀπὸ Γ. Παπάζογλου, “Παλαιογραφικῆς ἐρευνῆς στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία και Θράκη: ΙΙΙ. Ἡ συλλογὴ χειρογράφων τοῦ Σωφρονίου Ἐλευθερουπόλεως”, *Μακεδονικά ΚΔ*, (1987-88), 362-366.

Περιστάσεως. Τόσο στο Μυριόφυτο, όσο και στην Ηρακλείτσα, στη Ραιδεστό και κυρίως στην Καλλιόπολη, υπήρχαν ως το 1922 αρκετά χειρόγραφα και είναι φυσικό να υποθέσουμε πως κάποια από αυτά, ακριβώς επειδή άνηκαν σε εκκλησίες ή και στην ίδια τη μητρόπολη, θα πέρασαν στα χέρια του οικείου μητροπολίτη⁶⁶. Παρόμοια τάση για διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς συναντάμε και σε άλλα μέλη της οικογένειάς του. Η αδελφή του Ελπινίκη Σταμούλη- Σαράντη, 6 χρόνια μικρότερη από τον Σωφρόνιο, κατήρτισε σπουδαία λαογραφική συλλογή σχετική με τη θρακική ζωή (έγραψε σχετικές εργασίες στη “*Λαογραφία*” και τα “*Θρακικά*”, ενώ και ο πατέρας τους Αναστάσιος κατήρτισε άξιες λόγου Συλλογές λιθίνων μνημείων, αρχαίων νομισμάτων και βυζαντινών μολυβδοβούλων που αφορούσαν επίσης τη Θράκη⁶⁷.

Το καλοκαίρι του 1987 ανακαλύφθηκαν αρχεία και κάποια κατάλοιπα του Σωφρονίου στο ναό του αγίου Ελευθερίου της Ελευθερουπόλεως, ένα μέρος είχε καταστραφεί ενώ ένα άλλο μέρος, πιθανότατα το σημαντικότερο, χειρογράφων κυρίως και αντικειμένων αξίας, θα πρέπει να πέρασε σε χέρια επιτηδείων⁶⁸. Τα όσα απέμειναν ήταν οκτώ ογκωδέστατα δέματα που καλύπτουν τα χρόνια 1928-1958 περίπου, και δόθηκαν στη μητρόπολη. Τα υπόλοιπα χαρακτηρίστηκαν ως προσωπικό αρχείο-κατάλοιπα του Σωφρονίου, και κατά τον Γ.Κ. Παπάζογλου καλύπτουν: α. Την προσωπική αλληλογραφία του από τα χρόνια που ήταν μαθητής στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 19ου αιώνα ως το 1957, β. Αναφορές για την εκπαιδευτική κατάσταση στην Ανατολική Θράκη στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, γ. Συλλογές τραγουδιών και ποιημάτων διαφόρων λαϊκών ποιητών της περιοχής του Παγγαίου, δ. Αναφορές που αφορούν τη βουλγαρική κατοχή διαφόρων περιοχών και δικαστικά έγγραφα, ε. Προσωπικές σημειώσεις του Σωφρονίου και λαογραφικό υλικό της περιοχής του Παγγαίου, κ.ά. Επίσης, στο σωρό βρέθηκε και ένα μέρος, μικρό, από το αρχείο του Αρσενίου Στρωμνίτη, με τον οποίον ο Σωφρόνιος διατηρούσε στενή φιλία και αλληλογραφία, και κυρίως το χειρόγραφο της αυτοβιογραφίας του Αρσενίου, άγνωστο στους μελετητές⁶⁹. Από ότι φαίνεται, τα παραπάνω πέρασαν στα χέρια του Σωφρονίου μετά το θάνατο του Αρσενίου Κ. Αφεντούλη το 1934⁷⁰. Βρέθηκε ακόμη και ένα δεύτερο χειρόγραφο αστάχτο

66 Πρβλ. Α. Παπαδόπουλου- Κεραμέως, “Εκθεσις παλαιογραφικών και φιλολογικών ερευνών εν Θράκη και Μακεδονία, ΕΦΣΚ ΙΖ’ (1886), παράρτημα, 4-12. Για τα χειρόγραφα στη Ραιδεστό βλ. και Γ. Κ. Παπάζογλου, *Βιβλιοθήκες στην Κωνσταντινούπολη του 16ου αιώνα (κώδ. Vind.hist.gr. 98)*, Θεσσαλονίκη 1983, 159-213, όπου και βιβλιογραφία.

67 Οι συλλογές αυτές πέρασαν στο ελληνικό Δημόσιο, σχετικές πληροφορίες έχουμε από έγγραφα του αρχείου του Σωφρονίου. Όσον αφορά την προσφορά της οικογένειας Σταμούλη, βλ. Πολυδώρου Παπαχριστοδούλου, “Θράκες Λαογράφοι του ΙΘ’ Αιώνα και των τελευταίων χρόνων”, *Θρακικά* (1938), όπου αναφέρει και για τον Αντώνιο Αν. Σταμούλη (αδελφό του Σωφρονίου;), “άριστο συλλογέα και μεταφραστή περιηγητικών κειμένων, ο οποίος ζώντας πολλά χρόνια στη Ν. Υόρκη, βρήκε και περισυνέλεξε πολύτιμα περιηγητικά κείμενα που περιέχουν και πολύτιμους λαογραφικούς θησαυρούς. Οι εργασίες του έχουν δημοσιευθεί στα *Θρακικά* και στο *Αρχείο Θρακικού Θησαυρού*”. Για την οικογένεια Αν. Σταμούλη αναφέρει ότι “είναι φιλόμουση, έχει προσφέρει πολλά στην αρχαιολογία και λαογραφία, και ότι οι σχέσεις της με τον G. Seure, αρχαιολόγο, που ενήργησε ανασκαφές μαζί της εκεί στη Θράκη, της έδιδαν πολλά. Τα μέλη της έγιναν ιστοριοδίφες, αρχαιολόγοι, λαογράφοι, συλλογείς γλωσσarίων, τοπωνυμίων και περιηγητικών κειμένων και κάθε είδους πνευματικού υλικού. Έστησαν αρχείο στο σπίτι τους, και εργάστηκαν όλοι να σώσουν από τη ζωή των Θρακών ότι μπορούσαν. Φεύγοντας έφεραν το αρχείο τους στην Ελλάδα”. Επίσης στην εφ. *Μακεδονία* (20-6-1974), 2, αναφέρεται για τον πατέρα του, Αναστάσιο: “...Αλλά ο γερό-Σταμούλης δεν ήταν μόνο ένας πλούσιος επιχειρηματίας. Κατεγίνετο και με τα γράμματα και το χόμπυ του ήταν η συλλογή αρχαίων νομισμάτων και...αντικειμένων. Η περίφημη νομισματική του συλλογή...δωρήθηκε στο εθνικό μουσείο της Ελλάδος...είχε και μία κεφαλή της Κνιδίας Αφροδίτης...”.

68 Ένα τουλάχιστον χειρόγραφο του εμφανίστηκε σε παλαιοημερολογίτικη γυναικεία μονή της περιοχής, στη μονή της Υπαπαντής, στο Χορτοκόπι του Παγγαίου, βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, “Παλαιογραφικές έρευνες στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Τρία χειρόγραφα της γυναικείας μονής της Υπαπαντής του Παγγαίου, Μακεδονικά ΚΔ’ (1984) 146-147.

69 Βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, “Άγνωστο κείμενο αυτοβιογραφίας του Αρσενίου Κ. Αφεντούλη Κωνσταντινοπόλιτου, *Θεολογία ΜΗ’* (1987), 187-204.

70 Πρβλ. Βασιλείου Ατέση μητρ., *Επισκοπικοί κατάλογοι των επαρχιών της ελλαδικής Εκκλησίας*, Αθήνα 1960 (ανάτυπο από την *Εκκλησία*), 22, του ιδίου, “Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ’ αρχής

μεταφρασμένων εκ της τουρκικής εγγράφων του μετοχίου “Ορφάνη”, που καλύπτουν τα χρόνια 1535-1733.

Επίσης, στον Άγιο Σίλα Καβάλας (γνωστότερο και ως γηροκομείο της “Ζωής”), ανακαλύφθηκε το σημαντικότερο τμήμα της κληρονομιάς του Σωφρονίου. Πρόκειται για ένα μέρος της βιβλιοθήκης του, περίπου 1.300 τόμοι καταλογραφημένων βιβλίων, φιλοσοφικών, παιδαγωγικών και θεολογικών στην πλειονότητα τους, χωρίς όμως χειρόγραφα⁷¹. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη βρίσκονται χειρόγραφα, που πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή, και βεβαίως πριν περάσουν στην κατοχή του Σωφρονίου, ανήκαν στη Βιβλιοθήκη της ελληνικής κοινότητας της Καλλιπόλεως με αριθμό 21 και 235. Ο Σωφρόνιος, τηρώντας το παλαιό ημερολόγιο μέχρι τα τελευταία χρόνια της ζωής του, είχε τη συνήθεια να σημειώνει στα έγγραφα, μαζί με την κρατούσα, και την παλαιά ημερομηνία⁷².

Στην Αθήνα το 1965 δημοσιεύτηκε στην *Επετηρίδα του Μεσαιωνικού Αρχείου* της Ακαδημίας Αθηνών η μελέτη του “*Συμβολή εις τον κατάλογον των επισκόπων Βεροίας και Ναούσης*”. Η μελέτη αυτή συντάχθηκε το 1907 όταν ήταν αρχιμανδρίτης και στάλθηκε στην αρχή για δημοσίευση στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, παρέμεινε όμως αδημοσίευτη μέχρι το θάνατο του το 1961, οπότε ο αδελφός του Μιλτιάδης Σταμούλης το δημοσίευσε στο περιοδικό της Ακαδημίας Αθηνών. Τα ονόματα των δύο αδελφών βρίσκονται ανάμεσα στον κατάλογο των δωρητών της Ακαδημίας Αθηνών και ο πατέρας τους τιμήθηκε με βραβείο⁷³.

Ο κατάλογος αυτός συντάχθηκε με βάση ένα παλαιό δίπτυχο το οποίο φυλασσόταν στην πρόθεση του Μητροπολιτικού ναού Αγίων Πέτρου και Παύλου Βεροίας, τον επισκοπικό κατάλογο του μητροπολίτη Αμασειάς Ανθίμου Αλεξούδη και ορισμένες άλλες σημειώσεις. Το παραπάνω δίπτυχο γράφτηκε κατά το έτος 1830, με βάση παλαιότερους κώδικες της Μητροπόλεως, κάποιιοι από τους οποίους έχουν πλέον χαθεί. Στο χειρόγραφο υπήρχε η εξής σημείωση: “*Ερευνηθέντων τῶν τότε σωζομένων παλαιῶν Κωδίκων, ἐπὶ των ἡμερῶν τοῦ κυροῦ Χρυσάνθου, καὶ καταστρωθέντων ἐν τῇ πλακί ταύτῃ τῶν μέχρι τοῦ παρόντος ἀρχιερατευσάντων, ἀνακαινισάμεθα ἤδη διαφθαρέντων ἐκ τῆς πολυκαιρίας: -1830:*”⁷⁴. Αναφέρεται κυρίως στους 17ο και 18ο αι., αλλά

μέχρι σήμερα”, *ΕΦ ΝΣΤ*, 478.

71 Η βιβλιοθήκη του Σωφρονίου στεγάζεται στην αίθουσα της τραπεζαρίας του γηροκομείου του ιδρύματος. Πολύτιμο υλικό (και φωτογραφίες) περιέχεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), Αρχείο Νομού Καβάλας, όπου έχει μελετηθεί το αρχείο της μητροπόλεως Ελευθερουπόλεως και είναι ταξινομημένο και καταχωρημένο αρχείο με τον τίτλο “Σωφρόνιος Σταμούλης, Μητροπολίτης Ελευθερουπόλεως (1927-1958)”. Επίσης, το όνομά του είναι ανάμεσα στους δωρητές της Ακαδημίας Αθηνών.

72 Πράγματι, σεβόταν το παλαιό ημερολόγιο αν και δεν το θεωρούσε όπως λέει, δογματικό θέμα. Βλ. σχετικά παρεμβάσεις του στην Σύνοδο, Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αμειδών*, τ. Γ', Αθήνα 1971, σ. 1939, 1941.

73 Βλ. εφ. *Μακεδονία* (5-4-1957), 6, “...Μεταθανατίως ἀργυροῦν μετάλλιον εἰς τόν Ἀναστάσιον Σταμούλην, τιμῶσα τὴν μνήμην τοῦ φιλογενοῦς καὶ ἐξαιρέτου ἀνδρός. Ὁ Ἀν. Σταμούλης ὀρμώμενος ἐκ Θράκης, φιλόμουσος καὶ φιλήστωρ, εἶχε καταρτίσει ἐν ζωῇ σπουδαιότητα ὑπὸ παντοῦ πνευματικοῦ ὕλικου ἀναφερομένου εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα, τὴν Θράκην καὶ εἰς τοὺς Θράκας. Τὴν συλλογὴν ταύτην ἐξ 90.000 φύλλων καταρτισθεῖσαν μετ' ἀξιοθαυμάστου ζήλου, πολλοῦ μόχθου καὶ δαπάνης οὐχὶ μικρᾶς ὡς καὶ ἑτέραν συλλογὴν ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθεῖσαν καὶ περιέχουσαν 6.508 βυζαντινὰ ἐπίθετα, τὰ φιλογενῆ τέκνα αὐτοῦ ὁ Μιλτιάδης Σταμούλης, ὁ σεβασμιώτατος μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως Σωφρόνιος καὶ αἱ κ. Ἀναστασία Κοκόλη καὶ Ἑλπινίκη Σαράντη, ἐδώρησαν εὐγενῶς εἰς τὴν ἀκαδημίαν. Αἱ δωρηθεῖσαι συλλογαὶ εἶναι πολυτιμώτατα ἀποκτήματα διὰ τὴν ἀκαδημίαν καὶ μέλλουσι να προσφέρωσιν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἀρχεῖον αὐτῆς...Ἀλλὰ καὶ ἐν ζωῇ ὁ ἀείμνηστος...εἶχε δωρήσει εἰς μὲν τὸ ἐθνικὸν μουσεῖον τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθεῖσαν συλλογὴν βυζαντινῶν μολυβδοβούλων καὶ νομισμάτων...εἰς δὲ τὸ ἐθνικὸν ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον εἶχε δωρήσει ὠραιότατην χαλκὴν κεφαλὴν...”.

74 Σωφρονίου Σταμούλη μητρ., “Συμβολή εις τον κατάλογο των επισκόπων Βεροίας και Ναούσης”, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 12 (1962), 46-56 (και ανάτυπο, Αθήνα 1965). Να σημειώσουμε ότι στο ιδιωτικό αρχείο του Γ. Χιονίδη, υπάρχει *Κατάλογος Αρχιερατευσάντων εν Βεροία, συμφώνως προς πίνακα ανηρημένον εν τω γραφείω της Μητροπόλεως, συμπληρωμένον εκ καταλόγου Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού*, σε 6 σελίδες, το οποίο φέρεται ως έργο του μητροπολίτου Πολυκάρπου Σακελαρόπουλου, βλ. Γ. Χιονίδη, *Ιστορία της Βέροιας Α'*, Βέροια 1960, 43.

καλύπτει την περίοδο από τον 16ο ως τον 20ο αι. Παραθέτει τις αρχειακές, επιγραφικές και φιλολογικές πηγές του.

Στην εφημερίδα *Βέροια*, δημοσιεύεται το άρθρο “Βεροιακός”, του μητροπολίτη Σωφρονίου⁷⁵. Στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Αθηνών*, το έτος 1912, δημοσιεύεται το “*Δοκίμιον μακεδονικού αγιολογίου*”⁷⁶ και το έτος 1913 τα “*Βεροιακά σημειώματα*”⁷⁷. Στο τελευταίο, πραγματεύεται επιγραφές από ιστορικά εκκλησιαστικά κειμήλια της Βέροιας. Επίσης, από τον Γ. Χιονίδη πληροφορούμαστε για τα έργα του Σωφρονίου “*Ιωάννης Κωττούνης ο Μακεδών*”⁷⁸ και “*Διωγμός Μοχανών εξ Αγίου Όρους έτει 1328*”⁷⁹.

Ο Σωφρόνιος στη νέα μητρόπολη Ελευθερουπόλεως δεν ξέχασε τη Βέροια. Την Τετάρτη 12 Αυγούστου 1931, στην εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* δημοσιεύεται μία επιστολή του, απαντητική σε δημοσιεύματα της ως άνω εφημερίδας, όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων στο ζήτημα της επαναλειτουργίας του ναού της Παλαιάς Μητρόπολης: “*Όσον αφορά εις την οφειλομένην προς τον Απόστολον των Εθνών τιμήν των Βερροιέων, νομίζω ότι προ παντός επιβάλλεται η απόδοσις εις την χριστιανικήν λατρείαν της αναμφισβητήτως φερωνύμου αυτώ εκκλησίας, της Παλαιάς Μητροπόλεως λεγομένης, της τόσον ιστορικής. Το παρά το Βήμα του Παύλου Τζαμίον είναι πολύ αμφίβολον αν ήτο ποτέ ναός του*”⁸⁰. Είναι χαρακτηριστικό ότι η σκέψη και η πρόταση αυτή του Σωφρονίου απασχολεί μέχρι και σήμερα διακαώς την τοπική εκκλησία και τον διάδοχο του, νυν μητροπολίτη Βεροίας Παντελεήμονα Καλπακίδη, ο οποίος προσφάτως πέτυχε την έγκριση του έργου αποκαταστάσεως του μνημείου.

6. Ο μητροπολίτης Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος (Νοέβριος 1927-Φεβρουάριος 1943)⁸¹

Ο Πολύκαρπος γεννήθηκε από βλαχόφωνη οικογένεια⁸² στην Τσαριτσάνη Ελασσώνος το 1878, πατρίδα του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων, 30 χρόνια μετά το θάνατό του, όπου έλαβε την εγκύκλιο παιδείση, αναμφίβολα σε ένα τόπο με παράδοση στα γράμματα που

75 Δεν υπάρχουν πληροφορίες για σωζόμενα φύλλα αυτής της εφημερίδας, πλην ενός (κατά τον Χ. Σκούπρα, *Οψεις και τομές*, ό.π., 29). Κατά τη βιβλιογραφία ωστόσο που παραθέτει ο Γ. Χιονίδης στο *Ιστορία της Βέροιας Α΄*, Βέροια 1960, 33, τα φύλλα στα οποία δημοσιεύθηκε το άρθρο του Σωφρονίου ήταν 78 (30-1-1927), 79 (6-2-27), 80 (13-2-27), 80β (21-2-27), 81 (2-3-27), 82 (6-3-27), 83 (13-3-27), 84 (20-3-27), 86 (3-4-27).

76 Σωφρονίου Σταμούλη, αρχιμ., “Δοκίμιον μακεδονικού αγιολογίου”, *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Αθηνών*, 5 (1912), 19-29, κατά τον Χιονίδη “Δοκίμιον Μακεδονικής Αγιολογίας”, και υπό το ψευδώνυμο Σωσίπατρος Πύρρου, Βερροιεύς, *Ιστορία της Βέροιας Α΄*, ό.π., 33.

77 Σωφρονίου Σταμούλη, αρχιμ., “Βεροιακά Σημειώματα”, *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Αθηνών*, 6 (1913), 136-140. Γράφει στην Κωνσταντινούπολη και υπογράφει ως πατριαρχικός επόπτης των σχολών. Κατά τον Χιονίδη, ό.π., εκδίδεται στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Μ. Αλεξάνδρου Αθηνών* 1913, 136-140 και *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1912, 242-3.

78 Στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1913, 120-1, με αρχικό όνομα Π., βλ. Γ. Χιονίδη, ό.π.

79 Στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Αθηνών*, τόμος στ΄ 1913, 171, υπό το αρχικό όνομα Π.

80 Εφ. *Αστήρ Βερροίας*, 152/39 (12-8-1931), 1.

81 Βιογραφικά βλ., Γ. Στογιόγλου, “Η Νάουσα”, ό.π., 69, *Ορθοδοξία* 34 (1959), 182, Ευγενίου Κωσταρίδου, *Η σύγχρονος*, ό.π., 199-200, με φωτογραφία του, Ε. Γ. Παντελάκη, “Πολύκαρπος, μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης”, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 20, 490.

82 Ηλία Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, εφ. *Λαός* 8292 (8-2-2004). Εάν αληθεύει η πληροφορία, ο Πολύκαρπος είναι ένας από τους αρχιερείς του κλίματος του Πατριαρχείου, οι οποίοι ανέρχονται στην ιεραρχία της εθναρχούσας εκκλησίας (όπου απαραίτητη προϋπόθεση η ελληνική γλώσσα) χωρίς να έχουν μητρική γλώσσα την ελληνική, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον Βασίλειο Σμύρνης, ο οποίος ήταν σλαβόφωνος. Ο βλαχόφωνος Πολύκαρπος γίνεται επίσκοπος Πέτρας, βοηθός του μητροπολίτη Αδριανουπόλεως, το 1911, ένα χρόνο μετά το θάνατο του Βασιλείου στη Σμύρνη (για τον Βασίλειο, βλ. Αν. Νανάκη, μητρ., “Η εκδημία του Βασιλείου και της εθναρχίας στη Σμύρνη και η ισχυροποίηση του έθνους με την εκλογή του Χρυσοστόμου (1910)”, *ΕΕΘΣΘ* 2006, 205-215. Πρόκειται λοιπόν για αρχιερέα της εθναρχικής συνειδήσης ή για έναν που εμφορείται την εθνική ιδεολογία όπως η σύγχρονή του νέα γενιά ιεραρχών (παράδειγμα ο διάδοχος του Βασιλείου στη Σμύρνη, Χρυσόστομος);

καλλιέργησε με ζήλο και αυταπάρνηση ο Κωνσταντίνος Οικονόμος στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και συνέχισαν όσοι είχαν την ευτυχία να γαλουχηθούν στο πνευματικό αυτό περιβάλλον⁸³. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Πολύκαρπος την 16η Μαρτίου 1937, ζητάει την άδεια της Συνόδου να μεταβεί εκεί, “*Επειδή κατ’ έτος τελείται την Κυριακήν της Όρθοδοξίας έν τη πατρίδι μου Τσαριτσάνη, πάνδημον μνημόσυνον υπέρ τοῦ μεγάλου αὐτῆς τέκνου καὶ ευεργέτου Κωνσταντίνου Μεγάλου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων...*”⁸⁴. Η πρόθεσή του αυτή μαρτυρεί σύνδεσμο με την πατρίδα του, αποδεικνύεται μάλιστα τούτο και από άλλη αίτηση αδείας του προς τη Σύνοδο με ημερομηνία 3 Ιουλίου 1937, όπου ζητάει την άδεια “*Κατόπιν παρακλήσεως του Προέδρου της κοινότητας Τσαριτσάνης πατρίδος μου, ἵνα ἔλθω εἰς Αθήνας μετ’ ἐπιτροπῆς ὅπως ἐνεργήσωμεν παρὰ τῷ ὑπουργείῳ Παιδείας περὶ μὴ καταργήσεως τοῦ Γυμνασίου αὐτῆς, τῆς Οἰκονομείου Σχολῆς...*”⁸⁵. Τελικά θα δωρίσει στη Τσαριτσάνη το πατρικό του σπίτι. Ο Πολύκαρπος ήταν γόνος της γνωστής οικογένειας του Αθανασίου Σακελαρόπουλου και πρώτος μεταξύ των πέντε παιδιών (Κωνσταντίνος, Νικόλαος, Βασιλική Δ. Κουτάβου, Αγλαΐα Ι. Ραμμάτα)⁸⁶.

Ακολουθῶς σπούδασε στη θεολογική σχολή της Χάλκης με χρήματα του Οικονόμου⁸⁷. Μετά την αποφοίτηση του (1898) επιστρέφει στην ιδιαίτερη πατρίδα του όπου χειροτονήθηκε από τον μητροπολίτη Ελασσώνας και Δομενίκου Πολύκαρπο Βαρβάκη (1900-1910) διάκονος και πρεσβύτερος και καθίσταται πρωτοσύγκελλος. Δίδαξε ως καθηγητής και διευθυντής στο Λιβάδι και στο ημιγυμνάσιο Τσαριτσάνης (1901)⁸⁸. Αυτή την περίοδο συνδέθηκε με τον μητροπολίτη Καστορίας Γερμανό Καραβαγγέλη⁸⁹. Ακολουθεί τον πνευματικό του πατέρα Πολύκαρπο στην Αδριανούπολη, όταν περί τα τέλη του 1910 μετατίθεται στην επαρχία αυτή (1910-1922). Τον Μάρτιο του 1911, αιτήσκει του μητροπολίτου Πολυκάρπου, εγκρίθηκε συνοδικῶς η εκλογή του στον πατριαρχικό ναό ως βοηθού επισκόπου της μητροπόλεως με τον τίτλο του επισκόπου Πέτρας. Στην κρίσιμη εποχή του απελευθερωτικού αγώνα για τη Μακεδονία, ο Πολύκαρπος τοποθετείται στη μητρόπολη Μογλενών με έδρα τη Φλώρινα (1912-1926). Στη θέση αυτή εργάστηκε με ζήλο και αξιοθαύμαστη τόλμη για την απελευθέρωση της Μακεδονίας, υποστηρίζοντας με όλα τα μέσα που διέθετε τους αρχηγούς των ανταρτικών σωμάτων, αγωνίσθηκε κατά των ξένων προπαγανδῶν⁹⁰, και έζησε όλα τα δραματικά γεγονότα των τελευταίων ημερῶν του πολέμου. Η Ε’ Μεραρχία του ελληνικού στρατού αποτυγχάνει να ελευθερώσει την πόλη και τα δεδομένα ανατρέπονται. “*Αἱ ὀδυνηρότεροι στιγμαὶ τοῦ βίου μου*”, γράφει, “*ἦταν ἐκεῖνα...Αἱ μεσολαβήσασαι εἴκοσι σχεδόν ἡμέραι διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Φλωρίνης ἦσαν ἡμέραι μαῦραι καὶ ἀγωνίας*”⁹¹. Οι Τούρκοι άρχισαν να υποχωροῦν, καθῶς οι Σέρβοι που είχαν καταλάβει την πόλη του Μοναστηρίου ετοιμάζονταν να

83 Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ., “Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος (1878-1943)”, *Παῦλιος Λόγος* 69 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2007), 12.

84 Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας, Επισκοπικά 1929-1977*. Βλ. Και εφ. *Αστήρ Βεροίας* 412)299 (1-4-1937), 1.

85 Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

86 Ευαγγελίας Χατζηκακίδου-Αγοράστη, “Ένας πατριώτης-ευεργέτης, Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος (1878-1943)”, εφ. *Τσαριτσάνη* 116 (Απρίλιος 2010).

87 Ηλία Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, ό.π.

88 Μαρτυρία της Θάλειας Δαμαλά, κατοίκου Αλεξάνδρειας Ημαθίας, εγγονής της αδελφής του Πολυκάρπου, βλ. ό.π., επίσης βλ. Ε. Γ. Παντελάκη, “Πολύκαρπος, μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης”, ό.π., όπου και παραθέτει συγκεκριμένες ημερομηνίες ανά σχολείο.

89 Ηλία Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, ό.π.

90 ό.π. Στο αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου του μουσείου Μπενάκη, φάκελος 200~05, υπάρχει τηλεγράφημα του Πολυκάρπου από την Φλώρινα προς τον Ελ. Βενιζέλο με θέμα την εκκένωση κτηρίου από τις στρατιωτικές αρχές για να χρησιμεύσει ως Γυμνάσιο. Στο Ευαγγελίας Χατζηκακίδου-Αγοράστη, “Ένας πατριώτης-ευεργέτης, Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος (1878-1943)”, εφ. *Τσαριτσάνη* 116 (Απρίλιος 2010), αναφέρεται ότι έδρασε κατά των Βούλγαρων συμμοριτών. Επιπρόσθετα, όπως φανερώνει η στάση του στη συμφωνία Πάγκαλου και Σερβίας για σλαβική μειονότητα (1926), ο Πολύκαρπος πρέπει νωρίτερα να έδρασε εναντίον και της προσπάθειας της Σερβίας (περίοδος Α΄ Παγκοσμίου) να προσεταιριστεί το σλαβόφωνο στοιχείο της Δυτικής Μακεδονίας.

91 Ηλία Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας Πολύκαρπος και η απελευθέρωση της ακριτικής πόλης”, εφ. *Οι Καιροί* 213, (11-2001).

εισέλθουν στη Φλώρινα. Και η Φλώρινα θα περνούσε οριστικά στην κατοχή των Σέρβων, αν δεν παρενέβαινε αποτελεσματικά ο μητροπολίτης Πολύκαρπος. Σε συνεργασία με τον Μουφτή των Τούρκων, που δεν ήθελε να παραδοθεί η πόλη στους Σέρβους, γιατί όπως έλεγε “αυτό είναι το δίκαιον, επειδή εμείς οι Τούρκοι από τους Έλληνες επήραμε τα μέρη αυτά και αυτοί πρέπει να τα πάρουν”, στέλνει ένα συνεργάτη του, τον ιατρό Μενέλαο Βαλάση, ένα ιερέα και ένα εκπρόσωπο των Βουλγάρων⁹², να επιδώσουν μία επιστολή στο διοικητή των ελληνικών στρατευμάτων που είχαν φθάσει μέχρι την Άρνισσα και το Αμύνταιο, και να τους παρακαλέσει να έρθουν για να καταλάβουν την Φλώρινα.

Χάρη στο ευφύες και τολμηρό αυτό σχέδιο του μητροπολίτη, το απόγευμα της 7ης Νοεμβρίου άρχισε να εισέρχεται ο ελληνικός στρατός, λίγη ώρα πριν μία επιτροπή από Βουλγάρους της Φλωρίνης, όπως περιγράφει ο ίδιος, του ζητήσει να παραδώσει την πόλη στο σερβικό στρατό⁹³. “*Ἀπήντησα ὅτι ἡ πόλις εἶχε πλέον καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, ὅτι ὑπῆρχεν Ἑλλήν φρούραρχος*”⁹⁴. Ο μητροπολίτης Πολύκαρπος παραμένει ο πρωταγωνιστής της απελευθέρωσης⁹⁵. Ο Πολύκαρπος τιμήθηκε ως αγωνιστής του Μακεδονικού αγώνα με το μετάλλιο του Πράκτορα Β΄ τάξεως⁹⁶.

Αναπτύξας μεγάλη εθνική δραστηριότητα επί δικτατορίας Παγκάλου⁹⁷ εξορίζεται στο Άγιο Όρος (1926), λόγω της αντίδρασής του στη συμφωνία της κυβέρνησης με τη σερβική πλευρά ότι οι σλαβόφωνοι Μακεδόνες ήταν Σέρβοι⁹⁸. Μετά την εκλογή του στη μητρόπολη Βεροίας το 1927,

92 Ἡ δύο ιερείς, τον ραβίνο και ένα οδηγό, βλ. ό.π.

93 Παρόμοιο γεγονός συνέβη και στη Θεσσαλονίκη με τους Βουλγάρους.

94 Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ., “Μητροπολίτης Βεροίας”, ό.π., 12-13.

95 Δημοσιευμένες αναμνήσεις του και τα σχετικά με την απελευθέρωση βλ. Λ. Μέλλιου “Απελευθέρωση της Φλώρινας”, *Αριστοτέλης*, 150, Θ. Βόσδου, *Η απελευθέρωση της Φλωρίνης*, Θεσσαλονίκη 1994, Σ. Ηλιάδου - Τάχου “Επί τη επετεία της απελευθερώσεως της Φλωρίνης”, *Αριστοτέλης*, 239/240 (1996), σ. 34-55. Επίσης σχετικά με την ιστορία της συμβολής του Πολυκάρπου στην απελευθέρωση και γενικότερα για το βίο και το έργο του βλ. Ηλία Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, ό.π. Στο ίδιο, βρίσκουμε τη μαρτυρία του τότε δημάρχου Φλωρίνης Τέγου Σαπουντζή, ο οποίος έγραψε για τον Πολύκαρπο ότι ήταν αγνός πατριώτης, σφύρων ιεράρχης προς τον οποίο η απελευθερωθείσα πόλις πολλά ωφείλει.

96 <http://www.thessalonikeis.gr/PAYLOSMELASELIDES/selisAM%CE%91.htm>.

97 Ο Πάγκαλος περιόρισε τις κανονικές αρμοδιότητες της ιεραρχίας αναστέλλοντας τη σύγκλησή της και συγκαλούσε διαρκή επταμελή Σύνοδο, με πρόεδρο τον αρχιεπίσκοπο και έξι μέλη κατά τα πρεσβεία αρχιερωσύνης, βλ. Α. Αγγελόπουλου, *Εκκλησιαστική ιστορία: Ιστορία των δομών, της διοικήσεως και της ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος (εικοστός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 1984, 55. Για τις σχέσεις μεταξύ δικτατορίας Παγκάλου και ελλαδικής εκκλησίας, βλ. Αλεξάνδρου Σακελλαρίου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώς εκτάκτου ανάγκης*, Αθήνα 2008 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Αθήνας), 316 κ.ε.

98 Πράγματι, τον Ιούλιο του 1926, ο Θ. Πάγκαλος υπέγραψε με τη Σερβία συμφωνία, με την οποία αναγνωρίζονταν συγκυριαρχικά δικαιώματα στο λιμένα Θεσσαλονίκης και στην κοιλάδα του Αξιού κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Γευγελής και αναγνωρίζονταν οι σλαβόφωνοι ως σλαβική μειονότητα. Στις 26-8-1926 ο Πάγκαλος ανατράπηκε από τον Γ. Κονδύλη και η συμφωνία ακυρώθηκε. Βλ. περισσότερα, Αρετής Τούντα-Φεργάδη, *Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες, πρωτόκολλο Πολίτη-Καλκώφ, μελέτη βασισμένη σε έρευνα των αρχείων του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών*, Αθήνα 1982 (διδακτορική διατριβή στην Πάντειο Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών), Ι. Χολέβα, *Οι Έλληνες σλαβόφωνοι της Μακεδονίας*, Αθήνα 1999 και Ι. Μιχαηλίδη, *Μετακινήσεις σλαβοφώνων πληθυσμών (1912-1930), ο πόλεμος των στατιστικών* [Σειρά μελετών Κέντρο ερευνών μειονοτικών ομάδων 6], άτ.χ., 243 κ.ε.,

Κατά τον Ηλία Χασιώτη στο “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, ό.π., ο Πολύκαρπος το 1924 είχε πολεμήσει την Συμφωνία των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας Πολίτη και Βουλγαρίας Καλκώφ με την οποία αναγνωρίζονταν οι ομιλούντες το σλαβοφανές ιδίωμα ως Βούλγαροι (βουλγαρική μειονότητα). Ο μητροπολίτης πρώην Φλωρίνης Αυγουστίνος Καντιώτης γράφει σε δύο μελέτες του ότι τις λεπτομέρειες της παραδόσεως της Φλώρινας του τις διηγήθηκε ο Πολύκαρπος όταν το 1942 τον συνήντησε στη Βέροια, όπου μετετέθη, “θύμα και ούτος γενόμενος των συκοφαντιών κακών και μοχθηρών ανθρώπων”, βλ. ό.π. Σε δημοσίευμα πάντως της εφ. *Μακεδονίας* 3114 (4-9-1926), 1, με επικεφαλίδα *Η σφόδρα διαμαρτυρία των παραγόντων Φλωρίνης κατά της επαναφορᾶς τοῦ μητροπ. Πολυκάρπου*, διαβάζουμε

αφοσιώθηκε στην πνευματική κατάρτιση του ποιμνίου του μέχρι τον θάνατο του το 1943. Ο σεβάσμιος ιεράρχης, που ποίμανε για πολλά χρόνια το λαό της Βεροίας, ετάφη πίσω από το ναό του Αγίου Αθανασίου Βεροίας, το 1999 έγινε ανακομιδή των λειψάνων του τα οποία τοποθετήθηκαν στο ναό Παναγίας Φανερωμένης Βεροίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1799 που ανέλαβε την ποιμαντορία στη Βεροία ο Χρυσάνθος⁹⁹, ο μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μέχρι το 1943 που πέθανε ο Πολύκαρπος, δηλαδή σε μία περίοδο 144 ετών και στο σύνολο 17 διαφορετικοί μητροπολίτες, μόνο δύο μητροπολίτες κοιμήθηκαν ως εν ενεργεία στο θρόνο της Βεροίας (!). Ο προηγούμενος κοιμηθείς επίσκοπος Βεροίας ήταν ο Βενέδικτος¹⁰⁰ (26 Μαΐου 1869- 2 Μαΐου 1877), δηλαδή πριν από 63 χρόνια (!), όλοι οι άλλοι, κυρίως μετατέθηκαν (14), ένας επαύθη, ένας παραιτήθηκε.

6.1. Η εκλογή του μητροπολίτη Πολύκαρπου

Η μετάθεση του Σωφρονίου με την ανάμειξη πολιτικών παραγόντων, όπως συνάγεται από την αρθρογραφία της εποχής αλλά και από την ομολογία του βουλευτή Ημαθίας Ιωάννη Παπαδάκη, είχε σαν αποτέλεσμα την αρχική ψυχρότητα και αντιπάθεια προς το πρόσωπο του νέου μητροπολίτη Πολυκάρπο από κάποιους, αν κρίνουμε από τον τοπικό Τύπο. Ήδη λίγο καιρό πριν στην εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας*, στο άρθρο “*ΤΙΣ Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΟΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ*”, ο υπογράφων ως “*ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ*” επιτίθεται στον μητροπολίτη πρώην Φλωρίνης

ότι “Οί πρόεδροι Σωματείων καὶ Συντεχνιῶν, ὁ Δῆμος Φλωρίνης καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐπίτροποι ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Πρόεδρον Κυβερνήσεως, τὸν ὑπουργὸν Παιδείας καὶ τὰ Πατριαρχεῖα ἐξ ἀφορμῆς κυκλοφορησάσης φήμης περὶ ἐπαναφοράς τοῦ τέως Μητροπολίτου Πολυκάρπου, τὸ κάτωθι τηλεγράφημα: “Ἡ πληροφορία ὅτι καταβάλλεται παρὰ τοῦ τέως Μητροπολίτου Φλωρίνης Πολυκάρπου προσπάθεια πρὸς ἐπάνοδόν του διὰ συσκοτίσεως τῆς ἀληθείας καὶ παραστάσεώς του, ὡς θύματος τῆς Παγκαλικῆς αὐθαιρεσίας, ἀνεστάτωσε σύμπαντα τὸν λαὸν τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐπαρχίας ἐξεγερθέντα καὶ ἀξιώσαντα παντοιοτρόπως τὴν ἐντεῦθεν ἀπομάκρυνσίν του, ἔνεκα τῆς διαγωγῆς του, ἀσυμβιβάστου πρὸς τὸ ἀρχιερατικὸν του ἀξίωμα, καὶ τῶν ἀνηκούστων παρανομιῶν καὶ ἀτασθαλιῶν του κλονισθεισῶν τελείως τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τοῦ λαοῦ. Διὰ μίαν τοιαύτην ἤδη, ἐλαχίστην παρανομίαν κατεδικάσθη (sic) τελεσιδίδων ὑπὸ τοῦ Ἐφετείου Θεσ)νίκης ἐπὶ διαταράξει οἰκιακῆς εἰρήνης. Ἡ ἐνδεχομένη ἐπάνοδός του μέλλει νὰ διασαλεύσῃ τὴν ἀποκατασταθεῖσαν Ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην καὶ δημιουργήσῃ ἀναστάτῳσιν καὶ διαμάχας σοβαρὰς. Σὺμπας ὁ λαὸς ὁμόθυμος εἰς αἰσθήματα σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως πρὸς τὸν νῦν Μητροπολίτην Χρυσόστομον, Ἐπάρχην ἀφοσιωμένον εἰς τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα, ἀνώτερον σκέψεων καὶ βλέψεων προσωπικῶν, παρακαλεῖ τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν, ὅπως ἀποκρούουσα τὰς σχετικὰς αἰτήσεις τοῦ Πολυκάρπου, μὴ ἐπιτρέψῃ οὐδὲ συζητήσῃ κἀν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, δικαιοτάτα λυθέντος ὑπὲρ τῆς οὕτως ἡσυχίας ὁμοθύμου γνώμης σύμπαντος τοῦ λαοῦ”. Επίσης, καὶ ὁ μητρ. Βασίλειος Ατέσης, *Επισκοπικοί*, ὁ.π., 288, αναφέρει ὅτι ἐπὶ δικτατορίας Παγκάλου ἐξορίστηκε στο Ἅγιον Ὄρος.

99 Μανουήλ Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήνα 1996 (β' έκδοση), 697, Α. Βουδούρη, *Επισκοπική Προσωπογραφία*, ὁ.π., 86, Εμμανουήλ Βαλσαμίδη, “Χρυσάνθος ο Πατριάρχης από το Γραμματικό”, *Παύλειος Λόγος* 14 (Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1996), 12-13.

100 Α. Βουδούρη, *Επισκοπική Προσωπογραφία*, ὁ.π., 101. Από το 1430, την έναρξη της οθωμανοκρατίας, μέχρι την απελευθέρωση του 1912, σε διάστημα δηλαδή 482 ετών, μόνο 4 επίσκοποι κοιμήθηκαν ως εν ενεργεία μητροπολίτες Βεροίας, 3 έγιναν πατριάρχες, 2 δολοφονήθηκαν, 1 εξορίστηκε, 3 παραιτήθηκαν, 2 καθαιρέθηκαν, 4 παύθηκαν, οι περισσότεροι μετατέθηκαν. Βλ. ὁ.π., 147-148. Οι μεταθέσεις αρχιερέων ήταν αποτέλεσμα προβλημάτων που προέκυπταν στις επαρχίες, βλ. Ανδρέα Νανάκη, *Οικουμενικού Πατριαρχείου Νεώτερα Ιστορικά*, Θεσσαλονίκη 2000, 144. Τα τελευταία έτη δε του 19ου και στις αρχές του 20ου αυξάνεται η δράση του εθνικού κέντρου. Κατά την Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, 429 κ.ε., “Οι μητροπόλεις είναι ανάμεσα στους κατ’ εξοχήν μιλλί θεσμούς, κι απ’ αυτούς θ’ αρχίσει το ελληνικό κράτος, στο όνομα του εθνικού και πατριωτικού συμφέροντος τη δράση του. Οι μητροπόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης συνιστούν...τον πρώτο στόχο...Το ελληνικό κράτος υποκαθιστά σιγά σιγά τη μιλλί, “οθωμανική”, ιεραρχία με μια άλλη εθνική...στην κορυφή της οποίας τίθενται οι διπλωματικοί υπάλληλοι που αναλαμβάνουν την αξιολόγηση του πατριωτισμού των μητροπολιτών...Οι αντικαταστάσεις μητροπολιτών με κριτήριο το “εθνικό συμφέρον”, όπως αυτό ορίζεται από το ελληνικό κράτος, είναι πολύ συχνές και κλιμακώνονται όσο περνάει ο καιρός κι όσο το Πατριαρχείο χάνει τον έλεγχο του διορισμού μητροπολιτών στις περιοχές υπό τη Βουλγαρική Εξαρχία....”

γράφοντας: “Υπάρχουν δύο μητροπολιτικά θέσεις κεναί, Πραβίου καί Φιλιατών, συνιστώμεν εἰς τόν πρῶν Φλωρίνης νά ἐκλέξῃ μίαν ἐξ αὐτῶν ἀλλά νά εἶναι ὅσον τό δυνατόν μακράν τοῦ Ἐφετείου Θεσσαλονίκης. Οἱ κατά τάς παροχάς φίλοι καί ἐκμεταλευταί, τόν παριστάνουν ὡς ὑπονομευτήν θέσεων συναδέλφων του, δένδρον πολύκαρπον ἀλλά κακόχυμον “Οὐαί τῷ ἀνθρώπῳ δι’ οὗ τό σκάνδαλον ἔρχεται”. Ἐάν ὁ τέως Φλωρίνης θά ἐνδόσῃ εἰς τάς κακοβούλους παροτρύνσεις τῶν συμβούλων του, τότε θά πεισθῇ διά τά κατ’αὐτοῦ λεγόμενα ὅτι δέν τιμᾷ τό ὑψηλόν ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιερέως καί θά εὕρει τόν Λαόν Βεροίας, προκατελημμένον κατ’ αὐτοῦ καί ἀντενεργοῦντα αὐτοδικαίως.

Ὁ ὑποθετικός διάδοχος τοῦ συνετοῦ, ἐναρέτου καί ὁγγοῦ ἠθικῆς Μητροπολίτου ἡμῶν κ. Σωφρονίου Σταμούλη μέ ὅλας τάς ἀντιχριστιανικάς ἐνεργείας τῶν συμβούλων του πρέπει νά ἐφαρμόσῃ τό τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν τοῦ οὐρανοβάμονος Παύλου “οὐ μή φάγω κρέας εἰς τόν αἰῶνα ἵνα μή τόν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω”, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ “νά μή εἰσέλθῃτε εἰς χώραν ὅπου δέν εἶσθε ἀρεστός”. Ταῦτα πράττων ὁ Πολύκαρπος θά εἶναι σύμφωνος μέ τό πνεῦμα τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καί ὅλων τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, καί θά σχηματίσῃ τό μέλλον του μέ λήθην τοῦ παρελθόντος”¹⁰¹.

Εξάλλου πικρόχολο ἦταν καί το ἀρθρο περί της ενθρονίσεως του την Κυριακή 11 Δεκεμβρίου 1927, κατά το οποίο, τα λεχθέντα υπ’ αυτού περί φημών, συκοφαντιών και αναδελφοσύνης, προξένησαν την χειρίστη εντύπωση και σχολιάστηκαν εις βάρος του¹⁰².

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Ιωάννης Παπαδάκης, αναφέρει στη για τον Πολυκάρπο ότι “Πράγματι οὗτος ὑπῆρξε προοδευτικός ἱεράρχης, συντελέσας εἰς τήν ἀνέγερσιν διδασκηρίων εἰς τήν πόλιν καί τόν ἐκσυγχρονισμόν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μας πραγμάτων. Μόνον τὰ τελευταῖα ἔτη κατέστη αἰχμάλωτος τῶν συγγενῶν του, τοὺς ὁποίους ἐμερίμνα νά ἀποκαταστήσῃ”¹⁰³.

Στη συνέχεια παραθέτει καί μία ἐπιστολή του με ἡμερομηνία 24-11-27, δηλαδή λίγο μετά την ἐκλογή του στη μητρόπολη Βεροίας καί Ναούσης καί λίγες ἡμέρες προ της ἐνθρονίσεως του:

“Φίλε κ. Παπαδάκη,

Ἐκ τῶν ἐφημερίδων θά ἐμάθατε τήν αἰσίαν ἔκβασιν τῆς ὑποθέσεως. Αἱ ἐνέργειαι σας ἐστέφθησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας καί ἡ ἐπιθυμία σας ἐξεπληρώθη πολὺ γρήγορα, ὅπως ὑπελογίζαμεν. Ὁ κ. Ἐξηντάρης ἐνήργει νά μέ πάρῃ εἰς τήν Ἐλευθερούπολιν, ἀλλ’ εὐτυχῶς τὸν μετέπεισα διὰ τοῦ Λαμπράκη. Δέν γνωρίζω, ἂν ἐτηλεγραφήθῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά σας σωματεῖα παρὰ τοῦ Πατριαρχείου ἡ ἐκλογή μου ὡς Βεροίας, διότι δέν ἔλαβον μέχρι σήμερον, κατά τήν ἐπικρατήσασαν τάξιν, οὐδὲν ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικά σας σωματεῖα καί τὸν Δήμαρχον συγχαρητήριον τηλεγράφημα, ἵνα ἐπισήμως ἐπικοινωνήσωμεν μετὰ τῆς Ἐπαρχίας μας. Θά σὲ παρακαλέσω πολὺ νά ἐξετάσῃς, ἂν ἐστάλῃ τοιοῦτον παρὰ τῶν Πατριαρχείων τηλεγράφημα. Ἐγὼ ἔλαβον ἐπισήμως τηλεγράφημα τῆς ἐκλογῆς μου.

Χωρὶς νά γνωσθῇ, ὅτι ἐγὼ σᾶς γράφω, καλὸν θά ἦτο νά βάλῃς τὸν Δήμαρχον καί τὰ ἐκκλησιαστικά σωματεῖα νά στείλουν τὸ εἰθισμένον κατὰ τήν τάξιν συγχαρητήριον τηλεγράφημα.

Θά σὲ παρακαλέσω ὡσαύτως νά μοὶ γράψῃς περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Γυμναστηρίου, περὶ τῆς ὁποίας μοὶ ὠμίλησες ἐδῶ, διὰ νά ἐνεργήσω ὅ,τι ἡμπορέσω, καθ’ ὅσον περὶ τὰς 10 τοῦ ἄλλου μηνὸς σκέπτομαι νά ἀναχωρήσω ἀπ’ ἐδῶ.

Με πολλὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην

Ὁ Βεροίας Πολύκαρπος

Υ.Γ. ...Ἄν θέλετε γράψετε εἰς τὸν Κυζίκου ἓνα εὐχαριστήριον...”¹⁰⁴.

Αἰζίζει νά αναφερθεῖ ὅτι μητροπολίτης Κυζίκου ἦταν ὁ πρῶν Βεροίας Καλλίνικος

101 Εφ. Αστὴρ Βερροίας, (8-12-1927)

102 ὁ.π., (29-12-1927). Ὁ Αστὴρ πάντως δέν φεῖδεται χαρακτηρισμῶν ἐναντίον τοῦ βενιζελικοῦ Πολυκάρπου, παρὰ τὴν ἀνοικτὴ τοποθέτησίν της ὑπὲρ τῶν Φιλελευθέρων.

103 Ι. Παπαδάκη, Μισὸς αἰώνας πολιτικῶν ἀγώνων καὶ ἐθνικῆς δράσεως, Αθήνα 1974, 170.

104 Ι. Παπαδάκη, ὁ.π., 170-1. Ἡ μετάθεσις τοῦ Πολυκάρπου τὸ ἔτος 1927 γίνεται βέβαια με ἀπόφασιν τοῦ Πατριαρχείου, βλ. εφ. Μακεδονία (28-1-1928), 4, “ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐνεκρίθη ἡ ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῶν Πατριαρχείων, περὶ τοποθετήσεως ὡς Μητροπολίτου Βερροίας τοῦ κ. Πολυκάρπου, ἀντὶ τοῦ κ. Σωφρονίου τοποθετηθέντος εἰς Ἐλευθερούπολιν”.

Δεληκάνης, ενώ ο Πολύκαρπος ως Μογλενών (Φλωρίνης) τάσσεται κατά τον διχασμό στο πλευρό του Βενιζέλου και για αυτό αποκηρύσσεται από τη Σύνοδο της εκκλησίας της Ελλάδος.

6.2. Η μοναδική σωζόμενη εγκύκλιος, το ζήτημα των κεριών, η κατηγορία για σιμωνία και άλλες γνωστές ενέργειες

Στην μοναδική σωζόμενη εγκύκλιό του προς τους ιερείς της μητροπόλεως συστήνει συνετή οικονομική διαχείριση των πόρων των ναών, και ζητά την ενίσχυση της φιλανθρωπικής δράσεως αλλά και τον καλλωπισμό των ναών. Για τον σκοπό αυτό και προκειμένου να μην τοποθετούνται στους ναούς εκκλησιαστικά είδη που ήταν ακατάλληλα και αντίθετα προς την μακραίωνη παράδοση της βυζαντινής καλλιτεχνίας και ξυλογλυπτικής, συστήνει στους εφημερίους να αναζητούν με τη βοήθεια της μητροπόλεως τους κατάλληλους τεχνίτες, προκειμένου *“...νά ζωγραφισθοῦν εἰκόνες, νά κατασκευασθοῦν θρόνοι ἀρχιερατικοί, εἰκονοστάσια, προσκυνητάρια καὶ ἄμβωνες...”*.

Παράλληλα, για την εξυπηρέτηση των ναών και με στόχο την ενίσχυση των εκκλησιαστικών και φιλανθρωπικών σκοπών της τοπικής εκκλησίας, δημιούργησε κηροποιείο στο ναό του Αγίου Αντωνίου του Νέου, προκαλώντας αντιδράσεις από συντεχνιακά συμφέροντα¹⁰⁵. Ο Σύνδεσμος Κηροπλαστών Θεσσαλονίκης απέστειλε διαμαρτυρία (16-3-1940) προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως Ιωάννη Μεταξά και την Ιερά Σύνοδο με συνημμένη την εγκύκλιο αυτή του Πολυκάρπου¹⁰⁶.

Με δεδομένη τη θέσπιση του νόμου 816/1937 που επέβαλε ειδική εισφορά στο κερί για το Ταμείο Ασφαλίσεως Κλήρου Ελλάδος (TAKE), 20 δραχμές ανά κιλό, αναφέρουν ως αδικία την κίνηση του Πολυκάρπου με την υπ' αριθμόν 10 εγκύκλιο της 12ης Ιανουαρίου του 1940, με την οποία *“...ἀγγέλει τὴν σύστασιν εἰς τὸν Ναόν τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου Βερροίας Κηροποιείου ἀπὸ τό ὁποῖον καὶ μόνον εἰς τό ἐξῆς δέον οὗτοι νά προμηθεύονται κηρί, ἀπαγορευομένης αὐστηρῶς τῆς χρήσεως ἄλλου κηρίου καὶ μὴ γενομένης δεκτῆς τοῦ λοιποῦ ἄλλης ἀποδείξεως κηρίων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου κατὰ τὸν ἔλεγχον τῶν ἀπολογισμῶν...”*¹⁰⁷.

Σύμφωνα με την εγκύκλιο, επειδή παρατηρήθηκε αταξία στο ζήτημα των κονδυλίων των κεριών, δεδομένης και της ελλείψεως κεριού αλλά και πόρων για *“...σκοπούς Ἐκκλησιαστικούς καὶ φιλανθρωπικούς...”*, προβαίνει στην απόφαση της δημιουργίας του κηροποιείου. Εξάλλου, το κερί, αναφέρει, συχνά ήταν κακής ποιότητας, αλλά και επειδή ήταν πλέον πολύ ακριβό, συστήνει, *“...δὲν θά ἀφήντε νά καίωνται πολὺ τὰ κηρία τὰ ὁποῖα ἀνάπτωνται εἰς τὰ μανάλια, ἀλλὰ θά τὰ ἀφήντε νά καίωνται ἕως τὴν μέσην καὶ κατόπιν θά τὰ σβύντε χωρίς νά λαμβάντε ὑπ’ ὄψιν παράπονα...”*¹⁰⁸. Σε άλλο σημείο αναφέρει ότι στο τέλος Μαρτίου κάθε έτους θα ζυγίζεται το κερί και το λάδι και θα σημειώνονται στο τέλος του υποβαλλόμενου απολογισμού. Η εγκύκλιος περιλαμβάνει επίσης διάφορες οδηγίες προς τους κληρικούς για πρακτικά ζητήματα. Επίσης μαθαίνουμε για την σύγκληση ετήσιου (:) ιερατικού συνεδρίου.

Η επιτυχής παρέμβαση του μητροπολίτη και του βουλευτή Ιωάννη Παπαδάκη συντέλεσε στην έκβαση της υποθέσεως του κληροδοτήματος Καζαμπάκα¹⁰⁹. Με πρωτοβουλία του επίσης, η εκκλησιαστική επιτροπή του μητροπολιτικού ναού αγίων Αποστόλων Βεροίας αγόρασε το τέμενος του μουσουλμανικού Ιεροδιδασκαλείου (Μενδρεσέ) για να το μετατρέψει σε ναό. Το συμβόλαιο

105 Σύμφωνα με τον κανονισμό των χριστιανικών κοινοτήτων στα τέλη της Οθωμανοκρατίας, τα κεριά ήταν μονοπώλιο της κοινότητας, βλ. Σίας Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, ό.π., 357.

106 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

107 ό.π.

108 ό.π.

109 Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 220. Ο Αθανάσιος Καζαμπάκας, ευεργέτης Βεροίας, δώρισε στην πόλη κτήμα που απέδιδε 1500 τουρκικές λίρες ετησίως, βλ. Π. Πυρινού, “Οι ευεργέτες της Βέροιας”, Ιερά Μητρόπολις Βεροίας (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 338.

αγοραπωλησίας έγινε στις 22 Φεβρουαρίου 1936 με πωλητή την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος ως διαχειριστής της ανταλλαξίμου περιουσίας του δημοσίου, έναντι του ποσού των 150.000 δραχμών. Ωστόσο, απαγορευτικές υποδείξεις από την Αθήνα δεν επέτρεψαν την μετατροπή του σε ναό¹¹⁰. Σημαντική ήταν και η συνεισφορά του στα εκπαιδευτικά πράγματα ως πρόεδρος του Ταμείου Εκπαιδευτικής Προνοίας αλλά και στην ίδρυση του νοσοκομείου Βεροίας ως πρόεδρος του Αδελφάτου του¹¹¹.

Στο αρχείο της Ιεράς Συνόδου βρίσκουμε μία καταγγελία κατοίκων της Βέροιας με επικεφαλής τον εκ Βεροίας πολιτευτή του Λαϊκού κόμματος κ. Χατζηνώτα, όπου ισχυρίζονται ότι ο μητροπολίτης Πολύκαρπος (βενιζελικός) “...δι’ ὀργάνων του, ἐκβιάζει ἱερεῖς περιφερείας Βεροίας, ὑπογράφωσιν ὑπόμνημα ὅτι δῆθεν χειροτονῶν, δὲν χρηματίζεται, ἐπαπειλῶν ὅτι, οἱ ἐπὶ χρήμασι χειροτονηθέντες ὑπ’ αὐτοῦ, ὁμολογοῦντες τούτο, συγκαθεροῦνται μετὰ χειροτονήσαντος. Ἐπειδὴ παγκοινῶς γνωστὸν τυγχάνει ὅτι ἐχρηματίζετο, παρακαλοῦμεν ἀποδεχθῆτε ὅτι ἀποπομπὴ τούτου, ἀποτελεῖ ἐνέργειαν τιμῶσαν κλῆρον καὶ σώζουσιν γόητρον ἐκκλησίας. Δὲν εἶναι ἀνεκτὸς. Τυχὸν ἐπάνοδος τούτου προκαλέσῃ γενικὴν ἐξέγερσιν Λαοῦ & θλιβερώτατα ἐπεισόδια εἰς βάρος του...”¹¹². Το κείμενο υπογράφεται από 269 κατοίκους. Δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες και κυρίως, κανένα σχετικό δημοσίευμα στον τοπικό Τύπο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ἄρθρο εφημερίδας το οποίο δηλώνει την ύπαρξη σαρκαστικού δημοσιεύματος από την σατυρική εφημερίδα *Λοβιτούρα*, το οποίο όμως δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε. Το ἄρθρο αναφέρει τα εξής: “Ἡ διάψευσις ἐπὶ τῇ βάσει θετικῶν ἀποδείξεων τοῦ Μητροπολίτου Βερροίας Πολυκάρπου εἰς ὅσα κατήγγειλεν εἰς βάρος αὐτοῦ τὸ σατυρικόν φύλλον “Λοβιτοῦρα” ἐπεβάλλετο νὰ γίνη, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀπητήσαμεν, διὰ νὰ ἀναστηλωθῇ ἡ ἀλήθεια καὶ ἀποκατασταθῇ τὸ γόητρον καὶ ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσις τοῦ Μητροπολίτου καὶ μὴ παῦσῃ ἀφ’ ἑτέρου ὁ σεβασμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς ἀληθεῖς καὶ γνησίους ποιμένας καὶ διδασκάλους αὐτοῦ. Καὶ ὁμολογουμένως ἡ παρρησία καὶ τὸ θάρρος, μὲ τὰ ὁποῖα ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν συκοφαντιῶν ὁ Μητροπολίτης Βερροίας ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχουσι εὐτυχῶς ἀρχιερεῖς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μας, οἱ ὁποῖοι μὴ περιχαρακούμενοι ὀπισθεν τοῦ ὑψηλοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματός των αἰσθάνονται τὴν ὑποχρέωσιν τόσον ἀπέναντι τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Κοινωνίας νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι ἀξίως διαχειρίζονται τὴν ὑψηλὴν διακονίαν τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτοὺς ἡ Ἐκκλησία, γενόμενοι αὐτοὶ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς πολιτείας καὶ διαγωγῆς κατὰ Χριστόν. Καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ τοὺς ὁποίους παρατάσσει ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους εἶναι τὸ καλλίτερον καὶ τιμητικώτερον δι’ αὐτόν εὐσημον. Μαθητεύσας ὁ Μητροπολίτης τῆς Βερροίας Πολύκαρπος εἰς τὴν σχολὴν τοῦ γεραροῦ καὶ πολλὰ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους παθόντος Μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως κ. Πολυκάρπου, ἐν τῇ ἐθνικῇ καὶ ἐκκλησιαστικῇ σταδιοδρομίᾳ αὐτοῦ ἐχάραξε τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς του σταδιοδρομίας ὡς πνευματικὸς καὶ ἐθνικὸς ἄρχων σταθεὶς ἐκεῖ ὅπου ἀνῴψωσε καὶ ἐτίμησεν αὐτόν ἡ ἀνωτέρα αὐτοῦ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή...”¹¹³.

7. Ο μητροπολίτης Αλέξανδρος Δηλανάς (Φεβρουάριος 1943- 5 Ιανουαρίου 1958)¹¹⁴

Μετά το θάνατο του Πολυκάρπου, πολλοί τοπικοί φόροι, όπως ο δήμαρχος Ναούσης Σταύρος Κούλης, ομάδα επιστημόνων Βεροίας (οδοντίατροι, δικηγόροι κλπ.), κοινότητες και κοινοτάρχες της Ημαθίας, ο υπουργός Σιμωνίδης ως εκπρόσωπος βιομηχάνων και προκρίτων Βεροίας, εξέφρασαν την επιθυμία τους για την ανάδειξη μητροπολίτου είτε του επισκόπου Ολύμπου Καλλινίκου Χαραλαμπάκη (βοηθού του Θεσσαλονίκης Γενναδίου, ο οποίος και τελικά θα

110 Θωμά Γαβριηλίδη, “Auditorium Παύλειο Πολιτιστικό Κέντρο Βεροίας”, *Χρονικά Ε.Μ.Ι.Π.Η.* 5 (Απρίλιος-Ιούνιος 2009), 10. Σήμερα με ενέργειες του νυν μητροπολίτη Βεροίας Παντελεήμονος Καλπακίδη, έχει ανακαινιστεί και μετατραπεί σε συνεδριακό κέντρο Auditorium.

111 Βλ. ενδεικτικά εφ. *Αστήρ Βερροίας* 348)235 (5-9-1935), 1.

112 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π..

113 Εφ. *Σκριπ* 9444 (1-9-1929), 1.

114 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 69, *Ορθοδοξία* 33 (1958), 111, *Εκκλησία* 35 (1958), 37-38, *Θ.Η.Ε.* τ.2, 117.

διαδεχθεί τον Αλέξανδρο το 1958), είτε του αρχιμανδρίτου Λεωνίδα Παρασκευόπουλου ή του μητροπολίτου Σιατίστης Διοδώρου (χρηματίσας τελευταίος επίσκοπος-μητροπολίτης Καμπανίας) ή ακόμα και του τοποτηρητή μητροπολίτου Εδέσσης Παντελεήμονος Παπαγεωργίου¹¹⁵.

Την 16η Φεβρουαρίου του 1943, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος ανακοινώνει στο χριστεπώνυμο πλήρωμα της μητροπόλεως Βεροίας, με την υπ'αριθμόν 377 εγκύκλιο της, την εκλογή του από Ζιχνών μητροπολίτου Βεροίας και Ναούσης Αλεξάνδρου Δηλανά¹¹⁶. Είναι ο πρώτος μητροπολίτης της Βέροιας που εκλέγεται από την Σύνοδο της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος κατόπιν της Πατριαρχικής και Συνοδικής Πράξης του 1928.

Γεννήθηκε το 1878 στον Μαραθόκαμπο της Σάμου, όπου αποφοίτησε από το Πυθαγόρειο Γυμνάσιο. Εγγράφεται στη Θεολογική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1903 αποφοιτά, μετά από άριστες σπουδές, και διορίζεται στο Ιεροδιδασκαλείο Σάμου, όπου χειροτονείται διάκονος υπό του μητροπολίτου Αθανασίου Καπουράλη. Τον ίδιο χρόνο διορίζεται διευθυντής του Ιεροδιδασκαλείου Πάτμου, όπου ανακαίνισε την κάτω πτέρυγα του συγκροτήματος της Αποκαλύψεως¹¹⁷. Μετά από διετία κλήθηκε από τον μητροπολίτη Εφέσου Ιωακείμ Ευθυβούλη, να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην Εκκλησία. Τον τοποθέτησε αρχιερατικό επίτροπο στο Αδραμύττιο. Εκτιμώντας τον ζήλο και τα πολλαπλά του προσόντα, εξελέγη επίσκοπος με τον ψιλό τίτλο Μυρίνης (18 Ιουλίου 1910) της μητροπόλεως Εφέσου. Στις 21 Φεβρουαρίου 1917 εκλέγεται μητροπολίτης Ανέων με έδρα τα Σώκια¹¹⁸. Ενδιαφέρθηκε ιδίως για τη λειτουργία των σχολείων. Ο ζήλος του και οι εύτολμοι εθνικοί του αγώνες εξόργισαν τους Τούρκους και τον εξόρισαν στην Ανατολή, όπου παρέμεινε για 18 μήνες. Μετά την ανακωχή επέστρεψε στην έδρα του, αλλά τελικώς εκδιώχθηκε, καταδικασθείς μάλιστα ερήμην σε θάνατο. Αργότερα το Πατριαρχείο τον εξέλεξε μητροπολίτη Περγάμου και Αδραμυττίου (19 Φεβρουαρίου 1922), αλλά έμεινε μακράν της έδρας του. Μετά την μικρασιατική τραγωδία κατέφυγε στην Αθήνα. Τον Οκτώβριο του 1924 εκλέχθηκε μητροπολίτης Ζιχνών. Κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καταδιώχθηκε από τους Βουλγάρους¹¹⁹ και κατέφυγε στην Αθήνα. Τον Φεβρουάριο του 1943 εκλέχθηκε μητροπολίτης

115 Όλα τα έγγραφα των επιστολών τους βρίσκονται στο Αρχείο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

116 *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ.Β' (1934-1956), Αθήνα 1965, 353.

117 *Η Εκκλησιαστική Εκπαίδευση κατά την Τουρκοκρατία ως την ίδρυση του Αθηναικού Πανεπιστημίου*, από worldwide web, http://www.epanellinismos.com/index.php?option=com_kunena&Itemid=2&id=9581&catid=12&func=fb_pdf.

118 Σε δημοσίευμα της εφ. *Εμπρός* (22-4-1949), 3, αναφέρεται ότι "...ὁ ὑπέροχος Μητροπολίτης Ἀνέων Ἀλέξανδρος, νῦν μητροπολίτης Βεροίας..." ανήκε στην "Ευσέβεια", "...ἕνα θρησκευτικόν σωματεῖον, τό ὁποῖον ὑπό τās ὁδηγίας καί τās ἐμπνεύσεις τοῦ μεγαλοπνόου ἀρχιερέως μας Χρυσοστόμου (Σμύρνης), σκοπόν καί ἀποστολήν εἶχε νά καλλιεργῇ τό θρησκευτικόν αἶσθημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ανατολῆς καί νά προστατεύῃ αὐτό ἀπό τās διαφόρους αντιορθόδοξους προπαγάνδας...". Επιπρόσθετα, ο Αλέξανδρος συνετέλεσε μαζί με τον πρωτοσύγγελο του Κύρριλο Ψύλλα, στη δημιουργία της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας "Πρόοδος" εν Κασαμπά Μ. Ασίας, βλ. Παντελεήμονος Χρυσοφάκη, μητρ., "Προσφορά της Εκκλησίας κατά τον Μ. Αγώνα", *Μακεδονικός Αγώνας, διαλέξεις για τα 80 χρόνια*, Θεσσαλονίκη 1986, 37.

119 Βλ. Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος*, ό.π., τ. Δ', 2327-28, 2340-42. Κατά τον Α. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας-Θράκης (1941-1945)*, Αθήνα 1949 (β' έκδ.), 62-3, η μητρόπολις Ζιχνών περικυκλώθηκε από στρατό και έγινε έρευνα για όπλα, ωστόσο λεηλατήθη, ο μητροπολίτης ήταν περιορισμένος σε ένα δωμάτιο χωρίς τροφή και νερό, μετατράπη η μητρόπολη σε νοσοκομείο και κατασχέθηκε όλο το υλικό της μητροπόλεως. Κατά την αναχώρηση του, πλήθη λαού πήγαν να τον αποχαιρετίσουν. Για την εκδίωξη του βλ. και Γ. Ιωαννίδη, *Φλογισμένα Ράσα*, Αθήνα 1960, 54-5: "Μόλις οι Βούλγαροι μπήκαν στη Μακεδονία, τον πρώτο σχεδόν που συνέλαβαν ήταν ο Μητροπολίτης Ζιχνών Αλέξανδρος. Τα έπιπλα του μητροπολιτικού μεγάρου, έπεσαν σε χέρια ταπεινών ανθρώπων, που τα μοίρασαν μεταξύ τους, παίζοντάς τα στην τράπουλα(...)Ο μητροπολίτης Αλέξανδρος, με ισχυρή συνοδεία, μεταφέρθηκε στο οίκημα που είχε εγκατασταθεί η αστυνομία. Τον παρέλαβε αμέσως ένας αξιωματικός που, θέλοντας να τον καλοπιάσει, τον φέρθηκε με πολλή...ευγένεια. -Είσαι ο δεσπότης; τον ρώτησε με την τραχεία του φωνή. Γιατί σε φέρανε εδώ; Ο τολμηρός κληρικός ανασήκωσε τους ώμους του. - Αυτό, εσύ και οι άνθρωποί σου το ξέρετε, απάντησε με χριστιανική εγκαρτέρηση. Πάντως ό,τι πρόκειται να μου κάνετε, παρακαλώ μία ώρα αρχύτερα. -Σ'έφερα εδώ, για να σου κάνω μία πρόταση...Δεν θα ήταν άσχημα να συνεργαστείς μαζί μας. Χριστιανοί είμαστε κι'εμείς. Τα προνόμιά σου θα παραμείνουν όπως και

Βεροίας και Ναούσης. Δύο φορές ορίστηκε τοποτηρητής του χηρεύοντος θρόνου της Αρχιεπισκοπής Αθηνών.

Η αρχιερατεία του συνδέθηκε με σημαντικά γεγονότα, όπως η απελευθέρωση από τους Γερμανούς, ο εμφύλιος, η άφιξη της εικόνας της Παναγίας Σουμελά το 1951, οι εκδηλώσεις για τα 1900 χρόνια από την επίσκεψη του Αποστόλου Παύλου στη Βέροια το 1951 και η θεμελίωση του μητροπολιτικού μεγάρου, το οποίο δεν πρόλαβε να εγκαινιάσει, λόγω του θανάτου του την 5η Ιανουαρίου 1958.

7.1. Ο μητροπολίτης Αλέξανδρος μέσα από τη μονογραφία του Νικίου Θεοφίλου¹²⁰

Το 1953 πληροφορούμαστε με ευμενή αλλά και επικριτικά σχόλια μέσα από τον τοπικό Τύπο της εποχής ότι συνεγράφη και κυκλοφόρησε βιβλίο αφιερωμένο στον μητροπολίτη Αλέξανδρο Δηλανά¹²¹. Στον *Θαρραλέο* αναφέρονται πικρόχολα σχόλια¹²², στον *Αστέρα* παρουσιάζεται το περιεχόμενο του και προτείνεται στους αναγνώστες¹²³.

Η μονογραφία αυτή είναι η μοναδική περίπτωση όσον αφορά τους μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης της υπό εξέταση περιόδου (εάν εξαιρεθεί η σημαντική μορφή του Καλλινίκου Δελικάνη που έχει μελετηθεί ευρέως). Κυκλοφορεί μάλιστα ενόσω ζει ο Αλέξανδρος και παρέχει πολυτιμότητες πληροφορίες για όλες τις περιόδους του πολυκύμαντου βίου του. Ωστόσο, είναι φανερό ότι διέπεται από τάση εγκωμιασμού και κολακείας του, γεγονός που μας καθιστά λίγο επιφυλακτικούς¹²⁴. Πάντως μέσα από την έρευνα του αδημοσίετου ως τώρα αρχείου της Συνόδου καταλαβαίνουμε ότι ο συγγραφέας είχε πρόσβαση στο αρχείο προφανώς της μητροπόλεως Βεροίας (πριν την καταστροφή του) αναφέροντας συγκεκριμένα στοιχεία. Ο τίτλος του είναι *Αλέξανδρος Δηλανάς, Ο από Ανέων Περγάμου και Ζιχνών Μητροπολίτης Βερροίας και Ναούσης* και ο υπότιτλος (που το εμφανίζει ως να ανήκει σε κάποια σειρά) *Η Εκκλησία της Ελλάδος και οι πρόμαχοι αυτής ιεράρχαι*. Αριθμεί 140 σελίδες, δεν υπάρχει βιβλιογραφία και υποσημειώσεις. Μέσα στο βιβλίο συναντάμε αρκετές φωτογραφίες του Αλεξάνδρου αλλά και άλλες ποικίλες, διαφόρων σημαντικών γεγονότων κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο που παρέχει είναι οι ομιλίες, οι επιστολές και τα τηλεγραφήματα του μητροπολίτου, τα οποία δεν διασώζονται

τώρα, ίσως μάλιστα ν'αυξηθούν. Θέλουμε οι φίλοι μας να είναι ευχαριστημένοι. -Είδες ποτέ, Έλληνα ρασοφόρο να συνεργάζεται με τους εχθρούς της πατρίδας του; απάντησε αγέρωχα. Πως φαντάστηκες λοιπόν, ότι εγώ θ'αποτελούσα εξαίρεση; Ο Βούλγαρος πρόσταξε να τον πάρουν αμέσως και να τον κλείσουν στο κρατητήριο σαν τον τελευταίο κακοποιό. Ύστερα από λίγες μέρες τον "απήλασαν", χωρίς να επιτρέψουν στους κατοίκους να τον αποχαιρετίσουν". Την ίδια τύχη είχαν και οι Σιδηροκάστρου Βασίλειος, Σερρών Κων/νος, Μαρωνείας Βασίλειος, Πατάρων (επίσκοπος) Μελέτιος.

120 Το όνομα του συγγραφέα αναγράφεται στο εξώφυλλο του βιβλίου έτσι ακριβώς. Σε όλη τη βιβλιογραφία επίσης αναφέρεται κατά τον ίδιο τρόπο. Μας βάζει σε υποψία για μία λαθεμένη αναγραφή του, δηλαδή πρώτα το επώνυμο και έπειτα το όνομα, όμως σε πρόσφατη βιβλιογραφική έρευνα, εντοπίσαμε αναφορά του ονόματος σε ονομαστική, δηλαδή Νικίας Θεοφίλου, εσχάτως δε, ο αξιότιμος ιστορικός εκ Ναούσης, κ. Εμμανουήλ Βαλσαμίδης, μας έκανε γνωστή τη γνωριμία μαζί του στο παρελθόν, επιβεβαιώνοντας το όνομα του.

121 Εφ. *Αστήρ Βερροίας*, 753/169 (23-11-1953)

122 Εφ. *Θαρραλέος* 217 (21-12-1953), 2. Χαρακτηριστικά αναφέρει: “*Συμβαίνει όμως τό βιβλίο τοῦτο νά περιφέρεται σ’όλόκληρο τή περιοχή τοῦ “κλίματος τῆς Μητροπόλεως” καί νά πωλεῖται μέ τρόπο ὅχι κολακευτικό γιά τόν μετερχόμενον τό ἐπάγγελμα βιογράφου τῆς ζωῆς Μητροπολιτῶν...*”.

123 Εφ. *Αστήρ Βερροίας*, 753/169 (23-11-1953).

124 Είναι χαρακτηριστικές και ενδεικτικές οι πρώτες φράσεις του βιβλίου: “*Εκ τῶν κορυφαίων καί ἐν ἐκλεκτοῖς ἐκλεκτός τῆς συγχρόνου Ἱεραρχίας, φυσιογνωμία δεσπόσασα...*”, “*Γενεαί γενεῶν καί εἰς μήκη χρόνου ἀπροσμέτρητα θά διαλαλῶσι τό ὄνομα σύμβολον... τοῦ Μητροπολίτου Βερροίας...*”. Αλλού τον αποκαλεί “*Ἐθνομάρτυρα*”. Ο κ. Εμμανουήλ Βαλσαμίδης που είχε την ευκαιρία να γνωρίσει τον συγγραφέα στην Έδεσσα, μας έκανε γνωστό ότι πιθανότατα πρόκειται περί συγγραφέα που αναλάμβανε την αυτοβιογραφία προσώπων έναντι αμοιβής. Με αυτή τη μαρτυρία, επιβεβαιώνεται και το δημοσίευμα της εφ. *Θαρραλέος* 217 (21-12-1953), 2.

σε άλλο αρχείο (πλην ενός τμήματος μόνο στο αρχείο της Συνόδου). Δεν υπάρχει πρόλογος, τα 35 κεφάλαια ξεκινούν με τη βιογραφική εξιστόρηση και συνεχίζουν με όψεις του ποιμαντικού του έργου κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του στις διάφορες επαρχίες που υπηρέτησε. Ο συγγραφέας, Νικίας Θεοφίλου φέρεται στο εξώφυλλο του βιβλίου ως Διδάκτωρ Παιδαγωγικών Επιστημών¹²⁵.

Ο Αλέξανδρος αποκαλείται εθνομάρτυς, σύμβολο εθνικοθρησκευτικής ακτινοβολίας, θρύλλος και πραγματικότητας¹²⁶. Υποστηρίζει ότι η Βέροια έμεινε άθικτη από την Κατοχή εξαιτίας της διπλωματικής περίνοιας, συνέσεως και ευψυχίας του¹²⁷.

Ακολουθως διηγείται τα περί της γενέτειρας, της παιδικής ζωής και των σπουδών του¹²⁸, τη σχολαρχία της Πατριάδος¹²⁹, την δράση του ως επισκόπου Μυρίνης¹³⁰, την εξορία του στα βάθρα της Μ. Ασίας και τη Σμύρνη και την επάνοδό του στα Σώκια. Ακόμα και ποιήματα κυκλοφόρησαν για την επάνοδό του αυτή¹³¹. Την 20ή Ιουνίου 1920 παραχωρεί συνέντευξη που δημοσιεύεται στη *Νέα Ημέρα* των Αθηνών ως εξόριστος στη Σμύρνη¹³² όπου αφηγείται την δραματική κατάσταση της επαρχίας του. Ακολουθως εκλέγεται μητροπολίτης Περγάμου, ακολουθεί η μικρασιατική τραγωδία. Μαζί με τον Χρυσόστομο Σμύρνης εκλιπαρεί τις ελληνικές προξενικές αρχές για την αποστολή πλοίων. Την προπαραμονή της σφαγής αναχωρεί από την Σμύρνη με πλοίο και φτάνει στην Αθήνα¹³³. Τον Οκτώβριο του 1924 τοποθετείται στη νεοσύστατη μητρόπολη Ζιχνών μέχρι τον Απρίλιο του 1941 όταν οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν την πόλη. Διετάχθη να πάει στις Σέρρες, αλλά στο δρόμο έπεισε τον οδηγό και πήγε στη Θεσσαλονίκη που ήταν υπό τους Γερμανούς. Σε συνεννόηση με τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο επέτυχε να εκδοθεί άδεια για να πάει στην Αθήνα όπου και διέμεινε μέχρι την εκλογή του στην μητρόπολη Βεροίας, τον Φεβρουάριο του 1943¹³⁴.

Στη Βέροια η κατάσταση ήταν άσχημη λίγο καιρό πριν την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων. Για να εκδοθεί άδεια για την μετάβασή του στη Βέροια έπρεπε να εγκριθεί και από τους Βούλγαρους, γεγονός που καθυστέρησε την ενθρόνιση του μέχρι την 7η Σεπτεμβρίου του 1943. Η ενθρόνιση του έγινε χωρίς υποδοχή και θόρυβο¹³⁵. Στο αρχείο της Συνόδου συναντάται επιστολή του Συνδέσμου Αγοραστών Ανταλαξίμων Κτημάτων Βεροίας με ημερομηνία 5 Ιουνίου 1943, όπου παρακαλείται το Υπουργείο Θρησκευμάτων να προβή στην άμεση εγκατάσταση του Αλεξάνδρου. Γιαυτό και η Σύνοδος έστειλε έγγραφο στο γερμανικό Φρουραρχείο Στρατού Κατοχής ώστε να εκδόσει σχετική άδεια για αυτόν και την ανεινιά του Νίνα Ζαχαρίου Βρίτσα. Τηλεγράφημα δε του Αλεξάνδρου προς τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών με ημερομηνία 28-9-43 αναφέρει ότι ενθρονίστηκε¹³⁶.

7.2. Μία άγνωστη πτυχή του Αλεξάνδρου Δηλανά

Στη σελίδα 94 της βιογραφίας του Αλεξάνδρου δημοσιεύεται απόσπασμα από το βιβλίο *Μικρασιατικά Αμαμνήσεις* με τίτλο “ΠΟΙΟΣ Ο (sic) ΕΘΝΟΜΑΡΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΔΗΛΑΝΑΣ”. Το παρόν κείμενο είχε δημοσιευτεί και σε τοπική εφημερίδα, όπου όμως φερόταν ως άρθρο της

125 Εντοπίσαμε και το ακόλουθο βιβλίο του ίδιου συγγραφέα, *Διονύσιος Παπανικολόπουλος ο από Αγίου Όρους και Αρδαμερίου Μητροπολίτης Εδέσσης και Πέλλης*, Αθήνα 1953.

126 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 7

127 ό.π.

128 ό.π., 10-11

129 ό.π., 12

130 ό.π., 15

131 ό.π., 16-22

132 ό.π., 23-25

133 ό.π., 26-28.

134 ό.π., 29-31. Για την εκδίωξή του από τους Βουλγάρους βλ. και τον τόμο *Μνήμες και μαρτυρίες από το '40 και την Κατοχή*, Αθήνα 2000 (επιμέλεια του Κλάδου Εκδόσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος), 98.

135 ό.π., 31-32. Αν και αθόρυβη η ενθρόνισή του, η κηδεία του στη Βέροια έγινε με κάθε τιμή και επισημότητα.

136 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

εφημερίδας *Προσφυγικός Κόσμος των Αθηνών*¹³⁷. Ο συντάκτης του κειμένου είναι και στις δύο αναφορές ο Δ. Μαρσέλλος, ο οποίος όταν έμαθε για τις παρασημοφορήσεις του μητροπολίτου Αλεξάνδρου απέστειλε, σύμφωνα με την αναφορά στον τοπικό Τύπο, το άρθρο στη Βέροια. Στο βιβλίο αυτό το άρθρο αναφέρεται παρμένο από το βιβλίο *Μικρασιατικά Αναμνήσεις*. Το άρθρο αυτό δίνει σημαντικότερες πληροφορίες, και κατέστησε ευρέως γνωστές στο λαό της Βέροιας ένδοξες σελίδες από το βίο του ποιμενάρχη στην Μ. Ασία.

Ο Δ. Μαρσέλλος εγκωμιάζει τον μητροπολίτη και μας κάνει γνωστές άγνωστες πτυχές της δράσης του στη Μικρά Ασία. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

“...Όταν τό 1915 έκλήθη νά παρέχη πληροφορίας εἰς τήν ἐν Μούδρῳ Ἀγγλικήν Διευθύνσιν πληροφοριῶν...ἔθεσε τόν ρητόν ὅρον ὅπως τελεῖ ἐν γνώσει καί τό Ἑλληνικόν Ἐπιτελεῖον”¹³⁸.

Στη συνέχεια αναφέρει ότι ο ίδιος ο Δ. Μαρσέλλος διετέλεσε Γενικός Γραμματέας της Επιτροπείας των αλυτρώτων και το 1921 στη Σμύρνη Γενικός Γραμματέας της Μικρασιατικής Αμύνης. Εκείνο τον καιρό “...ὁ Ἀλέξανδρος τότε Σωκίων κατέβηκε μέ 4 προύχοντας Τούρκους διά νά τοῦς συστήσῃ σέ ἱατρούς.

Μέ συνήντησε καί μοῦ ἐζήτησε νά ἰδῇ τόν Γεν. Πρόξενον τῆς Ἀγγλίας. Τόν ἐπεσκέφθημεν...

Εἰς τόν Γενικόν Πρόξενον κ. Smith, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ ἴδιος τόν ὁποῖον ἀνέφερα ἀνωτέρω ὡς Διευθυντήν τῆς Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν Μούδρου, ἀνέφερε ὅτι χριστιανοί τῶν Σωκίων δέν τολμοῦν νά ἐξέλθουν τῆς πόλεως διότι σφάζονται ἀπ' τοῦς τσέτες, τοῦς ὁποῖους ἐφοδιάζουν οἱ Ἰταλοί. Ὁ κ. Γεν. Πρόξενος ἀπήντησε τότε ὅτι τέτοια πράγματα συνέβαινον καί πρό τοῦ πολέμου. Τότε ὁ σεπτὸς ἱεράρχης ἐσηκώθη καί ἀποτεινόμενος εἰς τόν διερμηνέα εἶπε: “Πές εἰς τόν κύριον αὐτόν ὅτι ὅταν ἐγὼ τοῦ λέγω κάτι ὀφείλει νά τό πιστεύῃ διότι ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀριθ. 1”. Μόλις ἤκουσε τοῦτο ὁ κ. Σμίθ, τινάχτηκε ἐπάνω, ἀγκάλιασε τόν Ἀλέξανδρον καί τόν ἐφίλησε. “Ἐσύ εἶσαι ὁ ἀριθ. 1; Ὅ,τι θέλεις, εἶμαι στάς διαταγὰς σου”. Ὁρθῶς δέ διότι ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς ὁμάδος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἡ ὁποία ὅλως ἀνιδιοτελῶς ἔδιδε τὰς ἀσφαλεστέρας πληροφορίες εἰς τοῦς συμμάχους μας. Καί ἀργότερον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ βλέπομεν τόν ἱεράρχην αὐτόν ἐπάνω εἰς τὰς ἐθνικάς ἐπάλξεις νά ἀγωνίζεται διά τήν Ἑλληνικὴν ἐπικράτησιν εἰς βάρος Ἰταλῶν καί Τούρκων.

Καί αὐτός ὁ Στεργιάδης δέν ἠδυνήθη νά τρομοκρατήσῃ τόν Ἀλέξανδρον, ἀπέναντι τοῦ ὁποῖου ὑπεχώρησε ὅταν τοῦ εἶπε ὅτι “ἐγὼ λαμβάνω διαταγὰς μόνον ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα”¹³⁹.

Ἡ γενναιότης ὅμως δέν ἦτο ἡ μόνη του ἀρετὴ, διότι ἔμφυτον εἶχε καί τό χάρισμα τῆς μετριοφροσύνης. Τοῦτο δέ λέγω διότι ὡς ὑπουργός κατὰ τό 1946 ἐθεώρησα καθῆκον μου νά καταστήσω γνωστήν τήν δρᾶσιν του εἰς τόν τότε Ἀντιβασιλέα τόν ἀείμνηστον Δαμασκηνόν. Ὁ Ἀλέξανδρος μαθὼν τοῦτο ἐκ στόματος τοῦ Ἀντιβασιλέως, μοί παρεπονέθη λέγων “ἐγὼ ἔκαμα μόνον τό καθῆκον μου”... ”¹⁴⁰.

7.3. Το αίτημα των οργανώσεων της Σάμου για τον επαναπατρισμό του Αλεξάνδρου

Πατρίδα του Αλεξάνδρου υπήρξε ο Μαραθόκαμπος Σάμου, φυτώριο μεγάλων προσωπικοτήτων, όπως των τεσσάρων πατριαρχών Ιεροσολύμων, Κυρίλλου, Ιεροθέου, Δαμιανού και Τιμοθέου, του πρωθυπουργού Θ. Σοφούλη, των μητροπολιτών Σύρου και Τήνου Αλεξάνδρου Λυκούργου και Φιλαρέτου.

137 Εφ. *Αστήρ Βεροίας*, 599/15 (15.5.1950), 1.

138 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 94.

139 Προφανώς αναφέρεται στην μη παρουσία του Αλεξάνδρου στη συνέλευση της Ανδριανουπόλεως για την αναβολή της εκλογής οικουμενικού πατριάρχου, βλ. Ανδρέα Νανάκη, *Η Χηρεία του Οικουμενικού Θρόνου*, ό.π., 57, υποσημείωση 164. Ωστόσο, ο Στεργιάδης γράφει προς την Αθήνα ότι ο “...Ἀννέων δέν ἀνεχώρησεν, οὐδὲ ἀνευρέθη καίτοι ζητηθεῖς, ὥστε ἀγνοῶ λόγον ἀπειθείας καί παραβάσεως δοθείσης ὑποσχέσεως”, βλ. ό.π. Για την ένταση στις σχέσεις των αρχιερέων της Μ. Ασίας με τον αρμοστή της Ελλάδος στη Σμύρνη Αρ. Στεργιάδη, όπου οι εθναρχικές δικαιοδοσίες των αρχιερέων συγκρούστηκαν με την εθνοκρατική αντίληψη του Στεργιάδη, βλ. Α. Νανάκη, *Το μητροπολιτικό ζήτημα και η εκκλησιαστική οργάνωση της Κρήτης (1897-1900)*, Κατερίνη 1995, 86-7,

140 Ν. Θεοφίλου, ό.π.

Κατά το 1949, υπεβλήθη στον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Σπυρίδωνα αίτημα των ἐν Καρλοβασίσις Σάμου ἐπαγγελματικῶν κ.λ.π. Ὁργανώσεων για την πλήρωση της θέσης του μητροπολιτικού θρόνου της Σάμου και της Ικαρίας από τον συμπολίτη τους μητροπολίτη Βεροίας Αλέξανδρο, σε περίπτωση πραγματοποίησης της φημολογούμενης μετάθεσης του μητροπολίτη Σάμου Ειρηναίου. Στην επιστολή τους, πέρα από την καταγωγή του, αναφέρουν ότι “...ὕπηρετήσας οὗτος καὶ μάλιστα λίαν εὐδοκίμως καὶ Ἐθνοφελῶς καθόλον τό μακρόν διάστημα τῆς Ἀρχιερατείας του εἰς ἀκραίους τομεῖς τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν περιοχῆς, προκινδυνεύσας ἐπανειλημμένως πρὸς σωτηρίαν τοῦ ποιμνίου του κατὰ τοὺς χαλεπούς καιροὺς τοὺς ὁποίους διῆλθε καὶ διέρχεται τό ἔθνος ἡμῶν, δικαίως πρέπει να τύχη...νά διέλθῃ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του Πατρίδα...”¹⁴¹.

Το βιβλίο του Νικία Θεοφίλου κλείνει με στοιχεία της μητροπόλεως Βεροίας, με τα ονόματα των εφημερίων και των εκκλησιαστικῶν συμβουλίων των ενοριῶν της μητροπόλεως και των θυμάτων των ανταρτῶν στην περιφέρεια της Βέροιας. Σε αυτόν τον επίλογο κάνει μία αναφορά πολύ ενδιαφέρουσα. Μας κάνει γνωστό ότι ο Αλέξανδρος κατά καιρούς ασχολήθηκε και με τη συγγραφική δραστηριότητα, ιδίως με μελέτες ἐπὶ λειτουργικῶν θεμάτων. Λόγω ὅμως της μετριοφροσύνης του οὐδέποτε ἔδωσε κάτι στη δημοσιότητα¹⁴².

7.4. Η Συνοδική παρουσία του Αλεξάνδρου

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα κρίνεται η συμμετοχή του μητροπολίτη Αλεξάνδρου στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος εφόσον αυτός αποτελεί κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του στη Βέροια, έναν από τους παλαιότερους αρχιερεῖς της ελλαδικῆς εκκλησίας¹⁴³. Για αυτό το λόγο τον συναντούμε σε πρακτικά των συνεδριάσεων να προεδρεύει. Ο Αλέξανδρος ανήκε στην πλευρά του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού και ἐπὶ της αρχιεπισκοπείας του, ἀπὸ τον Ιούλιο 1941 ὡς τον Μάιο 1949, ἐπὶ εννέα συνοδικές περιόδους, διετέλεσε συνοδικό μέλος σε δύο (και ὡς Ζιχνῶν), ΠΘ΄ 1942-43 και ΝΒ΄ 1945-46¹⁴⁴. Ἀπὸ τα τέλη του Δεκεμβρίου του 1945 μέχρι τον Ιούλιο του 1946, εμφανίζεται ὡς προεδρεύων της Συνόδου¹⁴⁵. Εγκύκλιοι και κείμενα που ἐκδόθηκαν κατὰ την προεδρεία του εἶναι: 449 *περὶ τῶν Ἀρχιερατικῶν δικαιωμάτων ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀδειῶν γάμων καὶ τῶν διαζυγίων*, 450 *περὶ ἀπογραφῆς τῆς Μοναστηριακῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας*, 451 *περὶ τρόπου θεραπείας τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν χριστιανῶν τῶν στερουμένων Ἐφημερίων*, 452 *κοινοποιεῖται γνωμοδότησις τοῦ νομομαθοῦς Χρ. Πράτσικα περὶ Ὁρθοδόξου Ἑλλήνος τελέσαντος πολιτικόν γάμον ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ μετ' ἁλλοδαπῆς*, 453 *περὶ παροχῆς πληροφοριῶν δι' ἀρπαγέντα Ἐκκλησιαστικά κειμήλια κατὰ τὴν περίοδον τῆς κατοχῆς*, 453 *περὶ παροχῆς στοιχείων διὰ τὴν ἔκδοσιν “Πανελληνίου Ἡρώου πεσόντων 1940-1945”*, 455 *περὶ γνωστοποιήσεως περιουσιακῆς καταστάσεως ἀποβιούντων Μοναχῶν καὶ Ἱερομονάχων*, 456 *περὶ τηρήσεως τῶν ὑποχρεώσεων τῶν Μητροπολιτικῶν καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συμβουλίων, τῶν ἀπορρεουσῶν ἐκ τοῦ Νόμου “περὶ ρυθμίσεως τῶν ἀποδοχῶν τοῦ Ὁρθοδόξου Ἐφημεριακοῦ Κλήρου”*, 457 *περὶ κατ'οἰκονομίαν τελέσεως γάμων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς*, 458 *περὶ τῶν Ἀρχιερατικῶν δικαιωμάτων ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀδειῶν γάμων καὶ τῶν διαζυγίων*, 459 *περὶ ὑποβολῆς προτάσεων δι' ἐκλογίμους πρὸς ἀρχιερατίαν κληρικούς κ.λ.π.*, 460 *περὶ περιαγωγῆς δίσκου ὑπὲρ τοῦ Παναγίου Τάφου*, 461 *περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς χρησιμοποίησεως τῶν Ἱερῶν Μονῶν ὡς θερέτρων ἢ μονίμων κατοικιῶν λαϊκῶν*, 465 *περὶ ἀνανεώσεως τῶν ταυτοτήτων τῶν Κληρικῶν κ.λ.π.*, 466 *περὶ ὑποβολῆς*

141 Ν. Θεοφίλου, ὁ.π., 97-98.

142 ὁ.π., 122.

143 Εἶναι χαρακτηριστικό το ἄρθρο της εφ. *Ἀστὴρ Βερροίας* 632)52 (2-4-1951), 1, ὅπου με αφορμὴ την συμμετοχὴ των αρχιερέων στην τελετὴ της κηδείας του μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Γενναδίου, ο Αλέξανδρος “...δὲν ἐτιμήθη προσηκόντως...καίτοι ἡ ἀρχαιότης του εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Χριστοῦ ἦτο τοῖς πᾶσιν γνωστή...”.

144 Θεοκλήτου Στράγκα αρχιμ., *Εκκλησίας Ελλάδος*, ὁ.π., τ. Δ΄, 2442.

145 Ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός εἶχε οριστεί αντιβασιλέας και δὲν προήδρευε της Συνόδου σύμφωνα με τον Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος*, ὁ.π., τ. Δ΄, 2466.

πίνακος κενῶν Ἐφημεριακῶν θέσεων καί ὑποψηφίων, πρὸς πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν, 467 γνωστοποιεῖται τοῖς Χριστιανοῖς ὁ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐπιβληθεὶς ἀφορισμὸς εἰς τὸν αἵρετικόν Θεόδωρον Χρήστου Λαναρᾶν καὶ εἰς τοὺς αὐτῶ ὁμόφρονας, 468 ζητεῖται ἔκθεσις περὶ ἐπισκευῆς ἐνοριακοῦ ἱεροῦ ναοῦ, 469 Συνοδικαὶ νουθεσίαι πρὸς τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα ἐξ ἀφορμῆς τῆς διαπράξεως φόνου ἐν τινὶ ἱερῷ Ναῷ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βερροίας, 470 διαβιβάζεται εὐχή ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐπιβράβευσιν τῶν θυσιῶν τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὴν περίοδο 1955-56 εἶναι συνοδικὸ μέλος, ἀπὸ τα τέλη τοῦ 1955 προεδρεῖ¹⁴⁶. Εγκύκλιοι καὶ κείμενα ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Διάρκῃ Σύνοδο ἐπὶ προεδρείας τοῦ το 1955 καὶ 1956 ἦταν: 835 περὶ ὑποβολῆς ἐκθέσεων διὰ τὴν κατὰ τὴν κατοχὴν δρᾶσιν τῶν ζώντων Κληρικῶν καὶ Μοναχῶν, 836 με το οποίῳ συνιστᾶται τὸ βιβλίον “Τὸ τίμημα τῆς Ἐλευθερίας” τοῦ Δημητρίου Γ. Κούσουλα, 840 περὶ προσυνεννόσεως διὰ τὰς ἐπισκέψεις τῶν Σεβ. Μητροπολιτῶν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, 841 περὶ ὁρῶν μεταβάσεως Κληρικῶν εἰς τὸ κλῆμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, 842 περὶ τοῦ Ἰδρύματος “Ἀμερικανικὴ Ἀποστολὴ διὰ τοὺς Ἕλληνας”, 843 περὶ μὴ ἀναμίξεως τῶν Ἐφημερίων εἰς παντός εἶδους Ἐπιτροπὰς, 844 περὶ ὑποβολῆς πληροφοριῶν διὰ μελλοντικόν διακανονισμόν τῶν ὁρίων τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, 845 περὶ ἀποκλειστικῆς χρησιμοποίησεως ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Κλήρου τοῦ “Ἐγκολπίου Ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου” τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, 846 περὶ χρησιμοποίησεως ἐν τοῖς Σχολείοις τοῦ ἀρχετύπου κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης, 847 περὶ προτιμήσεως κατὰ τὰς μεταθέσεις δημοδιδασκάλων Ἐφημερίων ἢ τῶν συζύγων αὐτῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ συνυπηρετήσεως, 848 περὶ ἀναστολῆς τῆς ἰσχύος τῆς ὑπ’ ἀριθμόν 843 Ἐγκυκλίου, περὶ μὴ συμμετοχῆς τῶν Ἐφημερίων εἰς παντός εἶδους Ἐπιτροπὰς, 850 περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἐγκαταστάσεως τοῦ Μητροπολίτου Ἐλασσῶνος Ἰακώβου Μακρυγιάννη (:), 851 περὶ κατ’ οἰκονομίαν τελέσεως γάμων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς.

Ἡ ἐπόμενη εγκύκλιος 852 εἶναι περὶ ἀγγελίας τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Σπυρίδωνος (21-3-1956), ὅπου μαθαίνουμε καὶ τὴν ἀνάληψη καθηκόντων τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς τοποτηρητοῦ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Ἀκολουθεῖ ἡ εγκύκλιος 854 περὶ περιαγωγῆς δίσκου κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην ὑπὲρ τοῦ Παναγίου Τάφου, με ἡμερομηνία ἴδια με τὴν ἐκλογή τοῦ νέου ἀρχιεπισκόπου Δωροθέου Κοτταρά¹⁴⁷.

Ὁ Θ. Στράγκας μας κάνει γνωστὴ καὶ τὴν ἐξῆς παρέμβαση τοῦ Ἀλεξάνδρου: Στὴν μετακατοχικὴ Ἑλλάδα, τὸ οικονομικὸ πρόβλημα τῶν χιλιάδων ἀκτημόνων, προσπαθεῖ νὰ το ἀντιμετωπίσει τὸ κράτος με τὴ δέσμευση τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, καὶ τὸ συνδέει με τὴν μισθοδοσίαν τοῦ κλήρου. Στὴ συνεδρίαση τῆς 3ης-8-1946 τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀκούστηκαν διάφορες γνώμες, μεταξύ αὐτῶν καὶ ἀκραίες, ὅπως ἀπὸ τὸν Κορινθίαν Μιχαήλ, ὁ οποίος ἔκανε λόγον περὶ κήρυξης τῆς ἐκκλησίας σὲ διωγμὸ καὶ κλεισίματος ὁλῶν τῶν ναῶν ἀν ἡ πολιτεία προχωροῦσε σὲ ἀπαλλοτρίωση. Ὁ μητροπολίτης Ἀλέξανδρος ἐσπευσε νὰ ἡρεμήσει τὴν κατάσταση, θυμίζοντας ὅτι ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία, “ἡ πολιτεία δὲν πρόκειται νὰ πτοηθεῖ”¹⁴⁸.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Ἀπελευθέρωση καὶ ἐνσωμάτωση στο ἐλληνικὸ Κράτος Ευρύτερο ἱστορικο-κοινωνικὸ πλαίσιο

1. Οἱ ἀλλαγές στὴ διοίκηση

Με τὴν ἀπελευθέρωση, ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου εἶχε αποφασίσει νὰ ἀναθέσει τὴν διοίκηση τῶν ἐδάφων τῶν μακεδονικῶν ἐπαρχιῶν στὸν ὑπουργὸ Δικαιοσύνης Κ. Ρακτιβάν, γόνον οἰκογενείας ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ διαπρεπὴ νομομαθὴ. Ὁ Ρακτιβάν δὲν προχώρησε ἀμέσως σὲ μεταβολές καὶ

146 Προφανῶς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σπυρίδων ἦταν ἀσθενὴς ἀφοῦ 3 μῆνες μετὰ ἐκοιμήθη.

147 Αἱ Συνοδικαὶ Εγκύκλιοι, τ. Β΄, ὁ.π., 410 κ.ε., 813 κ.ε., ἐπίσης Θεοκλήτου Στράγκα, *Εκκλησίας Ἑλλάδος*, ὁ.π., τ. Δ΄, 2728 κ.ε.

148 Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ὁ.π., τ. Δ΄, 2552-2556.

αλλαγές αλλά σεβάστηκε την έως τότε κατάσταση και πρώτιστο μέλημά του ήταν η συνέχιση της λειτουργίας των θεσμών που ίσχυαν ήδη στη Μακεδονία¹⁴⁹. Εξάλλου σύμφωνα και με τις διατάξεις του Διεθνούς Δικαίου, προβλεπόταν η διατήρηση της νομοθεσίας στις κατεχόμενες χώρες. Διατηρήθηκαν έτσι οι οθωμανικοί νόμοι για τη διοικητική διαίρεση, τους δήμους και τις κοινότητες και το οθωμανικό Αστικό και Εμπορικό Δίκαιο, ενώ θεσμοθετήθηκε ο Γενικός Διοικητής¹⁵⁰.

Επί μητροπολίτη Καλλίνικου Δελιγκάνη (1911-1922) δημοσιεύτηκε ο τρίτος και τελευταίος κανονισμός της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας, συζητήθηκε στη Γενική Συνέλευση στις 12-2-1912 και επικρίστηκε στις 26 του ίδιου μήνα. Από αυτόν πληροφορούμαστε την διοικητική κατάσταση που επικρατεί λίγο πριν την απελευθέρωση. Ο κανονισμός προέβλεπε τις ίδιες αρχές (Δημογεροντία, Διευθύνουσα Επιτροπή, Εφορεία), Επιτροπεία των μονών και έξι χωριστές από τη Διευθύνουσα επιτροπές των ναών. Τέλος με το 60^ο άρθρο του κανονισμού του 1912 ορίζεται οι ιερείς των τμημάτων Αγίου Αντωνίου και Αγίων Αναργύρων να είναι μισθωτοί, ενώ οι υπόλοιποι ιερείς αντί τακτικού μισθού θα συντηρούνται από τα «τυχερά» και τις απολαβές εκ των ενοριτών. Με το 61^ο άρθρο του ίδιου κανονισμού ορίστηκε η Αρχιερατική επιχορήγηση, η οποία «*συνισταμένη εις λίρας όθωμανικάς εκατόν πενήκοντα (150) έτησίως, θέλει πληρώνεσθαι τακτικώς κατά μήνα παρά τών παγκαριών τών τμημάτων*»¹⁵¹.

Ανάλογοι κανονισμοί υπήρξαν για τη Νάουσα, όπου κατά τον τελευταίο κοινοτικό κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Ναούσης, το 1912, υπήρχαν τα εξής όργανα: α) Δεκαεξαμελής εκλογική αντιπροσωπεία των τεσσάρων ενοριών, β) Δημογεροντία, αποτελούμενη από τέσσερα μέλη με διετή θητεία, γ) Ένας επίτροπος για κάθε ενοριακή εκκλησία με θητεία τριετή, δ) Επίτροποι ιερών ναών, παρεκκλησιών, προσκυνημάτων, ε) Διαρκής αντιπροσωπεία είκοσι επτά μελών, αποτελούμενη από δεκαέξι ενοριακούς αντιπροσώπους, τους τέσσερις επιτρόπους των εκκλησιών, τους τρεις εφόρους των σχολείων και τους τέσσερις δημογέροντες¹⁵². Τα χωριά διοικούσαν από τους εκάστοτε ιερείς, το μουχταρικό συμβούλιο και τον επίτροπο ή επιτρόπους των εκκλησιών που ήταν παράλληλα και έφοροι των σχολείων.

Η διοικητική ενσωμάτωση των ελληνικών κοινοτήτων στο ελληνικό Κράτος γίνεται σταδιακά. Οι κοινότητες παραμένουν ως Ελληνικές-χριστιανικές, τα κοινοτικά όργανα ασκούν διοίκηση σε κοινοτικά, εκπαιδευτικά, εκκλησιαστικά και μοαστηριακά ζητήματα.

Κατά τον Βεροιά ιστορικό Γ. Χιονίδη, παρά την σταδιακή αλλαγή του συστήματος διοικήσεως της κοινότητας Βεροίας μετά την απελευθέρωση του 1912, η Δημογεροντία ως Σώμα συνέχισε να υπάρχει και να συνεδριάζει μέχρι και το έτος 1936, οπότε και η τελευταία μαρτυρία για την ύπαρξή της¹⁵³. Το ίδιο λένε και οι Β. Γούναρης και Ι. Μιχαηλίδης, λόγω της εθνικής ανομοιογένειας, αφού οι μουσουλμάνοι ήταν πλειοψηφία και εξέλεξαν δήμαρχο, η εξαμελής ελληνική δημογεροντία, συνέχισε να συνεδριάζει αυτόνομα μέχρι το 1936¹⁵⁴. Πράγματι, ο Κώδικας Πρακτικών Δημογεροντίας έχει ως χρονολογία τη περίοδο 1911-1936, ωστόσο η Δημογεροντία σταματάει να συνεδριάζει το έτος 1924 όταν συστήνεται η Ανωτέρα Ενοριακή Επιτροπή, οπότε η τελευταία μαρτυρία για τη Δημογεροντία είναι το 1924, ενώ όλες οι επόμενες συνεδριάσεις αναφέρονται στην Ανωτέρα Ενοριακή Αντιπροσωπεία¹⁵⁵. Έτσι, μπορούμε πλέον να μιλάμε για την

149 Βλ. περισσότερα, Χαράλαμπου Παπαστάθη, *Η διοικητική οργάνωση της Μακεδονίας μετά την απελευθέρωσή της* (Λόγος πανηγυρικός στην επέτειο απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1996, Κ. Κεραμέα, *Η απελευθέρωση της Μακεδονίας και ο Κωνσταντίνος Ρακτιβάν* (Λόγος που εκφωνήθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1977 για τις δύο εθνικές επετείους), Θεσσαλονίκη 1978.

150 Λ. Χασιώτη, «Μακεδονία 1912-1923: Από την πολυεθνική αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος», <http://www.imma.edu.gr/imma/history/11.html>

151 Γ. Χιονίδη, «Τρεις κανονισμοί της ελληνικής κοινότητας της Βέροιας κατά τα τέλη της Τουρκοκρατίας», *Ελληνικά* 23 (1970), 121, 133-134.

152 Γ. Στογιόγλου, ό.π., 88.

153 Γ. Χιονίδη, «Τρεις κανονισμοί της ελληνικής κοινότητας της Βέροιας κατά τα τέλη της Τουρκοκρατίας», *Ελληνικά* 23 (1970), 121.

154 Β. Γούναρη-Ι. Μιχαηλίδη, «Μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού: Βέροια 1900-1950», ό.π., 384.

155 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικά Δημογεροντίας 1911-1936*, 171-2 κ.ε.

πλήρη μεταλλαγή της Ελληνικής Χριστιανικής Κοινότητας Βεροίας, με την κατανομή των αρμοδιοτήτων στον επίσημο κρατικό μηχανισμό, και την ανάληψη των οικείων εκκλησιαστικών ευθυνών από την μητρόπολη. Τα όρια βέβαια θα παραμένουν δυσδιάκριτα για πολύ καιρό.

Το ενδιαφέρον στοιχείο όμως, δεν είναι η αλλαγή του καθεστώτος των επιτροπών αλλά της θέσεως των μητροπολιτών στη διοίκηση των κοινών. Μέχρι τότε ο μητροπολίτης ήταν όχι μόνο εκκλησιαστική αλλά και πολιτική κεφαλή των χριστιανών της επαρχίας του. Η θέση του να αντιπροσωπεύει πολιτικά το ποίμνιό του σε κρατικούς και άλλους θεσμούς, η αρμοδιότητά του σε διαμάχες οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, η άσκηση εξουσίας στα φιλογενή καταστήματα και οι δικαιοδοσίες του ως επικεφαλής της κοινότητας (όση δηλαδή κοσμική εξουσία του είχαν προσδώσει οι Κανονισμοί 1860-62 και κατόπιν οι διάφοροι κοινοτικοί κανονισμοί) καταργούνται¹⁵⁶.

Η νέα κατάσταση, θεωρήθηκε ότι δεν παρείχε περιθώρια ομαλής προσαρμογής στην ιεραρχία των νέων χωρών όσον αφορά την κοσμική δικαιοδοσία της και τον εθναρχικό της ρόλο (και ένα παράδειγμα θα αποτελέσει ο Βεροίας Σωφρόνιος Σταμούλης), η εκ μέρους κρατικών αρχών αντιμετώπιση των παλαιών εξουσιών της εκκλησίας υπήρξε, τουλάχιστον αμέσως μετά την απελευθέρωση, αυστηρή. Ο μητροπολίτης Βεροίας Καλλίνικος Δελιγκάνης σε εμπεριστατωμένη αναφορά του προς το Υπουργείο Εξωτερικών τον Απρίλιο του 1920 σχετικά με τα εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά ζητήματα ρουμανιζόντων και σλαβοφώνων χωριών της επαρχίας του, διεκτραγωδεί τη στάση κρατικών οργάνων: *“...εμπιστευτική εγκύκλιος εξ Αθηνών το 1913 συνιστά εις τους επιθεωρητάς των Σχολών να επιδιώξουν την εκ παντός τρόπου υπονόμωσιν και εκμηδένισιν του κύρους και γοήτρου των Μητροπολιτών, τηρούντες μόνον τα εξωτερικά απέναντι αυτών προσχήματα. Εν Βεροία κατά το αυτό έτος ο διευθυντής της Αστυνομίας μοίραρχος Γιαννουκάκος ύβριζε ξελαρυγγιζόμενος δημοσία και ηπειλεί τους χωρικούς των βουλγαρικών χωριών ότι θα τους ετσάκιζε τα πόδια αν τους έβλεπε να εξακολουθώσι μεταβαίνοντες εις την Μητρόπολιν, ως να ήτο αύτη λημέρι Βουλγάρων κοιμηταζήδων, ενώ αλλαχού των Νέων Χωρών διοικητικός τις υπάλληλος διετύπου την αξίωσιν όπως τα προς αυτόν έγγραφα του Αρχιερέως φέρωσι προ της υπογραφής την λέξιν ευπειθέστατος...”*¹⁵⁷.

Η δικαστική εξουσία πολύ σύντομα ανατίθεται στον κρατικό μηχανισμό. Μέχρι τότε η Δημογεροντία δικάζε ως μικτό εκκλησιαστικό δικαστήριο, βάσει του βυζαντινού δικαίου, των κανονισμών και εγκυκλίων του Πατριαρχείου και της Υψηλής Πύλης, καθώς και των τοπικών εθίμων. Για αυτό το λόγο συχνά η Δημογεροντία και η Διευθύνουσα επιτροπή συνεδρίαζαν από κοινού¹⁵⁸. Το 1914 με τον βασικό νόμο 147 *“περί τής έν ταῖς προσαρτωμέναις χώραις εφαρμοστέας νομοθεσίας καί τής δικαστικῆς αὐτῶν ὀργανώσεως”* και το Βασιλικό Διάταγμα ιδρύεται το Πρωτοδικείο Βεροίας.

Όσον αφορά την διοίκηση των εκκλησιών, οι εκκλησιαστικοί επίτροποι συνεχίζουν να εκλέγονται από τους ενορίτες, ως καθήκον τους και συνάμα προνόμιο έχουν την καταβολή των χρημάτων της ενορίας για τη μισθοδοσία του εφημερίου, αρμοδιότητα που τους καθιστά σε υπερέχουσα θέση έναντι των εφημερίων και συχνά σημειώνονται προστριβές. Από δημοσίευμα εφημερίδος πληροφορούμαστε ότι ο Πολύκαρπος εφάρμοσε τον ενοριακό νόμο 5148, κατά τον οποίο δικαίωμα ψήφου για την ανάδειξη των επιτρόπων είχαν μόνο όσοι ενορίτες πλήρωσαν την εισφορά τους. Για αυτό το λόγο δέχτηκε επικρίσεις από την εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* και από το Σύλλογο Ενοικιαστών Βακουφικών κτημάτων Βεροίας¹⁵⁹.

156 Βλ. Χ. Παπαστάθη, *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς*, τ.1: *Νομοθετικές πηγές-Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984, 78-110, 147-394, επίσης του ιδίου, *“Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας στο ελληνικό Κράτος”*, *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία*, τ. Β΄: *Η Μακεδονία από την Απελευθέρωση ως τις μέρες μας* (επιμ. Ι. Κολιόπουλου-Ι. Χασιώτη), ά.τ.χ., 32 κ.ε.

157 Βλ. Χ. Παπαστάθη, ό.π. Ολόκληρο το κείμενο της αναφοράς στο *Σύλλογὴ Νόμων και Εγκυκλίων σχετικών προς την Εκκλησιαστικὴν Διοίκησιν των Νέων Χωρών*, τεύχος β΄, παραπεμπόμενο χωρίο σ.78, Θεσσαλονίκη 1921, 77-82, το οποίο δυστυχώς δεν μπόρεσα ως τώρα να εντοπίσω.

158 Γ. Χιονίδη, *“Τρεις κανονισμοί”*, ό.π., 121.

159 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 170)57 (9-12-1931), 2, 174)61 (13-1-1932), 2, (25-3-1940), (5-8-1937).

Η ανάδειξη των επιτρόπων με εκλογές, αλλά και των εφημερίων, γινόταν από τους ενορίτες που είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν, και έτσι αποκλείονταν μεγάλη πλειοψηφία του λαού, όπως όλες οι γυναίκες, οι νέοι κάτω των 21 ετών, οι καταδικασθέντες. Επιπρόσθετα, η υποχρεωτική εισφορά είχε συνέπεια τον αποκλεισμό όσων δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να πληρώσουν και έτσι εισάγονταν ένα κριτήριο οικονομικής φύσεως, διότι με την κατάργηση της κοινότητας και την ανάληψη της ευθύνης είσπραξης των φόρων από το κράτος, η εκκλησία έδινε την εικόνα στη νεοελληνική κοινωνία ότι λειτουργεί παράλληλα. Έπειτα εισάγονταν και πολιτικά κριτήρια, αφού οι εκλογείς προσδιορίζονταν όχι με το δικαίωμα του ενορίτη, αλλά το πολιτικό δικαίωμα του εκλογέως. Επόμενο ήταν να υπάρχουν οι διαξιφισμοί και τα επικριτικά σχόλια που συναντάμε στο τοπικό Τύπο, αφού η έκβαση των εκλογών ήταν αποτέλεσμα πολιτικών, οικονομικών, οικογενειοκρατικών συμμαχιών. Έτσι δημιουργούνταν μία πολιτική τάξη (ελίτ) εκλεκτόρων και εκλεγμένων (στους μεγάλους συνήθως ναούς), που εξυπηρετούσε την πολιτική του κράτους, το οποίο επενέβαινε στο χώρο της ενορίας που αποτελούσε πλέον ένα σταθερό πολιτικό χώρο άντλησης πελατειακών ψήφων.

Αφού τα εκκλησιαστικά συμβούλια εκλέγονταν και δεν διορίζονταν από την κεντρική διοίκηση της εκκλησίας, ήταν φυσικό να έχουν και μία σχετική αυτοτέλεια, με αποτέλεσμα συχνά να ενεργούν ανεξάρτητα από τους επισκόπους¹⁶⁰. Από την εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* μαθαίνουμε για επεισόδιο ανάμεσα στον Πολύκαρπο και τους επιτρόπους του ναού του Αγίου Αντωνίου, κατά την πανηγύρη την 17η Ιανουαρίου 1934. Οι επίτροποι δεν πήγαν να χαιρετήσουν τον μητροπολίτη¹⁶¹. Ακολουθεί ενδιαφέρουσα αρθρογραφία στην εφημερίδα και από τον ίδιο τον μητροπολίτη, ενώ την 16η Ιανουαρίου 1935 κάνει δεκτή την παραίτησή τους. Η αιτία του όλου θορύβου, καθώς αναφέρει ο μητροπολίτης σε επιστολή του στην εφ. *Αστήρ Βερροίας* ήταν η τάση των επιτρόπων να ενεργούν χωρίς να ρωτούν και χωρίς να ελέγχονται. Μετά την εκλογή τους, αναφέρει, “...Ενῶ ὥφειλον κατὰ τὰς μεγάλας ιδίως ἑορτάς τῆς Χριστιανωσύνης...νά ὑποβάλωσι τὰ σέβη των πρὸς τὴν προΐσταμένην ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχήν, τὸν Μητροπολίτην, αὐτοὶ ἀπὸ σκοποῦ πάντως ἡμέλησαν...Οὐδέποτε ἠθέλησαν νά ἔλθωσιν εἰς τινὰ προσυνεννόσιν καὶ προσυνεργασίαν μεθ’ ἡμῶν διὰ τὰ διάφορα ζητήματα. Ἀκριβῶς δέ καὶ τὸ ἐπείσῳδιον τῆς 17ης Ἰανουαρίου 1934 εἶχε ἀφορμὴν τὴν ἀνευλαβὴν στάσιν καὶ γλῶσσαν ἐγγράφου τῆς ἐνορ. Ἐπιτροπείας Ἀγ. Ἀντωνίου...”¹⁶². Καθώς γράφει ο μητροπολίτης, το πρόβλημα ήταν η νόμιμη φορολόγηση εσόδων του ναού από το μητροπολιτικό συμβούλιο, γεγονός το οποίο δεν δέχτηκαν οι επίτροποι. Για αυτό και προσέφυγαν στο αρμόδιο υπουργείο και συνέταξαν το σχετικό έγγραφο.

Από επικριτικό δημοσίευμα επι αρχιερατείας Αλεξάνδρου το 1954, μαθαίνουμε για την εφαρμογή του νέου νόμου για τον διορισμό των ενοριακών εκκλησιαστικών συμβουλίων από το μητροπολιτικό συμβούλιο και την κατάργηση της μέχρι τότε αναδείξεώς τους με εκλογές¹⁶³.

Τέσσερα σκωπτικά ποιήματα που δημοσιεύονται στον τοπικό Τύπο της μετεμφυλιακής εποχής, παρουσιάζουν το επιτροπικό αξίωμα ως επίζηλο, μόνιμο, προνομιακό, φιλοχρήματο και φιλόδοξο. Το πρώτο εξ αυτών, με τίτλο “*Μιά μελέτη σας ζητούμε, στο Παγκάρι ν’ ανεβούμε*”,

160 Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Τιμόθεος: “Από τους τοιούτους ανθρώπους συμβαίνουν φρικτά και ανήκουστα, διότι νομίζουν ότι δύνανται ατιμωρητί να απειθώσιν εις τον Αρχιερέα και το Μητροπολιτικόν Συμβούλιον. Ορίζεται π.χ. Μισθός του Ιερέως. Ο επίτροπος δε τον δίδει ή του δίδει εις το ήμισυ ή εις όσον του αρέσει. Αναγκάζεται εις απεργίαν ο Ιερεύς. Τον επίτροπον δεν τον δυσαρρεστεί τούτο, διότι αυτός θρησκείαν δεν έχει, ούτε τω χρειάζεται η θρησκεία, ούτε εις τον Ναόν ευρίσκεται όταν εις το παγκάρι ίσταται επιτηρών και μετρών τα της χριστιανικής ευλαβείας κερμάτια. Δεν τον μέλλει αυτόν εάν υβρίζεται ο Ιερεύς, εάν περιφρονήται, όπως δεν περιφρονείται και αυτός ο τρίτης τάξεως κλητήρ οιοιδήποτε δημοσίου γραφείου”, βλ. “Ο ενοριακός νόμος του 1923. Η ανάγκη της τροποποίησεως αυτού”, *Εκκλησία* (1928), 50. Οι επίτροποι είχαν δημιουργήσει και ιδιαίτερη οργάνωση με την επωνυμία “Ενωση Επιτρόπων”, αντιστρατευόμενοι πολλές φορές το διοικητικό έργο των επισκόπων, με αποτέλεσμα η Ιερά Σύνοδος να εκδώσει την υπ’ αριθμ. 2728/1587/23 Νοεμβρίου 1931 εγκύκλιο “Περί εκκλησιαστικής ακυρώσεως πάσης διδομένης εντολής υπό της Ενώσεως Επιτρόπων”.

161 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 272)159 (17-1-1934), 4.

162 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 326)213 (6-2-1935).

163 Εφ. *Θαρραλέος* 219 (18-1-1954), 1,2, και 215 (4-1-1954), 1.

αναφέρει:

“Όνειρο κάθε Βεροιώτη, να ανέλθῃ στο Παγκάρι,
να χειρίζεται το “δίσκο” να πωλή κεριά με χάρη!
Είναι τόση του η...αίγλη, που και δικηγόροι φίνοι,
ανεβήκαν στο Παγκάρι και πωλούσαν παραφίνη...
Ένας όμως διορίσθη και μονίμως τό κατέχει,
ο κυρ-Τάσος Καρατζόγλου, που τα μυστικά του έχει.
Να λοιπόν η ευκαιρία, να συγγράψῃ μιά “μελέτη”
“Πώς ν’ ανέλθῃς, στο Παγκάρι και να μείνῃς ἐπὶ ἔτη”
Εἰς το εἶδος εἶναι ἄσος, που θα τη προσυπογράψῃ,
ὡς και ο Ζαρούκας Νάσος”.

Ένα ἄλλο με τίτλο “Το παράπονο των Επιτρόπων” αναφέρει:
“Επίτροποι ημεῖς ναὼν, λάτρες του Παγκαρίου,
του “δίσκου” ὅλοι χειρισταί και πωληταί κηρίου,
εκφράζουμε τη λύπη μας στο Χατζηδημητρίου,
για το “κακό” που ἔκανε εἰς τους Ναούς κυρίου!
Εδήμεψε τ’ ἀκίνητα πρὸς χάριν των ἀπόρων,
κι οἱ Ἄγιοι ἀπέμειναν ἀνεὺ σπιτιῶν και πόρων.
Και τώρα τί θα κάνωμε χωρίς περιουσία,
ενοίκια και ξεπούλημα χωρίς δημοπρασία;
Ο “Δίσκος” εναπέμεινεν ὡς μόνο εργαλείο,
που δίνει στο ἀζῖωμα και λίγο...μεγαλείο.
Σ’ αὐτόν ας ἀρκεσθούμε με πίστη στο καθήκον
και “πραγματεία” ας γραφῇ “πὼς να κρατᾷς τον δίσκον”¹⁶⁴.

2. Η πολιτιστική κίνηση λίγο πριν και μετά το 1912 στην Ημαθία

Η πολιτιστική ανάπτυξη στη Βέροια και στη Νάουσα ἀπὸ τα τέλη του 19ου αἰῶνα, ἀποτελεῖ σημεῖο ἀναφοράς για την ἀφύπνιση και την ἐναρξη του Μακεδονικοῦ Αγώνα με ἀποτέλεσμα την ἀπελευθέρωση, ἀπὸ την οποία ξεκινᾷ ἐπίσης μία νέα περίοδος δραστηριοποίησης που ἀποτελεῖ το πολιτιστικὸ πλαίσιο της ὑπὸ ἐξέταση ἐποχῆς.

Στη Βέροια παρατηρεῖται μετὰ το 1875 ἐνδιαφέρουσα κίνηση¹⁶⁵. Ἰδρύεται ἀπὸ τον

164 Εφ. *Θαρραλέος* 16-7-1956 και 6-10-1958. Τα ἄλλα δύο ποιήματα δημοσιεύονται στα φύλλα της 25-5-53, “Ο “δετόρος” στο παγκάρι, ὅλο πόζα και...καμάρι”: “Στη χάρη του Αγίου, τάχθηκ’ ἀπὸ μικρός,* να μη βρεθῇ ο δόλιος “παρθένιος” μωρός!* Σημένος στο παγκάρι, με πόζα και καμάρι,* πωλεῖ κηριά με χάρη...συγχώρηση να πάρει!* Μειδῖαμα και ακισμούς, σκορπά ο καπαδόκης,* να σου πωλήσῃ το κηρί, δεκάρες να του δώκῃς!* Κι ημεῖς που αγοράσαμε κηρί ἀπ’ το “δετόρο”,* ἀξίζει και να κάνωμε, γι’ αὐτόν ὀλίγο ντόρο”, και της 25-11-57, “Στο θαρραλέο”: “Να πατάς γερό ποδάρι, στου Αγίου το Παγκάρι,* και το δίσκο να γυρίζεις, μ’ ακισμούς και με φινέτσα.* Να προσφέρεις στις κυρίες, με ἀβρότητα τα ρέστα,* Να το ὄνειρο “ντοτόρων” και Βεροίας δικηγόρων!!* Ζήλεψες και συ καῦμένε, τέτοιο ὕψος τέτοια δόξα,* και ἐτέντωσες ἀμέσως, τα φαρμακερά σου τόξα!* Κι ἔφυγαν ἀπ’ το παγκάρι με καρδίας σπαραγμό,* μόνο για να σιωπήσῃς και να βγάλῃς το σκασμό.* Μένουν τώρα τα Παγκάρια, ἀνεὺ φευ ἐπιστημόνων,* και μετροῦνε τη μονέδα, οἱ μπακάληδες και μόνον!* Μα ἐσύ τί ὠφελήθῃς, ἀπὸ τούτη σου τη νίκη;* Ἐχθρα και κόντρα μυνήσεις, δίκες στη Θεσσαλονίκη”.

165 Αποτέλεσμα βέβαια των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, των κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων (διευρύνθηκαν οἱ δραστηριότητες της ἐμπορικῆς -ελληνικῆς και εβραϊκῆς- αστικῆς τάξης), των Βαλκανικῶν ἀνταγωνισμῶν για τη Μακεδονία (Βούλγαροι, Σέρβοι, Ἀλβανοί, Ρουμάνοι) που θα ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα και την ἐνεργοποίηση του ἐθνικοῦ κέντρου, το ὁποῖο ἀπὸ το 1880 ἀναλαμβάνει το ἴδιο την ὑπόθεση της Παιδείας των Ρωμιῶν με τη σύναψη συμφωνίας με το Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν των Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Βλ. Σίας Ἀναγνωστοπούλου, *Μικρά Ἀσία, 19ος αἰ.-1919*, Ἀθήνα 1997, 432 κ.ε. Ἐπίσης, ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ, η πρώτη φάση του μακεδονικοῦ αγώνα ἦταν ο σχολικὸς ἀνταγωνισμός(1870-1904), με μία κατακόρυφη αὔξηση των σχολείων των ἐθνοτήτων. Η δε Ἀθήνα προδιαγράφει μέσα ἀπὸ τους συλλόγους μία σαφῆ ἐθνικὴ ἐλληνοκεντρικὴ πορεία, βλ. Ἀνδρέα Νανάκη, *Ἐκκλησία Ἐθναρχούσα*, Θεσσαλονίκη 2002, 61. Ο 19ος αἰ. εἶναι

Πανοσιώτατο Μελέτιο Κωνσταμονίτη το “Μελέτιον Παρθεναγωγείον-Γυμνάσιον”¹⁶⁶. Επίσης τον ίδιο χρόνο, ιδρύεται ο πρώτος σύλλογος με την επωνυμία “Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Βεροίας”¹⁶⁷ με σκοπό τη μόρφωση και πνευματική ανάταση της σπουδάζουσας νεολαίας. Κατά το 1880 διαλύεται και ιδρύεται η αδελφότητα “Αθηνά” με σκοπό εκπαιδευτικό και φιλανθρωπικό, εκδίδοντας δύο περιοδικά και μία εφημερίδα. Ο εκπαιδευτικός σκοπός επιδιωκόταν, σύμφωνα με τον ιδρυτικό κανονισμό της, με την ίδρυση ημιγυμνασίου, τη συντήρηση του παρθεναγωγείου, τον καταρτισμό βιβλιοθήκης, την ενίσχυση απόρων μαθητών. Ο δε φιλανθρωπικός με τη φροντίδα φυλακισμένων. Έδρασε μέχρι το 1898, οπότε μετονομάστηκε “Μέλισσα”, διότι απαγορεύθηκε από τους Τούρκους η πρώτη ονομασία, επειδή τη συνέδεαν με την ελληνική πρωτεύουσα Αθήνα¹⁶⁸. Το 1904 δημιουργείται ο γυμναστικός σύλλογος “Θησεύς”. Κατά το 1910 δημιουργείται το πρώτο γυναικείο σωματείο με την επωνυμία “Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών”. Εκτός του φιλανθρωπικού σκοπού της είχε και κοινωνική, μορφωτική και κυρίως εθνική δράση.

Οι φιλεκπαιδευτικοί βέβαια αυτοί σύλλογοι, όπως έχει μελετηθεί ευρέως, ήταν αποτέλεσμα των δύο κέντρων, του εθναρχικού της Κωνσταντινούπολης, και του εθνικού των Αθηνών. Με τον εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο και τον εν Αθήναις Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων αντίστοιχα¹⁶⁹, επιδιώχθηκε η ίδρυση, ενίσχυση, ηθική και υλική και καθοδήγηση των μακεδονικών συλλόγων, οι οποίοι θα υπείχαν το ρόλο ενός είδους περιφερειακού διοικητικού εκπαιδευτικού οργάνου¹⁷⁰.

Κατά το 1916 ιδρύεται ο φιλαρμονικός σύλλογος “Ελικών” που αργότερα συγχωνεύεται με

ο αιώνας της μετάβασης και εμπέδωσης των εθνικών ιδεολογιών, βλ. Δ. Σταματόπουλου, *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση*, α.τ., 2003, 361.

166 Στα επόμενα χρόνια ενισχύεται από τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολης.

167 Στη δεκαετία του 1870 οι σύλλογοι, εκπαιδευτικοί, φιλανθρωπικοί, πολιτιστικοί, αυξάνονται κατακόρυφα. Ο συγκεκριμένος σύλλογος ήταν ιδιωτική πρωτοβουλία κατοίκων της πόλης που αρχικά στηρίχθηκε σε εισφορές και χορηγίες ιδιωτών, με πρώτους χορηγούς πλούσιους Εβραίους από τη Θεσσαλονίκη. Για τα σχολεία και τους συλλόγους στη Βέροια και Νάουσα βλ. Σ. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, 85 κ.ε.

168 Ήδη από το 1880 και μετά, οι φιλανθρωπικοί σύλλογοι και τα ιδρύματα του μιλλέτ, που σύμφωνα με την οθωμανική τάξη υπάγονται στο Πατριαρχείο, “ελληνικοποιούνται”, βλ. ό.π., 434 κ.ε. Ο συγκεκριμένος πάντως, γνήσιος εκπρόσωπος του εθνικού κέντρου, χρηματοδοτείται από τον εν Αθήναις Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και ο ουσιαστικός σκοπός του ήταν η εθνική δράση. Σύμφωνα με τον κανονισμό του (1880), οι σκοποί του ήταν προοδευτικοί, εκπαιδευτικοί και φιλανθρωπικοί. Επίσης, ως οικονομικά εύρωστος, θα αναλάμβανε και την αποστολή νέων σε άλλες πόλεις για να φοιτήσουν σε πανεπιστήμια, την οργάνωση βιβλιοθήκης, αναγνωστηρίου, διαλέξεων, συλλογή αρχαιολογικού υλικού, βλ. Κυριάκου Μπονίδη, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία*, [Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 1], Αθήνα 1996, 57. Από τον Ε. Χριστοδούλου, *Ιστορία της Βεροίας*, Βέροια 1960, 88,91, πληροφορούμαστε ότι η Μέλισσα δαπάνησε 300 λίρες Τουρκίας για την ανέγερση κτηρίου που θα στέγαζε το ημιγυμνάσιο της Βεροίας. Για την διάλυση συλλόγων από την Οθωμανική διοίκηση κατ’ αυτή την περίοδο βλ. Βλ. Κυριάκου Μπονίδη, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία*, , ό.π., 93. Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά τα εγκαίνια του σχολείου, το 1908, παρουσία των αρχών, ο Καϊμακάμης εξέφρασε την υπόνοια ότι το σχολείο κτίστηκε συνδρομή της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Στον υπαινιγμό του, απήντησε ο μητροπολίτης Απόστολος διαψεύσας την κατηγορία και βεβαιώσας ότι τούτο έγινε δια της συνδρομής των Βεροίων και μόνο, βλ. Α. Χριστοδούλου, *Ιστορία της Βεροίας*, ά.τ., 1960, 91. Ο μητροπολίτης Βεροίας Λουκάς Πετρίδης-Τρικώλης (Αύγουστος 1909-Ιούνιος 1911, βλ. περισσότερα στο Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 58-60), τον Νοέμβριο του 1909 αναφέρει σε επιστολή του: “Από ἐτῶν λειτουργεῖ ἐνταῦθα Αδελφότης “Μέλισσα” ἥτις ἐθνοφελῶς ἐν τοῖς προσθέν χρόνοις ἔδρασε καθά κοινῶς ἐνταῦθα λέγεται. Βάσκανος ὁμως ὀφθαλμός φθονήσας τήν ἐν λόγῳ Αδελφότητα ἔσπειρε μεταξύ τῶν μελῶν αὐτῆς ζιζάνια διχονοίας τοσαύτης, ὥστε δύο ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς, οἱ ἐξοχώτατοι ἐν ἱατροῖς κ.κ. Ν. Ἀντωνιάδης ἐνταῦθα διαμένων καί Δ. Τούσας αὐτόθι διαμένων δικάζονται εἰς τό Ποινικόν Δικαστήριον βάλων ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου”, Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έγγραφο 658/26-11-1909).

169 Αργότερα με την Εκπαιδευτική Αδελφότητα Κωνσταντινουπόλεως *Αγαπάτε Αλλήλους* και την Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας (αντιστοίχως).

170 Βλ. Κυριάκου Μπονίδη, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*, ό.π., 17.

το μουσικογυμναστικό σύλλογο “Μέγας Αλέξανδρος” που ιδρύεται το 1924. Σκοπός η δημιουργία μουσικής, γυμναστηρίου, ποδοσφαιρικών ομάδων, βιβλιοθήκης και η διδασκαλία θεατρικών παραστάσεων. Επίσης το 1924, για τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, δημιουργείται νυκτερινό σχολείο για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Το 1901 συγκροτήθηκε η Φιλαρμονική της Αδελφότητας “Ορφεύς” με 32 πνευστά όργανα, με πρώτο μουσικοδιδάσκαλο τον Ιταλό Pizioni και το 1920-1923 ιδρύεται μεγάλη μαντολινάτα¹⁷¹.

Το 1924 ιδρύεται το “Ωδείον Δήμου Βεροίας” το οποίο από το 1927 μέχρι και το 1940, εκτός από τις μουσικές δραστηριότητες έδινε και θεατρικές παραστάσεις με βεροιώτες ερασιτέχνες ηθοποιούς. Την ίδια περίοδο, “η νεολαία ασφυκτιούσε αναμένοντας τις ετήσιες γυμναστικές επιδείξεις, διαμαρτύρονταν έντονα για τις αυστηρές εξετάσεις του γυμνασιάρχη Φιλίππιδη και των καθηγητών του και πλαισίωνε ταχύτατα όλους τους νέους θεσμούς, που αύξαναν τις δυνατότητες για εξωσχολικές δραστηριότητες”¹⁷². Από το 1918 ιδρύθηκε προσκοπική ομάδα αλλά διαλύθηκε για να επανιδρυθεί το 1930 από τον Γεώργιο Γουδή, ιδρυτή επίσης της Χριστιανικής Ένωσης (ΧΕΟΒ) και των κατηχητικών σχολείων, που θα διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στην θρησκευτική ζωή¹⁷³. Περί το 1929, τα αρχεία του ιεροδικείου Βεροίας¹⁷⁴ επιστρέφουν στη πόλη.

Αλλά και στη Νάουσα με τις δωρεές επωνύμων (Σεφερτζήδων, Λογγαίων, Λαππαίων) κτίζονται δύο δημοτικά και ένα γυμνάσιο, και τα χρόνια 1920-1922 χτίζεται 12θέσιο δημοτικό. Αναμφίβολα κατά το 1928 αρχίζει μία δημιουργική μουσική και καλλιτεχνική δραστηριοποίηση. Επίσης, με τις πολιτικές ανακατατάξεις (εκλογές 1932,-33,-35) τα ημερήσια έντυπα πολλαπλασιάζονται.

3. Η κατάσταση της παιδείας στην Ελλάδα και ο νέος ρόλος των επισκόπων των Νέων Χωρών στην εκπαίδευση μετά το 1912¹⁷⁵

Η εκπαιδευτική κίνηση στο μακεδονικό χώρο αρχίζει να αναπτύσσεται κατά τον 19ο αι., με αποκορύφωμα το τελευταίο τέταρτό του. Προς την κατεύθυνση αυτή, σπουδαίο ρόλο έπαιξαν οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις (περίοδος του Τανζιμάτ) στην οθωμανική αυτοκρατορία, οι οποίες στην προσπάθεια εκδυτικισμού της, παραχώρησαν σημαντική αυτονομία και αυτοδιοίκηση στις κοινότητες, ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο την περίοδο αυτή αποτελεί την εθνάρχουσα Εκκλησία, αναλαμβάνει μεταξύ άλλων, και το φορτίο της ανάπτυξης σχολικών δικτύων σε όλες τις περιοχές της δικαιοδοσίας του¹⁷⁶. Επίσης, στην εκπαιδευτική κίνηση συνέβαλαν η ανάπτυξη του εμπορίου, η βαθμιαία άνοδος της αστικής τάξης και οι εθνικοί ανταγωνισμοί στα Βαλκάνια. Σε όλη

171 Το Πρωτοδικείο Βεροίας συστήθηκε το 1914 και για αυτό το λόγο τα καταστατικά των συλλόγων είναι γνωστά μόνο μετά από αυτό το έτος (Τα καταστατικά της Αθηνάς και της Μέλισσας έχουν εκδοθεί από τον εν Αθήναις σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων). Πολύτιμο βοήθημα αποτελεί ο πίνακας που δημοσιεύει η Αναστασία Περισοράτη στο “Τα σωματεία της Νάουσας από το 1914 μέχρι το 1939”, Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος” (επιμ.), *Νάουσα*, Νάουσα 1999, 252 κ.ε. Σε αυτόν ως σκοπός του “Μεγάλου Αλεξάνδρου” αναφέρεται η “Ενίσχυσις και διάδοσις των αθλητικών ασκήσεων, της μουσικής και μετάδοσις ωφελίμων γνώσεων, εκτέλεσις συναυλιών.”.

172 Βασίλη Γούναρη- Ιακώβου Μιχαηλίδη, “Μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού: Βέροια 1900-1950”, Ιερά Μητρόπολις Βεροίας (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 393.

173 Από τις τάξεις της Χ.Ε.Ο.Β., μεταξύ άλλων, αναδείχθηκαν ο θεολόγος καθηγητής Δ. Παπαδόπουλος (βλ. Αναστασίου Ε. Χριστοδούλου, *Ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960, 132-4) και ο Γεώργιος Παυλίδης, επίσκοπος Τριμυθού της Κύπρου και στη συνέχεια πρώτος μητροπολίτης Νικαίας (Αττικής), βλ. Κωνσταντίνου Ε. Τσιάκα, *Γεώργιος Παυλίδης- Α΄ Μητροπολίτης Νικαίας*, Αθήνα 2002.

174 Μέχρι τότε βρίσκονταν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Το έτος 1921, κατόπιν σχετικής διαταγής, συγκεντρώθηκαν όλα τα παλαιά αρχεία των διαφόρων υπηρεσιών Μακεδονίας στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, βλ. Ιωάννη Παπαδάκη-Στάικου, *Μισός αιώνας*, ό.π., 203-205.

175 Βασικότερο βοήθημα υπήρξε η μελέτη της Αποστολίας Ευ. Σιλιγκούνα, *Το Ελληνικό Γυμνάσιο Βεροίας (1864-1932)*, 2006.

176 Ήδη έχει προηγηθεί η ίδρυση της Μεγάλης του Γένους Σχολής στο Κουρουτσεσμέ (1804), βλ. Αν. Νανάκη, *Οικουμενικού Πατριαρχείου Νεώτερα Ιστορικά Α΄*, Θεσσαλονίκη 2000, 23 κ.ε.

την εκπαιδευτική αυτή κίνηση παρών είναι και το εθνικό κέντρο με τη δράση των προξενείων και των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων¹⁷⁷. Από το 1870 σημειώνεται μία εντυπωσιακή αύξηση των σχολικών ιδρυμάτων.

Μετά την απελευθέρωση, το διάστημα 1917-1920 έχουμε την εισαγωγή -σε όλη τη χώρα- της δημοτικής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και καλείται περίοδος “νεωτεριστικής προσαρμογής”¹⁷⁸. Η περίοδος αυτή διαρκεί μέχρι το 1920 όταν και ανέρχονται στην εξουσία τα φιλομοναρχικά κόμματα. Η νέα κυβέρνηση κατήργησε την δημοτική. Η περίοδος 1920-1928 χαρακτηρίζεται από εμφανή πολιτική αστάθεια, και αυτό έχει συνέπειες και στην εκπαίδευση, αλλάζουν 34 κυβερνήσεις και 25 υπουργοί Παιδείας. Η κυβέρνηση Βενιζέλου θεσπίζει το 1929 το υποχρεωτικό εξατάξιο δημοτικό σχολείο. Η δημοτική είναι υποχρεωτική και διδάσκεται παράλληλα με την καθαρεύουσα.

Δεν πρέπει να θεωρηθεί άσχετο ένα ενδιαφέρον γεγονός που μαθαίνουμε μέσα από τον τοπικό Τύπο της Βέροιας. Κατά τη διάρκεια της τέλεσης του ετησίου μνημοσύνου του ευεργέτη της παιδείας αιμνήστου Ρακτιβάν ο μητροπολίτης Βεροίας Σωφρόνιος απεχώρησε διαμαρτυρόμενος. Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή του γεγονότος και η αναφορά στην προσωπικότητα του μητροπολίτη: “...έμφορούμενος πάντοτε ύπ’ άγνων έθνικων αίσθημάτων καθ’ ότι έσφυρηλατήθη μέσα εις τούς κινδύνους και τας στερήσεις του Μακεδονικού αγώνος έβροντοφώνησε πρό του αγάλματος του Δ. Ρακτιβάν κατά την άπαγγελίαν μαθητού του Α’ Άρρένων, ότι δέν άνέχεται πλέον την μαλλιαρήν γλώσσαν και άπέρχεται...”¹⁷⁹. Στο ίδιο φύλλο υπάρχει και άλλο άρθρο όπου εγκωμιάζεται ο Σωφρόνιος ως “...τό κορύφωμα της θρησκείας και της γλώσσας...” στη επαρχία, καθώς “...δέν είναι μόνον κληρικός έκ των όλίγων της έκκλησίας, αλλά και έπιστήμων βαθύς της παιδαγωγικής όσον όλίγοι έν τη Ελλάδι...”¹⁸⁰. Το περιστατικό συμβαίνει το έτος 1926, δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο ότι στη μεσοπολεμική Ελλάδα ήδη η εκκλησία, αμφισβητείται από τις αριστερές ιδεολογίες, η ελλαδική ιεραρχία απαντά υπερασπιζόμενη την παρασοδιακή κοινωνική δομή, η αντικομμουνιστική της ιδεολογία υπέρ μίας εθνικής ιδεολογίας, με κέντρο τη θρησκευτική ηθική, θα κατευθύνει την σύνοδο να γίνει πρωταγωνιστής της ιδεολογικής αντιπαράθεσης με τους πρωτεργάτες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, κατηγορώντας τους για “μαλλιαρισμόν, αθεϊσμόν και κομμουνισμόν”¹⁸¹. Συγχρόνως εκφράζεται η κατηγορία για αντεθνικότητα, αντιθρησκευτικότητα, ανηθικότητα.

Με την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών στο ελληνικό κράτος, η αυτόνομη εκπαίδευση των κοινοτήτων, εξελίσσεται από το κοινοτικό στο κρατικό μοντέλο διαχείρισης. Τα σχολεία πλέον θα ανήκουν σε ένα ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα εντός του κρατικού μηχανισμού. Ο μητροπολίτης και η σχολική εφορεία βαθμιαία παύουν να έχουν λόγο στα εκπαιδευτικά πράγματα¹⁸².

177 Κατά την Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, ό.π., 432, “οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και οι κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις διευκόλυναν σαφώς το πρώτο και σημαντικότερο προνόμιο που διεκδικεί το ελληνικό κράτος στο όνομα των υλικών υποθέσεων του Γένους, την Παιδεία. Το 1880 και μετά το ελληνικό κράτος, στο πλαίσιο και των βαλκανικών ανταγωνισμών για τη Μακεδονία, αναλαμβάνει την υπόθεση της Παιδείας των Ρωμιών, που μεταφράζεται με τη σύναψη συνφωνίας με το Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, ο οποίος ιδρύθηκε το 1869, με πεδίο δράσης τον “έξω ελληνισμό”. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κατ’ εξοχήν συνεργάτης του είναι το Υπουργείο Εξωτερικών. Οι διπλωμάτες, οι τοπικοί παράγοντες και οι σύλλογοι καθίστανται συμπαραστάτες του Συλλόγου”.

178 Νίκου Τερζή, *Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του*, Θεσσαλονίκη 1998, 98.

179 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 64 (2-11-1926), 3. Σε δημοσίευμα επίσης της εφ. *Μακεδονίας* (30-6-1959), 2, αναφέρεται: “...Ό τώως μητροπολίτης μας Σωφρόνιος (σσ. Ελευθερουπόλεως), πολύ δικαίως, πλήν ματαιώς, ήγωνίζετο συνιστών νά άποφεύγουν τας ξενογλώσσους λέξεις “μερσί, άντίο, μπακάλης, φράγκο”, διά των έλληνικωτάτων...”.

180 Εφ. *Αστήρ Βερροίας*, ό.π.

181 Ο Κυθήρων Δωρόθεος σε συνεδρίαση της συνόδου, 21-1-1926, βλ. Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία*, ό.π., τ.Γ’, 1410.

182 Κατά τον Π. Κονόρτα, ιδιαίτερα με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και την θεσμική συγκρότηση του μιλλέτ, ο μητροπολίτης σε τοπική κλίμακα αναλάμβανε αντίστοιχη λειτουργία με αυτήν του Πατριάρχη: Ήταν

Η εκπαιδευτική αλλαγή δεν έγινε άμεσα, αλλά σταδιακά και βαθμιαία, η πλήρης ένταξη στο νέο καθεστώς διήρκησε περίπου 19 έτη, έως τις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 20ου αιώνα, γεγονός που σημαίνει ότι το υπάρχον καθεστώς μέσα στο πλαίσιο του κοινοτισμού της αυτοκρατορίας είχε μέχρι τότε καθιερωθεί και ήταν αποδεκτό. Οι μεγάλες κοινότητες, με πλούσια σχολική περιουσία και ανάλογα οικονομικά συμφέροντα, καθυστέρησαν και άργησαν να εδραιώσουν το νέο μοντέλο -σε αντίθεση με τις μικρές ελληνικές κοινότητες- γεγονός που έγινε σεβαστό και ανεκτό από το εθνικό κέντρο, εκτιμώντας την πλούσια κοινοτική εμπειρία. Η μελέτη της περιόδου μας ανάγει σε τρεις φάσεις. Από το 1912 ως το 1914, διατηρείται το εκπαιδευτικό σύστημα των Νέων Χωρών. Η διοικητική ενσωμάτωση των Νέων Χωρών δεν συνεπαγόταν και άμεσες καινοτόμες μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό τους σύστημα. Σε κοινοτικό επίπεδο η σχολική εφορία με το μητροπολίτη εξακολουθούν να έχουν την ευθύνη για την εποπτεία των σχολικών ιδρυμάτων. Από το 1915 ως το 1920, οι εκπαιδευτικές αρμοδιότητες της κοινότητας συνυπάρχουν με αυτές του κράτους. Από το 1920 ως το 1931 έχουμε το τελικό στάδιο ενσωμάτωσης και αφομοίωσης της εκπαίδευσης τους. Ιδρύονται τα Ταμεία Εκπαιδευτικής πρόνοιας στην κυριότητα των οποίων ανήκουν όλα τα διδακτήρια που επί Οθωμανοκρατίας ανήκαν στις ελληνικές ορθόδοξες κοινότητες, η σχολική περιουσία με τους σχολικούς πόρους κάθε κοινότητας, γεγονός που δηλώνει ότι καταργούνται οι κοινότητες και οι σχολικές εφορίες¹⁸³.

3.1. Η συμβολή της μητροπόλεως Βεροίας στην παιδεία και τα γράμματα

Σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορούμε να δούμε πιο συγκεκριμένα την παιδεία στη Βέροια. Η συμβολή της τοπικής εκκλησίας κατά την Οθωμανοκρατία στην παιδεία υπήρξε πλούσια και έχει μελετηθεί ευρέως¹⁸⁴. Λίγο καιρό προ της απελευθέρωσης, το 1911 αναλαμβάνει την ποιμαντορία ο

υπεύθυνος γενικότερα για την οργάνωση του εθνοθησκευτικού χώρου (διοίκηση ναών, σχολών, ευαγών ιδρυμάτων, εκδίκηση υποθέσεων). Για την θεσμική αναγνώριση της ενιαίας θρησκευτικής κοινότητας (millet), βλ., *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος-αρχές 20ου αιώνα*, ά.τ., 1998, 295 κ.ε. Αποτελεί ενδιαφέρον η νέα κατάσταση στην οποία καλείται να προσαρμοστεί ο ανώτερος Κλήρος, από το θεσμικό Οθωμανικό πλαίσιο (το οποίο κατά το β' μισό του 19ου αι. στηρίζονταν σε τρεις βάσεις, στις διατάξεις των βερατίων, στο Χάττι Χουμαγιούν και στους Εθνικούς Κανονισμούς, βλ. Π. Κονόρτα, *Οθωμανικές*, ό.π., 328), στο νεοελληνικό Κράτος.

183 Αποστολιάς Ευ. Σύλγκουνα, *Το Ελληνικό Γυμνάσιο Βεροίας (1864-1932)*, 2006, 183 κ.ε.

184 Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Τα σχολεία της Βεροίας κατά τα έτη 1849 – 1912 βάσει ανεκδότων εγγράφων", *Μακεδονικά* 11 (1971), "Τρεις κανονισμοί της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας", *Μακεδονικά* 10 (1970), *Πληροφορίες για την Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα της Βεροίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1991, "Ένα άγνωστον «Πρακτικόν», τα σχολεία της Βεροίας μετά το 1821", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1962) 103 – 106, "Οι εκπαιδευτικοί τον καιρό της τουρκοκρατίας, Βεροιώτισσα Μακεδονομάχος", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1972) 129 – 136, "Ανέκδοτα έγγραφα αναφερόμενα εις την ίδρυση του πρώτου «Μελετίου» Παρθεναγωγείου της Βεροίας επί τουρκοκρατίας", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1966) 153 – 155, "Τα σχολεία Βεροίας – Ναούσης κατά το 1898", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1963) 139 – 142. Επίσης, Παύλου Δ. Πυρινού, *Η συμβολή της Μητροπόλεως Βεροίας στην παιδεία κατά τον 19ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1983, *Τα σχολεία της Βεροίας (1901 – 1912) και η ιερατική σχολή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας (1909 – 1915)*, Θεσσαλονίκη 1989, "Κωνσταντίνος Καμπίτογλου (1859-1928), ένας Βεροιώτης εκπαιδευτικός κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας", *Εφημερίδα Βέροια* (17/01/1976), "Πηνελόπη Καμπίτογλου (1870 – 1923), η πρώτη πρόεδρος της Φιλοπτώχου Αδελφότητας των Κυριών Βεροίας", *Εφημερίδα Βέροια* (29/01/1976), "Καλλίνικος Μάνιος", *Εφημερίδα Βέροια* 28/02/1976, "Ανέκδοτος κώδικας 19ου αιώνα στα σχολεία της Βεροίας", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1979) 145 – 148, "Ανέκδοτος κώδικας 1883 – 1886 για τα σχολεία της Βεροίας", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1980) 87 – 91. Παύλου Γιαννικόπουλου (Μητροπολίτη Βεροίας), *Η ιστορία του επί τουρκοκρατίας ανεγερθέντος αρρεναγωγείου της ελληνικής κοινότητας Βεροίας*, (Ανάτυπο - Εις μνήμην επισκόπου Αθανασίου Βασιλοπούλου Μητρ. Ηλείας – Ωλένης 1968 – 1981) Βέροια 1981, σσ. 371 – 384, Μ. Παρανίκα, *Σχέδιασμα περί της εν τω Ελληνικό Έθνε καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως 1453 μ.Χ. μέχρι των αρχών της ενεστώσης ΙΘ' εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867, σσ. 51 – 52, 192, Τρ. Ευαγγελίδη, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήναι 1936, Γεωργίου Στογιόγλου, *Η εκπαιδευτική δραστηριότητα των Ναουσαίων*, Νάουσα 19ος – 20ος αιώνας, Νάουσα 1999,

λογιότατος και δυναμικός ιεράρχης Καλλίνικος Δεληκάνης. Με τον ερχομό του ήδη παρατηρείται αύξηση των εσόδων και εξόδων για το σχολικό έτος 1911-12¹⁸⁵, ο ναός του αγίου Αντωνίου προσέφερε για εκείνη τη χρονιά 33.372 γρόσια για την αμοιβή 24 δασκάλων σχολείων της Βέροιας και 1390,20 γρόσια για την επίπλωση¹⁸⁶. Τον Καλλνίκο αμέσως τον απασχολεί το θέμα της ανέγερσης του παρθεναγωγείου, αποφασίστηκε να στείλουν στην Αμερική, στους “πατριώτες”, τον προϋπολογισμό για να βρεθούν τα χρήματα¹⁸⁷. Στις συνεδριάσεις της δημογεροντίας, κύριο μέλημα του είναι η εξασφάλιση χρημάτων για τα σχολεία και η ρύθμιση χρεών της σχολικής εφορίας¹⁸⁸, η συμπεριφορά των δασκάλων, οι οποίοι πρέπει να αποτελούν παράδειγμα. Κατά το σχολικό έτος 1913-14 παύθηκαν και οι τέσσερις δάσκαλοι “...καθ’ ὅσον ἡ πολιτεία των καθ’ ἅπασαν τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, οἱ διαρκεῖς ἀντεγκλήσεις καὶ ραδιουργίαι αὐτῶν, ἡ κακοήθης συμπεριφορά των καὶ αἱ στάσεις τῶν μαθητῶν πού προκάλεσαν κατ’ ἐπανάληψιν ἀποδεικνύουν ὅτι ἀπεδείχθησαν ὅλως ἀνάξιοι τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος”¹⁸⁹. Μετά την απελευθέρωση, παρακολουθώντας τα πρακτικά των συνεδριάσεων της δημογεροντίας διαπιστώνουμε τη δυναμική παρέμβαση του Καλλνίκου σε θέματα παιδείας και κοινωνικής πρόνοιας, χρηματικό βοήθημα σε μαθήτρια για ολοκλήρωση σπουδών και σε Τούρκους πρόσφυγες, μέριμνα για την πρόσκληση γυμναστή και απόφαση για κατασκευή γυμναστηρίου. Προς το σκοπό αυτό παραχωρήθηκε ο κήπος του ναού αγίων Αναργύρων και ζητήθηκε δάνειο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η δημογεροντία συζητάει το θέμα της έγκρισης του δανείου από την ελληνική Κυβέρνηση πλέον, και ακόμη, την υπενθύμιση προς την Κυβέρνηση ότι πρέπει να το έχει υπ’ όψη της όταν το υπουργείο θα θέσει υπό την εποπτεία του τα σχολεία¹⁹⁰.

Δύο χρόνια μετά (Σεπτέμβριος 1915), η επίταξη των σχολικών κτιρίων από το στρατό προκαλεί την ευαισθησία του ιεράρχη που βλέπει τους νέους της πόλης να “κυλιόνται εἰς τὰς ὁδοὺς”. Σε συνεδρίαση εισηγείται την εκκένωση από τον στρατό τουλάχιστον του ημιγυμνασίου, ώστε οι 1.000 μαθητές της πόλης να στεγαστούν και να συνεχίσουν τα μαθήματά τους, αλλά και ο στρατός να μην ενοχληθεί, διατηρώντας όλα τα άλλα κτίρια, καθώς και δύο επιπλέον οικήματα. Το διάβημα είχε αίσιο αποτέλεσμα¹⁹¹.

Με την μετάθεση του Καλλνίκου και την σταδιακή ενσωμάτωση των διοικητικών μηχανισμών, η εκκλησία παύει να αποτελεί τον κύριο παράγοντα στη διαμόρφωση των σχολικών δικτύων. Αυτό βέβαια συμβαίνει σταδιακά. Η πιο γνωστή και ίσως σημαντικότερη ενέργεια της τοπικής εκκλησίας σε αυτό το πλαίσιο είναι η συνεδρίαση της Δημογεροντίας την 18η Μαΐου 1924 υπό την προεδρία του Αρχιερατικού Επιτρόπου παπα-Θεοφίλου, δηλαδή κατά το διάστημα της αρχιερατείας του Χρυσοστόμου, όταν και αποφασίστηκε η αποπεράτωση του ημιτελούς σχολείου

σσ. 89 – 143, κ. ά. (βλ. επιπρόσθετη βιβλιογραφία στις παραπάνω μελέτες), Αναστασίας Ταναμπάση, *Εκθεση, ταξινόμηση και παρουσίαση των Πρακτικών Εφορίας των εκπαιδευτικών καταστημάτων Βέροιας των ετών 1892-1911*, μεταπτυχιακή εργασία στο Παιδαγωγικό τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2009.

185 Π. Πυρινού, *Τα σχολεία της Βέροιας 1901-12 και η ιερατική Σχολή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1989, 40.

186 Παντελεήμονος Καλπακίδη, μητρ., *Ιστορία και προσφορά ιερού ναού αγίου Αντωνίου πολιούχου Βεροίας*, Βέροια 2004, 35.

187 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικά συνεδριάσεων Δημογεροντίας Βεροίας 1898-1924*, 37 (πρώτη συνεδρίαση 31-7-1911). Το ζήτημα του παρθεναγωγείου δεν λύθηκε, και έτσι στη συνεδρίαση της 7-6-1920 επανέρχεται.

188 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικά μητροπόλεως Βεροίας 1911-1920*, συνεδρίαση 6-5-1912 και 10-6-1912.

189 Π. Πυρινού, *Τα σχολεία της Βέροιας*, ό.π., 47.

190 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικά συνεδριάσεων Δημογεροντίας*, 88 (25-1-1913), 94 (1-3-1913), 100 (1-12-1913).

191 Προς το σκοπό αυτό η κοινότητα προσφέρει το οίκημα της αστικής σχολής και την οικία Καρατζιόγλου. Βλ. Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Πρακτικά συνεδριάσεων Δημογεροντίας*, σ. 105 (2-9-1915), 107 (27-9-1915). Επιπλέον στην συνεδρίαση της 27-9-1915 αποφασίζεται να καταβάλλουν οι ναοί 1.200 δραχμές για τα σχολεία.

της πρώην μουσουλμανικής Κοινότητας δίπλα στο Βήμα του Αποστόλου Παύλου, από τα χρήματα που θα εισπράτονταν από τις εκποιήσεις οικημάτων του ναού Αγίου Αντωνίου¹⁹². Την ίδια εξάλλου περίοδο, το εβραϊκό κοινοτικό σχολείο εντάσσεται και εποπτεύεται ως δημόσιο πλέον εκπαιδευτικό ίδρυμα από το Κράτος¹⁹³. Το 1923 ανακλήθηκε η απόφαση του 1903 που όριζε την παραχώρηση των εκκλησιαστικών κτημάτων στα σχολεία, και έτσι τα κτήματα επέστρεψαν στους φυσικούς κατόχους, δηλαδή στους ναούς¹⁹⁴.

Ο βουλευτής Ιωάννης Παπαδάκης της κυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου, και έπειτα υπουργός, αναφέρει για τον μεν μητροπολίτη Σωφρόνιο ότι “*Ἄν καὶ διεκρίνετο διὰ τὴν μόρφωσίν του, ὅμως ἡ ὅλη του πολιτεία ὑπῆρξεν ἀκαταλόγιστος. Εἰς εἰσηγήσεις μου δι’ ἀνέγερσιν σχολείων (ἐκ τῆς κοινοτικῆς περιουσίας), τῶν ὁποίων ἐστερεῖτο ἡ πόλις, ἤρνεῖτο νὰ προσχωρήσῃ, ἐπιμένων εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν...*”, για δε τον Πολύκαρπο ότι “*Πράγματι οὗτος ὑπῆρξε προοδευτικὸς ἱεράρχης, συντελέσας εἰς τὴν ἀνέγερσιν διδαστηρίων εἰς τὴν πόλιν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μας πραγμάτων...*”¹⁹⁵. Στα απομνημονεύματα του ιδίου επίσης, δημοσιεύεται επιστολή του Υπουργού Παιδείας (16-6-1930) όπου παρακαλεί τον βουλευτή “*...ἐν σχέσει μέ τάς...διδασκτριακάς ἀνάγκας τῆς ἐπαρχίας Βερροίας...διέλθῃτε, ἐκ τοῦ Υπουργείου, μετὰ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βερροίας...*”¹⁹⁶.

Από δημοπρασία ακινήτων του Ταμείου Εκπαιδευτικής πρόνοιας Βεροίας που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ἀστήρ Βερροίας* πληροφορούμαστε ότι τη διοικητική επιτροπή του Ταμείου αποτελούσαν ο μητροπολίτης Βεροίας ως πρόεδρος του, ο οικονομικός έφορος Ημαθίας και ο επιθεωρητής δημοτικών σχολείων Βεροίας¹⁹⁷. Την 4 Φεβρουαρίου 1931 ο μητροπολίτης Πολύκαρπος ιδρύει σχολή Βυζαντινής μουσικής¹⁹⁸.

Σημαντική υπήρξε η συμβολή του μητροπολίτου Αλεξάνδρου στο διαχωρισμό του Γυμνασίου Βεροίας σε Γυμνάσιο Αρρένων και Θηλέων, όπως ήταν καθιερωμένο σε όλο το ελληνικό κράτος. Δημοσιεύεται μάλιστα η προσφώνησή του κατά την επίσκεψη στη Βέροια του υπουργού Παιδείας κ. Τσάτσου¹⁹⁹. Είναι γνωστό μέσα από τον τοπικό Τύπο ότι ο μητροπολίτης πρωτοστάτησε στο αίτημα αυτό της τοπικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Τύπος ότι ο μητροπολίτης σε συνεδρίαση που έγινε στο Δημαρχείο, δήλωσε ότι θα μεταβεί στο Υπουργείο και “*...θά χτυπήσῃ τὴν πατιρίτσα...*”²⁰⁰. Είναι γνωστό ότι η ιεραρχία της εκκλησίας της Ελλάδας είχε πρωτοστατήσει στις πιέσεις για κατάργηση της μικτής εκπαιδεύσεως, κάτι που έγινε επί Κυβερνήσεως Κωνσταντίνου Τσαλδάρη. Ήδη στη μεταξική περίοδο επικροτούνται οι προσπάθειες του καθεστώτος από την εκκλησία για την κατάργηση της συνεκπαιδεύσεως των δύο φύλων²⁰¹.

3.2. Η Ιερατική εν Βεροία Σχολή του αγίου Αντωνίου

Ήδη στον μητροπολίτη Βεροίας Απόστολο (1906-1909) ο πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄ είχε προτείνει την ίδρυση ιερατικής σχολής για την αντιμετώπιση της ρουμανικής προπαγάνδας, η οποία είχε στρατολογήσει ιερείς και δασκάλους με ηγεμονικούς μάλιστα μισθούς. Ο σκοπός ήταν η κατάρτιση των σπουδαστών στην εθνική ιστορία και τα τραγούδια (και βέβαια στην ελληνική γλώσσα), ώστε να εργαστούν ως ιερείς-δάσκαλοι στα χωριά. Η σχολή ιδρύθηκε το 1909 και λειτούργησε 6 σχολικά έτη και καταργήθηκε το 1915 από τον Καλλίνικο Δελικάνη. Τα άσχημα

192 Βλ. Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Βιβλίον Αλληλογραφίας Μητροπολιτών και Πρακτικῶν Δημογεροντίας 1898-1924*, 406 κ.ε.

193 Γ. Λιόλιου, *Σκιές της πόλης*, Αθήνα 2008, 53.

194 Παντελεήμονος Καλπακίδη, *Ιστορία και προσφορά*, ό.π., 35

195 Ι. Παπαδάκη, ό.π., 169-170.

196 ό.π., 235.

197 Εφ. *Ἀστήρ Βερροίας*, 155)42 (26.8.1931).

198 Εφ. *Ἀστήρ Βερροίας* 123)12 (4-7-1931), 3.

199 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 70,73.

200 Εφ. *Ἀστήρ Βερροίας* (8-2-1954).

201 *Εκκλησία* 31-32 (13-8-1938), 253.

οικονομικά της σχολής, η σύσταση νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για τη διαρύθμιση των εκκλησιαστικών πραγμάτων που μελετούσε γενικό σχέδιο ίδρυσης ιερατικών σχολών, καθώς και η απόφαση του Υπουργείου Παιδείας να μην αναγνωρίζει στο εξής τα απολυτήρια των αποφοίτων της σχολής, γιατί θα διορίζε αυτό πλέον δασκάλους στις επαρχίες σύμφωνα με τα απαιτούμενα από το νόμο προσόντα, οδήγησαν στην απόφαση να διακοπεί η λειτουργία της²⁰².

Από έγγραφο του υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας (12-4-39), προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, πληροφορούμαστε για το αίτημα του μητροπολίτου Πολυκάρπου για ίδρυση προπαρασκευαστικής Σχολής κληρικών²⁰³. Ως συνοδικός ο Πολύκαρπος συμμετείχε στις Συνοδικές διαβουλεύσεις για την ίδρυση Εκκλησιαστικής Προπαρασκευαστικής Σχολής στην οποία θα φοιτούσαν οι ιερείς²⁰⁴. Αποτέλεσμα ήταν η λειτουργία της Ιερατικής σχολής εν Βεροία στον ξενώνα του ναού αγίου Αντωνίου, ο ναός αυτός κατέβαλε τα έξοδα λειτουργίας της προκειμένου να καταρτιστούν οι μέλλοντες να χειροτονηθούν ιερείς, όρισε δε ο Πολύκαρπος τον Αναστάσιο Καρατζόγλου²⁰⁵ ως γενικό επόπτη και επιμελητή (υπηρετούσε ως γραμματέας στο ναό του αγίου Αντωνίου). Σε αυτόν τον άνδρα (πρώην δήμαρχο Βεροίας) οφείλεται η σύνταξη του κανονισμού (φυλάσσεται στο αρχείο του ναού αγίου Αντωνίου), το πρόγραμμα συσσιτίων και ωρών εργασίας καθώς και των μαθημάτων της. Δίδασκε μάλιστα λογιστικά (τρόπο είσπραξης εσόδων, καταχώρηση εξόδων, τήρηση απλών λογιστικών βιβλίων κ. ά.). Τα άλλα μαθήματα διδάσκονταν από καθηγητές του Γυμνασίου και τον μητροπολίτη.

Ο κανονισμός περιέχει επτά άρθρα που ορίζουν: Τον ορισμό Γενικού Επόπτη και Επιμελητού, μαθητού ημερησίας υπηρεσίας από τον Γενικό Επόπτη, καθήκοντα μαθητών υπηρεσίας, ώρες λειτουργίας αναγνωστηρίου, απαγόρευση ανάγνωσης και γραφής στους κοιτώνες, απόλυτη τήρηση και ακριβή εφαρμογή του Κανονισμού, καθώς και εφαρμογή του προγράμματος ωρών υπηρεσίας και μαθημάτων, και την ισχύ του κανονισμού από 13-1-1940. Ο Κανονισμός που γράφτηκε σε μεγάλο λυτό έγγραφο, υπογράφηκε από τον μητροπολίτη και για την ακρίβεια της αντιγραφής από τον Αναστάσιο Καρατζόγλου. Εκτός από τα πρακτικά μαθήματα στο ναό (πρωινή και εσπερινή ακολουθία), διδάσκονταν μουσικά (6 ώρες), ιστορία (3), λειτουργικά (3), ερμηνεία Κ. Διαθήκης -περικοπών (6), δίκαιο (3), ομιλητική (1), κατηχητική (3), ποιμαντική (1) και λογιστικά (1). Το πρόγραμμα περιλαμβάνει ώρες αναγνωστηρίου, καθημερινά 8-9 και 11-12, ώρες ανάπαυσης και εξόδου καθημερινά σε τετράωρη βάση και γενική καθαριότητα κάθε Σάββατο. Στο αρχείο του ναού αγίου Αντωνίου σώζεται κατάλογος 27 μαθητών. Κατά την μαρτυρία του μακαριστού ιερέως Νικολάου Παραστατίδη, η φοίτηση στη σχολή ήταν καθοριστική για την ανταπόκρισή τους ως ιερέων στα καθήκοντά τους, λειτουργικά και λογιστικά. Η εθνική και θρησκευτική προσφορά της στα δύσκολα χρόνια φτώχειας και αγραμματοσύνης ήταν τεράστια²⁰⁶.

3.3. Η έκδοση της ακολουθίας και ο εορτασμός της Αγίας Ιερουσαλήμ, πρώτης πολιούχου Βεροίας

Σε δημοσιευμένη επιστολή του Πολυκάρπου προς την εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας*²⁰⁷ μαθαίνουμε τα σχετικά με την έκδοση της ακολουθίας και τον εορτασμό της Αγίας Ιερουσαλήμ, η οποία ήταν παλαιότερα πολιούχος Βεροίας. Σε αυτή την επιστολή αναφέρει ότι όταν πρωτοπήγε στη Βέροια το 1927, βρήκε στο γραφείο του μία εικόνα της Αγίας Ιερουσαλήμ για την οποία δεν είχε ακούσει ποτέ. Από τον αρχιερατικό επίτροπο Θεόφιλο Βαταμίδα έμαθε ότι την εικόνα αυτή την

202 Βλ. Π. Πυρινού, *Τα σχολεία της Βεροίας 1901-1912 και η ιερατική σχολή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1989, 42,44,52. Σύμφωνα με τον *Κώδικα λογαριασμών της Μονής Προδρόμου Βεροίας (1825-1921)*, σ. 162 (30-4-1915), ο μητροπολίτης δήλωσε: “Κατά συνέπειαν ο κύριος προορισμός της Σχολής του νά ἀπολύη μαθητάς τοποθετημένους εἰς τά χωρία ὡς διδασκάλους μέχρις οὗ φθάσωσιν εἰς ἡλικίαν νά ἱερωθῶσι ματαιοῦται καθ’ ὅλοκληρίαν καί συνεπῶς ἡ περαιτέρω λειτουργία τῆς Σχολῆς ἀποβαίνει ὅλως ἄσκοπος”.

203 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

204 Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ. “Μητροπολίτης Βεροίας”, ό.π., 13.

205 Περισσότερα για τον Α. Καρατζόγλου βλ. Π. Πυρινού, *Βεροιώτικα Σημειώματα*, Βέροια 2009, 151 κ.ε.

206 Π. Πυρινού, *Βεροιώτικα Σημειώματα*, Βέροια 2009, 85-87.

207 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 346)233 (21-8-1935), 3,4.

εφύλασσε στο γραφείο ο προκάτοχος του μητροπολίτης Σωφρόνιος, ο οποίος επί πολύ είχε ερευνήσει να ανακαλύψει και να μάθει σχετικά. Έμαθε λοιπόν ότι υπήρχε ναός στη Βέροια αλλά και στον Βελβενδό Κοζάνης επ' ονόματι της Αγίας και ζήτησε πληροφορίες από τον μητροπολίτη Κοζάνης, ο οποίος όμως δεν απήντησε. Ο Πολυκάρπος τότε απευθύνθηκε στον λόγιο ιερομόναχο Ιωαννίκιο Μηλιόπουλο από τη μονή Προδρόμου Βεροίας. Ο Ιωαννίκιος αρχικά προσποιήθηκε ότι δεν γνωρίζει τίποτα, αλλά μετά από δύο έτη, συγκινημένος του παρέδωσε ένα παμπάλαιο βιβλίο, την φυλλάδα της Αγίας Ιερουσαλήμ, την οποία με πολλές δυσκολίες ο Πολύκαρπος κατάφερε να αναγνώσει και να επανεκδόσει. Η ακολουθία γράφτηκε το 1617 υπάρχοντος ήδη ναού προς τιμήν της, όπως αναφέρεται μέσα.

Μαζί με την ακολουθία εκδόθηκε και η βιογραφία με τα θαύματα της Αγίας, συνταχθέντα περί το 1651. Επίσης, φρόντισε και για τη διόρθωση των τυπογραφικών σφαλμάτων και τη συμπλήρωση της ακολουθίας με τη βοήθεια του *“μουσικολογιωτάτου Αρχιγραμματέως της Αρχιεπισκοπής Αθηνών κ. Εμμ. Φαρλέκα”*²⁰⁸.

Η έκδοση συνέπεσε με τον εορτασμό της ανακομιδής της κάρας της Αγίας, η οποία φυλασσόταν μέσα στη λάρνακα των λειψάνων του Αγίου Αντωνίου Βεροίας. Όταν άνοιξε για πρώτη φορά ως μητροπολίτης την λάρνακα και είδε την κάρα, οι επίστροποι του ναού του είπαν ότι επρόκειτο για κάρα αγνώστου αγίου. Ωστόσο, μέσα στην ανακαλυφθείσα ακολουθία της Αγίας αναφέρεται ότι οι χριστιανοί προσέρχονταν στην αγία και μυρίπνοο λάρνακα των λειψάνων της. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέχει το παλαιό τούτο κείμενο η Αγία εμαρτύρησε περί τα έτη 276-282 μ.Χ. μαζί με τα τρία παιδιά της, ο δε ναός της προσέφερε πολλά θαύματα. Η τιμή της στην Βέροια ήταν πολύ διαδεδομένη.

Από το τελευταίο αυτό γεγονός, ο μητροπολίτης εικάζει ότι η ετήσια μεγάλη θρησκευτική και εμπορική πανήγυρις στο ναό Αγίου Αντωνίου προς τιμή της Αγίας Σολωμονής την 1η Αυγούστου είναι η άλλοτε μεγάλη και πάνδημος πανήγυρις της Αγίας Ιερουσαλήμ, που μετετέθη από την 4η Σεπτεμβρίου. Ο μητροπολίτης προτείνει μάλιστα την επανασύσταση της εορτής της Αγίας την 4η Σεπτεμβρίου και την μετάθεση της εμποροπανηγύρεως από την 1η Αυγούστου²⁰⁹.

4. Η Ημαθία κατά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο και τον εθνικό διχασμό

Κατά τη διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, παρόλο που η Βέροια δεν ήταν κέντρο πολεμικών επιχειρήσεων, έζησε ωστόσο την πολεμική ατμόσφαιρα επειδή γειτόνευε με την γραμμή του μακεδονικού μετώπου. Εξαιτίας της θέσης της από άποψη στρατηγικής, το Σεπτέμβριο του 1916, ορίστηκε ως χώρος συγκέντρωσης της ομάδας ελιγμών της κύριας επίθεσης των συμμαχικών δυνάμεων. Η στρατιωτική ομάδα είχε στις τάξεις της δύο γαλλικές μεραρχίες, μία ρωσική ταξιαρχία, μία σερβική μεραρχία ιππικού, ένα γαλλικό σύνταγμα Ζονάβων (Ινδοκινέζων) και μερικά άλλα αποσπάσματα, των οποίων την διοίκηση είχε ο Γάλλος στρατηγός Κορντονιέ. Τον Αύγουστο του 1916 η σερβική μεραρχία ιππικού προέλασε από τη Βέροια προς την Κοζάνη και Πτολεμαΐδα, για να αντιμετωπίσει τη βουλγαρική επίθεση που εκδηλώθηκε στην αριστερή πλευρά του μετώπου. Όλο το διάστημα της πολεμικής περιόδου η Βέροια ήταν βάση ανεφοδιασμού και κέντρο προώθησης εφεδρειών των ελληνικών και συμμαχικών δυνάμεων. Με την λήξη του πολέμου η Ημαθία, όπως και ολόκληρη η Μακεδονία, ξεκίνησε μία φοβερή προσπάθεια ανάκαμψης.

208 Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ. “Μητροπολίτης”, ό.π., 14.

209 Σήμερα η εορτή της Αγίας Ιερουσαλήμ γίνεται κανονικά την 4η Σεπτεμβρίου χωρίς όμως εμποροπανήγυρη που καταργήθηκε οριστικά. Έχει μάλιστα εκδοθεί βιβλίο του μητροπολίτου Βεροίας Παντελεήμονος Καλπακίδη που καταγράφει και συνοψίζει όλα τα μέχρι σήμερα στοιχεία για την Αγία και περιλαμβάνει τη νέα ακολουθία της. Σε δημοσίευμα της εφημερίδας *ο Νέος Αγών* 30 (6.9.1948), μαθαίνουμε για τον πάνδημο εορτασμό της Αγίας την 4η Σεπτεμβρίου επί αρχιερατείας Αλεξάνδρου Δηλανά, στην οποία συμμετείχαν ο Αρχων Πρωτοψάλτης του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κ. Πρίγγος και ο *“καλλιτέχνης της Βυζαντινής μουσικής”* κ. Παναγιωτίδης. Να σημειώσουμε ότι επί αρχιερατείας Πολυκάρπου, το έτος 1934, γίνεται και ανατύπωση της ακολουθίας του Αγίου Αντωνίου πολιούχου Βεροίας που πρωτοεκδόθηκε το 1806.

Το Σεπτέμβριο του 1922, σε κλίμα αναβρασμού, λόγω των γεγονότων στη Μικρά Ασία, εκδηλώνεται στρατιωτικό κίνημα με επικεφαλής τους Νικόλαο Πλαστήρα, Στυλιανό Γονατά και Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο, που ζητάει και πετυχαίνει την παραίτηση του Κωνσταντίνου υπέρ του πρωτότοκου γιου του Γεωργίου Β'. Ακολουθεί η δίκη, η καταδίκη σε θάνατο και η εκτέλεση στο Γουδί έξι από τους υπευθύνους της μικρασιατικής τραγωδίας (Γούναρης, Πρωτοπαπαδάκης, Στράτος, Μπαλτατζής, Θεοτόκης, Χατζηανέστης). Η Επανάσταση του 1922 δείχνει λίγο αργότερα την πόρτα προς την έξοδο και για τον βασιλιά Γεώργιο Β'. Από εκεί και πέρα, αρχίζουν οι ζυμώσεις και οι διεργασίες που θα οδηγήσουν στη Δ' εν Αθήναις Συντακτική Συνέλευση και την εγκαθίδρυση της αβασίλευτης Δημοκρατίας. Η Β' ελληνική Δημοκρατία θα διαρκέσει μόλις 11 χρόνια, αφού το 1935 έχουμε και πάλι παλινόρθωση της μοναρχίας.

Τα αποτελέσματα των εκλογών στη Βέροια μετά το 1924, σαφώς δείχνουν την προτίμηση του εκλογικού σώματος υπέρ των βενιζελογενών κομμάτων, καταγράφονται μάλιστα εντυπωσιακά ποσοστά, υψηλότερα από αντίστοιχα της επικράτειας. Στις εκλογές του 1928 το κόμμα των Φιλελευθέρων σημειώνει ποσοστό 63% στο δήμο Βεροίας²¹⁰.

5. Η φυσιογνωμία της Βέροιας και της τοπικής εκκλησίας μέχρι την Κατοχή

Μετά την απελευθέρωση του 1912, η πρόοδος των υποδομών, όπως και σε ολόκληρη τη χώρα, και ο εκσυγχρονισμός, ήταν αυτονόητα. Ωστόσο δεν ήταν τόσο γοργά στη Βέροια σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα, τουλάχιστον αναφορικά με τα δημόσια έργα²¹¹. Πάντως, στο λήμμα "Βέροια" της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας, γραμμένο γύρω στα 1930, υπάρχει φωτογραφία του κέντρου της πόλης, όπου διακρίνονται ήδη πολυκατοικίες.

Η Βέροια, παρότι ήταν εκ των κυριότερων βιομηχανικών κέντρων της Μακεδονίας, αφού στις αρχές του 20ού αιώνα δραστηριοποιούνται 18 Έλληνες έμποροι και 80 μικρέμποροι²¹², ωστόσο στις αρχές της δεκαετίας του 1940 ελάχιστα διαφέρει από την "τουρκόπολη" του 1912. Σύμφωνα με την απογραφή του 1940 είχε 17.482 κατοίκους, δηλαδή τέσσερις χιλιάδες κατοίκους περισσότερους από την απογραφή του 1908 (τότε ήταν οι μισοί μουσουλμάνοι, και οι χριστιανοί χωρισμένοι σε "Γκρέκους" και "Βλάχους"), και ανάμεσα σε αυτούς 600 περίπου Εβραίους. Η πόλη μέχρι τη μεταμόρφωση του αστικού ιστού της κατά τη δεκαετία του 1960, παραμένει μία τυπική πόλη του αρχιτεκτονικού τύπου της νότιας βαλκανικής, με στενά δρομάκια (καλντερίμια), σπίτια τυπικής μακεδονικής αρχιτεκτονικής, περίκλειστες γειτονιές με εσωτερική αυλή (μαχαλάδες), βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες (περί τις 70), μουσουλμανικά τεμένη, εβραϊκή συναγωγή, μύλους, γεφύρια²¹³.

Τη Βέροια της εποχής αυτής περιγράφει ο Τρύφων Τρύπτσας στις αναμνήσεις του:

"Όλο το περιβάλλον ολόγυρα αντανakλούσε μία βαρύθυμη μελαγχολία. Οι παλαιές αιωνόβιες οικοδομές, οι στενοί λιθόστρωτοι δρόμοι, τα χορταριασμένα ακάλυπτα αυλάκια των υπονόμων που αποστράγγιζαν τις φτωχογειτονιές και το λυκόφως από τον ανεπαρκή οδικό φωτισμό τη νύκτα έκαναν να φαίνεται σαν να ήταν στοιχειωμένη. Το φθινόπωρο οι ατελείωτες βροχές φόρτωναν την ψυχή με

210 Β. Γούναρη-Ι. Μιχαηλίδη, "Μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού", ό.π., 386-7.

211 Μερικός ηλεκτροφωτισμός των δρόμων της Βέροιας έγινε το 1916 από το γαλλικό στρατό, το 1925 έγινε ο ηλεκτροφωτισμός από την ανώνυμη βιομηχανική εταιρία "Βέρμιο", πλημμελής όμως, σύμφωνα και με την τεράστια αρθρογραφία στον τοπικό Τύπο της εποχής. Το 1931 ολοκληρώθηκε η μόνιμη ύδρευση με την παροχέτευση του Τριποτάμου.

212 Επίσης υπήρχαν 2 μηχανικά υδροκίνητα νηματοουργεία, 2 αλευρόμυλοι και 8-9 μύλοι για παραγωγή σησαμέλαιου. Στη Νάουσα λειτουργούσαν 3 νηματοουργεία και ασχολούνταν με το εμπόριο 17 Έλληνες, βλ. Κ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1992, 321.

213 Ο Π. Πυρινός στο *Βεροιώτικα Σημειώματα*, Βέροια 2009, 123-125, δημοσιεύει την *Εικονογραφημένη επιθεώρηση (Λεύκωμα) των κυριότερων πόλεων Μακεδονίας-Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1936, όπου η Βέροια αναφέρεται να έχει 13.349 κατοίκους, ήταν έδρα υποδιοικητού, Μητροπολίτου, με πρωτοδικείο, ειρηνοδικείο, γυμνάσιο, αστική σχολή θηλέων, πλήρη δημοτικά σχολεία και Νηπιαγωγείο.

θλίψη και τα παπούτσια με λάσπη”²¹⁴.

Η περιγραφή αυτή του Τρύπτσα αποδίδει πιστά την εικόνα της πόλης και της εβραϊκής συνοικίας της, όπως μας την παραδίδει μισό αιώνα πριν (το 1890) ο γερμανός περιηγητής Gustav Weigand:

“Οι δρόμοι είναι στενοί και έχουν πολλές γωνίες. Τα σπίτια με τα εξέχοντα πάνω πατώματα δίνουν μία αρχαϊκή εντύπωση. Η συνοικία που κατοικείται πυκνά από Ισπανοεβραίους, είναι βρόμικη και μυρίζει απαίσια, και αισθάνεται κανείς σαν άλλοτε σε μία εβραϊκή συνοικία της Γερμανίας. Τίποτε δεν θυμίζει την Ανατολή παρά μόνο η ανοιχτή στοά στην πλευρά των αυλών των σπιτιών”²¹⁵.

Σε ότι αφορά την εβραϊκή συνοικία, διατηρείται το στερεότυπο μιας εικόνας γενικά στο βορειοελλαδικό χώρο: “της απίστευτα φτωχικής, ανθυγιεινής και ακάθαρτης, με ξύλινα σπίτια και δαιδαλώδεις δρόμους και αδιέξοδα, η οποία όμως αρχίζει να διαφοροποιείται από τα τέλη της Τουρκοκρατίας, καθώς δίπλα στα χαμόσπιτα ξεπροβάλλουν και ορισμένα εντυπωσιακότερα κτίσματα”²¹⁶.

Ο συγγραφέας Κώστας Ταχτσής, που διέμενε στη Βέροια το καλοκαίρι του 1934, περιγράφει την πόλη με μία κλασική περιγραφή:

“Είναι μία πόλη στην οποία όπου σχεδόν και αν γύριζες το μάτι σου αντίκριζες ποτάμια, καταρράχτες και νεροσυρμές”²¹⁷. Και αλλού την περιγράφει ως “μία μικρή κωμόπολη που ’βραζε το κουτσομπολιό...”²¹⁸.

Σε λεύκωμα του 1936 αναφέρεται ότι η Ιερά Μητρόπολη Βεροίας είχε 85 ενοριακούς ναούς, 94 εφημερίους²¹⁹, τα μοναστήρια Τιμίου Προδρόμου Βεροίας και Αγίου Αθανασίου Σφηνίτσης με 8 μοναχούς. Ακόμη είχε 7 κατηχητικά σχολεία στη Βέροια, 4 στη Νάουσα και 20 στην επαρχία. Επίσης αναφέρονται ως ιδρύματα, στη Βέροια η Χριστιανική Ένωση “Απόστολος Παύλος” και η Φιλόπτωχος Αδελφότητα Κυριών και στη Νάουσα η Φιλόπτωχος Αδελφότητα Δεσποινίδων και ο θρησκευτικός Σύλλογος “Άγιος Θεοφάνης”²²⁰. Πάντως από δημοσίευμα τοπικής εφημερίδας το 1928 συνάγεται ότι ως ενοριακοί ναοί μέσα στη Βέροια λειτουργούσαν μόνο 3²²¹.

Μέχρι το 1927 στη Βέροια λειτουργούσαν διάφορα νεκροταφεία (εκκλησίας Κυριωτίσσης έναντι του ναού Αγίων Αναργύρων, ο Παληοφόρος, κάτω από την Ελιά, κάτω από το Πασά-Κιόσκι, ο Άγιος Προκόπιος και η Έξω Παναγιά που χρησιμοποιούσαν οι ρουμανίζοντες, τα εβραϊκά και τουρκικά νεκροταφεία στο δυτικό άκρο του Προμηθέα). Με την επιμονή του μητροπολίτη Πολυκάρπου, αποφασίστηκε η κατάργηση όλων και η δημιουργία ενός μόνον που υπάρχει μέχρι σήμερα. Η μετακομιδή μάλιστα των οστών από όλα τα νεκροταφεία έγινε με λιτανεία

214 Τρύφωνος Φωκίωνος Τρύπτσα, *Οι αναμνήσεις μου από την Ελλάδα 1929-1955*, χ.τ., 2001, 4-5. Το πρώτο σύγχρονο πολεοδομικό σχέδιο, που θα αντικαταστήσει το ανεφάρμοστο του 1925, εκπονήθηκε το 1936. Το σχέδιο αυτό, που στην πραγματικότητα θα εφαρμοστεί συστηματικά από τη δεκαετία του 1960 μέχρι τη δεκαετία του 1980, εξαφανίζει οριστικά τον παραδοσιακό χαρακτήρα της πόλης, βλ. Νίκου Καλογήρου, “Η ανάκτηση του ιστορικού κέντρου της Βεροίας- παρελθόν και μέλλον”, στο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Ημαθίας, *Ιστορικό Κέντρο Βεροίας, προβλήματα- προοπτικές*, Πρακτικά διημερίδας (8,9-12-2001), Βέροια 2003, 22

215 Gustav Weigand, *Οι Αρωμόνοι Α΄*, Θεσσαλονίκη 2001, 252

216 Αλέκας Καραδήμου- Γερολύμπου, “Οι εβραϊκές συνοικίες στις βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος της Τουρκοκρατίας”, *Σύγχρονα Θέματα* 52-53 (1994), 15.

217 Κώστα Ταχτσής, *Το φοβερό βήμα*, Αθήνα 1989, 61.

218 ό.π., 60.

219 Ωστόσο, σύμφωνα με την εφ. *Αστήρ Βεροίας* 160)47 (30-9-1931), 2, “...άλλοτε ή Μητρόπολις Βεροίας είχε ένα ή δύο ιεροκήρυκας, εν’ ᾧ τώρα μόνον εἰς τὰ ἀρχιερατικά μνημόσυνα ἀκούεται κάποτε ὁ λόγος τῆς φιλαλληλίας”. Αργότερα, στην ίδια εφημερίδα 179)66 (2-3-1932), 4, διαβάζουμε ότι ο μητροπολίτης “...Ἀνεκοίνωσε ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις θρησκευτικός Σύλλογος “Ζωή” ἀπήντησε ὅτι ἀποστέλλει ἕνα ἐκ τῶν δοκίμων ιεροκηρύκων τῆς, τόν κ. Κωνσταντῖνον Χρόνην... Ὡσαύτως ὁ Σεβασμιώτατος ἀνεκοίνωσε ὅτι κατόπιν ἐνεργειῶν του ἀπεφάσισε ἡ ἱερά σύνοδος νά ἀποστείλῃ ἕνα ιεροκήρυκα περιοδεύοντα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ μας...”.

220 Βλ. Π. Πυρινού, *Βεροιώτικα Σημειώματα*, Βέροια 2009, 123-25. Επίσης αναφέρονται ως συνεργάτες του μητροπολίτη Πολυκάρπου ο Γενικός Αρχιερατικός Επίτροπος Οικον. Θεόφιλος Βαταμίδης, οι ιεροκήρυκες Κωνσταντίνος Χρόνης (Βεροίας) και Ευστάθιος Μπιλαλής (Ναούσης), ο Γραμματέας Σ. Ιατρόπουλος, ο Γραφεύς Κ. Κουταβάς, κλητήρας Ζ. Χριστόδουλος, Αρχιερατικός Επίτροπος Ναούσης Αλ. Σταματόπουλος.

221 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* 80 (16-4-1928), 4.

Κεφάλαιο Γ΄ Κοινωνική σύνθεση

Στο μεταίχμιο της μετάβασης από την αυτοκρατορία στο έθνος για τις νέες χώρες, ενδιαφέρον προσελκύει η πληθυσμιακή κατανομή, αφού το νεοελληνικό κράτος βρίσκεται αντιμέτωπο πλέον με την δυναμική ύπαρξη "μειονοτικών" ομάδων, που διακρίνονται όχι μόνο από εθνικά χαρακτηριστικά, αλλά και θρησκευτικά ή γλωσσικά. Οι λαοί της αυτοκρατορίας γίνονται εθνοτικές μειοψηφίες. Θα παρουσιάσουμε λοιπόν την κοινωνική σύνθεση της Βέροιας, προσπερνώντας ένα σημαντικό τμήμα της, αυτό των εντοπίων χριστιανών της Ελληνικής Κοινότητας, αφού αναφερόμαστε συχνά πυκνά σε αυτούς κατά τη διάρκεια της παρούσης εργασίας εν σχέσει με τις υπόλοιπες κοινότητες. Για την περίπτωση της εβραϊκής κοινότητας και της ενδιαφέρουσας στάσης έναντί της από την εκκλησία, θα αφιερώσουμε ξεχωριστό κεφάλαιο, παρουσιάζοντας συνάμα και τη Βέροια του Μεσοπολέμου. Πάντως, όλοι μαζί, ντόπιοι ελληνόφωνοι ή μη, πρόσφυγες, μουσουλμάνοι και Εβραίοι, συνθέτουν το μωσαϊκό της περιοχής, μία εικόνα που στις κατοπινές δεκαετίες θα εκλείψει.

1. Η μουσουλμανική κοινότητα²²³

Στη Βέροια, αν και *Βυζαντινή πόλη*, σώζονται μέχρι σήμερα πολυάριθμα οθωμανικά κτίρια θρησκευτικού χαρακτήρα, όπως τζαμιά, τεκέδες (μοναστήρια δερβίσηδων και προσκυνηματικοί τάφοι), ιεροδιδασκαλεία, κτίρια φιλανθρωπικά, εκπαίδευσης και λουτρά, καθώς επίσης κρήνες και γεφύρια²²⁴.

Όσον αφορά τις προσωπικές σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων, δεν υπάρχουν επίσημες καταγραφές παρά μόνο για δικαστικές διενέξεις. Πάντως οι δύο κοινότητες δεν ήταν απομονωμένες μεταξύ τους αφού μοιράζονταν τον ίδιο αστικό χώρο (σύμφωνα με απογραφή του 1923, το 100% των μουσουλμάνων της υποδιοικήσεως Βεροίας ζει σε μικτούς οικισμούς²²⁵), και παρόλο που οι μαχαλάδες δηλώνονται ως χριστιανικοί ή μουσουλμανικοί, στην πράξη είναι πολύ πιθανό κάποιοι από αυτούς να ήταν μικτοί. Τόπος συνάντησης όλων (χριστιανών, μουσουλμάνων, εβραίων, βλάχων, αιθιγάνων) ήταν η κλειστή αγορά (μπεζεστένι) που καταστράφηκε το 1864. Τα όρια της σχέσης μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων δεν είναι τόσο στεγανά, όσο περνούν τα χρόνια. Υπήρξαν αρκετές περιπτώσεις συνεργασίας τους στα δικαστήρια²²⁶.

Κατά τις αρχές του 20ου αι., οι μουσουλμάνοι αποτελούν την πλειοψηφία των κατοίκων της Βέροιας, κάποιοι από αυτούς ήταν και μεγαλοϊδιοκτήτες που είχαν κτίσει και διαμορφώσει ολόκληρες συνοικίες (μαχαλάδες), αποκλειστικά για ενοικίαση από τις οικογένειες των

222 Ι. Παπαδάκη, *ό.π.*, 150-151. Πρβλ. εφ. *Αστηρ Βερροίας* 17 (20-12-1925), 1, όπου άρθρο "ΑΓΙΑΣΜΟΣ ΝΕΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ Ο Άγιος Αθανάσιος". Η συντήρηση και η βελτίωση του διακόσμου του νεκροταφείου της χριστιανικής κοινότητας ήταν ένα από τα καθήκοντα της όπως προβλέπονταν από τον κανονισμό της, κατά τα τέλη της Οθωμανοκρατίας, βλ. Σίας Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, *ό.π.*, 355.

223 Ευρύτερα για το θέμα, βλ. Αντωνίου Αναστασόπουλου, "Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί στη Βέροια του Β΄ μισού του 18ου αιώνα", *Βεροίας Μελετήματα*, Βέροια 2003,

224 Βλ. Αναστασίας Μαργιέ-Αννας Ματσκάνη, *Η Οθωμανική αρχιτεκτονική της Βέροιας*, Θεσσαλονίκη 2005, Γιάννη Αλεξιάδη, *Βεροιώτικες Αράδες*, Βέροια 1984, 40.

225 Γ. Γκλαβίνα, *Οι Μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923), αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης, σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες* (διδακτορική διατριβή στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2008, 575, 577.

226 Αν. Μαργιέ-Αν. Ματσκάνη, *Η Οθωμανική*, *ό.π.*, 25, 27, 38.

παραχειμαζόντων Βλάχων²²⁷. Πράγματι, οι μουσουλμάνοι του νομού Θεσσαλονίκης (σημερινοί νομοί Θεσσαλονίκης, Βεροίας, Κατερίνης), περί το 1923 κατείχαν μεγαλύτερο ποσοστό ακίνητης περιουσίας σε σχέση με Έλληνες και Εβραίους²²⁸. Σύμφωνα με τις περιγραφές του Σωτηρίου Σκληρού, τα ευπορώτερα στρώματα της μουσουλμανικής κοινότητας Βεροίας ήταν ιδιοκτήτες του 65% της καλλιεργήσιμης γης της Υποδιοίκησης Βεροίας (1913), ενώ ένα από τα πιο συνηθισμένα επαγγέλματα των κατωτέρων τάξεων την ίδια εποχή ήταν αυτό του πεταλωτή²²⁹. Κατά την διάρκεια της αρχιερατείας του Βεροίας Κωνστάντιου (1895-1906), ο Μουχσίν εφένδης διεκδικεί τον βοσκοτόπο Βεροίας ως βακουφικό του τζαμίου Χουνκιάρ²³⁰. Ωστόσο τα μεσαία και κατώτερα στρώματα ήταν ένα σημαντικό ποσοστό, η καταγραφή από τη μουσουλμανική κοινότητα Βεροίας 304 απόρων μουσουλμανικών οικογενειών δηλώνει την αληθινή εικόνα αυτής της πληθυσμιακής ομάδας²³¹.

Ένα παράδειγμα μεγαλοκτηματία μουσουλμάνου αποτελεί ο Αλή Ντεμίρ Βέης, ιδιοκτήτης του Αρκοχωρίου και πολλών αστικών κτημάτων στη Βέροια, ο οποίος εξελέγη και βουλευτής. Σε αυτόν αναφέρεται ο Ι. Παπαδάκης, βουλευτής Ημαθίας, ο οποίος όταν μετέβη στην Κορυτσά κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, τον συνήντησε εκεί όπου κατέφυγε με την ανταλλαγή πληθυσμών και ίδρυσε εργοστάσιο πλεκτών μαλλίνων. Ο συγγραφέας διασώζει την μαρτυρία ότι κατά την κατάληψη της Σμύρνης και της Μ. Ασίας, ο μουσουλμάνος βουλευτής είχε αποσταλεί από τον Βενιζέλο για να προπαγανδίζει, μεταξύ των τουρκικών πληθυσμών, υπέρ της ελληνικής διοικήσεως. Γι' αυτό καταδικάστηκε μετά την Καταστροφή σε θάνατο από το Εθνικό Δικαστήριο Ανεξαρτησίας του Κεμάλ, «...ἀναγκασθείς νά καταφύγη εἰς Ἀλβανίαν, διότι ἡ ἀχαριστία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους δέν ἐξήρесе τῆς ἀνταλλαγῆς τόν φιλέλληνα αὐτόν Τοῦρκον, ὅστις ὁμως, διατηρήσας ἐν Ἀλβανίᾳ, τήν Ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα, κατὰ τὰς ἐθνικὰς μας ἐορτὰς, ἀνῆρτα εἰς τὴν οἰκίαν καὶ τὸ ἐργοστάσιόν του τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν»²³².

Κατά την απελευθέρωση της Βέροιας (16-10-1912), οι σχέσεις μεταξύ μουσουλμάνων, και χριστιανών παραμένουν ειρηνικές. Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι και ιδιαίτερα οι προύχοντες, πανικοβλήθηκαν και ετοιμάστηκαν να φύγουν με τον σιδηρόδρομο. Τότε επενέβη ο μητροπολίτης Καλλίνικος Δελιγκάνης (1911-1922) και σε συνεννόηση με τον μουσουλμάνο δήμαρχο Χαλήλ Αλή βέη, επακολούθησε σύσκεψη χριστιανών και μουσουλμάνων, στην οποία αποφασίστηκε να καλύψει η μία εθνότητα την άλλη, από άποψη ασφάλειας και ακεραιότητας της ζωής και της περιουσίας όλων από τα δύο στρατεύματα. Προς τον σκοπό αυτόν, συστήθηκε μικτή πολιτοφυλακή, που ανέλαβε το έργο, το οποίο -ως φαίνεται- εξετέλεσε με επιτυχία, αφού η απελευθέρωση έγινε με εντελώς αναίμακτο τρόπο. Στο βιβλίο πρακτικών της Διαρκούς Αντιπροσωπείας της ελληνικής κοινότητας Ναούσης (14-10-1912) αναφέρεται ότι στη Βέροια, λόγω της τρομοκρατίας που αναπτύχθηκε, ο μητροπολίτης με τον Καημμακάμη (μουσουλμάνο διοικητή), κατελθόντες στο σιδηροδρομικό σταθμό έπεισαν τους μουσουλμάνους που ήθελαν να φύγουν, να παραμείνουν και να αντιμετωπίσουν τα γεγονότα με ψυχραιμία. Οι μουσουλμάνοι (ιδιαίτερα οι προύχοντες) δήλωσαν υποταγή στους Έλληνες, στην επίσημη παράδοση της πόλεως από τον μητροπολίτη, αλλά και στην επίσημη λειτουργία, μετείχε και ο μουσουλμάνος δήμαρχος, ο

227 Ασ. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι*, ό.π., 196. Παρόμοια και η τοπική εκκλησία, το σύνολο σχεδόν της ακίνητης εκκλησιαστικής περιουσίας διαθέτονταν προς ενοικίαση από τους Βλάχους, βλ. ό.π.

228 Σπ. Λουκάτος, *Πολιτειογραφία της Νομαρχιακής Περιφέρειας της Θεσσαλονίκης κατά την αυγή της δεύτερης δεκαετίας από την απελευθέρωσή της, 1923. Μέρος Α' Υποδιοικήσεις Βέροιας-Θεσσαλονίκης-Κατερίνης*, Αθήνα 1987, 36-37.

229 Σ. Σκληρός, *Η Νέα Ελλάδα, Α' Μακεδονία*, Αλεξάνδρεια 1913, 126-129. Και σε έκθεση του 1923 επιβεβαιώνεται ότι οι μουσουλμάνοι τσιφλικάδες εντοπίζονταν σε ημιαστικές περιοχές-κωμοπόλεις, όπως η Φλώρινα, Βέροια, Βοδενά, Λαγκαδάς, βλ. Γκλαβίνα, *Οι Μουσουλμανικοί*, ό.π., 572.

230 Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έγγραφο 558/1-3-1900.

231 Γ. Γκλαβίνα, *Οι Μουσουλμανικοί*, ό.π., 531.

232 Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 292.

οποίος παρέμεινε στο αξίωμα μέχρι τον Αύγουστο του 1916²³³, αφού εξελέγη στις εκλογές του 1915²³⁴. Τότε, η τοπική επαναστατική επιτροπή της φιλοβενιζελικής Εθνικής Άμυνας, απέλυσε τον μουσουλμάνο δήμαρχο, ο οποίος όμως μετά τις εκλογές της 11ης Νοεμβρίου 1920, επανήλθε μέχρι το 1922, όταν άρχισαν να έρχονται οι πρώτοι πρόσφυγες²³⁵.

Κατά την περιγραφή της απελευθέρωσης από τον αυτόπτη μάρτυρα, ακαδημαϊκό και λογοτέχνη Σπύρο Μελά, αναφέρεται ότι οι Τούρκοι μπέηδες περίμεναν τον ελληνικό στρατό μαζί με τους Έλληνες και τον μητροπολίτη. Και συνεχίζει: “...Οι πλούσιοι μπέηδες ήταν τύποι μάλλον διεθνείς, όπως όλοι όσοι αισθάνονται βαριά την τσέπη τους. Το συμφέρον αυτό, μονάχα, κανόνιζε κάθε φορά τα δημόσια φρονήματα και τα πολιτικά τους αισθήματα. Με τη λεπτή τους όσφρηση, είχανε νιώσει από μέρες την θέση των πραγμάτων και καθώς, είχανε διδαχτεί πολλά από όσα είχανε γίνει στα Σέρβια²³⁶, είχαν εξαντλήσει όλη τους την επιρόη, την κοινωνική δύναμη και το γόητρό τους πάνω στον όχλο των ομοθρήσκων τους. Στις κρίσιμες στιγμές, που έφυγε ο τουρκικός στρατός, είχανε πετύχει να καταπνύνουν τον ερεθισμό και να προλάβουν αντεκδίκηση εναντίοντων χριστιανών που το άφευκτο αποτέλεσμα τους θα ήτανε μια εξέγερση αντίροπη των χριστιανών, μόλις ο ελληνικός στρατός θα παρουσιαζότανε μπροστά στην πόλη. Και τα έξοδα θα τα πλήρωναν αυτοί. Την πολιτική τους, οι μπέηδες της Βέροιας, συμπλήρωναν με άμεση συνεννόηση με τους Έλληνες πρόκριτους, που τους εξομολογήθηκαν ότι, αν εξασφαλιζότανε η περιουσία τους, αδιαφορούσαν τέλεια αν οι οφειλότες τους θα πιάνονταν στο εξής από τους χωροφύλακες του Σουλτάνου Μωάμεθ του Ε΄ ή του Βασιλιά Γεωργίου του Α΄. Και τους παρακάλεσαν να εξαντλήσουν αυτοί την επιροή τους στον ελληνικό πληθυσμό. Κι έτσι λείψανε όλα τα δυσάρεστα μιας ξαφνικής αλλαζοκυριαρχίας, οι φόνοι, οι εμπρησμοί κι οι διαρπαγές. Ο Τούρκικος όχλος, άλλωστε...όσο του αρέσει να επιβάλλει τη δύναμή του και τη θέλησή του, άλλο τόσο ξέρει να σέβεται και να υπομένει καρτερικά τη δύναμη του άλλου...Οι μόνοι άνθρωποι, που η πολιτική των μπέηδων δεν κατάφερε να κερδίσει καθόλου, ήταν οι νοικοκυραίοι, που αποτελούσαν τη μεσαία τάξη...ανεξάντλητη εστία εθνικού συναισθήματος...αφού φρόντισαν να κλείσουν τα μαγαζιά, για καλό και για κακό, μας ρίχνανε, πίσω από τα θολά τζάμια των μικρών καφενείων, ματιές γεμάτες από δύσκολα συγκρατούμενο μίσος”. Και στη Νάουσα, αναφέρει: “Εκεί, ο τσαούσης, το τελευταίο λείψανο τουρκικής εξουσίας...είχε αποφασίσει...να μην αφήσει τη Νάουσα, όπου είχε υπηρετήσει τόσα χρόνια και είχε τόσους καλούς φίλους: Γιατί να φύγω; Πού να πάω; Αν ο Βασιλιάς ο Γιώργης μι θελ’ να φυλάω τα σύρματα στο ντελέγραφο και με πλερών, πού να βρω καλύτερα;...Και σκεφτόμουνα με φρίκη, ότι αν συναντιόμουν με αυτόν τον άνθρωπο λίγο πιο έξω θα ήμουν υποχρεωμένος να του στείλω μια σφαίρα στο κρανίο...”²³⁷. Σε άλλη μαρτυρία αναφέρεται ότι όταν έμπαινε ο διάδοχος στη Βέροια, “...και αυτοί οι Τούρκοι συνωθούντο να τον ιδούν”²³⁸.

Μετά την απελευθέρωση, οι νέες χώρες που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό Βασίλειο, δημιουργούν μία νέα κατάσταση για την ελληνική διοίκηση, αφού αυτή καλείται να αντιμετωπίσει

233 Γ. Χιονίδη, *Η Απελευθέρωση της τουρκοκρατούμενης Βέροιας και η διένεξη Ε. Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*, ά.τ., 1983, 22-3. Ο διάδοχος Κωνσταντίνος στο τηλεγράφημά του προς τον Βενιζέλο αναφέρει ότι οι οθωμανοί κάτοικοι παρέμειναν και οι προύχοντες δήλωσαν υποταγή, βλ. ό.π., 26. Ωστόσο, κατά τον Ι. Παπαδάκη, οι πρόκριτοι Τούρκοι Βεήδες της Βεροίας προσήλθαν στη μητρόπολη και εισηγήθηκαν τον καταρτισμό επιτροπής προς παράδοση της πόλης, τον δε προ τετραήμερου αφιχθέντα εκ Θεσσαλονίκης στρατηγό των τουρκικών στρατευμάτων, οι Τούρκοι της Βεροίας δεν τον συνέδραμαν, αλλά απέφυγαν κάθε επαφή μαζί του, βλ. *Μισός αιώνας*, ό.π., 55-56.

234 Β. Γούναρη-Ι. Μιχαηλίδη, “Μεταξύ παράδοσης”, ό.π., 384, Δ. Καρασάββα, “Οι Δήμαρχοι της Βέροιας 1912-2010”, *Χρονικά ΕΜΠΠ* (Ιαν.-Μαρτ. 2010), 18. Τα μέλη της επιτροπής ήταν: Φ. Κατσαμπής, Ι. Μάρκου, Ι. Χρυσόχου, Ν. Αντωνιάδης, Π. Μπατραλέξης, Γ. Βούρος, ταγματάρχης-μοίραρχος πεζικού Κ. Μπαρτζώκας (επικεφαλής).

235 Β. Γούναρη-Ι. Μιχαηλίδη, “Μεταξύ παράδοσης”, ό.π., 385. Οι Λαϊκοί, όπως και σε άλλες πόλεις, ξανάδωσαν το δημαρχιακό αξίωμα στον μουσουλμάνο, βλ. ό.π. Επαύθη από το κίνημα του Ν. Πλαστήρα.

236 Σε Σέρβια, Γρεβενά και Κοζάνη, μουσουλμάνοι άτακτοι επιτέθηκαν εναντίον χριστιανικών κοινοτήτων, ενώ στη μακεδονική ύπαιθρο χριστιανοί αγρότες ξεσηκώθηκαν εναντίον μουσουλμάνων μπέηδων.

237 Γ. Χιονίδη, *Η Απελευθέρωση της Βέροιας και της Νάουσας σύμφωνα με αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων*, Βέροια 1986, 15, 16, 18.

238 ό.π., 19.

διάφορες μειονοτικές ομάδες, όχι μόνον εθνικές, αλλά και αυτές που διακρίνονται με βάση το θρήσκευμα ή τη γλώσσα, πάντως η πολυπληθέστερη ήταν οι μουσουλμάνοι. Στη Βέροια, το πλήθος των μουσουλμάνων, αν δεν υπερτερούσε των Ελλήνων όπως λένε οι τοπικοί ιστοριογράφοι, ήταν εξίσου σημαντικό αριθμητικά²³⁹. Κατά την περίοδο 1913-15 παρατηρείται ένα ρεύμα μετανάστευσης, ο νομός Θεσσαλονίκης (όπου περιλαμβάνονταν και η Ημαθία), παρουσιάζει μία μείωση κατά 44.000 μουσουλμάνους σε σχέση με την απογραφή του 1913. Σε στατιστική που απέστειλε το 1916 το υπουργείο Εξωτερικών, στην πόλη της Βεροίας αναφέρονται 7.948 Έλληνες και 5064 μουσουλμάνοι, ενώ στη Νάουσα 8870 Έλληνες και 1141 μουσουλμάνοι. Στην επίσημη απογραφή του 1920, αποτελούν το 16% του νομού Θεσσαλονίκης, λιγότεροι κατά 21.053, ως αποτέλεσμα των μεταναστευτικών ρευμάτων 1915-20 και των απωλειών από τον Α΄ Παγκοσμίου και τα βουλγαρικά στρατεύματα, στη Βέροια υπολογίζονται σε 5.909. Οι μουσουλμάνοι όμως ήταν περισσότεροι, αφού πολλοί δεν δήλωναν τον αληθινό αριθμό των μελών των οικογενειών τους²⁴⁰.

Οι αιτίες και οι ερμηνείες για τις μαζικές μεταναστεύσεις τους από τον ελλαδικό χώρο έχουν μελετηθεί και έχουν γραφεί και ειπωθεί πολλά. Σε καμία περίπτωση πάντως δεν θα πρέπει να τις αποδώσουμε στην ψυχολογία και τον χαρακτήρα τους, όπως ρομαντικά αναφέρει έκθεση της Αστυνομικής Διεύθυνσης Βεροίας το Μάιο του 1914: *“Ο εκπαιτισμός των Οθωμανών οφείλεται κυρίως εις αυτήν την ισονομίαν και ισοπολιτείαν εφ’ ων στηρίζεται η Ελληνική Διοίκησης, διότι ο Οθωμανός εξ απαλών ονύχων, διδάσκεται ότι αυτός προώριστα να άρχη πάντων των άλλων εθνών, να ζή δια του ιδρώτος των άλλων, να παρανομή χωρίς να τιμωρείται και εν γένει η γνώμη του να είναι νόμος”*²⁴¹.

Κατά την ίδια απογραφή το 1920, οι μουσουλμάνοι του νομού Θεσσαλονίκης δήλωσαν ως μητρική γλώσσα την τουρκική (61.800), αλβανική (1.900), ελληνική (100), βουλγαρική (100), ενώ καταγράφονται και 2.300 αθίγγανοι. Η διαφορετικότητα στην ομιλούμενη γλώσσα υποδήλωνε σε αρκετές περιπτώσεις και διαφορετική φυλετική, ίσως και εθνική καταγωγή, αν και για την τότε επίσημη ελληνική θέση η γλώσσα δεν αποτελούσε κριτήριο εθνικής ταυτότητας, θέση που ευνοούσε την ενσωμάτωση των μη ελληνόφωνων αλλά χριστιανικών πληθυσμών. Σκόπιμα δεν χρησιμοποιήθηκε ο όρος ελληνικής ή βουλγαρικής εθνικής συνείδησης ή εθνικότητας, αφού η περίοδος 1912-1923 αποτελεί το μεταίχμιο της μετάβασης από τον προσδιορισμό του πληθυσμού με βάση το οθωμανικό μιλλέτ σε εκείνο που όριζαν οι βαλκανικοί εθνικισμοί των αρχών του 20ου αι. Άλλωστε η χρήση των όρων εθνική συνείδηση και ταυτότητα για τους μουσουλμάνους των Νέων Χωρών δεν θα απηχούσε την τότε πραγματικότητα²⁴².

Η μουσουλμανική κοινότητα αποτέλεσε κατά κάποιο τρόπο συνέχεια της οργάνωσης των θρησκευτικών ομάδων σε μιλλέτ, η θεσμική κατοχύρωση τους όμως συμβαίνει με τη Σύμβαση των Αθηνών (1913) και θεωρούνται νομικά πρόσωπα. Στη Βέροια τα μέλη της επιτροπής της κοινότητας εκλέγονταν από εκλέκτορες που ορίζονταν σε κάθε μαχαλά από τους ιμάμηδες και τα συμβούλια των γερόντων, ο πρόεδρος ήταν μουφτής και συνεδρίαζε μία φορά την εβδομάδα. Το 1916 η διοίκηση της κοινότητας αναγκάστηκε λόγω έλλειψης εσόδων να συλλέξει χρήματα από

239 Σύμφωνα με την απογραφή του 1913, οι μουσουλμάνοι ήταν περισσότεροι από τους Έλληνες στους νομούς Δράμας, και περιοχές Κοζάνης, Κικλίας, Πέλλας (οι περισσότεροι στην ύπαιθρο και όχι στις πόλεις). Στην περιφέρεια Βεροίας καταγράφονται σε 7.501 έναντι 33.521 Ελλήνων. Ωστόσο, ο κύριος όγκος των πρώτων, περί τους 5000, πρέπει να αντιστάθμιζε το πλήθος των Ελλήνων στη Βέροια των περίπου 11000 κατοίκων. Σε περίπου 41000 πρέπει να υπολογιστούν οι μουσουλμάνοι της Μακεδονίας που είτε εγκατέλειψαν τις εστίες τους, είτε έχασαν τη ζωή τους, στην περίοδο των συγκρούσεων 1912-1913. Περί το 1915 αποτελούν το 28% του πληθυσμού της Μακεδονίας, στο νομό Θεσσαλονίκης (όπου περιλαμβάνονταν και η Ημαθία) αποτελούν το 22%, σε καμία πόλη της Μακεδονίας δεν ήταν πλειοψηφία, η μεγαλύτερη συγκέντρωση αστικού πληθυσμού παρατηρούνταν σε Θεσσαλονίκη (30000), Δράμα (9800), Καβάλα (9026), Φλώρινα (6227), Βέροια (5064). βλ. Γ. Γκλαβίνα, *Οι Μουσουλμανικοί*, ό.π., 12-15, 566.

240 Η ελάττωση του μουσουλμανικού στοιχείου την περίοδο 1915-1920 στη Μακεδονία, προέρχεται αποκλειστικά από την Κεντρική και Ανατολική, βλ. ό.π., 15-18, 569-70.

241 ό.π., 81-2.

242 ό.π., 20, 569.

τους μουσουλμάνους της πόλης²⁴³.

Τον Οκτώβριο του 1922 ενθρονίστηκε στη Βέροια ο μητροπολίτης Κωνσταντίνος. Μέχρι τότε είχε διατελέσει μητροπολίτης Βοδενών (Εδέσσης), από το 1912 (λίγο πριν την απελευθέρωση). Κατά την απελευθέρωση (18-10-1912) ο Κωνσταντίνος μαζί με τους δημογέροντες της Έδεσσας προστάτευσαν τους μουσουλμάνους συμπολίτες (όπως και στη Βέροια). Σύμφωνα με το πρακτικό (16-10-1912) του Κώδικα της Ιεράς Μητροπόλεως Βοδενών, μαθαίνοντας ο καημμακάμης Βοδενών για την απελευθέρωση της Βεροίας, απευθύνθηκε στον μητροπολίτη για το πως πρέπει να αντιμετωπίσει το ζήτημα αφού πολλοί μουσουλμάνοι ήταν έτοιμοι να πάρουν τα όπλα, άλλοι δε να αναχωρήσουν. Κατόπιν συζητήσεως, αποφασίστηκε να μην προβάλουν αντίσταση και ο καημμακάμης εξέφρασε την πρόθεσή του να φύγει από την πόλη. Ο μητροπολίτης τον καθησύχασε και έθεσε στη διάθεση των μουσουλμάνων την μητρόπολη²⁴⁴. Εξάλλου, κατά τον Κωνσταντίνο Σταλίδη ο Κωνσταντίνος Α΄ είναι ο μητροπολίτης, ο οποίος, πριν και κατά την απελευθέρωση της Έδεσσας, παίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο, ώστε η μεταβολή αυτή να γίνει, όσο γίνεται περισσότερο, χωρίς κλυδωνισμούς και άσκοπες θυσίες²⁴⁵. Ο Κωνσταντίνος παρέμεινε στη Βέροια μέχρι το Φεβρουάριο του 1924.

Κατά τις παραμονές της ανταλλαγής, το 1923, η ελληνική διοίκηση ετοιμάζει τα στοιχεία των ανταλλάξιμων και στην υποδιοίκηση Βεροίας ο κατάλογος έχει ως εξής: Έλληνες 37.000, μουσουλμάνοι 5.764.

Η έξοδος των μουσουλμάνων που ήταν σταδιακή, σύμφωνα με επίσημα έγγραφα, δεν υπήρξε ανώδυνη και παρομοιάστηκε με την επώδυνη εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα. Σχετικά νωρίς άτακτες ομάδες με την ανοχή ίσως των αρχών, είχαν αρχίσει να παραβιάζουν και να οικειοποιούνται τα εισοδήματα των βακουφίων και των μουσουλμανικών περιουσιών, οδηγώντας στην οικονομική εξασθένηση και στην αναχώρηση τους²⁴⁶. Στη Νάουσα για παράδειγμα, όταν άρχισαν να φτάνουν οι πρώτοι πρόσφυγες περί το 1922, η συνοικία των ανταλλάξιμων μουσουλμάνων επιλέχτηκε ως τόπος εγκατάστασής τους. Η στέγασή των προσφύγων κατά τους βαρείς χειμώνες 1923 και 1924 απέτελεσε οξύ ζήτημα, τον Δεκέμβριο του 1923 ο γενικός διευθυντής του Κτηματικού Γραφείου Θεσσαλονίκης παρατηρούσε ότι οι πρόσφυγες διαμαρτύρονταν και επιζητούσαν την άμεση κατεδάφιση των τουρκικών οικιών με σκοπό την οικοδόμηση νέων. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο ίδιος, κάτι τέτοιο ήταν δύσκολο διότι οι 175 μουσουλμανικές οικογένειες δεν είχαν εγκαταλείψει ακόμη τη πόλη. Μάλιστα, οι μουσουλμάνοι γνωρίζοντας ότι σύντομα θα φύγουν, είχαν παρατήσει ακαλλιέργητα τα 1500 στρέμματα γης, και έτσι -όπως παρατηρεί με ανησυχία ο επιθεωρητής Κεντρικής Μακεδονίας για την ανταλλαγή των πληθυσμών- διάφοροι επιτήδειοι άρχισαν να επεμβαίνουν στα τουρκικά κτήματα, άλλοτε με τη θέληση των ιδιοκτητών και άλλοτε χωρίς αυτήν²⁴⁷. Στα ορεινά μέρη της επαρχίας, στο Δάσκιο των Πιερίων, λίγο πριν την απελευθέρωση, οι Τούρκοι επιτάσσουν τα ζώα του χωριού, για αυτό, μετά την απελευθέρωση οι χωριανοί παίρνουν τα ζώα των μουσουλμάνων που έβοσκαν και τα φέρνουν και τα μοιράζουν μεταξύ τους. Ήταν η μοναδική αδικία που έγινε εκείνες τις ημέρες, αλλά δεν κράτησε πολύ, σύντομα ήρθε διαταγή και τα επέστρεψαν στη Βέροια²⁴⁸.

243 ό.π., 532 κ.ε., 545.

244 Βλ. *Κώδιξ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βοδενῶν ἐμπεριέχων τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ὑψηλῆς Κυβερνήσεως καί τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας περὶ τοῦ προνομιακοῦ ζητήματος*, φ. 15Α (16-10-1912), το δημοσιεύει ο Κ. Σταλίδης, *Ἡ Ἱερά Μητρόπολις Εδέσσης, Πέλλης καὶ Ἀλμωπίας, Ἐπίσκοποι*, τ. Α΄, Έδεσσα 2006, 349, 350. Για την απελευθέρωση της Έδεσσας βλ. του ίδιου, *Ἡ Έδεσσα στα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, 14ος αἰ.-1912*, τ. 1, Έδεσσα 1988, 225-260, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

245 Κ. Σταλίδη, *Ἡ Ἱερά Μητρόπολις*, ό.π., 351.

246 Β. Γούναρη-Ι. Μιχαηλίδη, “Μεταξύ παράδοσης”, ό.π., 386. Βλ. επίσης Γ. Γκλαβίνα, *Οἱ Μουσουλμανικοί*, ό.π., 71 κ.ε.

247 Κ. Φωτιάδη-Ι. Μιχαηλίδη, “Στους δρόμους τῆς προσφυγιάς: Ἡ εγκατάσταση τῶν προσφύγων στη Νάουσα”, Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “Ἀναστάσιος Μιχαήλ ὁ Λόγιος” (επιμ.), Νάουσα 19ος- 20ός αἰώνας, Νάουσα 1999.194.

248 Ε. Στεφανόπουλου, *Δάσκιον Πιερίων, ἱστορία λαογραφία*, Βέροια 1972, 49.

Άλλες μαρτυρίες παρουσιάζουν την αρμονική ή τεταμένη όψη στη σχέση προσφύγων και μουσουλμάνων. Η θρακιώτισσα Χρυσάνθη Μεταλλίδου που εγκαταστάθηκε στη Βέροια το 1922, αναφερόμενη στη συμβίωση με τους μουσουλμάνους λέει: *“Οι πρόσφυγες δεν καταδέχτηκαν, αν και τράβηξαν τόσα, να πειράζουν τους Τούρκους που έμεναν εδώ. Ούτε εχθροπραξίες ούτε μίσος, γιατί οι άνθρωποι δεν έφταιγαν σε τίποτε”*²⁴⁹. Την ίδια στιγμή (1923), γυναικείες προσφυγικές οργανώσεις της Βέροιας, για να επιτευχθεί η επιστροφή των Ελλήνων που κρατούνταν αιχμάλωτοι στην Τουρκία, πρότειναν τη λήψη αντιποίνων εις βάρος του μουσουλμανικού άρρενος πληθυσμού²⁵⁰.

Οι ενέργειες γενικά των γηγενών και προσφύγων Ελλήνων, παρά το ότι δεν μπορούν να ανέλθουν σε μεγέθη “πογκρόμ” και “εθνοκάθαρσης”, εξανάγκαζαν ήδη από πολύ νωρίς τους μουσουλμάνους να αναχωρήσουν. Επίσης, δεν υπάρχουν ενδείξεις για αρχική ύπαρξη οργανωμένου σχεδίου εκδίωξης των μουσουλμάνων, αντιθέτως αυτοί αποτελούσαν στοιχείο απαραίτητο για την οικονομία των Νέων Χωρών. Πρόθεση του Βενιζέλου υπήρξε η ενσωμάτωση τους και η συγκράτηση της μετανάστευσης²⁵¹. Εξάλλου, στις εκλογές του 1920, στο νομό Θεσσαλονίκης (όπου υπάγεται και η Βέροια), οι υποψήφιοι βενιζελικοί μουσουλμάνοι ήταν τρεις και οι αντιβενιζελικοί τέσσερις.

Μετά το 1924 συνέχισε να λειτουργεί η μουσουλμανική κοινότητα Βεροίας (όπως και στη Θεσσαλονίκη), όπου συγκεντρώνονταν οι μουσουλμάνοι Κιρκάσιοι²⁵². Υπάρχει μαρτυρία για την επίσκεψη του μουφτή των Κιρκασίων Βεροίας στη βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης, την 17 Απριλίου 1943²⁵³. Από άλλη πηγή, η επίσκεψη του Νουρή μουφτή έγινε Απρίλιο του 1942 και υπέβαλε στον Βούλγαρο στρατηγό Ζίλκοφ την ευχή των μουσουλμάνων Κιρκασίων της Βέροιας, οι οποίοι ήταν περί τις 25 οικογένειες²⁵⁴.

Ελάχιστοι μουσουλμάνοι απέμειναν μετά την ανταλλαγή, με δεδομένη την ύπαρξη μέχρι των ημερών μας του περίφημου μπέη στα Πιέρια της Ημαθίας. Επρόκειτο βέβαια για χριστιανό μεγαλοκτηματία, ωστόσο κατάγονταν από μουσουλμανική οικογένεια, η οποία πήρε την αλβανική υπηκοότητα και εξαιρέθηκε της ανταλλαγής. Μία άλλη μαρτυρία του Ι. Παπαδάκη για την ύπαρξη ενός άλλου παρόμοιου μπέη σε διπλανό χωριό, φανερώνει ότι ελάχιστοι μουσουλμάνοι απέμειναν. Και αυτό συμβαίνει επειδή η μαρτυρία του Παπαδάκη, αναφέρεται σε Τούρκο ιδιοκτήτη της Σφηκιάς. Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων αναφέρει ότι όταν επισκέφθηκε το χωριό Πολυδένδρι κατά την Κατοχή, *“...ό Τούρκος ιδιοκτήτης Σφηκιάς Αλή Μουστεμπά, ύπολείμενον έλεεινόν, επέδραμεν εις Σφηκιάν μετά κουστωδίας Γερμανών χωροφυλάκων, πρὸς ἐξαναγκασμόν τῶν χωρικῶν διὰ νά εἰσπράξῃ τὰ δικαιώματά του, τὰ ὅποια κατόπιν συστάσεώς μου ἤρνουντο νά τοῦ παραδώσουν. Μένεα πνέων διὰ τοῦτο ὁ Αἰλῆς προσεπάθησε νά μέ ἐξοντώσῃ ἀργότερον, εἰς Θεσσαλονίκην, διότι ἐδιώχθην κατόπιν καταγγελίας του, ὅτι ἤμην δῆθεν πράκτωρ τῶν Ἀγγλῶν, διέφυγα ὁμως ὡς ἐκ θαύματος τήν σύλληψιν ἐκ μέρους τῶν Γερμανῶν. Ὅπως ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπληροφορήθην, ὁ Αἰλῆς ἔπαιξε διπλοῦν ρόλον. Ἐξυπηρέτει τοὺς Γερμανοὺς, ταυτοχρόνως ὁμως ἦτο καί πράκτωρ τῆς Ἰντελιτζεν Σέρβις, διότι ἀποκαλυφθέντος τοῦ ρόλου του, ἐξετελέσθη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς”*²⁵⁵. Πάντως,

249 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση προσφύγων στη Βέροια (1914-1930)*, πτυχιακή εργασία, Φλώρινα 1998, 20 όπου και προφορικές μαρτυρίες προσφύγων.

250 Ο γυναικείος προσφυγικός κόσμος Βεροίας προς υποδιοικητή Βεροίας, 12-11-1923, βλ. Γ. Γκλαβίνα, *Οι Μουσουλμανικοί*, ό.π., 507.

251 Γ. Γκλαβίνα, *Οι Μουσουλμανικοί*, ό.π., 90 κ.ε.

252 Γ. Γκλαβίνα, ό.π., 548.

253 Α. Χρυσόχδου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, βιβλίον Β', Θεσσαλονίκη 1950, 292. Επίσης, κατά τον

254 Πρόκειται για έγγραφο από το αρχείο του υπουργείου Εξωτερικών, βλ. Χ. Καρδάρη, *Η βουλγαρική προπαγάνδα στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης (1941-1944)*, Αθήνα 1997, 92.

255 Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 316-7. Στο Ν. Μαραντζίδη, *Οι μικρές Μόσχες*, ό.π., 160, αναφέρεται ότι οι κάτοικοι της Σφηκιάς είχαν δημιουργήσει μία παράδοση εξεγέρσεων ενάντια στον Τούρκο τσιφλικά, η τελευταία χρονολογείται το 1940, όταν οι αγρότες λιθοβόλησαν τους αντιπροσώπους του μπέη που ήρθαν να εισπράξουν τη δεκάτη. Οι κάτοικοι της Σφηκιάς είναι ντόπιοι, οι λεγόμενοι (αρχαίοι) Μακεδόνες (όχι σλαβόφωνοι).

μετά τη συνθήκη της Λωζάνης (30-1-1923), οι μπέδες διατηρούσαν τα δικαιώματά τους, και οι Βλάχοι του Σελίου, μίσθωναν βοσκότοπους στα χειμαδιά από τους πληρεξούσιους Έλληνες δικηγόρους τους²⁵⁶, ενώ στους Γεωργιανούς οι Βλάχοι (μετά την απελευθέρωση) αγόρασαν για “ένα κομμάτι ψωμί” ένα μέρος των κτημάτων του μπέ στον οποίο εργάζονταν μέχρι τότε²⁵⁷.

2. Πρόσφυγες

Με τη συνθήκη της Λωζάνης (1923) η οποία “υποδήλωνε τον ενταφιασμό της μεγαλεπήβολης Μεγάλης Ιδέας”²⁵⁸ και την ανταλλαγή των πληθυσμών (1924), η Ημαθία δέχτηκε χιλιάδες κατατρεγμένους της μικρασιατικής καταστροφής. Στο εξής η πόλη θα ζούσε στο ρυθμό της εγκατάστασης και δραστηριοποίησης των προσφύγων αλλά και στο πλαίσιο των κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών που ενεργοποίησε η απότομη αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού. Δημιουργούνται νέα πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά δεδομένα σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Το προσφυγικό κύμα βρήκε την Μακεδονία απροετοίμαστη, σχεδόν υποανάπτυκτη και βοήθησε στο μέγαλωμα της φτώχειας και της ανθρώπινης δυστυχίας. Όμως το κέρδος ήταν τεράστιο. Εξασφαλίστηκε ομοιογένεια του πληθυσμού της. Το ελληνικό στοιχείο με την αποκατάσταση των προσφύγων αποτελούσε στην Μακεδονία (1926) το 90% περίπου του πληθυσμού της, μετατρέποντας ταυτόχρονα την Ελλάδα σε μία χώρα χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα μειονοτήτων²⁵⁹.

Ως το 1915 η Βέροια είχε 212 προσφυγικές οικογένειες και 862 πρόσφυγες²⁶⁰ (κυρίως Πόντιοι από Καύκασο, Θρακιώτες από Ανατολική και Βόρεια Θράκη). Στην Ημαθία άρχισαν να καταφθάνουν οι πρώτοι κατατρεγμένοι της μικρασιατικής καταστροφής, Μικρασιάτες, Θρακιώτες, Πόντιοι, από το Σεπτέμβριο του 1922, το 1926 οι προσφυγικές οικογένειες έφτασαν τις 4706 και οι πρόσφυγες τους 17.649²⁶¹. Ως το 1926 μέσα στη Βέροια εγκαταστάθηκαν, σύμφωνα με ανέκδοτα στοιχεία του καθηγητού του πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης Απόστολου Βακαλόπουλου, 4934 άτομα²⁶². Αναλυτικότερα, 675 ήρθαν από τη Θράκη, 3322 από τη δυτική Μικρά Ασία, 479 από τον Πόντο και 467 από τον Καύκασο. Περίπου 200 οικογένειες εγκαταστάθηκαν στη Νάουσα και εκατοντάδες άλλες σε διάφορες περιοχές της Ημαθίας (Τρίλοφος, Στενήμαχος, Ροδοχώρι, Βεργίνα, Ράχη, Τριπόταμος, Ν.Νικομήδεια, κ.α.). Κατάγονταν από διάφορα μέρη του Πόντου και της Ρωσίας (Νικομήδεια, Κερασούντα, Καύκασο, Τραπεζούντα, Αργυρούπολη), της Μ. Ασίας (Προύσα, Κιουτάχεια, Μενεμένη, Μαγνησία, Φιλαδέλφεια, Σμύρνη, Καισάρεια, Ικόνιο, Άγκυρα, Κυζίκιο, Δαρδανέλια, Αϊδίνιο, Νίκαια κ.α), της Ανατολικής και Βόρειας Θράκης (Βιζύη, Σαράντα Εκκλησιές, Ραιδεστό, Αδριανούπολη, Φιλιππούπολη, Κούκλενα, Βοδενά) και τη Κωνσταντινούπολη²⁶³.

Οι πρόσφυγες έρχονταν κυρίως ομαδικά με τις οικογένειές τους. Επέλεξαν την Βέροια κυρίως επειδή είχαν συγγενείς ή συμπατριώτες, και λόγω καλύτερων συνθηκών διαβίωσης (καιρικών, οικονομικοκοινωνικών). Άλλοι από τους πρόσφυγες ήταν εύποροι, άλλοι είχαν κάποιες

256 Α. Τζίμα, *Σέλι, μία ακόμα Μέκκα των Βλάχων*, Βέροια 2005, 39.

257 Ν. Μαραντζίδη, *Οι μικρές Μόσχες, πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρουσίας του κομμουνισμού στον ελλαδικό αγροτικό χώρο*, Αθήνα 1997, 152.

258 Π. Πετρίδη, (επιμ.), *Το έργο της Κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928-1932. Τι υπεσχέθη προεκλογικώς και τι επραγματοποίησε*, Θεσσαλονίκη 2000, 80.

259 Β. Γούναρη-Ι. Μιχαηλίδη, "Μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού", ό.π., 386. Αλλά και βοήθησαν, ως ποιμνία από τις επαρχίες του Πατριαρχείου, στην ενίσχυση της εθναρχικής συνείδησης στην Ελλάδα (όπως βέβαια και οι αρχιερείς), βλ. Α. Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 160.

260 Σ. Πελαγίδη, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930) ο πόνος και η δόξα*, ά.τ.χ., 130.

261 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ό.π., 8, 19.

262 Βέροια *Τουριστικός οδηγός*, εκδ. Δήμου Βεροίας, 1991

263 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ό.π., 10-11.

οικονομίες, ενώ άλλοι δεν είχαν τίποτα²⁶⁴. Αρχικά (1914) εγκαταστάθηκαν στον τουρκικό μαχαλά στον Προμηθέα²⁶⁵, άλλοι σε σπίτια και άλλοι στο Ιμαρέτ (μουσουλμανικό πτωχοκομείο)²⁶⁶. Το μεγάλο κύμα προσφύγων το 1922, για δύο χρόνια, μέχρι το 1924 που φύγανε οι μουσουλμάνοι με την αναγκαστική ανταλλαγή της συνθήκης της Λωζάνης, ταλαιπωρήθηκαν αφάνταστα εξαιτίας της έλλειψης στέγης. Εγκαταστάθηκαν σε σπίτια μουσουλμάνων²⁶⁷, εκκλησίες, τζαμιά, στον επίσης τουρκικό μαχαλά Τσερμένι. Τα βακούφικα (κελιά πέριξ των εκκλησιών) αναμφίβολα απετέλεσαν στέγη για πολλούς από τους αστούς πρόσφυγες. Περί το 1928, πληροφορούμαστε ότι 30 φτωχές πολυμελείς οικογένειες που διέμεναν σε κελιά της εκκλησίας του αγίου Γεωργίου, κινδύνευαν να βρεθούν στο δρόμο επειδή ο νομομηχανικός έκρινε την κατεδάφισή τους. Στην αναφορά τους, ζητούν την αναστολή της κατεδάφισης²⁶⁸.

Ως το 1930 που άρχισε η οριστική διανομή των χωραφιών και των σπιτιών, οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν προσωρινά στα χωράφια και τα σπίτια των μουσουλμάνων που έφυγαν. Στη μοιρασιά δεν έλειψαν οι “προσφυγοπατέρες” που εκμεταλεύθηκαν την κρίσιμη κατάσταση των προσφύγων. Στους αγρότες της Βέροιας δόθηκαν δώδεκα στρέμματα, επειδή τα χωράφια ήταν ποτιστικά. Στα χωριά ο κλήρος έφτανε τα τριάντα στρέμματα. Στους αστούς και τους εμπόρους δόθηκε ο συνοικισμός του αποστόλου Παύλου²⁶⁹. Συγχρόνως η ελonoσία θέριζε²⁷⁰, η παλαιά Μητρόπολη ήταν ο χώρος από όπου μοιράζονταν τρόφιμα στους πρόσφυγες²⁷¹, στην περιοχή Ωρολογίου λειτουργούσε πρόχειρο νοσοκομείο για τους πρόσφυγες²⁷².

Οι σχέσεις των προσφύγων με τους μουσουλμάνους παρουσιάζονται αρμονικές²⁷³. Όσον αφορά τις σχέσεις όμως με τους ντόπιους διατυπώθηκαν δισταμένες απόψεις. Από τη μία πλευρά κάποιοι πρόσφυγες είπαν ότι οι ντόπιοι δεν τους αντιμετώπισαν όπως περίμεναν και τους έβλεπαν με κάποια αρνητική διάθεση²⁷⁴. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για ομαλές σχέσεις (φιλικές και επαγγελματικές)²⁷⁵.

Πρώτο χαρακτηριστικό δημοσίευμα (1924) στην πρώτη τοπική εφημερίδα της Βέροιας αναφέρει: “...Δυστυχώς καίτοι δύο έτη ήδη παρήλθον από της εγκαταστάσεως των προσφύγων εν Βεροία και των περιχώρων αυτής, αν παρατηρήση τις καλώς θα ίδη ότι, ούδεν ἔχνος φιλίας και ὁμονοίας υπάρχει μεταξύ αὐτῶν και ἐκείνων (των εντοπίων), ούδεμία σχέσις και προθυμία διὰ τὸ καλὸν ἐκ μέρους ἀμφοτέρων. Καὶ προσπαθοῦμεν νὰ διακρίνομεν τὸ αἷτιον τῆς δημιουργηθείσης ταύτης ψυχρότητος...”²⁷⁶. Ακολουθῶς θεωρεῖ τον παράγοντα της τραγικής φυγῆς των προσφύγων

264 Σ. Ζερδαλή, ὁ.π., 19, 26.

265 Γ. Αλεξιάδης, *Φουντώνει η δάφνη*, Βέροια 1997, 47.

266 Γ. Αλεξιάδης, *Στίγμα*, Βέροια 1996, 75.

267 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια (1914-1930)*, Φλώρινα 1998 (πτυχιακή εργασία στο τμήμα δημοτικής εκπαίδευσης της παιδαγωγικής σχολῆς Φλώρινας), 20. Βλ. ὁ.π. τη μαρτυρία της Χρυσάνθης Μεταλλίδου “...Τους Τούρκους τους μάξωσαν σε ένα δωμάτιο δυο-τρεις οικογένειες μαζί και παραχώρησαν τα σπίτια τους σε εμάς...Εμάς μας έδωσαν ένα δωμάτιο να μένουμε”, (το ίδιο μαρτυρεῖ και ο Γ. Αλεξιάδης, *Βεροιώτικα και Θρακιώτικα*, Θεσσαλονίκη 1985, 30).

268 Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930) ο πόνος και η δόξα*, ἄ.τ.χ., 130.

269 Βλ. περισσότερα Γ. Αλεξιάδης, *Βεροιώτικα και Θρακιώτικα*, Θεσσαλονίκη 1985, 30-1.

270 Γ. Λαμπρίδης, *Οι πρόσφυγες του 1922*, Αθήνα 1982, 91-92.

271 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια (1914-1930)*, Φλώρινα 1998 (πτυχιακή εργασία στο τμήμα δημοτικής εκπαίδευσης της παιδαγωγικής σχολῆς Φλώρινας), 30.

272 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* 107 (10-10-1928), 1.

273 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ὁ.π., 20. Βλ. ὁ.π., κατά τη Θρακιώτισσα Λουλούδα Στεφανίδου, οι γονεῖς της είχαν ἄριστες σχέσεις με το τουρκικό σπίτι, που βρισκόταν απέναντι από το δικό τους και στο οποίο κατοικούσε ο μπέης (δήμαρχος) της Βέροιας.

274 Κατά τις μαρτυρίες που συνέλεξε ο Σ. Ζερδαλῆς στην εργασία του, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ὁ.π., 21, οι ντόπιοι αποκαλούσαν τους πρόσφυγες “τουρκόσπορους και πρόσφυγκες”, συνήθιζαν να φοβρίζουν τα παιδιά τους με τη φράση “θα σε φάει ο πρόσφυγκας”, τα παιδιά των ντόπιων απέφευγαν τα προσφυγόπουλα.

275 Γ. Αλεξιάδης, “Μία Ελληνική Ανατολική Θράκη, 1920-22”, *Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας*, Βέροια 1991, 79, Ε. Βακάλη, “Αναμνήσεις”, ὁ.π., 47, Ι. Μελετίδης, “Το προσφυγάκι”, ὁ.π., 83, Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ὁ.π., 21 κ.ε.

276 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* 3 (Δεκέμβριος 1924), 3.

από τις πατρίδες τους ως ένα φυσιολογικό αίτιο μη προσαρμοστικότητας. Ωστόσο το κράτος δαπανά για αυτό αμέτρητα χρήματα, όπως και όλοι οι ντόπιοι, “...*ὀλίγαι συνεισφοραί δὲν ἐγένοντο, ὀλίγαι φορολογίαι δὲν ἐδημιουργήθησαν καὶ ὀλίγα δὲν ἐθύσiasαν οἱ ἐντόπιοι διὰ τὰ παρηγορίσουν τοὺς ἀδελφούς των συναισθανόμενοι πλήρως τὴν θέσιν ἐκείνων. Μ’ ὅλα ταῦτα ὅμως κάτι ἔλειπεν ἀπὸ τὸ μέσον. Ὡς προεῖπομεν οὐδεὶς δυστυχῶς ἐντόπιος ἐπλησίασε ἕνα πρόσφυγα ἵνα συνδεθῇ μετ’ αὐτοῦ φιλικῶς καὶ οἰκογενειακῶς. Πάντοτε ἐθεωρήθη ὁ πρόσφυξ ὡς ξένος εἰς τὸν τόπον τῆς ἐγκαταστάσεώς του...*”²⁷⁷. Αυτό άραγε συνέβη επειδή οι ντόπιοι δεν έχουν το πνεύμα της φιλοξενίας ή επειδή οι “ξένοι” με τη συμπεριφορά τους δημιούργησαν μία κακή γνώμη για τους ντόπιους; “*Πολλά μας πείθουν διὰ τὸ δεύτερον*”. Διότι πολλοί πρόσφυγες έκαναν κατάχρηση της φιλησυχίας των εντοπίων και της φιλικής στάσεως του κράτους. Αυτό συμβαίνει έξω από την πόλη, όπου πρόσφυγες κατέλαβαν τα έτοιμα χωράφια των εντοπίων ενώ προβλέπεται με νόμο η παραχώρηση σε αυτούς αγόνων για καλλιέργεια, δείγμα οκνηρίας. “*Πρὸ πολλοῦ ψιθυρίζεται ὅτι ὁ βουλγαρόφων πληθυσμὸς τῶν γειτόνων χωρίων πρόκειται νὰ μεταναστεύσῃ εἰς Βουλγαρίαν μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ πλέον τὰς πιέσεις ἐκ μέρους προσφύγων τινῶν οἵτινες ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὡς κατακτηταὶ ἐγκαθίστανται ἐντὸς τῶν οἰκιῶν καὶ ἀγρῶν των, ἀλλὰ καὶ διὰ παντοίων μέσων προσπαθοῦσιν νὰ χαρακτηρίσωσιν τὸν πληθυσμὸν τοῦτον ὡς ὑποθάλλοντα τὴν βουλγαρικὴν δῆθεν ὑφισταμένην προπαγάνδαν*”²⁷⁸. Όμως οι ντόπιοι γνωρίζουν καλά τα πατριωτικά τους αισθήματα. Τελικώς δύο πράγματα συνιστά στις δύο πλευρές: Στους μεν πρόσφυγες να συμμορφωθούν και να εργαστούν, στους δε ντόπιους να ξεχάσουν το παρελθόν και να σταθούν αρωγοί στους νέους συμπατριώτες.

Άλλο χαρακτηριστικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ίδια εφημερίδα, στις 8 Ιουνίου 1932, με τίτλο “*Πρόσφυγες καὶ γηγενεῖς ἐνωθῆτε*”, από τον πρόσφυγα Χαράλαμπο Χιονίδη: “*Μερικοὶ ἐκ τῶν γηγενῶν λένε πῶς τὴν σημερινὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τὴν ἔφεραν οἱ 1,5 ἑκατομμύρια πρόσφυγες. Αὐτοί, λένε ἂν δὲν πατοῦσαν στὴν Ἑλλάδα θὰ ζούσαμε μια χαρά. Καὶ μὲ χίλια δυο ἄλλα λόγια καταρῶνται τὴν ἡμέραν ἐκείνην ποῦ ἔπessαν στὴν Ἑλλάδα οἱ πρόσφυγες. Θεωροῦν μὲ ἄλλους λόγους τοὺς πρόσφυγας ὡς μια πληγὴ τοῦ Φαραώ. Ἄς ἔρθουμε τώρα στοὺς πρόσφυγας. Κι’ ἀπ’ αὐτοὺς βρίσκονται ἄρκετοὶ ποὺ καταρῶνται τὴν ὥραν ποῦ ἔπessαν στὴν Ἑλλάδα. Κατηγοροῦν τοὺς γηγενεῖς ὡς ἀνθρώπους ὀπισθοδρομικοὺς, συμφεροντολόγους, ἀπάτριδες καὶ τὰ ρέστα. Κι’ ἔτσι οἱ μὲν γηγενεῖς αὐτοὶ ὡς αἰτίαν τῆς κακοδαιμονίας των θεωροῦν τοὺς πρόσφυγας οἱ δὲ πρόσφυγες τῆς ὅλης κακομοιριάς τοὺς τοὺς γηγενεῖς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἔχουν ἄδικον. Καὶ οἱ δυο παρατάξεις ἐξετάζουν μονοπλεύρως τὰ πράγματα...*”. Όπως δείχνει το άρθρο αυτό, οι σχέσεις ανάμεσα σε ντόπιους και πρόσφυγες εντάθηκαν κυρίως για οικονομικούς λόγους διότι και οι ντόπιοι αντιμετώπιζαν οικονομική ανέχεια.

Παρόμοια προβλήματα εμφανίστηκαν ανάμεσα σε πρόσφυγες και βλάχους, ιδιαίτερα στο χωριό Γεωργιανοί. Στη μείωση της έντασης, υποστηρίχθηκε επιτυχώς ότι συνέβαλαν τέσσερις παράγοντες: Το σχολείο, ο πόλεμος, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, η εκκλησία. Το σχολείο και το καφενείο ήταν ο τόπος που συναντιούνται οι άνδρες του χωριού, ο ανάλογος δε τόπος για τις γυναίκες είναι η εκκλησία. Στο ναό του αγίου Γεωργίου, οι γυναίκες (ίσως και οι άνδρες) των δύο πλευρών έρχονται σε επαφή μεταξύ τους “*καὶ οικοδομοῦν μία καινούρια κοινότητα: τὴν κοινότητα των πιστῶν (καὶ ενοριτῶν), ἐκεῖ οἱ γυναῖκες μαθαίνουν νὰ ἀναγνωρίζουν ἡ μία τὴν ἄλλη, ὅχι μόνο ὡς Καυκάσια καὶ Βλάχα, ἀλλὰ καὶ ὡς χριστιανή*”²⁷⁹. Στη Βέροια λειτουργεῖ η ρουμανική εκκλησία στην οποία καταφεύγουν πολλοί βλάχοι. Σύμφωνα με μαρτυρίες, οι βλάχοι των Γεωργιανῶν παρέμειναν πιστοί στο Πατριαρχείο, γεγονός που θυμούνται και διηγούνται έντονα οι πιο ηλικιωμένοι βλάχοι του χωριού. Συγχρόνως, η εκδήλωση της θρησκευτικότητας ανάμεσα στις δύο κοινότητες δεν έχει το ίδιο βάρος. Για τους βλάχους θα αναφερθούμε παρακάτω, θα αρκεστούμε μονάχα να πούμε ότι η πίστη τους είναι δυναμική, όσον αφορά όμως τους καυκάσιους πρόσφυγες, αν και πηγαίνουν στην εκκλησία, δεν νηστεύουν συχνά, δεν δείχνουν φροντίδα για το ναό, δεν σέβονται τόσο τους ιερείς. Χαρακτηριστικό γεγονός είναι ότι οι κάτοικοι του χωριού αρνήθηκαν να χτιστεί μέσα στα

277 ό.π.

278 ό.π.

279 Ν. Μαραντζίδη, *Οι Μικρές Μόσχες*, ό.π., 156.

γεωγραφικά όρια της κοινότητας το μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά, σπουδαίο μνημείο του ποντιακού ελληνισμού, γιατί θα εμπόδιζε τη βοσκή των κοπαδιών τους. Κατά το 1944, κάποιοι από τους κατοίκους του χωριού δε δίστασαν να συμμετάσχουν άμεσα ή έμμεσα στη δολοφονία του παπα-Νικόδημου, που κατά την περίοδο της κατοχής φαίνεται να είχε εκφραστεί θετικά για τους Γερμανούς (βλ. κεφάλαιο για τους ιερείς-θύματα, παρακάτω)²⁸⁰.

Ο ποντιακής καταγωγής Γιάννης Μελετίδης, τοπικός ιστοριογράφος, εξέφρασε την ακόλουθη άποψη σχετικά με τις σχέσεις ντόπιων και προσφύγων: *“Η ένταξη των προσφύγων στη τοπική κοινωνία της Βέροιας έγινε σταδιακά. Στην αρχή υπήρξε επιφυλακτικότητα και από την πλευρά των ντόπιων και από την πλευρά των προσφύγων. Κάπου ήταν και επόμενο, αφού είχαν ιδιαιτερότητες, στη γλώσσα, στα ήθη και στα έθιμα και στην οικονομική τους κατάσταση. Σιγά-σιγά όμως άρχισαν να υπάρχουν σχέσεις φιλίας και εμπιστοσύνης”*. Ο θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης, τοπικός επίσης ιστοριογράφος της Βέροιας, δήλωσε: *“Πάνω σε θέματα κοινωνικά και προσέγγισης των ντόπιων και των προσφύγων έχω να πω ότι οι Θράκες πλησίασαν, ίσως, πιο γρήγορα τους ντόπιους, επειδή δεν τους χώριζε η γλώσσα, ήταν ελληνόφωνοι. Έπειτα οι συνήθειες των Θρακών ήταν μάλλον, πιο κοντά στις συνήθειες των Μακεδόνων. Διαφορά μεγαλύτερη, χωρίς αυτό να είναι απόλυτο, είχαν οι Μικρασιάτες, όσοι ήταν τουρκόφωνοι και οι Καυκάσιοι, γιατί μιλούσαν διαφορετική γλώσσα”*²⁸¹.

Ένας ακόμη όμως παράγοντας ίσως βοήθησε αυτούς τους Θράκες στην πιο άνετη ενσωμάτωσή τους. Από το 1924 μέχρι το 1927 μητροπολίτης Βεροίας είναι ο Σωφρόνιος Σταμούλης, με καταγωγή από την Ανατολική Θράκη, γεννήθηκε στη Συληβρία. Στο Μουσείο Μπενάκη, στο αρχείο του Ελευθέριου Βενιζέλου²⁸², συναντάμε επιστολή των Ελλήνων της Θράκης προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, σχετικά με το μέλλον της Μακεδονίας και ιδιαίτερα της Θράκης μετά την κατάληψή τους από τους Βούλγαρους. Η ημερομηνία είναι 9 Νοεμβρίου 1912, και οι αποστολείς είναι ο αρχιμανδρίτης Σωφρόνιος Σταμούλης, ο αρχιμανδρίτης Χρύσανθος Φιλιππίδης και ο έμπορος Δ. Μαργαρίτης. Ο τόπος αποστολής είναι η Κωνσταντινούπολη, η επιστολή είναι συνολικά 4 σελίδες. Σε αυτήν, συγχαίρουν τον Ελευθέριο Βενιζέλο για τις επιτυχίες του και εκφράζουν το φόβο τους για το μέλλον της Θράκης και των συμπαγών ελληνικών πληθυσμών, οι οποίοι βρισκόταν υπό την κατοχή των Βουλγάρων μετά την ήττα των Τούρκων. Για το λόγο αυτό ζητούν να πραγματοποιηθεί δημοψήφισμα από το οποίο θα κριθεί η τύχη της περιοχής. Ωστόσο, η αιτία της απομάκρυνσής του Σωφρόνιου από τη Βέροια ήταν η αντιπροσφυγική στάση του (!).

Σταδιακά, ένα σκάνδαλο για την εποχή, ο γάμος μεταξύ πρόσφυγα και ντόπιου, γίνεται συνήθεια. Αρχικά όμως, οι μικτοί γάμοι γίνονται μεταξύ βλάχων και προσφύγων. Είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα εφημερίδας: *“Οί γάμοι (sic) πέρνουν καί δίνουν ιδίως μεταξύ τῶν ἀδελφῶν προσφύγων καί τῶν συμπολιτῶν μας κουτσοβλάχων. Φαντασθῆτε ὅτι τὴν περασμένην Κυριακὴν 17 ζεύγη νεαρῶν ὑπάρξεων ἠνώθησαν ὑπὸ τὰς εὐλογίας τῆς Μητρὸς ἐκκλησίας. Ἄν ρωτᾶται δὲ καὶ γιὰ τοὺς δικοὺς μας (sic) ἄφστα. Ἀποφεύγουν τὸν γάμον σὰν ὁ διάβολος τὸ λειβάει”*²⁸³. Πάντως κατά την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι σχέσεις είναι πλέον αρμονικές.

Οι πρόσφυγες και στη Βέροια έκλιναν προς το Βενιζέλο (ήταν ωστόσο μοιρασμένοι σε δύο βουλευτικές παρατάξεις των Φιλελευθέρων), σύντομα υπήρξαν πρόσφυγες υποψήφιοι βουλευτές ενώ άλλοι διορίστηκαν δημοτικοί σύμβουλοι²⁸⁴.

Όσον αφορά την εκπαίδευση τους, γενικά τα προσφυγόπουλα ξεκινούσαν το σχολείο,

280 Οι Γεωργιανοί βρίσκονται 7 χιλιόμετρα έξω από τη Βέροια, σε υψόμετρο 440 μ. στο Βέρμιο, περισσότερα και για την ιδιάζουσα περίπτωση αυτού του χωριού βλ. Ν. Μαραντζίδη, *Οι μικρές Μόσχες*, ό.π., 145-211, οι πληροφορίες του οποίου αποτελούν πολύ σημαντικό εργαλείο για την παρούσα εργασία.

281 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ό.π., 24.

282 Φάκελος 364-083. Δημοσίευσμά του βλ. Θεοκλήτου Α. Στράγκα αρχιμ., *Εκκλησίας Ελλάδος*, ό.π., τ. Β΄, Αθήνα 1970, 997-999. Επίσης για την έντονη συνοδική παρουσία του βλ. ό.π., τ. Γ΄, Αθήνα 1971 και τ. Δ΄, Αθήνα 1972.

283 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* (7-2-1926), 2. Επίσης βλ. Γ. Αλεξιάδη, *Αύρες Λαύρες*, Βέροια 1987, 60-1. Άλλα δημοσιεύματα για τους πρόσφυγες στην εφ. *Αστήρ Βερροίας*, βλ. 15 (30-8-1925), 1.

284 Βλ. περισσότερα Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ό.π., 83-7.

κάποια συναντούσαν δυσκολίες και τελείωναν αργότερα, σταδιακά πολλοί πρόσφυγες αναδείχθηκαν σε εκπαιδευτικούς, γιατρούς, δικηγόρους, μηχανικούς, ιερείς²⁸⁵. Το 1925 λειτούργησε νυκτερινό σχολείο για τουρκόφωνους πρόσφυγες χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία²⁸⁶ ενώ ιδρύθηκαν προσφυγικοί σύλλογοι²⁸⁷.

Η Βέροια ενισχυμένη από το δυναμικό προσφυγικό στοιχείο πήρε καινούρια πνοή σε όλους τους τομείς. Σε συνεργασία με το ντόπιο γηγενή πληθυσμό επιδόθηκε σε παραγωγικά έργα. Τα ελάχιστα προβλήματα προσαρμογής στη νέα πατρίδα ξεπεράστηκαν γρήγορα. Η πόλη άρχισε σιγά-σιγά να παίρνει ελληνόμορφο χαρακτήρα.

Το 1932-1936 συντελέστηκε η αποξήρανση της λίμνης-βάλτου των Γιαννιτσών και έτσι αποδόθηκαν για καλλιέργεια χιλιάδες στρέμματα εύφορης γης, τα οποία έθρεψαν τους κατοίκους και οδήγησαν στην ανάπτυξη. Σημαντική ώθηση στην κτηνοτροφία θα δώσει και η ανάπτυξη οργανωμένων κτηνοτροφικών μονάδων στη Βέροια, ενώ στη Νάουσα θα λειτουργήσουν Πειραματικά και Πρότυπα φυτώρια²⁸⁸.

Το 1924 ιδρύεται το Γενικό Νοσοκομείο Βεροίας με την ονομασία "Νοσοκομείο Προσφύγων Βεροίας". Το 1927 το νοσοκομείο μετονομάστηκε σε Δημοτικό (και το 1930 Κρατικό) και το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο διορίστηκε το 1929 με πρώτο πρόεδρό του, τον Μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης Πολύκαρπο²⁸⁹. Κατά την Κατοχή, τυγχάνει γνωστή η στρατολόγηση 40-45 τουρκόφωνων προσφύγων (προφανώς εκ Πόντου) από τον Γερμανό υπολοχαγό Φραντς Κράουτςμπεργκερ, διοικητή του τμήματος Αντικατασκοπίας, για τη χρησιμοποίησή τους στον αντιανταρτικό αγώνα²⁹⁰.

2.1. Η αντιπροσφυγική στάση του μητροπολίτου Σωφρονίου και η μετάθεση του μέσα από τα απομνημονεύματα του βουλευτή Ημαθίας Ιωάννη Παπαδάκη και τον Τύπο

Σε άρθρο της εφ. *Αστήρ Βερροίας* 20 (7-2-1926), 2, αναφέρεται ότι ένας πρόσφυγας αποπειράθηκε να επιτεθεί εναντίον του Σωφρονίου επειδή δεν του έδινε την άδεια γάμου. Το γλαφυρό δημοσίευμα αναφέρει: "*Μέχρι τουδδε είχαμεν βιοπραγίας κατά λαϊκῶν. Τώρα μὰς ξεφύτρωσε καὶ ἄλλο φροῦτο, βιοπραγία κατά κληρικῶν. Προχθές κάποιος πρόσφυξ ἀπεπειράθη νὰ βιοπραγήσῃ κατά τοῦ Σεβασμιωτάτου μητροπολίτου μὰς διότι δὲν τὸν ἔδιδε τὴν ἄδειαν νὰ παντρευθῇ. Καὶ γιὰ τὸ κατάντεμα αὐτὸ ὑπαίτιος δὲν εἶναι κανεὶς ἄλλος παρὰ ἡ πολιτεία ἣτις ἐθέσπισε νόμους ἀντικροσμένους μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας. Ἀλλὰ πλὴν τῆς πολιτείας φταίγουν καὶ οἱ διανοούμενοι τῆς πόλεώς μας καὶ ὁ τύπος ἀκόμη διότι δὲν ἔδωσαν νὰ καταλάβουν (sic) πρόσφυγας*

285 Βλ. Σ. Ζερδάλι, ὁ.π., 91 κ.ε.

286 Γ. Αλεξιάδη, *Χαριτωμένο Δύο*, Βέροια 1995, 27.

287 Το 1922 ιδρύεται στη Βέροια η *Κεντρική Επιτροπή Προσφύγων*, το 1923 το *Σωματεῖον των εν Βεροία προσφύγων "Ἡ Ἀλληλοβοήθεια"*, ο *Προσφυγικός Σύλλογος Βεροίας*, το 1924 ο *Σύλλογος προσφυγικός Κιουταχιωτῶν*, ο *Θρακικός Σύλλογος*, ο *Προσφυγικός Σύλλογος "Ἡ Ἐνωσις"*, ο *Σύνδεσμος Ποντίων*, ο *Προσφυγικός Σύλλογος "Ἡ Ἐνωσις"* και "*Ἡ Ανατολή*". Το 1924 ιδρύεται στη Νάουσα ο *Προσφυγικός Σύλλογος Ἡ Ἐνωσις*, το 1927 ο *Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ὁ Κυριακίδης*, ο *Παμπροσφυγικός Σύλλογος Αποκατάστασις*, το 1928 ο *Γυμναστικός Σύλλογος Ποντίων Ὁ Ακρίτας*, ο *Κεντρικός Σύνδεσμος Προσφύγων Ναούσης και Περιφερείας "Ἐνωσις"*. Απάντηση ἴσως στους συλλόγους αυτούς ἦταν η *Ἐνωσις Γηγενῶν Ναούσης και Περιφερείας "Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος"* (1928). Βλ. Α. Περισοράτη, "Τα σωματεία της Νάουσας ἀπὸ το 1914 μέχρι το 1939", *Νάουσα*, ὁ.π., 246-7, 253 κ.ε..

288 Ε. Πελαγίδη, *Ἡ ἀποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη 1994 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολῆς ΑΠΘ), 117, 119.

289 *Ιστορικά στοιχεία Γενικοῦ Νοσοκομείου Βεροίας*, ἀπὸ worldwide web, http://www.verhospi.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=38.

290 Σ. Δορδανά, *Ἑλληνες ἐναντίον Ἑλλήνων, ὁ κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-44*, ἄ.τ.χ., 260, ὅπου και περισσότερα για τη στάση πολλῶν τουρκόφωνων κατὰ την Κατοχή. Για το ἴδιο θέμα βλ. Ν. Μαραντζίδη, *Γιασασὶν Μιλλέτ, Ζήτω το Ἔθνος, Προσφυγιά, Κατοχή, Εμφύλιος, ἐθνотική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ἐλληνορθόδοξους του Δυτικοῦ Πόντου*, Ηράκλειο 2001.

ὅτι ὁ Σεβασμιώτατος εὐρισκόμενος ἐνίοτε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ χορηγῇ ἀδείας, τὸ πράττει τοῦτο διότι κωλύεται ἀπὸ θρησκευτικούς κανόνες. Καὶ γὰρ ἕνα ἄλλο ἔπρεπε νὰ διαφωτίσουν τοὺς ἀδελφούς μας Πρόσφυγες οἱ Διανοούμενοι καὶ ὁ τύπος. Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐν γνώσει Διγαμία τιμωρεῖται ὡς κακούργημα. Οὐκ ὀλίγοι δὲ τῶν συμπολιτῶν μας κληρωθέντες ὡς ἔνοργοι εὐρέθησαν εἰς τὴν σκληρὰν ἀνάγκην νὰ δικάσουν καὶ νὰ καταδικάσουν ἄτομα κατηγορηθέντα ἐπὶ διγαμία. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐκείνους ποὺ διέπραξαν ἐν ἀγνοίᾳ τὸ ἔγκλημα τῆς διγαμίας οὐκ ὀλίγα στοιχίζει ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς κατηγορίας ταύτης. Διότι εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ εἴτε ἐν γνώσει διέπραξαν τὸ ἔγκλημα τοῦτο θὰ καθίσουν στὸ ἐδῶλιον τοῦ κατηγορουμένου καὶ θὰ κριθοῦν ἀπὸ τοὺς δώδεκα ἐνόρκους. Ἄν λοιπὸν αὐτὰ ὁ πρόσφυξ ἐγνώριζεν, οὗτος ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἀπεπειρᾶτο νὰ βιαιοπραγήσῃ κατὰ τοῦ Σεβασμιωτάτου”.

Στις αναμνήσεις του ημαθιώτη βουλευτὴ καὶ υπουργοῦ Ἰωάννη Παπαδάκη, μαθαίνουμε γιὰ τὸν Σωφρόνιο, σύμφωνα με τὶς ἐκτιμήσεις του ὡς ἄνω πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅτι “Ἄν καὶ διεκρίνετο διὰ τὴν μὀρφωσίν του, ὅμως ἡ ὅλη του πολιτεία ὑπῆρξεν ἀκαταλόγιστος. Εἰς εἰσηγήσεις μου δι’ ἀνέγερσιν σχολείων (ἐκ τῆς κοινοτικῆς περιουσίας), τῶν ὁποίων ἔστερεῖτο ἡ πόλις, ἤρνετο νὰ προσχωρήσῃ, ἐπιμένων εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν. Εἰς αἰτήσεις χορηγήσεων ἀδειῶν γάμου ἐκ μέρους προσφύγων ἐζήτηί βεβαιώσεις τῶν ἱερέων τῆς παλαιᾶς ἐν Τουρκίᾳ πατρίδος των²⁹¹. Ἐκ τοῦτου, ἐδημιουργήθη κατάστασις ἀφόρητος, καὶ συνεχεῖς συγκρούσεις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ προσφύγων ἐλάμβανον χώραν, διὰ νὰ καταλήξῃ τὸ ζήτημα εἰς διάβημα ἐκ μέρους μου πρὸς τὸν τότε Ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν τῆς Οἰκουμενικῆς Α. Μιχαλακόπουλον, διὰ τὴν μετάθεσιν τοῦ Σωφρονίου εἰς τὴν κενωθεῖσαν θέσιν Ἐλευθερουπόλεως²⁹² καὶ τοποθέτησιν εἰς Βέροιαν τοῦ τ. Φλωρίνης Πολυκάρπου Σακελαροπούλου, τὸν ὁποῖον μοῦ συνέστησαν οἱ Μόδης καὶ Βαλαλᾶς, ὡς ἄκρως προοδευτικόν...”²⁹³.

Ὁ μητροπολίτης πρῶην Φλωρίνης Χρυσόστομος Καβουρίδης ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἐλευθερουπόλεως Σωφρόνιος (τότε μητροπολίτης Μυριοφύτου) ἦταν οἱ μοναδικοὶ ἀρχιερεῖς ποὺ ἀρνήθηκαν νὰ ἀναγνώρισουν τὸν Μελέτιο Μεταξάκη ὡς κανονικὸ Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως “...μνήμονες τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμίων καὶ τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως πρὸς τὴν πιστὴν τήρησιν τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων”, ἀφοῦ στὴν ἐπαναστατικὴ κυβέρνησιν

291 Σύμφωνα με τὸ Εταιρία Θρακικῶν Μελετῶν, Σωφρόνιος Σταμούλης, ὁ.π., 7, “Ἦτο ὑπὲρ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ ὑπὲρ τῆς αὐξήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ βλέπων ἀπώτερα, εἶχε τὴν ἰδεολογίαν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἡ ὁποία διὰ νὰ ἐκπληρωθῇ ἔπρεπε ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ὁλονὲν νὰ αὐξάνῃ, ἀλλ’ αὐτὸ βεβαίως οὐχὶ ἀνεξετάστως, οὔτε παρὰ τοὺς κανόνες τῆς ἠθικῆς. Ἐντεῦθεν τὰ παράπονα πολλῶν διὰ τὴν ἔκδοσιν ἀδειῶν γάμου”.

292 Το Εταιρία Θρακικῶν Μελετῶν, Σωφρόνιος Σταμούλης, ὁ.π., 7, ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι μετετέθη “ἐνεργείαις ὀρισμένων Ποντίων βουλευτῶν, διότι ἐτιμώρησεν ἕνα ἐκ τῶν ἱερέων τῆς Μητροπόλεως ποὺ ἐτέλεσε γάμον ἄνευ τῆς ἐπισκοπικῆς ἀδείας”. Στὴν ἐφ. Μακεδονία (3-7-1974), 2, ὁ ἀρθρογράφος, γνώριμος τοῦ Σωφρονίου, ἀναφέρει ὅτι ὡς μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως “...Δεν ἀπεμακρύνετο οὔτε κατὰ κεραίαν ἀπὸ τοὺς τύπους καὶ τοὺς κανόνες τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν ἐκκλησίας. Ἦταν πολὺ ἀφιλοκερδὴς καὶ κατὰ τὴν ἐκδοσὶ ἀδειῶν γάμου δὲν ἐδέχετο τὰ χρήματα ποὺ ἐδικαιούτο. Πλὴν ὅμως ἐταλαιπωροῦσε τὸν κόσμον γιὰ τὴν ἐκδοσὶ τῶν ἀδειῶν αὐτῶν ζητώντας πιστοποιητικὸν ἀγαμίας ἀπὸ τὶς πιο ἀπίθανες υπηρεσίαις γιὰ τὰ πιο ἀπομακρυσμένα συγγενικά πρόσωπα καὶ χρόνια. Ὅταν συνέβαινε ὁ αἰτῶν ἀδειῶν γάμου νὰ κατάγεται ἀπὸ τὸν Πόντο, ἀπηυθύνετο καὶ εἰς ἐμένα γιὰ πληροφορίες, σαν νὰ ἦταν ὁ Πόντος μὴ μικρὴ πολιτεία ποὺ νὰ δύναμαι νὰ γνωρίζω ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς. Γιατὶ εἶχε καὶ τέτοια ἀξίωσιν. Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔκαμε γιὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν πληροφοριῶν τοῦ ἀπὸ ευθυνοφοβία γιατί κάποτε εἶχε δώσει ἀδεία γάμου ἀθελά του σὲ πολὺ συγγενικά πρόσωπα καὶ το ἔφερε βαρέως. Εβαθμολογοῦσε τὸν κόσμον γιὰ τὸν ἐκκλησιασμό του καὶ προ παντός ἐκείνους ποὺ ἤρχοντο σ’ ἐπαφὴ μαζί του καὶ τοὺς ἤλεγε. Ἦταν τόσο τυπολάτρης, ὥστε με τὴν πρῶτην γνωριμίαν ζητοῦσε τὴν διεύθυνσιν τοῦ προσώπου ποὺ τὸν ἐπεσκέπτετο γιὰ νὰ ἀνταποδώσῃ τὴν ἐπίσκεψιν, ἀν ὅχι συντόμως, τουλάχιστον κατὰ τὴν ὀνομαστικὴν γιορτὴν του. Γι’ αὐτὸ καὶ ἐγράφε καὶ στὸ σημειωματάριό του καὶ τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ εορτάζοντος. Καὶ ἀν τυχόν δὲν συμφωνοῦσε με τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ὀνομαστικῆς εορτῆς τοῦ ἐπισκέπτου, συνιστοῦσε σ’ αὐτόν ἄλλην ἡμερομηνίαν ἀγίου νὰ εορτάξῃ...Ὁ μακαρίτης εἶχε μεγάλον φανατισμὸν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Γι’ αὐτὸ καὶ ἐξεγείρετο ὅταν ἀκούε τὸν κόσμον νὰ μιλή τουργικά καὶ τὸν ἐπέπληττε. Καὶ μὴ συνάδελφος μακαρίτισσα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ποὺ ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Τσιπουκτσόγλου τὴν προσφώνουσε Συριγγιάδου...Κατὰ μίαν ἀποψίν του ἡ ἐδρα του, ποὺ ἔφερε τὴν ὀνομασίαν Πράβι ἐπὶ Τουργοκρατίας, ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ Πράσιον καὶ οὐχὶ Ἐλευθερούπολις. Γι’ αὐτὸ γιὰ νὰ τὴν καθιερώσῃ ἐπιμόνως ἐγράφε στὰ ἐγγράφα του ἐν Πράσιῳ...Ἦταν ἰδιότυπος καὶ ἰδιόρρυθμος ὁ ἀλησμόνητος...”.

293 Ι. Παπαδάκη, ὁ.π., 169-170.

Πλαστήρα, ο υπουργός Παιδείας και Εκκλησιαστικών Σιώτης τηλεγράφησε στον πατριάρχη Μελέτιο Μεταξάκη “...ὅτι τοὺς ἀποκηρύξαντας αὐτόν Ἀρχιερεῖς τῶν νέων Χωρῶν²⁹⁴ θά προσαγάγῃ δεσμίους πρό τῶν κρασπέδων τοῦ θρόνου Του. Ὅντως ὅλοι οἱ Ἀρχιερεῖς, οἱ κηρύξαντες ἐν Συνόδῳ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μελετίου ἄκυρον, ἔσπευσαν, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως Πλαστήρα, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν Μελέτιον...”²⁹⁵. Μπορούμε πιθανῶς νὰ συσχετίσουμε τὴν ἀντιπαλότητα μεταξύ τοῦ βενιζελικοῦ βουλευτῆ καὶ τοῦ Σωφρονίου που δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἐκλογὴ τοῦ βενιζελικοῦ πατριάρχη Μελετίου Μεταξάκη, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἀνοδο τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως Πλαστήρα. Πράγματι ὁ Σωφρόνιος υπῆρξε βασιλόφρων²⁹⁶, ἀν καὶ δὲν φέρεται νὰ συμμετέχει στὴ Σύνοδο τῆς Ἀνδριανουπόλεως (22 Μαΐου 1921)²⁹⁷, ὁ ἀδελφός τοῦ πάντως Μιλτιάδης, ἐξελέγη γερουσιαστής στὴν τετραετία τοῦ Βενιζέλου 1928-32²⁹⁸. Ὡστόσο παραμένει ἀγνωστὴ ἡ αἰτία που ὁ Σωφρόνιος λίγο καιρὸ μετὰ τὴν ἀρνήση τοῦ αὐτῆ, ἀποκαθίσταται στὴ μητρόπολη Βεροίας, τὴν ἴδια στιγμὴ που ὁ Χρυσόστομος Καβουρίδης καταφεύγει στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου.

Σύμφωνα με τὰ δημοσιεύματα τοῦ *Αστέρος*, ὁ Σωφρόνιος δὲν ἐπιθυμοῦσε τὴν μετὰθεση τοῦ ἀπο τῆ Βέροια, οὔτε καὶ κάποιοι Βεροιεῖς. Σὲ δημοσίευμα τοῦ *Αστέρος*, διαβάζουμε τὰ εξῆς: “Ἦρξατο νὰ ἐκδηλοῦται ὁσημέραι ζωηροτέρα ἢ ἀγανάκτησις καὶ δυσφορία τῶν κατοίκων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν περιφερείας διὰ τὴν μετὰθεσιν τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Μητροπολίτου κ.κ. Σωφρονίου εἰς Πράβιον καὶ ἀντικατάστασίν του διὰ τοῦ πρώην Φλωρίνης Πολυκάρπου. Ἡ δυσφορία δὲ αὕτη ἐπαναζάνεται καὶ κορυφοῦται ἔτι μᾶλλον ἐφ’ ὅσον ὁ Λαὸς πληροφορεῖται ἐκ τῶν ἀναγραφομένων εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον Θεσ/νίκης καὶ Ἀθηνῶν, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Μητροπολίτου μας ἔχει εἰς βάρος τοῦ ἐσμὸν ὅλον καὶ κομβολόγιον πράξεων οἵτινες οὐ μόνον ἀπάδουσιν εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ἀλλὰ καὶ καθιστῶσι τελείως ἀνεξήγητον τὸ γεγονὸς τῆς μὴ ἐκκαθαρίσεως τοῦ κλάδου ἀπὸ τοιαῦτα στελέχη μειοῦντα ὀλοκληρωτικῶς τὸ κῦρος καὶ τὸ γόητρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ προκαλοῦντος πολὺ δεδικαιολογημένως τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Λαοῦ πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικά μας πράγματα ἐφ’ ὅσον ταῦτα δὲν ῥυθμίζονται συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Χριστιανικῆς ἀρετῆς. Εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι, ἐκτὸς τῶν γενομένων τηλεγραφικῶν διαμαρτυριῶν τοῦ λαοῦ Βεροίας ἀναμένονται παρόμοιαι ἐνέργειαι καὶ ἀπὸ μέρους τῶν κατοίκων Ναούσης καὶ ὑπάρχουν βάσιμοι καὶ θετικαὶ πληροφορίες ὅτι θὰ ματαιωθῇ τελικῶς ἡ μετὰθεσις τοῦ λατρευτοῦ μας Ἱεράρχου καὶ θὰ κατισχύσῃ ὁ θρίαμβος τοῦ δικαίου καὶ ἀρετῆς ἐπ’ ἀγαθῷ τῆς πόλεώς μας καὶ τοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας”²⁹⁹.

Στὸ ἴδιο φύλλο ὑπάρχει καὶ δευτέρη παρόμοια ἐπιστολὴ (ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ), στὴν ὁποία ὁ ἀποστολέας με τὸ ψευδώνυμο ΒΕΡΟΙΕΥΣ ἀναφέρει ὅτι “...Εἰς τὴν πατρίδα μου τὴν Βέροϊαν ἀξιωθεῖσαν νὰ τύχῃ ἀρχιερέως τιμῶσαν αὐτὴν κατὰ πάντα ἀξίου νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς διδασκὰς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου διδάξαντος ἐν τῇ πόλει μας, τύπου ἀγνοῦ Πατριώτου καὶ εὐσεβοῦς λευῖτου, θέλουσιν κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος νὰ ἐπικαθήσωσιν ἐπὶ τοῦ αὐχένος τῆς τὸν πρώην Φλωρίνης Πολυκάρπου ὅστις ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἐπὶ τρίμηνον καταδίκην του διὰ διατάραξιν οἰκογενειακῆς γαλήνης, ἐπὶ χρηματισμῶ καὶ ἄλλων. Καὶ διερωτῶμαι ἂν εἶναι δυνατόν οἱ ἀρμόδιοι νὰ ἐτυφλώθησαν τοσοῦτον θεωροῦντες αὐτόν κατάλληλον νὰ ποιμάνῃ ἐπαρχίαν, ἢ ἥλλαξαν οἱ νόμοι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς εὐσεβείας;...Ἄς καταμετρήσουν τὰς συνεπείας οἱ ἀθετοῦντες ὅλα ἐπὶ συμφεροντολογικῶ κομματισμῶ...”³⁰⁰.

Σὲ δημοσίευμα τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1927, στὴ στήλῃ *ΞΕΝΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ*, με τίτλο

294 Βλ. καὶ Ἀνδρέα Νανάκη, *Ἡ Χηρεία τοῦ οἰκουμενικοῦ Θρόνου*, ὁ.π., 134, ὑποσημείωση 470.

295 Χρυσόστομος Καβουρίδης, *Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Ἡμερολόγιον ὡς Κριτήριον τῆς Ὁρθοδοξίας – Ἀπολογία τοῦ Σεβασμ. Μητροπολίτου πρώην Φλωρίνης Χρυσοστόμου πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἑλληνικὴν Συνείδησιν*, Ἀθήνα 1935, διαθέσιμο στο worldwide web, http://www.synodinresistance.org/Theology_el/3f2004aOmologitesIeraxes.pdf.

296 Βλ. Ἀνδρέα Νανάκη, ὁ.π., 47.

297 Βλ. Ἀνδρέα Νανάκη, ὁ.π., 63, ὑποσημείωση 184.

298 Βλ. ἐφ. *Μακεδονία* (20-6-1974), 2.

299 Εφ. *Ἀστὴρ Βεροίας* 68 (1-12-1927), 2.

300 ὁ.π., 3.

“ΤΙΣ Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ Κος ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ”, διαβάζουμε τα εξής: “Μετά ψυχικοῦ ἄλλους ἀναγινώσκω κατ’ αὐτάς εἰς τὰς ἐφημερίδας νά διαπραγματεύωνται ἀρχιερατικά μεταθέσεις καί ἐκθέτωσιν αὐτάς εἰς πλειοδοσίαν ὡσάν νά ἐπρόκειτο περί δημοπρασίας ὠνίων καί ἐμπορευμάτων, μέ μεσίτας μικροπολιτευτάς καί μέ παζαρεύματα γενναῖα...” Ἐλθωμεν τώρα εἰς τό ζήτημα ἡμετέρου Μητροπολίτου Κου Σωφρονίου. Μή λησμονῶμεν ὅτι ἀπό τούς ἀρχιερεῖς ἀφηρέθησαν ὅλα τὰ πρόην προνόμια καί τούς ἄφησαν μόνον τὰ ἐκκλησιαστικά δικαιώματα δηλαδή ἀποκλειστικῶς ἄρχοντας τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐφ’ ὧν πρέπει νά περιστρέφεται ὁ βίος καί ἡ πολιτεία οὕτω δηλαδή τύπος καί ὑπογραμμός βικαρίου τοῦ Χριστοῦ. Οἱ νεωτερίζοντες Ἀρχιερεῖς οἱ δίδοντες τσαῖ καί χοροεσπερίδες, δέν εἶναι ἐκπρόσωποι τοῦ Χριστοῦ ἀλλά ἐχθροί αὐτοῦ, αἵρεσιάρχαι, ὑπονομευταί τῆς Ἀγίας καί θείας ἡμῶν θρησκείας, ἀντεθνικοί, προλειαινόντες τό ἔδαφος εἰς ξένας ἐπιρροάς καί καινοδοξίας. Ὁ συνετός, ἐνάρετος, σώφρων, ἀφιλοχρήματος, ἀμερόληπτος ἡμῶν ἱεράρχης, καί παρήγορος τῶν πτωχῶν, τῶν φυλακισμένων, τῶν δυστυχῶν, ἔρχεται ἀρωγός αὐτοῖς ὅχι μόνον διά λόγων ἀλλά καί δι’ ἔργων δηλαδή ὑλικῶς, φαινόμενον διά προηγούμενους ὑλιστάς κομμουνιστάς ἱεράρχας καταβαρathρώσαντες τό ὑψηλόν ὑπουργημα-ἀξίωμα αὐτῶν.

Ἡ πλουσία βιβλιοθήκη τοῦ Ποιμενάρχου μας τίθεται εἰς τήν διάθεσιν τοῦ βουλομένου νά ἀρυσθῇ ἐξαυτῆς πνευματικά καί πρακτικά ὀφέλη. Ἐμβριθής, πολυμαθής, διδάκτωρ τῆς θεολογίας, τῆς νομικῆς, τῆς παιδαγωγίας, κάτοχος τριῶν ξένων γλωσσῶν τῆς γαλλικῆς, γερμανικῆς, τουρκικῆς, ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἐπιθεωρητής τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δέ ἐν τῷ Μακεδονικῷ ἀγῶνι δρᾶσις του (γνωστή τοῖς πᾶσι) καί τὰς κακουχίας καί ἐξορίας ἃς ὑπέστη ὑπέρ τοῦ ἔθνους εἶναι ἀπτά παραδείγματα τῆς φιλοπατρίας καί φιλογενείας, ὑπερπατριώτης. Ἐθνικῶς, Χριστιανικῶς, ἐκκλησιαστικῶς εἶναι ἐνθερμος καί φανατικῶς τηρητής τῶν πατρίων, τῶν ἱερῶν Κανόνων τῆς ἐκκλησίας, ἀνένδοτος εἰς τὰς εἰσηγήσεις ἐπιτηδεῖων πρὸς βλάβην τῶν Ἐθνικῶν καί Ἐκκλησιαστικῶν συμφερόντων, διά τῆς σταθερᾶς καί ἐπιμόνου στάσεώς του, ἔθεσε φραγμόν εἰς τήν πολυγαμίαν, συνεπῶς εἰς τὰ διαζύγια, καί τὰ προτερήματα οἱ ἐλάχιστοι μικρομεγάλοι ἐπίσημοι ἀφανεῖς θεωροῦσιν ὡς τρωτά ἐλλαττώματα...³⁰¹. Στο παραπάνω ἄρθρο ἀναφέρονται πολιτικοί να ἐμπλέκονται στη μετάθεση, καί κλείνει με ἐπίθεση πρὸς το πρόσωπο του μητροπολίτη πρώην Φλωρίνης, δηλαδή του ἐπόμενου μητροπολίτη Βεροίας Πολυκάρπου.

Ἐνα σημαντικό δημοσίευμα βρίσκουμε στην εφημερίδα Μακεδονία της Θεσσαλονίκης που δίνει πληροφορίες για την σημαντικότερη ἴσως αἰτία για την μετάθεση του Σωφρονίου. Το ἄρθρο με τίτλο ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ἀναφέρει: “...Κατόπιν προσκλήσεως τῶν Συλλόγων συνήλθε χθές (Κυριακὴν) εἰς τὸν πρὸ τοῦ καφενεῖου “Τσερμέν” ἀνοικτὸν χῶρον ὁ προσφυγικὸς κόσμος ἵνα διαμαρτυρηθῇ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὸν ἀδίκον καὶ ἀνήκουστον ἀποκλεισμόν του ἐκ τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκλογῶν. Πρῶτος ὠμίλησεν ὁ ἱατρός κ. Στ. Μορά(τ)ογλου, ὁ ὁποῖος εἰσηγούμενος τοῦ σκοποῦ τῆς συγκεντρώσεως των, ἐξέφρασε τὴν λύπην του διὰ τὴν ἀντιπροσφυγικὴν πολιτικὴν τοῦ Μητροπολίτου κ. Σωφρονίου καὶ τῆς Ἀνωτάτης Κοινοτικῆς ἀντιπροσωπείας, ἥτις ἐν(τ)ήρησε μίαν ἐχθικὴν στάσιν ἐναντι νομίμου δικαιώματος τοῦ προσφυγικοῦ κόσμου. Εἶτα ἔλαβε τὸν λόγον ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου “Ἡ Ἀνατολή” κ. Χρ. Πυριτζόπουλος ὅστις ἐπιτίθεται σφοδρῶς κατὰ τῆς ἀντιπροσφυγικῆς πολιτικῆς τοῦ Μητροπολίτου, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει διώκτην τῶν προσφύγων. Τελευτῶν λέγει ὅτι δέν εἴμεθα οὔτε Βούλγαροι, οὔτε Τούρκοι, ὥστε νά μᾶς φοβηθοῦν. Νά ἡξεύρουν ὅτι εἴμεθα περισσότερον φανατικοὶ Ἕλληνες ἀπ’ αὐτούς καὶ ὅτι ἐφ’ ὅσον λαμβάνομεν ὡς ἑλληνο-υπήκοοι μέρος εἰς τὰς βουλευτικὰς ἐκλογάς, διατὶ λοιπὸν νά μὴ λάβωμεν καὶ εἰς τὰς ἐνοριακάς τοιαύτας; Μετὰ τοῦτον ἔλαβε τὸν λόγον ὁ κ. Ι. Παπαδόπουλος καὶ λέγει ὅτι δέν εἶνε ἐντροπὴ δι’ ἡμᾶς τούς πρόσφυγας νά ἀνεχώμεθα τοιαύτας ἀδίκους προσβολὰς ἐκ μέρους τοῦ Μητροπολίτου, ὅστις, ὡς βλέπετε, μᾶς ἀπέκλεισε τῶν ἐνοριακῶν ἐκλογῶν ἐνῶ ἡδύνατο νά τροποποιήσῃ τὰ ἄρθρα 8,9, καὶ 10 τοῦ καταστατικοῦ τῆς ἐκκλησίας τό ὁποῖον εἶχε γίνοι ἐπὶ Τουρκίας. Μεθ’ ὃ ἀναγινώσκεται τό κάτωθι ψήφισμα ὅπερ ἐγκριθέν διὰ βοῆς, ἀπεστάλη εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, Πρόεδρον Βουλῆς, Ὑπουργούς Ἐσωτερικῶν καὶ Ἐκκλησιαστικῶν, Τῦπον καὶ εἰς τό Πατριαρχεῖον: “Προσφυγικὸς κόσμος Βερροίας συνελθὼν εἰς πάνδημον συλλαλητήριον ἀκούσας λόγους ρητόρων καὶ λαβὼν ὑπ’ ὅπιν ἀδικαιολόγητον στάσιν ἣν ἐτήρησαν ἐναντι ἀναφαιρέτου

301 Εφ. Αστήρ Βερροίας 69 (8-12-1927), 3.

δικαιώματός του οὐχί μόνον Μητροπολίτου Βερροίας, ἀλλὰ Ἀνωτάτης Κοινοτικῆς Ἀντιπροσωπείας, Ψηφίζει Ἰον Διαμαρτύρεται διά τοιαύτην οὐχί μόνον ἄστοργον ἀλλὰ ἐχθρικήν ἔναντι νομίμου δικαιώματος του στάσιν Μητροπολίτου καί Ἀνωτάτης Κοινοτικῆς Ἀντιπροσωπείας. 2ον Θεωρεῖ ἀκύρους γενομένας ἐκλογάς ὡς μή γενομένας πανδήμους. 3ον Ἀπαιτεῖ ἀκύρωσιν καί ἐπανάληψιν αὐτῶν διά συμμετοχῆς καί προσφυγικοῦ κόσμου ἀποφασισμένου μέχρις ἐπαναλήψεως αὐτῶν παύση ἐκκλησιασισαζόμενος καί ἐν γένει μετέλθῃ πᾶν μέσον ὅπερ ἤθελεν ἐπιφέρει ἐπανάληψιν αὐτῶν. 4ον Παρακαλεῖ τήν Κυβέρνησιν ἐπέμβῃ πρός πρόληψιν ἐκτρόπων διατάσσουσα ἐνταῦθα διοικοῦντες κοινοτικά ἀποδώσωσι ἀφαιρεθέν δικαίωμα του καί ἐνεργήσῃ δι' ἀντικατάστασιν Μητροπολίτου δι' ἀντιπροσφυγικήν πάντοτε πολιτικήν του. 5ον Ἐκλέγει πενταμελῆ ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν κ..κ. Στ. Μουράτογλου, Ἀθ. Ἀριστοβούλου, Χρ. Πυριτζοπούλου, Ἀγγ. Σπανίδου καί Ἀβραάμ Ἀναστασιάδου, ἵνα ἐπιδώσῃ παρόν πρός ἐξοχωτάτους...προβῇ δέ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει εἰς χωρισμόν προσφύγων οἱ ὅποιοι θά ἐκκλησιάζονται ἐν ἰδίαις ἐκκλησίαις εἰς τεμένη, μεταβαλλόμενα εἰς ἐκκλησίας ἢ ἐπὶ τοῦτο ἀνεγερθησομένας τοιαύτας”³⁰².

Διαβάζουμε σε φύλλο τοπικῆς εφημερίδας τῆς Πέμπτης 29 Δεκεμβρίου 1927, το ἄρθρο με τίτλο “*ΑΝΑΧΩΡΗΣΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ*”: “Τὴν Κυριακὴν 18 Δεκεμβρίου ἐ.ἔ. ἐν τῷ ἱερῷ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τὴν ἀποχαιρετιστήριον λειτουργίαν του ὁ τέως Μητροπολίτης Βερροίας καί ἤδη Ἐλευθερουπόλεως κ. Σωφρόνιος. Ἐν μέσῳ δέ πυκνοῦ καί ἐκλεκτοῦ ἐκκλησιάσματος ἐξεφώνησε τὸν ἀποχαιρετιστήριον λόγον του ὅστις ὑπῆρξε ἡχηρότατον ράπισμα διὰ τοὺς ἐνεργήσαντας διὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπομάκρυνσίν του. Τὴν 4ην μ.μ. ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας προπεμφθεὶς παρ’ ὅλην τὴν κακοκαιρίαν ὑπὸ πολλῶν συμπολιτῶν μας ἀνεχώρησε διὰ τὴν νέαν του θέσιν...”³⁰³.

Στο ἴδιο φύλλο καὶ ακριβῶς ἀπὸ πάνω, ὑπάρχει το ἄρθρο “*ΑΦΙΞΙΣ ΝΕΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ*”, ὅπου σχολιάζεται ἀρνητικά ἡ ἐνθρονιστήρια ομιλία του νέου μητροπολίτου Πολυκάρπου, γεγονός που δηλώνει τὴ συμπάθεια του ἀρθρογράφου τουλάχιστον, πρὸς τὸν προκάτοχο του, μητροπολίτη Σωφρόνιο.

Μήπως τελικὰ ὁ Σωφρόνιος ἀνήκει στους ιεράρχες ἐκείνους τῆς ἐθναρχικῆς καὶ ἐθναρχούσας ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ἀναφέρει ὁ μητροπολίτης Ἀνδρέας Νανάκης, δὲν μπόρεσαν νὰ προσαρμοστούν στὴ νέα πραγματικότητα τῆς ἐθνικοκρατικῆς ἐκκλησίας; Μία σύνολη μελέτη τῶν ιεραρχῶν τοῦ Θρόνου που ἐρχονται στὴν Ελλάδα, γράφει ὁ ἴδιος, ἀκόμα καὶ αὐτῶν που λαμβάνουν ἐπαρχίες, θὰ δείξει τὴ δυσκολία πολλῶν -περισσότερο ὡς θρηνητικὸ γεγονός- νὰ προσαρμοστούν, νὰ ἐνταχθοῦν ἢ νὰ δραστηριοποιηθοῦν στὶς ἀρμοδιότητες τῆς νέας πραγματικότητας, μέσα σε μία ἐθνικὴ ἐκκλησία. Πολλοὶ ιεράρχες, με κυρίαρχη δράση στὴν ἐθναρχούσα ἐκκλησία, οδηγοῦνται σε ἐνσυνείδητη περιθωριοποίησιν³⁰⁴.

2.2. Τα βακούφικα

Τα λεγόμενα βακούφικα ὅπως ἀναφέραμε, ἦταν κελλιά καὶ πτωχόσπιτα τῶν ἐκκλησιῶν, τα περισσότερα ἐκ τῶν ὁποίων, προήρχοντο ἀπὸ δωρεές ευπόρων. Τα βακούφικα συνήθως βρισκόνταν

302 Εφ. *Μακεδονία* (18-5-1927), 2. Βλ. καὶ εφ. *Αστήρ Βερροίας* 54 (22-5-1927), 2. Ἦδη λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἐνθρόνησιν τοῦ Σωφρονίου, στὴν εφ. *Αστήρ Βερροίας* 6 (Μάρτιος 1925), 4, διαβάζουμε γιὰ σύσκεψη τῶν προσφυγικῶν ὁργανώσεων Βεροίας, στὴν ὁποία μετὰξὺ ἄλλων ἀναφέρεται, “...Ὅσον δ’ ἀφορᾷ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ Μητροπολίτου μας, θεωρουμένου ὡς ἀντιπροσφυγικοῦ, ἐπεφυλάχθησαν νὰ ἀποφασίσουν εἰς νεωτέραν συνεδρίασιν”. Ἡ αἰτία γιὰ τὸν ἀποκλεισμό ἀπὸ τὶς ἐκλογές ἦταν ὁ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς κοινότητος που ἐθετε φραγμὸ (θέλοντας νὰ ἀποκλείσει ἄλλα στοιχεῖα) σε πρόσφυγες που δὲν εἶχαν συμπληρώσει δεκαετὴ παραμονή στὴν πόλιν, βλ. εφ. *Αστήρ Βερροίας* 50 (10-4-1927), 1. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν εφ. *Μακεδονία* (15-9-1927), 2, πληροφοροῦμαστε γιὰ τὴ συμμετοχὴ καὶ τὴν προεδρία τοῦ μητροπολίτου Βεροίας Σωφρονίου σε σύσκεψη “...ἐν τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει Ναούσης”, στὴν ὁποία “...ὑπὸ τοῦ Πάμπροσφυγικοῦ Συλλόγου Ναούσης προσεκλήθησαν οἱ πρόεδροι ἀπάντων τῶν Σωματείων, οἱ Διευθυνταὶ τῶν Ἐργοστασίων, οἱ διδάσκαλοι καὶ πολλὰ ἄλλα πρόσωπα, ἵνα συσκεφθοῦν διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς ἀπὸ καιροῦ προταθείσης ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω Συλλόγου νυκτερινῆς Σχολῆς...”.

303 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 70 (29-12-1927), 3.

304 Ἀνδρέου Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθνάρχουσα*, ὁ.π., 157. Ἀναφέρει δε ὡς παράδειγμα τὸν Γερμανὸ Καραβαγγέλη, που ζήτησε νὰ ταφεῖ ἀπὸ ἓνα μόνον παπᾶ.

πéριξ του ναού, “έντός περιμανδρωμένων μαχαλάδων”, οι είσοδοι των οποίων, για λόγους ασφαλείας, έκλειναν την νύκτα. Κατά τα τέλη του 19ου αι. και αρχές 20ου, το σύνολο σχεδόν των βακουφικών γέμιζε από δεκάδες βλάχικες οικογένειες κατά την χειμερινή διαβίωση³⁰⁵.

Επίσης, στα σπίτια αυτά στεγάζονταν σχεδόν δωρεάν και πτωχοί γηγενείς, συνήθως εργάτες. Από το αρχείο του Πρωτοδικείου Βέροιας πληροφορούμαστε ότι την 31-3-1930 ιδρύθηκε ο Σύλλογος Αποκαταστάσεως Ενοικιαστών Βακουφικών Κτημάτων με σκοπό “*Η υπεράσπισις των συμφερόντων των μελών, η αδελφική συνένωσις αυτών και αποκατάστασις των μελών εις τα υπ’ αυτών κατεχόμενα βακουφικά κτήματα*”³⁰⁶. Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί άσχετο ότι κατά την περίοδο 1928-1932 επί μητροπολίτου Πολυκάρπου, η Ανωτέρα Ενοριακή Αντιπροσωπεία εκπόνησε κανονισμό, κυρωθέντα με Προεδρικό Διάταγμα, με τον οποίο μπορούσε να πουλήσει χωρίς δημοπρασία αλλά με απλή εκτίμηση από την επιτροπή τα σπίτια σε όσους τα νοίκιαζαν για 20 τουλάχιστον χρόνια. Ωστόσο, το μέτρο αυτό καταργήθηκε με την εφαρμογή του νόμου “περί ενοριών” και την κατάργηση των Ανωτέρων Ενοριακών Επιτροπών, η δε περιουσία περιήλθε στο νέο οργανισμό, δηλαδή στις ενορίες. Αργότερα κατά τα έτη 1953-1955, με σχετική διάταξη νόμου, το ως άνω μέτρο επανήλθε αλλά έγινε μεγάλη κατάχρησή του, εφόσον σημαντικά οικόπεδα μεγίστης αξίας περιήλθαν στην ιδιοκτησία ιδιωτών που έγιναν έτσι προνομιούχοι, ενώ θα έπρεπε να αποτελέσουν βάση για ευαγή ιδρύματα³⁰⁷.

Στο αρχείο της Ιεράς Συνόδου, μαθαίνουμε για την επιστολή των περίοικων του ναού Παναγίας Δεξιάς Βεροίας προς την Σύνοδο, εξαιτίας απαίτησης επιτροπών του ναού για άμεση εγκατάλειψη των βακούφικων σπιτιών τους με σκοπό την διεύρυνση χώρου. Ο μητροπολίτης σε απάντησή του το διαψεύδει³⁰⁸.

Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου Δηλανά (1958), η εφημερίδα *Θαρραλέος*, παρά τη συχνή κριτική της έναντι του επισκόπου, κάνει μία εύφημη μνεία. Με αφορμή τον πρόσφατο νόμο της 24ης Σεπτεμβρίου 1956 υπέρ απαλλοτριώσεως των Βακούφικων κτημάτων, η εφημερίδα στο πρωτοσέλιδο της αναφέρει ότι “*Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΕΙΝΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΕΡΙΕΛΘΕΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ*”. Στο συγκεκριμένο δημοσίευμα, αναγνωρίζεται η υποστήριξη του μακαριστού μητροπολίτη στο δίκαιο αίτημα του Συλλόγου μισθωτών Βακουφικών κτημάτων, τα οποία ήταν περίπου “*1.200 άνθυγιεινά καλυβόσπιτα ιδιοκτησίας τῶν 75 ἐκκλησιῶν τῆς πόλης, πού στέγαζαν ἰσάριθμες οἰκογένειες συμπολιτῶν, ἐπὶ μισθώσει περιέρχονται εἰς τὴν ιδιοκτησίαν των*”. Ακολουθῶς υποστηρίζει και αναπτύσσει το ζήτημα ότι ήρθε ο καιρός να περιέλθει ὅλη η εκκλησιαστική περιουσία στο λαό³⁰⁹.

3. Βλάχοι και ρουμανίζοντες³¹⁰

Το ζήτημα της παρουσίας των Βλάχων στην υπό εξέταση περιοχή ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ὅπως και η ρουμανική προπαγάνδα, διότι το βλάχικο στοιχείο μέχρι σήμερα διακρίνεται για τη θρησκευτικότητά του, αφού διατηρεί στενούς δεσμούς με την εκκλησία, ιδιαίτερα δε στο παρελθόν οι Βλάχοι δείχνουν μία απόλυτη προσήλωση σε αυτήν ὅπως εκφράζεται με συγκεκριμένες θρησκευτικές στοιχεῖα ὅπως η νηστεία, τα τάματα και οι δωρεές, η συμμετοχή

305 Α. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι*, ὁ.π., 196-7.

306 Αν. Περισοράτη, “Τα σωματεῖα της Νάουσας”, ὁ.π., 263.

307 Ι. Παπαδάκη, ὁ.π., 217.

308 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ὁ.π.

309 Εφ. *Θαρραλέος* (29-9-1958).

310 Βασική πηγή αποτελεί η μελέτη του Αστέριου Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας* (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών), Θεσσαλονίκη 2001, καθώς και η διδακτορική διατριβή του Αντωνίου Κολτσίδα, *Ιδεολογική και Εκπαιδευτική Οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό Χώρο*, Θεσσαλονίκη 1994. Μέχρι σήμερα στην Ελλάδα, η Βέροια, ίσως και τα Τρίκαλα, έχουν την εντονότερη παρουσία βλαχικού στοιχείου, υπολογίζεται ότι τουλάχιστον το 20% των κατοίκων της Βέροιας έχουν βλάχικη καταγωγή, βλ. Ας. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι*, ὁ.π., 247.

στο καθάρισμα και τη φροντίδα του ναού, ο μεγάλος σεβασμός στους κληρικούς³¹¹.

Ο πρόδρομος της ρουμανικής προπαγάνδας υπήρξε ο μοναχός Αβέρκιος, μετέπειτα αρχιμανδρίτης στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους. Στη δεκαετία του 1860 βρέθηκε ως απεσταλμένος της μονής στη Ρουμανία, όπου μυήθηκε σε αλτρωτικούς κύκλους, που δημιούργησαν την ρουμανική προπαγάνδα. Έπειτα με υποσχέσεις και οικονομικές παροχές, εξασφάλισε τη στρατολόγηση παιδιών από το Κάτω Βέρμιο³¹².

Με την απελευθέρωση της 16ης Οκτωβρίου 1912, ο μισός πληθυσμός της Βέροιας είναι μουσουλμάνοι, οι δε χριστιανοί είναι χωρισμένοι σε “Βλάχους” και “Γκρέκουζ”. Ήδη οι Βλάχοι ως νομάδες και με στοιχεία μειοψηφίας, είχαν συνηθίσει να διαβιούν σε καταστάσεις αντιπαράθεσης με τους άλλους, ιδίως με τους ντόπιους, οι οποίοι ενοχλούνταν από τις κινήσεις βοσκής των κοπαδιών τους, παράγοντας συγχρόνως προκαταλήψεις και αρνητικά στερεότυπα³¹³. Ειδικότερα στη Βέροια η διαίρεση αυτή ξεκινούσε από μία φυσιολογική κοινωνική απομόνωση Βλάχων του Βερμίου, αφού αυτοί ήταν παρεπιδημούντες κτηνοτρόφοι (περίπου 400 οικογένειες το 1905), και έτσι αυτό το γεγονός είχε δημιουργήσει κατάλληλες συνθήκες για την ευόδωση της ρουμανικής προπαγάνδας σε μέρος αυτού του λατινόφωνου πληθυσμού. Έτσι στις αρχές του 20ού αιώνα οι ρουμανίζοντες βλάχοι στη Βέροια αποτελούσαν ένα όχι αμελητέο ποσοστό (περίπου 100 οικογένειες³¹⁴) με αυτόνομη κοινότητα (από το 1905) και με έντονη κοινωνική παρουσία, την οποία δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν επιτυχώς οι διασπασμένοι (στις παρατάξεις του Αντωνιάδη και του Τούσα) Έλληνες³¹⁵. Η στάση μάλιστα του τότε μητροπολίτη Κωνσταντίου³¹⁶ παρουσιάζεται να

311 Ν. Μαραντζίδη, *Οι μικρές Μόσχες*, ό.π., 157.

312 Βλ. περισσότερα Αντωνίου Κολτσίδα, *Ιδεολογική και Εκπαιδευτική Οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό Χώρο*, Θεσσαλονίκη 1994, 178 κ.ε. Ήδη από το 1872 αναφέρεται λειτουργία ρουμανικών σχολείων στη Βέροια και το Ξηρολίβαδο. Οι μεταρρυθμίσεις στην αυτοκρατορία και η Βουλγαρική Εξαρχία δημιούργησαν νέες καταστάσεις και ώθησαν την εκπαιδευτική διείσδυση των Βαλκανικών λαών στη Μακεδονία και την ίδρυση σχολείων από και για τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες. Η εκπαίδευση έγινε μία μέθοδος για την επίτευξη εθνικιστικών διαγραμμάτων και στοχοθεσιών των βαλκανικών λαών. Βλ. Κυριάκου Μπονίδη, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί*, ό.π., 32 κ.ε. Για την αρχική εμφάνιση του φαινομένου της διείσδυσης της ρουμανικής πολιτικής στους βλαχικούς πληθυσμούς των βαλκανίων, βλ. Αντωνίου Κολτσίδα, *Ιδεολογική και Εκπαιδευτική Οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό Χώρο*, Θεσσαλονίκη 1994, 175 κ.ε.

313 Ν. Μαραντζίδη, *Οι μικρές Μόσχες*, ό.π., 154.

314 Ο Αν. Κολτσίδας, *Ιδεολογική*, ό.π., 224, αναφέρει ότι περί το 1904 στην ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια της Βέροιας, οι ρουμανίζοντες έφταναν τις 1000 οικογένειες (πριν την δράση των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων).

315 Ενδοκοινοτικές συγκρούσεις που διεκδικούσαν τη διοίκηση και διαχείριση της κοινότητας, βάζοντας σε δεύτερη μοίρα την αντιμετώπιση της προπαγάνδας. Ο μητροπολίτης Βεροίας Λουκάς Πετρίδης-Τρικώλης (Αύγουστος 1909-Ιούνιος 1911, βλ. περισσότερα στο Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 58-60), τον Νοέμβριο του 1909 αναφέρει σε επιστολή του: “Από έτων λειτουργεί ένταῦθα Αδελφότης “Μέλισσα” ἥτις ἐθνοφελῶς ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις ἔδρασε καθὰ κοινῶς ένταῦθα λέγεται. Βάσκανος ὁμως ὀφθαλμός φθονήσας τήν ἐν λόγῳ Αδελφότητα ἔσπειρε μεταξύ τῶν μελῶν αὐτῆς ζιζάνια διχονοίας τοσαύτης, ὥστε δύο ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς, οἱ ἐξοχώτατοι ἐν ἱατροῖς κ.κ. Ν. Αντωνιάδης ένταῦθα διαμένων καί Δ. Τούσας αὐτόθι διαμένων δικάζονται εἰς τό Ποινικόν Δικαστήριον βάλων ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου”, (Αρχεῖο Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έγγραφο 658/26-11-1909). Ο Ι. Παπαδάκης αναφέρει ότι ο μεν ἱατρός Δ. Τούσας ἦταν επικεφαλῆς τῆς παράταξης τῶν πλουσίων, ο δε ἱατρός Ν. Αντωνιάδης τῆς παράταξης τοῦ λαοῦ. Διεκδικούσαν τὴν διοίκηση τῶν κοινῶν, δηλαδή τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχολείων, τελικὰ επικράτησε ἡ μερίδα τοῦ Αντωνιάδη. Με τὴν ἀπελευθέρωση, ὁ Αντωνιάδης εἶναι υποψήφιος τῶν Φιλελευθέρων, ἡ δε μερίδα τοῦ Τούσα, ἐντάχθηκε στὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη, βλ. *Μισὸς αἰώνας*, ό.π., 54, 55.

316 Κωνστάντιος Ισαακίδης (1895-1906), βλ. περισσότερα, Αθανασίου Βουδούρη, *Επισκοπική Προσωπογραφία τῆς μητροπόλεως Βεροίας καὶ Ναούσης κατὰ τὴν περίοδο τῆς Οθωμανοκρατίας (1430-1912)*, Θεσσαλονίκη 2008 (μεταπτυχιακὴ εργασία), ὅπου ωστόσο ὁ Κωνστάντιος φέρεται νὰ συντέλεσε στὴν καταπολέμηση τῆς προπαγάνδας. Σὲ ἐκθεση τοῦ υποπροξένου Θεσσαλονίκης Φιλίππου Κοντογούρη (22-11-1907) γιὰ τὴν προπαγάνδα στὴ Βέροια, ἀναφέρεται τὸ ἐξῆς: “...Ὁ γέρων Μητροπολίτης Κωνσταντίος καθῆυδε...”, βλ. Ασ. Κουκούδη, *Οἱ Βεργίανοί Βλάχοι*, ό.π., 197-8. Ο Λάμπρος Κορομηλάς ἀναφέρει στὸ Υπουργεῖο Εξωτερικῶν (31-7-1905) ὅτι ὁ ρουμανισμὸς πολλῶν βλάχων, “...προῆλθε ὡς καλῶς διέγνωσα, παρὰ πάντων τῶν Βεροιωτῶν τά ληρήματα ἐκ τοπικῶν παθῶν καὶ διενέξεων ἐν αἷς δύσκολον εἶναι νὰ διακρίνη τις τὸν ἀρξάμενον

ήταν αδιάφορη ή διφορούμενη απέναντι στη δράση της ρουμανικής προπαγάνδας. Ενώ μέχρι το 1903 δεν υπήρχε ρουμανίζων ιερέας για την Βέροια (υπήρχαν μόνο σε αργία κάποιοι σε χωριά), ο Κωνσταντίνος φέρεται να χειροτόνησε ιερέα, ύστερα από πιθανή δωροδοκία, τον φερόμενο ως “όργανο” της ρουμανικής κίνησης Στέργιο Γκήμα από το Ξηρολίβαδο. Παρά τις υποδείξεις των υπευθύνων ο μητροπολίτης συνέχισε να συλλειτουργεί με τον παπα-Γκήμα³¹⁷. Αυτό είχε ως απόρροια να αποκτήσουν ερείσματα οι υποστηρικτές της προπαγάνδας. Η άρνηση της ελληνικής κοινότητας Βεροίας να παραχωρήσει μία εκκλησία ακόμη (η Έξω Παναγιά είχε παραχωρηθεί στους -πατριαρχικούς- Βλάχους περί το 1892, η λειτουργία τελούνταν στην ελληνική και υπό την κανονική δικαιοδοσία της μητροπόλεως) και στους πιστούς στο Πατριαρχείο Βλάχους της πόλης, με το σκεπτικό ότι οι εκκλησίες της πόλης ανήκουν στην κοινότητα και πως οι παραχειμαζόντες σε ενοίκιο Βλάχοι δεν είχαν τους απαραίτητους τίτλους πολιτογράφησης και δε δικαιούνταν να σχηματίσουν ενορία, καθώς δεν είχαν ακίνητη περιουσία στην πόλη, είχε ως αποτέλεσμα, στα 1906³¹⁸, η ρουμανίζουσα παράταξη, με τη βοήθεια του οθωμανού διοικητή του βιλαετίου Θεσσαλονίκης, να μπορέσει τελικά να αποκτήσει με τεχνάσματα την εκκλησία της Έξω Παναγιάς (Υπαπαντής)³¹⁹. Ο φόνος ενός σχισματικού ιερέως είχε ως αποτέλεσμα την εμπλοκή του ζητήματος

χειρῶν ἀδίκων...Οἱ ἀρχιερεῖς βαναύσως πρὸς αὐτοὺς προσεφέροντο, ἀξιοῦντες νὰ ἔχωσι σχέσεις πρὸς αὐτοὺς μόνον ὅτε προέκειτο νὰ εἰσπράξωσι τὰ δικαιώματά των...Πάντα δὲ αὐτὰ ἐξήρηψε καὶ ἐπέτεινε ἡ οἰκτρά τοῦ ἀρχιερέως Βερροίας διαγωγή...Ἵνα ἐμπεδωθῇ ἡ ἐπιτυχία μας αὕτη, εἶναι ἀνάγκη βεβαίως ὁ ποιὼν τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ διατήρησις τοῦ νῦν Μητροπολίτου Βερροίας εἶναι ἱκανή τὰ πάντα νὰ ἀνατρέψῃ ἐπερρωμένη ὑπὸ τῆς ἐρριζωμένης ἐν τοῖς Βερροίοις ἀντιπαθείᾳ πρὸς τοὺς Κουτσοβλάχους...Πλήστα ἄλλα τοπικά ζητήματα δεόν νὰ ἐπέλθωσι...ἀρκεῖ ν' ἀντικατασταθῇ ὁ Μητροπολίτης Βερροίας...”, βλ. Α. Κουκούδη, *Οἱ Βεργιάνοι Βλάχοι*, ὁ.π., 208-212.

317 Α. Κουκούδη, *Οἱ Βεργιάνοι Βλάχοι*, ὁ.π., 206. Ἦταν ἄραγε μία προσπάθεια ἐνότητας τοῦ ποιμνίου τοῦ, ὡς γόνου ἐξᾴλου τοῦ ἐθναρχαίου ποῦ δὲν κάνει διάκριση στὶς ἐθνικότητες ἐπισκόπου καὶ ποιμνίου; (βλ. Ἀν. Νανάκη, *Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Νεώτερα Ἱστορικά Α΄*, Θεσσαλονίκη 2000, 43). Κατὰ τὸν Π. Κονόρτα “ὅλοι οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ ποῦ ἀναγνώριζαν ὁμῶς τὸν πατριάρχη ὡς πνευματικὴ κεφαλὴ τοῦς, ἀνήκαν στὸ Rum Milleti, στὸ Ρωμαϊκὸ ἔθνος (με σαφὴ διαφοροποίηση τοῦ ὅρου ἔθνος ὡς κοινότητα). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, στὰ τέλη τοῦ 19οῦ αἰ. με τὴν ἀποχώρηση τοῦ ἐξαρχικῶν, τὸ Πατριαρχεῖο παίρνει περισσότερο “ἐλληνικὸ” χαρακτήρα (χωρὶς νὰ ἀπαρνηθῇ τὴν οἰκουμενικὴ ἀποστολή), ἀφοῦ ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ ποιμνίου τοῦ ἀποτελεῖτο ἀπὸ ἐλληνόφωνους, ὅλοι καὶ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀσπάζονταν τὴν ἐλληνικὴ ἐθνικὴ ἰδέα”, βλ., *Οθωμανικὲς*, ὁ.π., 309-10. Πάντως, μέσα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κωνσταντίνου ἀποκομίζει κανεὶς τὴν αἴσθησι ὅτι ἐνῶ συχνὰ ἐμφανίζεται ἀποστασιοποιημένος καὶ ἀδιάφορος ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα (ρουμανικὴ καὶ βουλγάρικη), ἐντούτοις σε ἐκθέσεις τοῦ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο (υπάρχουν ἀρκετὲς παρόμοιοι περιεχομένου) τονίζει τὶς διαστάσεις τοῦ προβλήματος. Σῶζονται ἐπίσης ἐπιστολὲς τοῦ, μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτει πράγματι κινητικότητα τοῦ ἐναντίον τῆς προπαγάνδας. Για παράδειγμα στὸ ἀρχεῖο τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης διασώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν φίλο τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἀθανάσιο, ὅπου διαφαίνεται ἡ μέριμνά τοῦ γιὰ τὴ μισθοδοσίᾳ τῶν δασκάλων τῶν ἐπὶ βουλγαρογλωσσῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Βεροίας, “πρὸς περιφροῦρησιν καὶ περισῶσιν αὐτῶν ἀπὸ χειρῶν ἀλλοτρίων...σοβαρῶς κινδυνεύόντων” (ἐγγραφο 548/2-6-1899). Τὰ κίνητρά τοῦ ἴσως ἦταν σύμφωνα με τὸ πνεῦμα τοῦ Πατριαρχείου, ὑπάρχει ὁμῶς μία τάσι ἀπαξίωσης τοῦ βλάχικου στοιχείου ποῦ λειτουργοῦσε ὑπὲρ τῆς προπαγάνδας.

318 Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ Βλάχοι δὲν προτιμοῦσαν νὰ ἀγοράσουν μόνιμη κατοικία μέσα στὴν πόλη μονάχα γιὰ τὸν χειμῶνα, ἀφοῦ ἀνέβαιναν στὸ Βέρμιο τὸ καλοκαίρι, ἀλλὰ προτιμοῦσαν νὰ νοικιάζον. Ἡ ἐκκλησία, ὡς σημαντικὸς ἰδιοκτήτης ἀκινήτων, νοίκιαζε στὶς βλάχικες οἰκογένειες τὰ βακουφικὰ σπῖτια καὶ δωμάτια γύρω ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες, τὰ ὁποῖα κάθε φθινόπωρο γέμιζαν. Ἡ χειμερινὴ λοιπὸν διαβίωσι τῶν Βλάχων στὴν πόλη αποτελοῦσε σημαντικὸτατο ἔσοδο γιὰ τὴν ἐλληνορθόδοξη κοινότητα τῆς Βεροίας. Ἀκόμα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., ἐλάχιστοι Βλάχοι εἶχαν δικὰ τοὺς σπῖτια μέσα στὴν πόλη, βλ. Ἀσ. Κουκούδη, *Οἱ Βεργιάνοι Βλάχοι*, ὁ.π., 196-7.

319 Ἀσ. Κουκούδη, *Οἱ Βεργιάνοι Βλάχοι*, ὁ.π., 213. Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐτοτέλεια ὡς ἰδεολογικὸ μοχλὸ διείσδυσης τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, βλ. Ἀν. Κολτσίδα, *Ἰδεολογική*, ὁ.π., 263 κ.ε. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ 1892, ρουμανίζοντες ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη, τὸ Κρούσοβο καὶ τὴ Βέροια, παρουσιάστηκαν στὴν Πύλη καὶ ζήτησαν Ρουμάνο ἐπίσκοπο καὶ τὴν ἀδεία νὰ λειτουργοῦν στὴ ρουμανικὴ γλῶσσα, ἐνῶ ἐμφανίστηκαν στὸ γενικὸ διοικητὴ τοῦ βιλαετίου τῆς Θεσσαλονίκης δύο ρουμανίζοντες κληρικοὶ, χειροτονημένοι (ἴσως χειροθετημένοι) ὡς ἀρχιμανδρίτες ἀπὸ τὸ Βούλγαρο Ἐξάρχο, οἱ ὁποῖοι ζήτησαν ἐπίσημη ἀναγνώρισι, γιὰ νὰ ἀναλάβουν καθήκοντα ἐπεὶτα σὲ Βέροια καὶ Νάουσα, βλ. ὁ.π., 270. Συγχρόνως με τὴν κατάληψι τῆς Ἐξῶ

στα δικαστήρια³²⁰, ενώ σε αντίποινα φονεύθηκαν οι ιερείς, της Παναγίας Δοβρά Παπασταυρής και της Καλλίπετρας μαζί με τους συνοδούς τους³²¹. Ο ναός θα επανέλθει στην δικαιοδοσία της μητροπόλεως Βεροίας το 1949, επί αρχιερατείας Αλεξάνδρου Δηλανά.

Σε έκθεση του 1904 από τον επιτετραμένο στην ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης Γεωργίο Τσορμπατζόγλου για την επιτυχία της ρουμανικής προπαγάνδας στη Βέροια, ουσιαστική ευθύνη είχε ο τότε μητροπολίτης Βεροίας (Κωνστάντιος), θεωρούσε μάλιστα ότι η άμεση αντικατάσταση του με ικανότερο ιεράρχη δεν θα άφηνε περιθώρια δράσης στην προπαγάνδα³²².

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός κατά το καλοκαίρι του 1905 όταν μία μεγάλη ομάδα ρουμανιζόντων του Κάτω Βερμίου (120 οικογένειες) αποφάσισε να επανέλθει στους κόλπους του

Παναγίας, οι ρουμανιζόντες επιχείρησαν να καταλάβουν και την ελληνική εκκλησία του αγίου Αντωνίου στο κέντρο της πόλης. Την κρισιμότητα της εκκλησιαστικής αναταραχής ενέτεινε η συμπεριφορά του Χιλμή πασά που υποβοηθούσε τους ρουμανιζόντες να καταλαμβάνουν ελληνικές εκκλησίες, ο οποίος και τους παρέδωσε τον Ιανουάριο του 1906 το ναό της Έξω Παναγίας (την οποία βία είχαν ήδη καταλάβει), με το αιτιολογικό ότι παραδόθηκε, μαζί με άλλες δύο εκκλησίες, από τον πατριάρχη στους Βλάχους. Στην απόφαση αυτή, αντέδρασαν οι ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι Έλληνες, ο μητροπολίτης και οι δημογέροντες, αποστέλλοντας επιστολές και τηλεγραφήματα στο Πατριαρχείο. Κατά την τέλεση του εσπερινού την ημέρα της παραδόσεως, συγκεντρώθηκαν οι Βεροίεις και διαμαρτυρήθηκαν, ενώ με την επέμβαση των τουρκικών αρχών συνελήφθησαν 8 Έλληνες. Η κατάσταση ήταν τόσο έκρυθμη που οι ρουμανιζόντες προσέρχονταν στο ναό με τη συνοδεία Τούρκων στρατιωτών, οι οποίοι και τον φρουρούσαν διαρκώς για την αποφυγή νέων επεισοδίων, βλ. ό.π., 286-7. Κατά τον Κ. Βακαλόπουλο, *Μακεδονικός Αγώνας, Η ένοπλη φάση του (1904-1908)*, ά.τ.χ., 52, σύμφωνα με το αρχείο της ελληνικής πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως, ο σουλτάνος επικαλούνταν την υποστήριξη των κατά τόπους Ελλήνων μητροπολιτών στα ελληνικά ανταρτικά σώματα, για να δικαιολογήσει τις ρουμάνικες ενέργειες.

320 Αρχείο Ιεράς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έγγραφα 603/2-12-1905, 605/18-12-1905, 607/25-12-1905, 608/5-1-1906. Ο ίδιος ο Β. Σταυρόπουλος (καπετάν Κόρακας) ομολογεί σε επιστολή του προς τον Α. Χριστοδούλου (βλ. *Η συμβολή της Βέροιας εις τον Μακεδονικόν Αγώνα*, ά.τ.χ., 44-5), ότι τραυμάτισε σοβαρά τον ιερέα, ο οποίος νοσηλεύθηκε επί τρίμηνο στη Θεσσαλονίκη και δεν επέστρεψε ποτέ στη Βέροια, αποθανών κάπου στη Χαλκιδική, ενώ σκότωσε και τους δύο Τούρκους στρατιώτες της συνοδείας του. Σήμερα, η μικρή πλατεία ακριβώς μπροστά από την πρώην ρουμανίζουσα εκκλησία της Έξω Παναγίας (ενορία πλέον Υπαπαντής), ονομάζεται Καπετάν Κόρακα, όπου και η προτομή του. Ο ίδιος επίσης μακεδονομάχος αναφέρει ό.π., ότι όταν επισκέφθηκε τη Βέροια το 1907, “*Η Μητρόπολις δεν έδειξε καλήν διαγωγήν απέναντί μου*”. Μητροπολίτης ήταν ο Απόστολος.

321 Α. Χριστοδούλου, *Η συμβολή της Βέροιας εις τον Μακεδονικόν Αγώνα*, ά.τ.χ., 53-4, όπου περισσότερα για το ζήτημα της αρπαγής του ναού. Ο Παπα(-)σταυρής φονεύθηκε το 1908 (κατά τον Α. Τζίμα το 1914, προφανώς δεν ισχύει αυτό) στο μονοπάτι που οδηγούσε από Δοβρά προς Σέλι, μέσω εκκλησίας Μαρούσιας, όπου πήγαινε να λειτουργήσει, παρέμεινε έτσι το τοπωνύμιο “η βρύση του Παπασταυρή”, βλ. Α. Τζίμα, *Σέλι, μία ακόμη Μέκκα των Βλάχων*, Βέροια 2005, 69. Κατά τον Α. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι*, ό.π., 167, πρώτα φονεύθηκε ο Παπασταύρος στη Δοβρά, έπειτα ο ρουμανίζων ιερέας της Βέροιας Παπαγιώργης, και έπειτα ο μοναχός της Καλλίπετρας.

322 Βλ. Ασ. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι*, ό.π., 207. Κατά την Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, 429 κ.ε., “*Οι μητροπόλεις είναι ανάμεσα στους κατ’ εξοχήν μιλλί θεσμούς, κι απ’ αυτούς θ’ αρχίσει το ελληνικό κράτος, στο όνομα του εθνικού και πατριωτικού συμφέροντος τη δράση του. Οι μητροπόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης συνιστούν...τον πρώτο στόχο...Το ελληνικό κράτος υποκαθιστά σιγά σιγά τη μιλλί, “οθωμανική”, ιεραρχία με μιαν άλλη εθνική...στην κορυφή της οποίας τίθενται οι διπλωματικοί υπάλληλοι που αναλαμβάνουν την αξιολόγηση του πατριωτισμού των μητροπολιτών...Οι αντικαταστάσεις μητροπολιτών με κριτήριο το “εθνικό συμφέρον”, όπως αυτό ορίζεται από το ελληνικό κράτος, είναι πολύ συχνές και κλιμακώνονται όσο περνάει ο καιρός κι όσο το Πατριαρχείο χάνει τον έλεγχο του διορισμού μητροπολιτών στις περιοχές υπό τη Βουλγαρική Εξαρχία....”* Μάλιστα, η Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, ό.π., 430 (σύμφωνα με επιστολή του Έλληνα πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη προς τον Έλληνα υπουργό των Εξωτερικών το 1908) αναφέρει ότι “*...μόνο σε διάστημα ενός χρόνου αντικαθίστανται τρεις μητροπολίτες: Της Ανδριανούπολης, της Βεροίας και των Βελεγράδων*”... Πράγματι, ο Κωνστάντιος πρέπει να υπήρξε “θύμα” αυτής της πολιτικής έναντι της εκκλησίας αφού το 1906 δεν αποδέχεται την εκλογή του στη μητρόπολη Γάνου και Χώρας και πεθαίνει στην Κωνσταντινούπολη ένα χρόνο μετά, βλ. Αθανασίου Βουδούρη, *Επισκοπική*, ό.π. Ο δε μητροπολίτης πρώην Λήμνου Βασίλειος Ατέσης αναφέρει ότι ο

Πατριαρχείου υποβάλλοντας αναφορά στον μητροπολίτη³²³, ο μητροπολίτης αρνήθηκε να παραβρεθεί στην τελετή επανένταξής τους. Ο έλληνας πρόξενος στη Θεσσαλονίκη³²⁴. Ο Λάμπρος Κορομηλάς φέρεται να αναγκάστηκε να υποσχεθεί αμοιβή στο μητροπολίτη³²⁵, έτσι ώστε να δηλώσει παρών³²⁶. Αλλά και στα απομνημονεύματα του πρώην υπουργού Ιωάννου Παπαδάκη-Στάικου, ημαθιώτη βουλευτή, διαβάζουμε ότι την ίδια εποχή, μητροπολίτης ομιλών από του άμβωνος έκανε διάκριση Ελλήνων και Βλάχων, προσφωνώντας το εκκλησίασμα με το περίφημο “Ευλογημένοι Χριστιανοί και σεις οι Βλάχοι”³²⁷.

Ο Κωνσταντίνος ωστόσο, γράφει (Ιούνιος 1898) στο εν Κωνσταντινουπόλει προεδρείο της Φιλεκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής αδελφότητας, εκθέτοντας την εκπαιδευτική κατάσταση της επαρχίας του και αναφέρει ότι υπήρχαν 10 βουλγαρόγλωσσα χωριά και 330 οικογένειες. Τα ορεινά

Κωνσταντίνος “...μετετέθη προεδρικώς εις *Ι. Μητρόπολιν Γάνου*”, βλ. *Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος, απ’ αρχής μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1975, 31. Ο Γ. Στογιόγλου θεωρεί ότι ο Κωνσταντίνος κατά τα τελευταία έτη της αρχιερατείας του, λόγω των γηρατειών του, παρουσίασε σοβαρά προβλήματα αδυναμίας να κυβερνήσει το ποίμνιο (στη Νάουσα υποστήριξε την άρχουσα τάξη των τζορμπατζήδων και δυσaráεστησε την πλειονότητα των πολιτών, έτσι ήρθε σε σύγκρουση με την Εφορία των Σχολείων), το Φεβρουάριο του 1903 το Πατριαρχείο διώρισε τον Θεσσαλονίκης Αθανάσιο πατριαρχικό έξαρχο προς διευθέτηση των εν Βεροία κοινοτικών πραγμάτων (προβλήματα σχετικά με την συγχώνευση των ενοριών), βλ. “Η Εκκλησία και τα σχολεία στη Νάουσα”, ό.π., 56. Για τη μετάθεση του Κωνσταντίου βλ. και Α. Χριστοδούλου, *Η συμβολή της Βέροιας εις τον Μακεδονικόν Αγώνα*, άτ.χ., 59. Η δράση και η σχέση του Κωνσταντίου με τη Νάουσα παρουσιάζεται πλήρως στο Ε. Βαλσαμίδη, *Νάουσα 1892-1906*, Νάουσα 2010, 147 κ.ε. Ο Βαλσαμίδης μάλιστα αναφέρει ότι η Αθήνα είχε γνώση για την προσπάθεια αποπομπής του Κωνσταντίου, ενώ οπλαρχηγός εξερράγη προφανώς λόγω της αποκατάστασης καλών σχέσεων του μητροπολίτη με τους πρώην ρουμανίζοντες. Βλ. λεπτομερώς ό.π., 293κ.ε., ιδιαιτέρως υποσημείωση 271. Πρόκειται για τον Γ. Κατεχάκη ή Θεόφιλο, ο οποίος στην αλληλογραφία του (27-1-1906), που δημοσιεύθηκε από την Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος”, *Αρχεία Μακεδονικού Αγώνα περιοχής Βερμίου*, 2002, 177, αναφέρει: “Ο Σεβασμιώτατος Βερροίας μας παρεμβάλει πλείστα προσκόμματα, δεν είναι δυνατόν να γίνη ή μάλλον να ενταθώσιν αι γενόμεναι ενέργειαι προς εκδίωξιν του κυρίου τούτου απ’εδώ; Μέχρι τοιούτου σημείου αποβαίνει επιβλαβής η παράτασις της εδώ παρουσίας του ώστε μπαίνω στον πειρασμόν να σκέπτομαι αν δεν πρέπει να τον ξεπαστρέψη κανείς επιτειδίως διότι διττή θα προήρχετο η ωφέλεια, θα τον ξεφορτωνώμεθα και θα ενοχοποιούμεν τους ρωμ. δια το ξεμπερδεμα αυτό...”.

323 Κ. Βακαλόπουλου, *Μακεδονικός Αγώνας*, ό.π., 271.

324 Οι πρόξενοι έστελναν στο εθνικό κέντρο εκθέσεις, όπου περιέγραφαν τις πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις των ιεραρχών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και τη διάθεση της συνεργασίας τους με την Αθήνα, βλ. Αν. Νανάκη, μητρ., “Η εκδημία του Βασιλείου και της εθναρχίας στη Σμύρνη και η ισχυροποίηση του έθνους με την εκλογή του Χρυσοστόμου (1910)”, *ΕΕΘΣΘ* 2006, 208.

325 Ακριβώς αυτή την χρονική περίοδο, αυξάνονται οι επιχορηγήσεις από το εθνικό κέντρο προς τους μητροπολίτες (αλλά και σε αυτό το ίδιο το Πατριαρχείο) με σκοπό βέβαια τη στράτευση της ιεραρχίας “των εθνικά απειλούμενων περιοχών” στο εθνικό συμφέρον, βλ. Σίας Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, ό.π., 430-1.

326 Ο Ασ. Κουκούδης, ό.π., θεωρεί ότι ο μητροπολίτης αυτός ήταν ο Απόστολος και παραπέμπει στο Αντωνίου Κολτσίδα, *Ιδεολογική και Εκπαιδευτική Οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό Χώρο*, Θεσσαλονίκη 1994, 224. Ο Κολτσίδας πράγματι αναφέρει το περιεχόμενο του εγγράφου του Κορομηλά, με ημερομηνία 9 Αυγούστου 1905, το οποίο όμως δεν αναφέρει το όνομα του μητροπολίτη. Ο Απόστολος όμως ενθρονίστηκε στη Βέροια το καλοκαίρι του 1906, ενώ η αναφορά για τον εορτασμό της επιστροφής των ρουμανιζόντων στο Πατριαρχείο αφορά το Δεκαπενταύγουστο του 1905. Επομένως, ο Ασ. Κουκούδης συγχέει το πρόσωπο του μητροπολίτη, για αυτό και αναφέρει χαρακτηριστικά ότι και η στάση του Αποστόλου παρουσιάζεται αδιάφορη και διφορούμενη. Ο Απόστολος παρουσιάζεται από τον Αθανάσιο Βουδούρη, *Επισκοπική*, ό.π., να αγωνίστηκε κατά της προπαγάνδας. Μετατέθηκε το 1909 στις Σέρρες (υπάρχει αναφορά στην αλληλογραφία του για έγγραφη απαίτηση της Πύλης από το Πατριαρχείο περί μεταθέσεως των μητροπολιτών Βεροίας και Δράμας επειδή υπέθαλπαν επαναστάτες). Αξίζει να τονιστεί όμως ότι ένα χρόνο πριν, προτάθηκε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ιωακείμ Γ’, ως ένας από τους υποψηφίους για την θέση του αρχιεπισκοπικού θρόνου της Κύπρου, πρόταση που όμως απέρριψε, βλ. Αθ. Βουδούρη, *Επισκοπική*, ό.π. (ο ίδιος ο Απόστολος γράφει ότι επιθυμεί να παραμείνει στο κλίμα του Πατριαρχείου, αν και ο πραγματικός λόγος απόρριψης της υποψηφιότητας ίσως ήταν το γεγονός ότι γνώριζε πως δεν θα υπήρχαν πιθανότητες να εκλεγεί, καθότι η Κύπρος, όσο και τα υπόλοιπα Πατριαρχεία (Ιεροσολύμων, Αλεξάνδρειας, Αντιοχείας), ήταν αντίθετοι με τις προτάσεις του Κωνσταντινουπόλεως). Μην ξεχνάμε ότι πρωτοσύγγελος του Αποστόλου ήταν ο αρχιμανδρίτης Αμβρόσιος

χωριά Ξηρολίβαδο, Σέλι, Άνω Σέλι, κατοικούνται μόνο το καλοκαίρι από ελληνόβλαχους της Βέροιας. Επίσης, αναφέρει την ύπαρξη ιδιαίτερου σχολείου στη Βέροια για τα παιδιά των ελληνόβλαχων (80 μαθητές), που λειτουργεί στο Σέλι το θέρος (150 μαθητές). Ακολουθώντας, γράφει ότι σε συγκεκριμένα χωριά υπάρχει πρόβλημα προπαγάνδας από τη βουλγαρική εξουσία, “...ού πανούσης νά στέλνι έκάστοτε ὄργανα δι’ ὧν ὑπόσχεται νά χορηγήσῃ αὐτοῖς δωρεάν διδασκάλους καί ἱερεῖς. Ὡς διὰ τῆς ἀπὸ 11 Ἀπριλίου ἐ.ἔ. ἐκθέσεώς μου ἐδήλωσα καί τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ, τό χωρίον Μονόσπιτα ὀλίγον δεῖν θά ἀπεσκίρτα πέρυσι δεχόμενον Βουλγαροδιδάσκαλον. Εὐτυχῶς προελήφθη τό κακόν διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ἐξάπαντος θά χορηγήσωμεν αὐτοῖς τουλάχιστον τό ἥμισυ τοῦ διδασκαλικοῦ μισθοῦ. Διὰ τοιούτων καί λοιπῶν ὑποσχέσεων συγκρατοῦμεν αὐτούς μέχρι σήμερον εἰς τήν πατρίδα...”³²⁸.

Ο Α. Χριστοδούλου αναφέρει ότι το 1905, παραμονή της Παναγίας, ο μητροπολίτης Κωνσταντίνος μετέβη στην πανήγυρη του Σελίου, όπου επανήλθαν οι κάτοικοι των Καλυβίων Σελίου (άνω συνοικία του χωριού) στο Πατριαρχείο, από το οποίο είχαν αποσχισθεί “*παρασυρθέντες υπό της ρουμανικῆς προπαγάνδας*” (το περιστατικό σώζεται και από άλλες πηγές). Γι’ αυτό η μητρόπολη “*αφήρεσε την προστασίαν της, ἐκλείσε την Ἐκκλησίαν της Παναγίας και καθήρεσε τους δύο αποστάτας ἱερεῖς*”. Ἐτσι, ενώπιον του Κωνσταντίου προσήλθαν “*οἱ δύο αποστάτες, γεγηρακότες ἤδη ἱερεῖς, καὶ δι’ ἐγγράφου αἰτήσεώς των ἐζήτησαν ἄφεσιν καὶ συγχώρησιν*”. Ο μητροπολίτης τους συγχώρησε, ένας δε εκ των παρισταμένων ανεβόησε το “*νυν ἀπολύεις τον δούλον σου δέσποτα*”. Την επομένη χτύπησαν οι καμπάνες της εκκλησίας και όλοι οι κάτοικοι προσήλθαν στη Λειτουργία³²⁹.

Ἦδη ἀπὸ το 1908 εἶχε ἀνεγερθεῖ στο Σέλι ἡ μεγάλη τρίκλιτη βασιλική των αγίων Αποστόλων, την οποία τη διεκδικούσε η ελληνική κοινότητα. Το 1912-13 ἀνηγέρθη με ρουμανικά κονδύλια ἡ ἐπίσης μεγάλη τρίκλιτη βασιλική της Κοιμήσεως της Θεοτόκου που τη διεκδικούσε ἡ ρουμανική κοινότητα, καὶ τελικά κατόρθωσε να τελεί τη λειτουργία στα ρουμανικά³³⁰. Κατά τον Α. Τζίμα, οἱ ἱερεῖς που λειτουργοῦσαν καὶ στις δύο ἐκκλησίες ἦταν: Παπα(-)σταυρῆς ἀπὸ 1889 ὡς 1914 (:), παπα-Γκούμας, 1880-1914 (προφανῶς ἦταν αὐτοὶ οἱ δύο που ἐκλιναν πρὸς το ρουμανισμό καὶ υπέβαλλαν μετάνοια στον μητροπολίτη Κωνσταντίνο). Ἀπὸ το 1914 μέχρι το 1944 εφημέριος ἦταν ὁ παπα-Κώστας καὶ ἔπειτα ὁ παπα-Κολιπέτρης μέχρι τα βαθειά του γεράματα³³¹. Στο παρακείμενο οικισμό της Μαρούσιας (καλοκαίρι 1900) παραθέριζε ὁ ρουμανίζων ἱερέας παπά-Νικόλας, ὁ οποίος εἶχε στην επιρροή του σαράντα οικογένειες αρβανιτοβλάχων, γεγονός που ἀνησυχούσε ιδιαίτερα τὴν μητρόπολη Βεροίας, ὡπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολές της πρὸς το Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο³³².

Κανένας ἀρχηγὸς στη διάρκεια του Μακεδονικοῦ Αγώνα δεν εἶχε ἀποπειραθεῖ να μπει στην

Νικολαΐδης, μέλος της Επιτροπῆς Μακεδονικοῦ Αγώνα της Βέροιας, μετέπειτα μητροπολίτης Φθιώτιδος. Πάντως, το ἔτος 1908 πρέπει να θεωρηθεῖ ὡς σημεῖο αἰχμῆς, ἀφού με τὴν ἐπανάσταση των Νεοτούρκων ξεκινά ἡ οριστική μεταλλαγή του μιλλέτ των Ρωμιῶν σε “*ἀλύτρωτους Ἕλληνες*” καὶ ἔτσι ἐντείνεται ἡ ἀλυτρωτική πολιτική του ἐθνικοῦ κέντρου. Ἐξάλλου, το Πατριαρχεῖο μετὰ το 1908 (του ἀφαιρουνται τα προνόμια) ἀρχίζει να χάνει πλέον αἰσθητὰ τὴ δύναμή του (καὶ ἀπὸ το ἐθνικὸ κέντρο) στην ἡγεσία του μιλλέτ που καταργεῖται.

327 Ἰωάννου Παπαδάκη-Στάικου, *Μισὸς αἰώνας*, ὁ.π., 35 (το ἀναφέρει καὶ ὁ Χριστοδούλου (πρώτος) στο *Ἱστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960). Προφανῶς ἀναφέρονται στον Κωνσταντίνο.

328 Κ. Γ. Μπριλάκη, *Ἱστορία Νομοῦ Ημαθίας*, Θεσσαλονίκη 1972, 71-2. Το ἔγγραφο του Κωνσταντίου φυλάσσεται σε κώδικα του ἀρχείου της Ἱεράς Μητροπόλεως Βεροίας. Για τὴ μετέπειτα σύμπραξη του βουλγάρικου Κομιτάτου καὶ της ρουμανικῆς προπαγάνδας στη περιοχή της Ημαθίας, βλ. Ἀντωνίου Κολτσίδα, *Ἰδεολογική*, ὁ.π., 225 κ.ε.

329 Α. Χριστοδούλου, *Ἱστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960, 138-9.

330 Α. Τζίμα, *Σέλι*, ὁ.π., 75, Α. Κουκούδη, *Οἱ Βεργιανοὶ Βλάχοι*, ὁ.π., 125.

331 Α. Τζίμα, ὁ.π., 76. Για τον παπα-Κολιπέτρη, τον τελευταῖο ἀπὸ τους παλαιούς βλάχους ἱερεῖς, ὁ οποίος εφημέρευε τον χειμῶνα στην πρῶν ρουμανική ἐκκλησία Ἐξω-Παναγιά τουλάχιστον μέχρι καὶ τα τέλη της δεκαετίας του ’50, βλ. παρακάτω.

332 Ἀρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, *Βιβλίον Ἀλληλογραφίας ἀπὸ 1900-1901 (Μητροπολίτου Κωνσταντίου Ἰσαακίδη)*, 10-11.

Βέροια με το σώμα του μέχρι το 1907, όταν μπήκε ο Σταυρόπουλος³³³. Η είσοδός του αυτή προσέδωσε εμπιστοσύνη και η παρουσία του είχε ως αποτέλεσμα αρκετές δολοφονίες στελεχών της ρουμανίζουσας παράταξης μέχρι το 1912. Εξάλλου η απειλή των όπλων συντέλεσε υπέρ της αποτελεσματικής επιβολής μπουκοτάζ σε όσους αντιδρούσαν να καταβάλλουν τις συνδρομές στην ελληνική εθνική επιτροπή. Έγειρε έτσι ο ζυγός υπέρ της ελληνικής κοινότητας που είχε πλέον τακτοποιήσει το εσωτερικό πρόβλημα της συνοχής της (εξάλλου από το 1906 ως το 1908 οικοδομείται το Ελληνικό Γυμνάσιο ενώ ήδη λειτουργούν σχολεία³³⁴) και είχε απομονώσει του ρουμανίζοντες. Όσοι είχαν τα παιδιά τους σε “ξένα” σχολεία δεν είχαν το δικαίωμα του εκλέγεσθαι.

Ωστόσο, αν και η απελευθέρωση του 1912 έστεφε και τυπικά θριαμβευτή την ελληνική παράταξη, την ίδια στιγμή άνοιγε ένας νέος κύκλος εθνοτικών αντιπαραθέσεων. Ως αποτέλεσμα των επαφών Βενιζέλου- Μαγιορέσκου, περιλήφθηκε στο παράρτημα της Συνθήκης του Βουκουρεστίου³³⁵, η ελληνική συγκατάθεση για εκκλησιαστική και εκπαιδευτική αυτονομία των “Κουτσοβλάχων” με χρηματική επιχορήγηση ρουμανική. Οι βλάχικες και όχι ρουμάνικες κοινότητες, που είχαν σκοπίμως αναγνωρίσει οι οθωμανικές αρχές με τον περίφημο σουλτανικό ιραδέ του 1905, μετατράπηκαν αυτόματα με τη συγκατάθεση του ελληνικού κράτους ουσιαστικά σε ρουμανικές. Ήταν σχεδόν αυτονόητο ότι για λόγους γεωγραφικούς και δημογραφικούς σύντομα η Βέροια θα γινόταν κέντρο διάδοσης της ρουμανικής γλώσσας και ιδεολογίας, γεμίζοντας με οργή Γκρέκους και Βλάχους και παρατείνοντας τις εντάσεις για αρκετά χρόνια. Πόσο μάλλον που τα επιδοτούμενα σχολεία με την ατελή εγγραφή, τις υποτροφίες για τους απόρους, τα δωρεάν βιβλία και την υψηλή βαθμολογία στην δύσκολη για την Ελλάδα περίοδο 1913-1923 είχαν συγκεντρώσει μεγάλο μέρος των βλαχόπουλων της περιοχής, δυσανάλογο και αντίθετο προς τις εθνικές προτιμήσεις των οικογενειών τους³³⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί η ενέργεια του μητροπολίτη Βεροίας Καλλίνικου Δεληκάνη (1911-1922), ο οποίος, σύμφωνα με έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών, προσπάθησε να πείσει τους ελληνόφρονες Βλάχους (κατόπιν προτροπής του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών και του ρουμανικού Προξενείου), χάρη της συνθήκης του Βουκουρεστίου να υποχωρήσουν, και όπου σε βλαχόφωνες κοινότητες υπάρχουν δύο εκκλησίες και δύο σχολεία, να μοιραστούν ανά ένα σε ελληνόβλαχους και ρουμανίζοντες, όπου δε υπάρχει μία εκκλησία, να λειτουργεί εκ περιτροπής, και όπου υπάρχει ένα σχολείο, να χωριστεί σε δύο³³⁷.

Το 1915 ιδρύεται στη Βέροια το *Κουτσοβλαχικό Σωματείο “Πατήρ Αβέρκιος”* στη Βέροια με σκοπό την “*Αγάπη μεταξύ των μελών, να συνδράμη ηθικώς δια την εγκατάστασιν των Κουτσοβλάχων*”, καθώς και να βοηθήσει τα μέλη “*εις επαγγελματικά σωματεία και εις άλλας κερδοσκοπικές εργασίας, να διεγείρη τα μέλη τον πόθον των οικονομιών, να ανεγείρη, να συντηρή σχολεία και εκκλησίας Κουτσοβλαχικά και να συνδράμη αυτά*”. Το σωματείο διαλύεται όπως ήταν αναμενόμενο στον Μεσοπόλεμο και στο μεταξικό καθεστώς το 1938³³⁸.

Το 1923 η Βέροια θεωρούνταν πλέον κέντρο διάδοσης του ρουμανισμού (τόσο της γλώσσας όσο και της ιδεολογίας), όχι μόνο ανάμεσα στους Βλάχους της περιοχής αλλά και στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο. Σε στατιστική του 1923, λίγο πριν την ανταλλαγή, οι Έλληνες στην υποδιοίκηση Βεροίας είναι 37.000, οι μουσουλμάνοι 5.764, οι ρουμανίζοντες-βλαχόφωνοι 3.427, οι σλανόφωνοι 1.927³³⁹.

Σύμφωνα με έκθεση του τότε γενικού επιθεωρητή της εκπαιδευτικής περιφέρειας της Βεροίας, το βλάχικο στοιχείο της περιοχής παρουσίαζε “*σωματικόν οργανισμόν άκμαίο καὶ πλήρη*

333 Για την δράση των ελληνικών σωμάτων στην Ημαθία, βλ. Κ. Βακαλόπουλου, *Μακεδονικός Αγώνας*, ό.π., 271 κ.ε.

334 Κατά το σχολικό έτος 1906-07 το ελληνικό σχολείο της Βεροίας αριθμούσε 400 μαθητές, ενώ το ρουμανικό 80, βλ. Αν. Κολτσιδά, *Ιδεολογική*, ό.π., 224.

335 Βλ. Ευαγγέλου Αβέρωφ-Τοσίτσα, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Τρίκαλα 1992.

336 Βασίλη Γούναρη-Ιακώβου Μιχαηλίδη, “Μεταξύ παράδοσης”, ό.π., 380-384.

337 Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες*, Αθήνα 1999 (3η έκδ.), 98.

338 Α. Περισοράτη, “Τα σωματεία της Νάουσας από το 1914 μέχρι το 1939, *Νάουσα*, ό.π., 253.

339 Γ. Γκλαβίνα, *Οι Μουσουλμανικοί*, ό.π., 574.

ύγείας, ενδιαφερόταν πολύ για τη μόρφωση τῶν παιδιῶν του”. Εκείνη τη χρονιά 270 βλαχόπουλα φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία της πόλης και 600 στα ρουμανικά. Το ρουμανικό κράτος συντηρούσε στην πόλη εξατάξιο δημοτικό σχολείο αρρένων, εξατάξιο δημοτικό σχολείο θηλέων και νηπιαγωγείο. Έξω από τη Βέροια ρουμανικό σχολείο φέρεται να λειτουργούσε τότε μόνο στην Κουμαριά. Καθώς το ελληνικό γυμνάσιο της πόλης υστερούσε κατά πολύ από το ρουμανικό γυμνάσιο - εμπορική σχολή της Θεσσαλονίκης, 40 περίπου βλαχόπουλα από τη Βέροια και την περιοχή της φοιτούσαν στο ρουμανικό γυμνάσιο της Θεσσαλονίκης και μόνο 5 περίπου στο ελληνικό γυμνάσιο της Βέροιας. Σε αντιστάθμισμα της τακτικής που ακολουθούσε η προπαγάνδα για τη στρατολόγηση των βλαχόπουλων και για την προσέλκυσή τους στο ελληνικό γυμνάσιο πρότεινε: “1) άτελη έγγραφη, 2) διδακτικά βιβλία δωρεάν υπό σχολικής επιτροπής, 3) ποικίλα δώρα οἷον ἐκλεκτὰ βιβλία, ἐνδύματα κ.λ.π. καὶ κυβερνητικὴ χορήγηση διὰ τοὺς τυχόν ἀπόρους, 4) δαψιλὲς ὑποτροφίαι εἰς ἱκανὸ ἀριθμὸ τοιούτων βλαχοφώνων μαθητῶν, 5) διάκρισιν βαθμολογίας ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον τῶν μαθητῶν τούτων. Σημαντικότερο δὲ μέτρο, ἴσως ὑπέρτερον πάντων τῶν ἀνωτέρω κρίνω τὴν ἀνύψωσιν τοῦ γυμνασίου Βερροίας εἰς περιωπὴν προτύπως λειτουργούντος σχολείου”³⁴⁰.

Χαρακτηριστική είναι και η συλλογικότερη εκτίμησή του για τους Βλάχους της περιοχής: “Οἱ ρουμανίζοντες ἐκ τῶν Βλαχοφώνων, ἂν καὶ ὀλίγοι καὶ ἰδίως ἐν τῇ περιοχῇ Βεροίας, ἀποτελοῦσι κοινότητα οὐχὶ εὐκαταφρόνητον ἐνισχυόμενοι διὰ σχολείων καὶ ὄλων τῶν ἄλλων μέσων προπαγάνδας καὶ μισοῦν πᾶν τὸ ἐλληνικόν. Ὅλως ἀντιθέτως πρὸς αὐτοὺς οἱ ἐλληνίζοντες Βλαχοφῶνοι, ἂν καὶ οὔτε περὶ τῶν σχολείων, οὔτε περὶ τῆς καθόλου πνευματικῆς αὐτῶν ἀναδείξεως ἐλήφθη φροντίς, ἐργάζονται ὡς ἀληθεῖς Ἕλληνες καὶ ἀποτελοῦν ἐθνικὴ δύναμιν. Δὲν ἔπεται ὁμως ἐκ τούτου ὅτι διὰ τοὺς δευτέρους δὲν εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ κρατικὴ πρόνοια καὶ ὑποστήριξις ἰδίως ὅ,τι ἀφορὰ τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν”³⁴¹.

Πάντως, κατά τις αρχές του 20ου αι., σύμφωνα με τον “Κανονισμό τῶν ἐν Βεροίᾳ ἐκπαιδευτηρίων” (1902), υπήρχε δάσκαλος των βλαχοπαίδων, ο οποίος δίδασκε στα παιδιά των ελληνόβλαχων, όταν αυτοί ανέβαιναν με τα κοπάδια τους στο Σέλι³⁴².

Υπό αυτές τις συνθήκες, τον Απρίλιο του 1925, ο τότε ρουμανίζων ιερέας Δημήτριος Πάντσης, συνάντησε στο δρόμο και χαιρέτησε ὅπως ἔπρεπε τον τότε μητροπολίτη Βεροίας Σωφρόνιο Σταμούλη. Όταν ο ιερέας συστήθηκε στο μητροπολίτη, αυτός φέρεται να του μίλησε ἄσχημα, λέγοντας του, “φύγε κατηραμένε, φύγε αφορισμένε, δεν είσαι ορθόδοξος”. Το γεγονός θεωρήθηκε προσβλητικό από τη ρουμανίζουσα κοινότητα της πόλης, η οποία διαμαρτυρήθηκε στο ρουμανικό προξενείο της Θεσσαλονίκης. Ανάλογα επεισόδια φαίνεται πως ήταν συχνά στην πόλη και κάποιες φορές ακόμη και οι Βλάχοι με ξεκάθαρη ελληνική συνείδηση υπήρξαν θύματα τέτοιων διακρίσεων και συμπεριφορών. Οι τοπικοί ρουμανίζοντες παράγοντες και οι ρουμανικές διπλωματικές αρχές φρόντιζαν πάντα να εκμεταλλεύονται τα ὅποια επεισόδια.

Το Ξηρολίβαδο, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, λίγο πριν το 1912 είχε 1.000 με 1.200 κατοίκους³⁴³, και το 1920, σύμφωνα με επίσημες απογραφές εμφανίζεται με 96, ενώ το 1928 με 40. Οι αριθμοί δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα γιατί οι περισσότεροι κάτοικοι διέμεναν στη Βέροια και ανέβαιναν το καλοκαίρι. Στις 15 Οκτωβρίου 1912 το χωριό και οι δύο εκκλησίες του βρίσκονται υπό τον έλεγχο των ρουμανιζόντων που λειτουργούν και ρουμανικό σχολείο. Η ίδια κατάσταση συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση. Βάση της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, η δράση της προπαγάνδας συνεχίστηκε και την περίοδο του μεσοπολέμου που λειτουργούσαν δύο

340 Α. Κουκούδη, *Οι Βερριάνοι Βλάχοι*, ὁ.π., 230. Βλ. και τα κίνητρα των παλαιότερων ελληνικών κυβερνήσεων πριν την απελευθέρωση για την ενσωμάτωσή τους, Ε. Μπελιά, “Εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους και μακεδονικός αγών”, *Πρακτικά συμποσίου Ο Μακεδονικός Αγώνας* (Θεσσαλονίκη, Φλώρινα, Καστοριά, Έδεσσα, 22 Οκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 1984), Θεσσαλονίκη 1987, 30-1.

341 Α. Κουκούδη, ὁ.π., 231.

342 Θωμά Γαβριηλίδη, “Τα σχολεία στη Βέροια”, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας* (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 323-4

343 Κατά τις αρχές του 1906 αριθμούσε 200 ρουμανίζουσες οικογένειες, αλλά στα τέλη του ίδιου χρόνου περιορίστηκαν σε 80, βλ. Αν. Κολτσίδα, *Ιδεολογική*, ὁ.π., 232. Περί το 1907, οι ρουμανίζοντες είχαν διώξει τον Έλληνα δάσκαλο και έκλεισαν το ελληνικό σχολείο, οι αρχές αρνήθηκαν να επιτρέψουν την επαναλειτουργία του, παρά τις διαμαρτυρίες των Ελλήνων, βλ. Κ. Βακαλόπουλου, *Μακεδονικός Αγώνας*, ὁ.π., 272.

σχολεία, ένα ελληνικό και ένα ρουμανικό. Με τις μεταναστευτικές εξόδους προς τη Ρουμανία, σύμφωνα με παραδόσεις, οι μισοί σχεδόν κάτοικοι έφυγαν δελεασμένοι, αλλά και λόγω της ανέχειας³⁴⁴. Αποτελεί ενδιαφέρον η ύπαρξη φωτογραφιών του μητροπολίτη Βεροίας Πολυκάρπου σε ένα κέντρο ακόμα της ρουμανικής προπαγάνδας, αφού οι φωτογραφίες χρονολογούνται από τα τέλη της δεκατετίας του '20, μέχρι περί το 1930. Σε αυτές ο μητροπολίτης βρίσκεται με κληρικούς και λαϊκούς, προφανώς μετά από πανήγυρη ή εορτή³⁴⁵. Εξάλλου, ο μητροπολίτης φέρεται να ήταν βλαχόφωνος.

3.1. Ρουμανίζοντες από τον Μεσοπόλεμο ως τον Εμφύλιο

Κατά το χειμώνα του 1932, ανεξιχνίαστος φόνος ρουμανόβλαχου στρατιώτη επισκιάζει μία περιοχή με παρελθόν σε μειονοτικά προβλήματα, η ατμόσφαιρα στο δικαστήριο ήταν βαρειά. Ελληνικοί εθνικιστικοί κύκλοι απέδωσαν τη δολοφονία σε φανατικούς ρουμανίζοντες που σκότωσαν το νεαρό συμπατριώτη τους γιατί δυσφήμιζε τη Δοβρουτσά και απέτρεπε τη μετανάστευση προς εκεί. Το δικαστήριο καταδίκασε τελικά τους φερόμενους ως υπόπτους Κουτσοβλάχους. Σύμφωνα με έγγραφο του υπουργείου Εξωτερικών, καμία εκδοχή για το φόνο δεν επαληθεύτηκε ικανοποιητικά³⁴⁶. Κατά το 1933, από δημοσίευμα τοπικής εφημερίδας πληροφορούμαστε ότι κατά τον Δεκαπενταύγουστο στο Σέλι, ρουμανίζοντες Βλάχοι, μέλη του συλλόγου "Τραϊάν", προκάλεσαν τους ελληνόφωνες τραγουδώντας "...διάφορα ανθελληνικά τραγούδια από εκείνα που εψάλλοντο και ετραγουδούντο κατά τον Μακεδονικόν αγώνα υπό των ρουμανιζόντων ληστανταρτών..."³⁴⁷.

Η μισαλλοδοξία, στοιχείο που συναντάται στην πορεία όλων των αυταρχικών καθεστώτων, είχε ως αποτέλεσμα την αυστηρή στάση του κράτους έναντι των μειονοτικών πληθυσμών, από το 1936 αρχίζει να δημιουργείται κλίμα που ευνοεί τη σύγκρουση των ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων με τους ελληνόφωνους συμπατριώτες τους. Όπως έχει επισημανθεί, "*οι κυριότερες αιτίες των αναγκαίων και ικανών συνθηκών για την ειρηνική συμβίωση εξασθενούν*"³⁴⁸. Η κατασταλτική δράση και οι ακρότητες της δικτατορίας του Μεταξά (όχι βέβαια σε μεγέθη εθνοκάθαρσης) έναντι των ρουμανιζόντων με εξορίες κλπ (όπως εξάλλου και των τσάμηδων στην Ήπειρο), είχαν ως φυσικό και λογικό αποτέλεσμα, οι ρουμανίζοντες να περιμένουν τους Γερμανούς ως απελευθερωτές και ως λυτρωτές. Είναι χαρακτηριστικό ότι την ημέρα της εισόδου των γερμανικών στρατευμάτων στη Βέροια, οι ρουμανίζοντες ετοιμάζουν τελετή υποδοχής στο εστιατόριο Αλτ και πανηγυρίζουν υψώνοντας τη ρουμανική σημαία δίπλα στη γερμανική³⁴⁹, η αστυνομική καταστολή του μεταξικού

344 Α. Κουκούδη, *ό.π.*, 155,157.

345 Η κατ' έτος πανήγυρις του ναού διεξάγεται την 19-20η Ιουλίου στην εορτή του Προφήτη Ηλία. Οι φωτογραφίες από το αρχείο του Συλλόγου Βλάχων Βεροίας και της Λιάνας Τσιαμήτρου, δημοσιεύονται από τον Α. Βασιάδη, *Ξηρολιβάδο χονάρα μουσιάτα*, Βέροια 2006, ο οποίος θεωρεί ότι όλες (τρεις στο σύνολο) είναι στο δάσος του Ξηρολιβάδου με Ξηρολιβαδιώτες και Σελιώτες. Μία όμως εξ αυτών, δημοσιεύεται και από τον Α. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι*, *ό.π.*, 129, ο οποίος αναφέρει ότι πρόκειται για το Κ. Βέρμιο (Σέλι).

Τον ίδιο περίπου καιρό, σε δημοσίευμα της εφ. *Μακεδονίας* (17-3-1931), 6, με αφορμή την υπόθεση της αιχμαλωσίας του Δημ. Μπουσουλέγκα, στην οποία αρχικώς φερόταν αναμειγμένη η ρουμανική προπαγάνδα, ο συντάκτης του άρθρου αναφέρει ότι "*ό Σεβ. Μητροπολίτης Βερροίας κ. Πολύκαρπος μοί έδήλωσεν ότι αυτή ούσιαστικώς δέν υφίσταται...*" (δηλαδή η συμμετοχή της στην εξαφάνιση).

346 Λ. Διβάνη, "Το θνησιγενές πριγκιπάτο της Πίνδου", *Μακεδονία και Θράκη, 1941-44, Κατοχή-αντίσταση-απελευθέρωση* (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 9-11 Δεκεμβρίου 1994), Θεσσαλονίκη 1998, 198.

347 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 254)141 (30-8-33), 1.

348 Λ. Διβάνη, *ό.π.*, 202.

349 Το ίδιο συμβαίνει κατά την είσοδο των Γερμανών και σε άλλα μέρη, όπως στα Γρεβενά από Βλάχους ή στη Μαυροπηγή Εορδαίας από σλαβόφωνους, αλλά και από ελληνόφωνους, βλ. περισσότερα, Α. Καλλιανιώτη, *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, διδακτορική διατριβή στο τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του τμ. Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007. Για τη συνεργασία των βλαχόφωνων Ελλήνων ή "ρουμανόβλαχων" όπως αποκλήθηκαν, με τις δυνάμεις Κατοχής και τη συγκρότηση από αυτούς

καθεστώς τους είχε ανοίξει πεδίο δόξης λαμπρό.

Εξάλλου, ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου συμβαίνει το σημαντικό μεταναστευτικό κύμα βλάχικων πληθυσμών προς τη Ρουμανία -αναπόφευκτη συνέπεια- ιδιαίτερα έντονη ανάμεσα στους νομαδοκτηνοτρόφους Βλάχους της Κεντρικής Μακεδονίας και της περιοχής της Ημαθίας. Αυτή μάλιστα η μεταναστευτική τάση είναι σχετική με τον ερχομό των προσφύγων από την Μικρά Ασία και αποτελεί σαφώς ένα αποτέλεσμα της νέας διαμόρφωσης της τοπικής οικονομίας και του ιδιοκτησιακού καθεστώτος γης. Ο χαρακτήρας της, ήταν σαφώς τοπικός και περιορισμένος και δεν συνέβει σε περιοχές που δεν έδρασε η ρουμανική προπαγάνδα. Ωστόσο, σε αντιστάθμισμα αυτής της μεταναστευτικής κίνησης υπήρξαν μαζικές αφίξεις Βλάχων προσφύγων στην Ελλάδα από την αλβανική, την τότε σερβική-γιουγκοσλαβική και τη βουλγαρική επικράτεια από το 1912 και μετά³⁵⁰.

Είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα τοπικής εφημερίδας, το 1933, σύμφωνα με το οποίο επιτροπή κατοίκων του χωριού Κουμαριά παραπονέθηκε ότι στερούνται ιερώς παρά τις επανειλημμένες εκκλήσεις τους προς τη μητρόπολη. Ο μητροπολίτης, κατά την εφημερίδα, σίγουρα θα στείλει ιερέα, εκεί όπου “...κατοικοεδρεύει η Ρουμανική προπαγάνδα, οργιάζει αυτή...”³⁵¹. Στο αρχείο της Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (τρία χρόνια μετά, Απρίλιος 1936) συναντάμε το πρωτόκολλο αναγνώσεως της αναφοράς της εκκλησιαστικής επιτροπής της Κουμαριάς προς την Σύνοδο, καθώς και το διαβιβαστικό της αναφοράς αυτής από τη Σύνοδο προς τον Πολύκαρπο. Σύμφωνα με αυτά, πληροφορούμαστε για την αίτηση της επιτροπής για την τοποθέτηση ιερώς στο χωριό, για την εξυπηρέτηση των αναγκών “...τριάντα πέντε προσφυγικῶν οἰκογενειῶν...ἀπειλούμενων ἐκ τῆς συστηματικῆς δράσεως τῆς Ρουμανικῆς προπαγάνδας”. Οι οικογένειες αυτές μάλιστα εκκλησιάζονταν στο ρουμανικό ναό³⁵².

Η πόλη της Βέροιας πάντως αποτελούσε σε αναλογία πληθυσμού τον πιο μεγάλο, συγκροτημένο και με την πλουσιότερη δράση πυρήνα της ρουμανικής προπαγάνδας πριν και κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Σε τούτο έπαιξε ρόλο η ύπαρξη ρουμανικών σχολείων που λειτουργούσαν στην πόλη και τα περίχωρα της³⁵³. Σε αυτά εγγράφονταν αυτή την περίοδο ακόμα και παιδιά παραδοσιακά ελληνικών οικογενειών ή και προσφυγικών γιατί έτσι εξασφάλιζαν τα περίφημα “αλιμεντέ”, δηλαδή την επισιτιστική βοήθεια που έστελνε η Ρουμανία και της οποίας ήταν δικαιούχοι μόνο όσοι ενέγραφαν τα παιδιά τους στο ρουμανικό σχολείο. Ένα επίσης ενδιαφέρον γεγονός της περιόδου αυτής ήταν η απαίτηση ο επιτάφιος της ρουμανίζουσας

της “Ρωμαϊκής Λεγεώνας”, βλ. την μελέτη του Σταύρου Παπαγιάννη, *Τα παιδιά της Λύκαινας, οι επίγονοι της 5ης Λεγεώνας κατά την διάρκεια της Κατοχής*, ά.τ.χ. Επίσης, στο Αλέξανδρου Χατζηκώστα, *Η Εθνική Αντίσταση στο νομό Ημαθίας- Συμβολή στην ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 2003, σ.51, αλλά και στα Richard Clogg, “Οι Ναζί συνέχισαν τον πόλεμο και το ’45”, εφ. *Καθημερινή* (8.10.2005), Σταύρου Παπαγιάννη, “Η αποστολή των 15 Βλάχων αλεξιπτωτιστών το 1945”, εφ. *Καθημερινή* (30.10.2005). Το σχετικό έγγραφο για τη στάση των ρουμανιζόντων στην είσοδο των Γερμανών δημοσιεύεται στο Σ. Παπαγιάννη, *Τα παιδιά*, ό.π.545 κ.ε. όπου και φωτογραφίες. Η κίνηση φιλίας προς τους Γερμανούς έγινε πρωτοβουλία της διοίκησης επιτροπής της ρουμανικής κοινότητας Βεροίας, όπως αναφέρει στην απολογία του ο Δ. Χατζηγώγος, βλ. Σ. Παπαγιάννη, ό.π., 557.

350 Α. Κουκούδη, ό.π., 15.

351 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* 247(134 (5-7-1933), 2. Από το 1899 λειτουργούσε ρουμανικό σχολείο, βλ. Αν. Κολτσίδα, *Ιδεολογική*, ό.π., 326. Όταν το 1905, 120 ρουμανίζουσες οικογένειες της Βεροίας υπέβαλαν αναφορά-αίτημα στο μητροπολίτη για να επανενταχθούν στο Πατριαρχείο, και ενώ ήδη αρχίζει να εξασθενίζει εμφανέστατα ο ρουμανισμός στο Βέρμιο με τη δράση και των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων, το 1906 οι ρουμανίζοντες της Κουμαριάς (Δόλιανης) αντιστέκονταν ακόμα, και επηρέαζαν περίπου 100 οικογένειες, ενώ και κατά το Μάρτιο του 1908 οι ρουμανίζοντες της Κουμαριάς αναστατώνουν τη Βέροια, βλ. Αντωνίου Κολτσίδα, *Ιδεολογική*, ό.π., 224, 247. Μετά το 1912 οι δύο εκκλησίες του χωριού συνεχίζουν να λειτουργούν στα ρουμανικά, βλ. Α. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι*, ό.π., 170.

352 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

353 Βλ. Αλ. Χατζηκώστα, *Η Εθνική Αντίσταση*, ό.π., 51. Στην πλειονότητα τους οι Βλάχοι, όχι μόνο συμμετείχαν στην Αντίσταση, αλλά ήταν από τους βασικούς συντελεστές της, προσφέροντας στον αγώνα το προϊόν της κτηνοτροφίας, τα μεταφορικά μέσα (ζώα) και την οικονομική ευρωστία τους. Βλ. Ν. Κόγια, “Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση στη Βέροια”, *Πολιτιστικά Δρώμενα*, 12 (1995), 20, Α. Χατζηκώστα, ό.π., 2.

εκκλησίας να προηγείται του επιταφίου της μητρόπολης.

Στην πόλη της Βέροιας λειτουργεί το σχολείο και αθλητικός σύλλογος με την επωνυμία Τραϊάν³⁵⁴. Για την δράση τους στην Ημαθία ο πρώην υπουργός και βουλευτής Ι. Παπαδάκης ανέφερε μεταξύ άλλων ότι “*εδίδοντο θεατρικὲς παραστάσεις ἀντεθνικαὶ καὶ κατεξευτελίζοντο τὰ ἔθνικὰ μας σύμβολα, τῆς θρασύτητός των ἐξικνουμένης μέχρι κακοποιήσεως τῶν ἐλληνικῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Διοικητοῦ Χωροφυλακῆς*”...συνεστήθη ὡσαύτως ἡ ποδοσφαιρικὴ ὁμάς “*Τραγιάν*” καὶ ἐλάμβανε χώρα σωρεία ἀντεθνικῶν πράξεων πρὸς δημιουργίαν ἀνθελληνικῆς ψυχολογίας εἰς τὸ κουτσοβλάχικον στοιχείον τῆς Βέροιας”³⁵⁵. Από τις τάξεις τους θα προέλθουν και θα αναδειχθούν συνεργάτες των δυνάμεων κατοχής στις διάφορες επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, καθώς και στις επιδρομές τους σε διάφορα χωριά. Από τη μερίδα αυτή υπέφεραν και οι Εβραίοι. Χαρακτηριστικό περιστατικό αναφέρει ο Νικίας Θεοφίλου στο έργο του *Αλέξανδρος Δηλανάς*³⁵⁶, όπου όταν οι αντάρτες σκότωσαν ένα Ρουμάνο δάσκαλο και μία Ρουμάνα διδασκάλισσα, ένας Ρουμάνος που υπηρετούσε στο γερμανικό στρατό μάζεψε τον πληθυσμό της Βέροιας και ξεχώρισε 55 άτομα για εκτέλεση και άλλους 80. Η παρέμβαση του μητροπολίτη Αλεξάνδρου είχε ως αποτέλεσμα την σωτηρία τους.

Ονόματα ρουμανιζόντων στη Βέροια και στην Κουμαριά αναφέρει και ο Α. Χρυσόχου, συνολικά δεκατέσσερα, ανάμεσά τους αυτό το ιερέα Νικόλαου Σούκα από την Κουμαριά³⁵⁷. Κατά τον Σ. Παπαγιάννη, αυτός μετείχε στην επιτροπή δράσης των αυτονομιστών από την αρχή της εμφάνισης του Α. Διαμαντή³⁵⁸. Πάντως η Βέροια βρισκόταν στη ζώνη ευθύνης των Γερμανών και δεν παρατηρήθηκαν ακρότητες όπως στην ιταλοκρατούμενη ζώνη. Ωστόσο, κατά το 1942 (μέσα Μαρτίου-αρχές Ιουνίου), επισκέπτεται την Βέροια και τη Θεσσαλονίκη ο περίφημος Αλκιβιάδης Διαμαντής, ο “*αρχηγός και εκπρόσωπος των Βλάχων της Κάτω Βαλκανικής*”, προσπαθώντας να μεταφέρει την άποψη να στραφούν οι Βλάχοι στην Ιταλία, στη γερμανοκρατούμενη ζώνη, ωστόσο τελικά προκάλεσε διαιρέσεις, αντεγκλήσεις και διαφορές μεταξύ των ρουμανιζόντων. Σε συγκέντρωση σε “*ἐξοχικόν παρεκκλήσιον τῶν ρουμανιζόντων*” εκδηλώθηκε αντίδραση από τους ρουμανοβλάχους που δεν ακολουθούσαν τις κατευθύνσεις του. Απέστειλαν υπόμνημα στο ρουμανικό προξενείο, με το οποίο επεσήμαναν τον τυχοδιωκτισμό του. Υποστηριχτές των απόψεων του Διαμαντή ήταν ο διευθυντής του ρουμανικού σχολείου Βέροιας Σωτήριος Παπαθανασίου, ομάδα νέων και ο ιερέας Στέργιος Μηταχάσης εκ Βεροίας. Ο κληρικός πίστευε ότι ήταν συμφέρον για τους Βλάχους να στραφούν στην Ιταλία παρά στη μακρινή Ρουμανία. Γνώριζε την ιταλική, είχε ζήσει στην Ιταλία, εισηγήθηκε η λειτουργία στην εκκλησία των ρουμανιζόντων να γίνεται εναλλάξ στα ρουμανικά και ιταλικά. Η ενδυμασία του παρέπεμπε σε ρωμαιοκαθολικό ιερέα, πιθανώτατα είχε ρωμαιοκαθολικές δογματικές απόψεις. Ωστόσο καμία πρότασή του δεν επικράτησε. Σε συνεργασία με τον Παπαθανασίου και την ομάδα νέων, ανέλαβαν την στρατολόγηση καραμπινιέρων και έπειτα εθελοντών για τα σώματα εναντίον των ανταρτών³⁵⁹. Κατά τον Α.

354 Ο σκοπός του συλλόγου όπως αναφέρεται στην απόφαση του Πρωτοδικείου Βεροίας (31-1-1931) ήταν η “*πνευματική, ηθική και σωματική ανάπτυξις των μελών*”, βλ. Αναστασίας Περισοράτη, “*Τα σωματεία της Νάουσας από το 1914 μέχρι το 1939*”, Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “*Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος*” (επιμ.), *Νάουσα*, Νάουσα 1999, 264.

355 Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π.

356 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 32-33. Το περιστατικό αναφέρεται και από την έκθεση του μητροπολίτου Αλεξάνδρου προς τη Σύνοδο που βρίσκεται στο ιστορικό αρχείο της, ωστόσο δεν κάνει λόγο για τον Ρουμάνο στρατιώτη, αλλά για παρέμβαση του εν Θεσσαλονίκη Ρουμανικού Προξενείου. Προφανώς υπό τη φράση ρουμάνος στρατιώτης, πρέπει να κατευθύνουμε τη σκέψη μας στους ρουμανίζοντες εκείνους βλάχους, οι οποίοι στρατολογήθηκαν και φόρεσαν γερμανικές στολές, βλ. παρακάτω.

357 Α. Χρυσόχου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις της ιταλορουμανικής προπαγάνδας*, βιβλίον Γ’, Θεσσαλονίκη 1951, 32. Κατά τον Χρυσόχου, οι ρουμανίζοντες στη Βέροια δεν είχαν σοβαρές επιτυχίες, παρά μόνον ανθελληνικές εκδηλώσεις ολίγων τυχοδιωκτών, ό.π., 35.

358 Σ. Παπαγιάννη, *Τα παιδιά της Λύκαινας*, ό.π., 236.

359 ό.π., 51,59 κ.ε. Ο Παπαθανασίου είχε στενές επαφές με τις ιταλικές αρχές όπως και η ομάδα νέων. Απεναντίας, την συντηρητική μερίδα και αγαστή συμπόρευση με το ελληνικό στοιχείο πρέσβευε ο Δημοσθένης Χατζηγώγος. Μετά την επικράτηση της μερίδας του Χατζηγώγου, έγιναν εκλογές για την

Χατζηκώστα, με την προτροπή των καθηγητών και των μελών της ρουμανικής κοινότητας, του αθλητικού συλλόγου Τραϊάν και την παρέμβαση της ιταλικής καραμπινιερίας της Λάρισας, τρεις φορές συγκροτήθηκε ομάδα συνολικής δύναμης 55 ανδρών, όπως παράλληλα συνέβη και στη Θεσσαλονίκη με Γερμανό μάλιστα διοικητή³⁶⁰. Ωστόσο, σύμφωνα με τις απολογίες των κατηγορουμένων για συμμετοχή στο σώμα των καραμπινιέρων μετά την Κατοχή, όπου αναφέρονται οι πρωτοστατήσαντες στη στρατολόγηση και τα σχετικά γεγονότα, ουδείς αναφέρει το όνομα του κληρικού.

Η αιτία που αντέδρασαν οι ρουμανίζοντες ήταν ότι δεν έβλεπαν με καλό μάτι την ανάμιξη της Ιταλίας στην κουτσοβλαχική κοινότητα, αισθάνονταν ότι ο Διαμαντής πρέσβευε μία ψυχολογική απομάκρυνση από τη Ρουμανία, και κυρίως προέβλεπαν τον κίνδυνο διαταραχής της ομαλής συμβίωσης με την ελληνική κοινότητα³⁶¹.

Η περίπτωση της συγκρότησης της λεγόμενης ρωμαϊκής λεγεώνας των βλάχων, πρέπει να θεωρηθεί στο μέγα στη συνάφεια της οργάνωσης των αντιστασιακών πολιτικοστρατιωτικών οργανώσεων “μειονοτικών”³⁶² πληθυσμών, συγκροτημένες σε εθνική βάση και με αλτρωτικό-αποσχιστικό πρόγραμμα (Τσάμηδες, κομιτατζίδες). Κεντρική ιδέα ήταν η αξιοποίηση της δυσαρέσκειας των “μειονοτικών” πληθυσμών, λόγω της προηγούμενης καταπίεσής τους από το ελληνικό Κράτος, για την καταπολέμηση ενός αντιστασιακού κινήματος υπό κομμουνιστική μεν καθοδήγηση, στον πολιτικό όμως λόγο του οποίου αφθονούσαν οι αναφορές στην κοινή παρακαταθήκη του νεοελληνικού εθνικισμού³⁶³.

Με την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα, αποχώρησαν και αρκετά από εκείνα τα στελέχη της προπαγάνδας. Ακολούθησαν και δίκες δωσίλογων, άλλοι καταδικάστηκαν και άλλοι αθώωθηκαν. Από διασωθέντα έγγραφα του πρωτοδικείου Βεροίας, ως δωσίλογοι κατηγορήθηκαν 61 άτομα και από αυτούς καταδικάστηκαν 14 σε διάφορες ποινές³⁶⁴. Ο Γ. Ζαμάνης εκ Βεροίας, διατελέσας πρόεδρος της λέσχης Ρουμανιζόντων Θεσσαλονίκης, καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο, διέφυγε στην Αργεντινή³⁶⁵. Ο Σ. Δορδανάς αναφέρει το όνομα Ζαμάνης, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες, ο οποίος βρισκόταν σε επαφή με τον Όττο Στρακ του επιτελικού γραφείου 1c και βοήθησε τον υπολοχαγό Κραουτςμπέργκερ να στρατολογήσει ομάδα 200 ρουμανιζόντων Βλάχων από τη Βέροια. Η πλειοψηφία αποτελείτο από φοιτητές και διανοούμενους οπαδούς του Κορνηλίου Ζελέα Κοντρεάνου, αρχηγού της ρουμανικής “Σιδηράς Φρουράς”. Η ομάδα εκπαιδεύτηκε και στη Βέροια³⁶⁶.

Κατά τον αυτόπτη μάρτυρα π. Βασίλειο Γκαλίτσιο, ακόμη και στη Κατοχή, στο Σέλι λειτουργούν δύο εκκλησίες, των αγ. Αποστόλων όπου η λειτουργία γίνεται στα ελληνικά, και της Παναγίας στα ρουμανικά, οι δε ιερείς της πληρώνονταν από τη ρουμανική προπαγάνδα³⁶⁷.

Μετά την απελευθέρωση μπορούμε να διακρίνουμε μία αντιπάθεια του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ έναντι

ανάδειξη νέων μελών της ρουμανικής κοινότητας, στις οποίες πλειοψήφισε η μερίδα του Χατζηγώγου με 8 έναντι ενός μέλους των ιταλοφίλων. Βλ. ό.π., 70. Ωστόσο και ο Χατζηγώγος καταδικάστηκε ως ρουμανίζων μετά την Κατοχή.

360 Α. Χατζηκώστα, *Η εθνική Αντίσταση στο νομό Ημαθίας*, Βέροια 2003, 53.

361 Α. Διβάνη, “Το θνησιγενές πριγκηπάτο της Πίνδου”, ό.π., 209.

362 Η λέξη μειονοτικών, είτε εντός είτε εκτός εισαγωγικών, δεν πρέπει να θεωρηθεί με την έννοια μίας εθνικής μειονότητας, αλλά μιας μειοψηφικής ομάδας.

363 Τ. Κωστόπουλου, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη, τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολιτική εθνοκοφροσύνη*, 2005, 26.

364 Βλ. απολογίες κατηγορουμένων και σχετικά έγγραφα, Σ. Παπαγιάννη, *Τα παιδιά*, ό.π., 545 κ.ε. Ευρύτερα για το ζήτημα, βλ. Ελένης Χαϊδιά, “Δωσίλογοι: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση”, Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, ά.τ.χ., 54-71.

365 Χ. Καρανάσιου, *Η Νάουσα στην Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2004, 59.

366 Η ομάδα στρατοπεύδευσε στο Καραμπουρνάκι, έδρασε στην υπεράσπιση του χωριού Κούκος Πιερίας όπου είχε την έδρα του ο Μιχάλαγας (ταγματасφαλίτης) από τον ΕΛΑΣ, βλ. περισσότερα, Σ. Δορδανά, *Ελληνες εναντίον Ελλήνων*, ό.π., 260-1.

367 Α. Βουδούρη, *Ιστορία του χωριού Μαρούσια Ημαθίας και του μεταβυζαντινού ναού του αγίου Νικολάου*, Φυτειά 2007, 41-2.

των Βλάχων, ως αποτέλεσμα της στάσης που τήρησαν κάποιοι από αυτούς στην Κατοχή. Η δράση εξάλλου της “Λεγεώνας” δημιούργησε προβλήματα όχι τόσο στα θύματα των επιδρομών των ενόπλων βλάχων, όσο στους ίδιους τους ελληνόφρονες βλάχους (ακόμα και ρουμανόφρονες), αφού έσπειρε την καχυποψία και το μίσος για αυτούς, ξυπνώντας παλαιά πάθη. Όταν διορίζεται από το ΕΑΜ Βλάχος στατιωτικός διοικητής στη Βέροια, έγγραφη έκθεση (1944) αναφέρει για τις συζητήσεις και τη δυσaráρεσκεια που προκλήθηκε στους κύκλους του ΕΑΜ, καθότι η τοποθέτηση του “...πρόδωσε το λαό της πόλης στους Βλάχους (που ωργιάζαν σε βάρος του λαού στον καιρό της σκλαβιάς)...”³⁶⁸.

Πρώην ρουμανίζοντες φέρονται να δρουν και κατά τον Εμφύλιο³⁶⁹. Έγγραφο της διεύθυνσης Αλλοδαπών του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (1945) αναφέρει την ύπαρξη 187 ρουμανιζόντων στην περιοχή Βεροίας³⁷⁰. Κατ’αυτή την περίοδο, δημοσιεύονται κάποια άρθρα στον τοπικό Τύπο, όπου διαφαίνεται ίσως κάποια εθνотική διαμάχη, πάντως τα στοιχεία που μας ενδιαφέρουν είναι τα αναφερόμενα στη δράση της ρουμανικής προπαγάνδας κατά την Κατοχή, περαιτέρω η όλη συζήτηση προέρχεται από παρεξηγήσεις μεταξύ των αντιμαχόμενων εφημερίδων. Το πρώτο άρθρο από τον *Θαρραλέο*, φανερώνει ότι η δράση ορισμένων βλαχοφώνων εξέθεσε ολόκληρο το πλήθος των βλάχων, καθιστώντας το “συνυπεύθυνο”, και αναφέρει: “*Η ρουμανική κυβέρνηση με θρασύτητα και υποκρισία που ταιριάζει στη σύνθεση της, διεμαρτυρήθη στη Κυβέρνησή μας και ζητεί ικανοποίηση για τους “διωγμούς” που γίνονται κατά των...ύπηκόων της. Και ήμεεις οι Βεργιώτες που ζούμε με πολλούς βλάχους που πιστεύουν στην “ένδοξη” πατρίδα του Άντωνέσκο...ξαφνιασμένοι απ’τήν έσκεμένη θρασύτητά της, της απαντάμε ότι ψεύδεται και συκοφαντεί αδιάντροπα. Γιατί οι άνθρωποι τους που τους χρωστάνε λίγη εύγνωμοσύνη για τη μοιρολόγια που τους έστειλαν στη Κατοχή, ούτε διωγμούς έπαθαν ούτε ή κακόηχη και πρωτόγονη γλώσσα τους άπηγορεύθη να όμιλῃται παρά τῶν, ἀλλ’ἐλεύθερα και ἐπιδεικτικά τῇ διαλαλοῦν και μέσα στήν ἀγορά, ἄνευ καν συστολῆς τινός για τῇ βαρβαρότητά της...*”³⁷¹.

368 Ν. Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ*, ό.π., 148-9.

369 Βλ. Ι. Παπαδάκης, ό.π., 374, 376,

370 Π. Παπαδόπουλου, “Η λευκή τρομοκρατία προκαλεί αρνητικό κλίμα προ των εκλογών 1946”, εφ. *Λαός* (4-2-2007).

371 Εφ. *Θαρραλέος* 69 (3-5-1948), 2. Το παραπάνω άρθρο, με την καυστική αναφορά του στη κουτσοβλαχική ομιλία, προφανώς προκάλεσε συζητήσεις, και έτσι στο επόμενο φύλλο της ίδιας εφημερίδας, άρθρο στο πρωτοσέλιδο με τίτλο “Μία εξήγησις”, αναφέρει: “*Τὴν ἐλληνικότητα τῶν ὀμιλοῦντων τὰ κουτσοβλάχικα κανεῖς δὲν ἀμφισβήτησε, γιατί ὁ πατριωτισμός των συμβαδίζει πάντοτε με τῶν ἄλλων ἐλλήνων. Ἐκεῖνο ὅμως πού θελήσαμε νά ψέξωμε...ἦταν ἡ ἐπαίσχυντος διαγωγή τῶν ρουμανιζόντων, πού γιά χάρη λίγης μοιρολόγιας κατεπρόδσαν τῇ πατρίδα τους πού τούς ἐκτρέφει καί ἡ πρωτόγονη διάλεκτος πού μιλοῦν οἱ βλάχοι Βεροίας πού ἔπρεπε γιά λόγους ἀξιοπρεπείας καί ἐθνικῆς ὑπερηφάνιας νά εἶχαν πάψη νά τῇ χρησιμοποιοῦν μιά καί εἶναι Ἑλληνες, ὅπως γιά λόγους ἀξιοπρεπείας οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες καί κάθε Ῥωμαῖος πολίτης πού ἤθελε νά λέγεται μορφωμένος, θεωροῦσε ὑποχρέωσί του νά μαθαίνει τὴν Ἑλληνική γλῶσσα, γιατί ἦταν ἡ καλύτερη. Ὡς ἐκ τούτων, ζητοῦμε συγγνώμην ἀπό τούς θιγέντας συμπατριώτας μας καί τούς καλοῦμε νά χειρίζονται με ὑπερηφάνεια τὴν πῖο πλούσια γλῶσσα τοῦ κόσμου, τὴν Ἑλληνική, πού ταιριάζει στή πατρίδα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐφ’ ὅσον καί αὐτοὶ εἶναι ἀπόγονοί του. Ἐτσι θά ξεχωρίζουν καί ἀπό τούς ὀλίγους ποταπούς Ρουμανοβλάχους, οἱ ὁποῖοι με τὰς ἀνθελληνικάς, στή Κατοχή, πράξεις τους, πλήγωσαν βοθειά τό πατριωτικό αἶσθημα ὅλων τῶν Βεργιωτῶν πού παρακολούθησαν, τίς βρωμιές τους. Γιαντό ὁ κατά πάντα ἀνεκτικός Λαός Βεροίας ἀηδιάζει ὅταν ἀκούει νά ὀμιλῇται ἐπιδεικτικά ἡ κορακίστικη γλῶσσα τῶν ρουμανιζόντων καί δέ συγχωρεῖ νά τῇ χρησιμοποιοῦν ἄλλοι Ἕλληνες συμπατριῶτες, ἐκτός ἀπό τούς προδότας καί μόνο, γιά νά τούς ξεχωρίξῃ. Ἐφ’ ὅσον λοιπόν θέλουν νά ξεχωρίζουν ἀπό τούς βωμερούς ρουμανίζοντας πού σήκωσαν στή κατοχή ρουμανική σημαία καί ποδοπάτησαν τῇ γαλανόλευκη, μιά τούς ἀπομένει ἐλληνική ὑποχρέωση νά παύσουν νά μιλοῦν τῇ κακόηχη γλῶσσα πού προκαλεῖ ἀηδία στόν ἀκούοντα Ἕλληνα Βεργιώτην. Εἶν’ ἀλήθεια ὅτι ἡ κουτσοβλάχικη εἶναι γλῶσσα μητρική καί συνάμα τσαπαλίζεται εὐκολα. Πλήν ὅμως χρειάζεται μιά προσπάθεια, γιά χάρη τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῶν καί τοῦ Ἑθνους”* (Εφ. *Θαρραλέος* 70 (17-5-1948), 1).

Το ζήτημα ὅμως δὲν ἔληξε ἐκεῖ ἀφοῦ οἱ ἀντιδράσεις πού δημοσιεύθηκαν στήν εφημερίδα *Νέος Ἀγών*, ἀναγκάζουν τὸν *Θαρραλέο* νά ἐπανεέλθει (χωρίς ουσιαστική αἰτία, πλέον ἡ ἀντιπαράθεση γίνεται με βάση τὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα, οὐδεμία ἀμφιβολία γιὰ τὴν πατριωτικὴ στάση τοῦ βλαχικοῦ στοιχείου): “*...Τὸ ζήτημα τῶν Βλάχων...δὲν ἀπέβλεπε εἰς τό νά συζητήσῃ περὶ τῆς προελεύσεως τῶν βλάχων καί κατ’ἀκολουθίαν, ὅλη ἐκείνη ἡ μακρότατη ἀνάπτυξις σκέψεων, συλλογισμῶν καί ἱστορίας ἐκ μέρους τοῦ “Ν. Ἀγῶνος” δὲν εἶχε*

Από όσα αναφέρονται στα άρθρα, διαφαίνεται μία έντονη δράση των ρουμανιζόντων κατά την κατοχική περίοδο. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι πολλοί ρουμανίζοντες, μετά τον αναγκαστικό περιορισμό του Διαμαντή στη Ρουμανία από την εκεί Κυβέρνηση (καλοκαίρι 1942), προσπάθησαν να αποκαταστήσουν τη διαταραγμένη ισορροπία. Ο πρόξενος της Ρουμανίας στη Θεσσαλονίκη ακολούθησε ήπια και κατευναστική πολιτική, οι δε διαταγές της ρουμανικής Κυβέρνησης ήταν ξεκάθαρες: Αποφυγή ανακίνησης κάθε προβλήματος που θα προκαλούσε δυσaráσκεια στην ελληνική κοινή γνώμη. Την ίδια γραμμή έδινε και η εκκλησία της Ρουμανίας, γεγονός που γνώριζε ο Δαμασκηνός. Ο Ρουμάνος υπουργός Μανίου επισκεπτόμενος τη Θεσσαλονίκη τον Ιούλιο του 1943 σύστησε στους ρουμανίζοντες να μην ενταχθούν ούτε στο ΕΑΜ, ούτε στις αντιφρονούσες οργανώσεις³⁷².

Στην εφημερίδα *Ο Νέος Αγών*, που κυκλοφορεί τη διετία 1948-1950, διαβάζουμε για την σταδιακή ένταξη των Βλάχων της περιοχής μετά τις νίκες του Εθνικού στρατού, οι οποίοι είχαν παρασυρθεί από τη ρουμανική προπαγάνδα και είχαν αποσκιρτήσει και από την κανονική δικαιοδοσία της μητροπόλεως Βεροίας και είχαν καταλάβει τον ναό της Έξω-Παναγιάς (Υπαπαντής του Χριστού)³⁷³. Στο φύλλο 71 της 18-7-1949, διαβάζουμε για την υποβολή Υπομνήματος των ίδιων των κοινοτήτων των Βλάχων στον μητροπολίτη με σκοπό την ένταξη του

καμμίαν θέσιν διότι τοῦτο ποσῶς δέν λύει τό ζήτημα, ἀλλά τό περιπλέκει ἀσκόπως καί ἐπικινδύνως, διότι δημιουργεῖ συζήτησιν καί διχόνοϊαν, ἡ ὁποία εἶναι ἀσύμφορος...δέν πρόκειται να ὑποστηρίξωμε τόν ἀποκλεισμό τῆς βλαχικῆς γλώσσας...Τό βασικότερο εἶναι ὅτι μέσον τῆς γλώσσης αὐτῆς τῆς κουτσοβλαχικῆς, ἀσκεῖται ἐκ μέρους τῆς Ρουμανίας...προπαγάνδα καί ἐκμετάλλευσις ὑπέρ αὐτῆς ἡ ὁποία θά ἀπεκλείετο τελείως καί μάλιστα θά ἐξέλειπε ἐάν οἱ Ἑλληνόβλαχοι διέκοπτον τήν γλώσσαν αὐτήν τήν Κουτσοβλαχικήν, ὅποτε θά περιορίζετο αὕτη μόνον μεταξύ τῶν Ρουμανοβλάχων...Ἐξ' ἄλλου ἡ συνέχισις τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης εἶναι ἐντελῶς ἀνεξήγητος...δέν εἶναι δυνατόν ἤδη, οὔτε ὑπάρχουν ὅλαι αἱ εὐκολαί, νά ἀποβάλουν τό ἰδίωμα αὐτό καί νά ἐπανέλθουν εἰς τήν γλώσσαν τῶν προγόνων των, τῶν φιλοσόφων, τῶν ποιητῶν καί τῶν ρητόρων, εἰς τήν Ἑλληνικήν γλώσσαν ἡ ὁποία θά τοὺς διευκολύνῃ καί εἰς τήν μεγαλυτέρα πνευματικήν των ἀνάπτυξιν; Ποῖος ὁ λόγος τῆς ἐμμονῆς εἰς μίαν γλώσσαν ἡ ὁποία οὔτε φιλολογικούς θησαυρούς...Οἱ πρότινων μόλις ἐτῶν ἐλθόντες Ἑλληνες ἀπό τά πέρατα τῆς Ἀνατολῆς τοῦ Πόντου καί τοῦ Καυκάσου, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦσαν ἀποκλειστικῶς τήν Τουρκικήν γλώσσαν, μέσα σέ λίγα χρόνια...ἐσυνήθισαν τήν Ἑλληνικήν...καί ἡ ἀμέσως ἐπόμενη γενεά θά ἀγνοῇ τελείως τήν Τουρκικήν, βλ. Εφ. Θαρραλέος 72 (14-6-1948), 1. Επίσης στο φύλλο 73 (28-6-1948), 1, 2, ἐπανερχεται: “Σέ μία διάψευση πού κάναμε, ἐκ πατριωτικοῦ κάναμε, ἐκ πατριωτικοῦ καθήκοντος, τῆς Ρουμανικῆς Κυβερνήσεως, πού εἶχε τό θράσος νά μᾶς κατηγορήσῃ γιά τοὺς λίγους ὑπηκόους της, πού φρόντισε καί στή Κατοχή νά τοὺς τροφοδοτήσῃ μέ μαμαλιγκα, γιά νά μὴ τοὺς χάσῃ, ὅτι τοὺς “διώκουμε καί τοὺς ἐμποδίζουμε νά μιλοῦν τήν πολιτισμένη γλῶσσα τους” σηκώθηκε ἕνας κοῦφος ντανῖσκος τῆς φατριάς των καί ἀφοῦ διεστρέβλωσε χονδροειδῶς τό σημείωμά μας, μᾶς ἐπετέθη ἀδιάντροπα. Τό θλιβερόν ἀποτέλεσμα, πού παρετηρήσαμε ἐκ τοῦ δημιουργηθέντος θορύβου, ὑπῆρξεν ὅτι οἱ συνδρομηταί μας κουτσόβλαχοι (λίγοι βέβαια τόν ἀριθμόν) διέκοψαν τήν συνδρομήν των καί τάχθηκαν ἀλληλέγγυοι μέ τόν διαστρεβλωτήν νεανῖσκον. Τόσο κατάλαβαν τό σημείωμά μας. Δυστυχῶς στήν ἄσκοπη αὐτή παρέμβαση τοῦ κακεντρεχοῦς κουτσοβλάχου νεανίσκου, δέν παρενέβη κανεῖς βλάχος πού ἔμαθε λίγα γράμματα, ἔστω καί στή Ρομάνια Σκολάρα νά ἀποστομώσῃ τόν νεανῖσκον καί νά βάλῃ τά πράγματα στή θέση τους, ἐρμηνεύοντας τό σημείωμά μας πού τόσο κακόπιστα παρεποίησεν ὁ δερβίσης. Ζητοῦμε ὅθεν ἀπό ἕνα ἐλληνόβλαχον μια τίμια ἀπάντησι γιά νά τεθῇ τέρμα στήν ἄσκοπη αὐτή ἐπέκτασι τῆς συζητήσεως πού τή δημιούργησε ἕνας κίτρινος ἄνθρωπος γιά νά προκαλέσῃ διχόνοϊαν. Καί σάν τέτοιος καταλληλότερος πρέπει νά εἶναι ὁ πολιτευτής τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος κ. Ἀθανάσιος Χατζηνότας, ἀπ’ τόν ὁποῖον καί ἀξιούμεν μιά εἰλικρινῆ ἀπάντησι. Μιά καί ἐκπροσωπεῖ τό Βλαχικό στοιχεῖο, ἔχει ὑποχρέωσι ἀ ἐμφανισθῇ δημοσίᾳ καί νά μιλήσῃ...”. Ἀπό την πλευρά της η εφημερίδα *Νέος Αγών* (17-5-1948), 2, υπερασπίζεται στην πραγματικότητα την ελληνικότητα του βλαχικού στοιχείου, και αναφέρει σε κάποιο σημείο το ενδιαφέρον στοιχείο: “...Εἶναι γνωστές οἱ ἀσχημίες καί ἡ ἀντεθνική δράση τῆς ἐλαχίστης αὐτῆς μειοψηφίας κατά τά χρόνια τῆς Κατοχῆς. Τήν παρερχόμεθα, γιά νά μὴν μεταδώσουμε στόν ἀναγνώστη τό ἀηδιαστικό αἶσθημα τῆς ἀναγούλας. Ἦδη, οἱ κυρίως ὑπεύθυνοι τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων κατέφυγαν εἰς τήν Ρουμανίαν, μέ ἐπικεφαλῆς τόν γελοῖο ἐκεῖνο Δόν Κιχώτη, Ἀλκ. Διαμάντη, πού εἶχε αὐτοτλιτοφορηθεῖ ἐλέω Ἰταλῶν, “Πρίγκηψ τῆς Πίνδου”...Ὅσοι πάλι, πρόνῃν Ρουμανίζοντες, ἀπόμειναν ἐδῶ, πιστεύομεν νά κατάλαβαν πῶς ἦταν ἀνοησία ἂν ὅχι τίποτα ἄλλο ν’ ἀπαρνηθοῦν τήν Ἑλλάδα τό χρυσάφι τῶν Ἐθνῶν καί νά προτιμήσουν τό Ρουμανικό μαχαίρι.

372 Λ. Διβάνη, “Το θνησιγενές πριγκηπάτο της Πίνδου”, ὁ.π., 209-10.

373 Για την ιδιοκτησιακή κατάσταση του ναού από την εποχή του Μακεδονικού Αγώνα, βλ. Αστερίου Κουκούδη, *Οι Βεργίανοί Βλάχοι*, ὁ.π., 213 και παραπομπή 211.

ως άνω ναού στην κανονική δικαιοδοσία του. Η ιστορία επαναλαμβάνεται, όπως κάποτε με τον μητροπολίτη Κωνσταντίο στο Σέλι. Με την επίκληση της διακήρυξης της 6ης Ιουνίου 1948 δηλώνεται η αποκοπή των σχέσεων τους με τη Ρουμανία και η παράκληση να επανέλθει ο ναός στην νόμιμη κατάσταση. Πρόκειται για τις πλέον δυναμικές κοινότητες Κάτω Βερμίου (Σελίου), Κουμαριάς και Ξηρολειβάδου. Έπονται 204 υπογραφές. Ήδη από το 1944-45 οι ρουμανίζουσες κοινότητες στη Βέροια και στη γύρω περιοχή είχαν αποδιοργανωθεί οριστικά και τα ιδρύματά τους είχαν διαλυθεί σημειώνοντας το τέλος μιας εμφύλιας σύγκρουσης³⁷⁴.

Η κίνηση αυτή των ελληνόφωνων βλάχων, των πρώην ρουμανιζόντων, ήταν ένα φυσικό αποτέλεσμα γιατί έπρεπε να ενσωματωθούν. Χαρακτηριστικά, αν και λίγο καυστικά, είναι τα σχόλια από τον Ι. Παπαδάκη, βουλευτή Ημαθίας: *“Οί καιροσκόποι ήγούμενοι τής προπαγάνδας, εύρεθέντες μετέωροι, έθεώρησαν σκόπιμον καί επιβεβλημένον νά αλλάξουν πορείαν καί τήν ανάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενοι, προσηνατολίσθησαν πρός τήν αδήριτον πραγματικότητα. Δι’ ένεργειών των πρός τούς έκάσταχού μητροπολίτας έξεδήλουν τήν απόφασίν των επανόδου είς τάς έλληνικάς χριστιανικάς κοινότητες, αποκηρύσσοντες τάς άντεθνικάς των ένεργείας τοῦ παρελθόντος καί άναγνωρίζοντες κατά τόν πλέον επίσημον τρόπον τήν άναμφισβήτητον έλληνικήν έθνικότητά των. Οὔτω καί οί Βεροιεῖς ρουμανίζοντες, παρουσιασθέντες είς τόν Μητροπολίτην Αλέξανδρον, έδήλωσαν ότι διαλύουν τήν έν τή ούσία διαλυθεῖσαν καί μή ύπάρχουσαν ρουμανικήν κοινότητα, επανερχόμενοι είς τήν έλληνικήν τοιαύτην καί παραδίδουν τήν έκκλησίαν τής Έξω Παναγιάς...Η Μητρόπολις παρέλαβε τήν έκκλησίαν, διαθέσασα τούς προσελθόντας είς τήν έξουσίαν αύτῆς ιερεῖς είς ένορίας τής περιφερείας”*³⁷⁵. Προηγήθηκε η διακοπή λειτουργίας του ρουμανικού σχολείου στο Σέλι το έτος 1945, την ίδια χρονιά κάηκε από αγνώστους.

Να σημειώσουμε ότι ακόμα και το 1953, στο Βιβλίο Αλληλογραφίας της μητροπόλεως, συναντάμε αναφορά στη ρουμανική προπαγάνδα. Πράγματι, το Κέντρο Αλλοδαπών Θεσσαλονίκης εισηγείται στον μητροπολίτη την μετάθεση του ιερέα του Κάτω Βερμίου (Σελίου) Νικολάου Κολιπέτρου, και την τοποθέτηση ελληνόφωνων ιερέων σε βλαχόφωνα χωριά, όπως επίσης βλαχόφωνων σε ελληνόφωνα. Όμως βρίσκει αντίθετο τον Αλέξανδρο. Παρακαλεί τον διοικητή του Κέντρου *“...νά μάς γνωρίσητε ποῖα έθνικά συμφέροντα επιβάλλουσι τήν μετάθεσιν έκ Βερμίου τοῦ Ιερέως Νικολάου Κολιπέτρου, καθ’ όσον ήμεῖς έχομεν αντίθετον γνώμην...ήδη επανέρχεται είς τήν έφημερίαν του ήτις είναι ή Έξω Παναγιά Βερροίας...ήμεῖς Βλαχόφωνα χωριά δέν έχομεν...μόνον τό Κάτω Βέρμιον είναι βλαχόφωνον καί δι’ ολίγους μήνας τοῦ έτους χρειάζεται ιερέα...Είς τήν Κουμαριά ένθα άλλοτε ήσαν δύο ιερεῖς, είς Έλλην καί είς βλαχόφωνος...σήμερον έφημερεύει είς καί μόνος Έλλην...είς τήν υπόδειξίν Σας ίνα σταλῶσιν οί βλαχόφωνοι ιερεῖς είς ελληνόφωνα χωριά οὔτε εφαρμόσιμος είναι άλλ’ οὔτε καί συμφέρουσα...Προπέρυσι τό Πάσχα, έλλείπει ιερέων, έστάλη ό βλαχόφωνος ιερεῦς Στέργιος Γκούμας είς τό έργοστάσιον Βέρμιον ίνα προστῇ τῶν ακολουθιῶν τής Μεγάλης Έβδομάδος. Αλλά τήν Μεγάλην Πέμπτην κατά τήν άνάγνωσιν τῶν δώδεκα εύαγγελίων έγένητο γελοῖος κυριολεκτικῶς καί οί έκκλησιαζόμενοι έφυγον από τήν έκκλησίαν διότι ό ιερεῦς άναγινώσκων τά εύαγγέλια έλεγεν άλλα άντ’ άλλων. Έκ τῶν τριῶν βλαχοφώνων ιερέων πού έχομεν έν τῇ έπαρχία μας, ό είς μόνον είναι γνώστης τής έλληνικῆς γλώσσης. Οὔτος δέ έφημερεύει είς τούς Ασωμάτους...”*³⁷⁶.

4. Σλαβόφωνοι

Γενικά σε σχέση με τους ρουμανίζοντες, οι σλαβόφωνοι στην περιοχή της Βέροιας δεν αποτέλεσαν ιδιαίτερο ζήτημα. Οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί εντοπίζονται κυρίως στα όρια της περιοχής της Ημαθίας με την Πέλλα (βασικός πυρήνας σλαβοφώνων), αν και το Τουρκοχώρι (σημερινή Πατρίδα), ακριβώς δίπλα (βόρεια) από την πόλη της Βέροιας, κατοικούνταν από σλαβόφωνους και θεωρείται ως το νοτιότερο σλαβόφωνο χωριό της Ελλάδας. Σύμφωνα με τις

374 Αστερίου Κουκούδη, ό.π., 240.

375 Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 310-11.

376 Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, *Βιβλίον Αλληλογραφίας της μητροπόλεως Βεροίας* (1952-53).

μαρτυρίες, κατά το 1884 η περιοχή της Βέροιας, Νάουσας, Καμπανίας δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα και ολόκληρος ο χριστιανικός πληθυσμός είναι καθαρώς ελληνικός με ακέραια εθνική συνείδηση (σύμφωνα με τον Έλληνα πρόξενο στη Θεσσαλονίκη Π. Λογοθέτη), τα έτη 1905-6 ο Επιθεωρητής Σχολείων Μακεδονίας αναφέρει για τη Βέροια ότι η ελληνική κοινότητά της περικλείει πολλή σημασία και δύναμη³⁷⁷. Ο Κ. Βακαλόπουλος αναφέρει ότι με τη λήξη του Μακεδονικού Αγώνα (1908) στον καζά της Βέροιας υπάγονταν και ορισμένα σλαβοχώρια που βρίσκονταν στην πεδιάδα των Γιαννιτσών (Γιάννισσα, Αγ. Μαρίνα, Μονόσπιτα), τα οποία είχαν προσέλθει στην Εξαρχία, αλλά ήδη άρχισαν πάλι να σχηματίζονται ελληνικές κοινότητες (Γιάννισσα, Κ. Κοπανός, κ.α.)³⁷⁸. Αξίζει να ειπωθεί ότι στα Μονόσπιτα ζούσαν κάποιοι πρόσφυγες από τη Β. Θράκη, συγγενείς του αρχιμανδρίτη Νικάνδρου Καμπλαράκη, ο οποίος έδρασε στο Μακεδονικό Αγώνα και έπειτα (1905-1913), οι Βούλγαροι τον ονόμαζαν “Τσιρλί-παπάς” (γυμνός παπάς) επειδή δε φορούσε ράσα, και “Σεϊτάν ποπ” (διαολοπαπάς), εξαιτίας της δράσης του σε χωριά σλαβοφώνων. Φυλακίστηκε από τους Βούλγαρους, αλλά τελικά αποφυλακίστηκε και εγκαταστάθηκε στα Γιαννιτσά³⁷⁹.

Από άλλες πηγές, ο καζάς Βεροίας δεν περιλαμβάνει εξαρχικούς Βουλγάρους αλλά 7.441 βουλγάρους γραικομάνους (βουλγάρικη στατιστική, 1905), σε επιστολή της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (1912) παρουσιάζονται να υπάρχουν 1675 εξαρχικοί σλαβόφωνοι στην επαρχία Βεροίας, ενώ κατά τη παραμονή των Βαλκανικών πολέμων, στον καζά της Βέροιας ο αριθμός των Βουλγάρων (εξαρχικών) είναι μηδενικός (ελληνική στατιστική). Ως συμπέρασμα εξάγεται ότι στον καζά της Βέροιας περί το 1912 υπήρχε κάποιος σημαντικός αριθμός πατριαρχικών σλαβοφώνων³⁸⁰. Η αιτία της πατριαρχικής και γενικότερα μιας ελληνίζουσας στάσης των σλαβοφώνων περίξ της Βεροίας πρέπει να αναζητηθεί στους ισχυρούς ελληνόφωνους πυρήνες Βέροιας και Νάουσας, οι οποίοι έγκαιρα είχαν ενσωματώσει σημαντικό αριθμό σλαβοφώνων (όπως και Βλάχων) της περιβάλλουσας υπαίθρου. Για τους Βλάχους των ορεινών και τους σλαβόφωνους των πεδινών, οι δύο πόλεις του Βερμίου αποτελούν σημαντικό κέντρο προσέλευσης (το ίδιο συμβαίνει αργότερα και με την Έδεσσα). Ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αι., τρεις τουλάχιστον μαρτυρίες, ο Cousinery, ο Boue και ο Leake, θεωρούν τις πόλεις του Βερμίου ασφαλές βόρειο σύνορο της Ελληνικής. Κατά τον Cousinery, το Βέρμιο και τα Πιέρια αποτελούσαν τα “φυσικά οχυρά” των Ελλήνων απέναντι στους Βουλγάρους που είχαν καταλάβει τα πεδινά προς ανατολάς αυτών των ορέων. Ο ίδιος περιηγητής παρατηρεί ότι στις πόλεις-έδρες των μητροπολιτών, όπου κατά συνέπεια υπήρχαν και σχολεία ελληνικά, οι σλαβόφωνοι έτειναν να ταυτίζονται με τους Έλληνες ευκολότερα, επειδή η ελληνική γλώσσα και ελληνομάθεια πρόσφερε κατάλληλες ευκαιρίες οικονομικής και κοινωνικής ανόδου³⁸¹. Έτσι επαληθεύεται η θεωρία που θέλει “κοινωνικοοικονομικά δεδομένα (μαζί με πολιτικές συγκυρίες) ως την αρχική αιτία της διαίρεσης των σλαβοφώνων σε βουλγαρίζοντες εξαρχικούς και γραικομάνους πατριαρχικούς, και όχι προϋπάρχουσες εθνοτικές διαφορές”³⁸². Ο ερχομός όμως των προσφύγων ήταν αυτός που συνετέλεσε σημαντικά στην αλλαγή των πληθυσμιακών ισορροπιών, έτσι ώστε αρκετά χωριά να χάσουν τον αποκλειστικό σλαβόφωνο χαρακτηρισμό τους.

Πριν την απελευθέρωση σίγουρα έδρασε η βουλγαρική προπαγάνδα³⁸³. Ο μητροπολίτης

377 Βλ. Ι. Χολέβα, *Οι Έλληνες σλαβόφωνοι της Μακεδονίας*, Αθήνα 1999, 184, 200-1.

378 Κ. Βακαλόπουλου, *Η Μακεδονία στα πλαίσια της Βαλκανικής πολιτικής 1833-1896*, Θεσσαλονίκη 1987, 502-4.

379 Σ. Ζερδαλή, *Η εγκατάσταση των προσφύγων*, ό.π., 80, όπου και φωτογραφίες του.

380 Βλ. Ι. Μιχαηλίδη, *Μετακινήσεις σλαβοφώνων πληθυσμών (1912-1930), ο πόλεμος των στατιστικών*, [Σειρά μελετών Κέντρο ερευνών μειονοτικών ομάδων 6], ά.τ.χ., 41-66.

381 Ι. Κολιόπουλου, *Η “Πέραν” Ελλάς και οι “άλλοι” Έλληνες: Το σύγχρονο ελληνικό έθνος και οι ετερόγλωσσοι σύνοικοι χριστιανοί (1800-1912)*, Θεσσαλονίκη 2003, 110-1. William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, Άμστερνταμ 1967, τ.Γ’, 272-3, 284, 291.

382 Β. Γούναρη, “Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940), *Μακεδονικά*, τόμος 29 (1993-94), 209.

383 Ο Ιωάννης Παπαδάκης αναφέρει για την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα ότι στα σλαβόφωνα χωριά η βουλγαρική προπαγάνδα οργίαζε, καίγοντας χωριά και δολοφονώντας παπάδες, δασκάλους, προύχοντες, βλ. *Μισός αιώνας πολιτικών αγώνων και εθνικής δράσεως*, Αθήνα 1974, 33.

Κωνσταντίνος γράφει (Ιούνιος 1898) στο εν Κωνσταντινουπόλει προεδρείο της Φιλεκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής αδελφότητας, εκθέτοντας την εκπαιδευτική κατάσταση της επαρχίας του και αναφέρει ότι υπήρχαν 10 βουλγαρόγλωσσα χωριά και 330 οικογένειες, σε συγκεκριμένα χωριά υπήρχε πρόβλημα προπαγάνδας από τη βουλγαρική εξουσία, “...ού πανούσης νά στέλῃ ἐκάστοτε ὄργανα δι’ ὧν ὑπόσχεται νά χορηγήσῃ αὐτοῖς δωρεάν διδασκάλους καί ἱερεῖς. Ὡς διὰ τῆς ἀπὸ 11 Ἀπριλίου ἐ.ἔ. ἐκθέσεώς μου ἐδήλωσα καί τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ, τό χωρίον Μονόσπιτα ὀλίγον δεῖν θά ἀπεσκίρτα πέρυσι δεχόμενον Βουλγαροδιδάσκαλον. Εὐτυχῶς προελήφθη τό κακόν διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ἐξάπαντος θά χορηγήσωμεν αὐτοῖς τουλάχιστον τό ἥμισυ τοῦ διδασκαλικοῦ μισθοῦ. Διὰ τοιούτων καί λοιπῶν ὑποσχέσεων συγκρατοῦμεν αὐτούς μέχρι σήμερον εἰς τήν πατρίδα...”³⁸⁴. Επίσης σε άλλο έγγραφο αναφέρει τη μέριμνά του για τη μισθοδοσία των δασκάλων των επτά βουλγαρόγλωσσων χωρίων της επαρχίας του “...πρός περιφρούρησιν καί περίσωσιν αὐτῶν ἀπό χειρῶν ἀλλοτρίων...σοβαρῶς κινδυνευόντων”³⁸⁵. Το 1906 τα βουλγαρικά σώματα που δρουν στο Βέρμιο (υπό την αρχηγεία του Βούλγαρου αξιωματικού Λούκα) καταστρέφουν το ιστορικό μοναστήρι του Προδρόμου στη Νάουσα εξαιτίας της ασυλίας που προσέφερε σε μακεδονομάχους³⁸⁶. Συχνές ήταν και οι συνεργασίες των βουλγαρικών σωμάτων με ρουμανίζοντες³⁸⁷. Τέλος, κατά τον Γ. Χιονίδη, στα 1910 το Κομιτάτο εγκατέστησε σχισματικούς παπάδες στα χωριά Μονόσπιτα, Ζερβοχώρι, Χαρίεσσα, Ἀγ. Γεώργιο³⁸⁸.

Στην περίοδο 1920-4 στατιστικές και απογραφές φανερώνουν ότι οι σλαβόφωνοι αποτελούν το 4% του συνολικού πληθυσμού του νομού Ημαθίας³⁸⁹. Με τους Βαλκανικούς και Παγκοσμίους πολέμους, τη συνθήκη του Νεϊγύ και τον ερχομό των προσφύγων παρατηρείται μαζική μετανάστευση σλαβοφώνων από την Μακεδονία. Σύμφωνα με στοιχεία που υπάρχουν, έως τα τέλη του 1924 είχαν υποβληθεί αιτήσεις για μετανάστευση 22816 σλαβοφώνων στη Μακεδονία, από τους οποίους μόνο οι 99 κατοικούσαν στην περιοχή Βεροίας (ο μικρότερος αριθμός σε σχέση με όλες τις επαρχίες της Μακεδονίας), ενώ και τα επόμενα χρόνια οι αιτήσεις είναι ελάχιστες³⁹⁰. Οι σλαβόφωνοι είχαν αποφασίσει: Από το 1912 απέναντί τους βρισκόταν μια νέα κατάσταση και βέβαια μία νέα διοίκηση, έπρεπε κάποια στιγμή να αποφασίσουν, να αναχωρήσουν ή να προσαρμοστούν, να ενταχθούν και να ενσωματωθούν. Ιδιαίτερα οι σλαβόφωνοι της Ημαθίας, όντες πατριαρχικοί, ίσως έβλεπαν το ελληνικό (ορθόδοξο) κράτος ως συνέχεια του κέντρου με το οποίο ταυτιζόταν. Άλλωστε, από την ύπαιθρο της βορειοανατολικής Ημαθίας οι περισσότεροι, αναγκαστικά στενά συνδεδεμένοι με τη γη τους. Η ενσωμάτωσή τους στο ελληνικό κράτος

384 Κ. Γ. Μπριλάκη, *Ιστορία Νομού Ημαθίας*, Θεσσαλονίκη 1972, 71-2. Το έγγραφο του Κωνσταντίνου φυλάσσεται σε κώδικα του αρχείου της Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας. Για τη μετέπειτα σύμπραξη του βουλγάρικου Κομιτάτου και της ρουμανικής προπαγάνδας στη περιοχή της Ημαθίας, βλ. Αντωνίου Κολτσίδα, *Ιδεολογική και Εκπαιδευτική Οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό Χώρο*, Θεσσαλονίκη 1994, 225 κ.ε.

385 Αρχείο Ιεράς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έγγραφο 548/2-6-1899.

386 Γ. Στογιόγλου, ό.π., 80.

387 Για την καταστολή της δράσης των βουλγαρικών σωμάτων, βλ. Γ. Τουσίμη, “Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή Νάουσας-Βερμίου (1904-1908), Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος” (επιμ.), *Νάουσα 19ος-20ός αιώνας*, νάουσα 1999, 145 κ.ε.

388 Γ. Χιονίδη, “Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή της Βεροίας”, *Ο Μακεδονικός Αγώνας, Συμπόσιο* (28 Οκτ.-2 Νοεμ. 1984), Θεσσαλονίκη 1987, 430.

389 Ι. Μιχαηλίδη, *Σλαβόφωνοι μετανάστες και πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη (1912-1930)*, Θεσσαλονίκη 1996 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας ΑΠΘ), 51. Σε στατιστική του 1926 ο αριθμός των “Βουλγάρων” στη Βέροια είναι μηδενικός. Σύμφωνα με απογραφή του 1928, οι ομιλούντες την “μακεδονοσλαβική” στην Ημαθία ήταν 1374, βλ. ό.π., 132, 134. Κατά τον Σπ. Λουκάτο, *Πολιτειογραφία της νομαρχιακής περιφέρειας της Θεσσαλονίκης, Μέρος Α΄, Υποδιοικήσεις Βέρροιας-Θεσσαλονίκης-Κατερίνης*, Αθήνα 1987, από τα 51 χωριά της υποδιοίκησης Βεροίας το έτος 1923, στα 10 ομιλούνταν η “βουλγαρική”, και σε 5 χωριά την κουτσοβλαχική. Τα χωριά που μιλούσαν την σλαβική ήταν: Αγία Μαρίνα, Άνω Κοπανός, Βέτσιστα, Γιάντισιστα(Αγ. Γεώργιος), Γενί κιότι (Αρχάγγελος), Ζερβοχώρι, Κάτω Κοπανός, Λοκοβίστα (ή Λυκοβίστα, Λυκογιάννη), Μονόσπιτα, ενώ η κουτσοβλαχική στα Χωροπάνι (στενήμαχος), Ξ(ε)ιρολίβαδο, Κάτω Σέλι, Άνω Σέλι, Δόλιανη (Κουμαριά), βλ. ό.π., 116 κ.ε.

390 Βλ. Ι. Μιχαηλίδη, ό.π., 140 κ.ε.

"σήμαινε την εκ νέου εθνική διαπαιδαγώγησή τους, με κύριους άξονες σχολείο και εκκλησία"³⁹¹.

Όπως προκύπτει και από την αναφορά του μητροπολίτη Βεροίας Καλλίνικου Δεληκάνη προς το Υπουργείο Εξωτερικών (βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για τις αλλαγές στη διοίκηση), οι μητροπολίτες και οι επίσκοποι στη Μακεδονία επανέρχονται στην έμπρακτη εθναρχική συνείδηση, η οποία κατά τη διάρκεια της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα είχε ατονήσει και μεταβλήθηκε σαφώς σε εθνική. Οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί, πατριαρχικοί και τέως εξαρχηκοί, προστρέχουν στην εκκλησία, όταν "τα κρατικά όργανα από τη Νότια Ελλάδα δεν μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι ελληνικότητα και ελληνογλωσσία είναι έννοιες τεμνόμενες και όχι ταυτόσημες"³⁹².

Από την άλλη πλευρά, ο Βεροίας Πολύκαρπος, στον μεσοπόλεμο πλέον, όταν και αυξάνεται η χρησιμοποίηση του κλήρου για την "εθνική ανύψωση" (και για την ανάσχεση του "κινδύνου" του κομμουνισμού), αναφέρει στη Σύνοδο: "Εις τας Νέας Χώρας μάλιστα η παντελής έλλειψις εφημερίου εις τα σλαβόφωνα ιδίως χωριά επέβαλλε την ανάγκην χειροτονίας ιερέων εχόντων μόρφωσιν και μόνον Δημοτικού Σχολείου και δια λόγους εθνικούς πλην των άλλων"³⁹³. Ωστόσο το πρόβλημα στην Ημαθία δεν ήταν μεγάλο σε σχέση με τη Φλώρινα ή τη γειτονική Πέλλα, όπου η ιεραρχία αποφασίζει να στείλει ιερείς κατά την ίδια περίοδο, λόγω της παρουσίας βουλγαροφώνων, για την τόνωση του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος των κατοίκων³⁹⁴. Ήδη έχει ξεκινήσει η χρήση του όρου "μακεδονικός λαός, μακεδονικός πληθυσμός" (1923-4), αντί του "βουλγαρικός" από την Κομμουνιστική Διεθνή.

Προφανώς μετέπειτα, μία αιτία για τη δυσaráσκεια των σλαβοφώνων ήταν η εγκατάσταση των προσφύγων στα χωριά τους μετά την ανταλλαγή. Όπως αναφέραμε και στο παραπάνω κεφάλαιο για τους πρόσφυγες, σύμφωνα με άρθρο τοπικής εφημερίδας, οι πρόσφυγες έδειξαν ένα κατακτητικό ήθος έναντι των ντόπιων σλαβοφώνων, παίρνοντας ίσως τις οικίες και τα κτήματά τους, αμφισβητώντας την ελληνικότητα τους, εμφανίζοντας τους να διενεργούν την όντως υφιστάμενη, σύμφωνα με το δημοσίευμα, προπαγάνδα. Για αυτό "πρό πολλού ψιθυρίζεται ότι ό βουλγαρόφων πληθυσμός των γειτόνων χωρίων πρόκειται νά μεταναστεύση εις Βουλγαρίαν μή δυνάμενος νά άνεχθῇ πλέον τας πιέσεις εκ μέρους προσφύγων τινών..."³⁹⁵. Ωστόσο, ήταν γνωστή και παραδεκτή από τους εντοπίους η αγάπη τους για την πατρίδα, η φιλέργεια και η παραγωγή κατ' έτος δημητριακών". Πέραν τούτο, "πολλοί των βουλγαροφώνων τούτων πολύ συνετέλεσαν εις τήν άπελευθέρωσίν μας άναμινγνέομενοι τότε εις τά Μακεδονικά κοιμητάτα καί μετά τήν άπελευθέρωσίν μας οί βουλγαρόφωνοι οὔτοι, στρατευθέντες, ύπήρξαν πάντοτε τό ύπόδειγμα του καλου καί πειθαρχικού στρατιώτου, ούδέποτε εγκαταλείψαντες τας τάξεις των"³⁹⁶. Το ανωτέρω δημοσίευμα στα 1924 υποδεικνύει την διάσταση από την αφετηρία του 1912, ήδη οι σλαβόφωνοι εμφανίζονται ενταγμένοι και ενσωματωμένοι, παρά την υπάρχουσα προπαγάνδα.

Η κατασταλτική αντιμετώπιση επί καθεστώτος Ι. Μεταξά, όπου χρησιμοποιήθηκε βία έναντι των ομιλούντων το σλαβικό ιδίωμα, είχε ως συνέπεια τη δυσaráσκεια και αντίδραση τους³⁹⁷ (όπως

391 Βλ. ό.π., 169-70. Το ίδιο μαρτυρεί και ο Γ. Τουσίμης στο "Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή Νάουσας-Βερμίου", στο τόμο *Νάουσα 19ος-20ός αιώνας*, 177: *Τις δυνάμεις που διέθετε ο μακεδονικός Ελληνισμός τις διατήρησε και τις ενίσχυσε με τα ειρηνικά όπλα της παιδείας και της Εκκλησίας.*

392 Χ. Παπαστάθης, "Η ενσωμάτωση", ό.π., 32-33. και Χ. Παπαστάθης "Η εκκλησία και ο μακεδονικός αγώνας", *Ο μακεδονικός αγώνας συμπόσιο*, ΙΜΧΑ, 211, 70.

393 Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος*, ό.π., τ. Γ', 1696.

394 Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος*, ό.π., τ. Δ', 2315-6.

395 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* 3 (Δεκέμβριος 1922), 3.

396 ό.π.

397 Βλ. περισσότερα, Τ. Κωστόπουλου, *Η απαγορευμένη γλώσσα, κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στη Μακεδονία*, Αθήνα 2000, 162 κ.ε. Κατά τον καθηγητή Ι. Κολιόπουλο, "η σύγχρονη ιστοριογραφία έχει υπερτονίσει την αρνητική στάση του καθεστώτος Μεταξά, δίνοντας μία εντύπωση διωγμού ή εθνοκαθάρσεως έναντι των σλαβοφώνων, ωστόσο δεν τέθηκε σε εφαρμογή ποτέ κάτι τέτοιο, επρόκειτο περισσότερο για υπερβάλλοντα ζήλο των κρατικών οργάνων (με την πολιτική βέβαια ανοχή)", βλ. "Η Μακεδονία στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου", στο Worldwide web, <http://www.imma.edu.gr/imma/history/14.html>, Ιωάννης Κολιόπουλος - Η Μακεδονία στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.mht

και με τους ρουμανίζοντες). Κατά την Κατοχή παρουσιάζεται πάλι δράση της βουλγαρικής προπαγάνδας στους σλαβόφωνους³⁹⁸, αν και από άλλες πηγές εξάγεται ήταν ελάχιστη. Ο Χρυσοχόου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι στο νομό Ημαθίας “...είς ελάχιστα μόνον χωριά υπό γηγενῶν οικούμενα ἡδυνήθη νά εἰσδύσῃ ἡ προπαγάνδα καί εἰς ταῦτα οἱ προσελκυθέντες ἀπετέλουν ἀνάξιον λόγου ποσοστόν...”³⁹⁹. Από τα στοιχεία που μπόρεσα να εντοπίσω, ο Γεώργιος Κρέξης από το Αγγελολώρι Ναούσης, φέρεται ως πράκτορας των Βουλγάρων, προβλήματα αναφέρονται στα χωριά Κύμινα (Θεσσαλονίκης), Μονόσπιτα⁴⁰⁰. Ο προαναφερθείς Γεώργιος Κρέξης, κατά τον Α. Χρυσοχόου, ήταν κατευθυνόμενος από την βουλγαρική λέσχη Θεσσαλονίκης (δεν υπήρξε μαρτυρία για αρχηγό της όλης κινήσεως στο νομό, αλλά μόνο για κατά τόπους πράκτορες), παρελάμβανε τα προς διανομή τρόφιμα από τη βουλγαρική Λέσχη, παρουσιάζονταν φανερά ως εκπρόσωπος της κινήσεως, επέκτεινε τη δράση του στα γύρω χωριά, συνεργάτη του είχε τον ιεροψάλτη Β. Δόγκα, ο οποίος εκπαιδεύθηκε σε ιερατική σχολή της Βουλγαρίας και ανακινούσε συχνά ζήτημα περί χειροτονίας Βουλγάρου ιερέα, προφανώς για προσωπική φιλοδοξία. Στο χωριό Κάτω Κοπανός (σήμερα Χαρίεσσα), φέρεται να δρούσε ο ιερέας Νικόλαος Αβραμίδης, που είχε χειροτονηθεί, κατά τον Χρυσοχόου πάντα, από σχισματικό αρχιερέα, στο δε μακεδονικό αγώνα συνεργάζονταν με τους κομιτατζήδες. Ο ιερέας φέρεται να είχε προσχωρήσει στον βουλγαρισμό. Πράκτορες αναφέρονται στα χωριά Γιάννισσα (σήμερα Άγιος Γεώργιος), Αρχάγγελος, Αγία Μαρίνα, Κύμινα. Στην περιοχή Βεροίας αναφέρονται δύο πρόσωπα ως υπεύθυνοι για τη συλλογή πληροφοριών. Την 17η Απριλίου 1943 ο μουφτής των Κιρκασίων Βεροίας επισκέφθηκε την βουλγαρική Λέσχη και υπέβαλε τις ευχές των Κιρκασίων υπέρ των επιδιώξεων της Βουλγαρίας⁴⁰¹.

Μετά την Κατοχή, στο ειδικό δικαστήριο Βεροίας για τους δωσίλογους καταδικάστηκαν: Ο Κυριάκος Τέρπος από Νάουσα, σε ισόβια δεσμά και διατάχθηκε η δήμευση της περιουσίας του, “διότι στη Νάουσα κι αλλού, έγινε οδηγός κινήσεως τεινούσης εις την προσβολή της ακεραιότητας της χώρας, ήτοι επροπαγάνδιζε υπέρ της προσαρτήσεως της Μακεδονίας στη Βουλγαρία”⁴⁰². Ο Γεώργιος Κρέζ(ξ)ης από Πολυπλάτανο, ερήμην σε θάνατο, για τον ίδιο λόγο, και για ότι εφοδιάστηκε με βουλγαρική ταυτότητα. Οι Γ. Τάσιος, Δ. Ντάνης, από τη Μαρίνα (Εδέσσης) σε φυλάκιση δύο ετών, για τους ίδιους λόγους. Ο Β. Τρεμπέλης από Μονόσπιτα, ερήμην σε δεσμά είκοσι ετών γιατί “παρέσχεε συστηματικώς στους Βουλγάρους πληροφορίες περί ατόμων εργαζομένων στον εθνικό και συμμαχικό αγώνα...”⁴⁰³. Σύμφωνα με τη διεύθυνση Αλλοδαπών του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως το 1945, οι βουλγαρόφωνοι στην περιοχή Βεροίας είναι 1372, η αναφορά αυτή έχει να κάνει με την ευρύτερη στάση του κράτους έναντι των σλαβοφώνων στην μετακατοχική περίοδο, όταν με πρόσχημα τη δίωξη των συνεργατών των Γερμανών (Οχρανιτών και Κομιτατζήδων), η εθνοφυλακή και παρακρατικές οργανώσεις δημιούργησαν κύμα βίας σε όλες τις σλαβόφωνες περιοχές αδιακρίτως⁴⁰⁴. Στην επίσημη απογραφή του 1951 ο νομός Ημαθίας έχει 2.227 σλαβόφωνους (2,31%

398 Χ. Σκούπρα, *Όψεις και τομές*, ό.π., 30. Ωστόσο, πλέον στα σλαβόφωνα χωριά, σημαντικό τμήμα αποτελούν οι πρόσφυγες.

399 Α. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, βιβλίον Β' (1941-2), Θεσσαλονίκη 1950, 75, 35, 96.

400 ό.π.

401 Την 8η Ιουνίου 1942 πράκτορες παρέσυραν 150 άτομα στη Νάουσα, τα οποία διαμαρτυρήθηκαν στον έπαρχο Ημαθίας διότι τα υπό της Βουλγαρίας αποσταλέντα τρόφιμα δεν έγιναν δεκτά υπό των ελληνικών αρχών. Έπειτα όμως αποκαλύφθηκε η πλεκτάνη. Την 25η Μαρτίου του ίδιου έτους, όταν ο δάσκαλος του χωριού της Γιανίσσης εκφώνησε τον πανηγυρικό της ημέρας, παριστάμενοι βουλγαρόφρονες τον αποδοκίμασαν. Στις 27 Μαρτίου στα Μονόσπιτα, βουλγαρόφρονες οδήγησαν επίτηδες τα ποίμνιά τους σε απαγορευμένη ζώνη και όταν ήλθαν οι αγροφύλακες, τους επιτέθηκαν με ρόπαλα και πιστόλια, έπειτα δε παρουσιάστηκαν στο γερμανικό φρουραρχείο Βεροίας και είπαν ότι κακοποιήθηκαν από τους αγροφύλακες.ό.π., 157, 207, 233, 271, 292. Βλ. και Χ. Καρανάσιου, *Η Νάουσα στην Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2004, 55, όπου μαρτυρία για τη δράση βουλγαρικής προπαγάνδας (από το Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Φ 23-5-1945).

402 Χ. Καρανάσιου, *Η Νάουσα στην Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2004, 56.

403 ό.π.

404 Π. Παπαδόπουλου, “Η λευκή τρομοκρατία προκαλεί αρνητικό κλίμα προ των εκλογών 1946”, εφ. *Λαός* (4-2-

επί του συνολικού πληθυσμού)⁴⁰⁵.

Κεφάλαιο Δ΄ Η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας

1. Η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας και το γενικότερο κλίμα έναντι του εβραϊσμού μετά την απελευθέρωση του 1912⁴⁰⁶

Η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας, όπως η εικόνα της μας παραδίδεται στην εξεταζόμενη περίοδο, βρίσκεται στην σκιά της παλαιάς της δόξας⁴⁰⁷. Πέρα από ορισμένα ενδιαφέροντα κτίσματα μέσα στην εβραϊκή συνοικία, η λαμπρή παρουσία της την εποχή της μεγάλης ακμής της από τα τέλη του 16ου αι. έως τις αρχές του 19ου αι, έχει παρέλθει. Έκτοτε ακολούθησε μία φθίνουσα πορεία, καθώς το νέο οθωμανικό πλαίσιο που άλλαζε, επηρέαζε και τις εβραϊκές κοινότητες της νότιας Βαλκανικής. Οι πληθυσμιακές και δημογραφικές μεταβολές από τα τέλη του 19ου αι. και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1910, οπότε σταθεροποιείται το δημογραφικό δυναμικό της κοινότητας, φανερώνουν τους μετασχηματισμούς αυτούς. Σε απογραφή του 1913 καταγράφονται στην περιφέρεια Βεροίας 612 Ισραηλίτες και σε στατιστική του Υπουργείου Εξωτερικών το 1916, 630, ενώ στη Νάουσα κανένας⁴⁰⁸.

Μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον ελληνικό στρατό το 1912⁴⁰⁹, η εβραϊκή κοινότητα άρχισε να εντάσσεται στο ελληνικό κράτος σταδιακά. Όμως, αυτό είχε ως ακόλουθο την μείωση και άμβλυνση των χαρακτηριστικών στοιχείων που κατείχε μέσα στην Οθωμανική αυτοκρατορία ως ένα *μιλέτ*, ισότομο ή και προνομιούχο, πλέον τίθεται το ζήτημα της μειονοτικής ύπαρξης της μέσα στα όρια ενός εθνικού ελληνικού κράτους. Μία μειονότητα όχι απλά θρησκευτική, αλλά ούτε και μόνον εθνική, αλλά με έντονα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Παρόλα αυτά, οι Εβραίοι της Βέροιας εντάσσονται ομαλά στο ελληνικό κράτος. Χάρη στην υποχρεωτική εκπαίδευση, οι νεώτεροι έγιναν ελληνόφωνοι και θα συμμετάσχουν στη διάρκεια των επιχειρήσεων του ελληνικού στρατού το β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου και θα καταγραφούν οι ηρωισμοί και οι θυσίες τους⁴¹⁰.

2007).

405 Τ. Κωστόπουλου, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, ό.π., 223.

406 Η πληρέστερη μελέτη για τους Εβραίους της Βέροιας είναι του Γ. Λιόλιου, *Σκιές της πόλης, αναπαράσταση του διωγμού των εβραίων*, Αθήνα 2008, από την οποία και αντλούμε τα περισσότερα στοιχεία.

407 Γενικό ιστορικό περίγραμμα της διαδρομής του εβραϊσμού της Βεροίας βλ. στην εισαγωγή του έργου του Γιώργου Λιόλιου, *Σκιές της πόλης, αναπαράσταση του διωγμού των εβραίων*, Αθήνα 2008. Ο Π. Πυρινός στο *Βεροιώτικα Σημειώματα*, ό.π., 230, αναφέρει για τους Εβραίους ότι “επεδίδοντο περισσότερο στο εμπόριο και σε τραπεζικές εργασίες. Ήταν έξυπνοι, ευγενικοί καί εργατικοί. Με τις δραστηριότητές τους συνέβαλαν τα μέγιστα στην κοινωνική και οικονομική ζωή της Βεροίας. Πολλοί Εβραίοι, όπως φαίνεται από τα πρακτικά της Φιλοπτώχου Αδελφότητος Κυριών Βεροίας, βοήθησαν οικονομικά να πραγματοποιηθούν οι στόχοι της δηλ. να βοηθήσει τους πτωχούς και ανήμπορους γέρους της Βεροίας”.

408 Γ. Γκλαβίνα, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί*, ό.π., 566, 569.

409 Κατά τον Γ. Χιονίδη, *Η Απελευθέρωση της τουρκοκρατούμενης Βέροιας και η διένεξη Ε. Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*, 1983, 22, την ημέρα της απελευθέρωσης της Βέροιας, οι εβραίοι, όπως και οι μουσουλμάνοι “...δεν υστερούσαν σε δηλώσεις υποταγής...”.

410 Ηλία Β. Μεσσίνα, *Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας*, Αθήνα 1997, 113. Ωστόσο, κατά τον Γ. Λιόλιο, “σημαντικό μειονέκτημα στην ενσωμάτωση σημαντικού αριθμού εβραίων ήταν η σχεδόν αποκλειστική χρήση από την πλειονότητα τους της ισπανοεβραϊκής γλώσσας, η οποία εμπόδιζε την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων. Είναι μάλιστα ένας κόσμος που θα εξακολουθεί μέχρι το ξεκλήρισμα του στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής να παραμένει συνειδητά περιορισμένος στην “ασφάλεια” του εβραϊκού μαχαλά, καθώς για αυτόν ο έξω κόσμος σήμαινε το άγνωστο και την ανασφάλεια. Ως γενικός κανόνας, ωστόσο, οι Εβραίοι της πόλης, αν και εξακολουθούν να έχουν ως κέντρο της κοινωνικής τους αναφοράς την εβραϊκή συνοικία και της θρησκευτικής τη συναγωγή, βγαίνουν σταδιακά από τα όρια της συνοικίας και συμμετέχουν σε κοινές δραστηριότητες (πολιτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές). Διατηρούν αθλητικό σύλλογο και κοινοτικό σχολείο, το οποίο από τη δεκαετία του 1920 εποπτεύεται ως δημόσιο πλέον εκπαιδευτικό ίδρυμα από το

Το βιοτικό επίπεδο παραμένει χαμηλό στην πλειονότητα του εβραϊκού πληθυσμού, ελάχιστοι είναι οι εύποροι, οι οποίοι, ήδη από τα τέλη του 19ου αι. και προοδευτικά μέχρι την ενσωμάτωση της πόλης στο διευρυμένο ελληνικό κράτος, εγκαταλείπουν την εβραϊκή συνοικία και κατοικούν αρχικά στις παρυφές της και μετά το 1920 μετακομίζουν σε άλλες περιοχές της Βέροιας. Η συνοικία παύει μετά το 1912 να είναι ένας περιμανδρωμένος "μαχαλάς". Τις επόμενες δεκαετίες, η καχυποψία μεταξύ των διαφόρων εθνοτικών ομάδων της πόλης και κυρίως μεταξύ Χριστιανών και Εβραίων αμβλύνεται, οι Εβραίοι ενσωματώνονται και μοιραία εφαρμόζονται οι αναγκαίοι όροι ειρηνικής συνύπαρξης, γεγονός που ευνοεί η έλλειψη οικονομικών ανταγωνισμών⁴¹¹. Πάντως, είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία για την απογραφή του 1920, ότι αυτή απέτυχε σε κάποιες περιοχές, διότι οι Εβραίοι, όπως και οι μουσουλμάνοι, απέκρυπταν τον πραγματικό αριθμό των μελών των οικογενειών τους. Για παράδειγμα, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης προσδιορίστηκαν σε 48.000, ενώ έφταναν τους 70.000⁴¹². Σε στατιστική του 1923 υπολογίζονται στην υποδιοίκηση Βεροίας 376.

2. Εβραίοι, κομμουνιστές, εκκλησία στη Βέροια του Μεσοπολέμου

Κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1930 (από το 1928 μέχρι το 1932 κυβερνάει τη χώρα ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το 1935 έχουμε την παλινόρθωση της μοναρχίας) στην εποχή του μεσοπολέμου, μέσα στο ιδεολογικό πλαίσιο του εθνικισμού, ως αποτέλεσμα παράγονται ο αντικομμουνισμός και ο αντισημιτισμός. Στη Βέροια υπογράφουν "δηλώσεις μετανοίας" άνω των 1.500 ατόμων⁴¹³. Ο εμπρησμός του εβραϊκού συνοικισμού Κάμπελ στη Θεσσαλονίκη⁴¹⁴, μιας παραγκούπολης, στις 29 Ιουνίου 1931, αποτελεί ένα ιδιαίτερο γεγονός που υποδεικνύει την κορύφωση της εθνοτικής αντίθεσης στην πόλη. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αρχή της σταδιακής μετανάστευσης ελληνόφωνων Εβραίων στην Παλαιστίνη. Επειδή πολλοί φτωχοί Εβραίοι ήταν μέλη του Κομμουνιστικού κόμματος, η αντισημιτική κίνηση εμφάνιζε ξεκάθαρα στοιχεία αντικομμουνιστικής στάσης. Η δίκη των υπαιτίων στελεχών της ΕΕΕ (Εθνική Ένωση Ελλάς) ορίστηκε να γίνει στο Κακουργοδικείο της Βέροιας, ενώ επισημαίνονται διασυνδέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα της τοπικής ΕΕΕ Βεροίας και σε παράγοντες της δίκης⁴¹⁵. Το αποτέλεσμα της δίκης ήταν "μία παρωδία, γεγονός που αποτέλεσε νίκη του εθνικισμού-αντισημιτισμού και πλήγωσε τις διακοινοτικές σχέσεις Ελλήνων-Εβραίων"⁴¹⁶.

Κράτος. Ωστόσο, ο βαθμός μορφωτικής ανάπτυξης θα εξακολουθεί μέχρι το 1940 να παραμένει χαμηλός...", *Σκιές της πόλης*, ό.π., 53. Ο Π. Πυρινός αναφέρει ότι το 1938 η Εβραϊκή κοινότητα Βεροίας είχε ένα εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο στο οποίο φοιτούσαν 62 μαθητές με δύο δασκάλους Ισραηλίτες και δύο Έλληνες. Εκεί διδάσκονταν Ελληνικά και Εβραϊκά. Βλ. *Βεροιώτικα σημειώματα*, ό.π., 230.

411 Γ. Λιόλιου, *Σκιές της πόλης*, ό.π., 53. Βλ. και τη μαρτυρία του Ιωσήφ Σρούμσα που γεννήθηκε στη συνοικία το 1929, "Είχαμε στενούς δεσμούς με τους χριστιανούς και καλούς φίλους...", βλ. Γιώτας Μυρτσιώτη, *Η εβραϊκή συνοικία της Βέροιας ξαναζεί*, στο [worldwideweb,http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_18/11/2007_249245](http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_18/11/2007_249245).

412 Στο νομό Θεσσαλονίκης υπάγεται και η Βέροια, βλ. Γ. Γκλαβίνα, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί*, ό.π., 18.

413 Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 283.

414 Τοποθετείται ένα χιλιόμετρο ανατολικά της Καλαμαριάς στην περιοχή Ντεπώ.

415 Περισσότερα και αναλυτικότερα στα Χρήστου Σκούπρα, *Όψεις και τομές στην Τοπική Ιστορία της Βέροιας (1924-74)*, Βέροια 2008, 127κ.ε., Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη Πόλη των φαντασμάτων*, Αθήνα 2006, 483-490, Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στην Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 2004, 209-234, Μαρίας Βασιλικού, "Εθνοτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Η περίπτωση του εμπρησμού του Κάμπελ", *Ιστορ*, τ.7, 1994, 160-171, Αιμίλιου Δημητριάδη, "Φοίνιξ Αγήρωξ" *Η Θεσσαλονίκη του 1925-35*, Θεσσαλονίκη 1994, 272-355.

416 Ευδοκίας Βαγκίδου, *Η Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης και το Σχολείο της: μια ιστορική επισκόπηση* (μεταπτυχιακή εργασία στο τμήμα Δημοτικής εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής ΑΠΘ), χ.τ., 2010, 54. Επίσης για τη δίκη στη Βέροια βλ. Α. Δημητριάδη, "Φοίνιξ Αγήρωξ", ό.π., 315-55, Κ. Τομανά, *Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1921-44*, Θεσσαλονίκη 1996, 139, του ίδιου, *Οι κάτοικοι της παλαιάς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1992, γ' έκδ. Η οργάνωση ΕΕΕ εμφανίστηκε το 1927, το 1933 διασπάστηκε επειδή μία ομάδα γοητεύτηκε από τη μορφή του Χίτλερ δημιουργώντας το δικό της Εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα "Εθνική Ένωση Ελλάς", το οποίο έπαψε επίσημα με την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας.

Σε δημοσίευμα του *Αστέρα* αναφέρεται η διοργάνωση διαλέξεων στη Βέροια από το τοπικό παράρτημα ΕΕΕ. Σε μία εκδήλωση ομιλήτρια ήταν η Αφροδίτη Γεωργιάδου με θέμα “*Η γυναίκα δια μέσου των αιώνων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*”⁴¹⁷. Το γεγονός της παρουσίας μιας γυναίκας ως ομιλήτριας εκείνη την εποχή σε μία μικρή επαρχιακή πόλη είναι ένα στοιχείο που δείχνει την επερχόμενη πρόοδο της θέσης της γυναίκας στο κοινωνικό σύστημα. Η ομιλία της με ένα θέμα τόσο προοδευτικό για τα ήθη και τις νοοτροπίες της οργάνωσης ΕΕΕ και οι αντιδράσεις που προκάλεσε αναφέρονται στην κατακλείδα του δημοσιεύματος: “...*Η ομιλήτρια μέ γλώσσαν καταληπτήν ανέλυσε τό θέμα της προζενήσασα είναι άληθές κατάπληξιν είς τό πυκνόν άκροατήριον τό συγκείμενον έξ άμφοτέρων τών φύλων διά τάς ριζοσπαστικές ιδέας της. Είς τήν όμιλίαν της άπήντησε άμέσως καί προχείρως ό Σεβασμιώτατος μητροπολίτης μας άντικρούσας ταύτην είς τάς ιδέας καί γνώμας της*”⁴¹⁸.

Ο μητροπολίτης Βεροίας Πολύκαρπος συμμετέχει στην ιστορική εκδρομή των μελών της ΕΕΕ στην Αθήνα την 24 Ιουνίου 1933, όπου και τελεί επιμνημόσυνη δέηση με την ευκαιρία των αποκαλυπτηρίων του μνημείου του Άγνωστου Στρατιώτη⁴¹⁹. Επίσης, το Νοέμβριο του 1931 το παράρτημα του ΕΕΕ στη Βέροια τελεί μνημόσυνο υπέρ των πεσόντων Κυπρίων, με την χοροστασία του Πολυκάρπου⁴²⁰, παρόντος του πολιτικού κόσμου και των Αρχών, καθώς και αντιπροσωπειών της Ισραηλιτικής και Κουτσοβλαχικής κοινότητας Βεροίας⁴²¹.

Η παρουσία και η συμμετοχή του Πολυκάρπου στην εκδρομή της ΕΕΕ (δεν γνωρίζω εάν ταξίδεψε στην Αθήνα για το σκοπό αυτό ή έτυχε να βρίσκεται εκεί, πάντως κατά την περίοδο εκείνη ήταν συνοδικός και διέμενε επί μακρόν στην πρωτεύουσα), αποτελεί ένα ζήτημα, αφού έχει προηγηθεί ο εμπρησμός του Γκάμπελ, και όλα τα φοβερά και τραγικά συνακόλουθα επεισόδια στη συμπρωτεύουσα, αλλά και η δίκη των υπαιτίων στη Βέροια (1932). Η οργάνωση 3Ε επεθύμησε να πραγματοποιήσει την κάθοδο στην Αθήνα κατά το πρότυπο του Μουσολίνι προς τη Ρώμη, επρόκειτο δε για επίσημη εκδήλωση με “*χαρακτήρα πανελλήνιου εθνικού συναγερμού*” και σκοπό την εκδήλωση ευγνωμοσύνης “*προς τους αφανείς εργάτες του μεγαλείου της ελληνικής πατρίδος δια της στέψεως του Ηρώου αυτών*”⁴²², όπως αναφέρεται στο ανακοινωθέν που δόθηκε στον Τύπο. Επομένως, ο Πολύκαρπος συμμετέχει στην κύρια εκδήλωση της εκδρομής. Επιπρόσθετα, το κλίμα πρέπει να ήταν τεταμένο, αφού επικράτησε μια παραφιλολογία για τους αληθείς σκοπούς της μεταβάσεως των μελών της ΕΕΕ, όπως συνάγεται από το ανακοινωθέν: “*Πάσα αντίθετος διάδοσις οπονθεδήποτε προερχομένη είτε περί τον χρόνο της μεταβάσεως και επιστροφής ή τον σκοπόν της καθόδου, είναι ανακριβής*”⁴²³. Στην κάθοδο συμμετείχαν 1.500 μέλη, ενώ στη Λάρισα σημειώθηκαν εντάσεις και επεισόδια με κομμουνιστές. Από τη Βέροια είναι παρών ο πρόεδρος του επαρχιακού τμήματος Θ. Σμυρλής μαζί με τα 120 μέλη του τοπικού ΕΕΕ, η μουσική του Φιλοπροοδευτικού Συλλόγου “*Μέγας Αλέξανδρος*” και ο “*Αιδ. Παπαχριστόδουλος*”⁴²⁴. Κατά άλλη μαρτυρία, στην επιμνημόσυνη δέηση συμμετείχε και η μισή ιερά σύνοδος, η δε αποδοχή της οργάνωσης δηλώνεται και με την υποδοχή που επεφύλαξαν η φιλαρμονική του Δήμου Αθηνών, τμήματα ευζώνων και η μπάντα της προεδρικής φρουράς, ο πρόεδρος της Γερουσίας Σ. Γονατάς, οι υπουργοί Εσωτερικών Ι. Ράλλης και Δικαιοσύνης Σ. Ταλιαδούρος, ο φρούραρχος Μπακόπουλος και πολλοί ανώτεροι

417 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 182/69 (23-3-1932), 4. Για την Αφροδίτη Γεωργιάδου βλ. Παύλου Πυρινού, *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Βεροίας, Εκατό χρόνια προσφοράς*, 2005, 45,49,69,99.

418 Εφ. *Αστήρ Βερροίας*, ό.π.

419 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 247/134 (5-7-1933).

420 Εφ. *Μακεδονία* (9-11-1931), 6.

421 Εφ. *Αστήρ Βερροίας*, 166)53 (11-11-1931).

422 <http://www.iospress.gr/ios2009/ios20090322.htm>

423 ό.π.

424 Το σχετικό δημοσίευμα για την εκδρομή βλ. στην εφ. *Αστήρ Βερροίας* 247)134 (5-7-33), 4. Όσον αφορά τον “*Αιδ. Παπαχριστόδουλο*”, μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για τον Ευλόγιο Χριστοδούλου, εφημέριο αγίου Ιωάννου Βεροίας ή για τον Χριστόδουλο Γκαλίτσ(ι)ο, εφημέριο κοινότητας αγίας Βαρβάρας, σύμφωνα με τον κατάλογο (1953) στο Ν. Θεοφίλου, *Αλέξανδρος*, ό.π., 127. Για την εκδρομή βλ. δημοσιεύματα, εφ. *Μακεδονικά Νέα* 25, 26, 27, 30 Ιουνίου 1933.

αξιοματικοί⁴²⁵. Η στάση του Πολυκάρπου μπορεί εύκολα να εξηγηθεί ως ανταποκρινόμενη στο ιδεολογικό πρόταγμα της εποχής, όχι μόνο η πολιτική τάξη αλλά και η εκκλησιαστική (και γενικώς οτιδήποτε συνεπάγεται η έννοια ιδεολογικό πρόταγμα της κοινωνίας), συνεργάζονται με την ΕΕΕ⁴²⁶.

Το καθεστώς Μεταξά πάντως δεν επεδίωξε την ενίσχυση του αντισημιτισμού και δεν θέσπισε κάποιο νόμο ή διάταγμα με στόχο την περιθωριοποίηση των Εβραίων σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό της χώρας. Επιπλέον, η καταστολή την εποχή της επικράτησης του πραξικοπήματος του αντισημιτικού τύπου και ιδίως η διάλυση της ΕΕΕ, εξέφρασαν τη θέληση των μεταξικών να κατασιγάσουν το ανθεβραϊκό κίνημα που αυξάνονταν σε μεγάλα και μικρότερα αστικά κέντρα. Μάλιστα, σε αυτή τη “φιλοσημιτική” έκφανση της επίσημης πολιτικής, θα συμπαράταχθεί μετά το πραξικόπημα και η εκκλησία.

Ο μεσοπόλεμος όμως αποτελεί μία εποχή που εντείνεται η συζήτηση όλης της διανόησης της Ελλάδας σχετικά με το ρόλο του εθνικού προσδιορισμού της νεοελληνικής σκέψης, η συζήτηση-αντιπαράθεση των περίφημων πανεπιστημιακών θεολόγων (Μπρατσιώτης, Μπαλάνος, Αλιβιζάτος) για τον εθνικό προσδιορισμό της θρησκευτικής σκέψης αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο μεν Μπαλάνος συνδέει αδιάρρηκτα το έθνος και την εκκλησία. ο Μπρατσιώτης βλέπει τον σύνδεσμο της σύγχρονης ορθόδοξης εκκλησίας προς το έθνος και το κράτος ξένο προς τις αρχές της εκκλησίας. Η σύνδεση του κύρους της εκκλησίας με την επίσημη υπόστασή της ως ίδρυμα εντός των πλαισίων του νεοελληνικού κράτους θα έχει ως συνέπεια την υποβάθμιση της χαρισματικής διάστασής της. Από την άλλη πλευρά, η αδυναμία της ιεραρχίας και των θεολόγων καθηγητών των σχολείων να ζωογονήσουν την νεοελληνική κοινωνία με βάση την θρησκευτική διδασκαλία οδηγούσε στη συσπείρωση ιδιωτικών πρωτοβουλιών, πολλές φορές και εντός του πλαισίου της εκκλησίας, με σκοπό την θρησκευτική αναθέρμανση και αναζωογόνηση. Η Αδελφότητα Θεολόγων της “Ζωής” δημιουργείται το 1907 με σκοπό την ιεραποστολική δράση για την ενίσχυση της εξασθενημένης θρησκευτικότητας στα αστικά κέντρα, με κύριο μέσο το κήρυγμα⁴²⁷. Στο μεσοπόλεμο η Ζωή κατέχει την πρώτη θέση εξ’ απόψεως μελών αλλά και αναγνωστών των εκδόσεών της, από όλες τις δραστηριοποιούμενες οργανώσεις. Δημιουργεί ένα ακτινωτό δίκτυο, με βάση δύο δομικές αρχές. Από τη μία η επαγγελματική δραστηριότητα (ενώσεις φοιτητών, γονέων, εργαζομένων, κλπ), από την άλλη τα θρησκευτικά σωματεία (Απ. Παύλος, Πρόνοια, Ακτίνες, κλπ)⁴²⁸. Από κάποια στιγμή η επίσημη εκκλησία αποδέχεται πλήρως τα μέλη της Ζωής αφού δεν μπορούσε να κάνει διαφορετικά, λόγω ελλείψεως και άλλων καταλλήλων προσώπων, αλλά και αντιγράφει αρκετά στοιχεία από τις δομικές αρχές με βάση τις οποίες δραστηριοποιούνται οι θρησκευτικές κινήσεις, οι οποίες και δομούν πλέον τα παραδείγματα-πρότυπα οργάνωσης της θρησκευτικής ζωής. Ο αναπόφευκτος συντηρητισμός που κυοφορούνταν στους κόλπους των οργανώσεων είχε ως αποτέλεσμα εξ αρχής την ιδεολογική αντίκρουση των νέων συνθηκών ταξικής πάλης που εμφανίζονται κατά το Μεσοπόλεμο. Η μάχη έπρεπε να δοθεί στο πεδίο της ηθικής και της θρησκευτικότητας, επομένως ο νεότευκτος κομμουνισμός αποτελούσε για τις οργανώσεις έναν ύπουλο εχθρό. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι ένας από τους βασικούς σκοπούς δράσης των θρησκευτικών σωματείων αποτελεί η αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου, ως αντίπαλης ιδεολογίας, τόσο όσον αφορά την εκκλησία όσο και το έθνος. Η όλη δε ιστορία έμμελε

425 <http://www.iospress.gr/ios2009/ios20090322.htm>

426 Στις εκδρομές της ΕΕΕ, όπως αυτή στη Φλώρινα, ο οικείος μητροπολίτης δηλώνει παρών. Επίσης, για τη σχέση και συνεργασία της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης με την ΕΕΕ, βλ. Θ. Τσιρώνη, *Πολιτική ιδεολογία του μεσοπολέμου, Εθνική Ένωση “Η Ελλάς” και τα συνεργαζόμενα σωματεία*, μεταπτυχιακή εργασία στον τομέα Νεώτερης Ιστορίας του τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας ΑΠΘ, 50-1, 88.

427 Για την εθνικό-θρησκευτική συγκρότηση της νεοελληνικής εκκλησίας και κοινωνίας, βλ. Π. Καραμούζη, *Κράτος, εκκλησία και εθνική ιδεολογία στη νεώτερη Ελλάδα: κλήρος, θεολόγοι και θρησκευτικές οργανώσεις στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 2004 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών), 267 κ.ε.

428 C. Maczewski, *Η κίνηση της “Ζωής” στην Ελλάδα, συμβολή στο πρόβλημα της παραδόσεως της Ανατολικής Εκκλησίας*, μετάφραση π. Γεώργιος Μεταλληνός, 2002, 151.

να ξεκινήσει στα 1924 με την αμφισβήτηση του ρόλου του ανώτερου κλήρου κατά την Εθνεγερσία του 1821 από τον Γ. Κοδράτο, ιδιαίτερης μορφής του ελληνικού μαρξισμού και κομμουνισμού. Έκτοτε η Ιεραρχία ξεκινά συστηματικό αγώνα ενάντια στον κομμουνισμό⁴²⁹.

Η μεταξική δε εποχή, θέτει στο επίκεντρο τον ελληνικό-χριστιανικό πολιτισμό, στοιχείο απαραίτητο για την νέα Μ. Ιδέα, τον “Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό”, η θρησκεία είναι συνδεδετικός κρίκος της εθνικότητας και το υψηλότερο ιδανικό της. Έτσι η εκκλησία αποκτά εθνικιστικό ρόλο και ο κλήρος συχνά γίνεται όργανο του καθεστώτος, η θρησκεία μετατρέπεται σε επίσημη πολιτική ιδεολογία της δικτατορίας⁴³⁰. Οι ακρότητες αυτής της αλληλοπεριχώρησης κράτους-έθνους και εκκλησίας ξεπερνούν συχνά την κοινή λογική. Η εκκλησία επιστρέφει στην προτέρα κατάσταση που ξεκίνησε με την αυθαίρετη ανακήρυξη της αυτοκεφαλίας της επί Όθωνος (από την οποία βέβαια δεν μπορούσε εύκολα να αποδεσμευθεί ως τώρα, παρά την εκπόνηση του καταστατικού χάρτου της). Δημιουργείται μία εθνοθρησκευτική ορθοδοξία, αλλά και μία περίεργη θρησκευτικοποίηση του κράτους, η ελλαδική εκκλησία εμφανίζεται πάλι ως ένα κρατικό ίδρυμα που αναπαράγει τη κρατική δομή και εξουσία ενώ από την άλλη, το ελληνικό κράτος εμφανίζεται με πολιτική δομή κράτους-εκκλησίας. Έτσι θα μπορεί να εκμεταλλεύεται την εκκλησία και να την ιδεολογικοποιεί-πολιτικοποιεί. Αναμφίβολα, η νέα μεταξική κατάσταση στη σχέση εκκλησίας-κράτους (που διόλου νέα είναι) αποτελεί απότοκο και απόρροια της γνωστής και μελετημένης ευρέως σχέσεως της πολιτειοκρατείας από Όθωνος και μετέπειτα. Η εκκλησία γίνεται ένα κυβερνητικό “παρακλάδι” που λειτουργεί ως μία κρατική αρχή, ένα όργανο που θα διαχειρίζεται τη θρησκευτικότητα και τον πατριωτισμό του λαού στο βωμό της κοινωνικής ισοροπίας. Σε εγκύκλιο της Συνόδου προς τους πιστούς, “περί φιλανθρωπίας” (19-12-1936), αυτή ορίζεται και ως “έμπρακτος πατριωτισμός”⁴³¹. Εξάλλου, “μόνο η επίκληση της θρησκείας έχει αυτήν τη συμβολική δύναμη ώστε να κινητοποιεί πληθυσμούς, να δικαιολογεί και να νομιμοποιεί ακόμη και ακραίες πολιτικές κινήσεις”⁴³². Όσον αφορά δε τον κομμουνιστικό κίνδυνο κατ’αυτή την περίοδο, όπως έχει διατυπωθεί, “ο προσδιορισμός του ως του πιο επικίνδυνου εχθρού για τη χώρα, αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό και κοινή συνισταμένη στο ιδεολογικό-νοηματικό πεδίο ανάμεσα στις τρεις δικτατορίες του 20ου αι. και την εκκλησία”⁴³³. Μην ξεχνάμε ότι “ο κίνδυνος του κομμουνισμού” ήταν η αιτία που επικαλέστηκε ο ίδιος ο Μεταξάς για την επιβολή της δικτατορίας του.

Στην Ημαθία ο κομμουνισμός έφθασε αρκετά νωρίς, πριν ακόμα τη μικρασιατική καταστροφή. Ήδη από τη δεκαετία του 1910 στα δύο βιομηχανικά κέντρα του νομού συγκροτείται εργατικό κίνημα που διόλου δεν μπορεί να θεωρηθεί ασήμαντο. Ιδιαίτερα στη Νάουσα, “Το Μάντσεστερ των Βαλκανίων”, όπου σημειώνονται πολύ νωρίς σημαντικές απεργίες στα

429 Π. Καραμούζη, ό.π., 332, 348, 318. Χαρακτηριστικό άρθρο του π. Γ. Μακρή, “Στροφή προς τα Δεξιά”, *Ιερός Σύνδεσμος*, τ.8 (30-4-1933), 57-58, όπου προτάσσεται ο στίχος από τον ύμνο: “Οδούς δεξιάς οίδας, διεστραμμένοι δε εισίν αι ενώνυμοι!”.

430 Π. Καραμούζη, ό.π., 371, 373, 380.

431 Νίκης Παπαγεωργίου, *Η εκκλησία στη νεοελληνική κοινωνία, γλωσσοκοινωνική ανάλυση των εγκυκλίων της ιεράς συνόδου*, Θεσσαλονίκη 1991 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ), 29, 48. “Αποτελεί ενδιαφέρον η ορολογία στη γλώσσα που χρησιμοποιεί η Σύνοδος στις εγκυκλίους. Στη “Συνοδική παραινετική εγκύκλιο περί εναρέτου διαβιώσεως του Ελληνικού λαού” (28-11-1941), αναφέρει ότι η πίστη στις εντολές του Θεού και στην εθνική παράδοση, καθιστούν όντως τον ελληνικό λαό ως λαό αρετής, γενικότερα οι εγκύκλιοι της Συνόδου αναφέρουν για ελληνισμό και χριστιανισμό, ορθόδοξη ελληνική οικογένεια, Έλληνες χριστιανούς, ελληνοχριστιανικό πνεύμα. Η περιγραφόμενη κοινωνία μέσα από τις εγκυκλίους, ιδεολογικά και πολιτιστικά καθορίζεται από τους δύο αυτούς πόλους. Ακόμα και σε δογματικά ζητήματα, για παράδειγμα, η απειλή κατά της πίστες με την εμφάνιση αιρετικών διδασκαλιών, οδηγεί στην αναδίπλωση στο παρελθόν και στη σύνδεση με το έθνος, τονίζεται ο ρόλος της “πατρώας θρησκείας” στη διατήρηση του έθνους”, βλ. ό.π., 51, 59, 64.

432 Jonathan Fox, “Towards a Dynamic of Ethno-religious Conflict”, *Nations and Nationalism*, 5(4), 1999, 445.

433 Βλ. Αλεξάνδρου Σακελλαρίου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώτα εκτάκτου ανάγκης*, Αθήνα 2008 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Αθήνας), 330.

εργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας, η κομμουνιστική οργάνωση μπόρεσε να εισχωρήσει στους κόλπους των εργατών και να συγκροτήσει αξιόλογους πυρήνες⁴³⁴. Ωστόσο η άνοδος του κομμουνισμού στην Ημαθία χρονολογείται στα 1922-1926, όταν οι πρόσφυγες Πόντου και Μ. Ασίας είχαν μία Αριστερή τάση και οι νέες κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες συνέτειναν. Το 1932 το κομμουνιστικό κόμμα στη Νάουσα κερδίζει το 23,8% στις εκλογές, ενώ την παραμονή της δικτατορίας του Μεταξά το 18,9%, στη Βέροια περιορίστηκε το φαινόμενο σε μικρότερες διαστάσεις. Ωστόσο η παρουσία του μέσα στη Βέροια δεν περνάει απαρατήρητη⁴³⁵. Στα χωριά δεν υπάρχει επιρροή του, εκτός από την περίπτωση της Βεργίνας, όπου κομμουνιστές συνελήφθησαν μετά από συμπλοκή με την αστυνομία επειδή είχαν δηλώσει δημόσια τα αντικληρικά τους αισθήματα⁴³⁶.

Στη τοπική εκκλησία, όλη η ανωτέρω προβληματική εκφράζεται ως εξής: Ο μητροπολίτης Πολύκαρπος με επιστολή του προς την Σύνοδο (21-4-37), ζητάει την άδεια για να παράσχει “*τήν ύλικήν καί ήθικήν συνδρομήν*” στην Εθνική Εταιρεία, τοπική μεταξική οργάνωση η οποία μετά την αποδιοργάνωση της ΕΕΕ, συστήθηκε με σκοπούς παρεμφερείς⁴³⁷, αλλά και με τα ίδια πρόσωπα στη σύνθεσή της. Τα μέλη της ήταν “*εὐηπόληπτα, καλοί Χριστιανοί καί καλοί Ἕλληνες πολίται*”. Πρώτος πρόεδρος της ήταν ο Γ. Γουδή⁴³⁸, “*τρόφιμος τῆς Ζωῆς, συνεργάτης καί ἐμψυχωτής πάσης θρησκευτικῆς κινήσεως, Πρόεδρος τοῦ καλλίστου Θρησκευτικοῦ συλλόγου Χριστιανική ἔνωσις Ὁρθοδόξων Βεροίας ὁ Απόστολος Παῦλος καί Ἐφορος τῶν Προσκόπων*”⁴³⁹. Ο μητροπολίτης επιθυμούσε την βοήθεια μέσω κονδυλίων των ενοριών και για αυτό αποτάθηκε στη Σύνοδο, η οποία με τη σειρά της, απαντώντας, αφήνει το ζήτημα στην κρίση του επισκόπου⁴⁴⁰.

Την 20η Ιουνίου 1935 ο μητροπολίτης Πολύκαρπος, παραχώρησε το ναό της Παλαιάς Μητρόπολης στο διοικητικό συμβούλιο της Χριστιανικής Ένωσης Απόστολος Παῦλος⁴⁴¹, όπου έλαβε χώρα η σπουδαιότερη θρησκευτική κίνηση στην επαρχία. Επί αρχιερατείας Αλεξάνδρου,

434 Ν. Μαραντζίδη, *Οι μικρές Μόσχες, πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρουσίας του κομμουνισμού στον ελληνικό αγροτικό χώρο*, Αθήνα 1997, 169, επίσης βλ. το συλλογικό έργο *Η Σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης 1909-1918*, Αθήνα 1989, 165, Α. Δάγκα, “Η κρατική κατασταλτική πολιτική εναντίον του επαναστατικού κοινωνικού κινήματος στη δεκαετία του ’20: Η περίπτωση της Μακεδονίας-Θράκης”, στο συλλογικό έργο *Θέματα ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1995, 251-314.

435 Για τις εκδηλώσεις κομμουνιστών κατά το 1926 στη Βέροια βλ. εφ. *Αστήρ Βεροίας* (26-12-1926).

436 Ν. Μαραντζίδη, *Οι μικρές Μόσχες*, ό.π., 171.

437 Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π. Η ΕΕΕ (και το εθνικοσοσιαλιστικό της κόμμα) έπαψε να υφίσταται επίσημα με την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας, το διάστημα 1936-40 τα μέλη της απορροφήθηκαν από τις μεταξικές οργανώσεις, ενώ τα γραφεία της στη Θεσσαλονίκη πέρασαν στην ΕΟΝ, τα οποία κατά την Κατοχή γίνονται τα γραφεία του περίφημου Εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος από παλαιά στελέχη της ΕΕΕ, παίρνοντας έτσι και την εκδίκησή τους για τη φίμωση από το Μεταξά, βλ. Σ. Δορδανά, *Ἕλληνες εναντίον Ἑλλήνων, ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-44*, ά.τ.χ., 118-9.

438 Περισσότερα για τον Γ. Γουδή βλ. Π. Πυρινού, *Βεροιώτικα Σημειώματα*, ό.π., 135 κ.ε., Αθανασίου Βουδούρη, “Πληροφορίες για τον Δήμαρχο της Βέροιας Γεώργιο Γουδή (1939-1940)”, *Χρονικά Ε.Μ.Ι.Π.Η.* 8 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2010), 26-35.

439 Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

440 Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π. Ο Πολύκαρπος, γόνος και αυτός της εθναρχικής παράδοσης, όπως ο αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος, τον οποίο και ψηφίζει στις αρχιεπισκοπικές εκλογές, θα κληθεί να υπηρετήσει τη νέα “Μεγάλη Ιδέα” της μεταξικής αντίληψης. Όπως αναφέρεται στο Ανδρέου Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 164, οι απογοητεύσεις από τη μικρασιατική καταστροφή αναζήτησαν μία νέα “Μεγάλη Ιδέα”, ο ελληνοχριστιανικός πολιτισμός, οι ιδέες του ελληνισμού και του χριστιανισμού που θα έκαναν την Ελλάδα φως, για να φωτίσει και να καθοδηγήσει την οικουμένη, συγκρότησαν τη θεωρία, όχι όμως και το βίωμα, μιας νέας “Μεγάλης Ιδέας”. Η πραγματικότητα αυτή επιφέρει, σε μικροαστικές (όπως η Βέροια) κυρίως κοινωνικές διαστρωματώσεις, διαφοροποίηση από την εθναρχική συνείδηση και τα σύμβολα της προς την εθνική ιδέα. Τα πράγματα όμως διαφοροποιούνται ουσιαστικά, όπου εγκαθίστανται πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης (όπως και στη Βέροια), εκεί μένει ριζωμένη βαθιά η εθναρχική συνείδηση και η εθναρχούσα εκκλησία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η αντιστόρηση της μονής της Παναγίας Σουμελά στην Καστανιά Ημαθίας.

441 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* (29-8-1935).

παρατηρείται μία έντονη αρθρογραφία στον *Θαρραλέο* επειδή η αίθουσα αυτή κατά το έτος 1949 δεν παραχωρήθηκε στο Σύνδεσμο Επιστημόνων Βεροίας για μορφωτικές διαλέξεις μιας ώρας κάθε Κυριακή, και μάλιστα παρά τη σύμφωνη γνώμη του μητροπολίτη⁴⁴², αν και σε προηγούμενο φύλλο της υποστηρίζει ότι “*Δυστυχώς ό Σεβασμιώτατος στή προκύψασα άδικοιολόγητη άρνησή των...νά παραχωρήσουν τήν αίθουσα...παρέμεινε τελείως άδιάφορος και δέν έσπευσε, ως άσκων άνωτάτην διοίκησην επί τοῦ έν λόγω ιδρύματος, νά επέμβη και νά διατάξη τούς άνωτέρω κυρίους, ζηλωτάς ενός “πνευματικοῦ κόσμου, άγγελικά πλασμένου” νά μή σταθοῦν έμπόδιο...Έτσι και ό Σεβασμιώτατος επέδειξε άδιαφορίαν...*”⁴⁴³. Έτσι, ξεκινάει μία εκτεταμένη αρθρογραφία στην παραπάνω εφημερίδα εναντίον του σωματείου Απόστολος Παύλος με προεκτάσεις και στα κατηχητικά. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η Βέροια στερούνταν μεγάλης αίθουσας πλην αυτής της Παλαιάς Μητρόπολης, η οποία ήταν στην αποκλειστική διάθεση της οργάνωσης Απ. Παύλος. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι “*Ένῳ ή πόλις στερεΐται τῶν πάντων, βρέθηκε νά έχει μιά μεγάλη αίθουσα...*”⁴⁴⁴.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της μεταξικής περιόδου, ήταν η εξύψωση του πατριωτικού λόγου και η ενίσχυση του έθνους που έφθανε στα όρια της ιεροποίησης, και το οποίο “*κλήθηκε να λειτουργήσει ως υποκατάστατο της Μ. Ιδέας, μία ιδιότυπη θρησκευοποίηση του κράτους, μία λατρεία του έθνους*”⁴⁴⁵. Από το αρχείο της Συνόδου πληροφορούμαστε για την κρίση που ξέσπασε μεταξύ του μητροπολίτου και του φρουράρχου αλλά και του δημάρχου Βεροίας. Τα γεγονότα που περιγράφονται αποτελούν αναμφίβολα απεικόνιση χαρακτηριστική του κλίματος της εποχής του Μεσοπολέμου (της μοναρχίας και της κυβερνήσεως Μεταξά) μέσα στην πόλη. Σε κάποιο σημείο της αναφοράς του φρουράρχου προς το Γ΄ Σώμα Στρατού αναφέρεται χαρακτηριστικά για τις βαθύτερες αιτίες μιας φαινομενικά απλής παρεξηγήσεως: “*...Εκείνο όμως τό όποϊον κρίνω επάναγκες νά αναφέρω είναι τό νά παρακληθῇ ό Κορς Υπουργός Γενικός Διοικητής νά επισκεφθῇ τήν πόλιν μας και εξέταση τά πράγματα ίνα άνεύρη τά βαθύτερα αίτια τῆς συμπεριφορᾶς ταύτης τοῦ Σεβασμιωτάτου διότι κατά τήν γνώμην μου φαίνεται ότι υπάρχουνι τοιαῦτα...θά άποκατασταθῇ μία τάξις πραγμάτων τήν όποϊαν δέν βλέπω διά τήν Βέρροϊαν σήμεραν...Μέχρι σήμεραν ως Άνώτερος Στρατιωτικός έθεώρησα ύποτιμητικόν διά τήν θέσιν μου νά αναφέρω διά μηχανορραφίας και άλληλοσυσκοφαντίας μεταξύ ένταῦθα άτομων...*”*Ηδη όμως βλέπω ότι τό κακόν προχωρεῖ...*”⁴⁴⁶.

Στο αρχείο της Συνόδου υπάρχουν οι αναφορές του φρουράρχου, του δημάρχου Βεροίας και το διαβιβαστικό έγγραφο του υπουργείου Θρησκευμάτων προς τη Σύνοδο που αναφέρονται στο συμβάν, όπως επίσης και η απάντηση του μητροπολίτου. Θα παραθέσουμε μόνον την απαντητική αυτή αναφορά του η οποία συνοψίζει και τις θέσεις των αντιπάλων του.

Ο Πολύκαρπος απευθυνόμενος στην Ιερά Σύνοδο τον Ιούλιο του 1939 αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια των αλεπάλληλων πολιτικών μεταβολών ομιλούσαν στους ναούς, σε εορτές και δοξολογίες, άνευ αδείας λαϊκοί ρήτορες εκφωνούντες κατάρες και αναθέματα, για αυτό το λόγο αναγκάστηκε το 1936 να απευθύνει εγκύκλιο προς τους ιερείς, τους επιτρόπους και τους δημάρχους, με την οποία απαγόρευε στους λαϊκούς ρήτορες να ομιλούν άνευ αδείας του. Από τότε κανένας λαϊκός δεν μίλησε άνευ αδείας, ανέλαβε δε ο ίδιος να ομιλεί στις δοξολογίες της 1ης του έτους, 25ης Μαρτίου, 23ης Απριλίου και 4ης Αυγούστου. Ο Δήμαρχος και όσοι οργάνωναν τελετές κανόνιζαν ο ομιλητής τους να εκφωνεί το λόγο του στην πλατεία και στο ηρώο.

Το ίδιο συνέβη και στη δοξολογία για την ονομαστική εορτή του Βασιλέως από τον δήμαρχο Βεροίας, όπως και από τον μέραρχο. Κατά την δοξολογία όμως στο ναό του αγίου Αντωνίου, ενώ γνώριζαν ότι πάντα ομιλεί ο μητροπολίτης, ο καθηγητής του Γυμνασίου κ. Μαραγκογιάννης, με την στολή της ΕΟΝ, πήγε να ανέλθει τα σκαλιά του αρχιερατικού θρόνου για να μιλήσει. Ο μητροπολίτης εξήγησε “*...χαμηλοφώνως και έν ήρεμία...*” ότι θα μιλήσει αυτός,

442 Εφ. *Ο Θαρραλέος* 90 (13-6-1949), 2.

443 ό.π. 89 (6-6-1949), 1.

444 ό.π.

445 Αλεξάνδρου Σακελλαρίου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώτα εκτάκτου ανάγκης*, ό.π., 361 κ.ε.

446 Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

έχοντας υπ' όψιν και "...γεγονός συμβάν κατά την έορτήν της 25ης Μαρτίου, όπερ θά έκθέσωμεν κατωτέρω...". Η ομιλία του, υποστηρίζει, σημείωσε τεράστια επιτυχία, "...είναι δέ προϊόν κακής διαθέσεως, όσα από συμφώνου και ταυτοσήμως σχεδόν αναφέρουσιν ό τε Μέραρχος και ό Δήμαρχος, ότι όμιλήσαμεν όλίγα τινα ύπέρ Βασιλέως και Κυβερνήσεως έν προφανεί νευρικότητι"⁴⁴⁷.

Στο τέλος όμως της δοξολογίας ο μέραρχος ένευσε στον καθηγητή να εκφωνήσει το λόγο λέγοντας "...έκει, έκει, δεικνύων τόν Αρχιερατικόν Θρόνον, έγώ διατάσσω... Πρό της τοιαύτης στάσεως του Μεράρχου, ίνα μή δημιουργηθῇ σύγχυσις και άποφευχθῇ μεγαλύτερον έπεισόδιον, δέν διετάξαμεν νά άρχίσῃ άμέσως νά ψάλῃ ό ψάλτης τόν πολυχρονισμόν του Βασιλέως, όπερ θεωρείται τέλος της τελετής, έκ φόβου μή ό Μέραρχος διατάξῃ τήν παῦσιν, διά νά όμιλήσῃ ό ρήτωρ του. Άλλως τέ και δέν προλάβομεν"⁴⁴⁸. Λόγω της συμπεριφοράς αυτής ο μητροπολίτης αναγκάστηκε να μπει στο ιερό βήμα.

Για αυτό το λόγο, γράφει, "Κατηγοροῦσιν ήμᾶς ότι δέν έξήλθωμεν είς τήν ώραίαν Πύλνν διά νά άκούσωμεν τόν πολυχρονισμόν, ίνα μᾶς προσάψωσι τήν μομφήν του άντιβασιλικου. Άλλ' ήμείς λειτουργήσαντες πανηγυρικόως τήν ήμέραν εκείνην έν τῷ ναῷ του Αγίου Γεωργίου έμνημονεύσαμεν και έδεήθημεν ύπέρ του Βασιλέως και ήκροάσθημεν έκ της ώραίας Πύλης, ως πάντοτε, του πολυχρονισμού του Βασιλέως..."⁴⁴⁹.

Στη συνέχεια αναφέρει για την εορτή του Ευαγγελισμού στην οποία είχε οριστεί ομιλητής υπό του μεράρχου και του δημάρχου στην πλατεία Γεωργίου ο Φαλαγγάρχης της ΕΟΝ, νεαρός ιατρός Γ. Βελτσίδης, "...ό όποιος διά του παραφόρου λόγου του και τών ύβρεων και της προκλητικής αναξέσεως παλαιών πληγών προεκάλεσεν άλγεινήν έντύπωσιν και άγανάκτησιν είς τούς άκροατάς του. Έγένετο δέ ως έπληροφορήθημεν καταγγελία διά τουτο είς τήν Γενικήν Διοίκησιν και διεξήχθησαν άνακρίσεις. Έφοβούμεθα λοιπόν μήπως έχομεν τά αυτά... Παρατηρηται πολλάκις ότι τινές άντιθέτων άλλοτε πρόσ τήν σημερινήν κατάστασιν φρονημάτων...παρουσιάζονται νά όμιλώσι μετά τοιαύτης παραφοράς πάθους και ύβρεων, ώστε νά παράγωσι άποτελέσματα άντικείμενα τελείως πρόσ τό πνεῦμα και πρόγραμμα του Βασιλέως και του Προέδρου της Κυβερνήσεως..."⁴⁵⁰.

Κατόπιν αναφέρει ο μητροπολίτης ότι ο μέραρχος δεν του απένειμε την κεντρική θέση στην εξέδρα κατά την παρέλαση όπως συνηθίζοταν, όταν δε ανέφερε στο δήμαρχο, το άτοπο της εκφωνήσεως ομιλίας στο ναό άνευ αδείας του, λέγοντας ότι "...δέν πρέπει νά έπαναληφθῇ άλλοτε, διότι ή έκκλησία δέν είναι άπερίφρακτο άμπέλι και κοινόν πεδίον δράσεως και ότι είς τήν Έκκλησίαν διατάσσομεν ήμείς και όχι άλλος. Η Έκκλησία δέν είναι ιδική σας, άπαντά ό Δήμαρχος, αλλά του κοινου. Η Έκκλησία τῷ άπηντήσαμεν είς τοιαύτας περιστάσεις είναι ιδική μας"⁴⁵¹. Έπειτα αναφέρει ότι όλα αυτά ειπώθηκαν σε στενό κύκλο.

Ο μέραρχος, γράφει, ήταν επηρεασμένος από το γεγονός της επισκέψεως στο γραφείο του μητροπολίτου λίγες μέρες πριν την εορτή του Ευαγγελισμού, του δικηγόρου Γ. Γουδή, προέδρου της Χριστιανικής Ενώσεως Ορθοδόξων Βεροίας και του παραρτήματος της Εθνικής Εταιρείας, "...ό όποιος προσέφερε και προσφέρει πλείστας ύπηρεσίας θρησκευτικής και Έθνικής, είς ήθικώτατος και έθνικώτατος εργάτης του τόπου, συνοδευόμενος υπό του έξ ίσου πολύ καλου άπό θρησκευτικής και έθνικής εργασίας συνεργάτου του δικηγόρου Ι. Σακελλαρίδου και μας παρεκάλεσαν...νά έπιτρέψωμεν είς τόν κ. Σακελλαρίδη νά έκφωνήσῃ τόν λόγον, τόν όποιον είχεν στείλει ό κ. Κανονίδης, Γενικός Γραμματεῦς του Κεντρικού Συμβουλίου της Έθνικής Έταιρείας"⁴⁵². Ο Πολύκαρπος απήντησε θετικά αλλά τους προέτρπε να συνηνοηθούν και με τον μέραρχο και τον δήμαρχο. Όταν επισκέφθηκε ο μητροπολίτης τον μέραρχο, ο τελευταίος του είπε ότι ήταν θετικός αλλά ο δήμαρχος είχε αντιρρήσεις.

Λόγω αυτού του γεγονότος και άλλων πολλών αφορμών είχαν ψυχρανθεί οι σχέσεις μεταξύ μεράρχου και Γουδή, "Ο Μέραρχος...ένόμισεν ότι ήμείς παρεσύρθημεν άπό τόν κ. Γουδήν και τά

447 Αρχείο Ιεράς Συνόδου, ό.π.

448 Αρχείο Ιεράς Συνόδου, ό.π.

449 Αρχείο Ιεράς Συνόδου, ό.π.

450 Αρχείο Ιεράς Συνόδου, ό.π.

451 Αρχείο Ιεράς Συνόδου, ό.π.

452 Αρχείο Ιεράς Συνόδου, ό.π.

μέλη της Εθνικής Εταιρίας και προέβημεν νά μή ἐπιτρέψωμεν εἰς τόν κ. Μαραγκογιάννην νά ὁμιλήσῃ πρὸς ἱκανοποίησιν δῆθεν τῶν μελῶν τῆς Εθνικῆς Εταιρίας διὰ τό ἐπεισόδιον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ...Αὐτοὺς δυστυχῶς...ἐννοεῖ εἰς τὴν ἔκθεσιν του ζητῶν νά ἐρωτηθῇ ἀπὸ τόν Γενικόν Διοικητὴν καὶ ἐπιτύχῃ ὡς ἔλεγε τὴν ἀπέλασιν τούτων, οἱ ὅποιοι πρῶτοι ὁμολογουμένως ἐνεστερνήθησαν τὰς ἀρχὰς καὶ τό πρόγραμμα τῆς 4ης Αὐγούστου καὶ ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ἐσχημάτισαν τό παράρτημα τῆς Ε.Ε. καὶ ἐργάζονται ἀόκνως διὰ θρησκευτικοῦ Σωματείου, διὰ διαλέξεων θρησκευτικοεθνικῶν ἐν Βερροῖα καὶ εἰς τὰ χωρία, καὶ ἄλλων μέσων ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἡθικοκοθησκευτικῶν ἀρχῶν τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Κυβερνήτου κ. Ἰωάννου Μεταξᾶ. Ἡ δράσις αὕτη ἐκκίνησεν ἴσως τόν φθόνον καὶ τὴν ἀντιζηλίαν...⁴⁵³. Αἰξίζει νὰ τονιστεῖ ὅτι στο ἀρχεῖο τῆς Συνόδου ὑπάρχει καὶ ἐπιστολή τῆς Εθνικῆς Εταιρείας πού υπαρασπίζεται τὸν μητροπολίτη.

Ακολουθῶς ἀναφέρει σχετικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν παρεξήγηση στο ναό, γράφει δὲ ὅτι “Δὲν λέγουσι δυστυχῶς τὴν ἀλήθειαν ἀμφοτέρω ὅταν λέγωσιν ὅτι ὁ Μέραρχος μας ἐνευσεν ἀπὸ τῆς θέσεώς του καὶ μας εἶπεν τὴν φράσιν “νά περάσῃ;”. Τοιοῦτόν τι δὲν ἔλαβεν χώραν...Ἐπίσης ἀναληθὲς ὅτι εἴμεθα ἐν νευρικότητι καὶ ἐν θυμῷ...Ἐπίσης τό λεγόμενον ὅτι ἐπέμεινεν ὁ λαὸς νά ἀκούσῃ τὸν πανυγηρικόν καὶ ἔστρεψε τό πρόσωπόν του πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Μεράρχου ζητῶν τὴν ἐπέμβασίν του δὲν εἶναι ἀληθές...Εἶναι κακόβουλα καὶ σκόπιμα ὡσαύτως ὅσα λέγει ὁ κ. Μέραρχος καὶ περὶ βαθυτέρων αἰτίων τῆς συμπεριφορᾶς ἡμῶν καὶ ταραχώδους καὶ προσβλητικῆς πρὸς μίαν Ὀργάνωσιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν τό Κράτος ἀναμένει τὴν ἐσωτερικὴν του γαλήνην καὶ πρόοδον, ἐννοῶν βεβαίως τὴν ΕΟΝ, διότι ἀφ’ ἐνός μὲν ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ΕΟΝ, ἀλλὰ περὶ ἐνός καθηγητοῦ...πρὸς πλήρη διάψευσιν τοῦ κ. Μεράρχου ἐπικαλούμεθα τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. Κανελλοπούλου Κυβερνητικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς ΕΟΝ διὰ τό ἐνδιαφέρον ἡμῶν, τὴν ἀγάπην καὶ τὰς προσπάθειας ἡμῶν ὑπὲρ τῆς ΕΟΝ ἀπ’ ἀρχῆς τῆς συστάσεως”⁴⁵⁴.

Ὁ μητροπολίτης καταλήγει ἀντικρούοντας τὴν ἀποψη πού ἐξέφρασε ὁ υφυπουργὸς τῶν Θρησκευμάτων καὶ τῆς Εθνικῆς Παιδείας λαμβάνοντας τὴν ἐπιστολή τοῦ μεράρχου, “...ὁ ὁποῖος παρὰ τό “μηδενὶ δίκην δικάσης, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσεις”, ἀποφαίνεται καθ’ ἡμῶν χωρὶς βεβαίως νά γνωρίζῃ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν καὶ ἐθνικὴν δρᾶσιν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἀπὸ τόσων ἐτῶν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν ἡμῶν πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ τό Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου καὶ τὸν Δημιουργόν αὐτοῦ”⁴⁵⁵.

Στὴν ἐπιστολή αὕτη τοῦ Πολυκάρπου βρίσκουμε συνημμένες τὴν ἐγκύκλιο περὶ τῆς ἀπαγορεύσεως ομιλίας ἀνευ αδείας καὶ τὴν βεβαίωση τοῦ δεξιού ψάλτη τοῦ ναοῦ ἁγίου Ἀντωνίου (υπογράφει ευκρινῶς ὡς Αποστολίδης) στὴν ὁποία υποστηρίζει ὅτι ὄντως ὁ μέραρχος ἔδωκε ἐντολή γιὰ τὴν ομιλία τὴν ὥρα ἀκριβῶς πού ἐπρόκειτο νὰ ψάλει τὸν πολυχρονισμό τοῦ βασιλέως.

Ἡ ἀναφορά τοῦ Πολυκάρπου στὴν προσωπικότητα τοῦ Γουδῆ ἀνωτέρω, ἀποτελεῖ πιστὴ σκιαγράφηση τοῦ μεσοπολεμικοῦ κοινωνικοῦ τύπου ἀνθρώπου, τοῦ νομοταγῆ πατριώτη καὶ καλοῦ χριστιανοῦ πού προβάλλεται ὡς πρότυπο κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, τοῦ ἐθνικοφρόνα. Κύρια χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ἡ ἀποδοχή καὶ ἡ ὑποταγή στὴν ὁποία ἐξουσία, εἴτε πολιτικὴ εἴτε θρησκευτικὴ, ἡ βαθειὰ συναίσθηση τῶν καθηκόντων καὶ υποχρεώσεών του, ἡ υποστήριξη τοῦ πρὸς τὶς κρατικὲς ἀρχὲς με σκοπὸ τὴν καταστολή τῶν “αντικοινωνικῶν” ἐπιδιώξεων. Αὐτός ὁ τύπος, ὡς ἓνα ἰδεολογικὸ πρόταγμα υιοθετεῖται ἀπὸ τοὺς θεσμούς, ἐν προκειμένῳ καὶ ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ προβάλλεται ὡς τύπος τοῦ πιστοῦ, τοῦ “καλοῦ χριστιανοῦ”⁴⁵⁶. Ὅπως ὀρθά ἔχει ἐπισημανθεῖ “ἡδὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπαρξῆς τῆς ἐλλαδικῆς ἐκκλησίας, ὁ νομοταγῆς πατριώτης καὶ ὁ χριστιανὸς πιστός, ἀποτελοῦν δύο ὅψεις τοῦ ἰδίου νομίσματος πού ἐξυπηρετοῦν τὸν ἴδιο ἀκριβῶς σκοπὸ, τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μέσω τῆς ἀποφυγῆς κοινωνικῶν συγκρούσεων καὶ ρήξεων”⁴⁵⁷.

453 Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ.π.

454 Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ.π.

455 Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ.π.

456 Παράδειγμα ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὲς ἐγκύκλιοι τῆς Συνόδου.

457 Π. Καραμούζη, ὁ.π., 54.

Η μορφή αυτή θα συνεχίσει να υπάρχει για πολλά χρόνια ακόμα και θα ταυτιστεί με τους Λαϊκούς, ενώ κατά τον Εμφύλιο αποκτά ιδιαίτερη φόρτιση και σημασία. Τότε θα δημοσιευθεί από εφημερίδα της Βέροιας ένα χαρακτηριστικό σατυρικό ποίημα που διεκτραγωδεί αυτό το μοτίβο, με τίτλο “Είμαι...εθνικόφρων”:

Φίλοι Βεργιωτάδες, τώρα πια δεν κρύπτομαι
είμαι “εθνικόφρων” σας αποκαλύπτομαι.
Κοτζάμ “Θαρραλέος” κάθησα στη μπάντα
και οι εθνικόφρονες, ξάφριζαν τα πάντα!!!
Τώρα πια κατάλαβα, σας τ’ομολογώ,
γίνομαι και “Λαϊκός” να...τσιμπολογώ.
Είμαι στη διάθεση ταγματαλητών,
της κομμούνας και όλων των Εαμιτών.
Στο χέρι αν δε βάλλω, λίρες ένα καντάρ
να μη με ξαναπούνε στο όνομα “Ραντάρ”⁴⁵⁸.

3. Η ιστορική επίσκεψη στη συναγωγή των Εβραίων και η στάση του μητροπολίτη Πολυκάρπου Σακελλαρόπουλου

Σύμφωνα με τα όσα αναφέραμε παραπάνω σχετικά με την εβραϊκή κοινότητα κατά τον Μεσοπόλεμο, η ιστορική επίσκεψη του τότε μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης Πολυκάρπου Σακελλαρόπουλου στην τοπική συναγωγή των Εβραίων (1937) δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία, αφού ο Πολύκαρπος κατ'εκείνο τον καιρό αποτελεί έναν σημαντικό άνδρα της ιεραρχίας της ελλαδικής Εκκλησίας, και μάλιστα η επίσκεψη του αυτή γίνεται για πρώτη φορά στη θητεία του ως μητροπολίτης (από το 1927), με αφορμή τον εορτασμό του εβραϊκού Πάσχα. Η ομιλία του εκεί αναφερόταν στη σημασία και στα διδάγματα του εβραϊκού Πάσχα. Το ασυνήθιστο αυτό γεγονός όμως, δεν προβλήθηκε ανάλογα με τη σημασία του από τον τοπικό Τύπο της εποχής⁴⁵⁹, ο οποίος απλώς το ανέφερε σε ένα μονόστιχο:

“ΤΟ ΠΑΣΧΑ ΤΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ- Η Α.Σ. Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΥΝΑΓΩΓΗΝ

Από το παρελθόντος Σαββάτου 27ης Μαρτίου οί συμπολίται μας Ίσραηλίται είσήλθον εἰς τὰς ἐορτάς τοῦ Πάσχα. Ὁ Α.Σ. ὁ Μητροπολίτης μας ἀφοῦ ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην διαφόρους συμπολίτας μας Ίσραηλίτας μετέβη τὴν 8.30μ.μ. εἰς τὴν συναγωγὴν ὅπου κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἐτελεῖτο ἡ ἐσπερινὴ δέησις καὶ παρέστη κατ’ αὐτὴν ἥν παρηκολούθησε. Μετὰ τὸ πέρασ αὐτῆς ὁ Σεβασμιώτατος ὠμίλησε πρὸς τοὺς ἐκκλησιαζομένους εἰπὼν μεταξύ τῶν ἄλλων ὅτι παλαιὰ ἐπιθυμία του ἦτο ὅπως ἔλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ παραστῇ κατὰ τὴν δέησιν τοῦ Πάσχα θεωρεῖ δὲ τὸν ἑαυτὸν του εὐτυχῇ διότι κατόρθωσε ἐφέτος νὰ ἐκπληρώσῃ παλαιάν του ἐπιθυμίαν, εὐχηθεὶς ἐν τέλει εἰς τοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ προσευχομένους συμπολίτας μας Ίσραηλίτας ὅπως ἐορτάσωσι τὸ Πάσχα ἐν ὑγείᾳ καὶ χαρᾷ”⁴⁶⁰.

Από άλλη πηγή ωστόσο, πληροφορούμαστε ότι στην ομιλία του αυτή ο Πολύκαρπος άδραξε την ευκαιρία και χρησιμοποίησε το βήμα για να καθησυχάσει τους ντόπιους εβραίους, όσον αφορά τις διακοινοτικές σχέσεις Χριστιανών και Εβραίων στη χώρα: “Είμεθα (...) τα τέκνα ενός και του αυτού Θεού. Εἰς πάσαν εποχὴν Ἕλληνες και Εβραῖοι ἐζήσαν ἀδελφικῶς και οὐδέποτε κανένα νέφος

458 Εφ. Θαρραλέος 70 (17-5-1948), 2. Ένα άλλο δημοσιεύεται στο φύλλο της 15-11-1948 με τίτλο “Στο θαρραλέο” και αναφέρει: “Γιατί δεν τάχθηκες και συ, στην εθνικοφροσύνη* και σε’ στείλαν στη φυλακή, για λίγη...σωφροσύνη;* Να σ’ αγαπούν οι “ευγενείς” του λόγου οι... δασκάλοι,* να μη σε νιώθῃ ο λαός, νά ἐξυπνο κεφάλι!* Βάλε μυαλό τρικούβερτο και μίλα καθαρεύουσα,* υπόγραψε ψηφίσματα, λογῆς σοφίσματα.* Έτσι θα πας καλά μπροστά και με ψηλά τη μύτη* κι όχι με γλώσσα... βάρβαρη, του κάθε Εαμίτη!” Βλ. και Ηλία Νόβα (εκδότη του Θαρραλέου), Η Βέροια με το μάτι του “Ραντάρ”, σατυρικοί στίχοι της περιόδου 1946-67, Βέροια 1981, όπου και άλλα παρόμοια.

459 Να υπογραμμιστεί ότι μετά το 1936 και έως το 1944 οι εφημερίδες κυκλοφορούν υπό καθεστώς λογοκρισίας.

460 Εφ. Θαρραλέος 412 (1-4-1937).

δεν ήλθε να επισκιάσει την φιλίαν ταύτην. Κάμνω ό,τι είναι δυνατόν εις την εκκλησίαν διά να εμπνεύσω εις το ποίμνιον μου τα αισθήματα ταύτα και να το κάμνω να εννοήση ότι η ειρήνη και η ομόνοια ως και η φιλία ενώνουν τα δύο παραγωγικά στοιχεία της χώρας. Οφείλω επίσης να είπω ότι είμαι πάντοτε εις την διάθεσιν της αξιοτίμου κοινότητός σας, εις την οποίαν είμαι πρόθυμος να παράσχω πάσαν την υποστήριξιν διά την εξομάλυνσιν πάσης δυσχερείας, την οποίαν ηθέλετε συναντήσει ενδεχομένως, και από τον ιερόν τούτον τόπον σας απευθύνω τας καλλιτέρας μου ευχάς δια το Πάσχα⁴⁶¹.

Κατά τον ερευνητή της τοπικής εβραϊκής ιστορίας Γ. Λιόλιο, "ανεξάρτητα από το κλίμα της εποχής και τις πολιτικές του καθεστώτος, ο Πολύκαρπος, στα τοπικά πράγματα, μάλλον δεν υποκρινόταν φιλοσημιτική πολιτική, ως ένα ακόμα δουλτικό όργανο του καθεστώτος. Η εικόνα που μας παραδίδουν οι επιζώντες στις προφορικές συνεντεύξεις τους, σκιαγραφεί τον Πολύκαρπο ως μία χαρισματική προσωπικότητα που διατηρούσε άριστες σχέσεις με τον εβραϊκό λαό της πόλης και δεν δίσταζε με διάφορες ευκαιρίες να πραγματοποιεί εθιμοτυπικές επισκέψεις στα σπίτια διαφόρων Εβραίων της πόλης, όπως επίσης να συνεργάζεται με τα μέλη της διοίκησης της Κοινότητας για τα τοπικά ζητήματα⁴⁶². Στην εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* διαβάζουμε ότι εκπρόσωπος της Κοινότητας παρίσταται σε επίσημες δοξολογίες. Σε ευχαριστήριο του μητροπολίτη δημοσιευμένο στην ως άνω εφημερίδα, μνημονεύει όσους συνέδραμαν στο Φιλόπτωχο ταμείο της μητροπόλεως "...Χριστιανούς και Ισραηλίτες, οι οποίοι αν και έχουν τους δικούς τους φτωχούς, συνέδραμαν..."⁴⁶³. Σε κάθε περίπτωση πάντως, το εβραϊκό στοιχείο μέχρι τότε αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της τοπικής κοινωνίας, ώστε η τοπική εφημερίδα (1933) σε ευχετικό μονόστηλο δημοσίευμα αναφέρει εγκάρδια: "Από της προχθές οί Ισραηλίται είσήλθον εις τό Πάσχα των. Είς τούς Ισραηλίτας συμπολίτας μας ό "Αστήρ" Βερροίας εὔχεται όπως διέλθουν έν ύγεία καί χαρᾶ"⁴⁶⁴.

4. Η περίπτωση του χωριού Συκιάς-Μελίκης και η εσφαλμένη άποψη περί της διαφύλαξης των κειμηλίων της συναγωγής από τον μητροπολίτη Πολύκαρπο μετά τον διωγμό των Εβραίων

Όταν ο πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βεροίας παρέδιδε μαζί με την επιτροπή Πολιτών την πόλη στον γερμανό φρούραρχο, ουσιαστικά παρέδιδε την εβραϊκή κοινότητα στους δημίους της. Η αρχή της γερμανικής Κατοχής έμοιαζε ήπια και αρκετοί Εβραίοι από τη βουλγαρική ζώνη κατοχής καταφεύγουν στη Βέροια⁴⁶⁵. Ο εβραϊκός πληθυσμός ανέρχεται περί τα 850 άτομα.

Την 22α Φεβρουαρίου 1943 όμως αρχίζει η εφαρμογή των αντισημιτικών "νόμων της Νυρεμβέργης" στη Βέροια. Οι αρχές της Κοινότητας, μαζί και ο ραββίνος, αιφνιδιάστηκαν και δεν μπορούσαν να δώσουν απόκριση στην έκδηλη πλέον αγωνία των μελών της που βλέπουν τις μαζικές επιχειρήσεις αποστολής από τους Γερμανούς. Πολλοί, μη μπορώντας να ενεργήσουν διαφορετικά, αποφάσισαν να εξαφανιστούν. Στην κρίσιμη και δύσκολη αυτή κατάσταση, ο δήμαρχος Βεροίας, παρότι προσωπικός φίλος του προέδρου της Κοινότητας, δεν μπορεί να βοηθήσει. Κατά τον Γ. Λιόλιο, "ο μητροπολίτης Πολύκαρπος, που παλαιότερα είχε επιδείξει ιδιαίτερη συμπάθεια στο εβραϊκό στοιχείο και διέθετε σθένος, είχε δυστυχώς αποβιώσει δύο μήνες πριν και κανείς από την τοπική εκκλησία δεν φαινόταν να ενδιαφέρεται σοβαρά για την αποτροπή της τύχης τους"⁴⁶⁶.

Την ίδια στιγμή ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός, στις 24 Μαρτίου 1943 στέλνει Υπόμνημα, συνυπογραφόμενο από εξέχουσες προσωπικότητες της πολιτικής ζωής της Ελλάδος προς τον πληρεξούσιο του Ράιχ στην Αθήνα Άλτενμπουργκ, με αίτημα την αναστολή των διώξεων.

461 Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί*, ό.π., 254.

462 Αφηγήσεις Όλγας Αζαρία του Μορδοχάι και Ιωσήφ Στρούμσα του Μεναχέμ, στο Γ. Λιόλιου, *Σκιές της πόλης*, ό.π., 36.

463 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* (19-12-1934).

464 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* (15-4-1933), 4.

465 Ηλ. Μεσσίνα, *Οι συναγωγές*, ό.π., 118

466 Γ. Λιόλιου, *Σκιές της πόλης*, ό.π., 120

Με προτροπή μάλιστα του Δαμασκηνού, αρκετοί από τους κληρικούς των τοπικών εκκλησιών εξέδιδαν προχρονολογημένα πιστοποιητικά βάπτισης, τα οποία αποδεικνύονταν λυτρωτικά για τους Εβραίους που συλλαμβάνονταν⁴⁶⁷.

Τον Μάιο του 1943, 680 Εβραίοι από τους 850 που είχαν καταμετρηθεί στην απογραφή του 1940 εκτοπίζονται στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ελάχιστοι κατάφεραν να διαφύγουν στις περιοχές που ήλεγχε η Αντίσταση⁴⁶⁸. Από την άλλη πλευρά, ο σεβάσμιος εφημέριος του χωριού της Συκιάς Νέστορας Καραμήτσιος, με τη βοήθεια συγχωριανών του, φροντίζει για τη συντήρηση κάποιων φυγάδων. Σχεδόν για ένα ολόκληρο χρόνο, οι Εβραίοι αυτοί θα έχουν εξασφαλισμένο καταφύγιο (πρόκειται για τον μεγαλύτερο πυρήνα φυγάδων). Ωστόσο οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών, έχουν ως συνέπεια τον ερχομό τους στο χωριό και τη σύλληψη των Εβραίων, τους οδηγούν στο κέντρο του χωριού στην εκκλησία, όπου τους υποβάλλουν σε βίαιο εξευτελισμό. Ο μοναδικός που θα διαμαρτυρηθεί είναι και πάλι ο παπα-Νέστορας, ο οποίος απευθύνθηκε με έντονο ύφος προς τους Γερμανούς απαιτώντας να σταματήσουν τον εξευτελισμό. Στη σθεναρή στάση του κληρικού αντέδρασε μόνο κάποιος Έλληνας συνεργάτης τους λέγοντάς του “πάψε παπά γιατί θαρθώ να σου βγάλω τα γένια τρίχα τρίχα”. Φεύγοντας οι Γερμανοί ως αντίποινα έκαψαν περί τα 11 σπίτια, μεταξύ των οποίων και του ιερέως. Η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, στις 29-5-1955 τίμησε την κοινότητα Συκιάς και τον θανόντα πλέον παπα-Νέστορα για την προσφορά τους⁴⁶⁹.

Οι Γερμανοί φεύγοντας παρέδωσαν τους Εβραίους στους Έλληνες συνεργάτες τους για να τους εκτελέσουν, ωστόσο συνέβη κάτι απρόσμενο, οι ίδιοι οι συνεργάτες φυγάδευσαν τους Εβραίους στο διπλανό χωριό Μελίκη, όπου διασώθηκαν από τον περίφημο Κισά Μπατζάκ⁴⁷⁰, συνεργάτη των Γερμανών έναντι του ΕΛΑΣ. Συμβαίνει δε οι μεν Εβραίοι αυτοί να προστατεύονται από τους άνδρες του ΕΕΣ, οι δε άλλοι Εβραίοι που κατέφυγαν στα διπλανά Πιέρια, από τους άνδρες του ΕΛΑΣ. Κατά τον Γ. Λιόλιο, παρόμοια περίπτωση διάσωσης, σε τέτοια έκταση, δεν συναντάμε στην ελληνική βιβλιογραφία και τις μέχρι σήμερα γνωστές μαρτυρίες διάσωσης, καθιστώντας το φαινόμενο αυτό μοναδικό στον ελληνικό χώρο⁴⁷¹.

Στη Βέροια πολλά από τα σπίτια των Εβραίων σύντομα θα καταληφθούν από πρόσφυγες, άλλοι ντόπιοι βεριοί θα επιδωθούν σε πλιάτσικο των εβραϊκών οικιών μέχρι και του μουσαμά του πατώματος, το ίδιο και στα καταστήματα. Άκόμα και τα έπιπλα της συναγωγής θα αρπαχθούν, και έπειτα οι ταλαίπωροι πρόσφυγες θα εγκατασταθούν μέσα, χωρίζοντας το χώρο πρόχειρα.

Τα μοναδικά αντικείμενα που διασώθηκαν είναι τα ιερά βιβλία και σκεύη της συναγωγής.

467 Για το ρόλο και τη σπουδαία συμβολή της Εκκλησίας στη διάσωση των Εβραίων, βλ. ενδεικτικά, Μπάρμπαρα Σπέγκλερ- Αξιοπούλου, “Αλληλεγγύη και βοήθεια προς τους Εβραίους της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της Κατοχής: 1941-1944”, Εταιρία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (επιμ.), *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Θεσσαλονίκη 1998, 24-26.

468 Μόνον 144 Εβραίοι κατάφεραν, χάρη στη θυσιαστική προσφορά λίγων χριστιανών συμπολιτών τους, να επιχειρήσουν τη διαφυγή τους. Ορισμένοι δεν το κατόρθωσαν, είτε λόγω της στενής επιτήρησης των Γερμανών, είτε λόγω προδοσίας, βλ. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων-Μνημεία και Μνήμες*, Αθήνα 2007, 83.

469 Βλ. Γ. Λιόλιου, ό.π., 157 κ.ε. Νέστορας Καραμήτσιος του Δημητρίου, ιερέας στη Συκιά από το 1925 μέχρι 1965, Ν. Ζιάκα, *Συκιά Βέροιας, Ιστορικά, Ήθη-Εθίμα, Παράδοση*, ά.τ.χ., 20-1. Ο ίδιος κληρικός παρενέβη και κατά τον Εμφύλιο υπέρ συγχωριανών του, ό.π., 26-7, 66. Επίσης βλ. Σ. Δορδανά, *Το αίμα των αθώων, αντίποινα των γερμανικών αρχών Κατοχής στη Μακεδονία, 1941-44*, Αθήνα 2007, 381.

470 Κισά Μπατζάκ (Κυριάκος Παπαδόπουλος) ή Κοντοπόδης, τουρκόφωνος Πόντιος χριστιανός, εντάχθηκε στην ΠΑΟ ως αξιωματικός. Επί Κατοχής, συνεργάστηκε με τους Γερμανούς (Ελληνικός Εθνικός Στρατός) έναντι του ΕΛΑΣ και των κομμουνιστών, οι άνδρες του εκπαιδεύθηκαν από Γερμανό αξιωματικό, ο οποίος στρατολόγησε πολλούς τουρκόφωνους από την ευρύτερη περιοχή. Η έδρα του σώματος του Μπατζάκ ήταν ο Κούκος Πιερίας, κοντά στα όρια με τα χωριά της Βέροιας. Περισσότερα, Σ. Δορδανά, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων, Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1944-44*, Αθήνα 2006, Ν. Μαραντζίδη, *Γιασασίν Μιλλέτ-Ζήτω το Έθνος, Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος, Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του δυτικού Πόντου*, Ηράκλειο 2001. Για τη στάση του έναντι των Εβραίων βλ. Γ. Λιόλιου, ό.π., 160 κ.ε.

471 Γ. Λιόλιου, ό.π.160.

Δεν είναι εξακριβωμένο πότε ακριβώς και ποιοι διέσωσαν το ιερό υλικό της συναγωγής. Φαίνεται απίθανο να φρόντισαν για τη διαφύλαξη τους κάποιοι από αυτούς που διέφυγαν στα βουνά. Όπως διηγούνται οι περισσότεροι, η διαφυγή τους σχεδιάστηκε με εξαιρετική μυστικότητα και φυγαδεύθηκαν λαθραία ακόμα και από αυτούς που παρέμειναν στην πόλη. Συνεπώς, δεν θα ήταν δυνατό να είχαν φροντίσει προηγουμένως για την ασφαλή φύλαξη των ιερών βιβλίων και των σκευών, εφόσον τέτοιου είδους ενέργεια θα γινόταν άμεσα αντιληπτή και θα προκαλούσε την οργή των υπολοίπων. Πολύ πιθανό να έγινε τούτο με πρωτοβουλία των εναπομεινάντων στην πόλη Εβραίων, σε συνεννόηση με κάποιους συμπολίτες τους. Ωστόσο οι ώρες ήταν κρίσιμες για τον κάθε Εβραίο και δεν θα ήθελε κανένας να χάσει τη μοναδική και εναπομείνασα παρηγοριά μέσα στην τριήμερη φυλάκιση εντός της Συναγωγής, τα *Σεφέρ Τορά*, ενόψει μάλιστα ενός επικείμενου θανάτου⁴⁷².

Στην βιβλιογραφία έχει επικρατήσει η εσφαλμένη άποψη ότι την πρωτοβουλία για τη διάσωση και φύλαξη του ιερού υλικού είχε αναλάβει ο μητροπολίτης Πολύκαρπος στο επισκοπείο, χωρίς να διευκρινίζεται πότε και με τη συνεννόηση ποίων συνέβη⁴⁷³. Κάτι τέτοιο όμως δεν μπορεί να ισχύει, διότι είναι γνωστό ότι ο Πολύκαρπος είχε αποβιώσει ήδη την 21η Ιανουαρίου 1943, μετά από μία περίοδο ασθένειας. Επίσης, το ιερό υλικό δεν μπορεί να διασώθηκε από τον Πολύκαρπο νωρίτερα από τα τραγικά γεγονότα, αφού μόνο όταν τα φυλετικά μέτρα εφαρμόστηκαν, τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας συνειδητοποίησαν την τραγικότητα των γεγονότων, και αυτό συνέβη μετά το θάνατο του μητροπολίτη, τον Φεβρουάριο του 1943. Ο μητροπολίτης Βεροίας δεν θα μπορούσε να είναι ούτε ο Αλέξανδρος Δηλανάς (διάδοχος του Πολυκάρπου), διότι αν και εκλέχτηκε στη θέση αυτή το Φεβρουάριο του 1943, ενθρονίστηκε και εγκαταστάθηκε στη Βέροια μόλις στις αρχές Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους⁴⁷⁴.

Κατά τον Γ. Λιόλιου, τα δώδεκα *Σεραφείμ* που διέθετε η συναγωγή της Βεροίας καθώς και τα σκεύη που χρησιμοποιούνταν στις διάφορες τελετές, έμειναν αφύλακτα και εκτεθειμένα στη συναγωγή αμέσως μετά τη βίαιη μεταφορά του πληθυσμού. Πιθανότατα, είτε κάποιοι ευαίσθητοι χριστιανοί γείτονες σε συνεννόηση με ορθόδοξους κληρικούς της πόλης, είτε κάποιοι κληρικοί που θέλησαν να επιδείξουν πνεύμα συμπάθειας και παραδειγματικής ευαισθησίας, φρόντισαν με διακριτικό τρόπο να συγκεντρώσουν όλο το ιερό υλικό και στη συνέχεια το μετέφεραν και το φύλαξαν στο μητροπολιτικό μέγαρο και σε ναούς της πόλης. Την πληροφορία για την τύχη του υλικού και την ακεραιότητα του μετά την επιστροφή των επιζώντων και την παράδοση του σε αυτούς την επιβεβαιώνουν οι περισσότεροι από τους επιζώντες⁴⁷⁵.

5. Η επιστροφή των Εβραίων

Οι ειδήσεις για την σταδιακή αποχώρηση των Γερμανών αποτελούν το εφαλτήριο για ένα νέο ξεκίνημα στην Ελλάδα και το τέλος της τραγικής μοίρας για τους ταλαιπωρημένους από τις συνεχείς μετακινήσεις και το διαρκή φόβο των συλλήψεων Εβραίους. Την επαύριον της επιστροφής, οι επιζώντες προσπαθούν να ορθοποδήσουν και να αναδιοργανώσουν την Κοινότητα τους. Όταν η εβραϊκή Κοινότητα Βεροίας επανασυστήνεται το 1948, οι επιζώντες είναι μόλις 111⁴⁷⁶. Λίγοι από αυτούς θα προτιμήσουν να παραμείνουν, οι περισσότεροι θα εγκατασταθούν στη

472 Γ. Λιόλιου, ό.π., 184.

473 Βλ. Γιώργου Λιόλιου, "Ο διωγμός των Εβραίων της Βεροίας", *Χρονικά* 155 και 157 (1998), 23-25, που αναθεώρησε όμως την άποψη αυτή, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων- Μνημεία και Μνήμες*, Αθήνα 2007, 84. Επίσης, Πολυχρόνη Κ. Ενεπεκίδη, *Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας 1941-1944*, Αθήνα 1996, 177, Γιώτας Μυρτσάκη, *Η εβραϊκή συνοικία της Βεροίας ζαναζεί*, ό.π. Η λανθασμένη πληροφορία επικράτησε λόγω της ανακριβούς προσωπικής μαρτυρίας του Ιωσήφ Στρούμσα, βλ. ό.π.

474 Νικίου Θεοφίλου, ό.π., 32.

475 Γ. Λιόλιου, *Σκιές της πόλης*, ό.π., 185.

476 Ηλ. Μεσσίνα, *Οι συναγωγές*, ό.π., 114

Θεσσαλονίκη ή στο Ισραήλ. Οι επιζώντες στη Βέροια προσπαθούν τουλάχιστον να αποκαταστήσουν τη λατρεία στη συναγωγή. Κληρικοί της τοπικής εκκλησίας παραδίδουν ακέραιο το ιερό υλικό της συναγωγής (ιερά βιβλία, κειμήλια, σκεύη) στους επιζώντες Εβραίους, αφού προηγουμένως είχαν μεριμνήσει να το διαφυλάξουν, καθόλη τη διάρκεια της γερμανικής απειλής, σε ασφαλή μυστικά σημεία σε διάφορες εκκλησίες της Βέροιας. Παρά το θάνατο του μητροπολίτη Πολυκάρπου τον Ιανουάριο του 1943, οι κληρικοί γαλουχημένοι στην ανοχή και το σεβασμό του αλλοδόξου "ιερού", εφαρμόζουν την στάση της συνύπαρξης και αμοιβαίας συνεργασίας με το εβραϊκό στοιχείο, που είχε κάνει πράξη ο μητροπολίτης κατά τα 16 χρόνια ποιμαντορίας του στην επαρχία.

Το εβραϊκό στοιχείο της Βέροιας, μία ολόκληρη κοινότητα, αποτελεί πλέον παρελθόν για την πόλη. Το 1973 υπήρχαν μόνο τρεις οικογένειες. Ένα περιστατικό που δημοσιεύεται στο πρωτοσέλιδο και στη στήλη *Κρίσεις και Απόψεις* τοπικής εφημερίδας και "αναπαράγει το πρότυπο του Εβραίου που δεν σέβεται την ορθόδοξη εκκλησία και καταπατά τους θεσμούς"⁴⁷⁷, αποτελεί την τελευταία ανάμνηση στην υπό εξέταση περίοδο. Αναφέρεται σε έναν Εβραίο που παρουσιάστηκε στον μητροπολίτη Αλέξανδρο και ζήτησε να βαπτιστεί. Το άρθρο έχει τίτλο "Να Τιμωρηθεί ο χλευαστής", και έχει ως εξής: "Πρό 15 ημερών ως πληροφορούμεθα ο Ισραηλίτης Ρουμπέν Μπερουμπή παρουσιασθείς εις τόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην έζήτησε νά βαπτισθῇ διότι έπρόκειτο νά πανδρευθῇ χριστιανήν. Κατόπιν τῆς έπιμονῆς του, ο σεβασμιώτατος συγκατετέθη εις τήν βάπτισίν του, ἥτις καί έγινετο εις τήν εκκλησίαν τοῦ Αγίου Γεωργίου. Ο βαπτισθείς τήν ἄλλην ἡμέραν ἀνεχώρησεν διά Θεσ/νίκην καί ἀντί νά τελέσῃ τόν γάμον του εις τήν Ὁρθόδοξον εκκλησίαν, ὡδήγησε τήν χριστιανήν εις τήν ἀρχιρραβινίαν ὅπου καί ἐτέλεσαν τούς γάμους των. Ὡς νά μή ἤρκει ὁμως ἡ ἀπάτη, ἐπιστρέψας μετὰ τινάς ἡμέρας ἄρχισε νά συκοφαντῇ τόν Χριστιανισμόν καί τήν Ἐκκλησίαν μας. Ὁ ἐλεεινός αὐτός τύπος θά πρέπει νά τιμωρηθῇ παραδειγματικῶς..."⁴⁷⁸.

Κεφάλαιο Ε΄

Η εκκλησιαστική κατάσταση στην Ελλάδα και στη Βέροια

1. Η εκκλησιαστική κατάσταση στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση του 1912

Ο εικοστός βέβαια αιώνας ανέτειλε βρίσκοντας την εκκλησία της Ελλάδος δέσμια της πολιτειοκρατείας. Μετά την απελευθέρωση των νέων χωρών και τη λήξη των βαλκανικών πολέμων, η εθνική-εδαφική ολοκλήρωση αποτελεί την κυρίαρχη κρατικο-θρησκευτική ιδεολογία. Η εκκλησιαστική διοίκηση θα παρασυρθεί από τη δίνη των έντονων πολιτικών παθών της εποχής και θα λάβει ενεργά μέρος στον εθνικό διχασμό των ετών 1915-1917. Η πλειοψηφία των επισκόπων της λεγόμενης "Παλαιάς Ελλάδας" θα ταχθούν στο πλευρό του βασιλιά, ενώ αντίθετα η πλειονότητα των αρχιερέων των Νέων Χωρών (που δεν αποτελούν ακόμα τμήμα της Εκκλησίας της Ελλάδος) θα συμπαραταχθούν με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρόκειται για μία ιδεολογική αντιπαράθεση δύο κόσμων.

Οι πολιτικές αντιπαράθεσεις ήταν έντονες και μέσα στη Βέροια. Ενώ η πόλη "σείονταν" από τα φλογερά αντιβασιλικά από άμβωνος κηρύγματα του μητροπολίτη Βεροίας Καλλίνικου Δελικάνη, η τοπική επαναστατική επιτροπή της φιλοβενιζελικής Εθνικής Άμυνας απέλυσε όσους δημοσίους υπαλλήλους δεν είχαν προσχωρήσει στο κίνημα, ανάμεσά τους και τον μουσουλμάνο δήμαρχο Χαλήλ Αλή Βέη (Αύγουστος 1916)⁴⁷⁹.

Το αποκορύφωμα αυτής της κατάστασης θα έλθει το Δεκέμβριο του 1916, όταν ο τότε

477 Χρήστου Σκούπρα, *Όψεις και Τομές*, ό.π., 73.

478 Εφ. *Ο Νέος Αγών* 56 (21-3-1949).

479 Β. Γούναρη- Ι. Μιχαηλίδη, "Μεταξύ παράδοσης", ό.π., 385.

μητροπολίτης Αθηνών Θεόκλητος Μηνόπουλος⁴⁸⁰ θα εκφωνήσει στο Πεδίο του Άρεως το ανάθεμα εναντίον του Βενιζέλου⁴⁸¹. Η ελλαδική εκκλησία είχε ταυτίσει την ύπαρξή της με την έννοια του κράτους το οποίο εκπροσωπούσε ο βασιλιάς, και όλα τα συνακόλουθα, όπως ο άκριτος βυζαντινισμός, η συμπαράταξη στο έθνος και η συνεπαγόμενη πολιτειοκρατία, ιδιαίτερα όμως πρέπει να τονιστεί το γεγονός που θα έχει μετέπειτα συνέπειες στο μεσοπόλεμο μέχρι και τον εμφύλιο, της τάσης της ελλαδικής ιεραρχίας να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στα εθνικά θέματα ως “Εθνάρχης και πολιτικός ποδηγέτης και ιθύντωρ του...Ελληνικού λαού” από τη μία μεριά και ως σύμβουλος, αλλά και συνεργάτης “των αντιπροσώπων του έθνους”⁴⁸² από την άλλη. Το ανάθεμα αποτελεί την πρώτη επίσημη ανάμειξη της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος στη πολιτική ζωή, με συνέπεια τον διχασμό των πιστών και την στερεότυπη θεώρησή τους σε χριστιανούς- βασιλόφρονες ή εθνικόφρονες και σε μη χριστιανούς- βενιζελικούς ή αντεθνικόφρονες. Το 1917 όμως ο Βενιζέλος θα επανέλθει στην εξουσία και ο βασιλιάς θα υποχρεωθεί να εγκαταλείψει τη χώρα. Με συνοπτικές διαδικασίες συγκροτήθηκε εκκλησιαστικό δικαστήριο, με σκοπό να δικάσει τον Αθηνών Θεόκλητο και τους άλλους αρχιερείς, οι οποίοι πρωτοστάτησαν στην υπόθεση του αναθέματος. Ο Θεόκλητος και οι άλλοι επίσκοποι καταδικάζονται, καθαιρούνται και φυλακίζονται⁴⁸³.

Τη θέση του Θεόκλητου καταλαμβάνει ο μέχρι τότε μητροπολίτης Κιτίου της Κύπρου Μελέτιος Μεταξάκης, μία από τις σημαντικότερες εκκλησιαστικές φυσιογνωμίες του 20ού αι⁴⁸⁴. Με την εκλογική ήττα όμως του Βενιζέλου στα 1920 και την παλινόρθωση της μοναρχίας, ο Μελέτιος απομακρύνεται από το θρόνο των Αθηνών, λόγω της βενιζελικής ιδεολογίας του και στη θέση του επανέρχεται ο Θεόκλητος Μηνόπουλος με ένα απλό βασιλικό διάταγμα⁴⁸⁵. Η Σύνοδος των Αθηνών καθαιρεί τον Μελέτιο Μεταξάκη, ο οποίος, λίγο αργότερα, εκλέγεται Οικουμενικός Πατριάρχης, θέση που καθυστέρουσε να πληρωθεί τρία χρόνια λόγω υπαιτιότητας της ελληνικής κυβερνήσεως, μετά δε την εκλογή του καθαιρείται από τη Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος και έτσι δημιουργείται ρήγμα στις σχέσεις⁴⁸⁶. Το στοιχείο όμως που μας ενδιαφέρει είναι ότι κατ’αυτό τον τρόπο η ελλαδική εκκλησία μεταβάλλεται σε “κομματικό όργανο” εφόσον αναγκάστηκε να υποταχθεί σε πολιτικές παρατάξεις με βάση τον επιδιωκόμενο εθνικό της ρόλο. Όχι τυχαία, επί Θεοκλήτου, η εκκλησία προβαίνει στην αγιοκατάταξη του Γρηγορίου του Ε’ (1921), όταν το έθνος γιορτάζει τα 100 χρόνια από την ανεξαρτησία και τις πολεμικές επιχειρήσεις στο μικρασιατικό μέτωπο⁴⁸⁷.

Κατά τις εκλογές του 1920 στη Βέροια γίνεται πρωτοφανής σε όγκο και παλμό προεκλογική συγκέντρωση των Φιλελευθέρων. Οι βασιλόφρονες είχαν εξερεθίσει τα πνεύματα με φωτογραφίες του Κωνσταντίνου στα χέρια τους. Έγιναν επεισόδια στο εστιατόριο Αλτ, υποψήφιοι φιλελεύθεροι βουλευτές φυγαδεύτηκαν, οι Λαϊκοί προκάλεσαν ταραχές σε όσους είχαν ανάμειξη στο κίνημα του

480 Για τον Θεόκλητο Μηνόπουλο βλ. Γ. Βαλσάμη (επιμ.), *Οι Προκαθήμενοι Αθηνών και πάσης Ελλάδος*, Βόλος 1997, 58-68. Ο Θεόκλητος υπήρξε ανίστημα και δημιουργήμα του ελληνικού κράτους της παλαιάς Ελλάδας.

481 Χαρακτηριστική περιγραφή από την Πηνελόπη Δέλτα, Π. Ζάννα (επιμ.), *Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα*, τ. Α’ (Ελευθέριος Βενιζέλος), Αθήνα 1988, 279,237. Επίσης βλ., Ανδρέα Νανάκη μητρ., *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, Θεσσαλονίκη 2008.

482 Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αμειψιών, (1817-1967)*, τ. Β’, Αθήνα 1970, 885.

483 Ο Βεροιάς Καλλίνικος Δελικάνης (1911-1922) συμμετείχει στο εκκλησιαστικό δικαστήριο και ψήφισε υπέρ της καθαιρέσεώς του, βλ. Ανδρέου Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθνάρχουσα*, ό.π., 176-7.

484 Βλ. Ευ. Μαντζουνέα πρωτοπρ. *Ο οραματιστής ζωής και ελευθέρως Εκκλησίας Μελέτιος Μεταξάκης (Εξ έποψεως Κανονικής Διοικήσεως)*, Αθήνα 1972.

485 Αθανασίου Αγγελόπουλου, *Εκκλησιαστική Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος (εικοστός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 1991, 42.

486 Βλ. Ανδρέα Νανάκη μητρ., *Η χηρεία του Οικουμενικού Θρόνου και η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη 1918-1922*, Θεσσαλονίκη 1991. “Η Κωνσταντινούπολη, για τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και υπό την αδιέξοδη προοπτική της πορείας στα ενδότερα της Μικράς Ασίας, στο πλαίσιο των εθναρχικών της δικαιοδοσιών, έχει καταστεί το εθνικό κέντρο της βενιζελικής παρατάξεως”, βλ. Ανδρέα Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 44.

487 Ο Γρηγόριος Ε’ βεβαίως εορτάζονταν και τιμούνταν ήδη στην Οδησσό.

1916. Ο μητροπολίτης Καλλίνικος, με απειλές και πυροβολισμούς έξω από τη μητρόπολη, καθώς και “...φωνές όχλου μετά αθιγγάνων...”⁴⁸⁸ και Τούρκων, αναγκάστηκε να φύγει “διά νά μή επανέλθῃ πλέον εἰς τόν μητροπολιτικόν του θρόνον...”⁴⁸⁹. Το ίδιο κλίμα, οι εντάσεις και οι προκλήσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές, θα συνεχιστούν σε όλο το Μεσοπόλεμο, μέχρι το καθεστώς Μεταξά, όπως φανερώνουν τα δημοσιεύματα του τοπικού Τύπου.

Η μικρασιατική τραγωδία, στο μεταξύ, διαμορφώνει μια νέα, οδυνηρή για την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως κατάσταση. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο κυριολεκτικά αποκόπτεται από το ποίμνιο του, το οποίο καταφεύγει στην ελληνική επικράτεια. Ήδη με το κίνημα των Νεοτούρκων (1908) το Πατριαρχείο, με την εξουδετέρωση της εξουσίας του, “καθιστά το ελληνικό κράτος ως τη μοναδική νομιμοποιημένη αρχή επί των Ελλήνων”⁴⁹⁰.

Το Σεπτέμβριο του 1922, σε κλίμα αναστάτωσης και έντασης, λόγω των γεγονότων στη Μικρά Ασία, εκδηλώνεται στρατιωτικό κίνημα με επικεφαλής τους Νικόλαο Πλαστήρα, Στυλιανό Γονατά και Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο, που ζητάει και πετυχαίνει την παραίτηση του Κωνσταντίνου υπέρ του πρωτότοκου γιου του Γεωργίου Β'. Η επανάσταση του Πλαστήρα διαδραμάτισε μείζονα ρόλο και στην εκκλησιαστική ειρήνευση από το διχασμό, το ανάθεμα του Βενιζέλου και τη συνακόλουθη ανάρρηση ή έκπτωση του Μητροπολίτη Αθηνών. Πληρώθηκαν οι κενές μητροπόλεις από πρόσωπα σημαντικά, αλλά κυρίως προσκείμενα στη βενιζελική παράταξη⁴⁹¹, ένας εξ αυτών προφανώς ήταν και ο Κωνσταντίνος ο οποίος αναλαμβάνει το θρόνο της Βέροιας (Οκτώβριος 1922) που ήταν για δύο χρόνια κενός λόγω της αναγκαστικής φυγής του Καλλινίκου. Παρά την εκκλησιαστική αυτή κατασίγαση, η επαναστατική κυβέρνηση (μάλιστα μετά την ψήφιση του καταστατικού χάρτη) καθιστά την εκκλησία στενό συνεργάτη για την αντιμετώπιση των “κινδύνων και εχθρών της κοινωνίας”, ιδιαίτερος δε του κομμουνισμού.

Τον ίδιο καιρό η μορφωτική κατάσταση του κλήρου παραμένει χαμηλή, με τεράστιες συνέπειες στην κατάσταση και στην εικόνα της ελλαδικής εκκλησίας, είναι χαρακτηριστικές οι φωνές για χωρισμό της εκκλησίας από το κράτος με σκοπό τη σωτηρία και ανόρθωση της, ενώ το “αριστερό” κίνημα αυξάνει την επιρροή του. Το 1922 με το νόμο 2891 όλες οι επισκοπές της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδος μετονομάζονται σε μητροπόλεις και οι επίσκοποι της σε μητροπολίτες, ο δε μητροπολίτης Αθηνών λαμβάνει τον τίτλο του αρχιεπισκόπου και προσαγορεύεται πλέον “Μακαριώτατος, υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Ελλάδος”⁴⁹². Το 1923 την ηγεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος αναλαμβάνει ο μέχρι τότε αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος

488 Γ. Αλεξιάδη, *Αύρες Λαύρες*, Βέροια 1987, 58-9.

489 Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 83. Δεν μπόρεσα ακόμα να εντοπίσω κάποια πρωτογενή πηγή που όντως να βεβαιώνει για τα βενιζελικά κηρύγματα του Καλλινίκου (δεν υπήρχε ακόμα και ο τοπικός Τύπος), τα οποία αναφέρονται από τους ερευνητές, όπως ο Β. Γούναρης και ο τοπικός ιστοριογράφος Γ. Αλεξιάδης, ο οποίος φέρεται να παρουσιάζει γεγονότα από πρωτογενείς πηγές. Πάντως, κατά τον Θ. Στράγκα, ό.π., 680, ο Βεροιάς Καλλίνικος δεν είναι ανάμεσα στους 15 αρχιερείς που υποστήριξαν τον Βενιζέλο και τους οποίους αποκήρυξε η Σύνοδος αρνούμενη να τους μισθοδοτήσει από το Γενικό Εκκλησιαστικό Ταμείο. Από την άλλη πλευρά, στην Αθήνα, συμβαίνει το ίδιο γεγονός, σε πολλές ενορίες οι ιερείς ζητωκραύγαζαν υπέρ του βασιλιά και εξαπέλυαν μύδρους κατά του Βενιζέλου,

490 Βλ. περισσότερα, Σίας Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, ό.π., 536 κ.ε. Το 1923 εξάλλου καταργούνται τα προνόμια του που παραχωρήθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το διοικητικό σύστημα των Γενικών Κανονισμών, βλ. Ανδρέου Νανάκη, *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 215. Το έτος 1908, όταν το Πατριαρχείο παραχωρεί το δικαίωμα στην ελλαδική εκκλησία να διοικεί τις ελληνικές ορθόδοξες παροικίες του εξωτερικού της Ευρώπης και της Αμερικής, η εκκλησία της Ελλάδος δεν ισχυροποιεί τον ρόλο σε εθνικό επίπεδο, αλλά για πρώτη φορά γίνεται μία ελληνική εθνική εκκλησία που αποφασίζει για ολόκληρο τον ορθόδοξο ελληνισμό.

491 Βλ. Ανδρέα Νανάκη, *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 13-4. Κατά τον Θ. Τσιρώνη, η επαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα δεν αποσκοπούσε στην εξόντωση των φιλοβασιλικών αρχιερέων, αλλά ευνοούσε ακόμα και την είσοδο ομοϊδεατών κληρικών στην ιεραρχία, βλ., *Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της εκκλησίας (1912-1940)*, διδακτορική διατριβή στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, 2007, 108, 112.

492 Ιωάννη Κονιδάρη, “Η συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου στα εκκλησιαστικά πράγματα της εποχής του”, *Νομοκανονικά τχ.* 1 (2002), 30

Παπαδόπουλος, λόγιος με ευρύτερη αποδοχή⁴⁹³.

Με την κατάρρευση της Μ. Ιδέα φάνηκαν και τα μεγάλα προβλήματα που ταλάνιζαν τον ελλαδικό χώρο, η εκκλησία που ως τότε προωθούσε μαζί με το κράτος τη Μ. Ιδέα, "ως εθνικό-πολιτική αναπλήρωση όλων των ελλειμμάτων του νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού"⁴⁹⁴, έπρεπε τώρα να αντιμετωπίσει τα δικά της προβλήματα στο εσωτερικό της, τα οποία πλέον έγιναν εμφανέστερα. Ενώ το Πατριαρχείο της αφαιρεί το δικαίωμα διοικήσεως των ελληνικών επαρχιών στο εξωτερικό, η εσωτερική θεσμική επανασυγκρότηση φαίνεται απαραίτητη⁴⁹⁵. Με την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος το 1923 παύει η πολιτειακή "δουλεία" της εκκλησίας, η οποία από το 1833, με τη διακήρυξη περί ανεξαρτησίας, αλλά και με τις νομοθετικές ρυθμίσεις μετά τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο του 1850, εξακολουθούσε να παραμένει υπό τον ασφυκτικό κλοιό της πολιτείας. Την πολιτειακή βεβαίως τη συναντάμε κατά περιόδους και στο υπόλοιπο του 20ου αι. (Πάγκαλος, Μεταξάς, δικτατορία 1967)⁴⁹⁶, ενώ πρέπει να επισημανθεί ότι πρακτικά η εκκλησία αποδεσμεύεται από το κράτος σταδιακά, εφόσον ο εναγκαλισμός τους ήταν πολυχρόνιος και στενός. Για παράδειγμα, όπως αναφέραμε παραπάνω, από την επαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα και έκτοτε, το κράτος παραχωρεί σημαντική εξουσία και ελευθερία κινήσεων στον ανώτερο κλήρο, με σκοπό την καταστολή των νέων αριστερών ιδεολογιών, και αυτός με τη σειρά του προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τον κατώτερο κλήρο, έστω και αμόρφωτο, για την ενίσχυση του εθνικού φρονήματος (και εδώ αποτελεί παράδειγμα ο Βεροίας Πολύκαρπος, όπως αναφέραμε παραπάνω στο κεφάλαιο για τους σλαβόφωνους).

Από το Πρωτοδικείο Βεροίας πληροφορούμαστε για την ίδρυση "Ιερατικού Συνδέσμου Ιερέων Επαρχίας Βεροίας-Ναούσης με ημερομηνία απόφασης Πρωτοδικείου 22-8-1923 και ημερομηνία διάλυσης 1938, με σκοπό "Ενίσχυσις και προαγωγή των μελών αυτού, ενίσχυσις της αρχής της οικογενείας μετά της θρησκείας και βελτίωσις της οικονομικής θέσεως του κλήρου"⁴⁹⁷. Η ημερομηνία (1923) είναι καθοριστική αφού ένα χρόνο πριν, υπό την επικείμενη τελμάτωση που επέφερε η μικρασιατική προέλαση και τραγωδία, ο συζητούμενος νόμος για την απαλλοτρίωση της μοναστηριακής περιουσίας και η ψήφισή του (Ιούλιος 1922), "ανέτρεψε την υπάρχουσα σχέση ιεραρχίας και κλήρου, ο οποίος με τη συναίνεση της ιεραρχίας καλείται να διαδραματίσει ρόλο καθοριστικό για την αυτοτέλεια της εκκλησίας και τη συναλληλία με την πολιτεία"⁴⁹⁸. Η Εκκλησία της Ελλάδος αναλαμβάνει να συμπράξει στην κρατική υπόσταση του εθνικού και ελληνοχριστιανικού ιδεώδους, στο πλαίσιο της "νόμω κρατούσης Πολιτείας" και της συναλληλίας που δημιουργήσε ο νέος καταστατικός χάρτης του 1923. Μέσα σε αυτή την πραγματικότητα με προσδιορισμένη τη θέση της, θα ασχοληθεί με την ανόρθωση του κλήρου, τόσο από πνευματικής πλευράς, όσο και από οικονομικής⁴⁹⁹. Το Μάιο του 1922 αναθεωρείται το καταστατικό του Ιερού Συνδέσμου και τον Ιούνιο συγκροτείται η Παγκληρική ένωση.

Ωστόσο ο κλήρος συνεχίζει να συντηρείται από παροχές σε είδος από τους ενορίτες, ενώ ελάχιστες ενορίες κατέβαλαν κάποιο έκτατο μισθό. Από τους 8.149 εφημερίους το 1931 ζούσαν από τα "τυχερά" ή μισθοδοτούνταν σε είδος 3.000, λάμβαναν μισθό κάτω των 500 δρχ. 2.000 εφημέριοι, και έως 1000 δρχ. 1000 εφημέριοι. Πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο ότι οι περισσότεροι των εφημερίων της μητροπόλεως Βεροίας, ιδιαίτερα των χωριών, αναγκάζονταν να εργαστούν σε

493 Για τον Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, βλ. ενδεικτικά, Ιω. Κωνσταντινίδη, "Χρυσόστομος Α' ο Παπαδόπουλος, Θ.Η.Ε. τ.12, 417-420, Γ. Βαλσάμη (επιμ.), *Οι Προκαθήμενοι*, ό.π., 65-69, *Θεολογία* 16 (1938), 369-408, *Εκκλησία* 45 (1968), 501-569.

494 Π. Καραμούζη, ό.π., 172.

495 ό.π.

496 Ανδρέου Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 28. Για τις σχέσεις κράτους και εκκλησίας σε αυτές τις περιόδους βλ. Αλεξάνδρου Σακελλαρίου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώτα εκτάκτου ανάγκης*, ό.π..

497 Αν. Περισοράτη, ό.π.

498 Ανδρέα Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθναρχούσα*, Θεσσαλονίκη 2002, 13.

499 ό.π., 165, όπου και περισσότερα για τα προβλήματα του κλήρου κατά τον 20ο αι.

αγροτικές απασχολήσεις, γεγονός γενικότερο για τον κλήρο της υπαίθρου εκείνων των χρόνων⁵⁰⁰.

Το μεγάλο όμως πρόβλημα παρέμενε η έλλειψη μορφωτικών προσόντων του κλήρου, αφού σε σύνολο 7.345 εφημερίων το 1934, μόλις 57 έχουν πανεπιστημιακή μόρφωση (0,78%), ενώ 715 (9,73%) έχουν τελειώσει Ιερατική σχολή, 6.573 (89,49%) είχαν απολυτήριο σχολαρχείου ή δημοτικού⁵⁰¹. Είναι χαρακτηριστική η εντύπωση για την τάξη του κλήρου από το Γερμανό περιηγητή B. Guttman: *“Η τάξη των κληρικών δεν κατορθώνει να επιβληθεί με τις επιδόσεις της. Άλλοτε, μάλιστα, ο ανώτερος κλήρος ήταν πολύ αμόρφωτος, αλλά σ’ αυτό το σημείο τώρα έχουν αλλάξει πολλά, και οι πτυχιούχοι θεολόγοι, από τους οποίους εκλέγονται οι επίσκοποι, αποκτούν στην Αθήνα, και συχνά επίσης στο εξωτερικό, μία καλή μόρφωση. Οι κατώτεροι κληρικοί όμως είναι ακόμη και σήμερα αμαθείς και χωρίς ενδιαφέροντα. Μου διηγήθηκε κάποιος ότι στα χωριά υπάρχουν ακόμη μερικοί παπάδες, που με δυσκολία μπορούν να διαβάσουν. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι η τάξη των κληρικών αντλεί συνήθως το καινούργιο αίμα της από τις κατώτερες κοινωνικές ομάδες. Πληρώνεται πολύ φτωχικά και η κοινωνική θέση τους δεν είναι ζηλευτή, συχνά ο παπάς κάνει και ένα άλλο επάγγελμα παράλληλα με το λειτούργημά του στην Εκκλησία για να ζήσει την οικογένειά του. Αυτή η οικογένεια, είναι ως επί το πλείστον πολυάριθμη...”*⁵⁰².

Με την κοίμηση του Χρυσοστόμου (1938) ο Μεταξάς αναζητά έναν ιδεολογικό εκφραστή της νέας “Μεγάλης Ιδέας”⁵⁰³, το συμβούλιο της επικρατείας, με την αριστίνδην σύνοδο έκαναν Αθηνών τον Χρύσανθο Φιλιππίδη, τον από Τραπεζούντος⁵⁰⁴, ακυρώνοντας την αρχική εκλογή του από Κορινθίας Δαμασκηνού. Στην πρώτη αυτή εκλογική διαδικασία ο Βεροίας Πολύκαρπος είχε ταχθεί στο πλευρό του Χρυσάνθου. Η όλη στάση του καθεστώτος Μεταξά οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτό επιθυμούσε να χρησιμοποιήσει την εκκλησία ώστε να την ελέγχει. Ο Μεταξάς θεωρεί την εκκλησία ως ένα θεσμό ελεύθερο αλλά εντός του κυρίαρχου κράτους, όπως δηλώνει ο ίδιος, για την επίλυση και κατοχύρωσή των εκκλησιαστικών ζητημάτων απαιτούνταν βασιλικό διάταγμα και νόμος του κράτους, γεγονός που φανερώνει ότι αυτά τα ζητήματα τα ενέτασσε στον κύκλο των κρατικών ζητημάτων. Έτσι, εφόσον η “ελεύθερη” εκκλησία δρά και ενεργεί μέσα στο κυρίαρχο κράτος οφείλει υπακοή και συμμόρφωση (ανεξαρτήτως της ιστορίας και σπουδαιότητάς της για την Ελλάδα). Στο σημείο αυτό να γίνει και η εξής παρατήρηση: Όπως αποδεικνύει η ιστορία των τριών δικτατοριών του 20ου αιώνα, ο κάθε δικτάτορας αντιλαμβάνεται τη σημασία του θεσμού της εκκλησίας στην Ελλάδα, συγχρόνως εφόσον δεν εμπιστεύεται κανένα θεσμό αν δεν τον ελέγχει ο ίδιος με τους δικούς του ανθρώπους, εγκαθιστά τους εκλεκτούς του προκειμένου να ιδιοποιηθεί το θεσμό⁵⁰⁵. Ο Χρύσανθος παραιτήθηκε αρνούμενος να ορκίσει την κατοχική κυβέρνηση. Στη θέση του τοποθετήθηκε ο προ του Χρυσάνθου κανονικώς εκλεγμένος Δαμασκηνός (1941-1949) και μετά από αυτόν ο Ιωαννίνων Σπυρίδων Βλάχος (1949-1956).

500 Κ. Σ. Σπυροπούλου, “Ταμείον Ασφαλίσεως Ορθοδόξου Εφημεριακού Κλήρου Ελλάδος (ΤΑΚΕ)”, *ΘΗΕ*, τ.11, 667, χαρακτηριστικά δημοσιεύματα βλ. “Ο Πόνος των Ελλήνων Ιερέων”, *Εκκλησία* (20 Οκτωβρίου 1923), 169, επίσης *Εκκλησία* (8 Οκτωβρίου 1934), 314. Με τους νόμους των ετών 1931-2 οι εφημέριοι κατατάσσονταν αναλόγως των προσόντων τους σε τρεις κατηγορίες, με μισθούς 2000, 1500 και 1000 δρχ. Μηνιαίως. Όμως η μισθοδοσία από το ΤΑΚΕ δεν ήταν τακτική, αλλά περιοδική, εξ’ αιτίας των οργανικών του ελλείψεων.

501 Θ. Στράγκα, *Εκκλησία Ελλάδος Ιστορία*, ό.π., τ.Γ’, σ. 1961

502 B. Guttman, *Στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, Φύλλα από ένα ταξίδι το 1924* (Μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Γ. Θανόπουλος), 1998, 166.

503 Ανδρέου Νανάκη, *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 157.

504 “Ένας γόνος της εθναρχικής παράδοσης καλείται να υπηρετήσει την εθνική ιδέα και μάλιστα με την έκφραση της μεταξικής αντίληψης, χωρίς όμως να αποστασιοποιηθεί από την παράδοση της εθναρχούσας εκκλησίας”, βλ. ό.π., 161.

505 Βλ. Αλεξάνδρου Σακελλαρίου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώτα εκτάκτου ανάγκης*, ό.π., 350 κ.ε., 391.

2. Η ενσωμάτωση των Νέων Χωρών στην Εκκλησία της Ελλάδος με την Πατριαρχική και Συνοδική πράξη του 1928 και η διεύρυνση της μητροπόλεως Βεροίας

Ένα χρόνο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του μητροπολίτη Πολυκάρπου, σημειώθηκε ένα ιστορικό γεγονός στην εκκλησιαστική κατάσταση των Νέων Χωρών⁵⁰⁶. Η προσάρτηση των Νέων Χωρών στον εθνικό κορμό μετά τους βαλκανικούς πολέμους θέτει επιτακτικά το κρίσιμο ζήτημα του νομοκανονικού καθεστώτος των συγκεκριμένων εκκλησιαστικών επαρχιών. Είναι γνωστό ότι κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι επαρχίες αυτές ανήκαν στην κανονική και πνευματική δικαιοδοσία της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁵⁰⁷. Έτσι, εμφανίστηκε το παράδοξο κατά κάποιους φαινόμενο, οι επαρχίες αυτές να υπάγονται διοικητικά στο ελληνικό κράτος και εκκλησιαστικά σε μία Εκκλησία, που βρισκόταν υπό τη μόνιμη και συχνά αφόρητη πίεση των Νεοτούρκων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στον κατάλογο εγγράφων της πατριαρχικής αλληλογραφίας, δεν υπάρχει κανένα έγγραφο σχετικό με τη μητρόπολη Βεροίας κατά τα έτη 1912-1919⁵⁰⁸.

Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, καθηγητής της Εκκλησιαστικής Ιστορίας στη Θεολογική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αποκάλυψε στην Ιεραρχία ότι ήδη από το 1914 υπήρχε ολοκληρωμένο σχέδιο διοικητικής ένωσης των Νέων Χωρών με την Εκκλησία της Ελλάδος και μάλιστα είχε αποσταλεί το 1915 σχέδιο πατριαρχικού Τόμου για την οριστική διευθέτηση του προβλήματος. Χαρακτηριστικά σημειώνει: *“...Αλλά δὲν ἐπραγματοποιήθη μῆτε ἡ αὐθόρμητος ἀπόφασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μῆτε ἡ αἴτησις τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐπανειλημμένα δὲ συσκέψεις καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ διατήρησις τῶν Μητροπόλεων τῶν ἀπελευθερωθεῖσων Ἑλληνικῶν Χωρῶν ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ὅπως μὴ ἀπογυμνωθῇ τοῦτο καὶ ἀποψιλωθῇ πάσης δυνάμεως...”*⁵⁰⁹. Έτσι το ὅλο ζήτημα παρέμεινε, προς το παρόν, σε εκκρεμότητα. Ωστόσο, οι μητροπόλεις των Νέων Χωρών σε μία αναζήτηση διοικητικών σχημάτων που θα μπορούσαν να δώσουν λύσεις στα τρέχοντα θέματα, είτε με τη σύγκληση της Επισκοπικής Συνόδου της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης⁵¹⁰ είτε με την ίδρυση του Εκκλησιαστικού Αρχιερατικού Συμβουλίου, το οποίο *“υποκατέστησε κατ’οικονομία, βέβαια, τὴν Επισκοπικὴν Σύνοδο ἀπὸ τοῦ Μαΐου 1917 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1920”*⁵¹¹ και το οποίο συνιστούσε *“τὴν διοικητικὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Νέων Χωρῶν προσωρινῶς ὑπὸ ἀνωτάτην πνευματικὴν ἀρχὴν τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον”*⁵¹². Μετά τον Θεσσαλονίκης Γεννάδιο (1912-1953), ο Βεροίας Καλλίνικος Δελικάνης αποτελεί κυρίαρχη μορφή. Λαμβάνει μέρος στην πενταμελή επιτροπή που συγκροτείται με σκοπό την σύγκληση της ιεραρχίας των Νέων Χωρών (28 Απριλίου με 10 Μαΐου 1917), οι γνώσεις του στο Κανονικό Δίκαιο καθιστούν τις απόψεις του αποδεκτές από τους άλλους ιεράρχες, προτείνεται ως βασικό μέλος για όλες τις επιτροπές, είναι μέλος της εννιαμελούς επιτροπής για τη μελέτη των θεμάτων της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής, του ανατίθεται η σύνταξη του εσωτερικού κανονισμού του Εκκλησιαστικού Αρχιερατικού Συμβουλίου, εκλέγεται μέλος της επιτροπής του, που στο εξής θα έχει την ευθύνη της επικοινωνίας με την Κυβέρνηση και

506 Πρόκειται για τις μητροπόλεις Ηπείρου, Μακεδονίας, Θράκης και νησιῶν Βορειοανατολικού Αιγαίου.

507 Βλ. Κ. Βαβούσκου, *Η νομοκανονική υπόστασις των μητροπόλεων των Νέων Χωρών*, Θεσσαλονίκη 1973.

508 Σ. Αφεντούλη, *Καλλίνικος Δελικάνης*, ό.π., 44, υποσημείωση 209.

509 Θ. Στράγκα αρχιμ., *Εκκλησία Ελλάδος*, ό.π., τ. Γ', 1574-1575.

510 Στην επισκοπική σύνοδο προήδρευε ο Θεσσαλονίκης και συμμετείχαν οι υπ' αυτόν επίσκοποι. Βλ. σχετικά Αθ. Αγγελόπουλου, *“Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και η σημασία αυτής σήμερα, Θεολογία 48 (1977), 795-824, Αθ. Καραθανάση- Γ. Τριανταφυλλίδη αρχιμ., Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (19ος-20ος), Θεσσαλονίκη 1994, Γ. Γκαβαρδίνια (επιμ.), Η Επαρχιακή Μητροπολιτική Σύνοδος Θεσσαλονίκης (Πρακτικά ΙΓ' Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου), Θεσσαλονίκη 2000.*

511 Αθ. Αγγελόπουλου, *Η Εκκλησία Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1995, 162.

512 Αθ. Αγγελόπουλου, *Η Εκκλησιαστική Ιστορία των Νέων Χωρών (1912-1928)*, Θεσσαλονίκη 1981, 61. Βλ. και Ανδρέα Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθνάρχουσα και Εθνική*, Θεσσαλονίκη 2002, 156-157 και *Οικουμενικού Πατριαρχείου Νεώτερα Ιστορικά*, Θεσσαλονίκη 2000, 139 κ.ε.

το Πατριαρχείο⁵¹³.

Με τη συνθήκη της Λωζάνης, η συνείδηση της εθναρχούσας εκκλησίας θα εκφραστεί από την ιεραρχία των Νέων Χωρών. Το 1926 καρτίζεται “σχέδιον καταστατικού χάρτου τῆς ἐν ταῖς Νέαις Χώραις Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας”, όπου οι μητροπόλεις εξακολουθούν εξαρτώμενες από το Πατριαρχείο, με αυτοτελή διαρκή σύνοδο με έδρα τη Θεσσαλονίκη⁵¹⁴.

Το 1928 είναι η χρονιά που βρίσκει τη λύση του το θέμα των Νέων Χωρών. Μετά από διαβουλεύσεις μεταξύ των δύο Εκκλησιών, υπογράφεται στις 4 Σεπτεμβρίου 1928 από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βασίλειο Γ΄ Πατριαρχική και Συνοδική Πράξη⁵¹⁵, με την οποία οι εκκλησιαστικές επαρχίες των Νέων Χωρών ανατίθενται “επιτροπικῶς” στην Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος υπό δέκα όρους⁵¹⁶.

Έχει επισημανθεί ότι “η τελική διευθέτηση παρά το ότι δεν φαίνεται ως κανονική, εν τούτοις ήταν σοφή και η μόνη νηφάλια και σώφρων απόφαση”⁵¹⁷. Η Πράξη του 1928 έγινε αποδεκτή με αντίστοιχη πράξη της Εκκλησίας της Ελλάδος στις 20 Νοεμβρίου 1928⁵¹⁸ και επικυρώθηκε με το νόμο 3615/1928.

Στη διάρκεια των πρώτων ετών της ποιμαντορίας του Πολυκάρπου, γίνεται μία σημαντική και ιστορική διεύρυνση των ορίων της μητροπόλεως Βεροίας. Το 1930 η επισκοπή Καμπανίας με έδρα τη Χαλάστρα της Θεσσαλονίκης (που το 1924 προήχθη σε μητρόπολη) καταργείται, η δε επαρχία της διαμοιράζεται στις όμορες μητροπόλεις Θεσσαλονίκης και Βεροίας. Ο Βεροίας διεκδίκησε τον τίτλο αυτής της επισκοπής, επειδή περιήλθε στη δικαιοδοσία του το μεγαλύτερο τμήμα της επαρχίας, στο οποίο βρίσκεται και η έδρα της⁵¹⁹. Ήδη από το έτος 1924 τα χωριά που ανήκαν εκκλησιαστικά στη μητρόπολη Κίτρους, διοικητικά όμως στην υποδιοίκηση Βεροίας, πέρασαν στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Βεροίας. Επρόκειτο για τους οικισμούς της νότιας πλευράς του Αλιάκμονα, Μελίκη, Νεόκαστρο, Πρόδρομο, Τριλοφιά, Σφήνιτσα μαζί με τη μονή αγίου Αθανασίου⁵²⁰. Η αιτία ήταν η διαρρύθμιση νέων ορίων των μητροπόλεων λόγω των αλλαγών που είχαν πραγματοποιηθεί στα όρια των υποδιοικήσεων, μετά την απελευθέρωση, από τον Ρακτιβάν⁵²¹. Κατά τον Π. Τζουμέρκα, με αυτό τον τρόπο ικανοποιήθηκε παλαιότερο αίτημα του μητροπολίτη Βεροίας για τα χωριά αυτά⁵²².

Επίσης, από τον τοπικό Τύπο μαθαίνουμε για συγχώνευση της μητροπόλεως Κίτρους και

513 Βλ. περισσότερα, Α. Αγγελόπουλου, *Εκκλησιαστική Ιστορία, η εκκλησία των Νέων Χωρών*, Θεσσαλονίκη 1986, 27, 29, *Γρηγόριος Παλαμάς* 14 (1917), 211-13, 219-20, 19 (1917) 294, 20 (1917), 183, 21 (1917) 321-327), Σ. Αφεντούλη, *Καλλίνικος Δελικάνης*, ό.π., 44 κ.ε.

514 Ανδρέου Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθναρχούσα*, ό.π., 155-6: “Σε σχέση με τον προηγούμενο αιώνα, μετά τους Βαλκανικούς, το ελληνικό κράτος εμπνέει εμπιστοσύνη. Τελικά το εθνικό κέντρο δεν επέτρεψε τη συγκρότηση της Συνόδου, στο πλαίσιο μίας από κάθε άποψη ομογενοποίησης της επικρατείας του”.

515 Ιερά Σύνοδος Εκκλησίας της Ελλάδος (επιμ.), *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ. Α΄ (1901-1933), Αθήνα 1955, 501.

516 Βαρνάβα Τζωρτζάτου μητρ., *Η καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος από της συστάσεως του ελληνικού Βασιλείου*, Αθήνα 1967, 52-56.

517 Ιεροθέου Βλάχου μητρ., *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Εκκλησία της Ελλάδος*, 2002, 226.

518 *Εκκλησία* 81 (2004), 32-33.

519 Γ. Στογιόγλου, “Η Εκκλησία”, ό.π., 26, του ίδιου, *Ιστορία επισκόπων Μακεδονίας*, 39 κ.ε. Η πρώτη έδρα της ήταν η Καψόχωρα Ημαθίας, αναφέρεται δε σε διασωθέν αρχαίο εκκλησιαστικό τακτικό του 10ου αι., έκτη κατά σειρά επισκοπή της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, την υπηρέτησαν γνωστοί επίσκοποι, βλ. περισσότερα Π. Πυρινού, *Βεροιώτικα Σημειώματα*, Βέροια 2009, 109 κ.ε. Ο τίτλος πάντως Καμπανίας, επισήμως δεν αναγνωρίστηκε από το Πατριαρχείο, παρά μόνο προσφάτως, επι αρχιερατείας Παντελεήμονος Καλπακίδη.

520 Μιχαήλ Φαργκάνη, *Η Επαρχία Κίτρους στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2001, 56. Περί το 1970, μετά από απόφαση του Βεροίας Παύλου, για την καλύτερη διαποίμανσή τους, παραχωρήθηκαν τα χωριά Καταλώνια και Έλαφος στη μητρόπολη Κίτρους, βλ. Π. Τζουμέρκα, “Το καθεστώς της επαρχίας Κίτρους κατά τον 20ό αιώνα”, *Εστία* περὶ δὼν Μουσῶν (επιμ.), πρακτικά 2ου επιστημονικού συνεδρίου *Η Περί στα βυζαντινά και νεώτερα χρόνια*, Κατερίνη 2002, 365-6.

521 Π. Τζουμέρκα, “Το καθεστώς της επαρχίας Κίτρους κατά τον 20ό αιώνα”, ό.π., 340.

522 Π. Τζουμέρκα, *Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας (1904-1933), ο βίος και η δράση του* (διδακτορική διατριβή στο τμ. Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2004, 205.

Κατερίνης με αυτήν της Βεροίας, επί των ημερών του Πολυκάρπου, περί το 1933. Σε σατυρική στήλη με τίτλο “Οι μπουναμάδες του αστέρος”, κατά την διάρκεια των εορτών της πρωτοχρονιάς του 1934, ο αρθρογράφος δίνει ευχές για το νέο έτος σε διάφορα πρόσωπα, ανάμεσα τους και στον μητροπολίτη, “την κατασίγαση της κατά του προσώπου του αντιπαθείας τινών Κατερινιωτών”⁵²³.

Στα τέλη της αρχιερατείας του (1942), ένα χρόνο πριν το θάνατό του, σε επιστολή του προς τη Σύνοδο (10-11-1942), μαθαίνουμε για το αίτημά του, μετά το θάνατο του μητροπολίτη Πολυανής (Κιλκίς) κ. Κυρίλλου, να αποσπασθούν τα χωριά Νέα Αγχίαλος, Κ(Χ)αραβίας, Ν. Μεσημβρία, Βαθύλακκος, Αγ. Αθανάσιος, Παλ. Γέφυρα και Ν. Γέφυρα της ως άνω μητροπόλεως και να προσαρτηθούν στη μητρόπολη Βεροίας, εφόσον τότε, καθώς πληροφορούμαστε, υπάγονταν διοικητικά στο νομό Ημαθίας⁵²⁴.

Κάτι παρόμοιο συνέβη και ένα χρόνο πριν, το 1941, όταν ζήτησε την προσάρτηση χωρίων ανηκόντων στη μητρόπολη Εδέσσης και Πέλλης, διοικητικώς όμως στο νομό Ημαθίας (Κουφάλια, Ν. Χαλκηδών, Ελεούσα, Παρθένιον, Βαλτοχώρι, Ν(Μ). Μοναστήρι, Μέγα Ρεύμα, Γιαννακοχώρι, Νέα Στράν(τ)σα, καθώς και τα υπαγόμενα στο νομό Πέλλης, Κρύα Βρύση και Γυμνά). Η Σύνοδος απήντησε αρνητικά διότι πλέον είχε πληρωθεί η χρεώσασα θέση της μητροπόλεως, ενώ κατά τη διάρκεια της χηρείας η Σύνοδος επικαλείται την άγνοια του υποβληθέντος αιτήματος⁵²⁵. Περί το 1935 ο Πολύκαρπος είχε παραχωρήσει 23 χωριά στη μητρόπολη Εδέσσης, κατόπιν εντολής της Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Όπως συμπεραίνεται από το έγγραφο του προς τη Σύνοδο, όπου αναφέρει ότι “...συνεμορφώθημεν αμέσως με την απόφασιν της Ιεράς Συνόδου...”, ο Πολύκαρπος αρχικώς πρέπει να είχε ενστάσεις και να αντέδρασε, με αποτέλεσμα η Σύνοδος να του στείλει δεύτερο οριστικό έγγραφο (υπ’ αριθμ. 2684/191, 12-10-35). Ακολουθώντας αναφέρει ότι “Ως πρὸς τὴν φράσιν δε τοῦ ἐγγράφου (μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐξειτάσσομεν κατὰ πόσον ἢ συμφωνία αὕτη ἐστηρίζετο ἐπὶ κανονικῆς βάσεως), ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλλωμεν, ὅτι κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην ἢ πρᾶξις (τῆς ἀρχικῆς δηλ. παραχωρήσεως) οὐδὲν τὸ ἀντικανονικὸν εἶχε. Ἐζητήσαμεν παρὰ τῆς Ἱ. Συνόδου τὴν ὑπαγωγὴν τῶν ἀνωτέρω χωρίων εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Βερροίας... Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῇ συγκαταθέσει τοῦ Μητροπολίτου Ἐδέσσης ὑπήγαγε τὰ ἀνωτέρα χωρία εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Βερροίας, μετὰ τὴν κατάργησιν καὶ συγχώνευσιν τῆς Μητροπόλεως Γιαννιτσῶν καὶ Γουμενίτσας. Τοῦτο ἐγένετο καὶ ἄλλοτε παρὰ τῆς Ἱ. Συνόδου...”⁵²⁶.

Εἶναι γεγονός ότι ο Πολύκαρπος αποτελεί μία δυναμική μορφή επισκόπου στην έως τότε πορεία της τοπικής εκκλησίας των νεότερων χρόνων. Η διεύρυνση της μητροπόλεως αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα που συνοδεύουν την αρχιερατεία του. Σε αυτό βέβαια βοήθησαν οι ιστορικές συγκυρίες, όπως οι αλλαγές των ορίων των υποδιοικήσεων μετά την απελευθέρωση, η εγκατάσταση των προσφύγων στην Κεντρική Μακεδονία, η προαγωγή ως εκ τούτου των επισκοπών σε μητροπόλεις για την καλύτερη εξυπηρέτησή τους (πρόταση του Κίτρου Παρθενίου Βαρδάκα στην επισκοπική σύνοδο Θεσσαλονίκης), η υπαγωγή όλων αυτών των μητροπόλεων στην Εκκλησία της Ελλάδος (1928) με αποτέλεσμα την οικονομική επιβάρυνση του ΟΔΕΠ (92 μητροπολίτες μαζί με τους σχολάζοντες), και έτσι η κατάργηση-συγχώνευση κάποιων εξ αυτών.

Ωστόσο, ο Πολύκαρπος παρουσιάζεται να επιποθεί διακαώς και να ενεργεί για την επέκταση της μητροπόλεώς του όπως αναφέραμε παραπάνω. Με το θάνατο του μητροπολίτη Κίτρου Παρθενίου Βαρδάκα (26-1-1933), η Ιερά Σύνοδος διαπιστώνοντας την οικονομική επιβάρυνση που επέφερε στο ταμείο της η ίδρυση νέων μητροπόλεων και η διοικητική υπαπαγωγή τους σε αυτήν, αποφάσισε να καταργήσει μερικές από αυτές, μεταξύ αυτών και τη μητρόπολη Κίτρου⁵²⁷. Ωστόσο το Οικουμενικό Πατριαρχείο δε συμφώνησε. Δεν είχε καν ενημερωθεί, ενώ σύμφωνα με το καθεστώς της μητροπόλεως Κίτρου που διεπόταν ως τμήμα των Νέων Χωρών από

523 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* (3-1-1934). Θεοκλήτου Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος*, ό.π., τ. Γ', σ. 1945-46.

524 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

525 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

526 Πρόκειται για έγγραφο που απουσιάζει από το φάκελο της μητροπόλεως Βεροίας στο αρχείο της Συνόδου.

Δημοσιεύεται από τον Ν. Μανάδη, *Ιερά Μητρόπολις Νέας Πελαγονίας 1924-1930*, Πτολεμαΐδα 2000, 81.

527 *Εκκλησία* 11 (1933), 69.

την Πατριαρχική Πράξη του 1928 και τον καταστατικό νόμο της Εκκλησίας της Ελλάδας 5438/1932, για κάθε ενέργεια και απόφαση της Εκκλησίας της Ελλάδος επί των μητροπόλεων των Νέων Χωρών, έπρεπε να ενημερώνεται το Πατριαρχείο. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Φώτιος αντέτεινε στα επιχειρήματα της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, το γεγονός ότι δεν μπορούσε να καταργηθεί μία ιστορική μητρόπολη, η οποία ήταν μόνιμη και όχι προσωρινή, όπως σαφέστατα καθορίζεται στον ιδρυτικό της Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο, ότι η μητρόπολη βρίσκεται σε κέντρο μεγάλης σπουδαιότητας, και ότι δεν τηρήθηκαν τα συμφωνηθέντα προκειμένου για τη μεταβολή των επαρχιακών ορίων στα εδάφη των Νέων Χωρών. Ομοίως και η Ελληνική Κυβέρνηση διαφώνησε, δεδομένου ότι υπήρχε οργανωμένη ευαγγελική κοινότητα από την εποχή της Μικρασιατικής Καταστροφής⁵²⁸. Παράλληλα ξεκίνησε και η οργανωμένη αντίδραση του λαού με τον σχηματισμό “Εκτελεστικής Επιτροπής Αγώνος” από επιφανείς πολίτες, την οποία συνέδραμαν όλα τα εκκλησιαστικά συμβούλια⁵²⁹. Η επιτροπή απευθύνθηκε στην Σύνοδο και την Κυβέρνηση⁵³⁰. Η περιπέτεια αυτή κράτησε ένα έτος, η Σύνοδος τελικά αποφάσισε τη διατήρησή της⁵³¹.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην έκθεση που απέστειλε ο Πολύκαρπος στην σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος για την κατάσταση της μητροπόλεως Κίτρους (ευρισκόμενος επί δεκαπενθήμερο στην Κατερίνη) με σκοπό την προσάρτησή της στη Βέροια, στην οποία έκθεση βασίστηκε και η Σύνοδος για την απόφασή της (ο Πολύκαρπος μάλιστα συνοδικός κατ’ εκείνη τη περίοδο), αναφέρει πράγματα τα οποία δεν ανταποκρίνονταν στην πλήρη πραγματικότητα. Κατ’ αρχήν, ότι η υποδιοίκηση Κατερίνης υπάγονταν στην Βέροια (υπάγονταν όμως στη Θεσσαλονίκη και μόνο δικαστικώς και εκλογικώς συνενώνονταν με την Βεροΐας)⁵³².

Επειτα, αναφέρει ότι στην επαρχία Κίτρους και Κατερίνης, υπάρχουν μόνον 250 κομμουνιστές, 2 χιλιαστές και 400 οικογένειες Ευαγγελικών προσφύγων, οι οποίοι όμως δεν κάνουν καμία προπαγάνδα ή προσηλυτισμό, αλλά αντιθέτως, καθημερινώς ενσωματώνονται στην εκκλησία και αποβάλλουν τον φανατισμό τους λόγω της επιγαμίας και του συγχρωτισμού με τους ορθοδόξους. Καμία δε άλλη προπαγάνδα αντορθόδοξος, αντιθρησκευτική και αντεθνική δρα στην επαρχία. Ωστόσο, οι ευαγγελικοί είχαν εγκατασταθεί βορειοδυτικά της Κατερίνης σε αμιγή συνοικισμό που υφίσταται μέχρι σήμερα, οικοδόμησαν ευμεγέθη ναό που εγκαινίασαν το 1926, ανέπτυξαν μεγάλη δραστηριότητα βοηθούμενοι από ευαγγελικές εκκλησίες εσωτερικού και εξωτερικού, δημιούργησαν κυριακό σχολείο, πολιτιστικό σύλλογο, φιλανθρωπική δραστηριότητα, συνέταξαν εσωτερικό κανονισμό κοινότητας, παρέδιδαν το ένα δέκατο της παραγωγής τους για εκκλησιαστική χρήση. Όλα αυτά είχαν ως συνέπεια να διπλασιαστεί ο αριθμός τους στη δεκαετία ’30 και να ξεπεράσουν τις 500 οικογένειες. Αν και ίσως δεν ασκούσαν προσηλυτισμό, όμως η δραστηριότητά τους και οι άφθονοι υλικοί πόροι είχαν άμεσα αποτελέσματα⁵³³.

Ένα άλλο που επικαλείται η Σύνοδος (προφανώς και αυτό από την έκθεση του Πολυκάρπου), είναι ότι ο πληθυσμός της μητροπόλεως Κίτρους δεν επαρκεί για την αξιοπρεπή

528 Π. Τζουμέρκα, *Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας (1904-1933), ο βίος και η δράση του*, ό.π., 243-4.

529 Βλ. εφ. *Ηχώ των Πιερίων* 183 (6-8-1933) και 184 (13-8-1933)

530 Βλ. *Εκκλησία* 11 (1933), 313, *Ορθοδοξία* 9 (1934), 104

531 *Εκκλησία* 12 (1934), 94. Βλ. και Π. Τζουμέρκα, “Το καθεστώς της επαρχίας Κίτρους κατά τον 20ό αιώνα”, ό.π., 341 κ.ε.

532 Το έγγραφο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Φώτιο, ως απάντηση στην αντίδραση του για την κατάργηση της μητροπόλεως Κίτρους, όπου και αναφέρονται ρητώς τα στοιχεία για την εν γένει κατάσταση της επαρχίας Κατερίνης από τον Πολύκαρπο, δημοσιεύται από τον Π. Τζουμέρκα, “Το καθεστώς της επαρχίας Κίτρους κατά τον 20ό αιώνα”, ό.π., 374 κ.ε., όπου και περισσότερα για το θέμα μαζί με την σχετική επιστολογραφία. Βεβαίως, ο Τζουμέρκας αφήνει ίσως να εννοηθεί ότι συγκεκριμένα ο Πολύκαρπος επικαλέστηκε την υπαγωγή της Κατερίνης στη Βέροια (σ. 350), αλλ’ όμως, η αναφορά στην υπαγωγή της επαρχίας Κίτρους από το 1912 “...δικαστικώς, εκπαιδευτικώς, στρατιωτικώς και εκλογικώς υπό την επαρχίαν Βερροΐας...” (βλ. ό.π., 379), υπάρχει στο τέλος της επιστολής και δεν μπορούμε να την συνδέσουμε σίγουρα με τα αναφερόμενα υπό του μητροπολίτου Βεροΐας Πολυκάρπου, τα οποία βρίσκονται σε ξεχωριστή παράγραφο.

533 ό.π., 350-2 και 378.

συντήρηση μητροπολίτου. Απόδειξη δε τούτου ήταν ότι ο μακαριστός μητροπολίτης Παρθένιος ήθελε να μετατεθεί στη μητρόπολη Νικοπόλεως για να βελτιώσει τη θέση του, ενώ κληροδότησε το οίκημά του, το οποίο χρησιμοποιούσε ως μητρόπολη, στη Ριζάρειο σχολή. Όμως, εκείνο το καιρό, ο πληθυσμός της επαρχίας ανερχόταν σε 60.000, η δε Κατερίνη ήταν ένα δυναμικά ανερχόμενο αστικό και οικονομικό κέντρο που κατά την απογραφή του 1928 ξεπερνούσε τους 10.000 κατοίκους⁵³⁴.

Τελικά, μία ενέργεια του Πολυκάρπου απετέλεσε την αφορμή για να κλιμακωθούν οι αντιδράσεις. Το Δεκέμβριο του 1933 απέστειλε έγγραφο προς τα εκκλησιαστικά συμβούλια της επαρχίας Κίτρους, με το οποίο ζητούσε την καταβολή του 5% των ακαθαρίστων εσόδων των ναών υπέρ του μητροπολιτικού συμβουλίου της μητροπόλεως Βεροίας. Τα εκκλησιαστικά συμβούλια αποφάσισαν την μη καταβολή και την παύση της μνημόνευσης του ονόματός του. Κατά τη συνεδρίαση της "Εκτελεστικής Επιτροπής Αγώνος" μάλιστα απεκδύονταν πάσης ευθύνης για πιθανά έκτροπα που θα μπορούσαν να συμβούν στις επικείμενες εορτές των Χριστουγέννων, κατά τις οποίες φήμες ήθελαν τον μητροπολίτη να επισκέπτεται την πόλη⁵³⁵.

Στην προσπάθεια της Συνόδου μάλιστα να πείσει τον Πατριάρχη για τη νομιμότητα της καταργήσεως της μητροπόλεως Κίτρους, αναφέρει ότι όταν συνέβει παρόμοια κατάργηση της μητροπόλεως Καμπανίας, το Πατριαρχείο δεν αντέδρασε⁵³⁶. Από αυτό συμπεραίνουμε ότι η προσάρτηση της μητροπόλεως Καμπανίας θα πρέπει ίσως να χρεωθεί στη θέληση και βούληση του δυναμικού ιεράρχη. Εξάλλου, ο Πολύκαρπος ως Φλωρίνης, είχε αντιδράσει στην απόσπαση τμήματος της επαρχίας του με σκοπό την προσάρτησή του στη μητρόπολη Εδέσσης κατά την περίοδο της προσφυγικής εγκατάστασης (1924), αποστέλλοντας διαμαρτυρία στον Πατριάρχη⁵³⁷.

Να τονίσουμε ότι κατά την περίοδο αυτή ο Πολύκαρπος τάσσεται με την παράταξη του πρώην αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου και λαμβάνει μέρος στην συνοδική περίοδο ΠΘ' 1942-43 (επί αρχιεπισκοπείας Δαμασκηνού) πεθαίνοντας ως συνοδικός⁵³⁸. Επίσης, ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο και μάλιστα στην αρχική περίοδο της συνοδικής παρουσίας του Πολυκάρπου μετά την ένταξη των Νέων Χωρών στην Εκκλησία της Ελλάδος είναι η τοποθέτηση του Πολυκάρπου υπέρ της καταργήσεως του κυβερνητικού εκπροσώπου στη σύνοδο και η διευκρίνισή του ότι δεν πρέπει να παρουσιαστεί αυτό ως τελεσίγραφο ενώπιον της κυβερνήσεως⁵³⁹.

3. Η προσάρτηση της μονής αγίου Αθανασίου Σφηνίτσης

534 ό.π., 352-3 και 378. Βλ. περισσότερα, καθώς και την ανασκευή των υπό του Πολυκάρπου ισχυριζομένων από τους αντιδρώντες κατοίκους Κατερίνης, ό.π. 380-3.

535 Βλ. ό.π., 357 κ.ε. Κατά τον Τζουμέρκα, "το πρακτικό αυτό, το οποίο υπογράφουν όλες οι εκκλησιαστικές επιτροπές, σύλλογοι και σωματεία της επαρχίας, κοινοποιήθηκε στην Ιερά Σύνοδο, στον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως και την Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Κατερίνης. Η τελευταία θορυβημένη από το ύφος του πρακτικού, και θέλοντας να προλάβει τυχόν έκτροπα, ενημέρωσε αμέσως τηλεφωνικώς και εγγράφως τη Διοίκηση Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης και τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας για την έκρυθμη κατάσταση καθώς και για τα προβλήματα τάξης που θα δημιουργούσε η εμφάνιση του μητροπολίτου τη χρονική εκείνη στιγμή. Η δε Γενική Διεύθυνση ενημέρωσε τα Υπουργεία Εσωτερικών και Παιδείας. Μετά τα παραπάνω, στο θέμα πήρε μεγάλες διαστάσεις, πολιτικοί, όπως ο βουλευτής Πιερίας Δημάδης και ο γερουσιαστής Λ. Ιασονίδης (με μεγάλο κύρος στους πρόσφυγες), πίεσαν την κυβέρνηση. Παρά ταύτα, ο μητροπολίτης, στα τέλη Μαρτίου 1934 πήγε στην Κατερίνη θέλοντας να χοροστατήσει στην ακολουθία του Ακάθιστου Ύμνου στο μητροπολιτικό ναό Αναλήψεως. Η χωροφυλακή είχε λάβει δρακόντια μέτρα, ενώ ο λαός απείχε", βλ. ό.π.

536 Π. Τζουμέρκα, ό.π. Περισσότερα βλ., του ιδίου, *Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας (1904-1933), ο βίος και η δράση του*, ό.π., 239 κ.ε.

537 Ν. Μανάδη, *Ιερά Μητρόπολις Νέας Πελαγονίας 1924-1930*, ό.π., 76-79.

538 Θεοκλήτου Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος*, ό.π., τ. Δ', 2443. Κατά την ανάδειξη αρχιεπισκόπου την 5η Νοεμβρίου 1938 ψηφίζει τον Τραπεζούντος Χρυσάνθο, ό.π., 2184. Για το Χρυσάνθο βλ. Ανδρέου Νανάκη, μητρ., *Εκκλησία Εθνάρχουσα*, ό.π., 157 κ.ε. Ωστόσο το ζήτημα της προσάρτησης της μητροπόλεως Κατερίνης εξελίσσεται επί Αθηνών Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου.

539 Εφ. *Σκριπ* (26-11-1929), 4.

Η περίπτωση του ιστορικού μοναστηριού της Σφήνιτσας (Αγκαθιά Βεροίας) αποτελεί απόδειξη της δυναμικότητας του μητροπολίτου Πολυκάρπου. Η μονή υπήρξε στο παρελθόν σταυροπηγική υπό την εποπτεία του μητροπολίτου Κίτρους⁵⁴⁰. Το 1922 η μονή επιτάχθηκε, κατασχέθηκε και σφραγίστηκε ολόκληρη η κινητή και ακίνητη περιουσία της (λίγο νωρίτερα το δημόσιο είχε καταπατήσει και απαλλοτριώσει μεγάλες εκτάσεις δασών από την περιουσία της) από τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας. Ο λόγος ήταν ότι οι εγκαταστάσεις της επιλέχθηκαν για να χρησιμεύσουν ως ορφανοτροφείο παιδιών προσφύγων της Μ. Ασίας. Τα παιδιά ανήλθαν περίπου στα 300 και λειτούργησε από το 1923 ως το 1930.

Το πρόβλημα όμως που δημιουργήθηκε ήταν ότι το ορφανοτροφείο λειτουργούσε υπό την διεύθυνση της αγγλικής φιλανθρωπικής εταιρείας Bible Lands Mission aid Society-Strand, υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Επιτροπής Περιθάλψεως Εγγύς Ανατολής, η οποία όρισε ως αντιπρόσωπο της τον Α. Μιχτισόπουλο, ποιμένα της Ευαγγελικής Εκκλησίας Θεσσαλονίκης. Η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας επέμενε ότι για να λειτουργήσει το ορφανοτροφείο έπρεπε οι μοναχοί να εγκαταλείψουν τη μονή. Ο Κίτρους Παρθένιος έθεσε το θέμα στην Επισκοπική Σύνοδο Θεσσαλονίκης και αυτή με τη σειρά της στο Πατριαρχείο και στον Γενικό Διοικητή. Οι μοναχοί τελικά μη θέλοντας να παρακωλύσουν το έργο της περίθαλψης, αλλά και με πολλές ήδη οικονομικές δυσκολίες, εγκατέλειψαν τη μονή⁵⁴¹.

Το 1924 όμως ο Παρθένιος, απέστειλε επιστολή στο Πατριαρχείο, αναφέροντας ότι αναπτυσσόταν θρησκευτική προπαγάνδα. Πρότεινε μάλιστα για την καλύτερη λειτουργία του ορφανοτροφείου να διορισθεί διευθυντής ο επίσκοπος Καμπανίας. Το Πατριαρχείο αρνήθηκε αλλά ανέθεσε στον Παρθένιο να βρει κατάλληλο πρόσωπο. Ωστόσο παρέμενε διευθυντής μέχρι το 1927 ο Χ. Σιδηρόπουλος, ευαγγελικός στο θρήσκευμα⁵⁴².

Τελικά, με τη νέα διαρρύθμιση των ορίων των υποδιοικήσεων, η μονή πέρασε στην μητρόπολη Βεροίας, όπως και τα γύρω χωριά⁵⁴³. Ο μητροπολίτης Πολύκαρπος διεκδίκησε το μοναστήρι από τη φιλανθρωπική προτεσταντική εταιρεία και άρχισε να αντιπαρατίθεται και να αψιμαχεί⁵⁴⁴. Στην εφημερίδα *Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος* δημοσιεύθηκε επιστολή του Α. Μιχτισόπουλου, απάντηση σε δημοσίευμα του Πολυκάρπου στη *Ν. Αλήθεια*. Σε αυτήν αναφέρονται τα επιχειρήματα του μητροπολίτου, ότι δηλαδή το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντιτάχθηκε στη μετατροπή της μονής σε ορφανοτροφείο, ότι η Γενική Διοίκηση παρέχώρησε τη μονή στον Μιχτισόπουλο, έπειτα ότι ο Μιχτισόπουλος διευθύνει το ορφανοτροφείο, ότι τα ορφανά στερούνται εκκλησιαστικής λατρείας. Σε αυτά αντιτάσσονται τα εξής: Το Πατριαρχείο υποστήριξε τη δημιουργία του ορφανοτροφείου και ευχαρίστησε την αγγλική φιλανθρωπική εταιρεία, η μονή παραχωρήθηκε στην αγγλική εταιρεία, της οποίας αντιπρόσωπος είναι ο Μιχτισόπουλος, ο διευθυντής του ορφανοτροφείου δεν είναι ο Μιχτισόπουλος, αλλά ο μεν πρώην διευθυντής ήταν τελειόφοιτος της Ιερατικής Σχολής Σάμου, “*ορθόδοξος εξ ορθοδόξων, και αυστηρός τηρητής της πατρώας πίστεως*”, ο δε τωρινός υιός ορθοδόξου ιερέως και έφεδρος αξιωματικός του ελληνικού στρατού, με παράσημα για τις υπηρεσίες του στην πατρίδα. Έπειτα, το ίδρυμα δαπανά 40.000 δρχ. ετησίως για ιερέα, ψάλτη και όλα τα αναγκαία για τον υποχρεωτικό εκκλησιασμό των ορφανών στο ναό. Τελευταίο, οι δάσκαλοι ορίζονται από το υπουργείο Παιδείας και είναι “*πάντοτε από τους φανατικότερους Ορθοδόξους. Απόδειξις τρανωτάτη, του ότι τα ορφανά ανατρέφονται και*

540 Για την ιστορία της μονής βλ. Δ. Παπάξη, *Ιερά Μονή Αγίου Αθανασίου Σφινίτζας 1791-1912, ηγούμενοι και μοναχοί*, Αθήνα 2001, Γ. Χιονίδη, *Σύντομη ιστορία του χριστιανισμού στην περιοχή της Βέροιας*, Βέροια 1961, 59-60, Α. Γλαβίνα, “Το μοναστήρι του αγίου Αθανασίου Σφινίτζας”, *Μακεδονικά* 23 (1983), 361-6, Π. Τζουμέρκα, *Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας*, ό.π., 102 κ.ε., *Ιεράς Μονής Αγίου Αθανασίου Σφηνίτσης, Ο Άγιος Αθανάσιος Σφηνίτσης*, ά.τ.χ.

541 Π. Τζουμέρκα, *Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας*, ό.π., 107-8.

542 Π. Τζουμέρκα, *Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας*, ό.π., 108-9. Για τη λειτουργία του ορφανοτροφείου Όλυμπος βλ. Ν. Αδάλογλου, *Το χρονικό των ολυπίων*, Θεσσαλονίκη 1972.

543 Π. Τζουμέρκα, “Το καθεστώς της επαρχίας Κίτρους κατά τον 20ό αιώνα”, ό.π., 340.

544 Βλ. *Εκκλησία* 7 (1929), 70.

ποδηγετούνται με τας αρχάς και τας διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας, είναι ότι πλείστα...έχουν εισαχθή...τη υποδείξει και συστάσει διαφόρων Μητροπολιτών Μακεδονίας, ως των Σ. Μητροπολιτών Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, και αυτού ακόμη του Βερροίας”. Περαιτέρω, αναφέρεται στην κατηγορία για προσηλυτισμό και προπαγάνδα. Αυτές προέκυψαν από υπαλλήλους που είχαν παυθεί και για λόγους συμφεροντολογικούς. “Δεν ήλπιζον όμως ότι ιεράρχης του ύψους του Σ. Μητροπολίτου Βερροίας θα κατεδέχετο να μεταχειρισθή έν τοιούτον ταπεινόν όπλον δια να προσβάλλη...την λειτουργίαν ενός...ιδρύματος, το οποίον παλαιόν εναντίον πλείστων όσων οικονομικών δυσχερειών, εκτελεί αθορύβως τον ιερόν προορισμόν του...”. Κατακλείοντας, τονίζει ότι το όλο ζήτημα προκλήθηκε επειδή ο μητροπολίτης δεν κατόρθωσε να χρισθεί πρόεδρος της Εφορίας του ιδρύματος. “Τότε δεν έχω παρά να τον συλλυπηθώ και να τον παρηγορήσω με τους λόγους, με τους οποίους ο Κύριος...παρηγόρησε την μητέρα των αδελφών Ζεβεδαίου, όταν ηρνήθη την παράκλησίν της όπως καθίσωσιν οι υιοί της, εις εκ δεξιών και εις εξ ευωνύμων: “Ουκ έστιν εμόν τούτο δούнай, αλλ’οις ητοιμάσται”. Εάν ο Άγιος Βερροίας φλέγεται υπό του πόθου όπως βοηθήση τα ορφανά...υπάρχουν πλείσται άλλαι μοναί...όταν δε ιδώμεν την ικανότητά του...τότε θα πιστεύσωμεν ότι πράγματι ητοιμάσται υπό του Πατρός δια τοιαύτα αξιώματα”⁵⁴⁵.

Το όλο θέμα λύθηκε με την κατάργηση του ορφανοτροφείου το 1930 και την απόδοση της μονής στους μοναχούς, από τους οποίους επανήλθε μόνο ο ηγούμενός της Διονύσιος.

Κατά τον Π. Πυρινό, από την αντιπαραβολή του πρωτοκόλου παράδοσης της περιουσίας της μονής κατά το 1922 στην αγγλική εταιρεία Bible Sants, με το πρωτόκολλο παράδοσης από αυτήν το 1930, διαπιστώνει κανείς ότι: 1. Προκλήθηκε ζημιά στο μοναστήρι και έλειπαν πολλά πράγματα. 2. Ο αντιπρόσωπος της εταιρείας Α. Μιχτισόπουλος πραγματοποίησε δαπάνες για δεξαμενές, αλευρόμυλο, υπόστεγα και κρεβάτια για αποξήρανση καπνών που ήταν άχρηστα, όπως και οι φθαρμένες κουβέρτες, στρώματα κ.ά. 3. Η εταιρεία πήρε τις θεριστικές και αλωνιστικές μηχανές, τον κινητήρα για την αροτρίωση αγρών και άλλα μηχανήματα που αγοράστηκαν από την πώληση ζώων της μονής. 4. Η εταιρεία πήρε 4.000 οκάδες καπνού από αγρούς καλλιεργηθέντες με τη βοήθεια των ορφανών. 5. Η εταιρεία ήθλη να κερδοσκοπήσει με την επιχείρηση του ορφανοτροφείου εις βάρος της περιουσίας της μονής, της οποίας την κολοσσιαία περιουσία εκμεταλλεύθηκε για οκτώ χρόνια. 6. Πήρε τα ενοίκια του δάσους, 62.000 δραχμές. Για τους λόγους αυτούς η μητρόπολη ζήτησε με έγγραφο από τον Υπουργό Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας να μην επιτρέψει στον Α. Μιχτισόπουλο να πάρει τον καπνό και τα άλλα μηχανήματα έως ότου εξοφλήσει τα προς τη μονή χρέη και αναπληρώσει τα ελλείποντα ζώα, από την πώληση των οποίων, κατά τη μαρτυρία πολλών, αγοράστηκαν τα μηχανήματα. Όταν διαλύθηκε το ορφανοτροφείο, το μοναστήρι ήταν σε άθλια οικονομική κατάσταση, το ηγουμενοσυμβούλιο αποστέλει έγγραφο με το οποίο ζητάει επειγόντως βοήθεια για τα προς το ζειν. Όπως φαίνεται από δύο έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και τον μητροπολίτη Βερροίας, η Διαρκής Ιερά

⁵⁴⁵ Στο Π. Τζουμέρκα, *Ο επίσκοπος Κίτρους*, ό.π. Λίγο αργότερα επανέρχεται στο ζήτημα, όπου αντιτείνει στο επιχείρημα του μητροπολίτου ότι η περιουσία της μονής παραχωρήθηκε στον Μιχτισόπουλο, αναφέροντας το πρωτόκολλο της παραχώρησης της περιουσίας στην εταιρεία, της οποίας αυτός ήταν εξουσιοδοτημένος αντιπρόσωπος. Η εταιρία ήταν αυτή που επιθυμούσε τη συμμετοχή του Μιχτισόπουλου στην Εφορία, απειλώντας με περικοπή του επιδόματος, επίσης δεν επαύθη ο πρώτος διευθυντής (Σιδηρόπουλος) αλλά παραιτήθηκε λόγω του πενιχρού μισθού, και κανένα βιβλίο δεν δόθηκε στα ορφανά, το οποίο προσέβαλε την ορθόδοξη εκκλησία. Έπειτα απαντά στα γραφέντα του Πολυκάρπου και αναφέρει πού βρίσκονται οι αποφοιτήσαντες ορφανοί. Όσον αφορά τα λεγόμενα περί τεράστιας περιουσίας, “όταν το κράτος την παρέλαβεν, εύρεν ότι όλα τα εισοδήματά της δεν εξήρκουν δια την πενιχράν διατροφήν έξ μοναχών, αλλά και ευρέθη με χρέος είκοσι πέντε χιλιάδων δρχ. Έν έτος μετά την εγκατάστασιν του Ορφανοτροφείου, ο εποικισμός του αφήρεσε τα 5/6 των γαιών του., απαλλοτριωθέντα υπέρ των πέριξ προσφύγων και κολλήγων, παρ’όλην όμως αυτήν την άγριαν αφαίμαξιν, το Ορφανοτροφείον κατάρθωσε να διατρέφη 100 ορφανά ετησίως, τους μοναχούς μετά της εκκλησίας των, και όλον το λοιπόν προσωπικόν του...Και εν τέλει...δεν δεχόμεθα την ανάμιξιν εκείνων, οίτινες μόνοι των δημοσίως εδήλωσαν, ότι εξ αρχής αντέδρασαν πάση δυνάμει εις την ίδρυσιν του Ορφανοτροφείου, και των οποίων η μόνη επιθυμία και ο διακαής πόθος ήτο και είνε να φέρουν το ίδρυμα εις τοιαύτας οικονομικάς δυσκολίας, ώστε να...διαλυθεί και να επανέλθη και πάλιν το πρώην Μοναστηριακόν καθεστώς...βλ., *Αστήρ της Ανατολής* 65 (1929), 152-4, 190-1.

Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος ζήτησε να ανακληθεί η υπ' αριθμ. 26516/3336 του έτους 1922 διαταγή της Γενικής Διοίκησης περί επιτάξεως της μονής, γιατί υπήρχαν πληροφορίες για ύπαρξη προπαγάνδας. Με άλλο έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας (39798/19-9-1930) προς το μητροπολίτη Βεροίας, μετά την άρση επίταξης της μονής, ζητείται η μέριμνα για τη συντήρηση των ορφανών. Ο Πολύκαρπος ενδιαφέρθηκε για την τύχη των ορφανών. Συμπερασματικά, κατά τον Π. Πυρινό, η εταιρεία Bible Sants, με καλές προθέσεις αρχικά για τη μεταφορά ορφανών από τον Πόντο και τη Μ. Ασία, στο τέλος εκμεταλεύτηκε τη μονή⁵⁴⁶. Το μοναστήρι κατά την περίοδο της Κατοχής φιλοξένησε πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία⁵⁴⁷, στον δε Εμφύλιο, διαρπάχθηκαν όλα τα ιερά σκεύη, τα έπιπλα και τα ζώα της μονής⁵⁴⁸.

4. Το ημερολογιακό ζήτημα

Το 1924 μια νέα κρίση ξεσπά στους κόλπους της ελλαδικής Εκκλησίας. Πρόκειται για το λεγόμενο “παλαιοημερολογιακό ζήτημα”, που εξακολουθεί μέχρι και σήμερα (αν και όχι με την οξύτητα του παρελθόντος) να ταλανίζει την εκκλησιαστική ζωή στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, η απόφαση της διοίκησης της Εκκλησίας για την κατά 13 ημέρες διόρθωση του ιουλιανού ημερολογίου προκάλεσε αντιδράσεις. Τμήματα λαού αποκόπηκαν από την κανονική εκκλησία. Η ίδια η εκκλησία εμφανιζόταν μέχρι τότε ως ένας υπερασπιστής της παράδοσης και συντηρητικότητας, προασπιστής εναντίον της νεωτερικότητας, και μετέδιδε την εικόνα αυτή με πολλούς τρόπους στην κοινωνία. Ήταν φυσικό οι αμυντικές δομές της νεοελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα της εκκλησιαστικής κοινότητας απέναντι στο νέο ή καινοφανές, να προσδώσουν την αίσθηση και την εικόνα ότι η ηγεσία της εκκλησίας παραχάραξε την πίστη και παράδοση, την ίδια ώρα που υπήρχε από καιρό προκατάληψη έναντι του ανωτέρου κλήρου, γεγονός που προερχόταν και ενίσχυε η κάθετη ιεραρχική μορφή και ο αποχωρισμός των λαϊκών από τη διοίκηση και λήψη αποφάσεων. Οι ίδιοι οι παλαιοημερολογίτες αυτοονομάστηκαν ως “Γνήσιοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί”, γεγονός που δείχνει επακριβώς ότι η αντίθεση με την κανονική εκκλησία πραγματοποιούνταν με τα ίδια κριτήρια γνησιότητας που η ίδια η επίσημη εκκλησία είχε χρησιμοποιήσει, την πιστότητα δηλαδή στην παράδοση, ήταν προϊόν της ίδιας καχύποπτης τακτικής που είχε καλλιεργήσει, η οποία και παλαιότερα είχε τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα αφού στράφηκε εναντίον της (Παπουλάκος, Ευαγγελικά)⁵⁴⁹.

Την 1η Μαρτίου 1923 εγκύκλιος προς τους μητροπολίτες της Εκκλησίας της Ελλάδος ορίζει την υποχρεωτική αναγραφή διπλής ημερομηνίας στην εκκλησιαστική αλληλογραφία κατόπιν της εφαρμογής του νέου πολιτικού ημερολογίου από το ελληνικό κράτος για λόγους εμπορικών συναλλαγών⁵⁵⁰. Ένα χρόνο μετά, εφαρμόζεται και από την εκκλησία, την 1η Μαρτίου 1924 εκδίδεται η σχετική εγκύκλιος⁵⁵¹. Αιτία ήταν η διαφορά του εκκλησιαστικού εορτολογίου από το πολιτικό ημερολόγιο που εφαρμόζοταν ήδη διεθνώς, γεγονός που φάνηκε ιδιαίτερα την 25η Μαρτίου 1923, όταν εορτάστηκαν με απόκλιση 13 ημερών, η επέτειος του 1821 και η εορτή του Ευαγγελισμού.

Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος εξέδωσε παραινετική εγκύκλιο για την ενημέρωση των χριστιανών την 8η-4-1924⁵⁵², ενώ την 16η Απριλίου 1926 διαβάστηκε εγκύκλιος που κάνει πλέον για πρώτη φορά ξεκάθαρα λόγο για τις αντιδράσεις της αλλαγής, επισημαίνοντας ότι δεν πρόκειται για αποδοχή του Γρηγοριανού αλλά για διόρθωση του Ιουλιανού ημερολογίου και

546 Π. Πυρινού, *Βεροιώτικα Σημειώματα*, Βέροια 2009, 82, 83, όπου και περισσότερα.

547 Α. Χριστοδούλου, *Ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960, 36. Κατά τον ίδιο συγγραφέα, η μονή μέχρι το 1940 αριθμούσε 20 μοναχούς.

548 Ν. Θεοφίλου, *ό.π.*, 121.

549 Π. Καραμούζη, *ό.π.*, 234-5.

550 *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ. Α', *ό.π.* 384.

551 *Ο.π.*, 411.

552 *Ο.π.*, 417.

αναιρώντας τις πλάνες, κάνοντας λόγο για σχίσμα⁵⁵³. Ομάδα κληρικών και λαϊκών αντέδρασαν στην εισαγωγή του νέου ημερολογίου, την οποία θεώρησαν προδοσία της ορθόδοξης παράδοσης. Η τότε κρατική εξουσία (δικτατορία Παγκάλου), προσπαθώντας να επιβάλει σε όλο τον ελληνικό χώρο το νέο ημερολόγιο, προχώρησε σε συλλήψεις και διωγμούς.

Εκείνο τον καιρό στον μητροπολιτικό θρόνο της Βέροιας υπάρχει μία εναλλαγή προσώπων αφού μετατίθεται στην Έδεσσα ο Κωνστάντιος Ρούσης-Καπιτζόγλου (13 Οκτωβρίου 1922-Φεβρουάριος 1924), ο Απόστολος Τρύφωνος-Χατζηαποστόλου τελικώς δεν εγκαθίσταται και αναλαμβάνει ο Χρυσόστομος Χατζησταύρου τον Απρίλιο μέχρι τον Οκτώβριο του ίδιου έτους που μετατίθεται στην Καβάλα (μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Αθηνών). Η αλλαγή λοιπόν του ημερολογίου βρίσκει ακέφαλη την τοπική εκκλησία, ωστόσο δεν πρέπει να υπήρχαν αρχικές εντάσεις. Μία γνωστή συνέπεια της αλλαγής που συναντάμε στον τοπικό Τύπο της εποχής, μόλις το έτος 1925 είναι η ετήσια εμποροπανήγυρις του αγίου Αντωνίου (1-3 Αυγούστου), στην οποία «...λόγω της αλλαγής του ημερολογίου...αί γενόμεναι έμπορικά πράξεις ίδια επί ζώων ήσαν μικραί...»⁵⁵⁴.

Ερωτηματικό και ενδιαφέρον αποτελεί η στάση έναντι στην διόρθωση του ημερολογίου που τήρησε ο μητροπολίτης Σωφρόνιος Σταμούλης (1924-1927), άνδρας λόγιος αλλά και αυστηρός. Αναφέραμε τα περιστατικά που προκάλεσαν την οργή και αντίδρασή του. Δεν γνωρίζουμε την στάση του εκείνες τις ημέρες, με δεδομένο ότι ο Σωφρόνιος σεβόταν και τηρούσε το παλαιό ημερολόγιο μέχρι το τέλος της ζωής του, υπογράφοντας με διπλή ημερομηνία (νέου και παλαιού δηλαδή ημερολογίου). Ακόμα πιο χαρακτηριστικά όμως είναι τα ακόλουθα.

Ο μητροπολίτης πρώην Φλωρίνης Χρυσόστομος Καβουρίδης (1955), ο οποίος από του έτους 1935 ηγήθη του κινήματος των παλαιοημερολογιτών, αναφέρει ότι αυτός μαζί με τον μητροπολίτη Ελευθερουπόλεως Σωφρόνιο Σταμούλη (1927-1958), ο οποίος διετέλεσε προηγουμένως μητροπολίτης Βεροίας (1924-1927) ήταν οι μοναδικοί αρχιερείς που αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τον Μελέτιο Μεταξάκη ως κανονικό Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, «μνήμονες τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμίῶν καί τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως πρός τήν πίστιν τήρησιν τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων»⁵⁵⁵. Ο Σωφρόνιος ακολουθεῖ βίο παράλληλο με τον πρώην Φλωρίνης Χρυσόστομο, αμφότεροι υπήρξαν επιφανείς βασιλικοί. Σε συνεδρίαση μάλιστα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (Οκτώβριος 1931) αναγνώσθηκε έγγραφο του απουσιάζοντα Σωφρονίου στο οποίο ανέφερε μεταξύ άλλων: «...Ἐχων ὑπ' ὄψιν τί ἐγένετο μέ τήν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου Ἡμερολογίου, παρακαλῶ ταπεινῶς νά παύσῃ πᾶσα ἐνέργεια πρός εἰσαγωγὴν νεωτερισμῶν...»⁵⁵⁶. Τον Οκτώβριο του 1933 επίσης σε συνεδρίαση της Συνόδου πήρε το λόγο ο Σωφρόνιος και εἶπε: «Ἐγὼ δι' ἐπιστολῆς μου πρός τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον διεμαρτυρήθην πρό τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου ἡμερολογίου, συνεπῶς ἀπ' ἀρχῆς διεφώνουν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου... Ἡ Ἱεραρχία λησμονεῖ ὅτι ἡ ἐφαρμογή τοῦ νέου ἡμερολογίου εἶναι ἔργον τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως Πλαστήρα. Εἰς τὰς πιέσεις τῆς πολιτείας ὑπεχώρησεν ἡ Ἐκκλησία... Ἄν ἡ Ἐκκλησία ἀνέμενεν ὀλίγα ἔτη ἵνα ἀποφανθῇ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου Οἶκουμ. Σύνοδος, τί ζημίαν θά εἶχεν ἡ Ἐκκλησία; Δέν θεωρῶ τό ζήτημα δογματικόν, πλὴν ὅμως ἐδημιουργήθη σκάνδαλον. Διά τοῦτο δέον νά εὑρεθῇ λύσις...»⁵⁵⁷. Εξάλλου ο Σωφρόνιος εἶναι ἓνας ἀπό τὴν ομάδα τῶν οκτῶ μητροπολιτῶν που κατέθεσαν πρόταση στὴν Ἱερά Σύνοδο περὶ ἐξυπηρετήσεως τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἀπὸ ἱερεῖς τῆς κανονικῆς ἐκκλησίας. Ερωτηματικό ἀποτελεῖ ἡ ἀναφορά τοῦ βεροῖεα βουλευτῆ καὶ ὑπουργοῦ Ἰωάννη Παπαδάκη στα ἀπομνημονεύματά του, ὅπου ἀναφέρει ὅτι «Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην Μητροπολίτης Βεροίας διετέλει ὁ Σωφρόνιος Σταμούλης, τοῦ Παλαιοῦ ἡμερολογίου»⁵⁵⁸. Προφανῶς ἐννοεῖται ἡ ἀνεπίσημη ἀποδοχή τοῦ παλαιοῦ ἀπὸ τὸν Σωφρόνιο.

553 Ο.π., 451. Επίσης, παρόμοια εγκύκλιος ἐξεδόθη τὴν 10 Μαρτίου 1932, βλ. ὁ.π., 597.

554 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* (16-8-1925), αρ. φ. 14, 2.

555 Χρυσόστομου Καβουρίδη, *Τὸ Ἐκκλησιαστικόν Ἡμερολόγιον ὡς Κριτήριον τῆς Ορθοδοξίας – Ἀπολογία τοῦ Σεβασμ. Μητροπολίτου πρώην Φλωρίνης Χρυσόστομου πρὸς τὴν Ορθόδοξον Ἑλληνικὴν Συνείδησιν*, Ἀθήνα 1935.

556 Θεοκλήτου Στράγκα αρχιμ., *Ἐκκλησίας Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν*, τ. Γ', Ἀθήνα 1971, σ. 1939.

557 Θεοκλήτου Στράγκα αρχιμ., *Ἐκκλησίας Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν*, ὁ.π., σ. 1941.

558 Ι. Παπαδάκη, *Μισὸς αἰώνας*, ὁ.π., 169.

Τον επόμενο χρόνο ενθρονίζεται στη Βέροια ο μητροπολίτης Πολύκαρπος, ο οποίος μάλλον δεν θα συνάντησε ιδιαίτερα προβλήματα μέχρι το 1933, όσον αφορά τις αντιδράσεις για τη διόρθωση, σύμφωνα με την αλληλογραφία του με τη Σύνοδο. Στις 11 Ιουλίου 1933 γράφει προς τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Χρυσόστομο: *“Οί χωρικοί τής ἐκκλησιαστικῆς περιφερείας μου παρεξήγουντες ὅτι τό κόμμα τῶν Λαϊκῶν εἶναι ὑπέρ τῶν παλαιοημερολογιτῶν, ἤρξαντο ἀθρόως ἀποσκιρτοῦντες εἰς τόν παλαιοημερολογιτισμόν καί ἀνεγείροντες ναούς...Προαγόμεθα νά παρακαλέσωμεν, ἵνα γένωνται τά δέοντα διαβήματα...ἵνα μή ἐκδίδωσιν ἀδείας ἀνεγέρσεως τοιούτων ναῶν”*⁵⁵⁹.

Την 17η Οκτωβρίου 1933 το Οικουμενικό Πατριαρχείο καταδικάζει τον παλαιοημερολογιτισμό⁵⁶⁰ ενώ η Εκκλησία της Ελλάδος καλεί τους ακολουθούντες το παλαιό ημερολόγιο να επανέλθουν στους κόλπους της⁵⁶¹. Το 1935 εκδηλώνεται η αποστασία των τριών μητροπολιτών, οι οποίοι με τη σειρά τους χειροτονούν άλλους τέσσερις επισκόπους, ενώ το ίδιο έτος, χειροτονούνται και χειροτονηθέντες καθαιρούνται. Έτσι, σημειώνεται μία ρήξη στο σώμα της ιεραρχίας της εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία ως τότε, θεωρούσε το σώμα της το μόνο εγγυητή της ενότητας της εκκλησίας, αφήνοντας έξω από τη διοίκηση των κατώτερο κλήρο.

Η αντιμετώπιση των παλαιοημερολογιτών αρχικά ήταν ήπια. Επιτρεπόταν η τέλεσις ακολουθιών και λειτουργιών μόνο στους ιδιόκτητους ναούς τους και από ιερείς τους που θα έπαιρναν όμως άδεια από τον οικείο κανονικό μητροπολίτη⁵⁶². Την 25η Ιουλίου 1929 εγκύκλιος προβλέπει την απέλαση στο Άγιο Όρος των αγιορειτών που περιφέρονταν χωρίς άδεια και συνετάρασαν το λαό⁵⁶³.

Στο αρχείο της Συνόδου βρίσκουμε επιστολή του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας με ημερομηνία 23-7-1937, προς τον Υπουργό Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, με την οποία του καθίσταται γνωστό ότι επετράπη προσωρινώς σε κληρικούς που είχαν κανονική χειροτονία και έπειτα προσκίρτησαν στις τάξεις των παλαιοημερολογιτών, να ασκούν λειτουργικά καθήκοντα μονάχα στον τόπο μονίμου κατοικίας τους, ακυρώνοντας εγκύκλιο του Γενικού Διοικητή προς τους αστυνομικούς σταθμάρχες, η οποία επέτρεπε την δράση αδιακρίτως σε παλαιοημερολογίτες ιερείς - από το 1929 ήδη επιτρεπόταν η τέλεση ακολουθιών μόνο σε ιδιόκτητους ναούς, με την άδεια του εκάστοτε μητροπολίτη⁵⁶⁴. Η Σύνοδος ήδη είχε κοινοποιήσει στον Υπουργό Θρησκευμάτων έγγραφο του μητροπολίτη Πολυκάρπου με συνημμένη την ως άνω εγκύκλιο υπ' αριθμόν 55781 της 22-4-1937 του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας⁵⁶⁵. Στο έγγραφο του ο μητροπολίτης ανέφερε ότι είχαν εμφανιστεί *“...παλαιοημερολογίται ιερείς καί καθηρημένοι τοιοῦτοι, λειτουργοῦντες εἰς ἀχυρῶνας καί ἀποθήκας μεταβληθείσας εἰς ναούς καί μάλιστα εἰς τήν πόλιν τῆς Ναούσης, πόλιν ἐργοστασίων, ἐν τῇ ὁποία κυρίως διά λόγους ἐθνικούς ἔπρεπε νά μή ἐπιτραπῇ εἰς ἐλάχιστας οἰκογενείας νά μεταβάλῳσιν ἀχυρῶνας εἰς ναόν καί νά μετακαλῶσι διάφορα πρόσωπα ὑπόπτου προελεύσεως νά ἱεουργῶσιν ὡς ἱερεῖς, ἐνῶ ὅλη ἡ Νάουσα μέχρι τέλους τοῦ 1936 ἀπεδέχετο τό νέον*

559 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π. Για την ανάμειξη πολιτικών παραγόντων στο ζήτημα του παλαιού ημερολογίου βλ. Χριστοδούλου Παρασκευαῖδη αρχιεπ., *Ιστορική και κανονική θεώρησις του παλαιοημερολογιτικού ζητήματος κατά τε την γένεσιν και την εξέλιξιν αυτού εν Ελλάδι*, Αθήνα 1982, 208. Για την πολιτική και κοινωνική στάση των παλαιοημερολογιτών βλ. Α. Ρήγου, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία*, 215-16, 250-1, υποσημειώσεις 93-4, Δ. Μαλέση, "Το παλαιοημερολογιτικό ζήτημα (1924-1952), όψεις της πολιτικής και πολιτισμικής σύγκρουσης στο Μεσοπόλεμο και στη μεταπολεμική περίοδο", *Μνήμων* 22 (2000), 135-169.

560 *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ. Α', ό.π., 680.

561 *Ο.π.*, 676.

562 *Ο.π.*, 518.

563 *Ο.π.*, 531. Άλλα έγγραφα και εγκύκλιοι σχετικά με αυτό το ζήτημα εξεδόθησαν την 29 Νοεμβρίου 1932 με θέμα την γνωμοδότηση του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, Πράξη Επιτροπής επί του παλαιοημερολογιτικού ζητήματος, απαγόρευση έγκρισης συλλόγων και καταστατικών παλαιοημερολογιτών, βλ. ό.π. 637 κ.ε.

564 *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ. Α', ό.π., 517-518. Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος μάλιστα, παρά τον περιορισμό αυτό, επισημαίνει ήδη από το 1929 ότι *“...δέν δίδεται ἡ προσήκουσα προσοχή εἰς τὰς αἰτίσεις ταύτας τῶν Ἐκκλησ. Ἀρχῶν, οὔτε δέ οἱ παρανόμως περιφερόμενοι καί ἱεουργοῦντες κληρικοί πληθύνονται...”*

565 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

ήμερολόγιον καὶ οὐδεμία φατρία παλαιοημερολογιτικὴ εἶχε παρουσιασθῇ...⁵⁶⁶. Ἐπειτα, επισημαίνει ὅτι ἤδη εἶχε αποστείλει τὴν διαμαρτυρία του πρὸς τὸν Γενικὸ Διοικητὴ Μακεδονίας ὥστε νὰ ἐφαρμόζεται ἡ παλαιότερη ἐγκύκλιος τοῦ Υπουργείου γιὰ ἀδεία μόνο σὲ ὅσους ἦταν ἐγκαταστημένοι μόνιμα μετὰ τὶς οικογένειες τους σὲ ἓνα τόπο ἢ τουλάχιστον οἱ διερχόμενοι νὰ πηγαινὰν στὴν μητρόπολη πρὸς ἐλεγχὸ τῶν ἐγγράφων τους. Ἀλλὰ ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἔκρινε ὅτι ἡ ἀστυνομία ἦταν ἱκανὴ νὰ ἐλέγχει τὴν κανονικότητα τῶν διερχόμενων ἱερέων, συνέπεια τοῦ οὐοίου ἦταν νὰ ἐπιτραπεί ὑπὸ τοῦ ἀστυνόμου Μελίκης “εἰς τὸν διὰ τὸ αἰσχρὸν τοῦ βίου του πρὸ πολλοῦ καθαιρεθέντα Εὐθύμιον Δελαλῆν νὰ λειτουργήσῃ...”⁵⁶⁷.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας τοῦ Πολυκάρπου πρὸς τὸν Υπουργό-Γενικὸ διοικητὴ Μακεδονίας (29-4-1937) διαβάζουμε γιὰ τὴν ἀξίωση τοῦ νὰ ἐλέγχει ἡ μητρόπολις τὴν κανονικότητα τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἀφοῦ οἱ μητροπόλεις “...ἔχουσαι κατάστασιν τῶν καθηρημένων ἱερέων καὶ τιμωρημένων καὶ οὐσαι εἰς θέσιν νὰ ἐξετάσωσι τὰ ἐγγραφα συμφώνως πρὸς τοὺς Ἱεροὺς Κανόνας, τοὺς ὁποίους δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ ὁ ἀστυνόμος ὅσον καὶ ἂν ᾖ ναι νομικός...”⁵⁶⁸. Ἐξάλλου ἡ ἀπαιτήση τῆς παλαιότερης ἐγκυκλίου νὰ διαμένουν οἱ ἱερεῖς αὐτοὶ σὲ συγκεκριμένο τόπο μετὰ τὴν οικογένειά τους, εἶχε ὡς σκοπὸ τὸν ἐλεγχὸ τους ἀπὸ πλευράς τοῦ ἐκάστοτε μητροπολίτη, ὁ οὐοῖος θα γινώριζε ποιοὶ ἦταν κανονικὰ χειροτονημένοι καὶ ποιοὶ θα βαρύνονταν μετὰ ἄλλες κατηγορίες ἐκτὸς τοῦ παλαιοημερολογισμοῦ⁵⁶⁹. Διότι συνέβαινε ἀπλοὶ μοναχοὶ ἢ ρασοφόροι λαϊκοὶ νὰ παρουσιάζονταν ὡς ἱερεῖς ἢ τιμωρημένοι ἱερομόναχοι ἐξ Ἀγίου Ὁρους⁵⁷⁰ ἐρχονταν καὶ ἐκμεταλύνονταν τὴν ἀμάθεια καὶ ἀπλοϊκότητα τῶν παλαιοημερολογιτῶν, οἱ οὐοῖοι ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγράμματοι. Στὴ Νάουσα μάλιστα, “...οἱ ὀλίγοι παλαιοημερολογῖται θύματα ἑνὸς Ἀγιορείτου μοναχοῦ καὶ ἑτέρου τοιοῦτου Κρητικοῦ, ἦσαν νεοημερολογῖται μέχρι τοῦ 1936 καὶ ἐώρταζον μετὰ τοὺς νεοημερολογίτας τὸ Πάσχα ἀπὸ τοῦ 1924-1936 χωρὶς βεβαίως νὰ μολυνθῶσιν ἐκ τούτου, τώρα εἰς τὸ 1937 θέλουν νὰ ἐορτάσωσι τὸ Πάσχα εἰς ἓνα ἀχυρῶνα μετ’ ἀγνώστου προελεύσεως ἱερέως διὰ νὰ μὴ μianθῶσι κατὰ τοὺς ἐβραίους, δημιουργουμένου τοιοῦτοτρόπως ἀδεία τῆς Πολιτείας ἑνὸς κακοῦ προηγουμένου καὶ μιᾶς συγχύσεως καὶ διαιρέσεως προκαλούσης τὴν ἀγανάκτησιν τῶν εὐσεβῶν καὶ ἐχεφρόνων κατοίκων Ναούσης...”⁵⁷¹. Πάντως, τὸ συγκεκριμένο Πάσχα τοῦ 1937, επικράτησε μία παραφιλολογία, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Ἡμερήσιο Τύπο, ἐξαιτίας παρερμηνείας ἐγκυκλίου τοῦ Υπουργείου Θρησκευμάτων, ἡ οὐοῖα διέτασσε, λόγω τῶν ἐπερχομένων εορτῶν τοῦ Πάσχα, νὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι οἱ ἱερεῖς παλαιοημερολογίτες, ὥστε νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς λατρευτικὲς ἀνάγκες, μετὰ τὸν ὅρο ὁμως νὰ ἦταν κανονικῶς χειροτονημένοι καὶ νὰ διαμένουν στὸ ἴδιο τόπο⁵⁷². Στὴν ἐγκύκλιο ὠστόσο τοῦ υφυπουργείου Δημοσίας Ἀσφαλείας ἀναφέρεται ἀπλὰ ἡ φράση “...ὕπὸ οἰουδήποτε κανονικῶς κεχειροτονημένου Παλαιοημερολογίτου ἱερέως...”⁵⁷³. Ἐπίσης πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ’ ὄψη καὶ ἡ διφορούμενη στάση τῆς πολιτείας ἐκεῖνο τὸν

566 Ἀρχεῖο Ἱεράς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ.π.

567 Ὁ.π.

568 Ὁ.π. Ἐγγραφο τῆς 12ης Ἰανουαρίου 1937 ἀνέφερε τὴν τιμωρία τῶν οργάνων ποῦ θα ἀρνοῦνταν τὴν υπηρεσία καὶ τὸ καθήκον τους στὸ συγκεκριμένο ζήτημα, βλ. *Αἱ Συννοδικαὶ Ἐγκύκλιοι*, τ. Β’ (1934-1956), Ἀθήνα 1956, 122.

569 Πράγματι, τὴν 21 Μαρτίου 1935 ἀπεστάλη στους μητροπολίτες κατάλογος τῶν καθαιρεθέντων κληρικῶν ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς περιόδου 1927-1934, σὺν ὁποῖο συναντᾶμε 4 ὀνόματα ἀπὸ τὴν μητρόπολη Βεροῖας, βλ. *Αἱ Συννοδικαὶ Ἐγκύκλιοι*, τ. Β’, ὁ.π., 59-60.

570 Βλ. καὶ τὴν ἐγκύκλιο τῆς 7-12-1939, ὁ.π., 246-247.

571 Ἀρχεῖο Ἱεράς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ.π.

572 *Αἱ Συννοδικαὶ Ἐγκύκλιοι*, τ. Β’, ὁ.π., 139-140.

573 Ὁ.π., 140. Ἀν καὶ τὸ 1935 ἡ Σύνοδος δήλωνε ὅτι “οὐδεμία συμφωνία ὑφίσταται μετὰξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας περὶ παροχῆς κανονικῶν Ἐφημερίων εἰς τοὺς Παλαιοημερολογίτας”, (βλ. ὁ.π., 54), ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1937, παρεχόταν ἡ δυνατότητα στους παλαιοημερολογίτες πιστοὺς νὰ ἐξυπηρετοῦνται ἀπὸ κανονικοὺς ἱερεῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, βλ. ὁ.π., 177-179 καὶ 185-187. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ὁ διάδοχος τοῦ Πολυκάρπου, Ἀλέξανδρος Δηλανάς, τὸ ἔτος 1956, κάλεσε τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ ναοῦ Ἀγίας Τριάδας παλαιοημερολογιτῶν τοῦ χωριοῦ Λουτρός καὶ τους πρότεινε νὰ τους διαθέσει ἱερέα γιὰ νὰ τους λειτουργεῖ μετὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, ἀλλὰ ἀρνήθηκαν κατηγορηματικὰ, βλ. *Κήρυξ Γνησίων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν*, 223 (οἱ ἀριθμοὶ σελίδας παραπέμπουν στα τεύχη), ὑποσημείωση 3.

καιρό⁵⁷⁴.

Πολλά χρόνια αργότερα συναντάται αναφορά στους παλαιοημερολογίτες σε έγγραφο του μητροπολίτη Αλεξάνδρου με ημερομηνία 19 Μαρτίου 1951 χωρίς παραλήπτη. Αναφέρει ότι σύμφωνα με εντολή του υπουργείου δημοσίας τάξεως “...κατη(ρ)τίσθησαν εἰς τὰς ἑδρας τῶν Νομῶν...Ἐπιτροπαί...ἐκ τοῦ οἰκείου Μητροπολίτου, Νομάρχου, Εἰσαγγελέως, Γυμνασιάρχου καὶ Διοικητοῦ Χωροφυλακῆς...διὰ τὸν ἀποσχηματισμὸν τῶν ἄνευ κανονικῆς καὶ νομίμου χειροτονίας φερόντων τὸ ἱερατικὸν σχῆμα Παλαιοημερολογιτῶν...Εὐτυχῶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐπαρχίᾳ ἀριθμὸς τῶν παλαιοημερολογιτῶν εἶναι ἐλάχιστος. Μόνον ἐν τῷ χωρίῳ Λουτρῷ περὶ τὰς πενήκοντα οἰκογενείας ἀνήκουσιν εἰς τὸν παλαιοημερολογισμὸν, ἀλλ’ ὁ ἱερεὺς αὐτῶν Θωμᾶς Παπαδόπουλος καθαιρεθεὶς παρὰ τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν. Ἐκτὸς τοῦ Λουτροῦ, τὸ χωρίον Ἀγκαθιά ἀνήκει ὁλόκληρον εἰς τὸν Παλαιοημερολογισμὸν...ὁ ἱερεὺς αὐτῶν εἶναι κανονικὸς κληρικὸς τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, μνημονεύει τοῦ ὀνόματός μας, καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀναγνωρίζουσι τὴν Μητρόπολιν...Ἐν Ναούσῃ οἱ Παλαιοημερολογῖται εἶναι ἐλάχιστοι ἄνευ ἱερέως καὶ ἄνευ Ἐκκλησίας...”⁵⁷⁵.

Πάντως εἶναι ενδιαφέρον ὅτι σύμφωνα με τα στοιχεία που προέκυψαν ἀπὸ ἔρευνα ἀπὸ τὴ πλευρὰ τῆς πολιτείας κατὰ τὸ ἔτος 1969, ὁ νομὸς Ημαθίας κατεῖχε τὴν εντυπωσιακὴ ἑκτη θέση σε ἀριθμὸ παλαιοημερολογιτῶν (2195) καὶ μάλιστα μετὰ τοὺς μεγάλους νομοὺς ἀστικῶν κέντρων, με πρῶτο τὸ νομὸ Θεσσαλονίκης (11000), Ἀττικῆς (10629), Πειραιῶς (10050), καθὼς ἐπίσης Εὐβοίας (4159), καὶ Λαρίσης (2915), με 4 κληρικούς καὶ 5 ναοὺς. Συγχρόνως, ἔκανε καὶ ἡ ἐκκλησία ἔρευνα με βάση μάλιστα ονομαστικούς καταλόγους. Τα ἀποτελέσματα ἐδείξαν στὴ μητρόπολη Βεροίας τὴν ὑπαρξὴ 5 κληρικῶν, 1 μοναχοῦ, 5 ναῶν, καὶ μόλις 741 λαϊκῶν. Ἡ μητρόπολη Βεροίας κατήχε τὴν 14 θέσιν σε σύνολο 64 μητροπόλεων που ἀπῆντησαν⁵⁷⁶. Γενικά, ποτὲ δὲν κατέστη δυνατό νὰ προσδιοριστεῖ ἓνας ἀριθμὸς τῶν ζηλωτῶν πιστῶν που νὰ εἶναι κοινὰ ἀποδεκτὸς⁵⁷⁷. Θα μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι ἡ Βέροια παρήγαγε ἀκόμα καὶ ἐπίσκοπο παλαιοημερολογίτη, τὸν τέως πρωτοσύγκελλο τοῦ μητροπολίτη Βεροίας Αλεξάνδρου Δηλανά (1943-1958), π. Θεόκλητο Καντάρη, ὁ ὁποῖος περὶ τὸ ἔτος 1957 ἀναδείχθηκε σὲ μητροπολίτη Σαλαμίνας (ΓΟΧ)⁵⁷⁸.

Ἡ περίπτωση τοῦ χωριοῦ Λουτρός μας παρέχει ἀρκετὰ στοιχεία. Σύμφωνα με τα λεγόμενα τῶν παλαιῶν κατοίκων τοῦ⁵⁷⁹, ὁ τότε τοπικὸς ἐπίσκοπος Καμπανίας Διόδωρος ἔδωσε ἐντολή νὰ χτυπήσουν οἱ καμπάνες τὴν 12η Μαρτίου γιὰ τὴν εορτὴ τοῦ Ευαγγελισμοῦ, δηλ. 13 ἡμέρες πρὶν. Οἱ χωρικοὶ ξαφνιάστηκαν καὶ κανένας δὲν πῆγε τὴν ἡμέρα ἐκείνη στὴν ἐκκλησία. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἱερεῖς που ὑπῆρχαν στὸ χωριό, ὁ ἓνας παρέμεινε τηρητὴς τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἐπρόκειτο γιὰ τὸν π. Γεράσιμο, κατὰ κόσμον Γρηγόριο Διακόπουλο, που χειροτονήθηκε τὸ 1916 καὶ ἦταν γνωστὸς καὶ με τὸ ὄνομα “παπαδιάκος”. Ὁ π. Γεράσιμος κλήθηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Διόδωρο νὰ ἀπολογηθεῖ ἀλλὰ ἀρνήθηκε νὰ ὑπακούει καὶ καθαιρέθηκε. Μάρτυρας τῶν γεγονότων ὑπῆρξε ὁ π. Γρηγόριος

574 Βλ. Χριστοδούλου Παρασκευαΐδη ἀρχιεπ., ὁ.π., 255 κ.ε.

575 Ἐγγραφο ἀπὸ τὸ ιδιωτικὸ ἀρχεῖο τοῦ κ. Αθανασίου Βουδούρη.

576 Χριστοδούλου Παρασκευαΐδη, ὁ.π., 377-388.

577 Δ. Μαλέση, ὁ.π., 152-3.

578 Εφ. *Θαρραλέος* (17-6-1957), ἀρ. φ. 323, 2. Στὴν ἴδια ἐφημερίδα, στίς 17-5-1948, σὲ ἀρθρο στὸ πρωτοσέλιδο με τίτλο “*Νὰ παραμείνει στὴ θέσιν του*”, ἐκδηλώνεται ἡ συμπαρατάση τοῦ ἀρθρογράφου ἐναντὶ τῆς ἀπόφασης τοῦ μητροπολίτου Αλεξάνδρου νὰ καταργήσει τὴ θέσιν τοῦ πρωτοσυγγέλου. Αναφέρει χαρακτηριστικά, ἐκτὸς τῶν ἄλλων: “...Εἰς τὴν πόλιν μας ἀπὸ τριετίας ὑπηρετεῖ ὡς πρωτοσύγγελος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως ὁ κ. Θεόκλητος Καντάρης, ὅστις διὰ τῆς ἐν γένει διαγωγῆς καὶ ὑπηρεσίας του, κατέκτησεν ἐξ ὁλοκλήρου τὰς καρδίας τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεώς μας. Ὁ ἐλεύθερος ὅμως καὶ εὐθύς χαρακτήρ του, προσόντα ἐξαιρετικά, διὰ τὰ ὁποῖα καὶ περιεβλήθη παρὰ τοῦ λαοῦ μὲ ὅλη τὴν ἀγάπην του, ἐξηρέθησε, φαίνεται, τὸν Σεβασμιώτατον ὅστις...ἐπέτυχεν τὴν κατάργηση τῆς θέσεως τοῦ...ἵνα οὕτω ἐπιτύχῃ τὴν ἀπομάκρυνσίν του. Πρὸ τῆς κααστάσεως ταύτης εὐρεθεὶς ὁ Λαὸς Βεροίας, σύσσωμος ἠξίωσε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ὅπως διατηρηθῇ ἡ θέσις...καὶ νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὁ ἀκαταπόνητος κληρικὸς κ. Καντάρης, γιὰ νὰ προσφέρῃ τὰς υπηρεσίας του, σάν ἀκρίτας καὶ σάν ἱεραπόστολος, ἐν μέσῳ τοῦ δοκιμαζομένου, σκληρῶς, λαοῦ τῆς Βεροίας”.

579 Δημοσιεύθηκαν στὸ *Κήρυξ Γνησίων Ὁρθοδόξων*, 220-223. Ευχαριστῶ ιδιαίτερως τὸν κ. Θωμά Κωστόπουλο γιὰ τὴν παραχώρηση τοῦ δημοσιεύματος.

Πολυζόπουλος από το χωριό Κουλούρα, ο οποίος στα γεράματά του (σίγουρα μετά το 1953⁵⁸⁰), πήρε την απόφαση να προσχωρήσει στο παλαιό ημερολόγιο. Με αυτό τον τρόπο, δηλ. με την επιμονή ενός εκ των τριών ιερέων του Λουτρού να τηρήσει το παλαιό ημερολόγιο, προφανώς, ένα σημαντικό τμήμα των κατοίκων του, συνέχισε να τηρεί και αυτό το παλαιό ημερολόγιο μέχρι και σήμερα. Ως ναός χρησιμοποιούνταν τα σπίτια ή κάτω από ένα μεγάλο δένδρο. Την 2α Φεβρουαρίου 1941 με το παλαιό ο π. Γεράσιμος κοιμήθηκε αφήνοντας αγαθή μνήμη στους συγχωριανούς του. Η νεκρώσιμη ακολουθία εψάλη από τους πιστούς, λόγω καταστάσεως που επικρατούσε τότε με την (επικείμενη⁵⁸¹) γερμανική κατοχή. Ετάφη στο κοιμητήριο του χωριού. Έτσι έλειψε ιερέας, ενώ το καλοκαίρι του 1941 ένας μοναχός ονόματι Κάρπος από το γνωστό μοναστήρι του παλαιού ημερολογίου στην Κερατέα (Αττικής), περιοδεύοντας στη Μακεδονία, επισκέφθηκε και το Λουτρό όπου συνήντησε και ομίλησε στους πιστούς. Επίσης, το έτος 1943, ήρθε στο Λουτρό ο ιερέας π. Ιωακείμ (από την Κερατέα), ο οποίος θεμελίωσε τον πρώτο ναό της Αγίας Τριάδος⁵⁸². Από την ίδια

580 Βλ. Νικίου Θεοφίλου, ό.π., 129, όπου το όνομά του περιλαμβάνεται στους εφημερίους της μητροπόλεως Βεροίας.

581 Η Ελλάδα δέχεται την γερμανική εισβολή την 6η Απριλίου του 1941.

582 Πράγματι, στην τοπική εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* 263)123, σ. 3, της 19ης Απριλίου 1933 συναντάμε το όνομα *παπαδιάκος*, σε ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο με τίτλο *Ρασσοφόρων Ασχήμια*: “Κοντά εις όλους τούς λεονταρήδες και οί παπάδες μέ τή σειρά τους. Μᾶς γράφουν ἀπό τόν Λουτρόν ὅτι ὁ Παπα-Διάκος καί ὁ Παπά-Θωμᾶς κατήγγησαν τό νέο ἡμερολόγιο. Τήν ἡμέρα τῆς 25ης Μαρτίου, καίτοι ἔλαβον διαταγήν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Θρησκευμάτων κ. Τουρκοβασίλη νά ἐορτασθῇ πανηγυρικῶς ἡ ἐθνική ἐορτή, αὐτοί οἱ... ἄγιοι!! ἱερεῖς ἡρνήθησαν νά λειτουργήσουν διότι μετά τās ἐκλογάς τῆς 5ης Μαρτίου (στις ὁποῖες πλειοψηφεῖ ἡ αντιβενιζελική παράταξη) οἱ ἄνθρωποι τοῦ θεοῦ ἀπέκτησαν τήν... ἐλευθερίαν των καί ἐφαρμόζουν τό παλαιόν ἡμερολόγιον...”. Είναι η πρώτη μαρτυρία που συναντάμε για την παρουσία παλαιοημερογιτισμού στην Ημαθία.

Σε φύλλο της 28ης Ιουνίου του ίδιου έτους επίσης, εφ. *Αστήρ Βερροίας* 246)133, 4, συναντάμε άρθρο με τίτλο *Καθαίρεσις Ιερέως*: “Ὡς πληροφοροῦμεθα ἀπό Ἀθηναϊκᾶς συναδέλφους ὁ Παπαγεράσιμος Παπαδιάκος Λουτροῦ κατεδικάσθη ὑπό τοῦ Πρωτοβαθμίου Συνοδικοῦ Δικαστηρίου εἰς καθαίρεσιν διὰ τόν παλαιοημερογιτισμόν του καί τήν ἀπειθειαν. Ὁ Μητροπολίτης μας ὁ ὁποῖος εἶναι μέλος τοῦ Δικαστηρίου τούτου ἔλειπεν ἀπό τήν συνεδρίασιν ἀπουσιάζων εἰς τὰ λουτρά ἀντικατασταθεῖς παρ’ ἄλλου Ἀρχιερέως. Καθώς πληροφοροῦμεθα ἡ ἀπόφασις ὅλης τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι νά πατάσσωνται ἀμειλίκτως ὅλοι οἱ ἀποσκιρτοῦντες τόν παλαιοημερογιτισμόν ἱερεῖς. Κατά τούς ἱερούς κανόνας τῆς ἐκκλησίας καί τούς Ἐκκλησιαστικούς νόμους, ἅμα ἡ κατὰ τοῦ Παπαδιάκου ἀπόφασις γίνῃ τελεσίδικος, ὁ Παπαδιάκος θά καθαιρεθῇ. Ἡ πολιτική δέν παίζει κανένα ρόλο εἰς τὰ τοῦ ἡμερολογίου καί ἡ Κυβέρνησις δέν δύναται νά ἐπέμβῃ εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας καί τὰ τῆς Ἱ. Συνόδου. Ἄς διδαχθοῦν ἀπό τό πάθημα τοῦ Παπαδιάκου οἱ ἱερεῖς τῆς Ἱεραρχίας μας καί ἄς προσέχουν νά μὴ πάθουν τὰ ἴδια”, Εφ. *Αστήρ Βερροίας* (28-6-33).

Τα σχετικά με την ανοικοδόμηση του προαναφερθέντος ναού της αγίας Τριάδος Λουτρού, περιγράφονται σε προσωπικό ημερολόγιο του Θωμά Κωστόπουλου και συγχρόνως παρέχονται πολύτιμες πληροφορίες: “Το έτος 1943 είμασταν περίπου 20 οικογένειες με παλαιό ημερολόγιο. Τις ακολουθίες των Κυριακών και των εορτών τις διαβάζαμε στα σπίτια μας, στο σπίτι του Αντωνίου Βλαχάβα, του Γεωργίου Σαραντόπουλου, του Θωμά Κωστόπουλο. Κάθε Κυριακή μετά την ακολουθία το μόνιμο θέμα συζητήσεως ήταν η ανοικοδόμηση ναού ...Ἐθέλαμε να αγοράσουμε ἔστω μισό στρέμμα για αυτό το σκοπό, αλλά δεν μπορούσαμε να βρούμε τον κατάλληλο χώρο. Μιά Κυριακή τους είπα ότι εγώ βρήκα οικόπεδο εδώ στη γωνία του κήπου μας...Δεν χάσαμε καιρό, γράψαμε σε ένα τετράδιο τί μπορεί να προσφέρει ο καθένας. Μαζέψαμε κάποια χρήματα και έτσι ξεκινήσαμε να χτίζουμε την εκκλησία μας...Έτσι την Κυριακή του Θωμά του 1943 το απόγευμα συγκεντρωθήκαμε και μετά από τον αγιασμό που τέλεσε ο π. Ιωακείμ, βάλαμε τα θεμέλια. Οι χωρικοί ἔδωσαν το όνομα “Αγία Τριάς”, ο δε ιερεύς επρότεινε, εις ανάμνησιν της ημέρας, να τιμάται και επ’ ονόματι της ψηλαφήσεως του Θωμά. Ο νέος ναός εγκαινιάστηκε κατά το έτος 1949 από τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Δημήτριο” (Δημήτριος Φαροθεόδωρος, ανέλαβε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης του παλαιού ημερολογίου (και τοποτηρητής ὅλης της Μακεδονίας) περί το 1948 (σύμφωνα με πληροφορίες που μου παρεχώρησε ευγενικώς ο μητροπολίτης ΓΟΧ κ. Ταράσιος από την Ι.Μ. Ἄξιον Εστίλ Μεθώνης Πιερίας). Όλα αυτά τα χρόνια η ευθύνη και η διοίκηση των παλαιοημερολογιτών της Ημαθίας, ὡπως και ὅλης της Ανατολικῆς και Δυτικῆς Μακεδονίας, ανήκε στο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (του παλαιού ημερολογίου βέβαια). Και συνεχίζει το ημερολόγιο του Θωμά Κωστόπουλου: “Το πρώτο κτίσιμο ήταν με ντερέκια σχιστά και χώμα. Αργότερα το 1961 χτίστηκε με τούβλα και ασβέστη, ενώ έγινε και μικρή επέκταση του χώρου. Το 1983 έγινε εκ βάθρων ανακαίνιση για να φθάσουμε στον σημερινό ευπρόσωπο ναό. Σ’ αυτό βοήθησαν οι ιερείς π. Κων/νος και Θωμάς, οι αὐτάδελφοι, και οι κάτοικοι του Λουτρού. Τα χρόνια που ακολούθησαν (εννοείται τη δεκαετία 1940-50) ήταν γεμάτα διωγμούς και αγώνες για τη γνήσια Ορθοδοξία. Ο π. Θωμάς το 1943 είχε

πηγή πληροφορούμαστε για την ενέργεια του μητροπολίτου Βεροίας Αλεξάνδρου Δηλανά (1943-1958) κατά το έτος 1956, ο οποίος κάλεσε την επιτροπή του ναού των παλαιοημερολογιτών και τους πρότεινε να τους διαθέσει ιερέα για να τους λειτουργεί με το παλαιό. Η επιτροπή αρνήθηκε κατηγορηματικά⁵⁸³.

Σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Θαρραλέος* τον Ιούλιο του 1949 με τίτλο *Ο "Θαρραλέος" στο χωριό Λουτρό*, όπου αφού περιγράφει την οικτρή εικόνα του χωριού από άποψη εμφανίσεως και μερικές άλλες υποδομές, καταλήγει: *"Κάτι όμως πού μας προξένησε κατάπληξη στο Λουτρό ήταν οι παλαιοημερολογίτες. Από τό φροῦτο τοῦτο πού τό δημιούργησαν μερικοί κοῦφοι δεσποτάδες που πίστεψαν ὅτι ἔτσι θά εἶναι ΠΡΩΤΑΤΟΙ πάνω στήν ἀμάθεια τῶν πιστῶν, δέν ἔμεινε ὀρφανό καί τό χωριό τῶν 160 οἰκογενειῶν! Τούς εἶδαμε καί αὐτούς ἐπιμένοντες στίς πεποιθήσεις των καί χωρίς νά θέλουμε τούς δικαιολογήσαμε μέσα στή ζούγκλα που ζοῦν καί εἶπαμε: "Μακάριοι οἱ πτωχοί τῶ πνεύματι ὅτι αὐτοί τόν Θεόν ὁψονται. Μέ λύπη μας ὅμως διαπιστώσαμε ὅτι στήν παραπάνω αἴρεση πρωτοστατεῖ ὁ παπᾶς Θωμᾶς Παπαδόπουλος. Εἶναι λυπηρό που αὐτός ὁ φωτισμένος παπᾶς, που ἀμφιβάλλουμε ἂν θά ὑπάρχει καί δεύτερος (...) μέ τόσο εὐρεῖα καί πρωτοπόρα μόρφωση ἐπιμένει (...)"*⁵⁸⁴. Δεν αποτελεί έκπληξη η τιμητική αναφορά στο πρόσωπο του ως άνω ιερέως από τον αρθρογράφο, είναι γνωστό ότι είχαν αποκοπεί εκλεκτά μέλη του εκκλησιαστικού σώματος, ιδιαιτέρως η πλέον συντηρητική μερίδα που η εκκλησία έθετε μπροστά για την αντιμετώπιση των εθνικών και ηθικών "εχθρών".

Ένα δεύτερο κέντρο παλαιοημερολογισμοῦ αποτέλεσε η Αγκαθιά. Η περίπτωση της Αγκαθιάς έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στις 5 Μαρτίου του 1951 η τοπική εφημερίδα *Θαρραλέος*⁵⁸⁵ δημοσιεύει άρθρο με τίτλο *Ο Θαρραλέος στήν Αγκαθιά καί Τριλοφιά*, όπου ως συνήθως περιγράφεται η όψη και εμφάνιση του χωριού. Λέει μάλιστα χαρακτηριστικά: *"...Η ἀθλιότητα που παρουσιάζει ἡ ἀγκαθιά ὑπερβαίνει κάθε ἄλλο.."*. Και ακολουθῶς διεκτραγωδεῖ την άθλια κατάσταση, αφού το χωριό πλημμυρίζει, γίνονται καταστροφές, ζῶα και κάρα δεν έχουν μία

επιστρέψει στο παλαιό ημερολόγιο ...Ξεσπών μεγάλοι διωγμοί και κλείνουν σε όλη την Ελλάδα ναοί. Στο χωριό Λουτρό έρχονται κατά καιρούς διάφοροι ιερείς, οι οποίοι λόγω των διωγμών κρύβονταν στα σπίτια των πιστών ...Ας μνημονεύσουμε εδώ τον π. Γεδεών (μετέπειτα μητροπολίτη Τρυμθούντος Σπυρίδωνα) και τον π. Βασίλειο (μετέπειτα μητροπολίτη Τρίκκης Βησσαρίωνα) και άλλοι πολλοί. Και πάλι οι ακολουθίες και κυρίως οι βαπτίσεις γίνονται κρυφά στα σπίτια "δια τον φόβον των καινοτόμων" και της αστυνομίας, που η κρατούσα "εκκλησία" χρησιμοποιούσε τότε για να επιβάλει την θέληση της στους γνησίους ορθοδόξους χριστιανούς. Ο ναός σφραγίζεται με εντολή του επισκόπου (Βεροίας)...το 1958 εφημερεύοντος του αγωνιστοῦ κληρικού π. Αθανασίου, μετέπειτα ιερομονάχου Μηνά Παπουλίδη (ο οποίος ωστόσο σύμφωνα με άλλη πηγή, περιόδευε χωρίς να είναι μόνιμος εφημέριος Λουτροῦ (πληροφορία του μητροπολίτου ΓΟΧ Ταρασίου), με επικεφαλής τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (παλαιού ημερολογίου) Δημήτριο...και τον τότε Σεβ. Πειραιώς κ. Θεόκλητο ο παρανόμως σφραγισθείς ναός ανοίγει και παραδίδεται στον ορθόδοξο λαό. Σε αυτό θα προστρέχουν οι πιστοί και από τα γύρω χωριά, Διαβατό, Νάουσα, Αγκαθιά, Ν. και Π. Πρόδρομο, Αραχο αλλά και από άλλα μέρη εκ των γύρω νομών ...Δεν αργούν να φθάσουν και οι καλύτερες μέρες. Το 1968 ο Αρχιεπίσκοπος (παλαιού ημ.) κ. Ανδρέας χειροτονεί ιερέα τον χωριανό Κων/νο Παπαδόπουλο που διακονεί πιστά μέχρι τη κοίμηση του το 1995...".

583 Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται εν μέρει και από τον τοπικό Τύπο, ο οποίος το έτος 1953 δημοσιεύει άρθρο με τίτλο *Ανταποκρίσεις από τό Λουτρό* όπου αναφέρονται τα εξής: *"Μέ τό κλείσιμο τῶν Ναῶν τῶν ἐνταῦθα Παλαιοημερολογιτῶν, κατόπιν διαταγῆς τῶν ἀρμοδίων Κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, οἱ ἐδῶ Παλαιοημερολογίται συνέρχονται ἔμπροσθεν τοῦ Ναοῦ καί τελοῦσι ἱεροτελεστίας εἰς τό ὕπαιθρον ἄνευ ἱερέων τελούμεναι αὐταί ὑπό λαϊκῶν, ἐμπαίζοντες τήν πραγματικὴν Χριστιανικὴν Ὁρησκείαν καί μάλιστα φιλονικοῦσι διότι εἶναι δύο παρατάξεις, Χρυσοστομικοί καί Ματθαϊκοί τῆς μονῆς Κερατέας, περί τοῦ ποῖα παράταξις θά καταλάβῃ πρώτη τόν ἔμπροσθεν τῆς θύρας τοῦ Ναοῦ χώρον διά νά ἱεουργήσουν. Καί πολύ δικαίως διερωτῶνται οἱ Χριστιανοί καί πρό παντός ἡ νεολαία: 'Υπάρχει πραγματικῶς ἐπίσημος Ὁρησκεία ἀνεγνωρισμένη ὑπό τοῦ Κράτους ἢ ὄχι; Ἐμπαίζεται ἡ Ὁρησκεία καί ὁ Θεός ἐφ' ὅσον ὁ καθένας δύναται νά κάμῃ ὅτι θέλει; Ἀφοῦ ἔφθασαν εἰς τό σημεῖον οἱ Παλαιοημερολογίται τοῦ Λουτροῦ νά θάπτωσι τούς νεκρούς των ἄνευ ἱερέων, ψαλλομένης τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας μόνον ὑπό τῶν λαϊκῶν δημιουργοῦντες οὕτω σκάνδαλον εἰς τήν ὀρθόδοξον καί πραγματικά ὁρησκευτικὴν κοινωνίαν τοῦ Λουτροῦ. Τά τέκνα τῶν παλαιοημερολογιτῶν παραμένουν ἀβάπτιστα ἢ βαπτίζονται ὑπό κρυφῶν παλαιοημερολογιτῶν καθηρημένων ἱερέων. Τό κράτος πρέπει νά ἐπέμβῃ καί νά ρυθμίσῃ τό ζήτημα τοῦτο"*, βλ. εφ. *Αστήρ Βεροίας* (25-5-1953), αρ.φ. 720) 146, 1.

584 18-7-1949, αρ.φ. 93, 1.

585 Αρ. φ. 151, 1.

γέφυρα, “...μία λάσπη πιχτή που κολλάει στά πόδια, καλύπτει όλο τό χωριό...”, φτώχεια, έλλειψη παιδείας. “Όμως σέ τοúτο τό χωριό που ή λάσπη σκεπάζει τά πάντα καί τούς πάντας, κάτι βαθειά άρρωστο ύπάρχει. Οί άνθρωποί του δέν είναι μόνο βουτηγμένοι στή λάσπη έξωτερικώς. Πάσχουν αγιάτρευτα πνευματικώς. Είναι σχεδόν όλοι τους Παλαιοημερολογίτες! Καί τί δέν είσαι ίκανή νά πιστέψης ώ άβυσσάλεα άμάθεια. Ένψ είσαι άνίκανος νά λύσης τό πρόβλημα τής λάσπης του χωριου σου, νόμισες ότι βρήκες τήν -όρθόδοξη αλήθεια καί τό γνήσιο έορτολόγιο- άδιαφορούσα αν όλο τό χριστιανικό ρεύμα στρέφεται εναντίον σου. Είναι καί τοúτο μία άπόδειξι ότι ή πνευματική λάσπη έχει συγκένεια μέ τήν όλη λάσπη του χωριου που (καί) θά χρειασθούν πολλοί διαφωτισταί καί πολύς χρόνος γιά νά φθάση ό άνθρωπος σέ σημείο νά διακρίνη τό ίσιο άπ’ τό στραβό...”. Αλλά και για το διπλανό χωριό της Τριλοφιάς αναφέρει ότι “...Από “άλληλεγγύη” φαίνεται πρός τήν Αγκαθιά είναι καί τό χωριό τοúτο παλαιοημερογίτικο! Ξαφνιάζεται κανείς όταν βλέπει τήν μακαριότητα των άγροτων νά νευριάζει καί νά αίρεσιάζη!.. Τό καλογερίστικο πείσμα μπόρεσε καί θαυματούργησε...”⁵⁸⁶.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι ιδιαίτερες ακρότητες στη Βέροια δεν παρουσιάστηκαν εξαιτίας των εξής παραγόντων: Κατ’αρχήν, προφανώς ο Σωφρόνιος Σταμούλης, σεβόμενος μέχρι τα τέλη του το παλαιό ημερολόγιο, ίσως έδειξε από την πρώτη στιγμή διαλλακτικότητα. Έπειτα, κατά την Κατοχή, παρά το ότι η κατάρρευση των εκκλησιαστικών και πολιτειακών αρχών είχε ως αποτέλεσμα την ραγδαία επέκταση της επιρροής των παλαιοημερολογιτών (η συνεργασία παλαιοημερολογιτών με Γερμανούς αποτελεί ένα ζήτημα προς έρευνα), και μάλιστα με την απουσία πολλών μητροπολιτών από τις έδρες τους, ο Βεροίας Αλέξανδρος παραμένει καθ’όλη τη διάρκεια των τραγικών ημερών στην επαρχία του. Ο ίδιος επίσκοπος προσφέρει κληρικούς της μητροπόλεως για εξυπηρέτηση των παλαιοημερολογιτών. Αντιθέτως, στην περίπτωση του Πολυκάρπου, η όξυνση των σχέσεων κατά τα τέλη του μεσοπολέμου (1937) μπορεί να αναζητηθεί στην κάλυψη και στην ισχύ που προσφέρει το μεταξικό καθεστώς, το οποίο καθιστά την επίσημη εκκλησία σε κυρίαρχη θέση στο χώρο της νεοελληνικής θρησκευτικότητας, ένα χρόνο δε μετά, με τον Αναγκαστικό Νόμο 1369/1938 (ΦΕΚ Α’317), ορίζεται ότι “δια την ανέγερσιν παντός ναού οιοιδήποτε δόγματος απαιτείται άδεια του αρμοδίου κατά περιφερειαν Μητροπολίτου...Πάσα κατά παράβασιν της ανωτέρω διατάξεως επιχειρουμένη ανέγερσις εμποδίζεται υπό της αστυνομικής αρχής και οι παραβάται τιμωρούνται δια φυλακίσεως, ο δε τυχόν ανεγειρόμενος ούτω ναός κατεδαφίζεται παρά της αστυνομικής αρχής, τη παραγγελία του

586 Πολλές πληροφορίες αντλώ από τον π. Γεώργιο Μπιλιούλη (συνταξιούχος πλέον) που διετέλεσε εφημέριος Αγκαθιάς, τον οποίο και ευχαριστώ. Ο π. Γεώργιος χειροτονήθηκε το 1967 από τον παλαιοημερολογίτη επίσκοπο Ακάκιο (από την παράταξη του Αυξεντίου) από την Αθήνα και υπηρέτησε στο γνωστό ναό των αγίων Τριών Ιεραρχών στη Θεσσαλονίκη. Το 1968 γνώρισε τον στρατιωτικό ιερέα Παύλο Γιαννικόπουλο στο στρατιωτικό ναό αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Θεσσαλονίκης, ο οποίος λίγο καιρό μετά έμελλε να γίνει ο νέος μητροπολίτης Βεροίας. Τότε ο μητροπολίτης Παύλος κάλεσε τον π. Γεώργιο και τον χειροτόνησε ξανά (ήταν μάλιστα η πρώτη χειροτονία του μακαριστού μητροπολίτου) και τον τοποθέτησε στην Αγκαθιά να εξυπηρετεί με το παλαιό εορτολόγιο όλους τους κατοίκους, υπαγόμενος όμως στην κανονική δικαιοδοσία της μητροπόλεως Βεροίας. Κατά τον π. Γεώργιο, ανέκαθεν το χωριό μνημόνευε τον κανονικό μητροπολίτη παρά την ημερολογιακή διαφορά. Θα θυμούνται βέβαια και οι περισσότεροι των κατοίκων της Αγκαθιάς το μητροπολίτη Παύλο που προεξήρχε στο ναό της Αγκαθιάς σε μεγάλες εορτές όπως τα Χριστούγεννα, της Παναγίας, των Φώτων με το παλαιό. Κατ’ αυτή τη περίοδο πρέπει να υπογραμμίσουμε την ύπαρξη περίπου 10 οικογενειών που ακολουθούσαν την ματθαϊκή παράταξη των ζηλωτών παλαιοημερολογιτών, οι οποίοι και επιχείρησαν αρκετές φορές να κάνουν ναό, όμως η παρέμβαση του π. Γεωργίου το απέτρεψε. Πολλές φορές έγιναν σκέψεις των κατοίκων του χωριού για οριστική αλλαγή του παλαιού ημερολογίου και συμπόρευση με τα κρατούντα, ο π. Γεώργιος όμως διαφώνησε, προβλέποντας αντιδράσεις και τον κίνδυνο διάσπασης. Μετά την μετάθεση του π. Γεωργίου στα τέλη του 1979, επιτροπή από κατοίκους του χωριού πήγε στον μητροπολίτη και ζήτησε να ακολουθήσει το χωριό το νέο ημερολόγιο, γεγονός που αποδέχτηκε ο μητροπολίτης και έτσι τα Χριστούγεννα του 1979 εορτάστηκαν με το νέο (η σχετική εγκύκλιος μαζί με τις υπογραφές του αιτήματος των κατοίκων φυλάσσονται στο αρχείο της μητροπόλεως Βεροίας). Αντέδρασαν αρκετοί, μετά την μετάθεση του π. Γεωργίου μπορούμε να πούμε ότι ενδυναμώθηκε ο παλαιοημερολογισμός αφού έκτισαν ναό, χειροτόνησαν και εντόπιο κληρικό, ο οποίος όμως σύντομα εκοιμήθη. Ήδη πάντως από τότε ο αριθμός γενικώς έφθινε. Ο παλαιοημερολογισμός γενικότερα ενισχύθηκε στην ευρύτερη περιοχή με την ίδρυση της γυναικείας μονής Άξιον Εστίς στη Μεθώνη Πιερίας το έτος 1966.

οικείου μητροπολίτου". Είναι επίσης παραδεκτό ότι καθ'όλη τη διάρκεια των χρόνων εκείνων, οι επίσκοποι δυσκολεύονταν να αντιληφθούν μέσα στο πολιτειακό καθεστώς της εκκλησίας, τις αξίες της ελευθερίας της συνειδήσεως και της θρησκείας. Καθώς έχει αναφερθεί, "*εκείνο που φοβόταν η Ιεραρχία, η ακύρωση δηλαδή του εξουσιαστικού ρόλου της ως ανώτατης θρησκευτικής αρχής του τόπου, από τον "άθεο" κομμουνισμό, έγινε πραγματικότητα από ένα υπερσυντηρητικό κομμάτι των ίδιων των πιστών της*"⁵⁸⁷. Το παλαιοημερολογιτικό κίνημα υπήρξε ένα γέννημα και οικοδόμημα της ίδιας της νεοελληνικής εκκλησίας εναντίον της ηγεσίας της.

Το πρόβλημα πάντως υφίσταται μέχρι σήμερα, αν και ο αριθμός φθίνει, με δεδομένη την αστικοποίηση της κοινωνίας και την εκκοσμίκευση της θρησκείας, πολλοί πιστοί τηρούν συμβατικά το παλαιό ημερολόγιο, απλά και μόνο ως παράδοση που έλαβαν από τους γονείς τους.

5. Η παρουσία άλλων δογμάτων και αιρέσεων⁵⁸⁸

Η στάση και η δράση των μητροπολιτών Βεροίας έναντι της παρουσίας άλλων δογμάτων και αιρέσεων, υπαγορεύεται, όπως και στην παραπάνω περίπτωση του παλαιού ημερολογίου, από την γενικότερη θέση της ελλαδικής εκκλησίας στα πλαίσια που είχε διαγράψει η πολιτειακή⁵⁸⁹. Η παραχώρηση εξουσίας στους επισκόπους παρείχε την δυνατότητα να επεμβαίνουν και να ορίζουν καταστάσεις. Παρά την αποδέσμευση και χειραφέτηση της εκκλησίας με τον καταστατικό χάρτη του 1923, η επιθυμία της ιεραρχίας ήταν να μην χαθούν τα προνομιακά δικαιώματα της εκκλησίας μέσα στη νεοελληνική κοινωνία, τα οποία θα εγγυόταν ο κρατικός θεσμός εξουσίας, αντιθέτως μάλιστα, να τα αυξήσει στη νέα πραγματικότητα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, για αυτό και η παρουσία άλλων δογμάτων εκλαμβάνεται συχνά ως απειλητική. Επιπλέον παράμετροι που θα πρέπει να συνεκτιμηθούν είναι η ποιμαντική μέριμνα των μητροπολιτών, η εθναρχική "καταγωγή" τους, εφόσον όλοι έζησαν σε επαρχίες κατά την Οθωμανοκρατία όπου συμβίωναν με άλλες θρησκευτικές κοινότητες και τέλος, η αίσθηση της αντιμετώπισης πρωτόγνωρων καταστάσεων. Πάντως η γενικότερη ποιμαντική της εκκλησίας κατά τον μεσοπόλεμο μπορεί να θεωρηθεί ως αμυντική έναντι των "εχθρών" της πίστεως και του έθνους, οι οποίοι ήταν: "...α) κομμουνισμός..., β) χιλιασμός, γ) ουνιτισμός, δ) αναβαπτισταί..., ε) Ευαγγελισταί, στ) σαββατισταί, ζ) άσεμνος κινηματογράφος, η) άσεμνοι θεατρικοί παραστάσεις, θ) ασεμνογραφήματα...ι) πάσα άλλη τάσις ή προπαγάνδα υπό οιονδήποτε τίτλον και όνομα φερομένη τείνουσα εις την διάσπασιν της εκκλησιαστικής και εθνικής ημών ενότητος"⁵⁹⁰. Επίσης πρέπει να επισημανθεί μία ιδιότυπη σύγχυση στο ιδεολογικό-νοηματικό πεδίο ανάμεσα στην κομμουνιστική ιδεολογία, το κίνημα του δημοτικισμού ή μαλλιαρισμού και του χιλιασμού⁵⁹¹.

Για πρώτη φορά (1925), στο κύριο άρθρο της τοπικής εφημερίδας της Βέροιας *Κρόταλος Βερροίας* παρουσιάζεται η πληροφορία, σύμφωνα με την οποία υπάρχει "*άναιδής κίνησις πού θέλει τό Τζαμί (Μεντρεσέ) σχολείον ή εύκτήριον οϊκον τών εύαρίθμων έκ Πόντου διαμαρτυρομένων*

587 Π. Καραμούζη, ό.π., 236.

588 Από το έτος 1920 η Εκκλησία της Ελλάδος συμμετέχει στην Οικουμενική κίνηση των εκκλησιών, το 1948 παίρνει μέρος στην πρώτη Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών στο Άμστερνταμ.

589 Η πολιτική εξουσία από την πλευρά της επεμβαίνει και καθορίζει τη στάση της έναντι των αλλοδόξων, συχνά μέσω της εκκλησίας της Ελλάδος. Για παράδειγμα το 1918, η εκκλησία της Ελλάδος δεν συμμετέχει στην οικουμενική συνδιάσκεψη των χριστιανικών εκκλησιών στην Ουψάλα της Σουηδίας (8-9-1918), επειδή ο Έλληνας κυβερνητικός αντιπρόσωπος στη Σουηδία, εκτιμούσε ότι πίσω από το συνέδριο βρισκόταν η Γερμανία που σκοπό είχε να επηρεάσει τα άλλα συμμαχικά κράτη. Το ίδιο όμως δεν συμβαίνει όταν η Αγγλικανική εκκλησία επιδιώκει αναθέμανση σχέσεων με την ελλαδική εκκλησία. Η κυβέρνηση Βενιζέλου θέλει την επικοινωνία, λόγω της φιλοαγγλικής πολιτικής, αλλά και της υποστήριξης που προσέφερε στον εθνικό αγώνα των Ελλήνων η Αγγλικανική εκκλησία, βλ. Π. Καραμούζη, ό.π., 158-9.

590 Έκθεση επισκόπων που υποβλήθηκε στη Σύνοδο, 9-10-1931, βλ. Θ. Στράγκα, ό.π., τ. Γ', 1877.

591 Αλεξάνδρου Σακελλαρίου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώτα εκτάκτου ανάγκης*, ό.π., 330 κ.ε.

*Εὐαγγελικῶν*⁵⁹². Συμβαίνει λοιπόν στη Βέροια ότι συνέβη και σε άλλες πόλεις, ιδιαιτέρως στη γειτονική Κατερίνη, οι πρόσφυγες ερχόμενοι στη νέα πατρίδα, δημιουργούν ευαγγελική κοινότητα.

Στο αρχείο της Ιεράς Συνόδου βρίσκουμε επιστολή του μητροπολίτου Πολυκάρπου προς την Σύνοδο (15-1-1929), όπου αναφέρει ότι από την πρώτη ημέρα που εγκαταστάθηκε στη Βέροια (1927), πληροφορήθηκε για την “*παρασυναγωγή*” ευαγγελικών. Αμέσως ενήργησε για την απαγόρευση των συγκεντρώσεων τους, μη εχόντων άδεια από το υπουργείο. Με την επιστολή του παρακαλεί την Σύνοδο να ενεργήσει ώστε να μην εκδοθεί άδεια ιδρύσεως ευαγγελικής εκκλησίας, αφού μόνο λίγες οικογένειες ήταν ευαγγελικοί⁵⁹³. Από τα αρχεία του Πρωτοδικείου Βεροίας πληροφορούμαστε για την ίδρυση της *Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας* με σκοπό πνευματικό την 19-10-1927⁵⁹⁴. Έκτοτε η παρουσία της στη πόλη μέχρι σήμερα είναι συνεχής.

Όσον αφορά αυτή την όψη της δράσης του μητροπολίτου Αλεξάνδρου, ο συγγραφέας της βιογραφίας του τονίζει εξ αρχής ότι η ανύστακτη μέριμνά του είχε ως αποτέλεσμα να μη σημειωθεί καμία προσηλυτιστική κίνηση παρά μεμονωμένα περιστατικά. Στο χωριό Αγία Μαρίνα υπήρξαν λίγα άτομα “*Σαββατιανοί*” εφοδιασμένοι με σχετική άδεια από το υπουργείο Παιδείας. Δημοσιεύεται η επιστολή διαμαρτυρίας για αυτό στον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και η εγκύκλιος του μητροπολίτη προς τους χριστιανούς της επαρχίας του με ημερομηνία 1η Μαρτίου 1952, στην οποία προτρέπει τους πιστούς να αποφεύγουν κάθε συναναστροφή με αυτούς και με τους ομοίους τους αιρετικούς⁵⁹⁵.

Ωστόσο, κατά το έτος 1958, λίγο μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου, από τοπική εφημερίδα πληροφορούμαστε την ύπαρξη τριών “*ξένων προς τήν Ὀρθοδοξίαν ἐκκλησιῶν*” οι οποίες “*τοῦ ποιμνίου τήν ἡρεμίαν ταραττοῦσι, μετ’ ἀπορίας διὰ τήν ὕπαρξιν τοῦ διερωτωμένου*”⁵⁹⁶.

Σε έγγραφο που εντοπίσαμε στο αρχείο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος με ημερομηνία 24 Οκτωβρίου 1943, ο Αλέξανδρος αναφέρει ότι όταν εγκαταστάθηκε στη μητρόπολη Βεροίας, άμεσα επισκέφθηκε τη Νάουσα, όπου διέμεινε αρκετές ημέρες. “*...Εἶτα προέβην εἰς ἐπισταμένην ἔρευναν καί ἐξέτασιν πρὸς διαπίστωσιν τῆς λυμαιομένης τήν πόλιν αἰρέσεως Λαναρά, περί ἧς ποιεῖται λόγον...ὁ ἀγαπητός ἐν Χριστῷ ἀδελφός Ἅγιος Ἐδέσσης κύριος Παντελεήμων, ὡς τοποτηρητής τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Βερροίας καί Ναούσης. Ἐκ τῆς γενομένης ἐξετάσεως ἀπεδείχθη ὅτι ὄντως ὁ αἰρετικός Θεόδωρος Λαναράς εἶχε σχηματίσει περί ἑαυτοῦ κύκλον ὁπαδῶν ἐκ συγγενῶν τοῦ γυναικῶν καί ἐκλεκτῶν ὑπαλλήλων τοῦ ἐργοστασίου του, συνήρχετο εἰς τακτᾶς ἡμέρας εἰς συναθροίσεις ἐν στενῷ κύκλῳ ἀναπτύσσων τάς αἰρετικές δοξασίας του, αἵτινες εἶναι κρᾶμα καί μίγμα πολλῶν ἀρχαίων αἰρέσεων. Δέν ἡσκήθη ὁμως προσηλυτισμός τῶν κατοίκων, ἴσως διότι τό ἔδαφος δέν ἦτο πολύ ἐπίδεκτικόν. Ἦθελε φαίνεται νά προπαρασκευάσει πρῶτον τά πνεύματα πρὸς ὑποδοχὴν τῆς αἰρέσεώς του. Ὁ ἐκραγεῖς ὁμως πόλεμος ἐματαίωσε τάς προσπάθειάς καί προσδοκίας του...θά παρακολουθήσωμεν ἀγρύπνως τήν κίνησιν καί ἐκδήλωσιν τῆς αἵρέσεως...*”⁵⁹⁷. Σύμφωνα με τον ερευνητή των αιρέσεων π. Αντώνιο Αλεβιζόπουλο, η κίνηση του βιομήχανου Θεόδωρου Λαναρά που κοιμήθηκε το έτος 1964, ονομαζόταν η Εκκλησία του Χριστού και ιδρύθηκε το 1911. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο επιφανής αρχιμανδρίτης Επιφάνιος Θεοδωρόπουλος (τότε λαϊκός) αφιέρωσε το πρώτο βιβλίο του (Ε. Θεοδωρόπουλου, *Αγία Γραφή και πονηρά πνεύματα*, Αθήνα 1956) στην αναίρεση της διδασκαλίας του Λαναρά που βρίσκεται στο βιβλίο του *Διάβολος δεν υπάρχει ως πνευματική οντότης*⁵⁹⁸.

592 Εφ. *Κρόταλος Βερροίας* 17 (12-7-1925).

593 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π. Στον τοπικό Τύπο συναντάμε δημοσιεύματα για δράση των αιρετικών ομάδων, όπως εφ. *Αστήρ Βερροίας* 83 (7-5-1928), 3, για τους Σαββατιανούς, όπου αναφέρεται ότι προσηλυτίστηκαν οι περισσότεροι κάτοικοι, ακόμα και ο ιερέας του χωριού Αγίας Μαρίνας. Επίσης, ό.π. (16-8-1926) υπάρχει αναφορά στους ευαγγελικούς.

594 Α. Περισοράτη, “Τα σωματεία της Νάουσας”, ό.π., 261.

595 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 87-88.

596 Εφ. *Ο Φρουρός της Ημαθίας* 93 (20-1-1958).

597 Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

598 Α. Αλεβιζόπουλου, *Εγχειρίδιο αιρέσεων και παραχριστιανικών ομάδων*, Αθήνα 1994, γ’ έκδ., 515-6, πρόκειται για αντιτριαδική-χιλιαστική κίνηση με ελάχιστους πιστούς.

Ο Αλέξανδρος ίσως ενήργησε και για τον αφορισμό του Θ. Λαναρά, αφού όταν με την 467 εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου γνωστοποιείται στους χριστιανούς ο επιβληθείς αφορισμός του, ο μητροπολίτης προεδρεύει της Συνόδου⁵⁹⁹. Ωστόσο στη βιογραφία του Αλεξάνδρου, η αναφορά στο πρόσωπο του βιομηχάνου Λαναρά είναι εγκωμιαστική και εξαιρείται η προσφορά του στην οικονομική ζωή της Νάουσας⁶⁰⁰.

Κεφάλαιο ΣΤ΄ Κατοχή και Αντίσταση

1. Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος

Η προσπάθεια κοινωνικής και οικονομικής ανόρθωσης διακόπτεται από τα δύσκολα χρόνια της περιόδου 1941-1944. Με την έναρξη των μαχών στη Βόρεια Ήπειρο εναντίον των Ιταλών, ο Πολύκαρπος μεριμνά όχι μόνο για το λαό της μητροπόλεώς του αλλά και για τους τραυματίες που καταφθάνουν στη Βέροια από το μέτωπο. Με δική του παρέμβαση, υφασματοπώλες της Βέροιας διαθέτουν επιδέσμους και ιδιωτικές κλινικές τίθενται αφιλοκερδώς στη διάθεσή τους⁶⁰¹. Πάντως, στο αρχείο της Συνόδου βρίσκουμε εκτενές υλικό, επιστολογραφία με θέμα την αναφορά του επάρχου Ημαθίας και του γενικού επιθεωρητή Νομαρχιών Μακεδονίας, για την άρνηση συμμετοχής του Πολυκάρπου σε μνημόσυνο για τους νεκρούς του πολέμου (1942). Το ζήτημα έφτασε μέχρι το γραφείο του Προέδρου της Κυβερνήσεως Κ. Λογοθετόπουλου, ο οποίος διεβίβασε την αναφορά του γενικού στην Σύνοδο. Η Ιερά Σύνοδος μάλιστα του ζήτησε εξηγήσεις. Του μνημοσύνου απείχε ωσαύτως και το “*Βλαχορουμανικόν στοιχείον*”⁶⁰².

Στις 6 Απριλίου 1941 η Ελλάδα δέχθηκε την επίθεση των Γερμανών. Ο ελληνικός στρατός στην πλειοψηφία του πολεμώντας στα βουνά της Αλβανίας δεν μπόρεσε να κρατήσει τον διμέτωπο αγώνα. Λίγες μέρες αργότερα οι γερμανικές τεθωρακισμένες μονάδες κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη. Η εγκατάσταση της γερμανικής διοίκησης στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκε την 1η Ιουλίου 1941⁶⁰³.

Η είδηση της κατάληψης της Θεσσαλονίκης από τους Γερμανούς τρομοκράτησε τους Βεροιώτες. Οι στρατιωτικές, αστυνομικές και δικαστικές αρχές της πόλης, εγκατέλειψαν την πόλη, η οποία βρέθηκε για κάποιο χρονικό διάστημα σε καθεστώς αναρχίας και ασυδοσίας. Κάποια εγκληματικά στοιχεία, εκμεταλλεζόμενα την κατάσταση, επιδίδονται σε έκτροπα, πλιάτσικα και κλοπές. Ενώπιον του κινδύνου μιας απόλυτης αναρχίας, συστήθηκε αυθόρμητα μία επιτροπή πολιτών, με σκοπό τη διοίκηση των τοπικών πραγμάτων, την ασφάλεια και τάξη, αναθέτοντας τη φρούρηση σε όργανα που η ίδια η επιτροπή συγκρότησε, μέχρι την επικείμενη παράδοση της πόλης στους Γερμανούς.

Την πρωτοβουλία και την ευθύνη για την πρόσκληση των προσώπων, που θα απάρτιζαν την προσωρινή διοίκηση της πόλης, ανέλαβε ο μητροπολίτης Πολύκαρπος και στη σύσκεψη που ακολούθησε την 9η Απριλίου του 1941 στο μητροπολιτικό μέγαρο προσκλήθηκε μεταξύ άλλων και

599 Βλ. *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ. Β΄, ό.π. Ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός είχε οριστεί αντιβασιλέας και δεν προήδρευε της Συνόδου σύμφωνα με τον Θ. Στράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος*, ό.π., τ. Δ΄, 2466.

600 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 60.

601 Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ. “Μητροπολίτης Βεροίας”, ό.π., 14. Πρόκειται για μαρτυρία των τέκνων του ιατρού Σταύρου Μουράτογλου που φονεύθηκε από τον ΟΠΛΑ Βεροίας τον Οκτώβριο του 1944 που δημοσιεύθηκε από τον Ηλ. Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, ό.π.: “Τον Απρίλιο του 1941 με παρέμβαση του Πολυκάρπου, οι τότε μεγαλοϋφασματοπώλες Τσαμπούρας κλπ. Έδωσαν δωρεάν υφάσματα για επιδέσμους στην ιδιωτική κλινική “Ελπίδα”, την οποία ο πατέρας μας είχε διαθέσει αφιλοκερδώς για περίθαλψη τραυματιών πολέμου”.

602 Αρχείο Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π. Η απουσία μάλιστα αυτή του μητροπολίτου, εκλήφθηκε ως απουσία από “...τάς επάλξεις τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ὃν διεξάγει ὁ ἑλληνισμός...”, ό.π.

603 Η “Μεγάλη Ιδέα” της ελληνοχριστιανικής Ελλάδος με την είσοδο των Γερμανών είχε καταρρεύσει, βλ. Ανδρέου Νανάκη, μητρ., “Εκκλησία Εθνάρχουσα, ό.π., 158.

ο τότε πρόεδρος της ισραηλιτικής κοινότητας Βεροίας Μεναχέμ Στρούμσα. Πλην του Πολυκάρπου και του Στρούμσα, συμμετείχαν ο δήμαρχος της πόλης Μιχάλης Χατζημιχάλης⁶⁰⁴ και οι Τσιράκογλου, Τσαλέρας, Τσικερδάνος (οι τέσσερις τελευταίοι αποτέλεσαν τη διοικούσα επιτροπή), καθώς και οι Μουράτογλου (ιατρός), Καραβίδας, Μιχ. Καπρίνης, Αντ. Πρωτοψάλτου, Γ. Χατζηδήμος, Γεώργ. Πράπας, Στ. Μπαζάκας και Γρηγοριάδης. Στη σύσκεψη αυτή αποφασίστηκε, για την αντιμετώπιση συνολικά της κρίσης, η σύνταξη και άμεση κυκλοφορία στην πόλη μιας προκήρυξης, με την οποία η διοικούσα επιτροπή απηύθυνε έκκληση προς όλους τους πολίτες, “...νά φιλοτιμηθῶν καί μή δημιουργήσουν οὐδέν ἔκτροπον, ἀλλά τούναντίον νά πειθαρχήσουν εἰς τήν ἐπιτροπήν καί τά ἐκτελεστικά αὐτῆς Ὅργανα συντελοῦντες εἰς τήν τήρησιν τῆς τάξεως...νά μή καταληφθῇ ὁ λαός ὑπό πανικοῦ, ἀλλά νά παραμένουν εἰς τήν πόλιν ἥσυχoi καθ’ ὅτι ὁ στρατός ὁ Γερμανικός ἀνήκων εἰς ἔθνος εὐγενές καί πεπολιτισμένον ἐγγυᾶται τήν ἀσφάλειαν τῶν κατοίκων...”, ενώ τέλος έκανε γνωστό ότι “...οἱ ταραχοποιοί καί διαπράττοντες ἔκτροπα θά καταγγελθῶσι εἰς τό γερμανικόν στρατοδικεῖον καί θά τιμωρηθῶσιν ἀσστηρῶς”⁶⁰⁵.

Δεν πρέπει βέβαια να ξεχνάμε, ότι ήδη η ιεραρχία της ελλαδικής εκκλησίας, στην προσπάθεια διασφάλισης και διατήρησης της υπάρχουσας τάξης, με την πολιτειοκρατική αιωνόβια πλέον παρέμβαση, και μάλιστα την πρόσφατη μεταξική, είχε συντελέσει στην οικοδόμηση μίας πολιτικο-κρατικής ιδεολογίας νομιμοφροσύνης στην πολιτική εξουσία. Διαφορετικά, ενδεχόμενη αλλοίωση της καθεστυκίας τάξης θα είχε ως αποτέλεσμα την "απώλεια" του κράτους και βέβαια του έλληνα πολίτη του⁶⁰⁶.

Την ίδια στιγμή που ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος αρνείται να ορκίσει την κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου, ο μητροπολίτης Πολύκαρπος συντάσει μία προκήρυξη, για την οποία μία πρώτη αντιμετώπιση του περιεχομένου της θα προκαλούσε ίσως σήμερα συνειρμικά μία εντύπωση ηττοπάθειας, πνεύματος υποταγής και υπονία μειοδοσίας. Σκεπτόμενοι όμως ψυχραιμότερα θα πρέπει να αναλογιστούμε την κρίσιμη κατάσταση και τους ήδη υπάρχοντες κινδύνους που προκαλούσε η αναρχία.

Κατά τον Γ. Λιόλιο, "σε μία κρίση πανικού από το άκουσμα της έλευσης του γερμανικού στρατού που οδήγησε τελικά στην αποδυνάμωση και απογύμνωση της πόλης από τις αρχές της, που είχαν άλλωστε τη θεσμική (αλλά και αλληλέγγυα ανθρώπινη) υποχρέωση προστασίας και περιφρούρησης της πόλης, λειτούργησαν άριστα τα αντανakλαστικά της τοπικής κοινωνίας και προκειμένου να αποφευχθούν αθλιότητες, βανδαλισμοί και πλιάτσικα από πολίτες και εγκληματικά στοιχεία (όπως συνέβη τις πρώτες ημέρες αποχώρησης των αρχών της πόλης) και κυρίως να αποφευχθεί βίαιη εισβολή των στρατιωτικών δυνάμεων στην πόλη, που θα προκαλούσε καταστροφές και αφανισμό ανθρώπινων ζώων, τα πιο επιφανή στελέχη της τοπικής κοινωνίας προσπάθησαν να συγκρατήσουν τα πανικοβλημένα πλήθη και στον κίνδυνο ανεξέλεγκτων επιπτώσεων για την τύχη της ίδιας της πόλης, επέλεξαν, με όση αξιοπρέπεια απέμενε σε μία απροστάτευτη πόλη, αφενός την αυστηρή περιφρούρηση της τάξης, με πρόχειρη πολιτοφυλακή που συνέστησαν για το λόγο αυτό, και την ειρηνική παράδοση της πόλης σε έναν ανίκητο τη στιγμή εκείνη εχθρικό στρατό⁶⁰⁷. Μάλιστα, μέλη της επιτροπής αυτής τις μεσημβρινές ώρες της 11ης Απριλίου 1941 έσπευσαν να προϋπαντήσουν το γερμανικό στρατό λίγα χιλιόμετρα έξω από την πόλη (στο ύψος της τάφρου 66), προκειμένου να διασφαλίσουν την ειρηνική είσοδο του στη Βέροια.

Λιγότερο γνωστή όμως τυγχάνει η προκήρυξη του προέδρου της Διοικούσης την πόλιν Επιτροπής μητροπολίτου Πολυκάρπου, με ημερομηνία 10 Απριλίου 1941, δηλαδή την επομένη της συναντήσεως, Προς όλους τους καταστηματάρχες της πόλεως Βεροίας, στην οποία αναφέρει τα

604 Ο Χατζημιχάλης είχε διοριστεί στη θέση του δημάρχου Βεροίας από τη μεταξική κυβέρνηση το Νοέμβριο του 1940 και παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι την έναρξη της κατοχής, οπότε παύθηκε από τα καθήκοντα του, για να αντικατασταθεί από τον διορισμένο από την κατοχική κυβέρνηση Προκόπη Καμπίτογλου. Ο Καμπίτογλου παρέμεινε στη θέση του δημάρχου της Βέροιας μέχρι την απελευθέρωση της πόλης, τον Οκτώβριο του 1944, οπότε ανέλαβε χρέη δημάρχου ο εαμόφιλος Κωνσταντίνος Ιωσηφίδης.

605 ΓΑΚ- Αρχείο Νομού Ημαθίας, Συλλογή Μιχάλη Αδαμίδη.

606 Π. Καραμούζη, Κράτος, εκκλησία και εθνική ιδεολογία, ό.π., 47.

607 Γιώργου Λιόλιου, Σκιές της πόλης, ό.π., 45.

εξής: “Διατάσσομεν, ἵνα ἀπὸ αὐριον 11ης τοῦ μηνός, ἀνοίξῃτε τὰ καταστήματα, καφενεῖα κλπ. Ἀπὸ ὥραν 8.30’ μέχρι 1ης μετὰ μεσημβρίαν καὶ τὸ ἀπόγευμα ἀπὸ 3ης μ.μ. Μέχρι 7.30’.

Οἱ μὴ συμμορφούμενοι θὰ καταγγέλωνται ὑπὸ τῆς περιπόλου, ἵνα ἐν καιρῷ τιμωρηθῶσιν αὐστηρότατα.

Νὰ προσέξωσιν οἱ καταστηματάρχαι νὰ μὴ ἐκκμεταλλευθῶσι τὴν περίστασιν καὶ αἰσχροκερδίσωσι, διότι θὰ εἶναι ὑπόλογοι”⁶⁰⁸.

Απὸ τὴν δευτέρα αὕτη προκήρυξη, μὴ δημοσιευμένη, διαφαίνεται ἡ ψυχραιμία τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἡ ωριμότητά του πάνω στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐκφραση γιὰ τὴν τιμωρία τῶν παραβατῶν -“ἐν καιρῷ” αὕτη τὴν φορὰ- ἀλλὰ καὶ ἡ πρόβλεψη τοῦ κινδύνου τῆς αἰσχροκέρδειας.

Οἱ γερμανικὲς δυνάμεις εἰσήλθαν στὴ Βέροια τὸ ἀπόγευμα τῆς 11ης Ἀπριλίου ἀπὸ τὴ βόρεια εἰσοδο τῆς πόλης (τὸν παλιὸ “φόρο”), ἀφ’ οὗ προηγουμένως πολλὰ σμῆνη αεροπλάνων ἐλέγχαν ἀπὸ ἀέρος ὅλη τὴν περιοχὴ. Στὶς πέντε τὸ ἀπόγευμα, μῆκαν στὴν πόλιν οἱ πρῶτοι μοτοσυκλετιστὲς καὶ ἀμέσως μετὰ τα ελαφρὰ καὶ βαρὲα ἄρματα. Τα πρῶτα στάθμευσαν στὴν πλατεία τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἐνῶ τα βαρὲα κατευθύνθηκαν στὴν πλατεία Ὡρολογίου. Ὁ λαὸς τοὺς υποδέχθηκε με ἀποστροφή καὶ ψυχρότητα. Ἡ πόλιν σοκαρισμένη καὶ τρομοκρατημένη παρακολουθοῦσε τὶς ἐξελίξεις, ἐκτὸς ἀπὸ μία μερίδα “ρουμανιζόντων” Βλάχων ποὺ οργάνωναν γιορτὴ καὶ τελετὴ υποδοχῆς τῶν ναζί στο ἐστιατόριο Ἀλτ, υψώνοντας δίπλα στὴ γερμανικὴ καὶ τὴ ρουμανικὴ σημαία.

Υπάρχει μία μαρτυρία ποὺ θέλει τὸν μητροπολίτη Πολύκαρπο στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1941 νὰ καταφεύγει στὴν Ἀθήνα λόγω τῶν πολεμικῶν γεγονότων, φοβούμενος γιὰ τὴν ζωὴ του, ὅπου θὰ διατηρεῖ οἰκία. Πρὶν τὴν ἀναχώρησή του, τὸ πρωὶ τῆς 3ης Φεβρουαρίου 1941 συνένταξε τὴν ιδιόγραφη διαθήκη του, καὶ στὶς 20-3-41 τὴν ιδιόγραφη κωδικοκλή του, τὶς ὁποῖες παρέδωσε στὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο καὶ στὸν δικηγόρο τῆς μητροπόλεως Ἰωάννη Γιαμά, προκειμένου νὰ τὶς φυλάξουν, καὶ μετὰ τὸ θάνατο του νὰ τὶς δημοσιεύσουν στὸ Πρωτοδικεῖο Βεροίας, ὅπως κι ἐγίνε. Στὴ Βέροια ἐπέστρεψε τὸ 1943⁶⁰⁹. Δὲν επιβεβαιώνεται ὁμῶς ἡ μακρὰ αὕτη ἀπουσία του ἀπὸ τὴ Βέροια, σύμφωνα με τὴ ἐρευνά μας. Πάντως, θεωρῶ πιθανὸ νὰ διατηροῦσε οἰκία καὶ νὰ μετέβαινε συχνὰ στὴν Ἀθήνα, ἴσως νὰ ζοῦσε τὸν περισσότερον καιρὸ ἐκεῖ, ἀλλὰ σίγουρα βρέθηκε στὴ Βέροια μέσα στὴ διετία 1941-43. Ἰσως συγχέεται καὶ ἡ συνοδικὴ του παρουσία κατὰ τὴν περίοδο 1942-43, ὅποτε καὶ σίγουρα θὰ διέμενε ἀρκετὸ διάστημα στὴν πρωτεύουσα.

608 ΓΑΚ- Ν. Ημαθίας, *Συλλογὴ Μιχάλη Ἀδαμίδη*.

609 Ευαγγελίας Χατζηκακίδου-Αγοράστη, “Ένας πατριώτης-ευεργέτης, Μητροπολίτης Βεροίας καὶ Ναούσης Πολύκαρπος Σακελαρόπουλος (1878-1943), εφ. *Τσαριτσάνη* 116 (Ἀπρίλιος 2010). Στὴν ιδιόγραφη διαθήκη του δωρίζει στὴ γενέτειρά του Τσαριτσάνη καὶ συγκεκριμένα στὴ Σχολικὴ Εφορία τοῦ Γυμνασίου τὴν τότε διώροφη πετρόκτιστη πατρικὴ του οἰκία, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλῆ Καρασιαντήρη, τὴν ὁποία ἀρχικὰ εἶχε ὀρίσει νὰ περιέλθει στὴν ἀδελφὴ του Ἀγλαΐα γιὰ νὰ τὴ νοικιάζει καὶ τὰ μισὰ ενοίκια νὰ τὰ δίνει στοὺς πτωχοὺς τῆς Τσαριτσάνης “*δια τὴν ψυχὴν τῶν γονέων μας καὶ τὴν ἰδική μου*”, μετὰ δὲ τὸ θάνατό του, τὰ ενοίκια ποὺ θὰ εἰσπράτονταν ἀπὸ τὴ Σχολικὴ Εφορία ἤθελε νὰ διατίθενται στοὺς ἀπόρους μαθητὲς τοῦ Γυμνασίου Τσαριτσάνης. Τὸ κτήριο τῆς οἰκίας του διατηρήθηκε σὲ καλὴ κατάστασι, φιλοξένησε τὴν Χωροφυλακὴ, τὸ Λύκειο, καὶ σήμερα τοὺς πολιτιστικὸς συλλόγους (Μορφωτικὸ, Γυναικῶν, Ἱπτικὸ Ὀμιλο Τσαριτσάνης), βλ. ὅ.π. Ὁ Δήμος Τσαριτσάνης ἔδωσε σὲ ὁδὸ τὸ ὄνομά του. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἤδη ἀπὸ τὴν 28η Ὀκτωβρίου 1940 ἡ Σύνοδος ζήτησε ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς ποὺ ἀπουσίαζαν ἀπὸ τὶς μητροπόλεις τοὺς με ἀδεία, νὰ ἐπιστρέψουν ἀμέσως καὶ νὰ ἀναλάβουν τὰ καθήκοντά τους. Επειδὴ ὁμῶς δὲν ὑπῆκουσαν, στὶς 4 Ἰανουαρίου 1941, δημοσιεύθηκε Ἀναγκαστικὸς Νόμος γιὰ τὴ λήψη ἐκτάκτων μέτρων στὴ διοίκηση τῆς ἐκκλησίας, ποὺ προέβλεπε παύση ἢ ἐκπτώση ἀπὸ τὸ ἀξίωμα, με συνοπτικὲς διαδικασίες, τῶν κληρικῶν οἰοῦντιδήποτε βαθμοῦ, ἐφόσον κρινόταν ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται ἐπαρκῶς στὶς πολεμικὲς περιστάσεις (βλ. *Ἐκκλησία* 2, 25-1-41, 9-10). Ὁ Χρυσάνθος παραδεχόταν ὅτι ἡ στάσι ὀρισμένων ἀρχιερέων ἦταν ἀπογοητευτικὴ: “*Ὁ νόμος τῆς 4ης Ἰανουαρίου 1941 δὲν ἐγίνε δια τοὺς καλοὺς ἱεράρχας ἀλλὰ δια τοὺς κακοὺς ποιμένας, οἱ οὗτοι δυστυχῶς ὑπάρχουσι καὶ παρ’ ἡμῖν, ὡς ἀπέδειξεν ἡ μικρὰ προ τῆς καταστροφῆς φυγὴ ποιμένων εγκαταλιπόντων τὰ ἴδια πρόβατα. Επετεύχθη δὲ πράγματι δια τοῦ νόμου τούτου νὰ καθηλωθῶσι εἰς τὰς θέσεις τῶν οὗ συχνὰ ἐρχόμενοι εἰς Ἀθήνας ἀρχιερεῖς καὶ νὰ ἐκτελῶσι τὸ καθήκον τῶν εἰς τὰς κρίσιμους στιγμὰς τῆς ἱστορίας*”, ΕΛΙΑ Ἀθῆνας, Ἀρχεῖο Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου, φ.7, ὑποφ. 7.2, 17 Ὀκτωβρίου 1941, στο Θ. Τσιρώνη, *Ὁ πολιτικὸς λόγος*, ὅ.π., 275-277.

2. Η δράση του μητροπολίτου Πολυκάρπου στην Κατοχή και ο θάνατός του

Στις 2 ή 3 Ιανουαρίου 1943, ο μητροπολίτης Πολύκαρπος, αν και ταλαιπωρείται από νεφροπάθεια, συμμετέχει στη συνεδρίαση του Εθνικού Συμβουλίου⁶¹⁰ που πραγματοποιείται στη Θεσσαλονίκη υπό την προεδρία του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γενναδίου, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που δημιουργούσε η δράση αντιστασιακών ομάδων στην περιοχή Ολύμπου⁶¹¹. Επρόκειτο για δράση του ΕΑΜ που προμήνυε την επανεμφάνιση των Βουλγάρων που ζητούσαν ευκαιρία να δράσουν στη Μακεδονία. Πιθανή επανεμφάνιση των Βουλγάρων θα είχε και ως συνέπεια μαζικές φυγές μακεδόνων προς την παλαιά Ελλάδα. Το Εθνικό Μακεδονικό Συμβούλιο συγκροτήθηκε από ιεράρχες της Μακεδονίας, νομάρχες, επάρχους, εκπροσώπους των ανωτέρων δικαστικών, αστυνομικών και δημοτικών αρχών υπό την προεδρεία του Θεσσαλονίκης⁶¹². Το Συμβούλιο συγκροτήθηκε εν γνώσει και με την ανοχή των Γερμανών. Σημαντική μορφή του Συμβουλίου ήταν ο Α. Χρυσόχοου, πρώην επιτελάρχης του Τσολάκογλου και γενικός επιθεωρητής νομαρχιών (και διευθυντής της Υπηρεσίας Πληροφοριών και Λαϊκής Διαφώτισεως από το 1942), ενώ συνεργάτης του και μέλος του Συμβουλίου ήταν ο νομάρχης Πέλλης Γ. Θέμελης που είχε εκδόσει προκήρυξη στην οποία έγραφε: *“Ο εγείρων τα όπλα κατά των Γερμανών δεν είναι Έλλην...”*⁶¹³.

Κατά τον Γ. Καφταντζή, το “παιχνίδι” Γερμανών-Βουλγάρων, ανησυχούσε τους Έλληνες συνεργάτες τους που διακρίνονταν για τον “τυφλό σωβινισμό” τους, και έτσι το εκμεταλεύονταν. Εξάλλου, *“τα περισσότερα στελέχη του συνεδρίου ήταν καθοδηγητές προδοτικών και αντιδραστικών οργανώσεων και οι ενέργειές τους υπαγορεύονταν από τους Γερμανούς”*⁶¹⁴.

Στη συνεδρίαση αποφασίζεται να σταλεί μία επιτροπή, αποτελούμενη από τον Πολύκαρπο και τον Κοζάνης Ιωακείμ, *“...υπό τήν κάλυψιν ιεραρχικής περιοδείας, διά νά μή δημιουργηθοῦν ὑποψίες...πρός συνάντησιν τῶν ἐπὶ κεφαλῇς τῶν συμμοριῶν καί νά πείσουν τούτους, ὅπως μή προωθήσουν τήν δράσιν των βορρείως τοῦ Ὀλύμπου, διά τόν ἐπικρεμáμενον κίνδυνον εἰσβολῆς τῶν βουλγαρικῶν στρατευμάτων”*⁶¹⁵. Ο σκοπός λοιπόν ήταν η απομάκρυνση της δράσης συμμοριών στη Μακεδονία, οι οποίες είχαν πλησιάσει ήδη τα σύνορα Θεσσαλίας-Μακεδονίας, για να μη δοθεί αφορμή αναμίξεως των Βουλγάρων *“ὑπό τύπον διώξεως τῶν συμμοριῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Γερμανικῶν μονάδων”*⁶¹⁶. Δεν θα προλάβει όμως να ολοκληρώσει αυτήν την αποστολή. Υπέκυψε στην ασθένειά του τον Φεβρουάριο του 1943 στην Ιερά Μονή αγίου Αθανασίου Σφηνίτσας⁶¹⁷. Από άλλη πηγή ωστόσο, η αποστολή έγινε, όμως τι ειπώθηκε μεταξύ μητροπολιτών και ανταρτών δεν το ξέρει κανείς. Όμως η εισβολή και αργότερα η εξάπλωση των ανταρτών στη Μακεδονία δεν αποφεύχθηκε, ίσως και να προκλήθηκε από την επίσκεψη, γιατί απεκάλυπτε την αδυναμία των Γερμανών. Αδιευκρίνιστη παραμένει η αθέλητη ή θελημένη συμβολή των δύο μητροπολιτών στα

610 Βλ. Κωνσταντίνου Μπόνη, *Η Φλώρινα κατά την κατοχήν*, Θεσσαλονίκη 1982, 67.

611 Σύμφωνα με τα ενθυμήματα του Κωνσταντίνου Μπόνη, νομάρχη Φλωρίνης (1941-44) που δημοσιεύθηκαν στο *Η Φλώρινα κατά την κατοχήν 1941-1944*, ό.π., κατά το 1942 διεδίδετο στην περιοχή της Φλώρινας ότι στη νότια του Ολύμπου περιοχή, κατεχόμενη από τους Ιταλούς, δρούσαν σώματα ενόπλων οργανώσεως με το όνομα ΕΑΜ (εθνικό απελευθερωτικό μέτωπο), *“ὀνομασία τήν ὁποίαν δέν ἐγνώριζαμεν”*.

612 Α. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις του ΚΚΕ*, βιβλίον Α', Θεσσαλονίκη 1949, 43.

613 Γ. Καραγιάννη, *Η εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, ά.τ.χ., 29-30.

614 Γ. Καφταντζή, *Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στον καιρό της Κατοχής*, Θεσσαλονίκη, ά.χ., 87, 91

615 Κ. Μπόνη, ό.π., 68. Επίσης Α. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις του ΚΚΕ*, βιβλίον Α', Θεσσαλονίκη 1949, 44.

616 Κ. Μπόνη, ό.π., Πρώτος έλαβε το λόγο ο Κοζάνης Ιωακείμ που είχε έλθει σε συνάντηση με τον στρατηγό Καϊμπαλή και εξέθεσε τα των συνεννοήσεών του.

617 Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ., “Μητροπολίτης”, ό.π., 14. Κατά τη μαρτυρία συγγενούς του, βλ. Ηλ. Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, ό.π., ο θάνατος οφειλόταν σε κρύωμα ή δηλητηρίαση, μολονότι στα τέλη του ήταν ασθενικός, στα καθήκοντά του ήταν συνεπέστατος.

γεγονότα⁶¹⁸. Το ορθότερο είναι ότι ο Πολύκαρπος πέθανε προτού μεταβεί στον Όλυμπο.

Από την άλλη πλευρά, ο Πολύκαρπος χαρακτηρίστηκε και ως ο πρώτος αντιστασιακός της Ημαθίας, αφού, σύμφωνα με τον Ναουσαίο Καπετάν Κατσώνη (Αδαμίδη Φιλώτα), στα τέλη του Γενάρη του 1943 αποφασίστηκε από τις οργανώσεις της πόλης να βγούν αντάρτες στο Βέρμιο, και σύμφωνα με τον Βεροιώτη Γιάννη Γαλλίκα η πρώτη μάχη δόθηκε τον Μάρτη του 1943 στα υψώματα του Τριλόφου Βεροίας. Ο ιατρός Ανέστης Ανδρεάδης, Επονίτης το 1942, γράφει: “*Πολλοί (μαθητές λυκείου) οδηγήθηκαν βίαια στη γερμανική κομαντατούρ με πρόσχημα την ανάκριση. Προς αιώνια τιμή του, ο τότε, γερμανομαθής μητροπολίτης Βέροιας κ.κ. Πολύκαρπος με τις δυναμικές παρεμβάσεις του, απέτρεψε πολλές φορές το χειρότερο*”⁶¹⁹. Τον δε Ιανουάριο του 1944, ένα βουλγαρικό σύνταγμα (με άδεια των Γερμανών) μπήκε στο νομό Φλωρίνης. Με εντολή της βουλγαρικής διοίκησης συλλαμβάνεται μεταξύ άλλων ο χειροτονηθείς από τον Πολύκαρπο παπα-Γιάννης Τζήκας, ιερέας στο Τσεγάνι Εδέσσης και υποβάλλεται σε φρικτά βασανιστήρια που τα περιγράφει ο πολιτευτής και συγγραφέας Γεώργιος Μόδης με αιτιολογικό ότι έδρασε μαζί με τον Πολύκαρπο υπέρ της ελληνικής προπαγάνδας⁶²⁰.

Η παραπάνω μαρτυρία του Α. Ανδρεάδη είναι από τις ελάχιστες για την στάση του Πολυκάρπου έναντι των Γερμανών, σε αντιθεση με τις πληθωρικές αναφορές για την πολύ καλή σχέση του μητροπολίτου Αλεξάνδρου. Θα θέλαμε όμως να υπογραμμίσουμε σε αυτή τη συνάφεια, τη σχέση που φέρεται να έχει ο Πολύκαρπος με τον Μανώλη Σμυρλή. Ο Μ. Σμυρλής είναι ο εκδότης και διευθυντής της τοπικής εφημερίδας *Μακεδονική Ηχώ* που εκδίδεται στη Βέροια κάθε εβδομάδα από το 1935 μέχρι το 1942. Οι αντιλήψεις του ήταν εθνικοσοσιαλιστικές, στην προμετωπίδα της η εφημερίδα συστηνόταν ως “*όργανο των αρχών του Νέου Κράτους*”. Ο Σμυρλής είχε έντονη δημοσιογραφική παρουσία στη Θεσσαλονίκη με την εφημερίδα *Φως* και στη συνέχεια ως εκδότης διαφόρων εντύπων από το 1931. Το 1944 εκτελέστηκε από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ⁶²¹.

Στην εφημερίδα του Σμυρλή *Μακεδονική Ηχώ* της Βέροιας, θα δημοσιευτούν κατα καιρούς τρία-τέσσερα άρθρα του δικηγόρου Βεροίας Νικολάου Ζωγράφου, επίσης εθνικοσοσιαλιστή, πρωτεργάτη της ΕΕΕ στη Βέροια, δεδηλωμένου γερμανόφιλου ήδη από τον Α΄ Παγκόσμιο. Με την έναρξη της Κατοχής, δημοσιεύει αυτά τα άρθρα υπέρ της Γερμανίας, προετοιμάζοντας το έδαφος για τη συμμετοχή του τελικά σε μία επιτροπή για την πολιτική πρωτοβουλία συνεργασίας μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας⁶²², επιφορτίστηκε δε με χρέη γενικού γραμματέα-μέλους της Διεύθυνσης Μελετών και επικεφαλής της Διεύθυνσης Οικονομικών και Προπαγάνδας στο εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα του Πούλου⁶²³. Σύμφωνα δε με τη μαρτυρία του μητροπολίτου Αλεξάνδρου στην Έκθεση προς τη Σύνοδο για τα πεπραγμένα στο διάστημα της Κατοχής, ο Ζωγράφου ήταν αυτός που “*ώς*

618 Αθανασίου Καλλιανιώτη, *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1943)*, Θεσσαλονίκη 2000 (μεταπτυχιακή εργασία στον τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας τμήματος Ιστορίας και Λαογραφίας ΑΠΘ), 54. Για την αποστολή των μητροπολιτών βλ. Αθανασίου Ι. Χρυσόχδου, *Οι Γερμανοί εν Μακεδονία*, βιβλίο Ε΄, Θεσσαλονίκη 1962, 301-2. Ο Χρυσόχδου αναφέρει στο *Η Κατοχή εν Μακεδονία*, Α΄, 44-5, “*Ως ήτο επόμενο, το ΕΑΜ ή μάλλον το κατευθύνον τούτο ΚΚΕ, προβάλλον ότι πρό του απελευθερωτικού σκοπού δέον να παρορώνται οι εθνικοί κίνδυνοι, ουδεμίαν εδέχθη συζήτησιν...*”.

619 Η. Χασιώτη, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, *ό.π.* Είναι άραγε το περιστατικό που αναφέρει ο Σ. Σβαρνόπουλος (βλ. παρακάτω) ή το πιθανότερο πρόκειται εδώ για σύγχυση με τον Αλέξανδρο; Αμφότεροι πάντως δεν ήταν γερμανομαθείς, σε αντίθεση με τον Σωφρόνιο Σταμούλη.

620 *ό.π.*

621 Γ. Λιόλιου, *ό.π.*, 58.

622 Γ. Λιόλιου, *ό.π.*, 58. Ο Ζωγράφος μαζί με τον Βαφειδή (μέλος της ΕΕΕ) στο μεσοπόλεμο εκδίδουν την εφ. *Βέρροια*. Οι πρώτες φωνές υποστήριξης προς τον εθνικοσοσιαλισμό ακούστηκαν στη Μακεδονία ήδη από το 1933, βλ. Σ. Δορδανά, *Έλληνες εναντίων Ελλήνων, ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-44*, *ά.τ.χ.*, 43.

623 Σ. Δορδανά, “Αντικομμουνιστές οπλαρχηγοί στη γερμανοκρατούμενη Κεντρική Μακεδονία”, στο Ν. Μαραντζίδη (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι, αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα 2006, 69, Σ. Δορδανά, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων*, *ό.π.*, 127, 135 κ.ε., όπου και περισσότερα. Οι πληροφορίες για τη δράση του Ζωγράφου βασίζονται στο απολογητικό του υπόμνημα κατά τη δίκη του, που βρίσκεται στο αρχείο του Εφετείου Θεσσαλονίκης, βλ. *ό.π.*

λέγεται” βοήθησε το ρουμανικό προξενείο στον καταρτισμό του καταλόγου των πολιτών που συλλήφθηκαν στη Βέροια. Το 1933, στη δίκη του Μ. Σμυρλή για συκοφαντική δυσφήμιση του στρατιωτικού διοικητή της Βέροιας (στην οποία και καταδικάστηκε), συνήγοροι υπεράσπισής του ήταν ο Γ. Γουδής και ο Ζωγράφος⁶²⁴.

Η εφημερίδα *Μακεδονική Ηχώ* αρχίζει να εκδίδεται στα ιδιόκτητα τυπογραφεία της οικογένειας Σμυρλή μετά την παύση της αντιβενιζελικής εφημερίδας *Ελεύθερος Λόγος* (1928-1935). Ο εκδότης αυτής ήταν ο αδελφός του Θ. Σμυρλής που διετέλεσε και πρόεδρος της τοπικής ΕΕΕ (διευθυντής της εφημερίδας ο Μ. Σμυρλής σύμφωνα με το ανωτέρω δημοσίευμα του *Αστέρα*), και στο φύλλο της 12 Αυγούστου 1929 δημοσιεύεται υμνητικό άρθρο για τη δράση του Πολυκάρπου⁶²⁵.

Αλλά και στην *Μακεδονική Ηχώ* δημοσιεύεται μήνυμα του Πολυκάρπου για το Πάσχα. Κατά τον ερευνητή του τοπικού Τύπου Χ. Σκούπρα, το γεγονός ότι κυκλοφορεί η εφημερίδα κατά το καθεστώς Μεταξά, σημαίνει ότι διατηρεί ανεκτική ή υποστηρικτική στάση, πιθανώς δε είναι η μοναδική εφημερίδα της Βέροιας που εκδίδεται στην Κατοχή⁶²⁶. Στην *Ιστορική Μονογραφία Δημήτριος Ρακτιβάν* που γράφει ο Μ. Σμυρλής και εκδίδεται το 1938, συναντάμε επαινετικό προλογικό σημείωμα του Πολυκάρπου⁶²⁷. Έτσι, ενδιαφέρον αποκτά η συμμετοχή του Πολυκάρπου στο Εθνικό Συμβούλιο, όπου και του ανατίθεται ο σημαντικότερος ρόλος για επικοινωνία με τα ανταρτικά σώματα του Ολύμπου, μαζί με τον Κοζάνης. Η σπουδαιότερη μορφή του συνεδρίου, ο Α. Χρυσόχου, στις αρχές του 1944, θα τεθεί αρνητικά έναντι του Α. Βήχου, ο οποίος συγκρούστηκε με τον Ζωγράφο, προφανώς για τη διεκδίκηση της θέσης του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας⁶²⁸. Ήταν άραγε η κλήση και συμμετοχή του Βεροιάς στην αποστολή του Ολύμπου, το αντίπαλον (εθνικόφρων) δέος έναντι του Κοζάνης, επιθυμία των Χρυσόχου και Ζωγράφου;

3. Η Αντίσταση, ο ρόλος του κλήρου, η απελευθέρωση

Η γερμανική Κατοχή ήταν ανασταλτικός παράγοντας στην πρόοδο του τόπου και προκάλεσε την εθνική αντίσταση του λαού της Ημαθίας που από τον Ιανουάριο του 1942 συγκρότησε εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις σε κάθε πόλη και κοινότητα του νομού. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής έδρασαν στην περιοχή της Βεροιάς ένοπλα τμήματα του ΕΛΑΣ και συγκεκριμένα το 16ο Σύνταγμα ΕΛΑΣ Βερμίου.

Πριν αναφερθούμε στη στάση του κλήρου, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η αρνητική κριτική έναντι της επίσημης εκκλησίας, μία προκατάληψη των ερευνητών (ιδίως της Αριστεράς) έναντι της στάσης του ανώτερου αλλά και κατώτερου κλήρου, προέρχεται σημαντικά ήδη από το

624 Εφ. *Αστήρ Βεροιάς* 240)127 (17-5-33), 1.

625 Πληροφορία που αντλώ από τον Χ. Σκούπρα, *Όψεις και τομές*, ό.π., 26. Δυστυχώς, μέχρι τώρα δεν μπόρεσα να εντοπίσω το δημοσίευμα, ο Σκούπρας αναφέρει για την ύπαρξη σωζόμενων φύλλων αυτής της εφημερίδας, ότι εντοπίζονται αφενός μεν σε ιδιωτικό αρχείο, αφετέρου ότι δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες, ό.π., 29.

626 Χ. Σκούπρα, *Όψεις και Τομές*, ό.π., 27. Το φύλλο της εφημερίδας με το άρθρο του Πολυκάρπου είναι υπ. αριθμ. 153 (13-4-1939). Ωστόσο ο Ζωγράφος διώχθηκε από το καθεστώς Μεταξά.

627 Βέροια 1938, σ. 13.

628 Δ. Δορδανά, ό.π., 69 κ.ε. Εκείνο ακριβώς τον καιρό κατά τον Σ. Δορδανά, "ο Ζωγράφος θεωρείται ότι βρίσκεται στην περίοδο παντοδυναμίας του, είναι ο άνθρωπος-κλειδί για την επιτυχία των γερμανικών σχεδίων υπαγωγής όλων των Ελλήνων εθνικοσοσιαλιστών σε ένα κοινό πολιτικό φορέα, καλείται να φέρει σε επαφή και να συντονίσει τους στρατιωτικούς και πολιτικούς συνεργάτες των Γερμανών, κατά τη δίκη του κατηγορείται ως το "μεγάλο αφεντικό", ως πρώτος στην ιεραρχία", βλ., *Έλληνες εναντίον Ελλήνων*, ό.π., 142-3, 317. Πάντως κατά το 1942-3, όταν πραγματοποιείται το Εθνικό Συμβούλιο, ο Ζωγράφος αγωνίζεται ακόμα για να ανέλθει. Εξάλλου δεν εντοπίζεται μαρτυρία για άμεση σχέση μεταξύ Χρυσόχου και Ζωγράφου, αφού ο Χρυσόχου, αν και κινήθηκε στον ιδεολογικό χώρο που ενίσχυσε από το 1944 τους ενόπλους αντικομμουνιστές, παρόλα αυτά φρόντισε να κρατηθεί σε ικανή απόσταση και να μην εκτεθεί, τουλάχιστον φανερά, κάτι που η μεταπολεμική του τύχη απέδειξε πως αποτελούσε σώφρονα επιλογή (ακόμα και όταν βρέθηκε όμηρος του ΕΛΑΣ).

μεσοπόλεμο, την μεταξική δικτατορία, η οποία ανάγωντας την εκκλησία σε συστατικό στοιχείο του Νέου Κράτους της 4ης Αυγούστου, προωθώντας την αντίληψη του ελληνοχριστιανισμού άκριτα και αδιακρίτα, ο κλήρος τοποθετείται στο πλευρό της επίσημης πολιτικής ιδεολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι για την είσοδο στο κλήρο ή ακόμα και για μία θέση εκκλησιαστικού επιτρόπου, απαιτούνταν πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων. Η προέλευση λοιπόν αυτών των ανθρώπων από ένα ιδεολογικοπολιτικό χώρο, αυτόν των “εθνικοφρόνων” ή “νομιμοφρόνων” πολιτών, είχε ως συνέπεια να ταυτιστεί η εκκλησία στη συνείδηση των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων, ως ένα τμήμα και κομμάτι του δικτατορικού εθνικισμού και άρα αντιπάλου της αριστεράς (η οποία για πρώτη φορά στο μεσοπόλεμο με τον τρόπο αυτό είχε τεθεί, ως αντιθρησκευτική ιδεολογία, και επίσημα εκτός εκκλησίας)⁶²⁹.

Στο νομό Ημαθίας η Αντίσταση οργανώθηκε ήδη λίγους μήνες μετά την εισβολή των Γερμανών. Στην αρχή ήταν μικρές αντάρτικες ομάδες αποτελούμενες από αξιωματικούς του ελληνικού στρατού που είχε διαλυθεί, έπειτα όμως με την ευρύτερη συμμετοχή από τα λαϊκά στρώματα, σύμφωνα με έκθεση δράσης του ΕΑΜ, στην περιοχή Βεροίας θα φτάσει τις 25.000 μέλη, από αυτά 8.000 ήταν στην ΕΠΟΝ και 1.000 στον εφεδρικό ΕΛΑΣ⁶³⁰.

Μερίδιο στη πάλη του λαού με τον κατακτητή έχει σίγουρα και ο κλήρος. Κοντά στο λαό και τα προβλήματα του, αναμφίβολα είχε τη δική του συμμετοχή στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Στη Νάουσα οι Γερμανοί το 1944 πυρπολούν τα κελιά της ιστορικής μονής Προδρόμου, επειδή οι μοναχοί προσέφεραν άσυλο στους αντάρτες⁶³¹. Ο συγγραφέας και ερευνητής Αλέξανδρος Χατζηκώστας, υποστηρικτής της Αριστεράς, στη μελέτη του *Η εθνική Αντίσταση στο νομό Ημαθίας*, αναφέρει ότι “για την προσφορά του κλήρου στο νομό Ημαθίας με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία οδηγούμαστε σε αντιφατικά συμπεράσματα”. Αναφέρει χαρακτηριστικές περιπτώσεις κληρικών προσκείμενων στον ΕΛΑΣ, όπως του ηγουμένου της μονής Μουτσαλά (Μουτσάλη) Σφηκιάς Ιωακείμ Βακράτα και του ιερέως της Σφηκιάς. Κατά την επίσκεψη μονάδας του ΕΛΑΣ στη Σφηκιά ο ηλικιωμένος ιερέας είπε: “Σήμερα έχουμε στο χωριό μας και στο βουνό ανάσταση...χτυπήστε τις καμπάνες, έρχονται τα παιδιά μας, οι αντάρτες του ΕΑΜ”⁶³². Ο δε ηγούμενος τους υποδέχτηκε λέγοντας: “Διαδίδουν αυτοί που δεν πιστεύουν στο θεό και δεν σέβονται ούτε την πατρίδα, ούτε την οικογένεια, αλλά έχουν δοσμένη την ψυχή τους εις τα αργύρια του μαμωνά, πως τάχα καταργείτε την θρησκεία και την οικογένεια. Εμείς όλοι ξέρουμε ποιοι τα λένε και γιατί τα λένε. Για να κλείσω τα αισχρά στόματα τους, εγώ αποφασίζω να καταταγώ αυτή τη στιγμή στο τμήμα σας. Να πολεμήσω τους κατακτητές μα και τους προσκυνημένους με το τουφέκι...”⁶³³. Η διοίκηση του σώματος δέχτηκε τον ηγούμενο που τότε ήταν 50 ετών και καταγόταν από τη Λειβαδιά. Όπως αναφέρει ο Κικίτσας στο *Χμεραρχία του ΕΛΑΣ*, “έχαιρε μεγάλου σεβασμού στα χωριά των Πιερίων, ήταν παρ’ όλα τα χρόνια του σβέλτος σαν ζαρκάδι, πηδούσε, έριχνε στο λιθάρι και το έλεγε η καρδιά του στο τουφέκι. Ο ιερωμένος αυτός αντάρτης στάθηκε υπόδειγμα αγωνιστή στη διάρκεια του αγώνα”⁶³⁴.

Άλλη περίπτωση είναι αυτή του εφημερίου του ναού Αγίου Μηνά Ναούσης παπα-Χρήστου, ο οποίος κατά την κατάληψη της Νάουσας (31 Μαρτίου 1943) από τον ΕΛΑΣ μίλησε στους κατοίκους και έπειτα ακολούθησε τους αντάρτες. Την μαρτυρία τη διαζώσκει ο Π. Δεινόπουλος, αυτόπτης μάρτυς των γεγονότων: “Άλλη συγκέντρωση στην πλατεία της παλιάς Ηλεκτρικής Εταιρίας, από τα σκαλοπάτια της οποίας μιλούσε ο εφημέριος του Αγίου Μηνά Παπαχρήστος. Κραδαίνοντας το όπλο και υψώνοντας τη φωνή του, έδιδε την εντύπωση ενός νεώτερου δεσπότη “Παλαιών Πατρών Γερμανού”. Οι παλαιότεροι χειροκροτούσαν, ενθουσιάζονταν μέρες του 1912 και του Μακεδονικού

629 Π. Καραμούζη, *Κράτος, εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, ό.π., 384.

630 Ν. Μαραντζίδη, *Οι Μικρές Μόσχες*, ό.π., 177. Πρόκειται για την “Έκθεση δράσης του ΕΑΜ στις περιφέρειες Γιαννιτσών, Εδέσσης, Βεροίας, Κατερίνης και Σερβίων”, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας/692/φ.3.

631 Γ. Στογιόγλου, ό.π. 80.

632 Περί το 1953, σύμφωνα με τον Ν. Θεοφίλου, *Αλέξανδρος*, ό.π., παράρτημα, εφημέριος Σφηκιάς είναι ο Βασίλειος Τρομπούκης.

633 Α. Χατζηκώστα, *Η εθνική Αντίσταση*, ό.π., 47-8

634 ό.π.

Αγώνα, ενώ οι μαθητές του Λαπείου, πίστευαν ότι ήρθε η ώρα να πραγματοποιηθεί το ανέβασμα του θεατρικού έργου του Σπύρου Μελά “Ο Παπαφλέσας”, που τους δίδασκε ο γυμναστής τους Ιω. Τζαναβάρας, αλλά το είχαν απαγορεύσει οι Γερμανοί...”⁶³⁵. Μετά την ανακατάληψη της πόλης από τους Γερμανούς, ο ιερέας επανήλθε αξιοποιώντας την αμνηστία στους “παρασυρθέντες” που έδωσαν οι Γερμανοί, “επανέρχεται με σκουμμένο το κεφάλι ο Παπαχρήστος, παίρνει “συγχωροχάρτι” και τελικά έφυγε στη Θεσσαλονίκη όπου παρέμεινε εφημέριος του αγίου Μηνά μέχρι το θάνατό του σε αυτοκινητιστικό. Ο ιερέας εξήγησε το λόγο που τον έκανε να αποσυρθεί από την δράση του ΕΛΑΣ. Όπως είπε, απογοητεύτηκε όταν θέλησε να τελέσει την ακολουθία των Χαιρετισμών και αντιμετώπισε την ειρωνεία των Ελασιτών⁶³⁶.

Υπήρξαν και περιπτώσεις συνεργατών των Γερμανών, όπως του εφημερίου του ναού Παναγίας Ναούσης παπα-Γρηγόρη (Παπα)Μιχαλόπουλου, ο οποίος συγχρόνως εκτελούσε και καθήκοντα δημάρχου, τοποθετημένος από τους Γερμανούς, από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής τους. Όταν κάποιες γυναίκες πήγαιναν στη μονή Προδρόμου, είδαν στρατοπεδευμένες δυνάμεις του ΕΛΑΣ, τον ενημέρωσαν και αυτός με τη σειρά του τους Γερμανούς, οι οποίοι κύκλωσαν το μοναστήρι, μόνο δύο άνδρες μπόρεσαν να γλιτώσουν. Την πληροφορία τη διασώζει ο Φιλώτας Αδαμίδης, γνωστός ως Καπετάν Κατσώνης, και αναφέρεται στον ως άνω κληρικό με τα εξής: “Ο ρασοσοφόρος αυτός προδότης, που ντρόπιασε τον ελληνικό κλήρο...”⁶³⁷. Στις 10 Σεπτεμβρίου 1944, την ημέρα που έφυγαν οι Γερμανοί από τη Νάουσα, η ομάδα της ΟΠΛΑ Νάουσας, συνέλαβε και έσφαξε τον ιερέα⁶³⁸. Πάντως ο μητροπολίτης Αλέξανδρος στην Έκθεσή του προς τη Σύνοδο, αναφέρει ότι και ο εν λόγω κληρικός φονεύθηκε άνευ λόγου και αιτίας. Ο Α. Χατζηκώστας αναφέρει και τον παπα-Νικόλα Σούκο, ιερέα από την Κουμαριά, ως ρουμανίζοντα δοσίλογο που κατηγορήθηκε στο Πρωτοδικείο Βέροιας (22-2-1945) για συνεργασία με τους Γερμανούς⁶³⁹.

Ένα άλλο ξεχωριστό περιστατικό αναφέρει ο χρονογράφος της Βέροιας Σ. Σβαρνόπουλος στο αφήγημά *Οι προλαλήσαντες...* Η κατοχική διοίκηση της Βέροιας οργάνωσε αντισοβιετική έκθεση στην πλατεία Ωρολογίου με τον τίτλο “ο σοβιετικός παράδεισος” (όπως και σε άλλες πόλεις) με πλούσιο προπαγανδιστικό έντυπο υλικό, αλλά ο κόσμος δεν πήγαινε. Έτσι ο φρούραρχος αναγκάστηκε να αποστείλει τους φοβερούς “Πεταλάδες” της Γκεστάμπο και κουβαλήσανε κόσμο στην πλατεία. Ο φρούραρχος καμάρωνε από το μπαλκόνι παρακείμενου ξενοδοχείου, ο δε διερμηνέας ανακοίνωνε ότι διάφοροι εκλεκτοί πολίτες της Βέροιας θα μιλήσουν για το “σοβιετικό παράδεισο”. Στην αρχή βγήκε στο μπαλκόνι ένας αρχιμανδρίτης που έτρεμε, πίσω τα πιστόλια των Γερμανών του υπαγόρευαν να μιλήσει. Και άρχισε να μιλάει: “Αγαπητοί μου χριστιανοί, πολύ πρωϊ με ξύπνησαν τη νύχτα η ώρα τρεις οι Γερμανοί στρατιώτες και μου είπαν να σας βγάλω λόγο εναντίον της Ρωσίας. Σας ερωτώ, πέστε μου, τί να σας πω; Αμήν. Και τραβήχτηκε προς τα πίσω. Ο Διοικητής τον έκοψε άγρια αλλά σύγκαιρα οι Γερμανοί έσπρωχναν στο μπαλκόνι το δεύτερο ομιλητή, έναν δικηγόρο που από το φόβο του είχε ασπρίσει και άρχιζε να τραυλίζει. “Αγαπητοί συμπολίτες, πολύ ωραία, δεν έχω να προσθέσω τίποτα, διότι πολύ ωραία τα είπαν οι προλαλήσαντες. Σας ευχαριστώ.”. Τραβιέται πίσω και του ρίχνει ένα μπάτσο ο Γερμανός φρούραρχος...και του φωνάζει άγρια σε άπταιστα ελληνικά: “Βρέ (sic) πνάκα, τί είπαν οι προλαλήσαντες και συμφωνείς; Αφού δεν είπαν τίποτα”. Ύστερα από αυτό το φιάσκο των Γερμανών επόμενο ήταν να διαλυθεί το ακροατήριο και οι ομιλητές ν’αλλάζουν τόπο διαμονής για τον φόβο των Ιουδαίων”⁶⁴⁰.

635 Π. Δεινόπουλου, “31 Μαρτίου 1943 Η Απελευθέρωση της μίας ημέρας”, *Νιάουστα* 79 (Απρίλιος-Ιούνιος 1997), 39-40.

636 ό.π.

637 Φ. Αδαμίδη, “Η Εθνική Αντίσταση στην περιοχή Βερμίου (1941-44)”, *Νιάουστα* τ. 76-77 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1996), 120-121.

638 Χ. Καρανάσιου, *Η Νάουσα στην Εθνική Αντίσταση*, ό.π., 115-6.

639 Α. Χατζηκώστας, *Η εθνική Αντίσταση*, ό.π., 54. Το όνομα το αναφέρει και ο Α. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις της ιταλορουμανικής προπαγάνδας*, βιβλίον Γ΄, Θεσσαλονίκη 1951, 32. Το επίθετο του διασώζεται από τον Χ. Καρανάσιο, *Η Νάουσα στην Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2004, 51.

640 Σ. Σβαρνόπουλου, *Βεροιώτικα χρονικά*, Βέροια 1985, 35. Ο Σ. Δορδανάς, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων*, ό.π.,

Ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στη στάση του μητροπολίτη Αλεξάνδρου. Ο Χατζηκώστας γράφει ότι αντιφατικά είναι τα ζητήματα που αφορούν τον τότε μητροπολίτη Βεροίας Αλέξανδρο Δηλανά. Πιο συγκεκριμένα από την εφημερίδα της Κοζάνης *Πατρίς* (Μάιος 1944) διαβάζουμε ότι την 8η Μαΐου ε.ε. διερχόμενος ο αρχηγός Μιχαήλ Αγάς⁶⁴¹ εκ Βεροίας μετά του στρατού και του επιτελείου του, εστάθμευσε στην πόλη και ομίλησε, πλαισιούμενος από τον σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Βεροίας και τον αρχηγό των γερμανικών δυνάμεων των Ες-Ες. Η ημερομηνία του γεγονότος παραπέμπει σαφώς στις γνωστές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Βερμίου, όπου όπως είναι γνωστό, “εθνικιστικές ομάδες” του Πούλου και των οπλισμένων ποντιακών χωριών της Κοζάνης συνοδεύουν τους Γερμανούς, εξολοθρεύοντας εκατοντάδες αμάχους στο Μεσόβουνο, Πύργους, Γραμματικό, Άγ. Παύλο⁶⁴².

Ακολούθως όμως ο Χατζηκώστας αναφέρει ότι σε εκθέσεις του γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής Βεροίας του ΚΚΕ, Ευριπίδη Καπετάνιου διαβάζουμε ότι στον έρανο που οργάνωσε το ΕΑΜ για την ενίσχυση των καταστραφέντων χωριών των Πιερίων από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών βοήθησε και ο μητροπολίτης και πως σε όλες τις εκκλησίες έγιναν ομιλίες. Ακόμη πως ο μητροπολίτης επικεφαλής επιτροπής (που υποστήριζε το ΚΚΕ) ζήτησε από τους Γερμανούς τον Αύγουστο του 1944 να σταματήσει η τρομοκρατία στα χωριά. Μετά την απελευθέρωση από το ΕΑΜ στη Νάουσα (9-9-44), η συμμετοχή του κλήρου στη διοίκηση της πόλης ήταν σημαντική. Σε έκθεση της Π.Ε. Βεροίας προς το Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ αναφέρεται ότι στις 13-9-44 εκλήθη από το δημοτικό συμβούλιο, συν τοις άλλους και ο κλήρος. Εκεί αποφασίστηκε η ίδρυση νοσοκομείου και υγειονομικής υπηρεσίας για τον ΕΛΑΣ και παραρτήματος για το λαό, στην δε εξεύρεση πόρων θα συντελούσε και ο κλήρος, ενώ ο νέος δήμαρχος και το δημοτικό συμβούλιο ανέλαβαν τα καθήκοντα τους σε επίσημη δοξολογία⁶⁴³. Σε αυτά πρέπει να ληφθεί υπόψη και η μαρτυρία του αρχιμανδρίτη Γερμανού Δημάκου, ιερέα του ΕΛΑΣ, ο οποίος στο βιβλίο του αναφέρεται με σεβασμό και εκτίμηση στο πρόσωπο του Αλεξάνδρου. Η μαρτυρία αυτή, που παραθέτουμε σε οικείο κεφάλαιο παρακάτω, αποτελεί το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο για την στάση του Αλεξάνδρου στις δύσκολες συνθήκες της εποχής.

Η διφορούμενη στάση του Αλεξάνδρου ερμηνεύθηκε ως εξής: Όσο πλησίαζαν οι μέρες της απελευθέρωσης, οι μητροπολίτες που συνεργάστηκαν με Αρχές Κατοχής, άρχισαν να συνεργάζονται με το ΕΑΜ για το σταμάτημα της τρομοκρατίας των κατακτητών. Από την πλευρά τους οι ηγέτες του ΚΚΕ, όχι μόνο δεν έθεσαν θέμα δίωξης τους, αλλά εφαρμόζοντας την απόφαση της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης της 10ης Απριλίου 1944 για εφαρμογή του

138, ωστόσο, αναφέρει ότι ο δικηγόρος Ν. Ζωγράφος (σύμφωνα και με το απολογητικό του υπόμνημα) έδωσε τον Απρίλιο του 1943 δημόσια διάλεξη, με την ευκαιρία των εγκαινίων της έκθεσης Σοβιετικός Παράδεισος. Η ομιλία άφησε απόλυτα ικανοποιημένους τους Γερμανούς και του εξασφάλισε το “διαβατήριο” για μελλοντικές επαφές στη Θεσσαλονίκη, όπου αναγκάστηκε να καταφύγει οικογενειακώς για τον κίνδυνο του ΕΛΑΣ. Επίσης, ο ίδιος το 1943 ίδρυσε παράρτημα του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος στη Βέροια.

641 Ταγματасφαλίτης (Μιχάλης Παπαδόπουλος) με έδρα τα Ίμερα Κοζάνης, έδρασε και στη περιοχή Ναούσης. Ήταν και αυτός, όπως ο ομοϊδεάτης του Κισά Μπατζάκ, τουρκόφωνος Πόντιος χριστιανός. Κατά τον Τ. Κωστόπουλο, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη, τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοπροσύνη*, 2005, 23, το σώμα του Μιχαήλ Αγά, όπως και το αντίστοιχο του Κισά Μπατζάκ, διακρίνονται για την υπαρκτή διασύνδεσή τους με ένα ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό περίγυρο (σχέσεις των βαθειά συντηρητικών και κοινωνικοπολιτικά περιχαρακωμένων τουρκόφωνων προσφυγικών κοινοτήτων, με την εκάστοτε κεντρική εξουσία). Όσον αφορά την παρουσία των αρχών των SS, να τονίσουμε ότι κοινό χαρακτηριστικό όλων των ταγμάτων ασφαλείας ήταν ότι γενικοί αρχηγοί, αρμόδιοι για την οπλοφορία αλλά και τις διαταγές των κινήσεων ήταν οι ανώτεροι αρχηγοί των SS.

642 Τ. Κωστόπουλου, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη*, ό.π., 43. Για τις επιχειρήσεις βλ. Θ. Μητσόπουλου, *Το 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, Γενεύη 1971, 236-7, Ν. Hammond, *The Allied Military Mission and the Resistance in West Macedonia*, Θεσσαλονίκη 1993, 58-9, Σ. Δορδανά, *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία* (διδακτορική διατριβή στο τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας του ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2002, 614-59.

643 Α. Χατζηκώστας, *Η εθνική Αντίσταση*, ό.π., 46-49, Γ. Καραγιάννη, *Η εκκλησία*, ό.π., 31 (πρόκειται για πληροφορίες που προέρχονται από το Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας-ΑΣΚΙ, ΑΚΚΕ Φ 23/5/80 Κ412).

Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας και όλων των βασικών εκκλησιαστικών νόμων στις περιοχές που ήλεγχε ο ΕΛΑΣ, συνεργάστηκαν άψογα μαζί τους. Άλλο παράδειγμα, πέρα από τον Βεροίας, θεωρήθηκε ο Εδέσσης Παντελεήμων, ο οποίος ενώ επισκέπτεται τις προπαγανδιστικές εκθέσεις των ναζί το 1943 δηλώνει ότι η Θεία Πρόνοια εκδηλώθηκε στο πρόσωπο του γερμανικού έθνους, στις 30 Ιανουαρίου 1944 θα μεταβεί στη Θεσσαλονίκη και θα ζητήσει από τις αρχές Κατοχής να σταματήσουν οι επιδρομές γερμανόφιλων τμημάτων⁶⁴⁴. Ωστόσο, ο Βεροίας Αλέξανδρος ενεργεί και δρα κατευναστικά από την πρώτη στιγμή της ενθρόνισής του στη Βέροια το 1943.

Έχει όμως εκφραστεί και η εξής άποψη, σύμφωνα με την οποία θα μπορούσε να εξηγηθεί η προσέγγιση του Αλεξάνδρου, μάλλον προς τους ταγματασφαλίτες του τουρκόφωνου Μιχαλαγά (ο οποίος είχε μνηθεί στην αντίσταση από τον Κοζάνης Ιωακείμ), παρά προς τον ΕΑΜ: "Όσο πλησιάζει η απελευθέρωση, η πλειοψηφία των αντικομμουνιστών "καπεταναίων", συγκλίνει προκειμένου να αντιμετωπίσει το ΚΚΕ"⁶⁴⁵. Ήδη από το καλοκαίρι του 1944 οι γερμανικές στρατιωτικές και πολιτικές υπηρεσίες άρχισαν η μία μετά την άλλη να εγκαταλείπουν την Ελλάδα, ήταν φανερό ότι η απελευθέρωση δεν θα αργούσε. Όσο προοδοποιείται η αναχώρηση των κατοχικών αρχών, ο νέος εχθρός που φαντάζει είναι οι αντάρτες του ΕΑΜ, και αυτό το επιβεβαιώνει η Έκθεση του Αλεξάνδρου προς τη Σύνοδο, όπου διαφαίνεται η προαίσθηση του. Εξάλλου, παρά τα εγκλήματα του Μιχαλαγά, σαφώς αυτός παρουσιάζεται από την βιβλιογραφία πολύ διαφορετικός από την περίπτωση του Πούλου, ο οποίος ευθύς εξαρχής απετέλεσε μέρος του στρατού Κατοχής⁶⁴⁶. Ο Μιχαλαγας είχε αποκτήσει κύρος, ήδη πριν την Κατοχή, ανάμεσα στους αγρότες της περιοχής Κοζάνης, εκτός από την καλή του οικονομική κατάσταση, τον συνόδευε η φήμη του "καλού ανθρώπου που βοηθούσε τους φτωχούς"⁶⁴⁷. Και κάτι που δεν πρέπει να ξεχνάμε: Όπως αναφέρουν οι σύγχρονες προφορικές μαρτυρίες, ο Αλέξανδρος γνώριζε την τουρκική γλώσσα, ακόμα και στη Βέροια αρεσκόταν να συνομιλεί με πρόσφυγες στην τουρκική, προερχόταν από τη Μ. Ασία, έζησε με τουρκόφωνους και γνώρισε την προσφυγιά, επομένως μπορούσε να τους προσεγγίσει ιδεολογικά.

Εξάλλου, η ορθόδοξη χριστιανική πίστη αποτελούσε για τους τουρκόφωνους το βασικότερο στοιχείο της ελληνικής εθνικής τους ταυτότητας, ένα ευρύτερο κοινοτικό πλαίσιο λειτουργίας, το οποίο τους έδενε με την ελληνική εθνική ιδεολογία, και η υποβάθμιση του ρόλου της εκκλησίας αυτόματα στρεφόταν εναντίον της ίδιας της εθνικής τους υπόστασης, η δε κομμουνιστική πλευρά ερχόταν σε αντίθεση με την ταυτότητα της κοινότητας⁶⁴⁸.

Η όλη αναφορά στη σχέση του Αλεξάνδρου με τον Μιχαλαγα δεν πρέπει να εκληφθεί ως προσπάθεια δικαιολόγησης της προσέγγισης των δύο πλευρών, εξάλλου ίσως και να μην υπήρξε κάτι τέτοιο, αλλά αποτελεί μία ερμηνεία της γενικότερης στάσης του μητροπολίτου έναντι του κομμουνισμού. Ένας σπουδαίος παράγοντας πάντως που θα μπορούσε να συμβάλει στην δεδομένη

644 Γ. Καραγιάννη, *Η εκκλησία*, ό.π., 30-1.

645 "Οι διαφορές και οι παλαιές έχθρες-καχυποψίες ξεπερνώνται ή παρακάμπτονται, μετά το 1944, οι περισσότεροι θα συμπορευθούν με το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο αποκτώντας ενεργό θεσμικό, πολιτικό ή στρατιωτικό ρόλο", Ν. Μαραντζίδη (επιμ.), *Οι άλλοι καπεταναίοι, αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα 2006, 20.

646 Ό.π., 30. Κατά τον Τ. Κωστόπουλο, πρόκειται για μία ιδιότυπη ιεράρχηση των ταγματασφαλιτών που έδρασαν στην Κατοχή, όσον αφορά το βαθμό υπερασπισιμότητάς τους από τις αρχές της μεταπολεμικής Ελλάδας, είναι χαρακτηριστική σχετική συζήτηση βουλευτών: *Τουρκοβασίλης*: "Όταν οι βούλγαροι ηθέλησαν να καταλάβουν τη Μακεδονία και Θράκη μετά την αποχώρησιν των Γερμανών, ο Λαός Μακεδονίας και Θράκης ανέλαβε τα όπλα, επρομηθέυθη ταύτα από όπου ηδύνατο, και από τους Γερμανούς ακόμη, και κράτησε τη Μακεδονία. Και εκατηγορήθησαν δια τούτο ως οπλισθέντες παρα των Γερμανών, όπως εκατηγορήθησαν και τα Τάγματα Ασφαλείας, τα οποία ωπλίσθησαν παρά των Γερμανών, αλλά έσωσαν την Ελλάδα". *Μπάτζιος*: "Δεν φαντάζομαι...να υπονοήτε και το περίφημον Ελληνογερμανικόν Τάγμα Πούλου και Σία, το οποίον δικάζεται...δια τα φρικαλέα εγκλήματα τα οποία διέπραξε...". *Τουρκοβασίλης*: "Εγώ ομιλώ περί των ενόπλων χωρικών της Μακεδονίας και Θράκης...ομιλώ περί του Μιχαλαγα...και δι' άλλους καπεταναίους, οίτινες ονομάσθησαν τοιούτοι παρά του Λαού και έσωσαν την Μακεδονίαν και Θράκην", βλ. Τ., *Η αυτολογημένη μνήμη*, ό.π., 107.

647 Ν. Μαραντζίδη, *Γιασασίν Μιλλέτ*, ό.π., 120-1.

648 ό.π., 141, 251.

αρνητική στάση του Αλεξάνδρου έναντι του κομμουνισμού (που θα έχει προεκτάσεις και μετέπειτα στον Εμφύλιο), ήταν ο παρόμοιος συσχετισμός που έκαναν και όλοι οι συνεργάτες των κατοχικών δυνάμεων, οι εθνικόφρονες της Κατοχής, οι εθνικοσοσιαλιστές και ταγματασφαλίτες (αναμφίβολα και οι απλοί πολίτες): Οι “αντεθνικές” διακηρύξεις του ΚΚΕ, κυρίως σε βάρος της ακεραιότητας της Μακεδονίας, και οι συμμαχίες των οργανώσεων του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ με κύκλους που επιβουλευόνταν τα ελληνικά εδάφη ήταν σημαντικές αφορμές για να προκαλέσουν και να οξύνουν το αίσθημα της σλαβοφοβίας (είναι εξάλλου χαρακτηριστική η χρήση της μορφής “Εαμοσλάβοι” από την εκκλησία και εν προκειμένω από τον Αλέξανδρο), ιδιαίτερα δε της βουλγαροφοβίας πολλών στη Μακεδονία⁶⁴⁹. Ο Αλέξανδρος μάλιστα είχε πρόσφατη προσωπική πείρα από την ωμή και βάνανυση εκδίωξή του από τους Βουλγάρους εκ του μητροπολιτικού θρόνου Ζιχνών και Νευροκοπίου.

Συγχρόνως, είναι σημαντικά τα στοιχεία που μας αναφέρει η μονογραφία του Νικία Θεοφίλου για τη δράση του Αλεξάνδρου στη Βέροια. Ο Αλέξανδρος κατά τον συγγραφέα, εφάρμοσε στην κατεχόμενη Βέροια, την πολιτική της μετριοπάθειας, της διπλωματίας, έτσι ώστε να μην χαθεί καμμία ζωή. Αναφέρει μάλιστα χαρακτηριστικά ότι εφάρμοσε “*τήν ύψηλὴν πολιτικὴν τοῦ Φαναρίου, συνισταμένην εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ὑποκριτικὴν φιλοφροσύνην καὶ τοὺς διπλωματικούς ἐλιγμούς...ἐπέτυχεν νὰ ἐπισύρει τὸν σεβασμὸν τῶν ἀρχῶν κατοχῆς...Τυχῶν τῆς εὐνοίας τοῦ Γερμανοῦ Φρουράρχου κυρίου Μποῦτι, ἀνδρὸς εὐσεβοῦς καὶ λογιωτάτου, γυμνασιάρχου ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι του...*”. Αναφέρει δε ως αποτέλεσμα την διάσωση από την εκτέλεση 55 και άλλων 80 πολιτών, σε συνεργασία με τον δήμαρχο Προκόπιο Καμπίτογλου. Μετέβη μάλιστα για το σκοπό αυτό και στο γερμανικό επιτελείο του στρατού στη Θεσσαλονίκη⁶⁵⁰. Το περιστατικό, όπως προαναφέραμε, μαρτυρείται και από τον ίδιο τον μητροπολίτη στην έκθεσή του προς τη Σύνοδο⁶⁵¹. Όταν πάλι το Πάσχα του 1944 οι αντάρτες σκότωσαν 21 αξιωματικούς και οπλίτες Γερμανούς με πολλά βασανιστήρια και τους διαμέλισαν, η επέμβαση του μητροπολίτη μαζί με τον δήμαρχο προς τον Γερμανό φρούραρχο, έσωσε όλη την πόλη από αντίποινα. Την εθνική δράση του μητροπολίτη αναγνωρίζει πολύ σύντομα η 7η Ταξιαρχία του ελληνικού στρατού⁶⁵².

649 Σ. Δορδανά, *Ελληνες εναντίον Ελλήνων*, ό.π., 165.

650 Το περιστατικό το αναφέρει και ο Ιωάννης Παπαδάκης-Στάικος στα απομνημονεύματά του χωρίς να αναφέρεται στη μεσολάβηση κανενός. Βλ. Ιω. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 321.

651 Ωστόσο δεν αναφέρεται σε Ρουμάνο στρατιώτη του γερμανικού στρατού ονόματι Σίμος, όπως ο Ν. Θεοφίλου. Το όνομα αυτό το συναντάμε και σε απολογία του δωσίλογου Δημοσθένη Χατζηγώγου στο Αλέξανδρου Χατζηκώστα, “Ενας δωσίλογος απολογείται...”, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του worldwide web, http://www.xatzikostas.gr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=488, όπου και αναφέρεται σε παραπλήσιο γεγονός: “...*Επί γερμανικής κατοχής, τη υποδείξει του τότε συνεργαζομένου μετά των Γερμανών Σίμου...διετάρχημεν οι εν Βεροία Βλάχοι να συγκεντρωθώμεν εις τους στρατώνας, όπου...μας εγένετο σύστασις να ευνοήσωμεν κατάταξιν εθελοντών...*”. Ο Ι. Παπαδάκης αναφέρει (προφανώς άλλη περίπτωση) ότι ειδοποιήθηκαν οι κάτοικοι Βεροίας από ηλικίας 16 μέχρι 65 ετών να προσέλθουν στους στρατώνες, όπου ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι με γερμανικές στολές και ο περίφημος συνεργάτης των Γερμανών Αριστείδης Παπαδόπουλος εκ Νησελίου, επέλεξαν περί τους 150 πολίτες, εκ των οποίων άλλοι εστάλησαν στην Ασπροβάλτα για οχυρωματικά έργα, άλλοι στη Γερμανία, βλ. *Μισός αιώνας*, ό.π., 321. Στο βιβλίο αυτό του Παπαδάκη όμως, ευρισκόμενο στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Βεροίας, δίπλα σε αυτή τη μαρτυρία του, υπάρχει και η χειρόγραφη ενθύμηση: “1. *Και ο ρουμανόβλαχος Σίμος*” ως υποσημείωση μετά το όνομα του Παπαδόπουλου και, “2. *Μεταξύ αυτών και ο γράφων που εργάστηκε επί 3 μήνες στα έργα της Ασπροβάλλτας*”, ως υποσημείωση στους 150 Βεροίους που συνελήφθηκαν. Βλ. ό.π. Πρόκειται λοιπόν προφανώς για ενθύμηση από αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων. Πιστεύω ότι γενικώς πρόκειται για τον γνωστό Παναγιώτη Σίμο εκ Βεροίας, τον γνωστό βλάχο ρουμανίζοντα, που αναφέρεται συχνά και στις απολογίες των κατηγορουμένων για συμμετοχή στη λεγόμενη “Ρωμαϊκή Λεγεώνα”, ο οποίος έπειτα στη Θεσσαλονίκη οργανώνει με τη βοήθεια των Γερμανών το τάγμα των βλαχοφώνων.

652 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 32-34. Υπάρχει και στο αρχείο της Ιεράς Συνόδου, ό.π., συνημμένη στην έκθεση του μητροπολίτου Αλεξάνδρου προς τη Σύνοδο όπου αναφέρει τα γεγονότα της Κατοχής. Επίσης, δημοσιεύθηκε και στο περ. *Εκκλησία* (15-6-45), η συγχαρητήρια αυτή επιστολή εκλήφθηκε ως ένα δείγμα των αναφορών εκείνο τον καιρό από τα εκκλησιαστικά έντυπα, στη συμβολή των μητροπολιτών στην αποκατάσταση της “τάξης” μετά το τέλος της “Εαμοκρατίας”, την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ και την εγκατάσταση της

Ο συγγραφέας Στέλιος Σβαρνόπουλος διασώζει ένα περιστατικό από την Κατοχή, στο οποίο ήταν πρωταγωνιστής. Αναφέρεται με γλαφυρότητα στο μεγάλο μπλόκο των Γερμανών, προφανώς ένα από αυτά που αναφέρονται και από τον μητροπολίτη Αλέξανδρο (έχει περάσει στην τοπική ιστοριογραφία ως ένα από τα οδυνηρότερα γεγονότα στην κατοχική Βέροια). Στο μπλόκο αυτό περιόρισαν και τους μαθητές του Γυμνασίου, και τους φρουρούσαν στο σχολείο όλη τη νύχτα οι Παπαδοπουλικοί⁶⁵³, ανάμεσά τους και τον συγγραφέα. Το πρωί ένας αξιωματικός με σκληρή φωνή ρώτησε ποιός είναι ο Στέλιος και ο Γιάννης. Ο νεαρός Στέλιος μπήκε πρώτος στο γραφείο του γυμνασιάρχη, όπου ήταν, όπως αναφέρει, ο Δεσπότης(;), ο Γυμνασιάρχης και ένας λοχαγός (έλληνας) που άρχισε να τον ανακρίνει: “Ωστε έτσι Στέλιο, αρχηγός της ΕΠΟΝ. Ξέρεις τι θα πει ΕΠΟΝ;

-Εθνική Πανελλαδική Οργάνωση Νέων...του απαντώ πονηρά.

-Όχι, δεν θα πει Εθνική, θα πει Ενιαία που σημαίνει κομμουνιστική.

Ο Δεσπότης μίλησε αργά-αργά κι είπε: Κύριε λοχαγέ, ο Στέλιος είναι καλό παιδί, τον ξέρω από τη δράση του στα μαθητικά συσσίτια της Παλιάς Μητρόπολης”. Συνηγόρησε και ο γυμνασιάρχης. Ο λοχαγός απευθύνθηκε στο νεαρό και του είπε: “Είδα και τα τετράδιά σου, γράφεις καλά αλλά στη δημοτική που χρησιμοποιούν οι κομμουνιστές.

-Τότε και ο Εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός ήταν κομμουνιστής, είπα εγώ ξεθαρρεμένος απ’την συμπαράσταση του Δεσπότη και του Γυμνασιάρχη...”. Τελικά τον άφησε ελεύθερο. Ο λοχαγός με τον Δεσπότη και τον Γυμνασιάρχη βγήκαν και ο πρώτος έκανε σύσταση να μην υπάρχει ανάμειξη με την ΕΠΟΝ. Το ίδιο είπε και ο Δεσπότης πολύ αργότερα σε ένα λόγο του στα παιδιά του Γυμνασίου. Αναφέρει ο Σ. Σβαρνόπουλος: “Μιλούσε για την αχαριστία και για παράδειγμα είπε: “Κάποτε γλύτωσα από θάνατο ένα μαθητή κι’αντί να φρονιμέψει ανάπτυξε μεγαλύτερη δράση στην οργάνωση, σαν το φίδι που το ζεσταίνεις στον κόρφο σου για να σε φάει...”⁶⁵⁴.

Το όνομα του Γερμανού φρούραρχου στη Βέροια, όπως διασώζεται από τον Ν. Θεοφίλου, θεωρήθηκε μέχρι σήμερα αμφισβητούμενη πληροφορία, παρότι από ονομαστικό κατάλογο Γερμανών εγκληματιών πολέμου που έδρασαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, πληροφορούμαστε ότι στη Βέροια έδρασαν ως μέλη των γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων κατοχής ο αντισυνταγματάρχης Dimks, ο λοχαγός Bunde και κάποιοι Dr. Marken, δίχως άλλες πληροφορίες για την δράση τους, τις αρμοδιότητές ή δραστηριότητές τους⁶⁵⁵. Ωστόσο το όνομα Μπούτι, Bunde αναφέρεται και από τον μητροπολίτη Αλέξανδρο στην αδημοσίευτη ως τώρα Έκθεσή του προς την Σύνοδο, γεγονός που καθιστά την πληροφορία έγκυρη. Επιπρόσθετα, και ο μητροπολίτης στην Έκθεσή του παρουσιάζει τον φρούραρχο ως (πρώην) ανώτερο εκπαιδευτικό λειτουργό, όπως και ο Ν. Θεοφίλου, γεγονός που είχε προκαλέσει την κριτική του συγγραφέα⁶⁵⁶. Ο Σ. Σβαρνόπουλος, αναφέρει ως φρούραρχο Βεροίας στα τέλη της Κατοχής τον Κράις Κομμαντάτ⁶⁵⁷.

Εθνοφυλακής, βλ. Γ. Καραγιάννη, *Η εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, ά.τ.χ., 91-2.

653 Ταγματασφαλίτες του Αριστείδη Παπαδόπουλου εκ Νησελίου, ο οποίος φέρεται και από άλλες πηγές να πρωτοστατεί στο μπλόκο ως συνεργάτης των Γερμανών. Για τον Α. Παπαδόπουλο, βλ. Σ. Δορδανά, “Αντικομμουνιστές οπλαρχηγοί στη γερμανοκρατούμενη Κεντρική Μακεδονία”, στο Ν. Μαραντζίδη (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι, αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα 2006, 97 κ.ε. Ο Παπαδόπουλος ήταν γνωστός και συνεργάτης του Ζωγράφου. Το περιστατικό ίσως να συνδέεται με τη σκληρή στάση που κράτησε ο Παπαδόπουλος μετά την μάχη στο Νησέλι, της 30ης Σεπτεμβρίου 1943, όπου το ΕΑΜ έβαλε στο στόχαστρο την εκεί οργάνωση της ΠΑΟ. Στη μάχη σκοτώθηκε ο αδελφός του Παπαδόπουλου, και συνελήφθη όμηρος ο δεκαπεντάχρονος γιος του. Πάντως, ο Α. Παπαδόπουλος, μετά την Κατοχή, προφανώς αθώωθηκε, και το 1948 διοικούσε μία ανεξάρτητη ΜΑΔ στη Μελίκη Ημαθίας, βλ. ό.π. Βλ. και Σ. Δορδανά, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων*, ό.π., 138.

654 Σ. Σβαρνόπουλου, *Βεροιώτικα χρονικά*, Βέροια 1985, 45-6.

655 Βλ. Γ. Λιόλιου, *Σκιές της πόλης*, ό.π., 47.

656 Βλ. Γ. Λιόλιου, ό.π., 48. Όσον αφορά την παιδεία του Γερμανού φρούραρχου, ο βεροιώτης Θεοχάρης Χωματάς, γεννηθείς το 1930, μας δήλωσε ότι ήταν θεολόγος καθηγητής.

657 Αναφέρει ότι όταν πλέον τα πράγματα είχαν κριθεί και η Κατοχή τελείωνε, οι Γερμανοί άρχισαν να καίνε και να καταστρέφουν. Τότε, ο ως άνω φρούραρχος, λογικός και φιλόανθρωπος, θέλησε να σταματήσει το κακό. Από αναφορά της εποχής εκείνης πληροφορούμαστε: “Κατά την σύσκεψιν της 18.3.1944 εις την οποίαν λάβαμεν

Ίσως εννοεί τον υπολοχαγό Φραντς Κραουτςμπέργκερ, διοικητή του τμήματος Αντικατασκοπίας 250, ο οποίος ανέλαβε τη στρατολόγηση και εξοπολισμό εθελοντών, αρχίζοντας από τη Βέροια με τουρκόφωνους και βλάχους⁶⁵⁸.

Τον Οκτώβριο του 1942 εργάτες της πόλης καθαίρεσαν τον πρόεδρο του τοπικού εργατικού Κέντρου διαμαρτυρόμενοι για τις αυξανόμενες επισιτιστικές ανάγκες του πληθυσμού. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1943 οι Βεροιοί προχώρησαν σε γενική απεργία ζητώντας να σταματήσει η τρομοκρατία, η ομηρία και η υποχρεωτική εργασία που είχαν επιβάλει οι Γερμανοί. Στις 7 Δεκεμβρίου 1943 οι αντιδράσεις γενικεύτηκαν, όταν σε παλλαϊκό συλλαλητήριο ο λαός της Βέροιας διαμαρτυρήθηκε για τη γερμανική πολιτική, ιδιαίτερα στον τομέα των οικονομικών. Το 1944 οι διαδηλώσεις του λαού φαίνεται ότι αποτελούσαν μάλλον σύννηθες φαινόμενο⁶⁵⁹.

Το Μάη του 1944 αντιστασιακές ομάδες έκαψαν τη Δημαρχία Βέροιας και κατέστρεψαν τις εγκαταστάσεις για την επιστράτευση. Μία εβδομάδα αργότερα ένοπλα τμήματα εκτροχίασαν κοντά στη Βέροια γερμανική αμαξοστοιχία και προκάλεσαν το θάνατο 100 περίπου γερμανών στρατιωτών. Στις 18-19 Ιουλίου γίνονται σε Βέροια και Νάουσα διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ενάντια στις συλλήψεις πατριωτών. Το ίδιο έτος καίγεται από τους Γερμανούς το ιστορικό μοναστήρι αγίων Πάντων, πάνω από το χωριό Παλατίτσια, στα Πιέρια⁶⁶⁰.

Το ηθικό των κατοίκων ενισχύθηκε από τις συνεχείς δολιοφθορές που κατάφεραν σε βάρος των κατακτητών οι αντάρτικες δυνάμεις, την 9η Οκτωβρίου πραγματοποιείται γενική απεργία όλων των καταστημάτων της Βέροιας και πάνδημο συλλαλητήριο στην πλατεία Αγίου Αντωνίου με τη συμμετοχή 4.000 πολιτών και με αιτήματα την κατάπαυση της τρομοκρατίας, την παράταση των ωρών κυκλοφορίας, την ελεύθερη επικοινωνία με τη Θεσσαλονίκη και την εκδίωξη των ταγματασφαλιτών από την πόλη. Η διαδήλωση διαλύεται βίαια από τους Γερμανούς, αλλά συνεχίζεται σε άλλα σημεία της πόλης, ενώ, τρεις μέρες μετά, ενέδρα του ΕΛΑΣ στους Γεωργιανούς Βεροιάς θα κοστίσει στο γερμανικό στρατό νέες απώλειες με 30 νεκρούς στρατιώτες⁶⁶¹.

Και ενώ εκείνες τις ημέρες απελευθερώνεται η Αλεξάνδρεια (Γιδάς), συμμαχικά αεροπλάνα καταφέρνουν, έξω από τη Βέροια, το τελειωτικό πλήγμα στο σιδηροδρομικό συρμό των Γερμανών. Την επόμενη ημέρα (27-10-1944), τμήματα της 16ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ απελευθερώνουν τη Βέροια. Η κατάσταση που επικρατεί είναι εορταστική, ο λαός ξεχύνεται στους δρόμους πανηγυρίζοντας την απελευθέρωση και επιφυλάσσει θερμή υποδοχή στα τμήματα του ΕΛΑΣ και στον επικεφαλής τους Ευριπίδη Μπακιρτζή. Μάλιστα, η Βέροια θα αποτελέσει τους επόμενους μήνες την έδρα της διοίκησης της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας, με επικεφαλής τον Μάρκο Βαφειάδη και τη συμμετοχή των Κικίτσα και Μπακιρτζή. Στην ιστορική φωτογραφία την ημέρα της απελευθέρωσης, διακρίνονται στην πρώτη σειρά ο μητροπολίτης Αλέξανδρος, ο Κοζάνης Ιωακείμ, ο “κόκκινος” συνταγματάρχης του ΕΛΑΣ Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο μουφτής των

μέρος οι προϊστάμενοι των υπηρεσιών των πόλεων Βεροιάς και Εδέσσης, ετονίσате εις τους παρευρισκομένους Διοικητάς Στρατιωτικών τμημάτων, συνταγματάρχην Γ. Πούλον, Παναγιώτην Σίμον, τον Ιταλόν Στρατιωτικόν Διοικητήν και τον εξ Εδέσσης υπολοχαγόν Αντ. Κάλτσεφ, να συστήσουν εις τους άνδρας τους οποίους διοικούν να αποφεύγουν τον εμπρησμόν ή την καταστροφήν εγγράφων...Παρά την δοθείσαν υπόσχασιν συνέβη το εξής περιστατικό...”. Ο Π. Σίμος με έξι οπλισμένους άνδρες του πηγαίνει στο Εργατικό Κέντρο και ζητάει τρόφιμα από τον υπάλληλο...Στην άρνησή του να τα δώσει τον χτύπησαν πολύ, τον άφησαν καταματωμένο σε αφασία και έφυγαν φορτωμένοι με τρόφιμα...Υστερα από λίγο καιρό τον Σίμο τον ξαπλώσανε νεκρό στη δημοσιά...Βλ. Σ. Σβαρνόπουλου, Βεροιώτικα χρονικά, ό.π., 23. Ωστόσο ο Σ. Παπαγιάννης, Τα παιδιά της Λύκαινας, ό.π., 231, αναφέρει ότι ο Σίμος ακολούθησε τους Γερμανούς όταν εγκατέλειψαν τη Θεσσαλονίκη. Στο Ν. Θεοφίλου, Αλέξανδρος, ό.π., 134, παρατίθεται πίνακας με τα ονόματα των θυμάτων της “Εαμοκρατίας”, εκεί συναντάμε το όνομα Σίμος Παν. Πέτρος, τυροκόμος, ετών 47, ημερομηνία θανάτου 27-10-1944. Και σε άλλο σημείο ο Σβαρνόπουλος αναφέρει για τον Γερμανό φρούραρχο ότι ήταν άνθρωπος λογικός και δεν ήθελε να πάθουν οι πολίτες κακό, ό.π., 30.

658 Σ. Δορδανά, Έλληνες εναντίον Ελλήνων, ό.π., 260 κ.ε.

659 Β. Γούναρη – Ιακώβου Μιχαηλίδη, “Μεταξύ παράδοσης”, ό.π., 394

660 Α. Χριστοδούλου, Ιστορία της Βέροιας, Βέροια 1960, 36.

661 Α. Χατζηκώστα, Η Εθνική Αντίσταση, ό.π., 80

κιρκισίων μουσουλμάνων, ο οποίος (βλ. παραπάνω κεφάλαιο για μουσουλμάνους) είχε εμπλακεί με την βουλγαρική λέσχη Θεσσαλονίκης κατά την Κατοχή. Ο μητροπολίτης Αλέξανδρος περιγράφει σε έκθεσή του προς τη Σύνοδο τα γεγονότα, λίγους μήνες αργότερα: “...Καί οὕτως εἰσῆλθομεν μέ πολλὰς ἐλπίδας εἰς τὸν μῆνα Ὀκτώβριον, τῶν οἰωνῶν μαρτυρούντων ὅτι ὁ κατακτητής, διὰ λόγους στρατιωτικῆς τακτικῆς καὶ ὄχι πιεζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνταρτῶν, ὡς οὗτοι ψευδῶς διατείνονται, θά ἐξεκένου τὴν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως δοκιμασθεῖσαν ἐπὶ τέσσερα ὁλόκληρα ἔτη φιλάτην Πατρίδα μας, ἀποσυρόμενος εἰς ἄλλα πολεμικά ἐδάφη. Καθ’ ὅλον τὸν μῆνα Ὀκτώβριον διήρχοντο αἱ ὑποχωροῦσαι φάλαγγες διὰ μέσου τῆς πόλεως μας, ἐν ᾧ ταυτοχρόνως εἰδικὰ συνεργεῖα ἀγρίων Οὐννων συνεπλήρουν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, ἀνατινάσσοντα ἀποθήκας, γεφύρας, κτίρια καὶ σιδηροδρομικὰς γραμμὰς. Τέλος, μετὰ φοβερὰν καὶ μαρτυρικὴν ζωὴν τῶν ἐτῶν ἀνέτειλεν ἡ 29ῃ Ὀκτωβρίου 1944, καθ’ ἣν ἀφ’ οὗ καὶ ὁ τελευταῖος Γερμανὸς στρατιώτης ἀπεχώρησεν, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν περὶ ὥραν 2 μ.μ. τὰ πρῶτα τμήματα τῶν ἀνταρτῶν. Ὁ κόσμος ἐξεχύθη τότε εἰς τοὺς δρόμους ἀλλόφρων ἐκ τῆς χαρᾶς, καὶ μέ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς ὑπεδέχθη τοὺς ἀντάρτας, ὡς ἐλευθερωτάς. Ὅποια ὁμως ἀπογοήτευσίς! Ὅποια ἀπάτη! εἰς τὰς ἐπικλήσεις τοῦ κόσμου “Χριστὸς Ἄνέστη” οἱ ἀντάρται ἀπῆντων “καλὴ ἐπανάστασις” ἀλλ’ ἡ χαρὰ τῆς ἐλευθερίας ἦτο τόσον μεγάλη, ἦτο τόσον βαθεῖα, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπη νὰ ἐξετάζωσιν οἱ ἀκούοντες τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἀπαντήσεως...”⁶⁶².

4. Ἡ Ἐκθεση τοῦ μητροπολίτου Αλεξάνδρου γιὰ τὴν περίοδο τοῦ πολέμου

Τεράστιο ενδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀδημοσίευτη ὡς τώρα οκτασέλιδη ἔκθεσις τῶν λαβόντων χώραν ἐν τῇ καθ’ ἡμᾶς Ἀποστολικῇ ἐπαρχίᾳ Βερροίας καὶ Ναούσης κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου⁶⁶³ ἀπὸ το ἱστορικό ἀρχεῖο τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος που ἀποστέλλει ὁ Αλέξανδρος πρὸς τὴ Σύνοδο με ἡμερομηνία 28 Μαρτίου 1945, τόσο γιὰ καθ’ αὐτὴ τὴν περίοδο τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἀντίστασης, ὅσο καὶ γιὰ τὶς ἀπαρχές τοῦ ἐμφυλίου.

Ὁ μητροπολίτης ξεκινᾷ με τὴν περιγραφὴ τῆς σύνθεσης τῆς μητροπόλεως καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν κατοίκων ὅπως ἀναφέρει. Ἡ περιοχὴ εἶναι κυρίως γεωργικὴ, στὶς μοναδικές δύο πόλεις Βέροια καὶ Νάουσα παρατηρεῖται καὶ κάποια “...βιομηχανικὴ καὶ βιοτεχνικὴ κίνησις, χάρις εἰς τὰς ὕδατοπτώσεις..., ἡ μόρφωσίς...εἶναι μικρά, οἱ δὲ ἐφημέριοι εἶναι ἀπόφοιτοι τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὸ ποίμνιόν των...Τινὲς μόνον, λόγῳ τοῦ ἡθους αὐτῶν καὶ τοῦ ἐναρέτου βίου των ἀσκοῦσιν ἱκανὴν ἐπίδρασιν... Εὐαγὴ καθιδρύματα ἐλλείπουσι τελείως. Ἐκτὸς τοῦ Γυμνασίου...Μόνον παρεκκλήσια μέ καλλιτεχνικὰς εἰκόνας ὑπάρχουσι πολλὰ, διασωθείσης τῆς πόλεως δι’ μέσου τῶν αἰώνων μέχρι σήμερον ἀθίκτου. Μόνον ἡ Νάουσα ἐκτὸς τοῦ Γυμνασίου ἔχει τέλειον Νοσοκομεῖον...”.

Ἀκολουθῶς ἀναφέρει τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς ἐνθρονίσεώς του στὴ Βέροια: “Εἰς Βέρροϊαν ἦλθομεν, ὡς γνωστόν...κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1943. Ἡ δουλεῖα, ὁ φόβος, ἡ ἀγωνία καὶ αἱ πιέσεις τῶν κατακτητῶν ἦσαν εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν. Τὴν ἄφιξίν μου οἱ χριστιανοὶ μας ἐχαίρετῃσαν μέ ἐν(θ)ουσιασμόν πολύν, ἀλλὰ καὶ μέ ἀνακούφισιν, διότι ἐζήτουν σανίδα σωτηρίας.

Ἡ Βέρροια, λόγῳ τῆς φυσικῆς τῆς τοποθεσίας, ἀλλὰ καὶ ὡς κόμβος συγκοινωνιῶν εἶχε πάντοτε μεγάλην κίνησιν στρατιωτικὴν, καὶ διηνεκῶς ἠπειλεῖτο ὑπὸ μεγάλων κινδύνων. Ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἀμέριστον τὴν προσοχὴν μας, καὶ ἄγρυπνον τὸ ὄμμα μας...”.

Τὰ συνεχῆ κηρύγματά μου συνεκρό(ά)τουν τὰ ζωηρότερα στοιχεῖα τῆς ἐπαρχίας μας, ἡ δὲ τακτικὴ ἐπικοινωνία ἡμῶν μετὰ στελεχῶν τῆς ὀργανώσεως τοῦ Ε.Α.Μ. προελάμβανεν ἐπιθέσεις, αἵτινες ὡς συνέπειαν θά εἶχον τὴν ὁλοσχερῇ καταστροφὴν τῆς πόλεως Βερροίας καὶ τῶν περιχώρων,

662 Ἀρχεῖο Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ.π.

663 Ἀρχεῖο Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ.π. Τὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Γ. Χιονίδης στὴ Ἱστορία τῆς Βέροιας Α΄, ὁ.π., 42, ὡς τμῆμα τῆς ἀνέκδοτης βιβλιογραφίας γιὰ τὸ ἔργο του, ὅπου ὁμως δὲν ὑπάρχει καμία ἀναφορὰ καὶ χρῆσις τῆς μέσα στὸ βιβλίον, ἀφοῦ τὸ ἔργο διαλαμβάνει μέχρι τὰ Ρωμαϊκὰ χρόνια.

καί τόν άφανισμόν όλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ, καί μέχρι μέν τινος τό κακόν ἦτο όπωσδήποτε άνεκτόν, διότι καί οἱ άντάρται καί οἱ Γερμανοί εἴηρουν όπωσδήποτε στάσιν ὄχι [πού] ἐχθρικήν πρός τόν πληθυσμόν. Όταν ὅμως οἱ άντάρται ἤρχισαν τάς ἐπιθέσεις, τούς φόνους καί τάς βιοπραγίας κατά τοῦ πληθυσμοῦ καί ιδρύθησαν τά τάγματα ασφαλείας, δέν ἐβράδυνε νά ἔχωμεν καί ἡμεῖς πολλά θύματα καί ἀπό τήν μίαν καί ἀπό τήν ἄλλην παράταξιν.

Αδεία καί ἐπινεύσει τῶν Γερμανῶν κατέφθασαν εἰς τήν πόλιν μας τά αἰμοχαρῆ καί ἄγρια στίφη τοῦ Πούλου⁶⁶⁴, τά όποῖα διψῶντα αἷμα καί ἐκδίκησιν, διά πελέκεων καί δι' ἄλλων φονικῶν ὀργάνων ἐξετέλουν, ἄνευ διαδικασίας ἀθώους πολίτας, ἀδιακρίτως ἡλικίας καί φύλου. Εἰς μίαν καί μόνον ἐσπέραν τῆς 6ης Ἀπριλίου 1944 κατεκρεοῦρησαν οἱ Πουλικοί 40 ἀθώους πολίτας, διότι άντάρται, ἐπιτεθέντες κατ' αὐτῶν ἐφόνευσαν τέσσαρας στρατιώτας των, καί ἐλεηλάτησαν καί ἐπυρπόλησαν μέρος τῆς συνοικίας Ἀγ. Βαρβάρας. Καί θά παρετείνετο ἀναμφιβόλως τό μαρτύριον τῆς πόλεως καί όλοκλήρου τῆς περιοχῆς μας, ἐάν δέν ἐπενέβαινε ὁ ἐν τῇ πόλει μας Γερμανός φρούραρχος κ. Μπούτι, ἀνώτερος ἐκπαιδευτικός λειτουργός, ὅστις ἐνδούς εἰς τάς ἐπιμόνους ἡμῶν καί τοῦ τότε Δημάρχου κ. Προκοπίου Καμπίτογλου παρακλήσεις καί προτροπάς, ἐδέχθη νά συνηγορήσῃ παρά τῇ προϊσταμένη του Ἀρχῇ ὑπέρ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν αἰμοχαρῶν τούτων ὀρδῶν τοῦ Συνταγματάρχου Πούλου. Καί ὄντως, χάρις εἰς τάς ἐπιμόνους παρά τῷ ἐν λόγῳ Φρουράρχῳ ἐνεργείας μας, ἐσώθη ἡ πόλις, ἐκδιωχθόντων ἐκ Βερροίας τῶν ἀνθρωπομόρφων τούτων τεράτων, ἅτινα ἐβύθισαν εἰς τό πένθος καί εἰς τήν ἀπόγνωσιν τήν ἄλλοτε ἀνθούσαν καί ἀκμάζουσαν πόλιν μας⁶⁶⁵.

Τήν νύκτα τῆς 4ης πρός τήν 5ην Μαΐου 1944 καί ἀκριβῶς τήν [...] μετά τό μεσονύκτιον ἐπυρπολεῖτο παρ' ἀγνώστων, ἀσφαλῶς δέ παρά τῶν ἀνταρτῶν, τό Δημαρχεῖον τῆς πόλεως. Τήν ἄγριαν ἐκείνην νύκτα, ἡ όποία κατεπτόησεν ὅλον τόν πληθυσμόν, διήλθον ἄγρυπνος παρά τό Δημαρχεῖον, ἐνισχύων καί προτρεπόμενος τούς ὀλίγους προσελθόντας ὑπαλλήλους τοῦ Δήμου μέ ἀντλίας καί τούς Γερμανούς στρατιώτας, ἵνα κατορθώσωσι νά ἐντοπίσωσι τό πῦρ καί μή καταστραφῇ ὅλη ἡ πόλις. Ἡ Βέρροια ἐξῆσε τήν ἀγριωτέραν ἡμέραν πολέμου, μετά τήν πυρκαϊάν τοῦ Δημαρχείου, καθόσον πανταχόθεν εἶχε κυκλωθῇ ὑπό Γερμανῶν καί Ἰταλῶν στρατιωτῶν, τά δέ ἄγρια στίθη τοῦ Πούλου, περιερχόμενα τάς συνοικίας συνελάμβανον τόν ἄρρενα πληθυσμόν ἀπό 16 ἐτῶν μέχρις 60 καί τόν ὠδήγουν εἰς τούς Στρατῶνας. Ἡ ἀγωνία καί ἡ ψυχική ὀδύνη τῶν χριστιανῶν μου κατά τήν ἀπαισίαν αὐτήν ἡμέραν δέν περιγράφεται. Οὐδεὶς ἐγνώριζε τί ἐπρόκειτο νά γίνη. Ἡ ἀπόγνωσις καί ὁ φόβος ἀπεικονίζοντο εἰς τά πρόσωπα ὄλων. Ἡ ἐπέμβασίς μου παρά τῷ Φρουράρχῳ εἰς οὐδέν ἴσχυσεν. Τά πάντα κατά τήν ἡμέραν ἐκείνην ἐξηρτῶντο ἀπό τά τάγματα Ἀσφαλείας, ἅτινα καθ' ὅλην τήν ἡμέραν ἐβασάνιζον τούς Χριστιανούς μας. Τέλος, ἀφοῦ καθ' ὅλην τήν ἡμέραν ὑπέστησαν τά πάνδεινα, νῆστες καί ὑπό τάς καυστικές τοῦ ἡλίου ἀκτίνας, ἀφέθησαν ἐλεύθεροι περί λύχνων ἀφάς,

664 Ο Γεώργιος Πούλος, ἀπόστρατος συνταγματάρχης, πρὶν τὴν Κατοχή, ἦταν πρόεδρος τοῦ ἐλληνικοῦ φασιστικοῦ κόμματος καὶ λίγο μετὰ ἰδρύσε τὸ ἐλληνικὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ κόμμα. Τὸ 1943 ἦταν ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων πρακτόρων τῆς γερμανικῆς υπηρεσίας ἀντικατασκοποίας Θεσσαλονίκης, βλ. Χ. Καρανάσιου, *Η Νάουσα στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ στὸν Εμφύλιο*, Ἀθῆνα 2004, 81. Ἦταν γνωστοὶ ὡς Πουλικοί, τὸ τάγμα ἀριθμοῦσε περὶ τοὺς 300 ἄνδρες ποὺ ἦταν γερμανοντυμένοι. Ἀρχικὰ τὸ ἀρχηγεῖο τοὺς ἦταν στὴ Θεσσαλονίκη, ἐπειτα στὴν Κρύα Βρύση ν. Πέλλης. Στὴ Βέρροια στρατοπεδύευν στὸ 6ο δημοτικὸ σχολεῖο. Ἡ ομάδα τοῦ Πούλου ἐγίνε με σκοπὸ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν χωροφυλακὴ, νὰ πατάξῃ τὴ μαύρη ἀγορὰ καὶ νὰ καταδιώξῃ τις ἀντάρτικες ομάδες κομμουνιστῶν. Τὸ σῶμα τοῦ Πούλου διακρίνεται κατὰ τὸν Τ. Κωστόπουλο, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη, τὰ τάγματα ασφαλείας καὶ ἡ μεταπολεμικὴ ἐθνικοφροσύνη*, 2005, 22, γιὰ τὸν αμιγῶς ἐθνικοσοσιαλιστικὸ πολιτικὸ τοῦ λόγο (καὶ τὴν ἀποστασιοποίησή τοῦ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη δωσιλογικὴ “Ἑλληνικὴ Πολιτεία” τῆς Ἀθῆνας, τὰ στελέχη τῆς ὁποίας καταγγέλλει δημόσια σαν “ὄργανα τῶν ἐβραιοκομμουνιστῶν καὶ μασόνων, ἐπιδιώκοντα τὴν συκοφάντησιν τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς), καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν ἀπουσία σοβαρῶν διασυνδέσεων με τὸν κύριον ὄγκο τῆς ἀντιστασιακῆς ἐθνικοφροσύνης, ἀπουσία ποῦ, ἀντανακλάται στὸν ἐντελῶς ἀνεξέλεγκτον καὶ “τυφλόν” χαρακτήρα τῶν βιαιοτήτων τοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, ἐνὸς πάρα πολλοὶ ταγματασφαλίτες ἀθωώθηκαν καὶ ἀξιοποιήθηκαν στὸ ἀντικομμουνιστικὸ ἀγῶνα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ὁ Πούλος, ἀν καὶ προσφέρεται νὰ συνεισφέρει τὴν πείρα τοῦ γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν συμμοριτῶν, καταδικάστηκε σὲ θάνατον καὶ ἐκτελέστηκε (11-6-49), ὁ.π., 81.

665 Γιὰ τὰ γεγονότα βλ. καὶ Στράτου Δορδανά, *Τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων, ἀντίποινα τῶν γερμανικῶν ἀρχῶν Κατοχῆς στὴ Μακεδονία 1941-1944*, Ἀθῆνα 2007, 449 κ.ε.

κρατηθέντων ικανών εις τά κρατητήρια.

Κατά τās ἀρχάς Ἰουνίου 1944 ἀντάρται κατελθόντες εἰς Βέρροϊαν συνέλαβον καὶ ἀπήγαγον εἰς τὰ ὄρη ἕνα Ρωμοῦνον δημ/λον μετὰ τῆς συζύγου του, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξετέλεσαν. Μετὰ παρέλευσιν ἡμέρων τινων, διαταγῇ τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς, συνεκεντρώθησαν καὶ πάλι ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ μας εἰς τοὺς Στρατῶνας. Τὴν φορὰν ὅμως αὐτὴν ἡ συγκέντρωσις, καίτοι κατ' ἐπίφασιν ἡπιωτέρα, εἰς ἀποτελέσματα ὑπῆρξε τρομακτικῇ. Βάσει καταλόγου, ὃν, ὡς λέγεται, εἶχε καταρτίσει τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ρουμανικὸν Προξενεῖον, τῇ συμπράξει τοῦ Νικολάου Ζωγράφου, δικηγόρου ἐκ Γιαννιτσῶν, ἐπὶ πολλὰ δέ ἔτη ἐν Βερροίᾳ διατρίψαντος καὶ φίλου τῶν Γερμανῶν⁶⁶⁶, συνελήφθησαν ἐβδομήκοντα περίπου πολῖται οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἦσαν χρηστοί, ἐντιμοὶ καὶ ἐθνικόφρονες, οἵτινες, περὶ τὴν μεσηβρίαν, ὠδηγήθησαν δι' αὐτοκινήτου εἰς τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ στρατόπεδον Παύλου Μελά. Ἡ μανία ὅμως καὶ ἡ λύσσα τῶν Ρουμανιζόντων Βλάχων, οἵτινες, εἰρήσθω, ἀποτελοῦσι τὸ πλέον ἐπικίνδυνον στοιχεῖον τῆς Ἐπαρχίας καὶ ἐπιδιώκουσιν ἐν παντί καὶ πάντοτε τὸν ἀφανισμόν παντός Ἑλληνικοῦ, ἐστράφη ἐναντίον τῶν προκρίτων καὶ λογίων τῆς πόλεως. Ἐπεζήτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ συλληφθῶσι 55 ἀθῶοι καὶ ἔγκριτοι πολῖται ἵνα ἐκτελεσθῶσιν εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως, εἰς ἀντίρροπον τοῦ χυθέντος αἵματος τῶν δύο ἀπαχθέντων Ρουμάνων. Ἡ σύλληψις καὶ φυλάκισις τόσων προκρίτων καὶ ἀθῶω πολιτῶν ἀναστάτωσε κυριολεκτικῶς ὅλην τὴν πόλιν. Θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς. Ὅλοι ἔσπευσαν εἰς τὴν Μητρόπολιν ζητοῦντες προστασίαν. Ἀμέσως μετὰ τοῦ κ. Δημάρχου ἐσπεύσαμεν εἰς τὸν κ. Φρούραρχον, εἰς ὃν μετὰ θάρρους καὶ παρησίας πολλῆς ἀνεπτύξαμεν τὸ ζήτημα, καὶ ἐτονίσσαμεν ὅτι ἐάν ἐπιτρέψῃ νὰ τυφεκισθῶσιν οἱ 55 ἀθῶοι οὗτοι, ἐπίλεκτοι τῆς Βερροίας πολῖται, θὰ ἀποτελέσῃ τὸ μεγαλύτερον στίγμα εἰς τὴν ζωὴν ἐνός ἐντίμου ἀνωτέρου ἐκπαιδευτικοῦ. Μετὰ σκέψιν ὀλίγων λεπτῶν στραφεῖς πρὸς ἐμέ ὁ ἐν λόγῳ Φρούραρχος μέ πολλὴν ψυχραιμίαν καὶ μέ γαλήνην ψυχῆς μοὶ ἀπήντησε “Δέν θὰ ἐπιτρέψω ποτέ νὰ τυφεκισθῶσιν οἱ ἐκλεκτοὶ οὗτοι πολῖται, θὰ διατάξω τὴν ἀποφυλάκισιν ὅλων. Ἐπὶ τῇ διαβεβαιώσει δέ ταύτῃ μεταβάντες ἀμέσως μετὰ τοῦ κ. Δημάρχου εἰς τὰς φυλακάς ἔνθα ἐκρατοῦντο οἱ 55 οὗτοι ὄμηροι, τοὺς παρηγορήσαμεν, τοὺς ἐνισχύσαμεν, καὶ τοὺς διαβεβαιώσαμεν ὅτι δέν ἔχουσι νὰ πάθωσι τίποτε, καὶ ὅτι ὅλοι θὰ ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι. Πράγματι δέ τὴν ἐπιόδσαν, διαταγῇ τοῦ κ. Φρουράρχου καὶ οἱ 55 κρατούμενοι ἀπελύθησαν ἐκ τῶν φυλακῶν. Ὁ θρίαμβος ἦτο μέγας, ἡ χαρά καὶ ἡ ἀγαλλίασις γενικῇ. Αὐθιμερόν μεταβάντες καὶ εἰς Θεσ/νίκην μέ ἔγγραφον τοῦ κ. Φρουράρχου, καταωρθώσαμεν ν' ἀποφυλακίσωμεν τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν ἀποσταλέντων εἰς τὸ στρατόπεδον Παύλου Μελά.

Μετὰ τās ἄνω μνημονευθείσας δύο συγκεντρώσεις, καὶ τὸν δημιουργηθέντα πανικόν, τὰ ζωηρότερα στοιχεῖα τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ μας ἤρχισαν νὰ διαρρέουν εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀνταρτῶν, ἔνθα εὗρισκον προστασίαν καὶ ἀσφάλειαν. Ἡ κατάστασις εἶχε φθάσει πλέον εἰς τὸ ἀπροχώρητον. Ἡ τρομοκρατία τοῦ Ε.Α.Μ. ἦτο ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς. Ἀπαγωγαὶ καὶ δολοφονίαι ἐν μέσῃ ὁδῷ ἦσαν πλέον τὰ συνήθη τῆς ἡμέρας γεγονότα. Τὴν νύκτα τῆς 30 Ἰουνίου πρὸς τὴν 1ην Ἰουλίου ὁμάδες ἐκτελεστῶν τῆς φοβερᾶς τοῦ Ε.Α.Μ. Ὁργανώσεως ἐπιδραμόντες ἀνενόχλητοι εἰς τὴν πόλιν κατέσφαζαν ἔξωθεν τῶν οἰκιῶν των ὀκτῶ ἀθῶους καὶ λογίους πολίτας, δῆθεν Ἐθνοπροδότας, ἐνσπείραντες τὸν πανικόν καὶ τὴν ἀπόγνωσιν εἰς ὅλην τὴν πόλιν. Κατὰ μῆνα δέ Αὐγούστου ἐν μιᾷ νυκτί δύναμις μεγάλη Ἐαμοκομμουνιστῶν ἐπιδραμοῦσα διέρρηξε τὰς φυλακάς καὶ ἀπήγαγε τοὺς ἐν αὐταῖς κρατούμενους, ὡς καὶ τοὺς φρουροὺς Χωροφύλακας. Οὕτως ἐν τρομοκρατίᾳ μεγάλη διέρρευσεν ὅλος ὁ Αὐγούστος. Τὸν Σεπτέμβριον ἤρχισε κάπως νὰ ὑποφώσκη τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ συνάμα καὶ ὁ κίνδυνος νὰ καθίσταται ἐγγύτερος καὶ φοβερώτερος. Ἐκ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Βερροίας-Θεσσαλονίκης ἤρχισαν νὰ διέρχονται καθημερινῶς φάλαγγες Γερμανικαί. Μία ὅθενδήποτε προερχομένη προσβολὴ κατὰ τῶν ἀποχωρούντων Γερμανῶν θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως, ὡς μᾶς ἐδηλώθη ἐπισήμως παρὰ τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς. Ὡπλίσθημεν τότε μέ θάρρος καὶ δύναμιν ψυχῆς ἀκαταγώνιστον καὶ δι' ἐγκυκλίων καὶ διὰ σθεναρῶν κηρυγμάτων συνεκρατήσαμεν τὰ ἀτίθασσα στοιχεῖα τοῦ τόπου, εὐχαῖς δέ καὶ ἱκεσίαις τοῦ Μεγάλου Ἀποστόλου Παύλου, ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας Βερροίας, καὶ τοῦ πολιούχου αὐτῆς Ἀντωνίου τοῦ Νέου διεσώσαμεν τὴν εὐλογημένην

666 Ο Ζωγράφος, στον οποίο αναφερθήκαμε εκτενῶς ανωτέρω, στην απολογία του μετά την Κατοχή, αναφέρει ὅτι παρέμεινε ἐκτός κάθε ἐνοπλῆς οἰκίας καὶ ἡ δράση περιοριζόταν μόνο στον πολιτικὸν χώρο του ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, βλ. περισσότερα Σ. Δορδανά, Ἑλληνες ἐναντίον Ἑλλήνων, ὁ.π., 146 κ.ε.

ταύτην πόλιν ἐκ τῆς καταστροφῆς.

Κατά τὴν ἰδίαν τρομοκρατικὴν περίοδον τῆς κυριαρχίας τῶν Ἑαμοκομμουνιστῶν εἰς τὰ ὄρη Πιέρια καὶ Βέρμιον, συνεκλήθησαν μακράν τῆς Βερροίας, καὶ ἰδίᾳ πέραν τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονος δύο ἱερατικά συνέδρια, εἰς τὰ ὅποια προσήλθον ὅλοι βεβαίως οἱ πέραν τοῦ ποταμοῦ ἱερεῖς τῆς Ἐπαρχίας μας, οἱ στενάζοντες ὑπὸ τὸ βαρὺ πέλμα τῶν Κομμουνιστῶν, ἐλάχιστοι δὲ ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ ἱερέων μας. Εἰς αὐτά, ὡς μᾶς εἶπον, συνεζητήθησαν ζητήματα ἀφορῶντα τὴν μόρφωσιν καὶ συντήρησιν τοῦ κλήρου, καθὼς καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Κοινωνίᾳ. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο βεβαίως ἴσον τῷ μηδενί, γνωστὸν ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλ' οἱ ἱερεῖς τρομοκρατημένοι σφόδρα, ἠναγκάζοντο νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς τὰς ἀξιώσεις καὶ ἐπιταγὰς τῶν Ἑαμιτῶν. Καὶ δὲν εἶχον ἐν μέρει ἄδικον, διότι ἡ ζωὴ των, ἡ τιμὴ τῆς οἰκογενείας των, ἡ περιουσία των, τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τοὺς δαίμονας αὐτοὺς τῆς κολάσεως. Εἶχον ἄλλως τε πρὸ ὀφθαλμῶν των καὶ τοὺς τόσον ἀγρίως σφαγέοντας συναδέλφους των, τῶν ὁποίων οἱ ἄγνωστοι τάφοι ἦσαν ἀκόμη νωποί. Τὸν Παπᾶ Γεώργιον Ντόβαν, ἐφημέριον Μελίκης, τὸν Παπᾶ Φώτιον ΠαπαΧρίστου, ἐφημέριον Κεφαλοχωρίου, Παπᾶ Κων/τῖνο Βαϊράμην, ἐφημέριον Νησελίου, Παπᾶ Νεόφυτον Κιουμουρτζίδην, ἐφημέριον Πλατέος, Ἀρχιμανδρίτην Γρηγόριον Μιχαλόπουλον, ἐφημέριον Ἱ. Ναοῦ Παναγίας Ναούσης, Ἱερομόναχον Γερμανόν Χίου, ἐφημέριον Κουμαριάς, καὶ Ἱερομόναχον Νικόδημον Σαββίδην, ἐφημέριον Γεωργιανῶν. Πάντες οὗτοι ἄνευ λόγου καὶ ἄνευ αἰτίας ἐθανατώθησαν σκληρῶς καὶ ἀπανθρώπως, δι' ἀπαγχονισμοῦ, δι' ἀκρωτηριασμῶν τῶν μελῶν τοῦ σώματός των, διὰ μαρτυρίων ἀνηκούστων, δῆθεν ὡς ἀντιδραστικοί, πρὸς καταπτώσιν καὶ ἐκφοβισμόν τοῦ κλήρου. Εἴη ἡ μνήμη των αἰωνία, τὸ δὲ χυθὲν μαρτυρικὸν αἷμα των ἅς διατηρῇ πάντοτε ἀκμαῖον καὶ θάλλον τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους μας...⁶⁶⁷.

5. Ἡ μαρτυρία τοῦ ἱερέα τοῦ ΕΛΑΣ ἀρχιμανδρίτη Γερμανοῦ Κ. Δημάκου

Πληροφορίες πολύτιμες καὶ ενδιαφέρουσες μας δίδει ὁ ἀρχιμανδρίτης Γερμανὸς Κ. Δημάκος, προηγούμενος τῆς μονῆς Ἀγάθωνος Ὑπάτης, ὁ ὁποῖος υπηρέτησε ὡς στρατιωτικὸς ἱερέας στο Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ στο πλευρὸ τοῦ Ἀρη Βελουχιώτη, στο βιβλίο του *Στὸ Βουνό με τον Σταυρό, κοντὰ στον Ἀρη*⁶⁶⁸. Στο βιβλίο, ὁ γνωστὸς καὶ ὡς *Πάτερ Ἀνυπόμονος*, περιγράφει τὴν πορεία καὶ δράση του. Ἡ μαρτυρία του αὐτὴ γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀποκαλύπτει μιὰ ἄλλη πτυχή τῆς προσωπικότητάς του, ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴ που δίδει τὸ βιβλίο τοῦ Νίκιου Θεοφίλου.

Στὴ σελίδα 194 ὑπάρχει κεφάλαιο με τὸν τίτλο *Ὁ Βεροῖας Ἀλέξανδρος*. Ὁ ἀρχιμανδρίτης ἀναφέρεται σὲ ἐπίσκεψή του στὴ Βέροια κατὰ τὸ ἔτος 1943, μέσω τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Βεροῖας καὶ με τὴν βοήθεια τοῦ ηγουμένου τῆς, ὥστε νὰ “...νὰ κρατῇσιν μυστικὸ τὸ πέρασμά μου ἀπὸ ἐκεῖ, νὰ φυλάξῃ τα ὅπλα μου καὶ νὰ μου υποδείξῃ ποῖος εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ πάω στὴ Βέροια...⁶⁶⁹”. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπισκέψεώς του ἦταν ἡ συνάντησις με συγγενεῖς του καὶ συγκεκριμένα με τοὺς ἀδελφούς του που ζοῦσαν σὲ ἓνα κοντινὸ χωριό.

Τὸ πρῶν τῆς ἐπόμενης ἡμέρας πῆγε στὸν μητροπολίτη Ἀλέξανδρο, “...ἐναν ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους Ἀρχιερεῖς που ἐμείναν κοντὰ στο ποίμνιό τους αὐτὲς τὶς χαλεπὲς ἡμέρες. Μας ἐδέχθη καὶ ὅταν του εἶπα ποῖός εἰμαι, πετάχθηκε ἀπάνω, με ἀγκάλιασε καὶ με φίλησε, με συνεχάρη, μου εἶπε πολλὰ λόγια ἐνθουσιώδη καὶ πατριωτικά...⁶⁷⁰”. Ἀκολούθως ὁ μητροπολίτης τὸν προσκάλεσε νὰ συμμετάσχει στὸν ἐσπερινὸ καὶ τὴν ἀρχιερατικὴ λειτουργία στὸν πανηγυρίζοντα ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὅπου καὶ του ἔδωσε τὸ προβάδισμα, μετὰ δὲ τὸ πέραν τὸν πῆρε με τὸ αὐτοκίνητο καὶ του προσέφερε καφέ στὴν μητρόπολη. Ἀκολούθως τὸν κάλεσε στὴ δοξολογία τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, κατὰ τὴν ὁποία παρίσταντο οἱ Ἀρχεῖς καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοί⁶⁷¹. Μετὰ τὴ δοξολογία τοῦ

667 Ἀρχεῖο Ἱεράς Συνόδου, ὁ.π.

668 Γερμανοῦ Κ. Δημάκου ἀρχιμ., *Στὸ Βουνό με τὸν Σταυρό, κοντὰ στον Ἀρη*, (β' ἐκδ.) Ἀθήνα- Τρίκαλα 2005.

669 ὁ.π., 194-195.

670 ὁ.π., 195.

671 Προκαλεῖ ἀπορία ἡ τέλεσις τῆς δοξολογίας αὐτῆς κατὰ τὴν γερμανικὴ Κατοχή. Πάντως ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ συνάφεια τῶν γεγονότων, ὁ συγγραφέας δὲν συγγέει τὴν χρονολογικὴ σειρά τῶν γεγονότων. Πιθανῶς οἱ

προσφέρθηκε καφές στη μητρόπολη και ο μητροπολίτης τον κάλεσε να λειτουργήσει και στην πανήγυρη του ναού των Αγίων Αναργύρων. Την ίδια ημέρα, σε χρυσοχόο της πόλης αγόρασε ένα χρυσό σταυρουδάκι με την επιγραφή στο πίσω μέρος “Στον Αρχηγό μου, Άρη”⁶⁷². Την 1η Νοεμβρίου λειτούργησε στον ναό των Αγίων Αναργύρων και μετά τον καφέ σε παρακείμενο σπίτι αποχαιρέτησε τον μητροπολίτη καθώς έπρεπε να βρίσκεται σε δύο ημέρες στη συνάντηση με τον μητροπολίτη Κοζάνης Ιωακείμ.

Το βράδυ όμως της ίδιας ημέρας, ήρθε ο γραμματεύς του δεσπότη -Μανωλάκης στο όνομα- και του είπε ότι ο δεσπότης λέει να αναχωρήσεις το συντομότερο διότι τον έψαχνε η οργάνωση της ΠΑΟ. Πράγματι, ένας ταγματάρχης της ΠΑΟ, Χονδρόπουλος λεγόμενος, είχε ρωτήσει τον Αλέξανδρο ποιος είναι ο αρχιμανδρίτης που ήταν δίπλα του στη δοξολογία. Ο επίσκοπος απήντησε ότι ήταν ένας ηγούμενος από τη Λαμία που ήρθε να δει τα αδέρφια του. Ο Χονδρόπουλος απήντησε: “Αυτός, Σεβασμιωτάτε, είναι αντάρτης στον ΕΛΑΣ και συγκεκριμένα στην ομάδα του Άρη Βελουχιώτη...”⁶⁷³. Ο δεσπότης τον καθησύχασε και του είπε ότι θα φρόντιζε ο ίδιος.

Ο αρχιμανδρίτης Γερμανός καταλήγει: “Θα ήταν μεγάλη παράλειψή μου, εάν δεν εξέφραζα... την άπειρη ευγνωμοσύνη μου στον μακαριστό Δεσπότη Βεροίας κυρό Αλέξανδρο, ο οποίος με φύλαξε εκείνη την κακή ώρα. Ποιός ξέρει τί περιπέτειες θα είχα με την ΠΑΟ, αν ο Δεσπότης δεν ενεργούσε αμέσως στέλνοντάς μου τον Γραμματέα του... Αλλά και αργότερα, ως προεδρεύων της Ιεράς Συνόδου...και πάλι με υπερασπίσθηκε, όταν το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας εξήτησε με εμπιστευτικό έγγραφο του από την Ιερά Σύνοδο πληροφορίες “περί τής έν γένει διαγωγής του έν λόγω κληρικού (ύπό τό ψευδώνυμον Παπαανυπόμονος), κατά τά διαρρευσάντα τελευταία έτη”⁶⁷⁴. Ο μητροπολίτης είπε στον π. Γερμανό ότι ως Προεδρεύων της Συνόδου (τέλη 1945-46) διαβεβαίωσε ότι πρόκειται περί λαμπρού κληρικού.

Από το ίδιο βιβλίο πληροφορούμαστε και για την ευνοϊκή στάση του αρχιερέως έναντι του μητροπολίτου Κοζάνης Ιωακείμ. Ο Αλέξανδρος ομολογεί στον π. Γερμανό ότι μετείχε στο συνοδικό δικαστήριο όπου θα δικάζονταν ο ως άνω αρχιερέας μαζί με τον Ηλείας Αντώνιο και ότι η μόνη κατηγορία ήταν η εγκατάλειψη των μητροπόλεών τους. Ο Βεροίας έλαβε το λόγο και είπε: “Άγιοι αδελφοί, εάν υπάρχει άλλη κατηγορία να προχωρήσωμεν εις την εκδίκασιν της υποθέσεως, εάν όμως οι άγιοι αδελφοί κατηγορούνται μόνον διότι απουσίασαν πλέον του εξαμήνου από τας Μητροπόλεις των, θα πρέπει τότε και οι περισσότεροι εξ ημών των δικαστών να καθίσωμεν εις το εδώλιον. Πόσοι από ημάς τους Αρχιερείς παρέμειναν εις τας Μητροπόλεις των κατά το διάστημα της κατοχής;”.

Και πρόσθεσε: “Η σκοπιμότης, όμως, τους έξωσε από τας Μητροπόλεις των. Δεν είχαν την τόλμην οι δικάσαντες να χαρακτηρίσουν ως αντεθνικήν την συμμετοχήν των δύο αυτών Αρχιερέων εις την Εθνικήν Αντίστασιν, διότι πράγματι δεν ήτο αντεθνική. Απεναντίας, από πληροφορίας υπευθύνους που έχω, καί οι δύο μόνον καλόν έκαμαν εις το πέρασμά των...”⁶⁷⁵.

Γερμανοί για λόγους προπαγάνδας και προσεταιρισμού του ελληνικού στοιχείου επέτρεψαν την δοξολογία, αφού η Ιταλία είχε ήδη συνθηκολογήσει και ήταν πλέον εχθρική χώρα. Μία άλλη πιθανή εξήγηση είναι η δοξολογία να ετελείτο για τους Γερμανούς. Πάντως οι αξιωματικοί που παρίσταντο ήταν σαφώς και ταγματασφαλίτες, όπως συνάγεται από τη συνέχεια της διηγήσεως.

672 ό.π., 197.

673 ό.π., 198. Επρόκειτο για τον Φρούραρχο Βεροίας της ΠΑΟ, σύμφωνα με τον Ι. Παπαδάκη, *Μισός αιώνας*, ό.π., 319.

674 ό.π., 199.

675 ό.π., 202.

Κεφάλαιο Ζ΄ Ο Εμφύλιος

1. Οι απαρχές του Εμφυλίου μέσα από την Έκθεση του μητροπολίτου Αλεξάνδρου

Η χαώδης οικονομική κατάσταση τους πρώτους μήνες μετά την απελευθέρωση φανέρωνε πιστά την ανάλογη πολιτική κατάσταση. Η χώρα έβγαινε από μια κατοχική περίοδο, λεηλατημένη και κατεστραμένη. Τουλάχιστον 3.700 χωριά καταστράφηκαν εντελώς ή μερικώς από τους βομβαρδισμούς και τις πυρκαγιές, το οδικό δίκτυο και άλλες ζωτικές υποδομές, όπως σιδηροδρομικές γραμμές και γέφυρες καταστράφηκαν. Ο μητροπολίτης Αλέξανδρος στην έκθεσή του προς τη Σύνοδο αναφέρει: *“...Ἡ ὕπαιθρος χώρα κατά τό διαρρεῦσαν αὐτό χρονικόν διάστημα ἐδοκιμάσθη σκληρῶς. Οἱ δυστυχισμένοι χωρικοί μας εὐρίσκοντο ἐν μέσῳ δύο πυρῶν. Ἦρχοντο οἱ ἀντάρται καί διήρπαζον πᾶν ὅ,τι εἶχον καί δέν εἶχον. Ἐφευγον αὐτοί καί ἤρχοντο οἱ Πουλικοί, οἱ Παπαδοπουλικοί, οἱ Γερμανοί, οἱ Ἰταλοί καί ἔπραττον τά ἴδια. Ἡ ζωή των, ἡ τιμή των, ἡ περιουσία των, τά πάντα εὐρίσκοντο εἰς τήν διάκρισιν τῶν ἐπιδρομέων, ὅσα δέ χωρία εἶχον τό ἀτύχημα νά λάβουν τά ὄπλα κατά τῶν ἀνταρτῶν ἐληλατήθησαν καί ἐπυρπολήθησαν ἀνευ οἴκτου.*

*Τά χωρία Ἀγγελοχώρι, Ζερβοχώρι, Βρανιάτες, Καβάσιλα, Σκυλίτσι καί Σταυρός, εὐρισκόμενα εἰς τήν ἀκτίνα δράσεως τῶν Πουλικῶν, ὑπέστησαν τάς μεγαλυτέρας καταστροφάς, τοῦ χωρίου Σταυρός πυρποληθέντος καί καταστραφέντος τελείως. Τά χωρία Παλατίτσια, Βεργίνα, Μετόχι, Π. Πρόδρομος, Μελίκη, Κουλούρα, Ξεχασμένη, ἐν οἷς εἶχον τά λημέρια των οἱ ἄνδρες τῶν ταγμάτων Παπαδοπούλου καί Κισᾶ Μπατζάκ, ὑπέστησαν καί αὐτά τά πάνδεινα, τινῶν ἐξ αὐτῶν καταστραφέντων καθ' ὅλοκληρίαν. Ἀλλά καί τά πέραν τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονος χωρία μας, τά ὀρεινά, Πολυδένδρι, Σφηκιά, Ριζώματα, Δάσκιον, ὑπέστησαν ἐπανειλημμένας λεηλασίας καί καταστροφάς, τοῦ χωρίου Ἐλαφίνας καταστραφέντος τελείως ὑπό τῶν Γερμανῶν, οἵτινες ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν ἐπιτιθέμενοι κατά τῶν ἀνταρτῶν ἔκαιον καί ἐδήουν τά χωρία, ὡς ὑποθάλλοντα δῆθεν τοὺς ἀντάρτας, λεηλατοῦντες τοὺς πτωχοὺς ἄλλως τε κατοίκους τῶν ἐν λόγῳ χωρίων, τῶν ὁποίων ἡ πείνα ἦτο ὁ συνήθης σύντροφος καί εἰς τήν προπολεμικὴν ἀκόμη ἐποχὴν...”*⁶⁷⁶.

Από έγγραφο του Αλεξάνδρου προς τη Σύνοδο (382/27-9-1945) πληροφορούμαστε για τις καταστροφές ναών μετά την Κατοχή. Πυρπολήθηκαν οι ναοί αγ. Μηνά Ναούσης, αγ. Νικολάου Νεοκάστρου, οι ναοί της Ελαφίνας και του Σταυρού, ενώ οι ναοί των χωριών του Γιδά (Αλεξάνδρειας) και της Σφηκιάς καταστράφηκαν ολοσχερώς. Ο ναός των αγ. Θεοδώρων Μακροχωρίου βομβαρδίστηκε, οι ναοί Νεοχωρίου Σφηνίτσης (;) και Γεωργιανών υπέστησαν σοβαρές ζημιές. Τα ιερά κειμήλια των ναών των χωριών Γεωργιανοί, Ελαφίνα, Σταυρός, Σφηκιά, Καστανιά, Βεργίνα, Δάσκιο, Παλατίτσια, Συκιά, λεηλατήθηκαν, ενώ εκείνα του Ν. Προδρόμου πυρπολήθηκαν. Επίσης πυρπολήθηκαν οι εγκαταστάσεις των μονών Τ. Προδρόμου Ναούσης και Αγ. Πάντων (Συκιάς)⁶⁷⁷. Οι Γερμανοί μετέτρεψαν την παλαιά Μητρόπολη (μνημείο χιλίων ετών) σε στάβλο⁶⁷⁸.

Οι γενικές πολιτικές και οικονομικές συνθήκες ήταν απογοητευτικές και εξαιρετικά άσχημες. Τη χαρά της απελευθέρωσης διαδέχτηκε πολύ γρήγορα η προειδοποίηση του εμφυλίου σπαραγμού, μία νέα περίοδος, ίσως η πιο επικίνδυνη και επώδυνη από όλες κατά τη νεώτερη ιστορία. Εισαγωγικό προοίμιο αποτέλεσαν τα αιματηρά γεγονότα που ξέσπασαν το Δεκέμβριο του 1944 (γνωστά ως “Δεκεμβριανά”)⁶⁷⁹.

⁶⁷⁶ Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ό.π.

⁶⁷⁷ Πρόκειται για πληροφορίες που δημοσιεύονται στον τόμο *Μνήμες και μαρτυρίες από το '40 και την Κατοχή*, Αθήνα 2000 (επιμ. Κλάδου Εκδόσεων Εκκλησίας Ελλάδος), 421. Προσωπικά δεν μπόρεσα να εντοπίσω το έγγραφο.

⁶⁷⁸ Μ. Κωστόπουλου, *Ένας πόλεμος που δεν έληξε ακόμη*, Αθήνα 1998, 141.

⁶⁷⁹ Θάνου Βερέμη- Γιάννη Κολιόπουλου, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2006, 397.

Αξίζει να αναφέρουμε την περιγραφή των γεγονότων αμέσως μετά την απελευθέρωση από τις κατοχικές δυνάμεις, μέσα από την έκθεση του μητροπολίτου προς τη Σύνοδο: "...Ευθύς αμέσως κατελύθησαν αἱ ὑφιστάμεναι Κρατικάί Ἀρχαί καί ἐγκατεστάθησαν οἱ νέοι ἄρχοντες, οἵτινες ἀπό πολλοῦ καιροῦ εἶχον ὀρισθῇ ὑπὸ τῆς Ὁργανώσεως τῶν Κομμουνιστῶν. Τὴν ἰδίαν νύκτα τῆς 29ης Ὀκτωβρίου συνελήφθησαν ἱκανοὶ ἐγκριτοὶ πολῖται, οἱ Μιχαὴλ Ἀβραμίδης, Κων/τῖνος Κασάπης, Δημήτριος Πατσαβούρας, Ἀθανάσιος Τσαμπούρας, Νικόλαος Βερροιώτης, Ἰωάννης Χατζῆκος, Δημοσθένης Κουσίδης καί ἡ μαθήτρια Καίτη Μελισσοπούλου καί ὠδηγήθησαν ὡς πρόβατα ἐπὶ σφαγὴν ἐξω τῆς πόλεως, ἔνθα σκληροὶ καὶ ἄγριοι καὶ ἀπάνθρωποι ἐκτελεστοὶ τοὺς ἐξετέλεσαν μέ τὸν ἀγριώτερον τρόπον. Τὴν ἐπομένην ἀμέσως ἤρχισε νὰ τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως Σοβιέτ. Συνεχωνεύθησαν τὰ φαρμακεῖα εἰς ἓν κοινὸ τοιοῦτο, οἱ ἰατροὶ ὁμοίως εἰς ἓν σωματεῖον, τὰ ὀπωροπωλεῖα καὶ λαχανοπωλεῖα καὶ λοιπά, λέσχαι δὲ καὶ τομεῖς ἰδρύθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως, τεθέντων εἰς ἡμερησίαν διάταξιν καὶ τῶν χωνίων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξηγγέλλοντο ὑπὸ τῶν Ἐπονιτῶν τὰ κομμουνιστικά των προγράμματα. Αἱ λέσχαι, οἱ διαφωτιστές, οἱ καθοδηγητές, αἱ τακτικά καθημερινὰ συνεδριάσεις των, ἡ τρομοκρατία, καὶ ἡ Ε.Π.Ο.Ν. ἀρρένων καὶ θηλέων ἐδηλητηρίασαν τὴν νεολαίαν καὶ τὴν παρεπλάνησαν καὶ τὴν παρέσυραν εἰς τὰ καταχθόνια κομμουνιστικά των σχέδια. Καὶ ἐν ᾧ ἐπηγγέλλοντο ὅτι ἦσαν φορεῖς ἐλευθερίας, καὶ ἐν ᾧ διεκήρυττον ὅτι πράττουν ὅ,τι θέλει ὁ λαός, αἱ φυλακαὶ ἐπληρώθησαν ἀπὸ ἀθώους πολῖτας, τὸ δὲ Στρατοδικεῖον καὶ τὰ Λαϊκὰ Δικαστήρια κατεδίκάζον εἰς θάνατον ἀθώους ἐθνικόφρονας ἄνδρας. Οὐδεὶς ἐτόλμα ὄχι μόνον νὰ ἐκφρασθῇ ἐλευθέρως, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ σκεφθῇ ἐλευθέρως. Ἐάν δὲ κανεὶς ἐθεωρεῖτο ὑποπτος, συνελαμβάνετο ἀμέσως καὶ ἐνεκλείετο εἰς τὰς φυλακάς, ὑφιστάμενος τὰ πάνδεινα. Φορολογίαν ἐπέβαλον βαρυτάτην εἰς χρυσὸν εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς πολῖτας, διὰ νὰ ἔχωσιν εἰς χεῖρας των ἄφθονον χρήμα. Τὰ ὠραιότερα καὶ μεγαλύτερα κτίρια ἐπετάχθησαν παρ' αὐτῶν, γραφεῖα μὲ πολυτελεστάτην ἐπίπλωσιν κατελήφθησαν, διαπιστωθέντο ἐμπράκτως ὅτι τὰ ἔργα των εἶναι ὅλως ἀντίθετα πρὸς τὰ κηρύγματα καὶ τὴν διδασκαλίαν των.

Ἐπὶ Ἑαμοκρατίας συνεκροτήθησαν ἐν Βερροίᾳ καὶ δύο συνέδρια τῶν δημοδιδασκάλων Βερροίας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς. Κατὰ τὸ πρῶτον, τῇ ἐπιβολῇ τοῦ Κομιτάτου, ἐξελέγη Ἐπιθεωρητὴς τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως ὁ Σπύρος Ψυχολογᾶς, δημ/λος Νικηφόρου τῆς Δράμας, ἀντὶ τοῦ τακτικοῦ Κυβερνητικοῦ τοιοῦτου κ. Εὐαγγέλου Παράσχη. Κατὰ τὸ δεύτερον, ὅπερ εἶχε χροιάν συνεδρίου παιδαγωγικοῦ, τὸ πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον ἦτο ἡ Καθηγήτρια κ. Ρόζα Ἰμβριώτου. Αὕτη διεξοδικώτατα καὶ ἐπὶ δύο ἡμέρας ἀνέπτυξε τὸ θέμα τῆς, περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως.

Εὐτυχῶς ἡ δυναστεία τῶν Ἑλᾶς καὶ Ἑᾶμ κατελύθη ταχέως καὶ ἡ πόλις καὶ ἡ περιοχή μας, καθὼς καὶ ὁλόκληρον τὸ Ἔθνος μας, ἤρχισε ν' ἀναπνέῃ τὸν γλυκὸν τῆς ἐλευθερίας ἀέρα.

Καίτοι ὅμως κατελύθη ἡ τυραννία ἐξωτερικῶς, ἡ ἐπάρατος Ὁργάνωσις Ζῆ, καὶ ὑπάρχει, καὶ κινεῖται, καὶ ἐργάζεται, καὶ δρᾷ κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον καὶ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ ἐν τῷ φανερῷ. Τὰ πλήγματα δὲ ἅτινα ἐπήνεγκε κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Ἑθνους μας εἶναι μεγάλα καὶ δυσθεράπευτα. Ἐδηλητηρίασε πολὺ βαθεῖα τὴν νεολαίαν μὲ τὴν σατανικὴν Ὁργάνωσιν τῆς Ε.Π.Ο.Ν., ἥτις διὰ νὰ ἐμέσῃ τὸ δηλητήριον καὶ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρώην κατάστασιν δεόν νὰ ληφθῶσι ριζικά μέτρα παρὰ τῆς Πολιτείας. Πρὸς τοῦτο θὰ ἀπαιτηθῇ ἀγὼν καὶ ἀγὼν μέγας, καὶ τὸν ἱερόν καὶ ἅγιον τοῦτον ἀγῶνα δεόν ν' ἀναλάβῃ ἡ Ἐκκλησία ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Πολιτείας, μετὰ τῶν Καθηγητῶν, τῶν διδασκάλων, τῶν λογίων καὶ ἐν γένει μετὰ τῶν εὐσεβῶν καὶ χρηστῶν καὶ Ἐθνικοφρόνων οἰκογενειάρχων καὶ πολιτῶν, ὁπότε καὶ πάλιν τὸ Ἔθνος ἡμῶν θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας εὐκλείας καὶ δόξης του⁶⁸⁰.

Ἡ Βέροια ωστόσο, πού ἕως τα μέσα περίπου τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1945 βρισκόταν ὑπὸ τον ἐλεγχό τοῦ ΕΑΜ, γίνεται τοὺς ἐπόμενους μῆνες ἑνας χώρος ἰδεολογικῶν, πολιτικῶν καὶ κάποτε βίαιων ἀντιθέσεων καὶ συγκρούσεων, ἀκολουθώντας τὸ κλίμα πού επικρατοῦσε σχεδόν παντοῦ στον εαμοκρατούμενο ἐλλαδικό χώρο⁶⁸¹.

Κατὰ τις ἀρχές τοῦ 1945, (λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀποχώρησι τοῦ ΕΑΜ ἀπὸ τὴν πόλιν),

680 Ἀρχεῖο Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ.π.

681 Ἀλεξάνδρου Χατζηκώστα, *Ἡ Ἡμαθία ἀπὸ τὴ Βάρκιζα στον Εμφύλιο*, Βέροια 2004, 3.

μαθαίνουμε από την εφημερίδα *Λαϊκή Φωνή*, όργανο του γραφείου περιοχής Μακεδονίας της Κ.Ο. του ΚΚΕ, την επίσκεψη του μητροπολίτη Κοζάνης Ιωακείμ σε εργοστάσια της περιοχής Βεροίας. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, “τα λόγια του και οι συμβουλές του διεφώτισαν και ενθουσίασαν τους εργάτες και τις εργάτριες των εργοστασίων...της πόλης μας”. Ο τίτλος μάλιστα του άρθρου είναι “*Ο Δεσπότης μας στα εργοστάσια*” (!)⁶⁸².

Κατά το ίδιο έτος, με την ανατροπή της κατάστασης και τη Συνθήκη της Βάρκιζας (12-2-1945), συλλαμβάνονται και φυλακίζονται εκατοντάδες Βεροιείς κομμουνιστές. Ο αριθμός των φυλακισμένων μόνο στους στρατώνες (σημερινή έδρα του Β'ΣΣ) στα μέσα του 1945 έφτανε τους 500, ενώ λειτουργούσαν και άλλες φυλακές στην πόλη⁶⁸³. Η εφημερίδα *Θαρραλέος* δημοσιεύει χαρακτηριστικά άρθρα που αναφέρουν την κράτηση “στο σχολείο κρατουμένων” κοριτσιών, εγκύου, γενικότερα ατόμων “παντός φύλου, ηλικίας και τάξεως”, σε συνθήκες άσχημες⁶⁸⁴.

Να υπογραμμίσουμε στο σημείο αυτό, ότι ο σύγχρονος ερευνητής και συγγραφέας Γ. Λιόλιος, αναφέρει, ότι ο “μητροπολίτης Αλέξανδρος ευλογεί τον αγώνα του Έθνους κατά του “συμμοριτισμού!”⁶⁸⁵. Δεν μπορεί εύκολα να εξαχθεί η ακριβής χρονολογία στην οποία αναφέρεται, με δεδομένη την γενικότερη αναφορά του στην περίοδο μετά τη σύλληψη των Εβραίων, στην κατοχική ακόμα Βέροια μέχρι και μετά την απελευθέρωση του 1944. Η στάση του Αλεξάνδρου όμως έναντι των ανταρτών κυμαίνεται κατά περιόδους και γεγονότα. Είναι πάντως γεγονός ότι ήδη από πολλές δεκαετίες πριν, με την πολιτειακή κατάσταση της ελλαδικής εκκλησίας, αυτή τοποθετείται στις υπηρεσίες μιας συγκεκριμένης εθνικής πολιτικής, η οποία βρίσκεται σε αντιπαράθεση με κάποια άλλη, οι εχθροί του έθνους γίνονται πρώτα απ'όλα εχθροί της θρησκευτικής πίστης, άρα ο πόλεμος εναντίον τους είναι δικαιολογημένος, “ο Θεός παρουσιάζεται να έχει “εθνολογικό θέλημα”, και άρα κάθε τι το εθνικό είναι ιερό, οι αγώνες αυτοί καθίστανται ιερότεροι όταν μέσω του έθνους προασπίζεται η θρησκευτική πίστη”⁶⁸⁶. Στην προκειμένη δε περίπτωση η θρησκευτική πίστη υπέρκειται της εθνικής, γιατί η πρώτη διασώζει την δεύτερη. Η εκκλησία γίνεται ο φορέας του έθνους και ταυτόχρονα ένα υποκατάστατο του. Σε κρίσεις εθνικισμού, οι εθνικές εκκλησίες στέκονται περισσότερο στο πλευρό των εθνικών τους κρατών.

Το ελληνικό κράτος με τη σειρά του, προτάσει και επικαλείται την προστασία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Ο θρησκευτικός παράγοντας ως μέσο πολιτικής κινητοποίησης δεν περιορίστηκε μόνο στη “χαμηλή κουλτούρα” των κατωτέρων στρωμάτων και φτωχών αγροτικών πληθυσμών, αλλά αντιθέτως έγινε ένα από τα βασικά εγχειρίδια που χρησιμοποίησαν οι υψηλότερες τάξεις από το 1946 και μετά, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την κομμουνιστική “λαίλαπα”. Η θρησκεία ήταν το στοιχείο που ένωνε τις κοινωνικές διαστρωματώσεις σε μία υπαρκτή φαντασιακή κοινότητα, αυτήν των εθνικοφρόνων αντικομμουνιστών Ελλήνων, για αυτό και επενδύθηκε με πολιτική χροιά, επειδή ακριβώς ήταν το σημείο επικοινωνίας των χαμηλότερων στρωμάτων με τις στρατηγικές και πολιτικές μεθόδους των τοπικών, περιφερειακών και κεντρικών εξουσιών⁶⁸⁷. Ο “τρίτος ελληνικός πολιτισμός” του μεσοπολέμου, ξανασυναντάται ως ελληνοχριστιανισμός και ελληνορθοδοξία κατά τον Εμφύλιο⁶⁸⁸.

2. Η περίοδος του Εμφυλίου στη Βέροια

682 Εφ. *Λαϊκή Φωνή* (9-2-1945), ΓΑΚ- Ν. Ημαθίας, Συλλογή Μιχάλη Αδαμίδη.

683 Βλ. Α. Χατζηκώστα, *Η Ημαθία από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο*, Βέροια 2004, όπου περισσότερα για την περίοδο.

684 Βλ. εφ. *Θαρραλέος* (4-11-45), (9-12-45), (18-11-45), (28-10-45).

685 Γ. Λιόλιου, ό.π., 186.

686 Π. Καραμούζη, ό.π., 122.

687 Ν. Μαραντζίδη, *Γιασασίν Μιλλέτ*, ό.π., 145.

688 βλ. Αλεξάνδρου Σακελλαρίου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώς εκτάκτου ανάγκης*, Αθήνα 2008 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Αθήνας), 359.

Μολονότι η Μακεδονία και ιδιαίτερα η Δυτική Μακεδονία απετέλεσε ένα από τα κύρια πεδία των πολεμικών μαχών του Εθνικού Στρατού και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ), η Βέροια δεν γνώρισε την τραγικότητα και σφοδρότητά τους. Αντιθέτως η Νάουσα την βίωσε όσο ελάχιστες πόλεις. Καταστράφηκαν τα εργοστάσια της, έζησε το παιδομάζωμα, κάτι που δεν είχε συμβεί εκεί ούτε στην Τουρκοκρατία, έκλεισαν τα σχολεία της, κήκαν γειτονιές, με τις δολοφονίες και τη φυγή διαλύθηκε η κοινωνική συνοχή⁶⁸⁹.

Κατά τον συγγραφέα της βιογραφίας του μητροπολίτη Αλεξάνδρου, συχνές ήταν οι ναρκοθετήσεις σε ζωτικές αρτηρίες της συγκοινωνίας, οι επιθέσεις, η ένταση των καταστροφών τεχνικών έργων, η στρατολογία ανδρών, η απουσία αξιολογής στρατιωτικής δύναμης, η έλλειψη στοιχειώδους άμυνας της Βέροιας και Νάουσας. Πρέπει να επισημάνουμε εξ αρχής ότι ο συγγραφέας τάσσεται σφόδρα εναντίον των ανταρτικών δυνάμεων, τους οποίους και αποκαλεί “Εαμοσλαύους”⁶⁹⁰.

Από τις αρχές του 1947 ο μητροπολίτης εκφράζει την ανησυχία του στις στρατιωτικές και διοικητικές αρχές. Εκλιπαρεί την Κυβέρνηση και την Ιερά Σύνοδο για την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων και τον εξοπλισμό των κατοίκων για τον επερχόμενο κίνδυνο. Από τον Μάιο του 1947 η Βέροια δέχεται σε τρία αλληπάλλληλα κύματα την άγρια και αιματηρή επίθεση των περί το Βέρμιο εμφωλευόντων ανταρτικών ομάδων. Μετά την δεύτερη επίθεση απέστειλε δριμύτατη επιστολή στον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό όπου κάνει έκκληση να ενεργήσει άμεσα για αντικατάσταση όλων ανεξαιρέτως των αρχών, διότι εξέλιπε κάθε ασφάλεια. Αναφέρει ότι ζουν με διαρκή αγωνία καθότι οι αντάρτες σφάζουν, καίνε, λεηλατούν⁶⁹¹. Στις 25 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους, πολυμελής ομάδα ανταρτών στα Μονόσπιτα απήγαγε τον ιερέα Αναστάσιο Παπαϊωάννου⁶⁹².

Μετά την τρίτη επιδρομή της 8ης- 9ης Μαΐου, απέστειλε έκθεση στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, όπου αναφέρει ότι έως τώρα δεν υπήρξε μία απάντηση ή μία βοήθεια από την Σύνοδο. Ακολούθως διεκτραγωδεί τις βίαιες σκηνές των ανταρτικών επιθέσεων στην Βέροια λεπτομερώς και αναφέρει ότι οι φλόγες από τα καίόμενα σπίτια απειλήσαν ακόμα και το επισκοπείο. Κατόπιν τούτων, αντιπροσωπείες του λαού, πήγαν στη μητρόπολη και τον παρεκάλεσαν να ηγηθεί κάθε κινήσεως και ενέργειας ώστε να επέλθει λύση καθότι δεν εμπιστεύονταν τις αρχές⁶⁹³. Έτσι ο Αλέξανδρος αναλαμβάνει ένα ηγετικό ρόλο που στο παρελθόν είχε αναλάβει ο προκάτοχος του Πολύκαρπος όταν συνέστησε επιτροπή για την ασφάλεια και την παράδοση της πόλης στους Γερμανούς, αφού την εγκατέλειψαν οι αρχές από φόβο. Στην εφημερίδα *ο Νέος Αγών* μάλιστα, με αριθμό φύλλου 50 και ημερομηνία 7-2-1948, εντοπίσαμε *υπόμνημα* των επαγγελματικών και γεωργικών οργανώσεων και του εθνικού εργατικού κέντρου προς τον μητροπολίτη, για σύσταση μόνιμου λόχου ασφαλείας της πόλεως που θα συντηρείται και από τον δήμο, το οποίο και παραθέτουμε στο τέλος. Κατόπιν της αντιδράσεως του μητροπολίτη και των κατοίκων της πόλεως η Κυβέρνηση απέστειλε στρατιωτικές δυνάμεις και όρισε επιτροπή από 15 πρόκριτους, στην οποία μετείχε και ο μητροπολίτης. Ανεγέρθηκαν πολυβολεία, εγκαταστάθηκε προβολέας και οργανώθηκαν τμήματα επιστρατευθέντων πολιτών για ενέδρες.

689 Εμμανουήλ Βαλσαμίδη, “Νάουσα”, Ιερά Μητρόπολις Βεροίας (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 414.

690 Νικίου Θεοφίλου, *Αλέξανδρος*, ό.π., 33.

691 ό.π., 36. Βλ. και εφ. *Εμπρός* (10-5-1947), 4, δημοσίευμα με τίτλο “Δολοφονική επιδρομή αναρχικών εις Βέρροϊαν με άγριας σφαγής αθώων γυναικόπαιδων και λεηλασίας”, όπου αναφέρεται ότι “...Μετά τήν νέαν επίθεσιν ό λαός τής πόλεως συνεκεντρώθη πρό τοῦ Μεγάλου τής Μητροπόλεως καί ήξίωσε τήν αντικατάστασιν όλων τών άρχών καί τήν άποσυμφόρησιν τής πόλεως έκ τών καταφυγόντων εκεί προσφύγων τών πέριξ χωρίων...”. Ακολούθως αναφέρει και το τηλεγράφημα του μητροπολίτου Αλεξάνδρου.

692 Χ. Καρανάσιου, *Η Νάουσα στην Εθνική Αντίσταση*, ό.π., 238. Κατά το περ. *Ενορία* 251 (10-3-1958), “κατακρεουργήθη υπό των κομμουνιστών. Μάρτιον 1947”. Κατά τον Γ. Χρυσοστόμου, “Εθνομάρτυρες ιερείς από την Βέροια”, ό.π., σε έκθεση της μητροπόλεως (δεν μπόρεσα να την εντοπίσω) αναφέρεται ότι τον Φεβρουάριο του 1947 αντάρτες εισέβαλαν στα Μονόσπιτα και απήγαγαν τον ιερέα στα κρυσφήγετά τους, όπου τον κατακρεούργησαν.

693 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 37-38.

Ο Αλέξανδρος επίσης ξεκίνησε εκστρατεία διαφώτισης των ανθρώπων της επαρχίας του για τον κίνδυνο του υλισμού και κομμουνισμού και για τις αξίες του ελληνοχριστιανισμού. Μία από αυτές τις ομιλίες δημοσίευσε η εφημερίδα *Νέα Βέρροια* στις 24-11-47⁶⁹⁴. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία για την περιοδεία του μητροπολίτου σε χωριά του κάμπου το καλοκαίρι του 1948, κατά τη διάρκεια του εμφύλιου σπαραγμού, η κριτική της εφημερίδας *ο Νέος Αγών* είναι ιδιαίτερα ευνοϊκή για το πρόσωπό του⁶⁹⁵. Η εφημερίδα *Ελεύθερος Λαός*, εβδομαδιαίο όργανο της επιτροπής πολιτικού συνασπισμού των κομμάτων ΕΑΜ Βεροίας, εκφράζει επαινετικά σχόλια για την πρωτοβουλία της τοπικής εκκλησίας να τελέσει αγρυπνία στο ναό Αγίου Αντωνίου, στην οποία ο Πρωτοσύγκελλος μίλησε για την ανάγκη της συμφιλίωσης, ομόνοιας και χριστιανικής αγάπης⁶⁹⁶.

Η Ιερά Μητρόπολις συνεργάστηκε άμεσα με την νομαρχία και το στρατό, βοήθησε στη διατήρηση ακμαίου φρονήματος, περιέθαλψε τους στρατευμένους, προσέφερε υλική και ηθική βοήθεια σε αυτούς. Στη βιογραφία του Αλεξάνδρου παρουσιάζεται μία έκθεση από επίσημη αρχή προς το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, με ημερομηνία 15-2-1948. Σε αυτήν εγκωμιάζεται ο μητροπολίτης για το ήθος και την προσφορά του και παρέχονται στοιχεία πολυτιμότεα για τις συνέπειες του Εμφυλίου: 24 χωριά εκκενώθηκαν, 3 ιερείς δολοφονήθηκαν, 4 εκκλησίες κήκαν, το οδικό δίκτυο είναι σε άθλια κατάσταση⁶⁹⁷.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κατά το Πάσχα του 1949, η τελετή της Αναστάσεως δεν επιτράπηκε να γίνει τα μεσάνυχτα, λόγω των συνθηκών αυτών, αλλά την 6η πρωινή⁶⁹⁸. Στο βιβλίο του Ν. Θεοφίλου, δημοσιεύονται δύο έγγραφα της μητροπόλεως Βεροίας, ένα προς τον υπουργό των Στρατιωτικών και ένα άλλο προς την 51η Ταξιαρχία. Στα δύο αυτά κείμενα ο μητροπολίτης συγχαίρει τον στρατό για την προσφορά του⁶⁹⁹.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ένωσης Θυμάτων ΕΑΜ-ΕΛΛΑΣ-ΚΚΕ που επικαλείται Ν. Θεοφίλου, οι σφαγιασθέντες στη Βέροια και την περιφέρεια της προ της Βάρκιζας ήταν 233 και μετά την συνθήκη ήταν 86. Ο ως άνω σύλλογος πέτυχε με εράνους να οικοδομήσει μνημείο για τα θύματα, τα αποκαλυπτήρια του οποίου έγιναν με πάνδημη συμμετοχή, κατόπιν τελετής στο μητροπολιτικό ναό και λιτανευτικής πομπής. Στην εφημερίδα *Νέος Αγών* με αριθμό φύλλου 5 (8-3-1948) διαβάζουμε για την τελετή διακομιδής των οστών των σφαγιασθέντων υπό των ανταρτών, στην οποία συμμετέχει ο Αλέξανδρος.

Σε αυτό το σημείο να κάνουμε γνωστή και τη στάση του εφημερίου Συκιάς Νέστορα Καραμήτσιου, γνωστού από την προστασία που προσέφερε στους Εβραίους κατά την Κατοχή. Όταν συνελήφθησαν αντάρτες, κατέδωσαν τους πληροφοριοδότες τους, εκ των οποίων τρεις ήταν από τη Συκιά. Επρόκειτο να τους εκτελέσουν, αλλά με τις πολλές και επίμονες προσπάθειες και γνωριμίες του παπά Νέστορα απελευθερώθηκαν. Ο ιερέας ήταν, σύμφωνα με τον Ν. Ζιώγα, "πάντα μπροστάρης, δραστήριος και αναλάμβανε πρωτοβουλίες με θάρρος και απαντούσε στο στρατό όταν έλεγε ότι βοηθούσαμε τους αντάρτες: Τι μπορούσαμε να κάνουμε; Ελάτε εσείς εδώ χωρίς όπλο και όταν έρθουν, αν μπορείτε αντισταθείτε. Το αντίστοιχο έλεγε και στους αντάρτες. Γεγονός είναι ότι βοηθούσε το χωριό και τους ανθρώπους"⁷⁰⁰.

3. Το υπόμνημα προς τον μητροπολίτη Αλέξανδρο

Στην εφημερίδα *ο Νέος Αγών* της Βέροιας και στο φύλλο 50 της 7ης Φεβρουαρίου 1948, βρίσκουμε ένα πολύ ενδιαφέρον δημοσίευμα, το υπόμνημα που κατέθεσαν οι επαγγελματικές και

694 ό.π., 39-42.

695 Εφ. *Ο Νέος Αγών* 19 (21-6-1948), 2, 24 (26-7-1948), 2, 31 (20-9-1948), 2.

696 Εφ. *Ελεύθερος Λαός* 78 (29-7-1946).

697 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 43-45. Κατά άλλες πηγές βέβαια συναντάμε εκτενέστερες συνέπειες με μεγαλύτερους αριθμούς.

698 Εφ. *Ο Νέος Αγών* 62 (25.4.1949).

699 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 46-8.

700 Ν. Ζιάκα, *Συκιά Βεροίας*, ό.π., 27.

γεωργικές οργανώσεις και το εθνικό εργατικό κέντρο Βεροίας “περί συστάσεως δημοσυντήρητου καί μονίμου λόχου ασφαλείας τῆς πόλεως” προς τον μητροπολίτη. Το δημοσίευμα αυτό σαφώς επαληθεύει τα γραφέντα υπό του Νικίου Θεοφίλου για την αυθόρμητη κίνηση μερίδων του λαού της Βεροίας και την παράκληση προς τον επίσκοπο να ενεργήσει τα δέοντα για την ασφάλεια της πόλης από τους αντάρτες κατόπιν της αδιαφορίας των αρχών. Το υπόμνημα αυτό σύμφωνα και με την ημερομηνία του, είναι μεταγενέστερη κίνηση των πολιτών της Βεροίας κατόπιν της προφορικής παρακλήσεως που επικαλείται ο Ν. Θεοφίλου. Για αυτό το λόγο γράφει ότι “...Ὡς γνωστόν, διά τήν ἀσφάλειαν τῆς πόλεως, ἐπεστρατεύθησαν διάφορα πρόσωπα ἀδιακρίτως ἡλικίας, ἐπαγγέλματος, κατοικίας, φρονήματος καί οἰκονομικῆς καταστάσεως, κατά τό πλείστον δέ πτωχοί, γεωργοί, βιοπαλαισταί, ἐργάται, ἀνταρτόπληκτοι, οἱ περισσότεροι ἀγνοοῦντες καί αὐτόν ἀκόμη τόν στοιχειώδη χειρισμόν τοῦ ὄπλου, εἰς τούς ὁποίους ἀνεξελέγκτως καί ἀνευθύνως ἀνετέθη ἡ φρούρησις τῆς πόλεως...”.

Κατόπιν αναφέρεται στην στάση πολλών ευπόρων, οι οποίοι ενοικίασαν τα σπίτια τους και πήγαν στη Θεσσαλονίκη ή στην Αθήνα, οι δε πτωχοί τα φρουρούν. Κατόπιν τούτων “...ἔχοντες πλήρη ἐπίγνωσιν τοῦ κινδύνου τόν ὁποῖον διατρέχει ἡ πόλις μας, ἐκ τῆς πλημμελοῦς φρουρήσεώς της, διά τοῦ μέχρι τοῦδε ἐφαρμοσθέντος μέτρου τῆς ἀδιακρίτου ἐπιστρατεύσεως τῶν Μ.Ε.Α. καί διερμηνεύοντος τήν δικαίαν δυσφορίαν καί ἀγανάκτησιν τῶν λαϊκῶν τάξεων τῆς πόλεως μας, παρακαλοῦμεν θερμῶς Ὑμᾶς ὅπως, ὡς Πνευματικός Πατήρ καί ἀντιλήπτωρ τῶν δεινῶν τοῦ χειμαζομένου ποιμνίου Σας, ἐπιδείξηται τήν ἐπιβεβλημένην μέριμναν Ὑμῶν καί εἰσηγηθῇ τοῖς ἀρμοδίοις, ὅπως συστηθῇ Λόχος μόνιμος καί δημοσυντήρητος ἐξ ἐπιλέκτων ἀτόμων, ἐμφορουμένων ἀπό ἀκρεφνῆ ἐθνικά καί μόνον φρονήματα, καθ’ ὃν τρόπον ἐφαρμόζεται εἰς ὅλας τὰς πόλεις τοῦ κράτους, διά τόν ὁποῖον Λόχον πρῶτοι ἡμεῖς προθυμοποιούμεθα νά προσφέρωμεν τήν ἀναλογοῦσαν εἰσφοράν μας διά τήν θετικήν ἀσφάλειαν τῆς πόλεως, ἀλλά κυρίως διά νά μοιρασθῇ τό βάρος τῆς ασφαλείας μας, κατά ἀπολύτως δίκαιον τρόπον εἰς ὅλας τὰς τάξεις, καί κυρίως διά νά ἐπωμισθῶσι καί οἱ διαφεύγοντες καί οἱ ὁμολογουμένως πλούσιοι τῆς πόλεως τουλάχιστον τό βάρος τῆς ἐπιβεβλημένης οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως ἐν προκειμένῳ, οἵτινες μέχρι σήμερον οὐδέν προσέφερον, ἔστω καί διά τήν ἀσφάλειαν τῶν περιουσιῶν των καί τῶν ἐπιχειρήσεών των, οὔτε καί προσωπικῶς ἔλαβον μέρος εἰς τήν φρούρησιν ἔστω καί μίαν ἡμέραν.

Ἐπιπροσθέτως εἰς πολλές πόλεις τὰ ἐργοστάσια, ἀκόμη δέ καί τὰ ἐν ὑπαίθρῳ λιγνυτορυχεῖα ἀκόμη φρουροῦνται δι’ εἰδικῶν φυλάκων, προσληφθέντων ὑπό τῶν ἐργοστασιαρχῶν μέ μισθόν καταβαλλόμενον ὑπ’ αὐτῶν καί μέ ὀπλισμόν δαπάναις αὐτῶν, ἐνῶ ἐνταῦθα συμβαίνει τό ἀντίθετον εἰς βάρος πάλιν τῶν πενομένων τάξεων...”.

Το υπόμνημα υπογράφεται από τους προέδρους των γεωργών, των επαγγελματιῶν και βιοτεχνῶν, του εργατικού κέντρου και των αυτοκινητιστῶν. Αυτό δηλώνει μία ευρύτατη κίνηση των μικρομεσαίων τάξεων της πόλης, οι οποίοι προφανώς δυσκολεύονται να τηρήσουν τα ὅσα είχαν αποφασιστεῖ προ ενός ἔτους στην αυθόρμητη κίνηση των πολιτῶν που αναφέρει ο Ν. Θεοφίλου. Πάντως προκαλεῖ έντονο ενδιαφέρον η κατάθεση υπομνήματος προς τον μητροπολίτη και ὄχι προς κάποια ἄλλη αρχή, ὅπως συνέβη και στο παρελθόν. Ο Αλέξανδρος, ὅπως και ο προκάτοχός του Πολύκαρπος στην Κατοχή, καλεῖται να σταθεῖ στο ὕψος των περιστάσεων και να αναλάβει την ευθύνη του τοπικού ἀρχοντα.

Στη στήλη ΘΑΡΡΑΛΕΑ της τοπικῆς εφημερίδας *Θαρραλέος*, την Δευτέρα 23 Ιανουαρίου 1950, διαβάζουμε ὅτι “πρό δέκα περίπου μηνῶν μεγάλα ποσά συγκεντρώθηκαν εἰς χεῖρας μιᾶς ὑπό τόν Μητροπολίτην μας ἐπιτροπῆς... γιά προμήθεια ὀπλων. Ζητοῦμε νά μάθουμε πού διετέθησαν τά ποσά ταῦτα...γιατί πολλά λέγονται”⁷⁰¹. Στο ζήτημα αυτό επανέρχεται και ἄλλες φορές, χωρίς να παρέχει περαιτέρω στοιχεία.

4. Ο Εμφύλιος στη Νάουσα

⁷⁰¹ *Θαρραλέος* 111 (23.1.1950), 2.

Κατά τις οδυνηρές στιγμές του Εμφυλίου, ο μητροπολίτης Αλέξανδρος δεν παρέλειψε, παρά τους κινδύνους και το άσχημο οδικό δίκτυο, να επισκέπτεται κάθε εβδομάδα τη Νάουσα. Η όποια άμυνα της πόλης είχε οργανωθεί εξαιτίας των υποδείξεων του μητροπολίτη. Την νύκτα της 18ης Αυγούστου 1947, μπήκαν μέσα στην πόλη οι αντάρτες και μέχρι το πρωί λεηλάτησαν και έκαψαν. Εκείνη τη νύκτα κάηκε και ο ναός Αγίου Μηνά. Ο Αλέξανδρος όλη τη νύκτα παρακολουθούσε τα τεκταινόμενα από το γραφείο του στη μητρόπολη. Το πρωί μετέβη ο ίδιος στη Νάουσα, όπου η τόλμη της παρουσίας του έκανε εντύπωση. Συνέστησε επιτροπή για την περίθαλψη και την ανακούφιση των πληγέντων και απέστειλε τηλεγράφημα στον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό στο οποίο αναφέρει 7 νεκρούς, άγνωστο αριθμό απαχθέντων, την πυρπόληση του ναού του Αγίου Μηνά, 200 οικογένειες χωρίς στέγη. Παρακαλεί δε, να ληφθούν άμεσα μέτρα στρατιωτικής ενισχύσεως⁷⁰².

Τις μεταμεσονύκτιες ώρες της 10ης προς την 11ην Ιανουαρίου 1949, πραγματοποιήθηκε κατάληψη της Νάουσας από τους αντάρτες διάρκειας μάλιστα τεσσάρων ημερών. Λήστευσαν, έκαψαν, σκότωσαν, απήγαγαν, και με ένα λόγο η φρίκη ήταν ανείπωτη. Ο μητροπολίτης κατέφθασε αμέσως μετά την αποχώρηση των ανταρτών, αψηφώντας τους κινδύνους και το δριμύ χειμώνα. Η εικόνα που αντίκρυσε ήταν φρικιαστική. Για τα θύματα μερίμνησε αμέσως ο κλήρος, κατόπιν εντολής του. Μετά τους λόγους παρηγοριάς, άμεσα εργάστηκε για την ανακούφιση των πληγέντων. Έστειλε τηλεγραφήματα στη Σύνοδο ζητώντας *“...πᾶν τό δυνατόν πρὸς ἀνακούφισιν ἑναπομεινάντων Χριστιανῶν μας”*⁷⁰³, στον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, τους υπουργούς Στρατιωτικών, Εσωτερικών, Βορείου Ελλάδος και το Γενικό Επιτελείο Στρατού όπου αναφέρει: *“Κατ’ὸν δυνάμει τὴν ψυχὴν ἀναφέρω τραγωδίαν Ναούσης ἄνευ προηγουμένου. Καταστροφαὶ ἀφάνταστοι, πυρπολήσεις ἐργοστασίων, κτιρίων, ἀγορᾶς, σώματα ἐσφαγμένα ἄνω τῶν ὀγδοήκοντα, ἀπαγωγὰί νέων, νεανίδων, παρακαλοῦμεν στείλατε ἐπείγοντως τρόφιμα, ρουχισμόν, περίθαλψιν. Παρακαλοῦμεν ληφθῶσιν ἐπείγοντα μέτρα προληπτικά πρὸς σωτηρίαν Βερροίας, κόμβου συγκοινωνιῶν καὶ κλειδὸς Θεσσαλονίκης”*⁷⁰⁴.

Η τραγική κατάσταση όμως και η απόγνωση του ποιμενάρχου της Βέροιας, φαίνεται στο τηλεγράφημά του προς τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό: *“...ἰκετεύοντες ὑμετέραν Μακαριώτητα φανῇ ἀντιλήπτωρ χρηματικῶς ὑψώνουσα φωνὴν διαμαρτυρίας ζῆναις ἐκκλησίαις, πεπολιτισμένῳ κόσμῳ, πράξῃ πᾶν τό δυνατόν ἁρμοδίως ληφθῶσι μέτρα ἀσφαλείας ἅτινα δυστυχῶς παρ’ ὅλας ὑποδείξεις μου δὲν ἔχουν ληφθῇ, ἵνα μὴ ἐπαναληφθῶσι αἵσχη καὶ καταστροφαὶ Ναούσης Βερροίας περιοχῇ μας”*⁷⁰⁵.

Κατά την εφιαλτική εκείνη επιδρομή, ο πρώτος στόχος των ανταρτών ήταν το εργοστασιακό συγκρότημα των εριοϋφαντουργίων Λαναρά-Κύρτση στο οποίο εργάζονταν πλέον των δύο χιλιάδων υπαλλήλων και το οποίο ήταν ένα από τα καλύτερα των Βαλκανίων. Η καταστροφή ήταν ολοσχερής και η ζημιά στην τοπική και εθνική οικονομία τεράστια με αποτέλεσμα την ανεργία στην πόλη της Νάουσας. Η σταδιακή ανοικοδόμηση απεκατέστησε την βιομηχανική ζωή της πόλης.

5. Οι κληρικοί-θύματα Κατοχής και Εμφυλίου

Τα ονόματα των κληρικών που υπήρξαν θύματα της θλιβερής περιόδου αυτής αναφέρθηκαν παραπάνω στην έκθεση του μητροπολίτη Αλεξάνδρου. Διάφορες μελέτες κατά καιρούς φανέρωσαν περισσότερες πληροφορίες για αυτούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλοι τους παρουσιάζονται ως θύματα του ΕΑΜ. Έτσι, ο Γεώργιος Ντόβας, εφημέριος Μελίκης, εσφάγη από κομμουνιστές στις 25-1-1944⁷⁰⁶, ενώ κατά άλλη πηγή, αναφέρεται ως υιός(;) του παπα-Προδρόμου, γεννήθηκε στη Μελίκη το 1899, χειροτονήθηκε το 1942 και φονεύθηκε μαρτυρικά στις 25-1-1944 στην περιοχή μεταξύ Μελίκης και Νεοκάστρου. Για αυτόν ο ιερομόναχος Τίτος Σπυρόπουλος

702 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 52.

703 ό.π., 57.

704 ό.π., 58.

705 ό.π.

706 Βλ. περ. *Ενορία* 251 (10-3-1958)

έγραφε σε αναφορά του προς την Ιερά Μητρόπολη: “*Η ενορία Αγίας Παρασκευής Μελίκης έχει ως σφαγιασθέντα τον μακαριστόν ιερέα Γεώργιον Ντόβα. Ο ιερεύς ούτος εσφαγιάσθη υπό των αντιθέων και αντιφρονούντων κατά τον τότε χρόνον της εσωτερικής αναταραχής έξωθεν του χωρίου της Μελίκης...Εις την μνήμην των κατοίκων της Μελίκης και εις τας καρδίας αυτών παραμένει ως ιερεύς καλοκάγαθος, εύσπλαγχνος και ελεήμων, κοινή ομολογία. Η κοινότης Μελίκης εκτιμώνσα την μνήμην αυτού έδωσε το όνομά του εις την οδόν την άγουσαν προς την οικίαν αυτού ως οδόν Παπά-Γεωργίου*”. Σήμερα ζουν εγγόνια του ιερέα⁷⁰⁷.

Ο Φώτιος Παπαχρήστου, εφημέριος Κεφαλοχωρίου, απαγχονίστηκε από τους κομμουνιστές στις 13-9-1943⁷⁰⁸. Κατ’άλλη πηγή, επειδή δεν προσεχώρησε στο ΕΑΜ, τον συνέλαβαν, τον βασάνισαν και τον κρέμασαν έξω από την εκκλησία στις 15 Σεπτεμβρίου 1944⁷⁰⁹. Τον Ιούνιο του 2003, ο μητροπολίτης Βεροίας Παντελεήμων Καλπακίδης, τίμησε τη σύζυγό του Ευδοξία, 100 ετών, ως τη γηραιότερη πρεσβυτέρα της μητροπόλεως⁷¹⁰.

Ο Κωνσταντίνος (Μπ)Βαϊράμης, εφημέριος Νησελίου, εφονεύθη στη μάχη με τους κομμουνιστές στο Νησέλι στις 30-9-43⁷¹¹. Ο Γ. Χρυσοστόμου διασώζει την πληροφορία ότι ήταν τότε 55 ετών και ήταν μέλος της αντιστασιακής οργάνωσης ΠΑΟ, ενώ κατά τον Ν. Θεοφίλου ήταν 30 ετών⁷¹². Η μάχη αυτή διεξήχθη ανάμεσα στο ΕΑΜ και στην τοπική οργάνωση ΠΑΟ του γνωστού Αριστείδη Παπαδόπουλου.

Ο Νεόφυτος Κιουμουρτζίδης, εφημέριος Πλατέος, γεννήθηκε στον Πόντο, διετέλεσε εφημέριος Ομαλού της Ι.Μ. Σιδηροκάστρου όπου εκδιώχθηκε από τους Βουλγάρους. Κατέφυγε στη Βέροια και διορίστηκε εφημέριος στο Πλατύ και στον Άραχο. Τον Νοέμβριο του 1944 κατακρεουργήθηκε μαζί με τη σύζυγό του, από Βουλγάρους. Τα ακέφαλα πτώματα πετάχτηκαν στον Λουδία⁷¹³. Κατά τον Γ. Χρυσοστόμου, ο πατέρας του ονομαζόταν Ηλίας και ήταν ιερέας, ο π. Νεόφυτος μπορεί να εφονεύθη και από αντάρτες στις 17 Νοεμβρίου 1944, είχε τέσσερα παιδιά, ο γιος του Βασίλειος έγινε ιερέας και διετέλεσε εφημέριος Ομαλού, όπου ζουν σήμερα τα εγγόνια του.

Ο Γρηγόριος Μιχαλόπουλος, εφημέριος Παναγίας Ναούσης, στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, δολοφονήθηκε σε τοποθεσία κοντά στη Φυτειά⁷¹⁴. Ο ιερομόναχος Γερμανός Χίου, εφημέριος Κουμαριάς (βλαχόφωνο χωριό) δολοφονήθηκε στις 15-11-44⁷¹⁵ από αντάρτες “ως

707 Γεωργίου Χρυσοστόμου, αρχιμ., “Εθνομάρτυρες ιερείς από την Βέροια και την περιοχή της κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο”, *Παύλιος Λόγος*, 63 (Σεπτ.-Οκτ. 2006), 5. Ο π. Γεώργιος Χρυσοστόμου αντλεί, όπως αναφέρει, από έγγραφο της μητροπόλεως Βεροίας προς τη Σύνοδο με ημερομηνία 2 Σεπτεμβρίου 1948, το οποίο δεν μπόρεσα να εντοπίσω. Συγχρόνως παραθέτει και φωτογραφίες που βρέθηκαν στο αρχείο της μητροπόλεως μαζί με σχετικά έγγραφα. Ο Α. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας-Θράκης (1941-1945)*, Αθήνα 1949 (β’ έκδ.), 37, αναφέρει ότι δολοφονήθηκε λόγω συκοφαντίας του.

708 *Ενορία* 251 (10-3-1958)

709 Γ. Διονυσίου, *Μάρτυρες της Κατοχής*, ά.τ.χ., 109, κατά τον Ν. Θεοφίλου, ό.π., 136, ήταν 42 ετών.

710 Γ. Χρυσοστόμου, “Εθνομάρτυρες ιερείς”, ό.π., 5. Κατά τον Γ. Χρυσοστόμου, απαγχονίστηκε στην πλατεία του χωριού στις 14 Σεπτεμβρίου.

711 *Ενορία* 251 (10-3-1958).

712 Γ. Χρυσοστόμου, ό.π., Ν. Θεοφίλου, ό.π., 138. Κατά τον Α. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας-Θράκης (1941-1945)*, Αθήνα 1949 (β’ έκδ.), 37, εφονεύθη σε μάχη μεταξύ ταγμάτων ασφαλείας και αναρχικών, μαχόμενος κατά των δευτέρων.

713 Οι πληροφορίες προέρχονται από το Αρχείο της Ιεράς Συνόδου, από το Φάκελο Εθνομαρτύρων Κληρικών, Κατάστασις ονομάτων φονευθέντων Κληρικών, Ονομαστική κατάστασις των εν τη περιφερεία της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας προσφύγων ιερέων, διαθέσιμα στο worldwide web http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=hist&contents=contents_Katoxi.asp&main=katoxi_1&file=06.htm.

Κατά τον Ν. Θεοφίλου, ό.π., 138, ήταν 57 ετών. Κατά τον Α. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας-Θράκης (1941-1945)*, Αθήνα 1949 (β’ έκδ.), 37, το σώμα του βρέθηκε παραμορφωμένο στον ποταμό Αξιό.

714 Γ. Χρυσοστόμου, ό.π., ο Ν. Θεοφίλου, ό.π., 138, αναφέρει το όνομα του ιερομανάχου *Νικολόπουλου Παπαγρ.*, από τη Νάουσα, προφανώς εννοεί το ίδιο πρόσωπο, αναφέρει δε ότι ήταν 34 ετών.

715 *Ενορία* 251 (10-3-1958).

αντιδραστικός”, μεταξύ Κουμαριάς και Φυτειάς⁷¹⁶. Ο Νικόδημος Σαββίδης, εφημέριος Γεωργιανών, εσφάγη από κομμουνιστές κατόπιν βασάνων στις 12-12-44⁷¹⁷ στην περιοχή Κομνηνίου-Φυτειάς αφού βασανίστηκε σκληρά στο χωριό του⁷¹⁸. Στη δολοφονία του συμμετείχαν άμεσα ή έμμεσα κάτοικοι του χωριού Γεωργιανοί, επειδή κατά την Κατοχή είχε εκφραστεί θετικά για τους Γερμανούς. Να τονιστεί ότι οι Γεωργιανοί αποτελούν μία ιδιόζουσα περίπτωση χωριού, στο οποίο εγκαταστάθηκαν καυκάσιοι πρόσφυγες και αποτέλεσαν ισχυρότατο πυρήνα κομμουνισμού⁷¹⁹.

Επιπροσθέτως, το περιοδικό *Ενορία*, αναφέρει και τα κάτωθι ονόματα πεσόντων κληρικών κατά την περίοδο 1941-49: Αναστάσιος Παπαγιαννόπουλος, εφημέριος Μονοσπίτων (σλαβόφωνο χωριό, πλέον όμως σε αυτά τα χωριά σημαντικό τμήμα αποτελούν οι πρόσφυγες), κατακρεουργήθη υπό κομμουνιστών τον Μάρτιο του 1947. Κατά τον Γ. Χρυσοστόμου, σε έκθεση της Ιεράς Μητροπόλεως (την οποία δεν μπόρεσα να εντοπίσω) αναφέρεται ότι τον Φεβρουάριο του 1947 αντάρτες εισέβαλαν στα Μονόσπιτα και απήγαγαν τον ιερέα στα κρησφύγετά τους όπου τον κατακρεούργησαν, κατά τον Ν. Θεοφίλου, ήταν 45 ετών⁷²⁰. Ο Γεώργιος Μαγαλιός, αναφέρει η *Ενορία*, ήταν εφημέριος Προδρόμου, σφαγιάστηκε υπό κομμουνιστών το Φεβρουάριο 1948. Κατά τον Γ. Χρυσοστόμου, ήταν εφημέριος Παλαιού Προδρόμου, σε εκκλησιαστικό έγγραφο (το οποίο δεν μπόρεσα να εντοπίσω) περιγράφεται ως πρᾶος και φιλήσυχος άνθρωπος. Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται ότι οι αντάρτες τον απήγαγαν μία βροχερή νύκτα, τον μετέφεραν στο δάσος έξω από το χωριό, όπου τον κατακρεούργησαν. Κατά τον Α. Παπαευγενίου, αυτό συνέβη κοντά στο δάσος της Ελαφίνας την 18-12-1947. Ο αρχιμανδρίτης Βησσαρίων Χαϊδευτός, κατά την *Ενορία*, φονεύθηκε από κομμουνιστές δια χειροβομβίδας την 1-8-46. Ο Βησσαρίων Χαϊδευτός αναφέρεται στον τόμο *Μνήμες και Μαρτυρίες από το '40 και την Κατοχή*, ως στρατιωτικός ιερέας και εφημέριος μητροπόλεως Βεροίας⁷²¹. Κατά τον Α. Παπαευγενίου, ήρθε στο Γιδά (Αλεξάνδρεια) από το Λιανοβέρ(γ)ιο, κατά την Κατοχή προσέφερε υπηρεσίες στη Εθνική Αντίσταση (ομάδες Ζέρβα), την 1-8-1946 βρισκόταν στο καφενείο του σταθμού, όπου τραυματισθείς από τη χειροβομβίδα, απεβίωσε στο Δημοτικό νοσοκομείο Θεσσαλονίκης. Ο Αθανάσιος Πέτος, εφημέριος Α. Κοπανού (σλαβόφωνο χωριό), μετά από φρικτούς βασανισμούς εφονεύθη υπό κομμουνιστών την 4-2-48⁷²².

6. Τα συλλαλητήρια στη Βέροια

Η συμμετοχή της τοπικής εκκλησίας σε εκδηλώσεις μαζικής διαμαρτυρίας, και γενικώς η συμπαράταξη της εκκλησίας στην εθνική υπόσταση του κράτους, αποτελεί ήδη κατ' αυτή την περίοδο δεδομένο. Τα συλλαλητήρια στη Βέροια, συχνά με κύριο διοργανωτή την τοπική μητρόπολη, είναι ένα γεγονός που εντάσσεται στην ευρύτερη στάση της εκκλησίας στην ελληνική επικράτεια. Η Ιερά Σύνοδος τίθεται στην υπηρεσία του κράτους και της πολιτικής και αποτελεί και πάλι τον επίσημο φορέα της αμυντικής μεταστροφής της νεοελληνικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικό δημοσίευμα από την εφημερίδα *Νέα Βέροια* που κυκλοφορεί το πρώτο φύλλο της στις 18

716 Γ. Χρυσοστόμου, ό.π.

717 *Ενορία* 251 (10-3-1958).

718 Γ. Χρυσοστόμου, ό.π.

719 Η περίπτωση του εξετάστηκε από τον Ν. Μαραντζίδη, στο έργο του με χαρακτηριστικό τίτλο *Οι Μικρές Μόσχες, πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρουσίας του κομμουνισμού στον ελλαδικό αγροτικό χώρο*, Αθήνα 1997, 145—211.

720 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 140. Κατά τον Α. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας-Θράκης (1941-1945)*, Αθήνα 1949 (β' έκδ.), 106, δολοφονήθηκε στην τοποθεσία Πριόνια πλησίον του Κ. Βερμίου.

721 Επιμέλεια του κλάδου Εκδόσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος, σ. 182, (η πληροφορία προέρχεται από το φάκελο *Στρατιωτικών Ιερέων* του αρχείου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος). Ο Ν. Θεοφίλου, ό.π., 139, αναφέρει ότι ήταν ηγούμενος Μ. Προδρόμου, 45 ετών.

722 *Ενορία* 251 (10-3-1958), Γ. Χρυσοστόμου, ό.π. Κατά τον Α. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας-Θράκης (1941-1945)*, Αθήνα 1949 (β' έκδ.), 106, εκτελέστηκε με όπλο μέσα στο σπίτι του την 4-2-1948.

Αυγούστου 1947 είναι το κύριο άρθρο της, το οποίο γράφει ο μητροπολίτης Αλέξανδρος με τίτλο “Ο Χριστιανισμός στο πλευρό της Ελλάδος”. Στις στήλες της εφημερίδας συχνά δημοσιεύονται δηλώσεις “νομιμοφροσύνης” των πολιτών που είχαν κατηγορηθεί ως μέλη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, ή ως “δημοκρατικοί πολίτες” που παρασύρθηκαν και δεν έλαβαν μέρος στις εκλογές του 1946⁷²³. Με την ένταση της δράσης του Δημοκρατικού Στρατού την άνοιξη του 1947, δημιουργείται θόρυβος για την “αδράνεια” πολλών μητροπολιτών και την εγκατάλειψη του ποιμνίου τους, ο υπουργός Παιδείας Α. Παπαδήμος έστειλε έγγραφο στην Ιερά Σύνοδο ζητώντας να συστήσει στους μητροπολίτες “να μὴν ἀπομακρύνονται ἄνευ ἀποχρώντος λόγου ἐκ τοῦ ποιμνίου τους”. Και προσθέτει ότι η εκκλησία “ὡς θεματοφύλακας τοῦ ὑψίστου ἐθνικοῦ νόμου” έχει καθήκον “να ἐνισχύσῃ ἠθικῶς μὲ ὅλας τῆς τὰς δυνάμεις τὸ ἀγωνιζόμενον σήμερα ἐναντίον τοῦ κακοῦ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑποστάσεώς του ἡμέτερον Ἔθνος”⁷²⁴.

Ορθῶς έχει επισημανθεί ότι το θρησκευτικό στοιχείο αυτό καθαυτό δεν εφευρέθηκε και δεν δημιουργήθηκε εκείνη τη στιγμή, υιοθετήθηκε όμως με αλλοιωμένη μορφή προκειμένου να ενώσει διαφορετικούς κοινωνικούς φορείς σε μία κοινή μέθοδο, η αναφορά στην εκκλησία και την πίστη υπήρξε “ομολογία πίστεως” όχι όμως στην ορθοδοξία, αλλά στην νομιμοφροσύνη και την εθνοφροσύνη. Στη μεταπολεμική περίοδο η θρησκεία αποτέλεσε στοιχείο σύζευξης των μαζών με τα πολιτικά κόμματα και την ιδεολογία της Δεξιάς, μία φόρμα για να προσδώσει εθνική ταυτότητα για την ενσωμάτωση των κατωτέρων στρωμάτων. Στις αρχές του 20ου αι. ήταν η συνταύτιση των εννοιών έθνους και θρησκείας που οδήγησε τους πληθυσμούς αυτούς να προσαρμοστούν στις δομές του ελληνικού κράτους, τώρα, στη μεταπολεμική περίοδο, η αναφορά στην προστασία και υπεράσπιση της θρησκείας από τον αθεϊστικό σλαβοκομμουνισμό θα αναδειχθεί και πάλι καίριος παράγοντας προσαρμογής στις νέες συνθήκες του ελληνικού κράτους⁷²⁵.

Από το τέλος του 1947 είχε αρχίσει να διαφαίνεται μία τραγική πραγματικότητα στη χώρα, παρουσιάστηκαν τα πρώτα κρούσματα απαγωγής μικρών παιδιών, ηλικίας 5-14 ετών. Την 8η Μαρτίου 1948 η προσωρινή κυβέρνηση του ΚΚΕ ανήγγειλε την απόφαση μεταφοράς ελληνοπόουλων στο εξωτερικό λόγω των βομβαρδισμών. Χιλιάδες παιδιά μεταφέρθηκαν στις χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού. Το ζήτημα της μετακίνησης παιδιών από τη Β. Ελλάδα σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης από το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας παραμένει μία σκοτεινή πτυχή του εμφυλίου. Πάντως όπως έχει ορθῶς γραφεί, ο ελληνικός εμφύλιος δεν διεξήχθη μόνο στα πεδία των μαχών αλλά και στην προσπάθεια προπαγάνδας και χρησιμοποίησης της ελληνικής κοινωνίας, επακόλουθο της οποίας υπήρξαν μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών. Η ελληνική κυβέρνηση στις 27 Φεβρουαρίου 1948 υπέβαλε αγωγή στην Ειδική Επιτροπή Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια με την οποία κατήγγειλε “ὅτι Ελληνοπούλα μετακινούνται δια της βίας από τους αντάρτες πέρα από τα σύνορα, την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, καθώς και σε άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και κρατούνται στις χώρες αυτές...Πράκτορες του “Στρατηγού” Μάρκου έχουν αρχίσει απογραφή παιδιών, ηλικίας 3 εώς 14 ετών, στη Βόρεια Ελλάδα”⁷²⁶. Από το Μάρτιο του 1948 θα ξεκινήσει μία εντυπωσιακή και πρωτοφανής εκστρατεία εναντίον των κομμουνιστών, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, με τις κρατικές και στρατιωτικές αρχές, το Παλάτι, την

723 Χρήστου Σκούπρα, *Ώψεις και τομές*, ό.π., 34. Αρχείο της εφημερίδας αυτής υπάρχει στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Ο εκδότης Σ. Βαφείδης στο μεσοπόλεμο συνεργαζόμενος με τον Ν. Ζωγράφο, εξέδιδαν την εφ. *Βέρροια*. Ο Ζωγράφος, εθνικοσοσιαλιστής, αρθρογράφησε υπέρ του ναζισμού. Ο Βαφείδης υπήρξε ομιλητής σε διάλεξη του ΕΕΕ με θέμα την ανάπτυξη των σκοπών και των επιδιώξεων της Εθνικής Οργανώσεως (εφ. *Αστήρ Βερροίας*, 4-11-1931).

724 Εφ. *Καθημερινή* (29-5-1947). Στο έγγραφο αυτό απήντησε ο Δαμασκηνός μετά από συζήτηση στη Σύνοδο, θυμίζοντας ότι η εκκλησία “έχει σαφώς καθορισμένιν την θέσιν αυτής έναντι του ανταρτικού κινήματος, το οποίον χαρακτηρίζει ως εθνικώς εγκληματικόν” (*Καθημερινή* 5-6-47). Παρά τις διαβεβαιώσεις αυτές και τη συνεχή υποστήριξη των μητροπολιτών, στο στρατό οι επιθέσεις κατά ιεραρχών κυρίως της Μακεδονίας ως μη μετεχόντων ενεργῶς του κατά της ανταρσίας αγώνα συνεχίστηκαν.

725 Ν. Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ*, ό.π., 145-6.

726 Lars Baerentzen, “Το παιδομάζωμα και οι παιδουπόλεις της βασιλίσσας”, *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, (επιμ. Lars Baerentzen, Γιάννη Ο. Ιατρίδη, Ole L. Smith), Αθήνα 1992, 138-139.

εκπαίδευση και την Εκκλησία να επιστρατεύονται στον αγώνα επηρεασμού των μαζών με ουσιαστικότερο όπλο τον ιστορικό παραλληλισμό με το παιδομάζωμα των Τούρκων. Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός (1941-1949) απηύθυνε έκκληση που αναδημοσιεύθηκε από τον ξένο Τύπο, προς τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών και τη Βαλκανική Επιτροπή του ΟΗΕ, ζητώντας επείγοντως την αρωγή τους για την αποτροπή του εγκλήματος που έπληττε όχι μόνο το ελληνικό έθνος, αλλά και τις θεμελιώδεις αρχές του ανθρωπισμού και της θρησκείας⁷²⁷. Ο διάδοχός του αρχιεπίσκοπος Σπυρίδων (1949-1956) σε εγκύκλιό του που αναγνώσθηκε στις εκκλησίες την ημέρα των Χριστουγέννων, διαμαρτύρεται και αναφέρει την φράση “Ο Θηριώδης Ηρώδης Ανεβίωσεν”. Διοργανώθηκαν εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και διαλέξεις, ενώ πνευματικά ιδρύματα, επιστημονικές και επαγγελματικές οργανώσεις ζήτησαν άδεια για την πραγματοποίηση παναθηναϊκού συλλαλητηρίου αποδοκιμασίας.

Την Δευτέρα 9 Ιανουαρίου 1950, στην εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας*, με επικεφαλίδα “*Η ΠΡΟΧΘΕΣΙΝΗ ΟΓΚΩΔΗΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΙΣ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ ΔΙΑ ΤΟ ΠΑΙΔΟΜΑΖΩΜΑ*” διαβάζουμε ότι “*Πρωτοβουλία τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἐκπροσωπούμενης ἐν Βερροίᾳ ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου μας κ.κ. Ἀλεξάνδρου ἐγένετο τὴν παρελθούσαν Πέμπτην 29 Δεκεμβρίου ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου θανατώσεως τῶν νηπίων τῆς Βηθλεέμ καὶ ἐν τῇ πόλει μας ἡ ἡμέρα τοῦ πένθους καὶ τῆς διαμαρτυρίας τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς διὰ τὴν ἐξακολουθούσαν εἰσέτι κατακράτησιν ὑπὸ τῶν δορυφόρων κρατῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως 28 χιλιάδων Ἑλληνοπαίδων...εἰς τὴν εὐρύχωρον πλατείαν τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου...ὠμίλησαν ἀλληλοδιαδόχως ἡ Α.Σ. Ὁ Μητροπολίτης μας κ. Ἀλέξανδρος, ὁ Στρατιωτικὸς ἱεροκῆρυξ κ. Νικόδημος Βαλινδράς⁷²⁸...ἐκδηλώσαντες ὅλην τὴν συνέχουσαν τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν καὶ ἰδίᾳ τὸν λαὸν τῆς Βερροίας ἀγανάκτησιν διὰ τὸ ἀνόσιον καὶ ἀπάνθρωπον παιδομάζωμα...*”⁷²⁹.

Βεβαίως πρόκειται για πρωτοβουλία της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος σύμφωνα με την υπ’αριθμόν 574/17.12.1949 εγκυκλίου περί ημέρας εθνικού πένθους δια το παιδομάζωμα⁷³⁰ και όχι της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους εντοπίσαμε την *Προκήρυξη* του μητροπολίτη Αλεξάνδρου που καλεί τους πιστούς στην εκδήλωση διαμαρτυρίας, την οποία και παραθέτουμε στο τέλος.

Δεν πρέπει να προσπεράσουμε τα θρησκευτικά νοήματα που υιοθετούνται στην ως άνω περίπτωση, όπως και παρακάτω. Οι εθνικοί αγώνες ευλογούνται και καθαγιάζονται από την εκκλησία και ιεροποιούνται με τη χρησιμοποίηση θρησκευτικών συμβόλων αντί των εθνικών, η αναφορά σε θρησκευτικό πόλεμο ή πόλεμο για την υπεράσπιση της πίστης “*εγκλωβίζει τις θρησκευτικές κοινότητες σε εθνικιστικούς οραματισμούς*”⁷³¹.

Δεν ήταν το μοναδικό συλλαλητήριο στο οποίο πρωτοστατεί ο Αλέξανδρος. Στις 19 Απριλίου 1949 στην πλατεία Ωρολογίου στη Βέροια έγινε συλλαλητήριο και απεστάλη ψήφισμα διαμαρτυρίας προς τον Ο.Η.Ε., για την παύση των ενισχύσεων των συμμοριτών υπό των Βορείων γειτόνων, κατόπιν και της συνεργασίας του ΚΚΕ με τους Σλαύους και Αλβανούς. Στην εκδήλωση μίλησε και ο μητροπολίτης, ο οποίος “*στεντορεία τῇ φωνῇ κατηράσθη τοὺς αἰμοσταγεῖς δολοφόνους τοῦ ΚΚΕ παρομοιάσας αὐτοὺς μὲ τὸν ἄνομον Ἰούδα “ὅστις οὐκ ἠβουλήθη συνιέναι” τονίσας ὅτι οἱ ἐλληνόφωνοι κομμουνισταὶ ἀποτελοῦν τὸν μεγαλύτερον καὶ φοβερότερον ἐχθρόν τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας*”⁷³².

Την 20ή Αυγούστου 1954 γίνεται συλλαλητήριο για το ζήτημα της Κύπρου, στο οποίο

727 Εφ. *Ακρόπολις* (9-3-1948).

728 Ο αρχιμανδρίτης Νικόδημος Βαλινδράς κατά τα χρόνια του Εμφυλίου υπηρέτησε ως ιεροκήρυκας στο στρατόπεδο αξιωματικών της Μακρονήσου. Το 1965 εξελέγη μητροπολίτης Ζιχνών και το 1974 μητροπολίτης Πατρών.

729 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* (9-1-1950), 1. Μέσα από την εφημερίδα *Αστήρ Βερροίας* που κρατά μία ουδέτερη ή και θετική στάση έναντι του προσώπου του Αλεξάνδρου, παίρνουμε σημαντικές ειδήσεις για τη δράση του.

730 *Αι Συνοδικαὶ Εγκύκλιοι*, τ.Β΄, ό.π., 528.

731 Π. Καραμούζη, ό.π., 122.

732 Εφ. *Ο Νέος Αγών* 62 (25-4-1949).

ομιλιτής είναι ο Αλέξανδρος⁷³³. Πρόκειται για πρωτοβουλία της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος σύμφωνα με την υπ'αριθμό 775 εγκύκλιο *περί οργανώσεως πανδήμων συλλαλητηρίων υπέρ του Κυπριακού ζητήματος*. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους υπάρχει η *Προκήρυξις* του μητροπολίτη Αλεξάνδρου, την οποία και παραθέτουμε στο τέλος, όπου καλεί τους πιστούς στην εκδήλωση διαμαρτυρίας με σκοπό τα Ηνωμένα Έθνη “*ἵνα συνηγορήσωσιν υπέρ τῆς Ἐνώσεως τῆς Κύπρου μέ τήν Ἑλλάδα*”. Ήδη την 28η Ιουλίου 1954 κατατέθηκε από τους Βρετανούς νέα συνταγματική πρόταση με σκοπό να ενισχύσει τη θέση της χώρας τους ενόψει επικείμενης ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ. Κατά την παρουσίαση της πρότασης στη Βουλή των Κοινοτήτων, ο υφυπουργός Αποικιών Χένρυ Χόπκινσον δήλωσε ότι η Κύπρος ανήκε σε εκείνες τις περιοχές της Κοινοπολιτείας οι οποίες “ουδέποτε” θα μπορούσαν να αποκτήσουν πλήρη ανεξαρτησία από τη Βρετανία. Η δήλωση προκάλεσε διεθνώς σάλο και αργότερα το Λονδίνο προσπάθησε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι επρόκειτο για φραστικό λάθος. Η δήλωση αυτή του υφυπουργού απετέλεσε την οριστική πλέον αφορμή για την ελληνική προσφυγή τον επόμενο μήνα στον ΟΗΕ⁷³⁴. Παρόμοιες οργανώσεις διαμαρτυρίες στη Βέροια έγιναν και αργότερα ακολουθώντας την εξέλιξη των σημαντικών φάσεων του Κυπριακού ζητήματος.

7. Η προσφορά του Αλεξάνδρου στις υποδομές και στα κοινά της Βέροιας κατά την περίοδο του Εμφυλίου

Δημοσίευμα της 24ης Φεβρουαρίου 1947 της εφημερίδας *Θαρραλέος*, αναφέρει ότι σε γεύμα που παρέθεσε ο δήμαρχος Βεροίας προς τιμήν δύο υπουργών έλαβε το λόγο ο μητροπολίτης Αλέξανδρος: “*Ο ΓΕΡΑΡΟΣ Μητροπολίτης μας κ. Αλέξανδρος τά ἔψαλε ἀπ’ τήν καλή προχθές, στό δεῖπνο τῶν ὑπουργῶν μας. “Ἄν δέν συνεισιθῇτε, ἄν δέν ἐγκαταλείψετε τόν κομματισμόν καί δέν διοικήσετε μέ σύνεσιν, θά διατρέξωμεν πολλούς κινδύνους*”⁷³⁵.

Στη βιογραφία του μητροπολίτη Αλεξάνδρου δημοσιεύεται τηλεγράφημα του προς τον Πρωθυπουργό Ελλάδος Θεμιστοκλή Σοφούλη, στο οποίο παρακαλεί και προτρέπει να “*...διατάξῃ ἀρμοδίως προτιμηθῇ πάσης ἄλλης κατασκευή ὁδοῦ Βερροίας Ναούσης ἐν τῇ ὁποία θρηνοῦμεν καθημερινῶς θύματα ἐκ ναρκῶν συμμοριτῶν...*”⁷³⁶. Το αίτημα του εισακούστηκε, και η κατασκευή της οδού οφείλεται στον μητροπολίτη, σύμφωνα με τον Νικία Θεοφίλου.

Κατά την επίθεση των ανταρτών στη Νάουσα και μετά την τραγωδία, αποστέλει στον τότε μητροπολίτη Εδέσσης Παντελεήμονα Παπαγεωργίου (μετέπειτα Θεσσαλονίκης) γράμμα με το οποίο τον ευχαριστεί για την δήλωση της συμπαράστασής του⁷³⁷. Πρέπει να επισημάνουμε την ιδιαίτερη σχέση μεταξύ των δύο ανδρών που συνάγεται και μέσα από τον τοπικό Τύπο, ο Παντελεήμων Α΄ επισκέπτεται την Βέροια⁷³⁸. Επίσης η μέριμνα του υπέρ των πυροπαθών και των βομβοπλήκτων της επαρχίας του παρουσιάζεται στο βιβλίο του Ν. Θεοφίλου μέσω της εγκυκλίου-έκκλησής του του για συνεισφορά στον έρανο υπέρ αυτών⁷³⁹.

Στη βιογραφία του Ν. Θεοφίλου παρουσιάζεται η στάση του Αλεξάνδρου απέναντι στο γνωστό παιδομάζωμα. Δημοσιεύεται η προκήρυξη της μητροπόλεως Βεροίας που καλεί σε αντίδραση και σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας στην πλατεία Αγίου Αντωνίου, κατόπιν και της εγκυκλίου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος⁷⁴⁰. Επίσης, δημοσιεύεται απόσπασμα της

733 Εφ. *Αστήρ Βερροίας* 607)23 (30-8-1954), 1.

734 Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ΄, 440-1.

735 Εφ. *Ο Θαρραλέος* 18 (24-2-1947), 2.

736 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 70.

737 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 73.

738 Βλ. Εφ. *Αστήρ Βερροίας* (9-1-1950).

739 Ν. Θεοφίλου, ό.π., 74.

740 Βλ. Εγκύκλιο υπ'αριθμόν 574/17-12-1949 “περί ημέρας εθνικού πένθους δια το παιδομάζωμα”, *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ.Β΄, ό.π., 528.

ομιλίας του στη συγκέντρωση⁷⁴¹.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του Αλεξάνδρου το εκκλησιαστικό συμβούλιο του ναού του Αγίου Αντωνίου αποφάσισε να δωρήσει έκταση 85 στρεμμάτων της μονής Παναγίας Δοβρά στην οργάνωση “Ελβετική δωρεά θυμάτων πολέμου”, προκειμένου να ιδρυθεί και να λειτουργήσει εκεί η Παιδούπολη για τα ορφανά και άπορα παιδιά. Η Παιδούπολη λειτούργησε μέχρι το 1950, χωρίς να έχει οριστικοποιηθεί η παραχώρηση με συμβόλαιο. Τη διαχείριση των εγκαταστάσεων ανέλαβε το 1950 ο Οργανισμός Βασιλικής Προνοίας⁷⁴². Η φωτογραφία του στην Παιδούπολη συνοδεύεται με σχόλιο την τακτική επίσκεψη και μέριμνά του για τα παιδιά⁷⁴³.

Κεφάλαιο Η΄

Η τοπική εκκλησία στην Βέροια μετά τον Εμφύλιο

1. Τα μεγάλα γεγονότα της αρχιερατείας του Αλεξάνδρου

Σύμφωνα με τον Ν. Θεοφίλου, ο Αλέξανδρος Δηλανάς τιμήθηκε με δύο ανώτατα παράσημα και άλλες διακρίσεις για τους εθνικούς αγώνες του και την πολύπλευρη προσφορά του. Για την δράση του κατά τον Εμφύλιο τιμήθηκε με το “*Μετάλλιον Εξαιρέτων Πράξεων*”. Η τελετή απονομής έγινε στα τέλη του Δεκεμβρίου του 1948 στην Ιερά Μητρόπολη. Δημοσιεύεται η ομιλία του ταξιάρχου της 33ης Ταξιαρχίας με έδρα τη Βέροια και το απόσπασμα της ημερήσιας διαταγής. Ακολουθούν φωτογραφίες του ως άνω μεταλλίου, αναμνηστικό δίπλωμα για τη συμμετοχή του στον έρανο για την “φανέλα του στρατιώτη”, το δίπλωμα από την απονομή του “Σταυρού των Ανωτέρων Ταξιάρχων του Τάγματος του Φοίνικος” από τον βασιλιά της Ελλάδος Παύλο, το δίπλωμα της βασίλισσας Φρειδερίκης για της υπηρεσίες του στο ίδρυμα “Η φανέλα του στρατιώτη”⁷⁴⁴. Στη σελίδα 88 δημοσιεύεται συγχαρητήρια επιστολή για την παρασημοφορία από τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο.

Στο βιβλίο του Νικία Θεοφίλου βρίσκουμε φωτογραφίες από σημαντικές στιγμές της ποιμαντορίας του Αλεξάνδρου, όπως μαζί με τον στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο σε παρέλαση⁷⁴⁵, ανάμεσα σε άρματα και άνδρες του Εθνικού Στρατού⁷⁴⁶, σε τελετή εγκαινίων προεκτάσεως σιδηροδρόμων ως μητροπολίτης Ζιχνών, παρουσία του βασιλιά Γεωργίου Β΄ και του διαδόχου Παύλου, με τη δημογεροντία της ελληνικής κοινότητας Περγάμου⁷⁴⁷.

Αναμφίβολα το γεγονός του εορτασμού των 1900 ετών από τον ερχομό του Αποστόλου Παύλου στη Βέροια (51 μ.Χ.) την 18η Ιουνίου του 1951 αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα κατά την αρχιερατεία του Αλεξάνδρου Δηλανά και έχει περάσει στη βιβλιογραφία ως ένα ξεχωριστό γεγονός της σύγχρονης ζωής της πόλης⁷⁴⁸. Στο βιβλίο του Νικία Θεοφίλου δημοσιεύεται φωτογραφία από την πομπή -στην οποία συμμετέχουν κατά τον συγγραφέα και εκπρόσωποι ξένων χριστιανικών δογμάτων- και ο χαιρετισμός του μητροπολίτου Αλεξάνδρου.

741 Ν. Θεοφίλου, *ό.π.*, 77-78.

742 Παντελεήμονος Καλπακίδη μητρ., *Ιστορία και προσφορά*, *ό.π.*, 39.

743 Ν. Θεοφίλου, *ό.π.*, 71. Μια λογοτεχνική περιγραφή της διαβίωσης των παιδιών στην παιδούπολη της Δοβρά διασώζεται μέσα στην αυτοβιογραφική αφήγηση του Γ. Ατζακά, *Θολός Βυθός*.

744 Ν. Θεοφίλου, *ό.π.*, 79-84.

745 *ό.π.*, 71. Πρόκειται για επίσκεψη του Παπάγου σε Νάουσα, Βέροια και Αλεξάνδρεια, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ο Νέος Αγών* 56 (21.3.1949).

746 *ό.π.*, 75.

747 *ό.π.*, 95.

748 Περίπου δεκαπέντε χρόνια πριν, το Νοέμβριο του 1933, επισκεπτόταν το Βήμα του Αποστόλου Παύλου, ο υπουργός των Εξωτερικών της Αβυσσηνίας Γκάτα Χερουΐ, γεγονός που θεωρήθηκε από τον Τύπο σπουδαίο και σημαντικό. Ο υπουργός άκουσε μετά προσοχής τον μητροπολίτη Πολύκαρπο, αφηγούμενο τα της αφίξεως του Αποστόλου στη Βέροια και τα της ιδρύσεως της τοπικής εκκλησίας, βλ. Α. Χριστοδούλου, *Ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960, 27.

Πρόεδρος της επιτροπής για την οργάνωση των εορτών ήταν ο μητροπολίτης Αλέξανδρος⁷⁴⁹. Περισσότεροι από 300 επισήμως προσκεκλημένους έλαβαν μέρος στο βυζαντινολογικό συνέδριο. Στην εκδήλωση μίλησε ο υπουργός Βορείου Ελλάδος Λεωνίδας Ιασωνίδης και προσέλαβε τη μορφή τεράστιας γιορτής. Χιλιάδες κόσμου και εκατοντάδες κληρικών υποδέχτηκαν τους εκατοντάδες προσκεκλημένους, ανάμεσα τους υπήρχαν και εκπρόσωποι των πατριαρχείων⁷⁵⁰. Ο δήμαρχος Καρατζόγλου και ο μητροπολίτης Αλέξανδρος τους προσφώνησαν στο Βήμα του Αποστόλου Παύλου και τους ξενάγησαν στην παλαιά πόλη. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους υπάρχει η πρόσκληση του μητροπολίτη Αλεξάνδρου προς τους πιστούς για να συμμετάσχουν της εορτής, την οποία και παραθέτουμε στο τέλος.

Λίγες ημέρες προ του εορτασμού, διαβάζουμε σε τοπική εφημερίδα ότι “*ὁ Μητροπολίτης μας ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Δῆμον Βεροίας 20 ἑκατομμύρια δραχ. διὰ τὴν φιλοξενίαν τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς πόλεως γιὰ τίς γιορτὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Τὰ ἐξόδα ταῦτα χρέος ἔχει νὰ τὰ φέρει ἡ πλουσία ἐκκλησία Βεροίας καὶ ὅχι ὁ πτωχὸς Δῆμος. Ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἐτησίας ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου ἐκμεταλέγεται τὴν πόλιν. Ἡ ἐκκλησία ἔχει τεράστια ἔσοδα πού τῆς δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀνεγείρῃ καὶ ξενοδοχεῖον...*”⁷⁵¹.

Επίσης ἐπὶ των ημερῶν του Αλεξάνδρου, με κύριο πρωτεργάτη την Όλγα Μιχαηλίδου, αναπλάθεται και το νέο μνημεῖο στο Βήμα του Αποστόλου Παύλου. Ο θεμέλιος λίθος κατατίθεται την 1η Νοεμβρίου 1953.

Ένα άλλο ιστορικό γεγονός υπήρξε η υποδοχή της εικόνας της Παναγίας Σουμελά, την 14η Αυγούστου 1951. Η μεγαλειώδης υποδοχή έγινε στη Βέροια από τον μητροπολίτη Αλέξανδρο, ακολούθησε πομπή με προορισμό τα υψώματα της Καστανιάς. Την 15η Αυγούστου στην θεία λειτουργία ο Αλέξανδρος ανέπεμψε δέηση υπέρ αναπαύσεως “*...τῶν αἰοιδίμων ἡμῶν Ἀυτοκρατόρων τῆς Τραπεζοῦντος Ἀνδρονίκου τοῦ Α΄, Ἰωάννου τοῦ Α΄, Μανουὴλ τοῦ Α΄, Ἀνδρονίκου τοῦ Β΄, Γεωργίου, Ἰωάννου τοῦ Β΄, Ἀλεξίου τοῦ Β΄, Ἀνδρονίκου τοῦ Γ΄, Μανουὴλ τοῦ Β΄, Βασιλείου τοῦ Β΄, Ἀλεξίου τοῦ Γ΄ τοῦ μεγάλου, Ἀλεξίου τοῦ Α΄, Ἰωάννου τοῦ Γ΄ τοῦ Καλογιάννη καὶ Δαυῖδ. Πρῶτος διὰ πρώτην φοράν ἀπὸ τό 1461 ἔπειτα ἀπὸ ἑξακόσια σχεδόν ἔτη, ὁ γεραρός Ἱεράρχης ὁ τετιμημένος...δέεται ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν μελῶν τοῦ πανενδόξου Ἀυτοκρατορικοῦ μας Οἴκου τῆς Τραπεζοῦντος...*”⁷⁵². Η ανιστόρηση της μονῆς αποτελεί έκφραση της βαθιά ριζωμένης εθναρχικής συνείδησης, που εκδηλώνεται ἐκεῖ όπου εγκαθίστανται πρόσφυγες της Μικρᾶς Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικῆς Θράκης.

Το ἔτος 1952 ο Αλέξανδρος θεμελιώνει το νέο μητροπολιτικό μέγαρο⁷⁵³. Το ζήτημα της ανέγερσης του νέου μητροπολιτικού μεγάρου δεν θα ήταν δυνατό να μην απασχολήσει τον Τύπο. Αναφέρεται στη στήλη ΘΑΡΡΑΛΕΑ ότι “*Ἐνενήκοντα ἑκατομμύρια κατέβαλε ὁ Ναός “Ἁγίου Ἀντωνίου” διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μεγάρου! Τώρα πὼς ἄνευ ἀδείας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας διετέθη ἓνα τόσο μεγάλο ποσόν, γιὰ ξένο πρὸς τό Ναό σκοπό...*”. Και αμέσως πιο κάτω στο ἐπόμενο ἄρθρο, “*Περὶ τὰ 300 ἑκατομμύρια δραχμὰς εἰσπράτει τό χρόνο ὁ Ναός “Ἁγίου Ἀντωνίου”!! Ποσόν τεράστιον! Τώρα πού καὶ πὼς διατίθεται...*”⁷⁵⁴.

Γενικῶς δεν υπάρχουν απαντήσεις στα δημοσιεύματα ἀπὸ την πλευρά του επισκόπου ἢ της Μητρόπολης (πλην ελαχίστων). Το νέο επισκοπεῖο το ἐγκαινίασε ο διάδοχός του Καλλίνικος Χαραλαμπίδης (1958-68).

2. Η τοπική ἐκκλησία κατὰ τα τελευταία ἔτη της ποιμαντορίας και την κοίμηση του Αλεξάνδρου

Η εφημερίδα *Θαρραλέος*, ἐκδόθηκε για πρώτη φορά στις 14 Οκτωβρίου 1946 και τηρεῖ μία

749 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* (17-12-1950).

750 ὁ.π. (25-6-1951)

751 Εφ. *Θαρραλέος* 159 (4-6-1951), 2.

752 Ν. Θεοφίλου, ὁ.π., 115.

753 Εφ. *Αστήρ Βεροίας* (28-4-1952).

754 Εφ. *Θαρραλέος* 196 (29-12-1952), 2.

περισσότερο επικριτική ή και αρνητική στάση απέναντι στην επίσημη εκκλησία και στον μητροπολίτη Αλέξανδρο. Ωστόσο μαθαίνουμε πολύτιμα πράγματα για την δράση του⁷⁵⁵. Η αμφισβήτηση του προσώπου του γηραιού μητροπολίτου μέσα από τα φύλλα της έχει ξεκινήσει και σε αυτό έπαιξε ρόλο η ηλικία του⁷⁵⁶.

Στις 3-9-1956, στη στήλη *ΘΑΡΡΑΛΕΑ*, με αφορμή την ονομαστική εορτή του μητροπολίτου, αναφέρει ότι αυτή εορτάστηκε “παρουσία τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ...καί ἐν πλήρη ἀπουσία “ποιμνίου” ἐτελέσθη στή Μητρόπολη λειτουργία ἔνθα μίλησε ὁ πανοσιολογιώτατος κ. Κύριλος Σοφτᾶς ὅστις καί ἐξύμνησε τόν ἐορτάζοντα γιά τούς ἐθνικούς ἀγῶνες τῆς νεότητός του. Τώρα ὁμως πού εἶναι ὑπέργηρος διατί δέν ἀναζητεῖ ἡσυχαστήριον καί ἡ Μητρόπολις νά ἀνατεθῇ σέ νέον καί δραστήριον Ἐπίσκοπον;”⁷⁵⁷.

Μία όψη της καταστάσεως που επικρατούσε στην τοπική εκκλησία της Βέροιας όταν ο Αλέξανδρος άφηνε την παρούσα ζωή, στις 5 Ιανουαρίου του 1958, μας παρουσιάζει ο τοπικός Τύπος, ωστόσο όλες οι πληροφορίες προέρχονται από άρθρα τα οποία ασκούν αρνητική κριτική. Σε άρθρο με τίτλο “*ΑΠΕΘΑΝΕΝ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΒΕΡΟΙΑΣ*” διαβάζουμε: “*Τήν 5ην τρέχοντος, ἀπέθανεν ἐνταῦθα σέ βαθῦ γῆρας (85 ἐτῶν) ὁ Ἐπίσκοπος Βεροίας-Ναούσης Αλέξανδρος. Ἐπρεπε νά παρέμβῃ ὁ θάνατος ἵνα ἡ ἐκκλησία Βεροίας ἀποκτήσῃ νέον ἱεράρχην. Εἶναι θλιβερά ἡ ὁμόθυμος διαπίστωσις, ὅτι ὁ μεταστάς εἶχεν, ὁμολογουμένως ἀποτύχει ὡς ποιμενάρχης τῆς φιλοθρήσκου περιφερείας μας. Ὁ Προκαθήμενος τῆς ἐκκλησίας καί οἱ ἄλλοι ἀρμόδιοι ἐκκλησιαστικοί ἡγήτορες πρέπει ταχέως καί αὐστηρῶς νά ἐλέγχουν ὅσα λέγονται καί διαδίδονται περί τῆς ἐν γένει διαχειρίσεως παρά τῶν ἐννοουμένων του τῆς κολοσσαϊᾶς ἐκκλησιαστικῆς καί Μοναστηριακῆς περιουσίας Βεροίας ἅτινα εὐχόμεθα νά εἶναι μυθεύματα...Τό χριστιανικόν ποῖμνιον Βεροίας ἀπέκαμε νά ποιμαίνεται παρ’ ἀνικάνων...*”⁷⁵⁸

Μία παρόμοια αυστηρή και επικριτική αποτίμηση της καταστάσεως μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου κάνει και ο Αναστάσιος Εμμ. Χριστοδούλου μέσα από την εφημερίδα *Ο Φρουρός της Ημαθίας*, της οποίας την στάση μπορούμε να χαρακτηρίσουμε γενικότερα ως θετική έναντι της τοπικής εκκλησίας και του μητροπολίτη κατά τα τελευταία έτη της ποιμαντορίας του στα οποία ξεκινά την κυκλοφορία της (1953). Ο συντάκτης του άρθρου απευθύνει ανοικτή επιστολή στον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Θεόκλητο λίγες μέρες μετά το θάνατο του μητροπολίτη Βεροίας και αναφέρει ότι οι Βεροιεῖς αγωνιούν και διερωτώνται εάν και ο επόμενος μητροπολίτης θα είναι ηλικιωμένος. Ακολουθώς διεκτραγωδεῖ την κοινωνική και εκκλησιαστική κατάσταση της Βέροιας, αναφέροντας την ανυπαρξία ενδιαφέροντος της μητροπόλεως για το “*εἰς ἀθλίαν κατάστασιν κείμενον*” Βῆμα του Αποστόλου Παύλου, για τους βυζαντινούς ναούς και την πνευματική κίνηση η οποία “*...ἐκτὸς ἐνὸς ἀπλοῦ, συνήθους καὶ τετριμμένου κηρύγματος, οὐδὲν ἄξιον λόγου παρουσιάζει. Ἡ ἀγαθοεργία καὶ ἡ φιλανθρωπία πλημμελῶς κατὰ περιόδους καὶ εἰς μικρὸν βαθμὸν ἐνεργουμέναι...Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ παράστασις τοῦ κλήρου μηδαμῶς ἐλεγχόμεναι...Ἐλλείπει τακτικοῦ ἐορτολογίου σύγχυσις μεγάλῃ εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπικρατεῖ...Τρεῖς ξέναι πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν ἐκκλησίαι, τοῦ ποιμνίου τὴν ἡρεμίαν ταραττοῦσι... Ἡ ἐμπορία τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης...τὸ πλήρωμα τῆς Ἐπαρχίας συνταράσσει...Ταβέρνηες παραπλεύρως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Βυζαντινῶν Μνημείων ἀσχημονοῦσαι, τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸν σαρκασμὸν διεγείρουν τῶν χριστιανῶν! Οἱ ἀσθενεῖς περίθαλψιν ἐν νοσοκομείῳ ὄνειρεύονται. Καὶ οἶκον εὐγηρίας οἱ γέροντες ἀναζητοῦν. Οἱ χριστιανοὶ*

755 Το πρώτο φύλλο της εκδόθηκε την 14η Οκτωβρίου 1946, εκδότης και διευθυντής της ήταν ο Ηλίας Νόβας από την Πρέβεζα. Κατά τον Χρήστο Σκούπρα, ό.π., 33,34,63 πρόκειται για εφημερίδα που έγραψε ιστορία στον τοπικό Τύπο, για τη μαχητικότητά της, τη φανατική προσήλωση στην πολεοδομική, αρχιτεκτονική αστικοποίηση της Βέροιας, και στην υπεράσπιση των διωγμένων και αποκλεισμένων από τη δημόσια ζωή, λόγω του κλίματος της αστυνομοκρατίας μετά τον εμφύλιο και μέχρι την άνοδο της Ενώσεως Κέντρου. Βεβαίως, καταδικάζει ξεκάθαρα τους “συμμορίτες”. Ο *Θαρραλέος* αποτελεί την αντίπαλη “δημοκρατική” φωνή απέναντι στην εφ. *Νέα Βέροια* που εντάσσεται στον “εθνικόφρονα τύπο” όπως και ο *Νέος Αγών*.

756 Από την εφημερίδα ο *Φρουρός της Ημαθίας* 43 (7-1-1956), 2, πληροφορούμαστε για μία σοβαρή περιπέτεια της υγείας του μητροπολίτου “*...ὑπὸ γρίπης μετὰ διογκώσεως τοῦ ὕπατος...*”.

757 Εφ. *Θαρραλέος* 292 (3-9-1956), 2.

758 ό.π. 349 (20-1-1958), 1.

εἰς ἀπόστασιν τηροῦνται. Καὶ τὰς Μεγάλας ἐορτὰς ἀκόμῃ. Τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Χριστουγέννων. Καὶ πλείστα ἄλλα οὐχὶ μικρὰς σπουδαιότητος καὶ σημασίας ἐν ἐκκρεμότητι ζητήματα τὴν λύσιν τῶν εὐλόγως ἀναμένουν. Νὰ γιατί ἀποτεινόμεθα πρὸς ὑμᾶς Μακαριώτατε ζητούντες τὸν κατάλληλον τῇ περιστάσει καὶ ταῖς ἀνάγκαις τῆς Ἐκκλησίας μας ἄνδρα. Ἰκανὸν νὰ ἐπωμισθῇ τὰ ἀνωτέρω βάρη. Τὰ κακῶς κείμενα νὰ ἀποκαθάρῃ. Τὰ ἐρείπια νὰ ἀνεγείρῃ. Καὶ τὰ εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας ἀδόκιμα νὰ διασκεδάσῃ. Καὶ τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα νὰ ἡρεμήσῃ... ”⁷⁵⁹.

Αναμφίβολα ἡ ὡς ἄνω περιγραφή ἀποτελεῖ ἀνατροπὴ καὶ ἀντίποδα τῶν ὅσων ἀναφέρει ὁ Νικίας Θεοφίλου στὴ μονογραφία του γιὰ τὸν μητροπολίτη Αλέξανδρο. Ὁ Αλέξανδρος ἦρθε στὴ Βέροια σὲ ηλικία 65 ἐτῶν καὶ πεθαίνει στα 80. Σίγουρα πρόκειται γιὰ μὴ παραγωγικὰ χρόνια εἴαν συνυπολογίσουμε μάλιστα τὶς συνθήκες ζωῆς τῆς εποχῆς καὶ τὸ βιώσιμο μέσο ὄρο. Προφορικὲς μαρτυρίες ἀναφέρουν γιὰ τὴν ἀσκήση διοίκησης τῆς μητροπόλεως ἀπὸ τρίτα πρόσωπα. Πάντως, πέρα ἀπὸ τὰ συνήθη αὐτὰ παράπονα, τὰ ὁποῖα σαφῶς ἔχουν οὐσιαστικά ἐρείσματα, ὁ Αλέξανδρος Δηλανὰς μὲ μία ἀρχιερατεία 15 χρόνων, ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῶν γερμανῶν ὡς τὴν λήξιν τοῦ ἐμφυλίου καὶ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ ’50, σηματοθεῖ τὴν πορεία τῆς ἐπαρχίας.

Μετά τὸ θάνατό του, σύμφωνα μὲ ἐγγράφα που βρίσκουμε στὸ ἀρχεῖο τῆς Συνόδου, δημιουργήθηκε πρόβλημα λόγῳ τῆς μὴ σφραγίσεως τοῦ επισκοπείου, ὅπως προβλέπει ὁ νόμος. Τὸ ἐγγράφο τοῦ ὑπουργείου Δικαιοσύνης διαβεβαιώνει ὅτι καθὼς ἀνέφερε καὶ ὁ εἰσαγγελεὺς πρωτοδικείου Βεροίας, “...δὲν ὑφίστατο αἱ προϋποθέσεις ἐπιβολῆς σφραγίδος αὐτεπαγγέλτως, τὸ μὲν ἐλλείπει περιουσιακῶν στοιχείων ἀξίων λόγου, τὸ δὲ διότι καίτοι ὑπῆρχαν καὶ συγγενεῖς τοῦ ἀποβιώσαντος...οὐδεὶς ἐξ’ αὐτῶν ἐζήτησε τὴν ἐπέμβασιν τοῦτου...”. Ὡστόσο ἡ ἐκθεση τοῦ τοποτηρητῆ μητροπολίτη Εδέσσης Διονυσίου πρὸς τὴ Σύνοδο ἀναφέρει ὅτι “...τὰ πολυτελῆ ἄμφια τοῦ μεταστάντος, τρεῖς πλήρεις ἀρχιερατικὰς στολὰς...τὰ παρέλαβε, ἐν συμπαιγνίᾳ καὶ ἀπάτῃ ὄλων ἢ ἀνεπιὰ τοῦ μακαρίτου... ”⁷⁶⁰.

3. Επιστολὲς τοῦ Αλεξάνδρου ἀπὸ τὸ Βιβλίον Ἀλληλογραφίας

Παρά τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀρχείου τῆς μητροπόλεως Βεροίας, διασώζεται τὸ βιβλίον ἀλληλογραφίας τῆς μητροπόλεως τῆς περιόδου 1952-53 που περιλαμβάνει διοικητικὰ ἐγγράφα πρὸς κληρικούς καὶ πρὸς ἄλλες ἀρχές. Ἰδιαιτέρῳ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν κάποια ἐγγράφα, τὰ ὁποῖα φανερώουν γλαφυρά τὴν μέριμνα τοῦ Αλεξάνδρου.

Ἐγγράφο τοῦ μητροπολίτη μὲ ἡμερομηνία 12-6-53 πρὸς τὴν ὑποδιοίκησιν Χωροφυλακῆς Ἡμαθίας ἀναφέρεται στὴν λειτουργία καφενείων στὸ Μακροχώρι καὶ στὴν Αλεξάνδρεια κατὰ τὴν ὥρα τῆς Θείας Λειτουργίας τῶν Κυριακῶν καὶ εορτῶν. “...Ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη ἀντιθρησκευτικὴ ἐνέργεια τῶν καφεπωλῶν χωρίων, ἀσεβῆς καθ’ ἑαυτήν, γίνεται πρόξενος θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπωλείας τῆς Νεολαίας τοῦ ἔθνους, ἐπειδὴ κατὰ τὰ παρ’ ἡμῖν κρατοῦντα τό ἀνοιγμα τῶν καφενείων ἀπαγορεύεται πρὸ τοῦ τέλους τῆς Θείας Λειτουργίας, παρακαλοῦμεν ὅπως ἀπευθυνθῇτε νὰ διατάξετε τοὺς Ἀστυνομικούς...ἵνα ἐντῖνωσι τὴν προσοχὴν των, ἐπισκευθῶσιν αὐτοπροσώπως...ἵνα ἐξ’ αὐτοψίας πεισθῶσι...καὶ τιμωρήσωσι κατ’ ἀκολουθίαν αὐστηρῶς τοὺς παραβάτας τοῦ Νόμου...περὶ ζητήματος θρησκευτικοῦ ἅμα καὶ ἐθνικοῦ... ”⁷⁶¹. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ μητροπολίτη γιὰ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ φθορὰ τῆς νεολαίας καὶ τοῦ ἔθνους, χωρὶς νὰ ἀπολυτοποιήσουμε, ἀποτελεῖ ἀπόρροια τῆς μακρόχρονης σύνδεσης τῆς ἠθικῆς ἀνόρθωσης τῆς κοινωνίας μὲ τὴν ἐθνικὴ ἀνόρθωση, δίνοντας ἐθνικὸ περιεχόμενο στὴν ἐννοία τῆς ἠθικῆς. Ἢδη μετὰ τὸν Α΄ παγκόσμιον καὶ ἐπειτα μὲ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ, γιὰ τὴν ἐκκλησίαν, ἡ ἠθικὴ ἀμβλυνση τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας οφείλεται στις

759 Εφ. Ὁ Φρουρὸς τῆς Ἡμαθίας 93 (20-1-1958)

760 Ἀρχεῖο Ἱεράς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ.π.

761 Ἀρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, Βιβλίον Ἀλληλογραφίας τῆς μητροπόλεως Βεροίας (1952-53).

αντιθρησκευτικές ιδέες, ο αγώνας κατά της αθεΐας είναι αγώνας κατά της αμφισβήτησης της παραδοσιακής κοινωνίας, της παραδοσιακής ηθικής από τις διεθνιστικές ιδέες και του ρόλου της εκκλησίας στην κοινωνία⁷⁶². Μπορούμε να παρατηρήσουμε μία αντιστοιχία του εγγράφου αυτού του Αλεξάνδρου με παλαιότερη στάση της εκκλησίας έναντι του ιδίου φαινομένου. Η ίδια η σύνοδος κατά τη μεταξική περίοδο είχε ζητήσει από το Υφυπουργείο Εργασίας να μην είναι ανοικτά τα ζαχαροπλαστεία, τα καφενεία και άλλα μαγαζιά κατά την ώρα της θείας λειτουργίας τις Κυριακές και άλλες μεγάλες γιορτές. Το Υφυπουργείο όντως ενήργησε κατά το θέλημα των ιεραρχών (1937)⁷⁶³. Η εκκλησία παρατηρεί την απομάκρυνση των πιστών μέσα στο γενικότερο κλίμα της σταδιακής εκκοσμίκευσης και αστικοποίησης, και μη μπορώντας να τους ελέγξει ή να επιβληθεί, απευθύνεται και χρησιμοποιεί το κράτος.

Από την Αθήνα την 1η Μαρτίου 1953 αποστέλλει εγκύκλιο προς τους χριστιανούς της μητροπόλεως του με αφορμή την από 1ης ως 8ης Μαρτίου εβδομάδας του Διδασκάλου. Σε αυτήν εγκωμιάζει το έργο και το ρόλο του δασκάλου για τη διάπλαση του ήθους των νέων.

Κατά τον μεσοπόλεμο και έπειτα η Ιεραρχία επιθυμούσε για τον κατώτερο κλήρο την αποφυγή των συναναστροφών με τις ευρύτερες κατώτερες λαϊκές μάζες, και αυτό για τον κίνδυνο των αριστερών ιδεολογιών και της ενδεχόμενης προλεταριοποίησής του, δεδομένης της απόστασης που είχε κατώτερος και ανώτερος κλήρος, σε μόρφωση, χρήμα, εξουσία. Μετά τον Εμφύλιο σίγουρα τα πράγματα έχουν αλλάξει αρκετά, ένα στοιχείο όμως παραμένει σταθερό, ο κλήρος προερχόταν πάντα από αυτές τις ευρύτερες κατώτερες τάξεις, και ο συγχρωτισμός του ήταν αναπόφευκτος. Σε εγκύκλιο προς τους ιερείς ο Αλέξανδρος, με ημερομηνία 13 Ιουνίου 1953 αναφέρει ότι πληροφορήθηκε με θλίψη ότι κληρικοί συχνάζουν σε καφενεία, καπνίζουν και συμπεριφέρονται με τρόπο ανάρμοστο. Επειδή λοιπόν, ο ιερέας είναι φώς, τύπος και υπογραμμός σε όλα, *“...καί πρός πρόληψιν άτοπημάτων καί αποφυγήν γογγυσμῶν ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν μας, ἐντελλόμεθα ὑμῖν αὐστηρῶς, ὅπως ἀπό τοῦδε καί εἰς τό ἐξῆς μή μεταβῆτε πλέον εἰς κέντρα συγκεντρώσεων, οἷα εἶναι τά ἐξοχικά καφενεῖα (Ἑλῆᾶς, παραδείσου, πρασίνου κήπου) ἢ εἰς καφενεῖα ἐντός τῆς πόλεως, διότι ἡ ἐκεῖσε παρουσία καί ἀναστροφή σας μοιεῖ (ἐλαττώνει) τό κῆρος τό ἱερατικόν καί τόν σεβασμόν τῶν χριστιανῶν μας...”*⁷⁶⁴.

Μία άλλη επιστολή (12 Ιουλίου 1953) με αρκετό ενδιαφέρον απευθύνεται στο δήμαρχο Βεροίας όταν πληροφορεῖται για την τροποποίηση του σχεδίου πόλεως του 1936 με αποτέλεσμα τη μετατροπή του Βήματος του Αποστόλου Παύλου σε δρόμο. Η πληροφορία, αναφέρει ο μητροπολίτης, *“...οὐ μόνον μᾶς ἐπροξένησεν βαθεῖαν κατάπληξιν, ἀλλά καί ὀδύνην ἀνερμήνευτον, διότι τό Ἱερὸν Βῆμα ὅπερ ἐσεβάσθησαν οἱ αἰῶνες καί ἀλλόφιλοι καί ἀλλόθρησκοι κατακτηταί, τό Βῆμα ὅπερ τιμῶσι καί Σέβονται καί οἱ χριστιανοί ὅλων τῶν δογμάτων ἐρχόμενοι πρός ἐπίσκεψιν. Τό Βῆμα ὅπερ εἶναι τιμή καί δόξα μεγαλειώδης διὰ τήν Βέρροϊαν, Ἑλλήνες χριστιανοί καί δὴ Ἀρχοντες τοῦ τόπου, καί μηχανικοί Ἑλλήνες, ἐβουλέσαντο νά καταστρέψωσι καί ἀφανίσωσι...”*. Ακολουθῶς αναφέρει το σεβασμό που ἔδειξαν στο Βῆμα οι συμμετέχοντες στην εορτή των 1900 χρόνων από την ἔλευση του Αποστόλου Παύλου στην Βέρροια. Είναι λοιπόν *“...τερατῶδες, εἶναι φοβερόν, εἶναι ἀνοσιούργημα, εἶναι πώρωσις, εἶναι ἀσέβεια τοῦ χειρίστου εἴδους. Αὐτός ὁ Σατανᾶς εἰσῆλθεν φαίνεται εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, καί ἐβουλεύθησαν καινά καί πονηρά καί ἀνήκουστα. Ὡς Ἱεράρχης τῆς Ἐκκλησίας καί ὡς Μητροπολίτης τοῦ τόπου αἰσθάνομαι τήν Ἱεράν ὀφειλήν ἵνα διαμαρτυρηθῶ μέ ὅλην τήν δύναμιν τῆς ψυχῆς μου καθ’ ἐνός τοιούτου μελετουμένου ἀνοσιοργήματος καί συνάμα παρακαλέσω ὑμᾶς...ἵνα δώσητε οὕς εὐμενές εἰς τά γραφόμενα τοῦ Ποιμενάρχου σας, καί τροποποιήσητε...τάχιστα...τό ἀσεβές διάγραμμα τό καθαιροῦν τό Ἱερὸν Βῆμα. Διὰ νεωτέρας λογικῆς καί εὐσεβοῦς ἀποφάσεως...θὰ καταδείξητε ἐμπράκτως ὅτι ἡ Ἱστορική πόλις Βέρροια τῆς ὁποίας τά ἐδάφη καθηγιασθήσαν διὰ τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς τοῦ Μεγάλου Αποστόλου Παύλου, εἶναι πάντοτε χριστιανική, καί ὅτι οὐδέποτε θὰ παραθεωρήσει τόν σεβασμόν τόν ὁποῖον ὀφείλει πρός τόν Μέγαν ἀπόστολον Παῦλον, ὅστις ἀπό τοῦ Ἱεροῦ Βήματος του ἐκήρυξεν τό εὐαγγέλιον καί ἵδρυσεν τήν*

762 Π. Καραμούζη, ὁ.π., 218.

763 Αἱ Συνοδικαὶ Εγκύκλιοι, ὁ.π., τ.Β΄, 133-4.

764 Αρχεῖο Μητροπόλεως Βεροίας, ὁ.π.

Επίλογος

Η υπο εξέταση περίοδος στις Νέες Χώρες έχει προδιαγραφεί από την κορύφωση της παρεμβατικής προσπάθειας του εθνικού κέντρου μέσα στις εκκλησιαστικές δομές με αποτέλεσμα τον Μακεδονικό Αγώνα και την απελευθέρωση με την είσοδο του ελληνικού στρατού. Έκτοτε ακολουθείται μία πορεία προσαρμογής των εκκλησιαστικών δομών στο νεοελληνικό κράτος που θα συνεχίσει να φέρει στοιχεία πολιτειοκρατικά και εθνικά. Ιστορικές αλλαγές στο ρόλο της εκκλησίας θα επέλθουν σύντομα, όπως η θέση της στα εκπαιδευτικά πράγματα και άλλες εθναρχικές αρμοδιότητες. Η ανάθεση της διοικήσεως των μητροπόλεων των Νέων Χωρών επιτροπικώς στην Εκκλησία της Ελλάδος θα σφραγίσει την κοινή πορεία των εκκλησιαστικών και πολιτικών πραγμάτων, παρά τη συνεχή υποβάθμιση της κρατικής ανάμειξης. Ο Μεσοπόλεμος είναι η εποχή που οξύνεται η προσπάθεια εθνικής και εθνικιστικής επένδυσης της εκκλησίας, αλλά η Κατοχή θα διασπάσει μοιραία αυτή την πορεία. Θα ξαναεμφανιστεί στον Εμφύλιο. Γενικά, η μέχρι τότε πορεία βρίθκει από μίση και αντιπαράθεσεις, γεγονός που πρέπει πάντοτε να συνεκτιμάται και συνυπολογίζεται.

Μέσα σε όλη αυτή την κατάσταση, η Βέροια, ευρισκόμενη δίπλα στη Θεσσαλονίκη, έδρα μητροπολίτου και με δύο δυναμικές πόλεις στα όρια της επαρχίας του, πορεύεται και διαγράφει τη δική της ιστορία, άλλοτε ήρεμα ως μία ήσυχη μικρή πόλη, και άλλοτε ακολουθώντας τη σκιά και τη μοίρα της συμπτωτούσας. Πάντως σε γενικές γραμμές, η περίπτωση της τοπικής ιστορίας της Ημαθίας, επαληθεύει και αναπαριστά την γενικότερη κατάσταση στην ελληνική επικράτεια, αποκαλύπτοντας συνάμα τις γνήσιες και πραγματικές πτυχές της.

Οι μητροπολίτες που κλήθηκαν να διαποιμάνουν την επαρχία, προέρχονται μεν από το κλίμα της εθναρχούσας εκκλησίας, ωστόσο ήδη έχουν πεισθεί ότι πρέπει μοιραία να συνταχθούν με το εθνικό κέντρο. Η πολιτική του φέρνει στο φως και εξηγεί παραμέτρους της εκκλησιαστικής ιστορίας της μητροπόλεως Βεροίας, άσχετες με μία απλή ποιμαντική μέριμνα των οικείων επισκόπων. Είναι εξάλλου η περίοδος που δομούνται, κορυφώνονται και σταδιακά ατονούν οι εθνοτικές αντιθέσεις, και μάλιστα σε μία πόλη με εντονώτατο βλάχικο στοιχείο, με μία μικρή μεν εβραϊκή κοινότητα στη σκιά όμως της αντίστοιχης τεράστιας στη γειτονική Θεσσαλονίκη, και ένα πλήθος προσφύγων που θα αποτελέσουν με την ενσωμάτωσή τους ένα από τα δυναμικότερα τμήματα του εκκλησιαστικού ποιμνίου. Είναι εντυπωσιακό ότι η παρούσα μελέτη συναντά εξαρχής τη Βέροια σαν μία "τουρκόπολη" και τελικά κλείνει με την μετεμφυλιακή εικόνα της, πλήρη εθνοπροσύνης και δηλώσεων πατριωτισμού. Την ίδια εξεταζόμενη περίοδο γεννώνται και "μειονότητες εκ των έσωθεν", όπως με το ημερολογιακό ζήτημα, το οποίο παραμένει ακμαίο και άλυτο μέχρι σήμερα. Ειδικότερα, όπως αποδεικνύει και η παρούσα ενασχόληση με το επιμέρους αυτό θέμα στην περιοχή της Ημαθίας, επαληθεύεται η θεωρία που θέλει την όξυνση και κραταίωση του ζητήματος (ως προβλήματος πλέον) στη σύνολη ελληνική επικράτεια εξαιτίας και πολιτικών-κομματικών παραγόντων.

Η στάση των μητροπολιτών και της εκκλησίας, ιδιαίτερα στα τραγικά χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου, συχνά εγκωμιάζεται ή κατηγορείται. Το σίγουρο είναι ότι σε κάθε περίπτωση πρέπει να βάλουμε στην άκρη την προσωπική μας ιδεολογία, και ψύχραιμα και συγκριτικά να ερευνήσουμε και να μελετήσουμε επισταμένα όλες τις πλευρές. Όπως φανέρωσε η παρούσα εργασία, οι μεν απόψεις μπορούν να εκφράζονται εύκολα και χωρίς φόβο, ωστόσο τα ζητήματα καθαυτά είναι πολύπλοκα, πολύπλευρα, σύνθετα, απαιτούν τόσο τη γνώση της γενικής εικόνας της πολιτικοκοινωνικής και εκκλησιαστικής κατάστασης στην Ελλάδα, όσο και την λεπτομερή και επιμέρους έρευνα του αρχειακού υλικού της κατά τόπο μητροπόλεως. Έτσι θα επιτευχθεί η αξιοποίηση της πολύτιμης εμπειρίας από την εκκλησιαστική δράση του περασμένου αιώνα και

μάλιστα σε καταστάσεις ακραίες, αφετέρου δε, θα αποφευχθούν τα όποια λάθη του παρελθόντος, σε μία εποχή που εντείνεται η προβληματική γύρω από τη σχέση κράτους-πολιτείας.

1913. Από την υποδοχή του διαδόχου. Στο μέσο ο μητροπολίτης Καλλίνικος Δελικάνης, δεξιά ο διάδοχος Γεώργιος, αριστερά ο δήμαρχος Βέροιας Χαλήλ Αλή Βέης. Διακρίνονται οι Ν. Αντωνιάδης και Κ. Καρατζόγλου. (Αρχείο Α. Καρατζόγλου)

Ο μοναχός Αβέρκιος, κατά κόσμον Αθανάσιος Γιάτσου Μπούντας, ο πρώτος “απόστολος” της ρουμανικής προπαγάνδας στην Ημαθία. (D. Angelescu -Αφοι Μανάκια)

Από την κηδεία του (βλάχου) παπά-Γκήμα, Βέροια μεσοπόλεμος. (Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

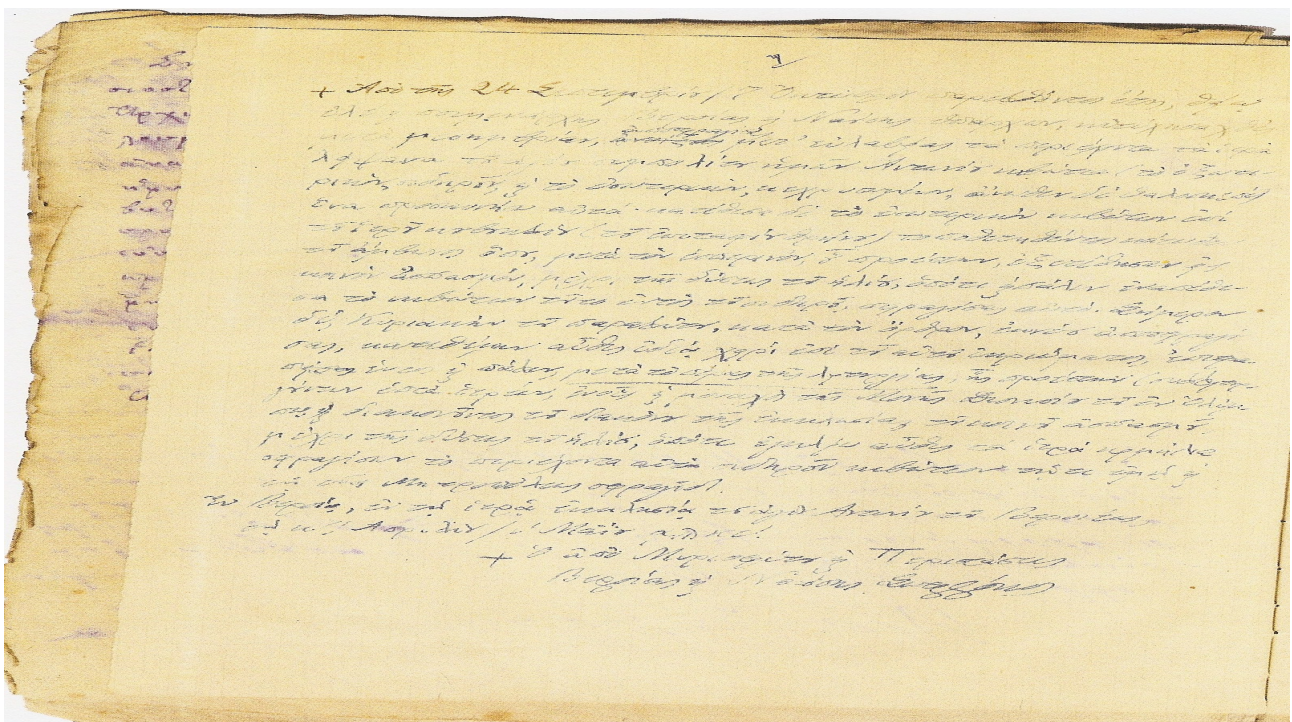
Κωνστάντιος Β΄ Ρούσης (1922 –1924)

Χρυσόστομος Χατζισταύρου (1924)

Σωφρόνιος Σταμούλης (1924-1927)

Κώδικας Ανοίγματος Λάρνακας των λειψάνων του Αγίου Αντωνίου του Νέου του Βεροιάως 1802-1929, χειρόγραφο κείμενο και υπογραφή του μητροπολίτου Βεροίας Σωφρονίου Σταμούλη (Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας).

— **ЖЕЛТІ АҚПАРАТ ҚАТЫСТЫҒЫНДАҒЫ** —

ΕΥΤΥΧΗΣ ΒΕΡΡΟΙΑ!
ΦΡΟΥΡΕΙ ΤΟΝ ΘΗΣΑΥΡΟΝ ΣΟΥ

[illegible]

August 18, 1892. The following is a list of the
names of the persons who have been elected to the
office of the Board of Directors of the
City of New York, for the year 1892.

The 1st of March 1848 the "American" Ship
 arrived, being the first vessel and the first ship
 from the continent of America, since the
 war of 1812. The ship was from New York
 and sailed in the month of March 1848.
 The ship was the "American" and the
 name of the ship was "American".

156

Τετάρτη 8 Δεκεμβρίου 1927

«ΑΣΤΗΡ» Βεροίας

3

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΩΣ

ΤΙΣ Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΟΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ

«Ο σὺ μισεῖς ἐτέρω μὴ ποιήσης»

Μετὰ ψυχικοῦ ἄλλους ἀναγινώσκω κατ' αὐτὰς εἰς τὰς ἐφημερίδας νὰ διαπραγματεύωνται ἀρχιερατικαὶ μεταθέσεις καὶ ἐκθέτωσιν αὐτὰς εἰς πλειοδοσίαν ὥσάν νὰ ἐπρόκειτο περὶ δημοπρασίας ὠνίων καὶ ἐμπορευμάτων, μὲ μεσίτας μικροπολιτευτὰς καὶ μὲ παζαρεύματα γενναῖα διὰ νὰ ὄγῃ μεγαλητέρα προμήθεια (ἢ θρησκεία μας εἰς τὸ ἱκάντο) Οἱ ἐκμεταλλεῖται διὰ νὰ καλύψωσι τὸ ἀντιχριστιανικὸν καὶ ἀντεθνικὸν αὐτῶν ἔργον μεταχειρίζονται διάφορα προσχήματα καὶ προφάσεις, δίδοντες καὶ κομματικὴν χροιάν αὐτῶν διὰ νὰ ἔχωσι τὴν ἀρωγὴν τῶν ὁμοίων των. Οἱ τοῦ φυράματος αὐτοῦ μικράνθρωποι μὴ τολμώντες νὰ δρᾶσιν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς μεταχειρίζονται ἀδόλια καὶ καταχθόνια ἐκείνα μέσα τὰ γνωστά μόνον εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς συνομοταξίτας των, ἐφ' ὧν καὶ ἐπαναπαύονται μετὰ τὸ καταστρεπτικὸν καὶ ὀλέθριον ἀποτέλεσμα καὶ ὅλα αὐτὰ γίνονται τῇ ἀνοχῇ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ Ἐκκλησιαστικῶν ἑνθαὸ κομμουνισμὸς ἴδρουσε τὸ βασίλειον τοῦ Ἄδου, ὡς παρακατιόντες θέλομεν ἶδει καὶ ἂν τινὲς τῶν οἰκείων Ὑπουργῶν ἠθέλησαν νὰ θίξωσι καὶ οὐχὶ ἐκρίνωσιν αὐτόν, διότι ἔχει ἐξαπλωθῇ τοσοῦτον ὥστε ὑπεχώρησαν πρὸ τῶν γεγονότων. Τὸ ἐπόμενον παράδειγμα μᾶς διδάσκει πόσον βαθείας ἔχει τὰς ρίζας ἡ Ἀθεΐα καὶ ἡ ἀντιχριστιανικὴ ἐνέργεια ἐν τῇ ἀνωτέρῳ Ὑπουργείῳ. Ἡ ἐφημερίς τοῦ Γαβριηλίδου Ἀκρόπολις ἂν δὲν μ' ἀπατᾷ ἡ μνήμη εἶχε γράψῃ πρὸ ἐτῶν τὰ ἑξῆς: Ὁ Ἅγιος Δημητριάδης (Βόλου) κατήγγελε τὸν Διευθυντὴν τοῦ Παρθεναγωγείου ὡς διαδίδοντα τὴν ἀθεΐαν κοινογαμίαν κλπ.) Ἐκ τῶν ἀνακρίσεων ἀπεδείχθη Τρανώτατα ὅτι ὁ κατηγορούμενος ὀ-

χι μόνον ἐδίδασκε ἀλλὰ καὶ ἐμπράκτως ἐφήρμοζεν αὐτόν, διότι εὐρέθησαν πολλοὶ νεάνιδες μητροπάρθενοι καὶ ὁ σεβαστὸς καὶ εὐηπόλητος καὶ ἡθικολόγος καὶ παιδαγωγὸς διευθυντὴς ὁμολόγησε ἀπὸ ἱεροατηρίου κατὰ τὴν δίκην του ὅτι τῷ ὄντι εἶνε ἄθεος καὶ ὅτι ἐδίδασκεν καὶ ἐφήρμοζεν ἦτο πρόοδος ἐξέλιξις. Ἀπελύθη τῆς ὑπηρεσίας εὐρέθησαν καὶ τότε πολιτευταὶ κατηγορήσαντες τὸν Ἅγιον Δημητριάδην, ὡς ὀπισθοδρομικὸν καὶ αὐστηρὸν ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ παραβλέψῃ εἰς τὰς τοιαύτας ἀνθρωπίνας ἀδυναμίας τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου ἡθικολόγου καθηγητοῦ !!!

Τὸν ἐν λόγῳ καθηγητὴν τὸν βλέπομεν διευθυντὴν τοῦ Μαρασλείου, πρὸς ἐδρον τοῦ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας διοικητικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ὑποστηρικτὴν τῆς ἀθεΐας εἰσηγητὴν τῆς μαλλιαρῆς γλώσσης !!! μὴ χειρότερα ταῦτα ἐν παρόδῳ καὶ πρὸς γνῶσιν τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν καὶ ἡθικῶν ἀνθρώπων. Ἐλθωμεν τώρα εἰς τὸ ζήτημα ἡμετέρου Μητροπολίτου Κου Σωφρονίου. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς ἀφηρέθησαν ὅλα τὰ πρῶν προνόμια καὶ τοῦ ἀφῆσαν μόνον τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα δηλαδὴ ἀποκλειστικῶς ἄρχοντας τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐφ' ὧν πρέπει νὰ περιστρέφεται ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία οὕτω δηλαδὴ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς βικαρίου τοῦ Χριστοῦ, Οἱ νεωτερίζοντες Ἀρχιερεῖς οἱ δὲ ὄντες ταῦτ' καὶ χοροεπερίδες, δὲν εἶναι ἐκπρόσωποι τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ ἐχθροὶ αὐτοῦ, αἰρεσιάρχοι ὑπονομεύται τῆς Ἀγίας καὶ θείας ἡμῶν Θρησκείας, ἀντεθνικοὶ, προλειπόμενοι τὸ ἔδαφος εἰς ξένας ἐπιπορὰς καὶ καινοδοξίας. Ὁ συνεπὲς, ἐνάρκειος, σώφρων, ἀφιλοχρήματος, ἀμερόληπτος ἡμῶν ἱεράρχης, καὶ παρήγορος τῶν πτωχῶν, τῶν φυλακισμένων, τῶν δυστυχῶν, ἔρχεται ἀσωγὸς αὐτοῖς ὄχι μόνον διὰ λόγων ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων δηλαδὴ ὁλικῶς, φαινόμενον διὰ προηγούμενους ὁλοτάς κομμουνιστὰς ἱεράρχας καταβαρυνόμενους τὸν ὑψηλὸν ὑπόρρημα - ἀξίωμα αὐτῶν.

Ἡ πλουσία βιβλιοθήκη τοῦ Ποιμενάρχου μας τίθεται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ βουλομένου νὰ ἀρυσθῇ ἐξαυτῆς πνευματικὰ καὶ πρακτικὰ ὀφέλη. Ἐμβρυϊκῆς, πολυμαθῆς, διδάκτωρ τῆς θεολογίας, τῆς Νομικῆς, τῆς Παιδαγωγίας, ἡ δὲ ἐν τῷ Μακεδονικῷ ἁγῶνι δρᾶσις του (γνωστὴ τοῖς πᾶσι) καὶ τὰς κακονυχίας καὶ ἐξορίας ἃς ἐπέσθη ὑπὲρ τοῦ ἔθνους εἶνε ἀπὸ παραδείγματα τῆς φιλοπατρίας καὶ φιλογενείας, ὑπερπαιδείας. Ἐθνικῶς, Χριστιανικῶς, ἐκκλησιαστικῶς εἶνε ἐνθερμος καὶ φανατικῶς τηρητὴς τῶν πατριῶν, τῶν ἱερῶν Κανόνων τῆς ἐκκλησίας, ἀνένδοτος εἰς τὰς εἰσηγήσεις ἐπιτηδείων πρὸς βλάβην τῶν Ἐθνικῶν καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συμφερόντων, διὰ τῆς σταθερᾶς καὶ ἐπιμόνου στάσεώς του, ἔθεσε φραγμὸν εἰς τὴν πολυγαμίαν, συνεπῶς εἰς τὰ διαζύγια, καὶ τὰ πρὸ ἐρήμια οἱ ἐλάχιστοι μικρομεγάλοι ἐπίσημοι ἀρνεῖσθαι θεοῦ ὡς τρωτὰ ἐλλαττώματα.

Υπάρχουν δύο μητροπολιτικὰ θέσεις καὶ Πραβίου καὶ Φιλιάτων, συνιστῶμεν εἰς τὸν πρῶν Φλωρίνης νὰ ἐκλέξῃ μίαν ἐξ αὐτῶν ἀλλὰ νὰ εἶνε ὅσον τὸ δυνατόν μακρὰν τοῦ Ἐφεσίου Θεογίνης. Οἱ κατὰ τὰς παροχὰς φίλοι καὶ ἐκμεταλλεῖται, τὸν παριστάνουν ὡς ὑπονομευτὴν θέσεων συναδελφῶν του, δένδροι πολύκαρπον ἀλλὰ κακὸν ὅσμον «Ὅσαι τῷ ἀνθρώπῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται» Ἐὰν δὲ τῶς Φλωρίνης θὰ ἐνδόσῃ εἰς τὰς κακοβούλους παροτρύνσεις τῶν συμβούλων του τότε θὰ πεισθῇ διὰ τὰ κατ' αὐτοῦ λεγόμενα εἰ δὲν τιμᾷ τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιερέως καὶ θὰ εὖρει τὸν Λαὸν Βεροίας προκατελημμένον κατ' αὐτοῦ καὶ ἀντενεργούντα αὐτοδικαίως.

Ὁ ὑποθετικὸς διάδοχος τοῦ συνετοῦ, ἐναρτέον καὶ ὄργου ἡθικῆς Μητροπολίτου ἡμῶν κ. Σωφρονίου Σταμούλη μὲ ὅλας τὰς ἀντιχριστιανικὰς ἐνεργείας τῶν συμβούλων το ποτεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ τοῦ Ἀποστόλου τῷ ἔθνῳ τοῦ οὐρανοβέμβονος Λαύλου «οὐ μὴ φάγῃ κρέας εἰς τὸ αἶδιον ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίω» τοῦ Κου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ «να μὴ εἰσέλθῃτε εἰς χώραν ὅπου δὲ εἰσθε ἄρεστοις.» Ταῦτα πράττων ὁ Πολύκαρος θὰ εἶνε σύμφωνος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἱεροῦ Ἐδαγγελίου καὶ ὅλων τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ θὰ σχηματίσῃ τὸ μέλλον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παρελθόντος. ΟΡΘΟΔΟΞΟ

Ιστορικό δημοσίευμα τοπικῆς ἐφημερίδας γιὰ τὸν Σωφρόνιο Σταμούλη

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

βιβλίο

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ
ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ

ΥΠΟ
ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΣΤΑΜΟΥΛΗ

“ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ,”

12 (1962) σελ. 46-56

ΑΘΗΝΑΙ-1965

1956
Φ

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΑΝ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ

- Παΐσιος	Εν τω 1607 αρχιεράτευσεν
- Ιωάσαφ	Εν τω 1610 : απριλίου 23
- Αβέρκιος	Εν τω 1613
- Κύριλλος	Εν τω 1621 : φεβρουαρίου 28
- Ιωαννίκιος	Εν τω 1640 : αυγούστου 24
- Ιωάσαφ	Εν τω 1645 : οκτωβρίου 23
- Ιωακείμ	Εν τω 1649 : Νοεμβρίου 2 :
- Ιωακείμ ο εκ Κύτρους	Εν τω 1682 : Ιανουαρίου 13 :
- Μακάριος	Εν τω 1692 : Νοεμβρίου 1 :
- Λεόντιος	Εν τω 1705 : Ιουλίου 2.
- Μακάριος	Εν τω 1715 : Δεκεμβρίου 20.
- Ιωακείμ	Εν τω 1727 : Ιανουαρίου 1.
- Σαμουήλ	Εν τω 1746 :
- Δωρόθεος ο εκ Φαρσάλων	Εν τω 1763 :
- Δανιήλ	Εν τω 1769 : Ιουλίου 12.
- Χρυσάνθος	Εν τω 1799 : φεβρουαρίου [sic] 5
- Ζαχαρίας	Εν τω 1811 : Ιουλίου 14
- Μεθόδιος ο εκ Κρήτης	Εν τω 1823 : Ιανουαρίου 15.
- Διονύσιος	Εν τω 1831 : μαΐου 25 :
- Θεόκλητος	Εν τω 1848 : μαρτίου 18 :
- Σωφρόνιος	Εν τω 1863 : Ιουνίου 20.
- Βενέδικτος	Εν τω 1869 : Ιουνίου 1.
- Προκόπιος ο εκ Μογλενών	Εν τω 1877 Μαΐου 2.
- Κοσμάς ο εκ Δρυϊνουπόλεως	Εν τω 1893 Απριλ. 14.
- Κωνστάντιος	Τω 1895.
- Απόστολος	Τω 1906 Αυγούστου 15.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΘΡΑΚΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1954 (ΑΡΙΘ. 127)
ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΖΑΠΠΑ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΕΤ. ΕΛΛΗΝ. ΣΠΟΥΔΩΝ 1958
ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ Ο ΣΤΑΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ 1959

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΑΝ. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ

Σύντομη Βιογραφία
τοῦ παραγνωρισθέντος Ἱεράρχου
καὶ Μητροπολίτου Ἐλευδερουπόλεως
(1875 — 1960)

(ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΣΤΙΓΜΟΝΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΘΡΑΚΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ)

ΑΘΗΝΑΙ 1965
ΤΥΠΟΙΣ ΡΟΣΣΟΛΑΤΟΥ

Φωτογραφία του μητροπολίτου Βεροίας Πολυκάρπου από το αρχείο της ιεράς Μονής Τ.
Προδρόμου Σκήτης Βεροίας

Πολύκαρπος Σακελαρόπουλος (1927 – 1943)

Ο μητροπολίτης Πολύκαρπος, με κληρικούς και λαϊκούς στο δάσος του Ξηρολίβαδου, κέντρο ρουμανικής προπαγάνδας, 1928. (Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

4 Αυγούστου 1936, πρώτη επέτειος καθεστώτος Μεταξά, στο Σέλι για πρώτη φορά εορτάζεται ένα γεγονός τόσο πανηγυρικά, μετά τη δοξολογία ακολούθησε παρέλαση και εορταστικός λόγος από τον υπεύθυνο του κόμματος. Φωτογραφία μπροστά από το καφενείο “Το Εθνικόν”, διακρίνονται οι , παπά-Κολιπέτρης (βλάχος), παπά-Ποζιάδης (αμυδρά), στρατιωτικός εκπρόσωπος Γ. Τρυγώνης.

Φωτογραφία του μητροπολίτη Πολυκάρπου στο Ξηρολίβαδο, κέντρο της ρουμανικής προπαγάνδας (από τα αρχεία Λιάνας Τσαμήτρου και Στεργίου Κελεπούρη, γύρω στα 1930).

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΚΑΙ ΒΙΟΣ
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΡΟΣ
ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΗΣ
ΣΕΚΕΝΔΟΥ, ΣΕΚΕΝΔΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΗΓΟΡΟΥ
ΤΩΝ ΕΝ ΒΕΡΡΟΙΑΙ ΤΗ ΠΟΛΕΙ
ΕΠΙ ΠΡΟΒΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΡΩΜΗΣ ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΩΝ

Εκδίδεται Μερίμνη και Δαπάνη
ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΒΕΡΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ
ΚΥΡΙΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ
Κ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Η "ΜΕΛΙΣΣΑ", ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 48
1935

28

150

50

200

30

30

140

160

300

200

500

675

775

60

1145

019

0Λ

ΤΟ ΠΑΣΧΑ ΤΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ

Η Α. Σ. Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΑΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΥΝΑΓΩΓΗΝ

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Σαββάτου
27ης Μαρτίου οἱ συναπαιτῶμεί μας
Ἰσραηλῖται εἰσηλθόντες εἰς τὰς ἐορτὰς
τοῦ Πάσχα.

Ἡ Α. Σ. ὁ Μητροπολίτης μας
ἀφοῦ ἐπεσκέσθη κατὰ τὴν ἡμέραν
ἐκείνην διαφόρους συμπολίτας μας
Ἰσραηλίτας μετέβη τὴν 8.30 μ.μ. εἰς τὴν
συναγωγὴν ὅπου κατὰ τὴν ὥραν ἐ-
κείνην ἐτελεῖτο ἡ ἐσπερινὴ δέησις
καὶ παρέστη κατ' αὐτήν ἦν παρη-
κολούθησε.

Μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς ὁ Σεβα-
σιμώτατος ὠμίλησε πρὸς τοὺς ἐκ-
κλησιαζομένους εἰπὼν μετὰ τῶν
ἄλλων ὅτι παλαιὰ ἐπιθυμία του ἦτο
ὅπως ἔλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ
παρασθῇ κατὰ τὴν δέησιν τοῦ Πάσχα
θεωρεῖ δὲ τὸν ἐναντίοντον εὐτυχῇ διότι
κατόρθωσε ἐφέτος νὰ ἐκπληρώσῃ
παλαιὰν του ἐπιθυμίαν, εὐχηθεὶς ἐν
τέλει εἰς τοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ προ-
σευχομένους συμπολίτας μας Ἰ-
σραηλίτας ὅπως ἐορτάσωσιν τὸ Πάσχα
ἐν ὑγείᾳ καὶ χαρᾷ.

Ιστορικό δημοσίευμα της εφημερίδας *Θαράλλεος* (1.4.1937) για την ιστορική επίσκεψη του μητροπολίτου Βεροίας Πολυκάρπου Σακελαρόπουλου στη συναγωγή των Ιουδαίων της Βέροιας.

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΒΕΡΡΟΙΩΝ

Ἐπειδὴ ἡ πόλις ἐγκατελείφθη ἀφ' ὧντος ἐκ τῶν στρατιωτικῶν, ἀστυνομικῶν καὶ δικαστικῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν, συνελθόντων ἐκ τῆς προεδρείας τοῦ Μητροπολίτου πολλοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως καὶ συναρθεύοντες διὰ τῆς δημοσυγκλήτου κατὰ κράτος, προέβησαν εἰς τὸν κατὰ κριτικὴν διοικήσεως ἐπιτροπῆς ὑπὸ τῆς προεδρείας τῆς Ἀδελφ. Σερβαντινῆς τοῦ Μητροπολίτου κ. Πολυκάρπου ἀποτελουμένης ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν 1) Δημάρχου κ. Χατζηγεωργίου, τῶν μελῶν Διοικήσεως Ἐπιτροπῆς κ.κ. 2) Τσιφάκογλου, 3) Τσαλδάρη, 4) Τσιμερδάνη καὶ τῶν κ.κ. 5) Σιδηρόπουλου, 6) Μουράτογλου (ταίφου), 7) Καραβίδη, 8) Μιχ. Καραβίδη, 9) Ἀντ. Παπαγιάννη, 10) Γ. Χατζηγεωργίου, 11) Γεωρ. Παπαῖ, 12) Στ. Μπαζάνη καὶ 13) Γεωργιάδου, ἡ ὁποία ἀπέλαβεν ἀπὸ σήμερον τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως ἀναθέσασα τὴν γραμματεῖαν τῆς πόλεως εἰς ὄργανα αὐτῆς μετὰ τῆς παραδόσεως αὐτῆς, εἰς τὸν ἐρχόμενον Γερμανικὸν στρατόν.

Ἡ ἀνωτέρω ἐπιτροπὴ μένει ἐκκλησιᾷ δεσμὴν πρὸς τοὺς πολίτας καὶ φιλοτιμηθῶν καὶ μὴ δημοσυγκλήσαν οὐδὲν ἐπιτροπὴν, ἀλλὰ τοὺς πάντας ἐκπαιδεύσῃ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὰ ἐπιτελεστικά αὐτῆς ὄργανα συντελεστικὰς εἰς τὴν τιμωρίαν τῆς τάξεως.

Ἐπίσης ἡ διοικήσας ἐπιτροπὴ μένει ἐκκλησιᾷ καὶ μὴ καταληφθῇ ὁ λαὸς ὑπὸ πανικοῦ, ἀλλὰ τὰ παραμένοντα εἰς τὴν πόλιν ἤσυχον κατὰ τὸν ὅσον στρατὸς ὁ Γερμανικὸς ἀνήκειν εἰς ἕθνος εὐγενὲς καὶ ἀπολιτισμένον, ἐργάζεται τὴν ἀντάλειψιν τῶν κατοίκων.

Ἐπίσης ἡ διοικήσας Ἐπιτροπὴ καθιστὰ γνωστὸν ὅτι εἰς τακτοποίησιν καὶ διατηρήσας ἐπιτροπὰ θὰ καταγγεληθῶσι εἰς τὸ γερμανικὸν στρατόν καὶ θὰ τιμωρηθῶσιν ἀσπληγῶς.

Εἰς Βέροια τῇ 9ῃ Ἀπριλίου 1941

Ἡ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ιστορική προκήρυξη κατά τις παραμονές της εισόδου του γερμανικού στρατού στη Βέροια τον Απρίλιο του 1940, ο μητροπολίτης Βεροίας Πολύκαρπος Σακελαρόπουλος αναλαμβάνει το ρόλο των τοπικών αρχών που εγκατέλειψαν την πόλη και συνιστά ψυχραιμία (ΓΑΚ-Ν. Ημαθίας).

ΠΡΟΣ

ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑΡΧΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΒΕΡΡΟΙΑΣ

Διατάσσομεν, ἵνα ἀπὸ αὐριον, 11ης τοῦ μηνός, ἀνοίξητε τὰ κατστήματα, καφενεῖα κλπ. ἀπὸ ὥραν 8.30' μέχρι 1ης μετὰ μεσημβρίαν καὶ τὸ ἀπόγευμα ἀπὸ 3ης μ. μ. μέχρι 7.30'.

Οἱ μὴ συμμορφούμενοι θὰ καταγγέλλωνται ὑπὸ τῆς περιπόλου, ἵνα ἐν καιρῷ τιμωρηθῶσιν αὐστηρότατα.

Νὰ προσέξωσιν οἱ καταστηματαῖται νὰ μὴ ἐκμεταλλευθῶσι τὴν περίστασιν καὶ αἰσχροκερδίσωσι, διότι θὰ εἶναι ὑπόλογοι.

Ἐν Βερροίᾳ τῇ 10ῃ Ἀπριλίου 1941

Ὁ Πρόεδρος τῆς Διοικούσης τὴν πόλιν Ἐπιτροπῆς

† Ὁ Βερροίας καὶ Ναούσσης ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ

Ἐστὶν 12/4/41 καταγγέλλει τὴν Βέρροια καὶ τὴν
Παρούσια - Διευθυντὴ τοῦ ΕΛΛΕΣ 26/10/

Ιστορική προκήρυξη κατὰ τις παραμονές της εισόδου του γερμανικού στρατού στη Βέροια τον Απρίλιο του 1940, ο μητροπολίτης Βεροίας Πολύκαρπος Σακελαρόπουλος αναλαμβάνει το ρόλο των τοπικών αρχών που εγκατέλειψαν την πόλη και συνιστά ψυχραιμία (ΓΑΚ-Ν. Ημαθίας).

Αλέξανδρος Δηλιανάς (1943 – 1958)

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

ΛΑΕ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

Σήμερον 20ήν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ἡμέραν Παρασκευὴν καὶ ὥραν 6ην μετὰ μεσημβρίαν καλεῖσαι εἰς τὴν πλατεῖαν Διοικητηρίου, ἵνα διὰ πανδήμου συλλαλητηρίου ἐνισχύσης τὸν ἱερὸν καὶ ἅγιον τῶν ἀδελφῶν μας Κυπρίων ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν μετὰ τὴν μητέρα μας Ἑλλάδα. Εἶναι πόθος Πανελλήνιος ἡ ἐνώσις τῆς Κύπρου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Τετρακόσιαι χιλιάδες Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι σήμερον δοῦλοι, εἶναι ὑπὸ ζυγὸν τελευταίως μάλιστα ἀφόρητον. Εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῶν φώτων καὶ τῆς αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν εἶναι αἶσχος νὰ τελῇ ἡ Κύπρος ὑπὸ δουλείαν, ὑπὸ ζυγὸν ἀβάστακτον. Ὁλος ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐν συναγερμῷ σήμερον βροντοφωνεῖ πρὸς ὅλους τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς εἰς τοὺς μεγάλους ὅτι ἡγωνίσθη, ἔδεκατίσθη, ἐθυσιάσθη πολεμῶν ἀνδρείως κατὰ δύο μεγάλων αὐτοκρατοριῶν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ αἱ ἐλπίδες τοῦ δυστυχῶς διεψεύσθησαν, διότι ὁ σκοπὸς δι' ὃν ἐχύθησαν ποταμοὶ αἵματος δὲν ἐξυπληρώθη. Δι' αὐτὸ σήμερον συνέρχεται εἰς πάνδημα συλλαλητήρια καὶ διὰ δημοψηφισμάτων παρακαλεῖ τὰ ἡνωμένα Ἕθνη ἵνα συνηγορήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως τῆς Κύπρου μετὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἀγὼν μας εἶναι ἱερός, εἶναι δίκαιος, εἶναι εὐλογημένος καὶ θὰ ἐπιβληθῇ. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὁ θεὸς θὰ εὐλογήσῃ τὸν ἀγῶνά μας τὰς προσπάθειάς μας καὶ θὰ ἐπισφραγίσῃ τὴν ἐνώσιν τῆς μεγαλονήσου Κύπρου μετὰ τῆς μητρὸς μας Ἑλλάδος.

† Ο ΒΕΡΡΟΙΑΣ & ΝΑΟΥΣΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικό έγγραφο για συλλαλητήριο υπέρ της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα (ΓΑΚ- Ν. Ημαθίας).

ἙΓΓιασμὸς κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ 1. Βήματος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν Βεροΐα τῇ 1ῃ Νοεμβρίου 1953.

27 Οκτωβρίου 1944, τμήματα του 16ου συντάγματος του ΕΛΑΣ και της Εθνικής Πολιτοφυλακής κατά την υποδοχή τους στην πλατεία Ωρολογίου, την ημέρα της Απελευθέρωσης της Βέροιας, διακρίνονται οι μητροπολίτες Βεροίας Αλέξανδρος και Κοζάνης Ιωακείμ, ο “κόκκινος” συνταγματάρχης του ΕΛΑΣ Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο μουφτής των Κιρκασίων της Βέροιας.

1950

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

ΑΓΑΠΗΤΟΙ ΜΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ

Ὡς εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους ὑμᾶς, τριάκοντα χιλιάδες Ἑλληνό-
παιδες εὐρίσκονται σήμερον εἰς ἐχθρικὰς κομμουνιστικὰς χώρας, μα-
κρὰν τῆς μητρικῆς ἀγάλης, ὑποφέροντα τὰ πάνδεια·

30.000 (χιλιάδες) παιδιὰ μας δηλητηριάζονται καθημερινῶς καὶ δια-
φθείρονται ἠθικῶς καὶ ἐθνικῶς διδασκόμενα παρὰ διδασκάλων καὶ δια-
φωτιστῶν ἀθέων τὸ μῖσος, τὸ ψεῦδος, τὸ ἔγκλημα καὶ τὴν ἀθεΐα.

30.000 (χιλιάδες) παιδιὰ μας κλαίουں καὶ ὀδύρονται καὶ ζητοῦν νὰ
ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἀγαπημένη μάνα των Ἑλλάδα.

30.000 (χιλιάδες) Ἑλληνόπουλα περιμένουν τὴν σωτηρίαν των ἀπὸ
τὴν κόλασιν ποῦ ζοῦν, καὶ σᾶς καλοῦν αὐριοὺς Πέμπτην, ἡμέρα πανελ-
ληνίου πένθους, ἵνα συμμερισθῇτε τὸν πόνον των καὶ ὑψώσητε φω-
νὴν διαμαρτυρίας καὶ πόνου πρὸς ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον.

Δι' ὃ καὶ ἡ μήτηρ Ἑκκλησία ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὸν ἱερὸν καὶ ἅγιον
ἀγῶνα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν παιδιῶν μας **σᾶς καλεῖ εἰς πάνδη-
μον συγκέντρωσιν διαμαρτυρίης εἰς τὸν περίθρονον τοῦ**
Ἀγίου Ἀντωνίου, ὅπου ὁμιληταὶ θὰ στιγματίσωσι καὶ θὰ στηλι-
τεύσωσι τὸ φρικτὸν ἔγκλημα τοῦ παιδομαζώματος, ποῦ κοιτασχύνει τὸν
αἰῶνα μας, καὶ διὰ ψηφισμάτων θὰ ἀπαιτήσωσιν ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς
τῆς γῆς καὶ τοὺς μεγάλους τὴν ἐπιστροφήν των εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Εὐχέτης πρὸς θεὸν διάπυρος

† Ο ΒΕΡΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικό έγγραφο για την οργάνωση διαμαρτυρίας για την μεταφορά ελληνόπουλων στις
κομμουνιστικές χώρες (ΓΑΚ-Ν. Ημαθίας).

«Παπαί, Μαρδόνιε, κοίους ἐπ' ἄνδρας ἡγάγετε μαχησομένους ἡμέας, οἱ οὐδὲν περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιοῦνται ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς»
ΗΡΟΔΟΤΟΣ

**Συντάσσεται
 ὑπὸ ἐπιτροπῆς**

**Συνδρ. ἑτησία δρ. 25000
 » εἰς δολάρια 10
 Τιμὴ φύλλου δραχ. 500**

**Ἱδρυτὴς—Διευθυντὴς
 Π. ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗΣ**

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑ

Υ Π Ο Μ Ν Η Μ Α **ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ** **ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ** **ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΒΕΡΡΟΙΑΣ** **ΠΕΡΙ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΔΗΜΟΣΥΝΤΗΡΗΤΟΥ ΚΑΙ** **ΜΟΝΙΜΟΥ ΛΟΧΟΥ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ**

**Πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολί-
 την Βερροίας-Ναούσης κ.κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ**

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν οἱ ὑποφαινόμενοι ἐκπο-
 σωποι τῶν κάτωθι ὀργανώσεων τῆς πόλεως Βερροίας,
 διορμηθεύοντες τὰ αἰτητήματα τῶν μελῶν βλήμων, ν'
 ἀναφέρωμεν εἰς τὴν ὑμετέραν Σεβασμιώτητα τὰ κά-
 τωθι, σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀσφαλείας τῆς
 πόλεώς μας, τὸ ἀφορῶν τὸ σύστημα τῆς φρουρήσεως
 διὰ τῶν ΜΑΥ καὶ ΜΕΛΑ, ἐδελτιστοῦντες ὅτι ἡ πα-
 ροῦσα μας, διὰ τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιώτητος θὰ τύ-
 χῃ τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ἐνδιαφέροντος, καὶ με-
 ρίμνης πρὸς θεράπειαν τῶν δικαίων παρχπόνων μας.
 Ὡς γνωστὸν, διὰ τὴν ἀτράλειαν τῆς πόλεως, ἐ-
 πεστρατεύθησαν διάφορα πρόσωπα ἀδιακρίτως ἡλί-
 κίας, ἐπαγγέλματος, κατοικίας, φρονήματος καὶ οἰκο-
 νομικῆς καταστάσεως, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ πτωχοὶ
 γεωργοί, βιοπκλαισταί, ἐργάται, ἀνεκάρτοπληκτοι, οἱ
 περισσότεροι ἀγνοοῦντες καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν στοι-
 χεῖωδὴ χειρισμὸν τοῦ ὅπλου, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνεξε-
 λέγκτως καὶ ἀνευθύνως ἀνετέθη ἡ φρούρησις τῆς
 πόλεως.

Ιστορικό δημοσίευμα τοπικῆς εφημερίδας για την ανάθεση της ασφάλειας της πόλεως Βερροίας
 στον μητροπολίτη Αλέξανδρο κατά τον εμφύλιο.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΒΕΡΡΟΙΑΣ & ΝΑΟΥΣΗΣ

Π ρ ό ς
ὄλους τοὺς Χριστιανοὺς
κατοίκους τῆς πόλεως Βερροίας

Προκειμένου τὴν προσεχῇ Δευτέραν 18ην Ἰουνίου καὶ ὥραν 10ην π. μ. Ἑορτὴν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος νὰ ἐπισκεφθῶσι τὴν πόλιν μας τριακόσιοι καὶ πλέον Προσκυνηταί, κληρικοί καὶ λαϊκοὶ ξένοι καὶ ἐντόπιοι διὰ τὰς Ἑορτὰς τοῦ Μεγάλων Ἀποστόλου Παύλου. Προτιρεπόμεθα πάντας ὑμᾶς πατρικῶς ὅπως σπεύσητε νὰ παρασιτῆτε ὅλοι εἰς τὴν ὑποδοχὴν ἣτις θὰ γίνῃ εἰς τὴν « Ἑλῆα » καθὼς καὶ εἰς τὸ Βῆμα τοῦ Ἀποστόλου ἔνθα θὰ γίνῃ ὁμιλία, διὰ νὰ δείξητε ἐμπράκτως εἰς τοὺς Προσκυνητὰς ὅτι καὶ σεῖς τιμᾶτε ἐπαξίως τὸν Μέγαν Ἀπόστολον ὅστις αὐτοπροσώπως ἐλθὼν ἐνταῦθα ἵδρυσε τὴν Ἐκκλησίαν Βερροίας. Τὶ τιμὴ, τὶ δόξα, τὶ καύχημα διὰ τὴ Βέρροϊαν νὰ ἔχῃ ἰδρυτὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς τὸν Μέγαν Ἀπόστολον Παῦλον!

Ἐν Βερροίᾳ τῇ 15ῃ Ἰουνίου 1951

Μετ' εὐχῶν πατρικῶν

Ὁ Μητροπολίτης

† Ὁ Βερροίας καὶ Ναούσης

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικό ἐγγράφο γιὰ τὸν εορτασμό των 1900 ἐτῶν ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴ Βέρροια (ΓΑΚ-Ν. Ημαθίας).

ΑΛΕΞΗΝ

ΒΕΡΡΟΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΟΤΕΡΑ ΤΩΝ ΕΝ ΒΕΡΡΟΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΚΑΘΕ ΕΒΔΟΜΑΔΑ

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ Εσωτερικὴν Δραχμαὶ 25.000 Εξωτερικὴν Δολλάρια 10	Ἰδιοκτητὴς — Διευθυντής Ι. Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ	Τηλεγραφήματα «ΑΞΤΕΡΑ» — Βέρροϊαν Χειρόγραφα δημοσιευόμενα ἢ μὴ δὲν ἐπιστρέφονται Δημοσιεύσεις: Ὁ Στίχος Δρ. 1.000
Περίοδος Τρίτη — Ἔτος Ἰδρύσεως 1924 Ἔτος ΙΣΤ' Ἀρ. Φύλλου 599)15	Δευτέρα 15 Μαΐου 1950	Τὸ φύλλον Δραχμαὶ 500

ΜΕΤΡΑ ΕΠΙΕΙΚΕΙΑΣ

Ἡ Κυβέρνησις βεβαίως προβαίνει καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν μέτρων ἐπιεικείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ παρεσύρθησαν ἐκ τῆς ξενικῆς προπαγάνδας, ὅταν ἰκόνῃ καὶ εἰς τὰ διεθνή συνδικάτα τῶν ἐργατῶν δὲν εἴχα γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν ὑπερασπιζομένων τὰ ἐργατικὰ συμφέροντα καὶ ἐκείνων ποὺ ἦσαν ὄργανα τοῦ Ρωσικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ.

Ἀνάμεσα ὅμως στοὺς Κομμουνιστὰς καὶ γενικώτερα στοὺς ἀριστεροὺς ὑπάρχει καὶ μὴ δὴ τῆς τάξεως ἀνθρώπων τυχοδιωκτῶν καὶ ἀρριβιστῶν.

Οἱ ἄνθρωποι αὗτοὶ προσποιοῦνται τὸν ἀριστερὸ καὶ τὸν κομμουνιστὴ μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ ἐκμεταλλεῖσιν τὰ συμφέροντά των καὶ τὴ φιλοδοξία των. Αὗτοὶ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι ποὺ προσποιοῦνται τὸν ἀριστερὸ καὶ τὸν ἀνθρωπιστὴ εἶναι οἱ μᾶλλον ἀπαίσιοι καὶ ἀπάνθρωποι διότι ἐκμεταλλεύονται κτηνωδῶς καὶ ἐπιτηδεύουσιν γιὰ νὰ ἀνέλθουν οἱ ἴδιοι σὲ ἀξιώματα ἔσω καὶ τῆς παρούσης καταστάσεως.

Δὲν τοὺς κάμνει κακὸ τίποτε, ἀρκεῖ νὰ ἀνέλθουν σὲ ὀψία δὴ ποτε κατὰστασι ἔσω καὶ φασιστικῇ καὶ δικτατο-

ΠΟΙΟΣ Ο ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΑΣ

ΚΟΣ ΚΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ἀπὸ τὴν συνάδελφον «Προσφυγικὸς Κόσμος» τῶν Ἀθηνῶν παραλαμβάνομεν τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ἄρθρον τοῦ κ. Δ. ΜΑΡΣΕΛΛΟΥ

Ἀπὸ τὸ ἄθροισμα αὐτὸ μανθάνομεν ὅτι ἄγνωστον εἰς πολλοὺς σημεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου μας, τὸ ὅτι τὸν ἐξυψώνει ἔξω περὶ ἑστέρον εἰς τὰς καρδίας τῶν πνευματικῶν τοῦ ἔθνους

ἐγὼ τοῦ λέγω κατὰ ὄφειλιν νὰ τὸ πιστεύῃ διότι ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀριθ. 1. Μόλις ἤκουσε τοῦτο ὁ κ. Σμῖδ, τινάχτηκε ἐπάνω, ἀγκάλιασε τὸν Ἀλεξάνδρον καὶ τὸν φίλησε. Ἐξοῦ εἶσαι ὁ ἀριθ. 1; Ὅτι θέλεις, εἶμαι στὰς διαταγὰς σου. Ὅρθως δὲ διότι ὁ Ἀλεξάνδρος ἦτο ἐπὶ κεφαλῇ ὁμοδὸς ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἡ ὁποία ὅλως ἀνιδιοτελῶς ἔδιδε τὰς ἀσφαλεστέρως πληροφορίας εἰς τοὺς συμμάχους μας.

Καὶ ἀργότερον ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐλέπομεν τὸν ἱεραρχὴν αὐτὸν ἐπὶ τὰς ἐθνικὰς ἐπάλξεις νὰ ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπικράτειν εἰς βάρος Ἰταλῶν καὶ Τούρκων.

Καὶ αὐτὸς ὁ Στεργιάδης δὲν ἠδυνήθη νὰ τρομοκρατήσῃ τὸν Ἀλεξάνδρον, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ὑπεχώρησε ὅταν τοῦ εἶπε ὅτι «ἐγὼ λαμβάνω διαταγὰς μόνον ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα».

Ἡ γενναϊότης ὅμως δὲν ἦτο ἡ μόνη του ὁρετὴ, διότι ἐμφανίζοντο καὶ τὸ χάρισμα τῆς μετριοφροσύνης. Τοῦτο δὲ λέγω διότι ὡς ὑπουργὸς κατὰ τὸ 1946 ἐδεώρῃσα καθέκον μου

ΑΝΟΙΚΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Πρὸς

τοὺς κ. κ. Νομάρχην Ἡμετέρας, Εἰσαγγελεῖα Πρωτοδικῶν, Ἀγροτικὴν Τράπεζαν, Ἐνωσίαν Γεωργικῶν Συνταγμάτων ὧς καὶ πρὸς τοὺς ἑκείνων Συντεταγμένους τῆς Ἐνώσεως, τοὺς Βουλευτὰς Νομοῦ Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς Πολυτεχνεῖς Βερροίας

Ἐνταῦθα

Κοι

Ὡς διαδίδεται ὁ κ. Ἀσπασίος Ζαυμάνης ὁ παρονομαζόμενος ὡς μέγας Ἐθνικοφρόνως καὶ ἐπεισερχόμενος ὡς τοῦτον εἰς διαφόρους δηλώσεις κατὰ τοὺς μῆνας Ὀκτωβρίου καὶ Νοέμβριον 1949 γορᾶζων χιλιάδας ὁκάδας τοῦ ἀπὸ διαφόρους μικροεργαστῶν χωρίων πρὸς 17 ἔως 1900 δραχμὰς (συγκειμένης ἀπὸ Δημήτριον Ἀναγνιδῆν ἐκ Διαβατοῦ καὶ ἄλλων) παρῆλθε τοῦτον

Ιστορικό δημοσίευμα τοπικῆς εφημερίδας γιὰ τὴν δράση τοῦ μητροπολίτου Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν ποιμαντορίαν του στὴ Μ. Ἀσία.

Ιερείς της μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης, θύματα κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο
1. Γεώργιος Μαγαλιός, 2. Νεόφυτος Κιο(υ)μουρτζίδης, 3. Φώτιος Παπαχρήστου, 4. Γεώργιος
Ντόβας, 5. Κωνσταντίνος Β(Μπ)αϊράμης

Το πατρικό σπίτι του μητροπολίτου Βεροίας Πολυκάρπου στην Τσαριτσάνη, το οποίο δώρησε στην εκεί κοινότητα.

Από την περίφημη κάθοδο της ΕΕΕ στην Αθήνα, κατάθεση στεφάνου στο μνημείο Αγνώστου Στρατιώτη, η μορφή του κληρικού παραπέμπει στον Βεροίας Πολύκαρπο, ωστόσο στο στήθος φέρει σταυρό, διακριτικό αρχιμανδρίτη.

Καλλίνικος Χαραλαμπάκης (1958-1968)

Πάυλος Γιαννικόπουλος (1968 –1993)

Παντελεήμων Καλπακίδης

ΠΗΓΕΣ, ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄ ΠΗΓΕΣ

1. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ

Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας, Κώδικας ανοήματος της λάρνακας των λειψάνων του Αγίου Αντωνίου του Νέου του Βεροιέως, 1802-1929 (ενσωματωμένος σε αντίτυπο της δεύτερης εκδόσεως της ακολουθίας του Αγίου Αντωνίου του Βεροιέως).

-Πρακτικά μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης 1911-1920

-Βιβλίον Αλληλογραφίας από 1900-1901 (Μητροπολίτου Κωνσταντίνου Ισαακίδη)

-Πρακτικά συνεδριάσεων δημογεροντίας Βεροίας 1911-20

-Πρακτικά Δημογεροντίας 1911-1936.

-Βιβλίον Αλληλογραφίας Μητροπολιτών και Πρακτικών Δημογεροντίας 1898-1924

-Κώδιξ Πρακτικών της Εφορείας επί της Αρχιερατείας του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βεροίας και Ναούσης κ. Καλλινίκου 1912-1923

-Πρωτόκολλον (1892-1911) της Μητροπόλεως Βεροίας

-Βιβλίον Αλληλογραφίας της Μητροπόλεως Βεροίας 1952-1953

Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας*, *Επισκοπικά* 1929-1977 (λυτά έγγραφα)

Γενικά Αρχεία Κράτους (ΓΑΚ)- Αρχείο Νομού Ημαθίας, *Συλλογή Μιχάλη Αδαμίδη*.

Ιστορικό Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έγγραφα 548/2-61899, 558/1-3-1900, 603/2-12-1905, 605/18-12-1905, 607/25-12-1905, 608/5-1-1906, 636/17.12.1907, 638/7.1.1908.

Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου Μουσείου Μπενάκη, Φάκελος 364~083.

-Φάκελος 200~05.

Ιδιωτικό αρχείο Αθανασίου Βουδούρη

2. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ

Ζάννα Π. (επιμ.), *Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα*, τ. Α΄ (Ελευθέριος Βενιζέλος), Αθήνα 1988.

Ιερά Σύνοδος Εκκλησίας της Ελλάδος (εκδ.), *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ. Α΄ (1901-1933), Αθήνα 1955 και τ. Β΄ (1934-1956), Αθήνα 1956.

Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος”, *Αρχεία Μακεδονικού Αγώνα περιοχής Βερμίου*, ά.τ., 2002.

Β΄ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(μονογραφίες, τόμοι συλλογικοί, πρακτικά, διαδίκτυο)

Αβέρωφ-Τοσίτσα Ευαγγέλου, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Τρίκαλα 1992.

Αγγελόπουλου Αθανασίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος* (εικοστός αιώνας), Θεσσαλονίκη 1991.

Του ιδίου, *Η Εκκλησία Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1995.

Του ιδίου, *Η Εκκλησιαστική Ιστορία των Νέων Χωρών (1912-1928)*, Θεσσαλονίκη 1986.

Αλεξιάδη Γιάννη, *Βεροιώτικες Αράδες*, Βέροια 1984.

Του ιδίου, *Βεροιώτικα και Θρακιώτικα*, Θεσσαλονίκη 1985.

Του ιδίου, *Χαριτωμένο Δύο*, Βέροια 1995.

Του ιδίου, *Φουντώνει η δάφνη*, Βέροια 1997.

Του ιδίου, *Στίγμα*, Βέροια 1996.

Αναστασόπουλου Αντωνίου, “Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί στη Βέροια του Β΄ μισού του 18ου αιώνα”, *Βεροίας Μελετήματα*, Βέροια 2003,

Ανωνύμου, “Ο Μητροπολίτης Μυριοφύτου και Περιστάσεως Σωφρόνιος”, *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκαντοετηρίδος*, τ. ΣΤ΄, 63-64.

Ατέση Βασιλείου, μητρ., *Επισκοπικοί Κατάλογοι Εκκλησίας της Ελλάδος απ’ αρχής μέχρι σήμερα*,

Αθήνα 1975.

Αφεντούλη Σοφίας, *Καλλίνικος Δελλικάνης, Βιογραφία – Εργογραφία* (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1998.

Βαβούσκου Κ., *Η νομοκανονική υπόσταση των μητροπόλεων των Νέων Χωρών*, Θεσσαλονίκη 1973.

Βαγκίδου Ευδοκίας, *Η Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης και το Σχολείο της: μια ιστορική επισκόπηση* (μεταπτυχιακή εργασία στο τμήμα Δημοτικής εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής ΑΠΘ), χ.τ., 2010.

Βακαλόπουλου Κ., *Η Μακεδονία στα πλαίσια της Βαλκανικής πολιτικής 1833-1896*, Θεσσαλονίκη 1987.

Του ιδίου, *Μακεδονικός Αγώνας, Η ένοπλη φάση του (1904-1908)*, ά.τ.χ.

Του ιδίου, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1992.

Βαλσαμίδη Εμμανουήλ, “Νάουσα”, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας* (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 414.

Του ιδίου, “Οι ευεργέτες της Νάουσας”, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας* (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 342-345.

Του ιδίου, *Νάουσα 1892-1906*, Νάουσα 2010.

Βαλσάμη Γ. (επιμ.), *Οι Προκαθήμενοι Αθηνών και πάσης Ελλάδος*, Βόλος 1997.

Βασιάδη Αναστασίου, *Ξηρολίβαδο χονάρα μουσιάτα (όμορφο χωριό)*, Βέροια 2006.

Βερέμη Θάνου- **Κολιόπουλου** Γιάννη, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2006.

Βέροια, *Τουριστικός οδηγός*, εκδ. Δήμου Βεροίας, 1991.

Βλάχου Ιεροθέου μητρ., *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Εκκλησία της Ελλάδος*, 2002.

Βόσδου Θ., *Η απελευθέρωση της Φλωρίνης*, Θεσσαλονίκη 1994.

Βουδούρη Αθανασίου, *Επισκοπική Προσωπογραφία της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1430-1912)* (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία στο τμήμα Ποιμαντικής της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2008.

Του ιδίου, *Ιστορία του χωριού Μαρούσια και του μεταβυζαντινού ναού του αγίου Νικολάου*, Φυτειά 2007.

Γαβριηλίδη Θωμά, “Τα σχολεία στη Βέροια”, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας* (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 318-325.

Γεδεών Μανουήλ, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήνα 1996, β' έκδ.

Γιαννακουλόπουλου Καλ., *Τα Πάτρια*, τ. Ζ', Πειραιεύς 1987.

Γκαβαρδίνη Γ. (επιμ.), *Η Επαρχιακή Μητροπολιτική Σύνοδος Θεσσαλονίκης* (Πρακτικά ΙΓ' Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου), Θεσσαλονίκη 2000.

Γκλαβίνα Γ., *Οι Μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923), αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης, σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες* (διδασκαρική διατριβή στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2008.

Γούναρη Βασίλη-**Μιχαηλίδη** Ιακώβου, “Μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού: Βέροια 1900-1950”, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας* (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 380-409.

Διβάνη Λένα, *Ελλάδα και Μειονότητες*, Αθήνα 1999 (3η έκδ.).

Της ίδιας, “Το θνησιγενές πριγκηπάτο της Πίνδου”, *Μακεδονία και Θράκη, 1941-44, Κατοχή-αντίσταση-απελευθέρωση* (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 9-11 Δεκεμβρίου 1994), Θεσσαλονίκη 1998.

Διονυσίου Γ., *Μάρτυρες της Κατοχής*, ά.τ.χ.

Δημάκου Γερμανού αρχιμ., *Στο Βουνό με τον Σταυρό, κοντά στον Άρη*, Αθήνα-Τρίκαλα 2005.

Δημητριάδη Αιμιλίου, “Φοίνιξ Αγήρως” *Η Θεσσαλονίκη του 1925-35*, Θεσσαλονίκη 1994.

Δορδανά Στράτου, *Το αίμα των αθώων, αντίποινα των γερμανικών αρχών Κατοχής στη Μακεδονία 1941-1944*, Αθήνα 2007.

Του ιδίου, *Ελληνες εναντίον Ελλήνων, ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, ά.τ.χ.

Ενεπεκίδη Κ. Πολυχρόνη, *Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας 1941-1944*, Αθήνα 1996.

Εταιρία Θρακικών Μελετών (επιμ.), *Σωφρόνιος Σταμούλης, Σύντομη Βιογραφία του παραγνωρισθέντος Ιεράρχου και Μητροπολίτου Ελευθερουπόλεως (1875-1960)*, Αθήνα 1965.

Εταιρία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (επιμ.), *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Θεσσαλονίκη 1998, 24-26.

Ευθυμιάδου Αποστόλου, *Η Θράκη και ο Έβρος πρωτοπόροι εις τους αγώνες της φυλής μας (1361-1920)*, Αλεξανδρούπολη 1971, β' έκδ., διαθέσιμο στο worldwide web, <http://alex.eled.duth.gr/evros1/euthim1/text/938.htm>.

Ζερδαλή Σωτηρίου, *Η εγκατάσταση προσφύγων στη Βέροια (1914-1930)*, πτυχιακή εργασία, Φλώρινα 1998.

Ζιάγκου Ηλία, *Χρυσόστομος Β' (ο Χατζησταύρου) Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος (1880-1968)*, Θεσσαλονίκη 2008 (διδακτορική διατριβή).

Ζιάκα Νικολάου, *Συκιά Βεροίας, Ιστορικά, Ήθη-Έθιμα, Παράδοση*, ά.τ.χ.

Θεοφίλου Νικίου, *Αλέξανδρος Δηλανάς*, Αθήνα 1953.

Του ιδίου, *Διονύσιος Παπανικολόπουλος ο από Αγίου Όρους και Αρδαμερίου Μητροπολίτης Εδέσσης και Πέλλης*, Αθήνα 1953.

Θρακική Εστία Βεροίας (επιμ.), *Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βεροίας*, Βέροια 1991.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ'.

Ιωαννίδη Γ., *Φλογισμένα Ράσα*, Αθήνα 1960.

Καβουρίδου Χρυσοστόμου, *Το Εκκλησιαστικόν Ημερολόγιον ως Κριτήριον της Ορθοδοξίας – Απολογία του Σεβασμ. Μητροπολίτου πρώην Φλωρίνης Χρυσοστόμου προς την Ορθόδοξον Ελληνικήν Συνείδησιν*, Αθήνα 1935, διαθέσιμο στο worldwide web, http://www.synodinresistance.org/Theology_el/3f2004aOmologitesIerarxes.pdf.

Καλαφάτη Χρυσοστόμου, *Εκθέσεις περί του Μακεδονικού αγώνος 1903-07*, Θεσσαλονίκη 1960.

Καλλιανιώτη Αθανασίου, *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1943)*, μεταπτυχιακή εργασία στον τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας τμήματος Ιστορίας και Λαογραφίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2000.

Του ιδίου, *Οι πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)*, διδακτορική διατριβή στο τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του τμ. Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007.

Καλογήρου Νίκου, “Η ανάκτηση του ιστορικού κέντρου της Βέροιας- παρελθόν και μέλλον”, Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Ημαθίας (επιμ.), *Ιστορικό Κέντρο Βέροιας, προβλήματα- προοπτικές*, Πρακτικά διημερίδας (8,9.12.2001), Βέροια 2003.

Καλπακίδη Παντελεήμονος μητρ., *Ιστορία και προσφορά ιερού ναού Αγίου Αντωνίου πολιούχου Βεροίας*, Βέροια 2004.

Κονόρτα Παρασκευά, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος-αρχές 20ου αιώνα*, ά.τ., 1998.

Καραγιάννη Γ., *Εκκλησία και Κράτος (1833-1997)*, ιστορική επισκόπηση των σχέσεων τους, Αθήνα 1997.

Του ιδίου, *Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, ά.τ.χ.

Καραθανάση Αθανασίου-Τριανταφυλλίδη Γ. αρχιμ., *Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (19ος-20ος)*, Θεσσαλονίκη 1994.

Καραμούζη Πολυκάρπου, *Κράτος, εκκλησία και εθνική ιδεολογία στη νεώτερη Ελλάδα: κλήρος, θεολόγοι και θρησκευτικές οργανώσεις στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 2004 (διδακτορική διατριβή στο τμ. Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών).

Καρανάσιου Χ., *Η Νάουσα στην Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2004.

Καρδάρη Χρήστου, *Η βουλγαρική προπαγάνδα στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης (1941-1944)*, Αθήνα 1997.

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων- Μνημεία και Μνήμες*, Αθήνα 2007.

Κεραμέα Κωνσταντίνου, *Η απελευθέρωση της Μακεδονίας και ο Κωνσταντίνος Ρακτιβάν* (Λόγος

- που εκφωνήθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1977 για τις δύο εθνικές επετείους), Θεσσαλονίκη 1978.
- Κολιόπουλου Ι.**, *Η “Πέραν” Ελλάς και οι “άλλοι” Έλληνες: Το σύγχρονο ελληνικό έθνος και οι ετερόγλωσσοι σύνοικοι χριστιανοί (1800-1912)*, Θεσσαλονίκη 2003.
- Κολτσίδα** Αντωνίου, *Ιδεολογική και Εκπαιδευτική Οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό Χώρο*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Κουκούδη** Αστερίου, *Μελέτες για τους Βλάχους, τ.4, Οι Βεργιοί Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 2001.
- Κουκούνα** Δημοσθένη, *Η Εκκλησία της Ελλάδος από τον Δαμασκηνό στον Χριστόδουλο*, Αθήνα 2007.
- Κωσταρίδου** Ευγενίου αρχιμ. *Η σύγχρονος ελληνική Εκκλησία*, Αθήνα 1921.
- Κωστόπουλου** Μήτσου, *Ένας πόλεμος που δεν έληξε ακόμη*, Αθήνα 1998.
- Κωστόπουλου** Τάσου, *Η απαγορευμένη γλώσσα, κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στη Μακεδονία*, Αθήνα 2000.
- Λαμπρίδη Γ.**, *Οι πρόσφυγες του 1922*, Αθήνα 1982.
- Λιόλιου** Γιώργου, *Σκιές της πόλης, αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*, Αθήνα 2008.
- Λιούφη Π.Ν.**, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924.
- Λουκάτος Σπ.**, *Πολιτειογραφία της Νομαρχιακής Περιφέρειας της Θεσσαλονίκης κατά την αυγή της δεύτερης δεκαετίας από την απελευθέρωσή της, 1923. Μέρος Α΄ Υποδιοικήσεις Βέροιας-Θεσσαλονίκης-Κατερίνης*, Αθήνα 1987.
- Μανάδη** Νικηφόρου, *Ιερά Μητρόπολις Νέας Πελαγονίας 1924-1930 ή Πτολεμαῖδος Εορδαίας 1930-1935*, Πτολεμαῖδα 2000.
- Μαντζουνέα** Ευαγγέλου πρωτοπρ. *Ο οραματιστής ζωής και ελευθέρως Εκκλησίας Μελέτιος Μεταξάκης (Εξ επόψεως Κανονικής Διοικήσεως)*, Αθήνα 1972.
- Μαραντζίδη Ν.**, *Γιασαίν Μιλλέτ, Ζήτω το Έθνος, Προσφυγιά Κατοχή, Εμφύλιος, εθνική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, Ηράκλειο 2001.
- Του ιδίου, *Οι μικρές Μόσχες, πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρουσίας του κομμουνισμού στον ελλαδικό αγροτικό χώρο*, Αθήνα 1997.
- Μαργιέ** Αναστασίας – **Ματσκάνη** Άννας, *Η Οθωμανική αρχιτεκτονική της Βέροιας*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Μαυρουδή** Δημ. Αιμιλίου, *Η Ιστορία της Μητροπόλεως Ελευθερουπόλεως (Διδακτορική διατριβή στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ)*, Θεσσαλονίκη 2003.
- Μεσσίνα** Ηλία, *Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας*, Αθήνα 1997.
- Μιχαηλίδη** Ιακώβου, *Μετακινήσεις σλαβοφώνων πληθυσμών (1912-1930), ο πόλεμος των στατιστικών*, [Σειρά μελετών Κέντρο ερευνών μειονοτικών ομάδων 6], ά.τ.χ.
- Του ιδίου, *Σλαβόφωνοι μετανάστες και πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη (1912-1930)*, Θεσσαλονίκη 1996 (διδακτορική διατριβή στον τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του ΑΠΘ).
- Μνήμες** και μαρτυρίες από το '40 και την Κατοχή, Αθήνα 2000 (επιμέλεια του Κλάδου Εκδόσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος).
- Μπελιά Ε.**, “Εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους και μακεδονικός αγών”, *Πρακτικά συμποσίου Ο Μακεδονικός Αγώνας* (Θεσσαλονίκη, Φλώρινα, Καστοριά, Έδεσσα, 22 Οκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 1984), Θεσσαλονίκη 1987.
- Μπονίδη** Κυριάκου, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία*, [Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 1], Αθήνα 1996.
- Μπόνη** Κωνσταντίνου, *Η Φλώρινα κατά την Κατοχήν*, Θεσσαλονίκη 1982.
- Μπριλάκη Κ. Γ.**, *Ιστορία Νομού Ημαθίας*, Θεσσαλονίκη 1972.
- Νανάκη** Ανδρέου μητρ., *Η χηρεία του Οικουμενικού Θρόνου και η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη*

1918-1922, Θεσσαλονίκη 1991.

Του ιδίου, *Οικουμενικού Πατριαρχείου Νεώτερα Ιστορικά Α΄*, Θεσσαλονίκη 2000.

Του ιδίου, *Εκκλησία Εθνάρχουσα και Εθνική*, Θεσσαλονίκη 2002.

Του ιδίου, *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, Θεσσαλονίκη 2008.

Του ιδίου, *Το μητροπολιτικό ζήτημα και η εκκλησιαστική οργάνωση της Κρήτης (1897-1900)*, Κατερίνη 1995.

Νόβα Ηλία, *Η Βέροια με το μάτι του “Ραντάρ”, σατυρικοί στίχοι της περιόδου 1946-67*, Βέροια 1981.

Παπαγιάννη Σταύρου, *Τα παιδιά της Λύκαινας- Οι “επίγονοι” της 5ης Ρωμαϊκής Λεγεώνας κατά την διάρκεια της κατοχής (1941-1944)*, Αθήνα 1998.

Παπαδάκη-Στάικου Ιωάννη, *Μισός αιώνας πολιτικών αγώνων και εθνικής δράσεως*, Αθήνα 1974.

Παπαδόπουλου Σ., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970.

Παπαευγενίου Α., *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας-Θράκης (1941-1945)*, Αθήνα 1949 (β΄ έκδ.).

Παπάξη Δημητρίου, *Ιερά Μονή Αγίου Αθανασίου Σφινιτζας 1791-1912, ηγούμενοι και μοναχοί*, Αθήνα 2001.

Παπαζώτου Θανάση, *Η Βέροια και οι Ναοί της (11ος-18ος αιώνας)*, Αθήνα 1994.

Παρασκευαΐδη Χριστοδούλου αρχιεπ., *Ιστορική και κανονική θεώρησης του παλαιοημερολογιτικού ζητήματος κατά τε την γένεσιν και την εξέλιξιν αυτού εν Ελλάδι*, Αθήνα 1982.

Παπαστάθη Χαράλαμπος, *Η διοικητική οργάνωση της Μακεδονίας μετά την απελευθέρωσή της (Λόγος πανηγυρικός στην επέτειο απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης)*, Θεσσαλονίκη 1996.

Του ιδίου, *Οι Κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς*, τ.1: *Νομοθετικές πηγές-Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984.

Του ιδίου, “Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας στο ελληνικό Κράτος”, *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία*, τ. Β΄: *Η Μακεδονία από την Απελευθέρωση ως τις μέρες μας* (επιμ. Ι. Κολιόπουλου-Ι. Χασιώτη), ά.τ.χ., 24-39.

Πελαγίδη Ευσταθίου, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη 1994 (διδασκαρική διατριβή στο τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ).

Του ιδίου, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Ο πόνος και η δόξα*, ά.τ.χ..

Περισοράτη Αναστασίας, “Τα σωματεία της Νάουσας από το 1914 μέχρι το 1939”, Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος” (επιμ.), *Νάουσα*, Νάουσα 1999.

Πετρίδη Π.(επιμ.), *Το έργο της Κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928-1932. Τι υπεσχέθη προεκλογικώς και τι επραγματοποίησε*, Θεσσαλονίκη 2000.

Πυρινού Παύλου, *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Βεροίας, Εκατό χρόνια προσφοράς*, 2005.

Του ιδίου, *Βεροιώτικα Σημειώματα*, Βέροια 2009.

Του ιδίου, *Τα σχολεία της Βεροίας 1901-1912 και η ιερατική σχολή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1989.

Του ιδίου, “Οι ευεργέτες της Βεροίας”, *Ιερά Μητρόπολις Βεροίας* (επιμ.), *Ερατεινή Ημαθία*, 336-339.

Πρίντζιπα Γ., *Χρυσόστομος Β΄ ο Χατζησταύρος ο από Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου Αρχιεπίσκοπος Αθηνών*, Καβάλα 1982.

Σακελλαρίου Αλέξανδρου, *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ο αιώνα, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικό-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώς εκτάκτου ανάγκης*, Αθήνα 2008 (διδασκαρική διατριβή στο τμ. Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Αθήνας).

Σβαρνόπουλου Στέλιου, *Βεροιώτικα χρονικά*, Βέροια 1985.

Σιλιγκούνα Ευ. Αποστολίας, *Το Ελληνικό Γυμνάσιο Βεροίας (1864-1932)*, 2006.

Σκληρού Σ., *Η Νέα Ελλάς, Α΄ Μακεδονία*, Αλεξάνδρεια 1913.

Σκούπρα Χρήστου, *Όψεις και τομές στην Τοπική Ιστορία της Βέροιας (1924-74)*, Βέροια 2008.

- Σμυρλή** Μανώλη, *Δημήτριος Ρακτιβάν, ιστορική μονογραφία*, Βέροια 1938.
- Σολομωνίδη** Χρήστου, *Ο Σμύρνης Χρυσόστομος*, 1992.
- Σταλίδη** Κωνσταντίνου, *Η Έδεσσα στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Έδεσσα 1988.
- Σταματόπουλου** Δημητρίου, *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση*, ά.τ., 2003.
- Σταυρίδου** Βασιλείου, *Απόστολος Χριστοδούλου ο Ίμβριος, Καθηγητής και Σχολάρχης της Ι. Θεολογικής Σχολής της Χάλκης – Αποθανών Μητροπολίτης Σερρών (1855 – 1917) – Βίος και έργα του (1886 – 1906)*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Στεφανόπουλου** Ε., *Δάσκιον Πιερίων, ιστορία λαογραφία*, Βέροια 1972.
- Στοιγύγλου** Γεωργίου, “Η Εκκλησία και τα σχολεία στη Νάουσα”, Πολιτιστική Εταιρία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο λόγιος” (επιμ.), *Νάουσα 19ος- 20ός αιώνας*, Νάουσα 1999.
- Στράγκα** Θεοκλήτου, αρχιμ., *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών απευδών*, τ. Γ΄, Αθήνα 1971, τ. Δ΄, Αθήνα 1972.
- Ταχτσή** Κώστα, *Το φοβερό βήμα*, Αθήνα 1989.
- Τερζή** Νίκου, *Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του*, Θεσσαλονίκη 1998.
- Τζίμα** Αστερίου, *Σέλι, μία ακόμη Μέκκα των Βλάχων*, Βέροια 2005.
- Τζουμέρκα** Παναγιώτη, “Το καθεστώς της επαρχίας Κίτρους κατά τον 20ό αιώνα”, Εστία Πιερίδων Μουσών Κατερίνης (επιμ.), πρακτικά 2ου επιστημονικού συνεδρίου *Η Πιερία στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια*, Κατερίνη 2002, 327-388.
- Του ιδίου, *Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας (1904-1933), ο βίος και η δράση του (διδακτορική διατριβή στο τμ. Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ)*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Τζωρτζάτου** Βαρνάβα μητρ., *Η καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος από της συστάσεως του ελληνικού Βασιλείου*, Αθήνα 1967.
- Τιμητικός** Τόμος επί τω Ιωβηλαίω του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Φιλίππων-Νεαπόλεως -Θάσου Χρυσοστόμου, Καβάλα 1960.
- Τουσίμη** Γεωργίου, “Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή Νάουσας-Βερμίου, 1904-1908”, Πολιτιστική Εταιρία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο λόγιος” (επιμ.), *Νάουσα 19ος- 20ός αιώνας*, Νάουσα 1999.
- Τρύπτσα** Φ. Τρύφωνος, *Οι αναμνήσεις μου από την Ελλάδα 1929-1955*, ά.τ.χ.
- Τσιάκα** Κωνσταντίνου, *Γεώργιος Παυλίδης- Α΄ Μητροπολίτης Νικαίας*, Αθήνα 2002.
- Τσιρώνη** Θ., *Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της εκκλησίας (1912-1940)*, διδακτορική διατριβή στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, 2007.
- Φωτιάδη** Κώστα-**Μιχαηλίδη** Ιακώβου, “Στους δρόμους της προσφυγιάς: Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Νάουσα”, Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας “Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος” (επιμ.), *Νάουσα 19ος- 20ός αιώνας*, Νάουσα 1999, 191-200.
- Χαϊδιά** Ελένης, “Δωσίλογοι: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση”, Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, ά.τ.χ., 54-71.
- Χατζηκώστα** Αλεξάνδρου, *Η Εθνική Αντίσταση στο νομό Ημαθίας- Συμβολή στην ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 2003.
- Του ιδίου, *Η Ημαθία από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο*, Βέροια 2004.
- Χιονίδη** Γεωργίου, *Ιστορία της Βέροιας*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1970.
- Του ιδίου, *Ιστορία της Βέροιας*, τ. Α΄, Βέροια 1960.
- Του ιδίου, *Σύντομη ιστορία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Βεροίας*, Βέροια 1961.
- Του ιδίου, *Η Απελευθέρωση της τουρκοκρατούμενης Βέροιας και η διένεξη Ε. Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*, ά.τ., 1983.
- Του ιδίου, *Η Απελευθέρωση της Βέροιας και της Νάουσας σύμφωνα με αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων*, Βέροια 1986.
- Χολέβα** Ι., *Οι Έλληνες σλαβόφωνοι της Μακεδονίας*, Αθήνα 1999.
- Χρυσοφάκη** Παντελεήμονος, μητρ., “Προσφορά της Εκκλησίας κατά τον Μ. Αγώνα”,

- Μακεδονικός Αγώνας, διαλέξεις για τα 80 χρόνια*, Θεσσαλονίκη 1986, 11-44.
- Χρυσόχου** Ι. Αθανασίου, *Οι Γερμανοί εν Μακεδονία*, βιβλίο Ε', Θεσσαλονίκη 1962.
- Του ιδίου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, βιβλίο Β' (1941-2), Θεσσαλονίκη 1950.
- Του ιδίου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, η δράσις ΚΚΕ*, βιβλίο Α', Θεσσαλονίκη 1949.
- Χριστοδούλου** Αναστασίου, *Ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960.
- Του ιδίου, *Η συμβολή της Βέροιας εις τον Μακεδονικόν Αγώνα*, άτ.χ.
- Φαργκάνη** Μιχαήλ, *Η Επαρχία Κίτρους στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, Η συμβολή της σε θέματα Εκκλησιαστικά, Κοινοτικά, Εκπαιδευτικά και Αντιμετώπισης Ξένων Προπαγανδών* (διδακτορική διατριβή στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2001, 56.
- Φροντιστή** Αθανασίου, *Π.Α.Ο. Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωσις, ιστορία και προσφορά της εις την εθνικήν αντίστασιν, 1941-1945*, Θεσσαλονίκη 1977.
- Baerentzen** Lars, "Το παιδομάζωμα και οι παιδονόμοι της βασιλίσσας", *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, (επιμ. Lars Baerentzen, Γιάννη Ο. Ιατρίδη, Ole L. Smith), Αθήνα 1992, 138-139.
- Guttmann** B., *Στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, Φύλλα από ένα ταξίδι το 1924* (Μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Γ. Θανόπουλος), 1998, 166.
- Leake** William Martin, *Travels in Northern Greece*, (4 τόμοι), Άμστερνταν 1967 (ανατύπωση εκδ. Λονδίνου 1867), τ. Γ'.
- Maczewski** Christopf, *Η κίνηση της "Ζωής" στην Ελλάδα, συμβολή στο πρόβλημα της παραδόσεως της Ανατολικής Εκκλησίας, μετάφραση π. Γεώργιος Μεταλληνός*, 2002.
- Mazower** Mark, *Θεσσαλονίκη Πόλη των φαντασμάτων*, Αθήνα 2006.
- Pierron** Bernard, *Εβραίοι και Χριστιανοί στην Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 2004.
- Weigand** Gustav, *Οι Αρωμόνοι Α'*, Θεσσαλονίκη 2001.

1. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

(σε εφημερίδες, περιοδικά, εγκυκλοπαίδειες, λεξικά, διαδύκτιο)

- Αγγελόπουλου** Αθανασίου, "Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και η σημασία αυτής σήμερα", *Θεολογία* 48 (1977), 795-824.
- Ανωνύμου**, "Ο πρώην Ελευθερουπόλεως Σωφρόνιος", *Εκκλησία* 37 (1960), 398.
- Αδαμίδη** Φιλώτα, "Η Εθνική Αντίσταση στην περιοχή Βερμίου (1941-44)", *Νιάουστα* τ. 76-77 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1996), 118-121.
- Αφιέρωμα** στην Κατοχή, από worldwide web, http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=hist&contents=contents_Katoxi.asp&main=katoxi_1&file=06.htm.
- Βαλσαμίδη** Εμμανουήλ, "Χρύσανθος ο Πατριάρχης από το Γραμματικό", *Παύλειος Λόγος* 14 (Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1996), 12-13.
- Βασιλικού** Μαρίας, "Εθνοτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Η περίπτωση του εμπρησμού του Κάμπελ", *Ιστορ*, τ.7, 1994, 160-171.
- Βουδούρη** Αθανασίου, "Πληροφορίες για τον Δήμαρχο της Βέροιας Γεώργιο Γουδή (1939-1940)", *Χρονικά Ε.Μ.Ι.Π.Η.* 8 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2010), 26-35.
- Γαβριηλίδη** Θωμά, "Auditorium Παύλειο Πολιτιστικό Κέντρο Βερούας", *Χρονικά Ε.Μ.Ι.Π.Η.* 5 (Απρίλιος-Ιούνιος 2009).
- Γλαβίνα** Α., "Το μοναστήρι του αγίου Αθανασίου Σφίνιτζας", *Μακεδονικά* 23 (1983), 361-6.
- Γούναρη** Βασίλη, "Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940", *Μακεδονικά*, τόμος 29 (1993-94), 209-236.
- Δεινόπουλου** Πέτρου, "31 Μαρτίου 1943 Η Απελευθέρωση της μίας ημέρας", *Νιάουστα* 79 (Απρίλιος-Ιούνιος 1997), 39-40.
- Η Εκκλησιαστική Εκπαίδευση κατά την Τουρκοκρατία ως την ίδρυση του Αθηναικού Πανεπιστημίου*, από worldwide web, <http://www.epanellinismos.com/index.php?>

- Ηλιάδου-Τάχου Σ.**, “Επί τη επετείο της απελευθερώσεως της Φλώρινης”, *Αριστοτέλης*, 239/240 (1996), 34-35.
- Ιστορικά στοιχεία Γενικού Νοσοκομείου Βεροίας**, από worldwide web, http://www.verhospi.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=38.
- Καλπακίδη** Παντελεήμονος μητρ., “Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος (1878-1943)”, *Παύλιος Λόγος* 69 (Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 2007), 12-15, εισήγηση σε συνέδριο που διοργάνωσε η Ιερά Μητρόπολις Ελασσώνος για τα 150 χρόνια από την κοίμηση του Κωνσταντίνου Οικονόμου, Τσαριτσάνη 21-23 Σεπτεμβρίου 2007.
- Καραδήμου** - Γερολύμπου Αλέκας, “Οι εβραϊκές συνοικίες στις βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος της Τουρκοκρατίας”, *Σύγχρονα Θέματα* 52-53 (1994), 15.
- Κόγια Ν.**, “Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση στη Βέροια”, περ. *Πολιτιστικά Δρώμενα*, 12 (1995), 20.
- Κονιδάρη** Ιωάννη, “Η συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου στα εκκλησιαστικά πράγματα της εποχής του, *Νομοκανονικά* 1 (2002), 30.
- Κωνσταντινίδη** Ι. Χ., “Σωφρόνιος ο Σταμούλης”, *ΘΗΕ* 11, 652-653.
- Μέλλιου Λ.**, “Απελευθέρωση της Φλώρινας”, *Αριστοτέλης*, τχ 150.
- Μυρτσιώτη** Γιώτας, *Η εβραϊκή συνοικία της Βέροιας ξαναζεί*, από worldwide web, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_18/11/2007_249245.
- Νανάκη** Ανδρέου, μητρ., “Η εκδημία του Βασιλείου και της εθναρχίας στη Σμύρνη και η ισχυροποίηση του έθνους με την εκλογή του Χρυσόστομου (1910)”, *ΕΕΘΣΘ* (Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης) 2006, 205-214.
- Παντελάκη** Ε. Γ., “Πολύκαρπος, μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης”, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 20, 490.
- Παπαγιάννη** Σταύρου, “Η αποστολή των 15 Βλάχων αλεξιπτωτιστών το 1945”, εφ. *Καθημερινή* (30.10.2005).
- Παπαδόπουλου** Παναγιώτου, “Η λευκή τρομοκρατία προκαλεί αρνητικό κλίμα προ των εκλογών 1946”, εφ. *Λαός* (4-2-2007).
- Παπάζογλου** Γ., “Παλαιογραφικές έρευνες στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη: III. Η συλλογή χειρογράφων του Σωφρονίου Ελευθερουπόλεως”, *Μακεδονικά* ΚΣΤ', (1987-88), 362-366.
- Του ιδίου, “Παλαιογραφικές έρευνες στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Τρία χειρόγραφα της γυναικείας μονής της Υπαπαντής του Παγγαίου, *Μακεδόνικα* ΚΔ' (1984) 146-147.
- Του ιδίου, “Άγνωστο κείμενο αυτοβιογραφίας του Αρσενίου Κ. Αφεντούλη Κωνσταντινοπολίτου, *Θεολογία ΜΗ'* (1987), 187-204.
- Σταμούλη** Σωφρονίου μητρ., “Συμβολή εις τον κατάλογον των επισκόπων Βεροίας και Ναούσης”, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 12 (1962), 46-56 (και ανάτυπο, Αθήνα 1965).
- Του ιδίου, “Βεροιακός”, Εφημερίδα *Βέροια*, 84 (20.3.1927).
- Του ιδίου, “Δοκίμιον μακεδονικού αγιολογίου”, *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Αθηνών*, 5 (1912), 19-29.
- Του ιδίου, “Βεροιακά σημειώματα”, *ό.π.*, 6 (1913), 136-140.
- Τουσίμη** Γεωργίου, “Επισκοπικός κατάλογος Μητροπόλεως Εδέσσης”, *Εδεσσαϊκά Χρονικά*, τχ. Μαΐου- Αυγούστου 1972, 14.
- Τσακόπουλου** Αιμιλιανού Αρχιμ., “Επισκοπικοί κατάλογοι κατά τους κώδικας των υπομνημάτων του Αρχιεπισκόπου του Οικουμενικού Πατριαρχείου”, *Ορθοδοξία* ΛΑ' (1956) 429, ΛΒ' (1957) 319, 476, ΛΓ' (1958) 14, 34, 288, 294, 409, 417, 424, ΛΔ' (1959) 24, 30, 34, 169, 182..
- Φειδά** Βλασίου, “Χρυσόστομος Β'", *Παγκόσμιον Βιογραφικόν Λεξικόν*, τ. Β', 480.
- Φιλίππαιου** Θεοκλήτου Αρχιμ., “Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως επισκοπαί και επίσκοποι (1833 – 1960)”, *Θεολογία* ΛΑ' (1960), 529.
- Χασιώτη** Ηλία, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας και μετέπειτα Βέροιας Πολύκαρπος”, εφ. *Λαός* 8292 (8-2-2004).

- Του ιδίου, “Ο Μητροπολίτης Φλώρινας Πολύκαρπος και η απελευθέρωση της ακριτικής πόλης”, εφ. *Οι Καιροί* 213 (11-2001).
- Χατζηκώστα** Αλεξάνδρου, “Ενας δοσίλογος απολογείται...”, διαθέσιμο στο worldwide web, http://www.xatzikostas.gr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=488.
- Χιονίδη** Γεωργίου, “Τρεις κανονισμοί της ελληνικής κοινότητας της Βεροίας κατά τα τέλη της Τουρκοκρατίας”, *Ελληνικά* 23 (1970), 97-142.
- Του ιδίου, “Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή της Βέροιας”, *Ο Μακεδονικός Αγώνας, Συμπόσιο* (28 Οκτ.-2 Νοεμ. 1984), Θεσσαλονίκη 1987, 419-431.
- Χρυσοστόμου** Γεωργίου, αρχιμ., “Εθνομάρτυρες ιερείς από την Βέροια και την περιοχή της κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο”, *Παύλειος Λόγος* 63 (Σεπτ.-Οκτ. 2006), 4-5.
- Clogg** Richard, “Οι Ναζί συνέχισαν τον πόλεμο και το ’45”, εφ. *Καθημερινή* (8.10.2005).
- Fox** Jonathan, “Towards a Dynamic of Ethno-religious Conflict”, *Nations and Nationalism*, 5(4), 1999, 431-463.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Αναμνηστικόν Προσφυγικόν Ημερολόγιον
Γρηγόριος Παλαμάς
Εδεσσαϊκά Χρονικά
Εκκλησία
Ενορία
Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου
Κήρυξ Γνησίων Χριστιανών
Νομοκανονικά
Ορθοδοξία
Πολιτιστικά Δρώμενα
Σύγχρονα Θέματα
Αστήρ της Ανατολής

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αστήρ Βεροίας (Βεροίας)
Εκκλησιαστική Αλήθεια (Κωνσταντινουπόλεως)
Ελεύθερος Λαός (Βεροίας)
Ηχώ των Περιών
Καθημερινή (Αθηνών)
Λαϊκή Φωνή (ΚΚΕ Μακεδονίας)
Νέα Βέροια (Βεροίας)
Ο Θαρραλέος (Βεροίας)
Ο Νέος Αγών (Βεροίας)
Ο Φρουρός της Ημαθίας (Βεροίας)
Ακρόπολις
Ελευθερία
Εμπρός
Μακεδονία
Σκρίπ